

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ VE FRANSIZ KAMUOYU

Doktora Tezi

Hazırlayan: Mustafa Kırışman

Danışman: Doç.Dr. Fevzi Çakmak

İzmir-2021

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ VE FRANSIZ KAMUOYU

Doktora Tezi

Hazırlayan: Mustafa Kırışman

Danışman: Doç.Dr. Fevzi Çakmak

İzmir-2021

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2021

Mustafa Kırışman

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sadece olduğu yılları değil kendinden sonraki dönemleri de derinden etkilemiş tarihi olaylardan biridir. Bu olayın ortaya çıkışının en önemli nedenlerinden biri sanayileşmiş devletlerin sömürge alanlarında birbirleriyle girdiği rekabettir. Osmanlı Devleti özelinde baktığımızda, Fransa bu rekabeti özellikle İngiltere ile yaşamış bir devlet olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak savaş çıktığında Fransa İngiltere ile aynı blokta bulunmuş ve Osmanlı Devleti de İngiltere ve Fransa'ya karşı büyük bir rakip olarak ortaya çıkmış olan Almanya'nın yanında yer almıştır. Oysa Osmanlı Devleti'nin batılılaşma ve modernleşme çabaları içinde onu en köklü biçimde etkilemiş olan devlet Fransa idi. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde elit yönetici sınıfın ve aydınların üzerinde Fransız ekolünün oldukça önemli bir etkisi vardı. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheler ve karşı karşıya kaldığı sorunlar Fransız basınında ve kamuoyunda yer bulmuş; birçok kanaldan bu haberler Osmanlı kamuoyuna ve Müslümanların yaşadığı başka yerlere ulaşmıştır. Bu dönemde Fransa'daki son derece canlı olan basın hayatının, kamuoyunun oluşmasında güçlü bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Siyaset, kamuoyu ve basın üçgeninde dönen olaylar ve kritiklerin çok kereler diplomasi ve uluslararası ilişkiler üzerinde etkili olduğu da söylenebilir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin savaşa giden süreçte yürüttüğü diplomasinin, savaş boyunca yer aldığı cepheler ile ekonomik ve toplumsal olayların, Fransız kamuoyunun oluşmasında en önemli unsur olarak beliren basın tarafından nasıl işlendiği bu araştırmanın konusudur.

ABSTRACT

The First World War is one of the historical events that deeply affected not only years it was but also periods following it. One of the most important reasons for the emergence of this incident is the competition between the industrialized states in colonial areas. When we look at France and the Ottoman Empire in particular, it is a state that experienced this competition especially with the Great Britain. However, when the war broke out, France took part on the same block with Britain and the Ottoman Empire sided with Germany which had emerged as a great rival to Britain and France. Yet, France was the state that most profoundly affected the Ottoman Empire in its westernization and modernization efforts. Even in the First World War, the French *ecole* had a very important influence on the elite ruling class and intellectuals in the Ottoman Empire. When it came to the First World War, fronts where the Ottoman Empire fought and problems that encountered found place itself in the French press and public opinion; these news from many channels reached the Ottoman public opinion and other places where Muslims lived. In this period, it is understood that a very lively press life in France played a strong role in the formation of public opinion. It can be also said that incidents and criticisms that revolve around the triangle of politics, public opinion and the press have often influenced diplomacy and international relations. For this reason, how diplomacy carried out by the Ottoman Empire in the process leading up to the war, the fronts in which it took part during the war and the economic and social events were treated by the press that constituted the French public opinion is the field of this study.

ÖNSÖZ

1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı; sonuçları itibariyle uluslararası ilişkilerde, dünya ekonomisinin ve sanayisinin yöneliminde, toplumların fikirsel ve sosyal anlamda yeniden şekillenmesinde XX. yüzyılı kurgulamış tarihsel bir olaydır. Batılı güçlerin ulaştığı ekonomik ve teknolojik gücün cephelerde yarıştığı bu savaşta Osmanlı Devleti, savaşan ülkelerin aksine ekonomik ve sanayi bakımından dışa bağımlı bir devlet olarak İttifak Devletleri'nin safında yer almıştır. Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasında bulunan Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri tarafından potansiyel sömürge alanı olarak görülmüş, ülkenin çeşitli bölgeleri İtilaf üyelerinin savaş alanı haline gelmiştir. Bu üyelerden biri olan Fransa'da, düşman devlet vasfında olan Osmanlı Devleti ile ilgili ne gibi haberler çıktığı, nasıl bir kamuoyu oluştuğu araştırma konumuzu oluşturmaktadır. Bu araştırma, savaş boyunca Fransız kamuoyunu şekillendiren yirmi civarı Fransız gazetesinin ve dergisinin beş yıllık nüshalarının taranmasıyla hazırlanmıştır. Yararlanılan gazete ve dergilerin önemli bir kısmı Fransa Milli Kütüphanesi'nin Gallica isimli veritabanından edinilmiştir. Bazı süreli yayınlara ve Fransızca eserlere ise 2014'te Fransa Milli Kütüphanesi'ne yapmış olduğum çalışma ziyareti vesilesiyle erişilmiştir.

2012 yılında, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde Prof. Dr. Kemal Arı'nın yönlendirmesiyle yayınladığım *Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler* adlı makalenin akabinde, yine kendisinin önerisiyle ortaya çıkan bu tez konusu için kendisine teşekkürü bir borç bilirim. Tezin yazım sürecinde fikirleriyle bana yol gösteren, metni satır satır okuyarak defalarca düzeltmelerde bulunmaktan yorulmayan tez hocam Doç. Dr. Fevzi Çakmak'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine tezin yazım sürecinde çeşitli noktalara dikkatimi çeken ve görüşlerini benden esirgemeyen Doç. Dr. Alev Gözcü'ye ve Doç. Dr. Doğan Duman'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	IIIV
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA FRANSA VE FRANSIZ KAMUOYU	18
1.1. Kamuoyu Nedir, Nasıl Oluşur?.....	18
1.2. I. Dünya Savaşı Yıllarında Fransız Kamuoyu	20
1.3. I. Dünya Savaşı Yıllarında Fransa'da İç Ortam ve Dinamikler.....	21
1.3.1. Siyasi Yapı	21
1.3.2. Ekonomi.....	31
1.3.3. Gündelik Yaşam	37
1.3.4. Sansür	40

II.BÖLÜM

2. SAVAŞA GİDEN SÜREÇTE OSMANLI DEVLETİ'NİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR İLE İTTİFAK ARAYIŞLARININ FRANSIZ BASININA YANSIMALARI	45
2.1. Ermeni Islahatları ve Fransa	45
2.2. Türk-Yunan Geriliminde Fransızların Görüşleri.....	55
2.2.1. Gemi Alımları Meselesi.....	55
2.2.2. Rumlara Yapılan Boykot	59
2.2.3. Osmanlı-Yunan Nüfus Sorunu	61
2.2.4. Adalar Sorunu.....	67
2.3. Osmanlı-Sırp Görüşmeleri.....	73
2.4. Osmanlı Devleti Üzerinde Fransız Çıkarları.....	75
2.5. Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışlarına Fransızların Bakışı	81
2.5.1. Osmanlı-Rus Görüşmeleri.....	81
2.5.2. Osmanlı-Fransız Görüşmeleri	87
2.5.3. Osmanlı-İngiliz Görüşmeleri	93
2.5.4. Osmanlı-Alman Yakınlaşması	97

III.BÖLÜM

3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI: FRANSIZ KAMUOYUNDA OSMANLI DEVLETİ'NE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR.....	109
3.1. Savaşın Başlaması ve Fransız Basınında Öne Çıkan Detaylar	109
3.2. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi	118
3.2.1. Osmanlı-Yunan Görüşmeleri	119
3.2.2. Goeben ve Breslau Meselesi	121
3.2.3. Türk Harbinin Başlaması	125
3.3. Fransız Kamuoyunda Enver Paşa Algısı	147
3.3.1. Savaşa Giden Süreçte Enver Paşa	148
3.3.2. Savaşın Başlangıcında Enver Paşa	155

IV.BÖLÜM

4. ÇARLIK RUSYA'SININ KAFKASYA HAREKÂTI VE FRANSA'DAKİ ETKİLERİ	163
4.1. Osmanlı-Rus Savaşı'nın Başlaması ve İlk Çarpışmalar.....	163
4.2. Sarıkamış Harekâtı	170
4.3. Karadeniz'de Osmanlı-Rus Savaşı.....	184
4.4. İran Cephesi.....	189

V.BÖLÜM

5. FRANSIZ KAMUOYUNDA ÇANAKKALE BOMBARDIMANI.....	194
5.1. Çanakkale Deniz Harekâtı Hazırlıkları ve İlk Girişimler.....	194
5.2. 18 Mart 1915 Deniz Muharebesi.....	203
5.3. Kara Harekâtı	211
5.4. Cephe Gerisindeki Gelişmeler	222
5.5. İtilaf Donanmasının Çekilme Harekâtı ve Yankıları	235

VI.BÖLÜM

6. İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU TAARRUZUNUN FRANSA'DAKİ YANKILARI.....	238
6.1. Mezopotamya Taarruzu	238
6.2. Şerif Hüseyin Ayaklanması	255
6.3. Kanal Harekâtı.....	263
6.4. Filistin-Suriye Cephesi ve Cemal Paşa	277

VII.BÖLÜM

7. SAVAŞTAKİ DİĞER GELİŞMELER İLE MÜTAREKENİN FRANSIZ KAMUOYUNDAKİ İZLERİ	292
7.1. İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne Kışkırtılması	292
7.2. Ermeni Olaylarının Yansımaları	295
7.3. Bulgaristan'ın İttifak Devletleri'ne Yakınlaşması	306
7.4. Savaşla İlgili Dış Müdahaleler.....	311
7.5. Mütarekeye Doğru	315
7.6 Mondros Mütarekesi ve Tepkiler.....	319
SONUÇ	331
KAYNAKÇA	336

GİRİŞ

1870-1914 yılları arasındaki Avrupa siyasetinde genel oy ve temsili hükümet isteklerinin giderek kabul edilmeye başlandığı bir dönem ortaya çıkmıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın pek çok yerinde serflik sistemi ortadan kalkmış ve hatta parlamenter kurumlar dahi kurulmuştu. Parlamenter sistemin olduğu ülkeler ise daha demokratik bir seviyeye kendilerini taşımışlardı. Osmanlı Devleti bile 1876'da anayasayı kabul ederek parlamentosunu kurmuştu. Rusya'da ise 1905 yılında gerçekleşen devrimle ilk kez ulusal bir parlamento kurulmuş ve anayasal gelişmelerin önü açılmıştı. İtalya ve İspanya'da her ne kadar siyasi sorunlar çözülemese de parlamenter hükümetler oluşmuş ve liberal ilkeler ön plana çıkmaya başlamıştı. Hukuksal zemini oluşturulan sendikacılık Avrupa'da işçi ile işveren arasında hakkaniyetli dengenin oluşabilmesini sağlamıştı. Avrupa hükümetleri, vatandaşlarının özgürce dolaşabilmelerine ve göç etmelerine izin vermişlerdi. Avrupa'da dinsel hoşgörünün kapıları açılmış, ceza yasaları daha uygar bir hale getirilmişti. Düşünce özgürlüğünde büyük mesafeler kat edilmişti. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere; bazı istisnalara rağmen demokrasi, Avrupa'da kendini gösteren bu kabuk değişiminin kaynağı olarak ortaya çıkmıştı.¹

Demokrasinin en önemli göstergelerinden biri olan her bireyin sınıfına, malına, ödediği vergiye bakılmaksızın oy kullanma hakkı 1870'lerden sonra gizli oy-açık sayım ilkesiyle geliştirilmeye başlanmıştı. Endüstrileşme, nüfus artışı, yükselen yaşam standardı ve kentleşme, entelektüel alanda da kendini göstererek 1800'lerin romantizmi, yerini 1870 sonrasının realizmine bırakmıştı. Artık yazar-çizerler görmek ve duymak istediklerinden çok, görüp duyduklarını uğraşlarının odak noktalarına koymaya başlamıştı. Entelektüel ve dış politik çevreler gitgide “*Sosyal Darwinizm*”den etkileniyor, yeryüzündeki her türün değişerek geliştiği ve buradan hareketle doğada en güçlü olanın, yani değişen çevre koşullarına en iyi biçimde ayak uyduran türlerin yaşam mücadelesinin olduğunu ve sürecin bu şekilde ilerlediğini

¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, 2009, Ankara, ss.234-235.

dillendiriyorlardı. Darwin'in ortaya koyduğu kimi tezler, O'nun ilgilenmediği siyaset alanında kullanılarak ileride Batı'nın izleyeceği dış siyasanın temelleri atılıyordu. Çarpıtılan Darwin görüşlerinin taraftarları, böylelikle doğayı ve insanı bir uyum içinde değil bir mücadele alanı ve figürü olarak görüyorlardı. Bu mücadeleden galip çıkacak tarafın güçlü taraf olduğu, güçsüzün ise yok olduğu düşünülüyordu; tüm bu hipotezlerin ırkçılık düzlemine oturtulması pek uzun sürmemişti. Milliyetçiliğin ırkçılığa dönüşmesi ve Nordik, Germen, Anglosakson gibi ırkların doğuştan üstün yaratıldıklarına dair inanç Darwin'in çarpıtılmış görüşleriyle sağlam temellere oturtulmuştu. Darwin'in görüşleri en sonunda; Batılı sömürge imparatorluklarının egemenlik haklarının, küçük, doğulu devletlerin ve sömürge devletlerinin üzerinde geldiğini; buradan hareketle güçlünün güçsüzü yok edeceğini meşrulaştırmış oluyordu.²

Ekonomik alandaki gelişmelere bakıldığında, 1870 sonrasında genel kanı endüstrinin gelişmeye devam etmesiyle toplumsal sorunların çözülebileceğiydi. Öncesinde, serbest ticaretin uluslararası ilişkilerin gelişmesini sağlayacağı, orta sınıfın kendi çıkarını siyasetçilerin önüne geçirerek ekonomik çıkarların uyumlu hale geleceği ve refahın artacağı düşünceleri egemendi. İngiltere'nin endüstriyel gelişiminin serbest ticaret anlayışının ürünü olması diğer devletlere de örnek olmuştu. Önce Fransa, ardından Prusya ve hatta Rusya gümrük duvarlarını düşürerek buna ayak uydurmuşlardı. Osmanlı Devleti 1838'den beri gümrük duvarını neredeyse sıfıra düşürdüysen de bu durum Batılı devletlerin karşısında dirençsiz kalmasından kaynaklanmıştı.³

1880 sonrasında taşımacılıkta yaşanan gelişmeler Avrupa pazarlarının denizaşırı ülkelerden gelen gıda maddeleriyle dolup taşmasına neden oldu. Ayrıca bu ürünler Avrupa'da üretilenlerden daha ucuzdu. Almanya'da Otto von Bismarck, ülkedeki tarım üretimini modernleştirip artırmak ya da koruyucu gümrük duvarları koymak arasında gidip geliyordu. Endüstri sahipleri, mallarını İngiliz rekabetinden korumak için gümrük duvarlarının konulmasını savunurken gıda maddelerinin ülkeye gümrüksüz girmesini istiyorlardı. Toprak sahipleri ise tarımda kullanılacak makinelerin ülkeye gümrüksüz, kendi ürettikleri gıda maddelerinin ise yüksek gümrük duvarlarıyla korunmasını istiyorlardı. Otto von Bismarck, sonunda her iki tarafı da memnun edecek gümrük duvarlarını uygulayarak ülke çıkarlarını koruma

² A.g.e., ss.236-237.

³ Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, ss.12-17.

yoluna gitmiş, bu tutumu diğer Avrupa ülkeleri de birbiri ardına izlemişti. Böylelikle ülkeler kendilerini korumaya almış olup, ekonomik açıdan bağımsız ve kendi kendine yetebilen güçlü devlet olabilmek her ülkenin ideası haline gelmişti. Ancak bu durum ülkeler arasında güvensizliğin de temellerini atmıştı.⁴

Sanayi Devrimi, Batı'nın askeri alanda büyük bir gelişim yaşamasının da yolunu açmıştı. Özellikle çeliğin bileşiminin geliştirilerek kullanılmaya başlanması; bir iki atışta şişmeyen çelik alaşımlı uzun menzilli topların, kolaylıkta bükülebilen dikenli tellerin ve seri biçimde ateş edebilen makineli tüfeklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Demiryollarının yaygınlaşmaya başlaması ve içten yanmalı motor, askeri birliklerin bir yerden başka bir yere çabukça varabilmesine olanak tanımıştı. Telsiz telefonun icadıyla, savaşan birliklerle komuta merkezi daha koordineli bir hale gelmişti. Askeri alanda yaşanan bu gelişmeler orduları daha çevik, donanımlı ve yönetilebilir hale getirmişti. Bunun yanı sıra, ülkelerin birbirlerine karşı duyduğu kaygı artmış, bu durum da milliyetçiliği körükler hale gelmişti. Kısacası, 1870'den 1914'e uzanan süreçte silah üretiminin artmasıyla ekonomi ve siyaset iç içe girecek, bu durum ülkeler arasındaki kaygıyı arttırarak kamuoyunda milliyetçilik algısının parlamasına sebep olmuştu.⁵

Fransız Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan özgürlük ve örgütlenme alanlarındaki büyük gelişmeler, uluslararası barış ve güvenlik konularında kendini belirgin bir şekilde gösterememişti. İnsanın bir birey olarak ortaya çıkıp, hak ettiği değeri aldığı Avrupa'da iş güvenlik ve dış politikaya geldiğinde, yönetimlerin tek elde olduğu gerçeği belirlemiştir. Örneğin; Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda parlamentolar kurulmuş olmasına rağmen, dış siyasa hala hükümdarlar tarafından şekillendiriliyordu. Demokrasinin simgesi durumunda olan İngiltere'de bile dış politikanın sürekliliği geleneğinden ötürü parlamento dış siyasa konularında çoğu zaman dışarıda kalıyordu. Fransa'daki hükümetin yetkileri ise, dışişlerindeki yüksek kademede bulunan memurların büyük iş çevreleriyle olan bağlantıları sayesinde dış siyasa konularında etkisiz kalıyordu. Buradan anlaşılabileceği üzere karar alıcı olması gereken ve aynı zamanda halkı temsil eden hükümetlerin ve parlamentoların dış siyasadaki saf dışı kalmış olması, dış ilişkilerin Avrupa ülkelerinde adeta bir sırada dönüşmesine yol açmıştı. O halde, olası bir savaş durumunda en önemli unsur seferberlik olmuştu. Hangi ülke daha çabuk ve gizli bir şekilde seferber

⁴ Sander, *a.g.e.*, s.239.

⁵ Sander, *a.g.e.*, s.240.

olursa ilk darbeyi o vurabilecek ve savaşı kazanma noktasında bir adım önde olabilecekti.⁶

XIX. yüzyıl her ne kadar bir durgunluk dönemi olmasa da XX. yüzyılda yaşanan büyük ve yıkıcı savaşlar göz önünde bulundurulduğunda, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısının bir barış dönemi olarak geçmesi dikkate değerdir. Fransız Devrimi'nin yaydığı özgürlükçü ve eşitlikçi düşünceler ve Sanayi Devrimi'nin her alana getirdiği endüstrileşme, bir yandan Batılı ülkelerin pek çok açıdan gelişmesine olanak sağlarken, diğer yandan bu ülkelerin ekonomik ve askerî açıdan büyük bir güçle donanmasına yol açmıştı. Artışı önlenemeyen bu güç, nihayetinde kendisini bir başka güçle sınayacaktı. Oysa girişimciler ve orta sınıf olası bir savaşın uluslararası ticareti bitireceğini bildiklerinden ötürü kendi hükümetlerine baskı yapıyor, barışçıl yöntemlerin izlenmesi gerektiğini dile getiriyorlardı. Hükümetler bir noktadan sonra bu talepleri göz önünde bulundurarak dış siyasalarını şekillendirmeyi pek tabii ki de tercih edebilirlerdi. Ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde, silah endüstrisinde görülen büyük gelişim ülkeleri savaş ve savunma kaygısına düşürdüğünden kapılar bir kere kapanmıştı. Bu durum ister istemez Batılı ülkelerde kendi kendine yetebilme anlayışını yerleştirse de refahı kalıcı kılamamıştı. Tüm bu endüstriyel, ekonomik ve askeri gelişmeler, Avrupa ülkeleri arasındaki uyumun yavaş yavaş yok olmasına sebep olmuştu. Geçmişte Avrupa, Fransız Devrimi'nden ötürü, halkların nasıl bir araya gelip hükümdara karşı durduklarını görmüştü. Ve bu hareketin bir sonraki durağının neresi olacağını ve nerede son bulacağını kestirmek son derece güçtü. Bundan dolayı Avrupa'daki hükümdarlar arasında bir dayanışma ortamı belirmişti. Örneğin, Avusturya İmparatorluğu'ndaki Macar ayaklanmasını Rus Çarlığı bastırmıştı. Yine bu bağlamda Rus Çarlığı, Avusturya'daki Sırpları bir fırsat olarak görüp, İmparatorluğa karşı kıskırtmıyordu.⁷ Yukarı bahsedilen gelişmelerden ötürü, artık bu dayanışma ortadan kalkmış, ülkelerdeki azınlıklar düşmanlar tarafından fırsat olarak görülmeye başlanmıştı. Bu noktada, Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkların Batılı ülkeler tarafından kıskırtılarak türlü ayaklanmalara nasıl ön ayak edildikleri bir örnek olarak gösterilebilir.

Avrupa ülkeleri arasındaki uyumun bitmesine neden olan unsurlardan biri de XIX. yüzyılın sonlarına doğru sömürge alanlarının büyük çoğunluğunun parsellenmiş olmasıydı. Coğrafi keşifler, Rönesans, Reform hareketleri derken

⁶ Renouvin, *a.g.e.*, ss.23-24.

⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s.235.

Avrupa ülkeleri birbirleriyle savaşmayı bırakıp kendilerini bilime ve sanayiye vermişlerdi. Elde ettikleri birikimlerle kendilerine sömürge edinen Avrupa yürüyüş haline geçmişti. Bir bakıma sömürgecilik, Avrupa ülkeleri arasındaki olası askeri ve siyasi sorunlar için çıkış yolu olmuştu. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, emperyal güçlerin sömürgeleştirebileceği ve bu noktada birbirleriyle anlaşma yapabilecekleri alanlar kalmamıştı. Ortaya çıkan bu durum, Avrupa ülkelerini kasıp kavuran güvenlik endişelerine bir de sömürge çatışmasını ilave etmişti.

Güçlü olan devletin karşısında diğer ülkelerin ittifak yapması bu dönemde kendini ekseriyetle göstermişti. Avrupa'nın egemen güçlerinin Napolyon'a karşı verdiği savaşlarda birleşmesi ve XIX. yüzyılda İngiltere'nin Almanya'ya karşı Fransa ve Rusya'yla anlaşması gibi örneklerde görüleceği üzere güç dengesi bir şekilde oluşuyordu. O dönemlerde güç, elde edilen toprakla ölçülmekteyse de bir ülkenin diğer ülkelerle anlaşarak bir toprağı elde etmesi güç dengesinin bozulmamasını sağlıyordu. 1871'de Alman ulusal birliğinin sağlanmasıyla, Viyana Kongresi'nde temelleri atılan güç dengesi bozulmuştu. Otto von Bismarck üç devlete savaş açıp Prusya'nın topraklarını genişletirken, Avrupa devletleriyle dirsek temasında bulunmamıştı. 1870 sonrasında güç dengesi, bir toprak parçasının herhangi bir ülkeye ait olmasından çok devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik alanda yaptığı ittifaklara dayanır olmuştu. Bu durum Avrupa'nın, ülkelerin birbirleriyle diplomatik ilişkileri kullanarak, birinin diğerine üstünlük sağlamaya çalışacağı bir satranç tahtasına dönecekti.⁸

Sömürgeler üzerinden elde edilen hammadde ve pazarın, sanayideki gelişimi tetikleyerek Avrupa ülkelerine sağladığı endüstriyel güç aynı zamanda savaş teknolojisinde de kendini göstermişti. Buna ek olarak, nüfusta da büyük bir artış yaşanmaktaydı. Artık sıra, elde edilen bu gücün bir şekilde test edilmesine gelmişti. Avrupa devletleri XIX. yüzyılda elde ettikleri gücü Balkanlar, Uzakdoğu ve Afrika'da kullanmışlardı. Avrupa'nın egemen güçleri, elde ettikleri teknolojiyi üçüncül bölgeler ve ülkeler üzerlerinde deneyerek hem kudretlerini olası düşmanlarına sergiliyorlar hem de kendi potansiyellerini görüyorlardı. İşte bu siyasa, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, ülkelerin kendiliğinden gruplaşmasının önünü açan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

1871'de Alman ulusal birliğinin kurulmasından Birinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Avrupa, Almanya ile Fransa arasında artarak devam eden düşmanlığa

⁸ Haluk Ülman, I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, İmge Kitabevi, 2002, Ankara, ss.143-148.

tanık olmuştı. Alman birliğinin güçlenmesi için türlü politikalar oluşturan Otto von Bismarck'ın bu tutumu, Fransa tarafından düşmanca kabul edilmekteydi. Bunun üzerine Fransa, kendisine bahşedilen yalnızlık rolünden sıyrılarak ittifak arayışına girmişti. Bir yanda Almanya ve Avusturya'nın güvenlik endişeleri, diğer yanda Fransa'nın ittifak arayışları Avrupa'da üçlü itilaf ve üçlü ittifakın ortaya çıkmasına yol açmıştı. Her ülke, coğrafi konumundan kaynaklanan stratejik noksanlarını işgallerle yâda ittifak anlaşmalarıyla kapatmaya çalışıyordu. 1870 yılındaki Sedan Muharebesi'nin kazanılmasıyla birlikte Alman birliğinin oluşması ve Fransa'nın yenilerek Alsace-Lorraine'i kaybetmesi Avrupa'daki dengeleri değiştirmişti. Ancak Almanya'nın coğrafi konumu, kendisini saldırıya açık bir ülke konumuna sokmuştu. Gerek komşu ülkeler gerekse sınırlarından ülke içine kadar uzanan geniş düzlükler güvenlik kaygılarının oluşmasında önemli birer etken olarak belirlemekteydi.⁹

Savaşta Almanya'nın karşısında olacak devletlere bakıldığında, Almanya'nın endişelerinde pek de haksız olmadığı görülecektir. Örneğin, İngiltere bir ada devleti olduğundan ötürü olası bir savaşta Avrupa'nın en korunaklı ülkesi durumunda olacaktı. Onlar için Ada'nın güvenliği açısından en önemli unsur, kendilerine en yakın kıyıdaki ülkelerin kontrol altında olmasıydı ki savaş başlar başlamaz Almanya'nın ilk hedeflerinden birisi bu bölgede bulunan Belçika olacaktı. Almanların Belçika'ya saldırması İngilizlerin güvenlik konusundaki kaygılarını haklı çıkartmış ve savaşa girmelerindeki en önemli neden haline getirmişti. Fransa, batısının ve kuzeyinin denizlerle, güneyinin ve güneydoğusunun ise yüksek dağlarla çevrili olmasından dolayı Almanya'ya oranla daha avantajlıydı. Ancak Almanya'yla Fransa sınırında yer alan Alsace-Lorraine bölgesini kaybetmişti. Stratejik ve ekonomik açıdan son derece önemli olan bu bölgenin Almanlara geçmesiyle, sınırdan Fransa içlerine kadar düzlük bir alan da Alman tehdidine açılmış bulunuyordu. İtalya ise bir yarımada devleti olduğundan ötürü diğer ülkelere nazaran daha az güvenlik endişesi duymaktaydı. Adriyatik denizine kıyısı olup da kendilerine en yakında bulunan Dalmaçya Sahilleri emin ellerde olmalıydı. Avusturya'nın elinde bulunan Dalmaçya üzerinde olası bir çatışma, Otto von Bismarck'ın politikaları sayesinde bir süre rafta durmuşsa da 1915 Londra Paktı'yla bu bölgenin kendisine vaat edilmesi üzerine İtalya, savaşta taraf değiştirmeye kadar gitmiştir. Rusya büyük bir kıta devleti olarak olası bir saldırıda, geri çekilme taktiğiyle düşman ordularını

⁹ A.g.e., s.144.

uçsuz bucaksız bir arazide yok olmaya sürükleyebilecek kadar geniş toprak parçasına sahipti. Rusların bu avantajı 1812’de Napolyon’a karşı kendini göstermişti.¹⁰

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere Avrupa’da gerçekleşecek olası bir savaşta en ciddi güvenlik sorununu karadan Fransa ve Rusya’nın arasında kalmış, denizden ise güçlü donanmaya sahip İngiltere’ye yakın kalan Almanya yaşayacaktı. Otto von Bismarck, ülkesini bu kötü senaryodan kurtarmak için 1872 yılında Avusturya ve Rusya’yla birincisi olacak olan Üç İmparatorlar Birliği’ni kurdu. Rusya’nın amacı hükümdarlar arasında dayanışma mekanizmasının oluşmasıyla, Avusturya Balkanlarda genişlemenin peşindeydi. Üç ülkenin oluşturduğu bu birlik her ülkenin farklı amaçlar gütmelerinden dolayı uzun soluklu olmamış, 1875’te dağılmıştı. Almanya, 1879’da Avusturya ile ittifak yaparak en azından olası Fransız ve Rus saldırısına karşı yalnız kalmamayı hedeflemişti. Yapılan bu ittifakın Rusya’yı kışkırtma ihtimaline karşı Otto von Bismarck, Avusturya ile Rusya’yı Balkan bunalımında uzlaştırarak 1881’de İkinci Üç İmparatorlar Birliği’ni kurdu.¹¹

En başından beri Fransa’yı yalnızlaştırmayı, İngiltere’ye karşı kendini sağlama almayı ve olası Rus tehdidine karşı bariyer oluşturmayı hedefleyen Otto von Bismarck, Afrika’daki sömürgeler üzerinden İngiltere ve Fransa’yla karşı karşıya gelebilecek İtalya’yı 1882 yılında Almanya-Avusturya ittifakına alarak Almanya’yı Avrupa’nın diplomasi konusunda en atak ülkesi haline getirmişti. 1885-1886 yıllarında Balkanlarda tırmanan milliyetçilik hareketleri Avusturya ile Rusya’yı karşı karşıya getirmiş ve 1887 yılında İkinci Üç İmparatorlar Birliği dağılmıştı. Ancak Bismarck, Ruslarla aynı sene Güvence Antlaşması imzalayarak tekrardan ülkesini olası bir Rus işgalinden korumayı başarmıştı. Almanya-Avusturya ittifakına İtalya’nın katılması Avusturya’yı da rahatlatmış; artık İtalya’dan bir saldırı gelme ihtimali ortadan kalkmıştı. Böylelikle Avusturya, olası bir gerilimde tüm gücüyle Rusya’ya saldırılabilecekti.¹²

1888’de tahta çıkan II. Wilhelm ile birlikte Alman dış politikasında değişim yaşanmaya başlanmıştı. O, Otto von Bismarck’ın çabalarıyla artan Alman gücünün farkında olmakla birlikte bunun yeterli olmadığı kanaatindeydi. Bir kere Bismarck’ın başka devletlerle çatışmama ilkesini gereksiz buluyor, atak bir dış siyasa izlemeyi

¹⁰ Sander, *a.g.e.*, ss.248-250.

¹¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, ss.491-510.

¹² 1881’de Avusturya’yla Sırbistan arasındaki gizli antlaşma, 1883’te ise yine Avusturya’nın Romanya’yla yaptığı savunma antlaşması gereğince, bu ittifaka Sırbistan ve Romanya’da zaten dâhil olmuştu. Bkz.: Sander, *a.g.e.*, ss.253-254.

hedefliyordu.¹³ Bu dönemde Alman endüstrisi zaten yeterince gelişmişti. Ancak ülkenin daha da gelişmesi için endüstrisine yeni kaynaklar ve pazarlar gerekliydi. Yeni kaynaklara ulaşmak için ise zorunlu olan şey deniz gücüydü. Alfred Mahan'ın *Deniz Gücünün Tarihe Etkisi* isimli eserinden oldukça etkilenen II. Wilhelm, Bismarck'ın da ayrılmasıyla donanmaya büyük önem verdi. Almanya'nın donanma alanında yakaladığı ivme Avrupa'yı öyle bir mücadelenin içine sürükleyecekti ki, İngiltere *HMS Dreadnought* isimli zırhlı gemi üreterek donanma tarihinde çığır açacak, buna karşın Almanlar da yalnızca bir sene sonra *Nassau Class* adında dört dretnottan oluşan zırhlı sınıfıyla cevap verecekti.¹⁴

II. Wilhelm'in ortaya koyduğu yeni stratejiyle birlikte, Otto von Bismarck'ın etkin diplomasinin Almanya'ya sağladığı kazançlar ortadan kalkmaya başlamıştı. Bunun en belirgin sonucu ise İngiltere, Fransa ve Rusya'nın kendi aralarındaki sömürge rekabetini masa başında çözerek Almanya'ya karşı yavaş yavaş birlikte hareket etmeye başlamalarıydı. İngiltere'nin Mısır'daki hâkimiyetini güvence altına almak istemesi, bunun karşılığında İtalya'nın da Afrika'da sömürge elde etmek istemesi, bu iki ülkeyi yakınlaştırmaya başladı. Avusturya ise Balkanlarda ilerlemek için İtalya'dan yana güven problemi yaşamaktaydı. İşte bu çapraşık hedefler İngiltere, İtalya ve Avusturya'yı birbirlerine yakınlaştıracaktı.¹⁵

Rusya ise Uzakdoğu ve Osmanlı Devleti üzerinde, İngiltere ile çıkar çatışması yaşamaktaydı. Bir tarafta İngiltere, İtalya ve Avusturya yakınlaşma içerisine girerken, öbür tarafta Rusya'nın yanında olabilecek tek güç Fransa'ydı. Çünkü Fransa, Ruslar Uzakdoğu'da İngilizlerle çatışırken İngilizleri ve müttefiklerini geride rahatsız edebilecek bir ülke konumundaydı. 1894 yılında, Rusya ve Fransa askeri ittifak antlaşması imzalayarak güçler dengesini Almanya aleyhine bozmuş bulunuyordu. Bu antlaşma aynı zamanda, Uzakdoğu'da Rusya'yla çıkar çatışmasına giren İngiltere ile Fransa'nın karşı karşıya gelmesi demekti. İngiltere askeri endüstrisi ve sömürge arayışlarıyla giderek agresifleşen Almanya'ya karşı Fransa'yla yakınlaşmak istiyordu. Fransa ise Avrupa'da patlak verecek olası bir savaşta, Uzakdoğu emelleri olan Rusya'nın kendisine gereken desteği verebileceğinden şüphe duyuyordu. İşte tüm bu kaygılar İngiltere ile Fransa'yı 1904 tarihinde imzalanan *Entente Cordiale*'e; bir diğer deyişle İngiliz-Fransız Dostluk Antlaşması'na

¹³ Ülman, *a.g.e.*, ss.157-158.

¹⁴ Sander, *a.g.e.*, s.256.

¹⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, ss.551-562.

götürecekti. Antlaşma uyarınca iki ülke birbirlerinin sömürge alanlarını kabul ediyordu. Fransa'nın Rusya ve İngiltere ile imzaladığı bu antlaşmalar, aslında ileride kurulacak olan Tripple Entente'nin (Üçlü İtilaf) temelini oluşturuyorlardı. Üçlü İtilaf'ın üçüncü bacağı ise Rus-İngiliz Antlaşması oluşturacaktı. 1904 yılında Rusya'nın, birliklerini Mançurya'dan çekmemesi üzerine Japonya'nın Port Arthur'a saldırması ve Rusya'nın arka arkaya yenilgiler alması Amerika Birleşik Devletleri'ni endişelendirmişti. Pasifik bölgesinde sömürgeleri bulunan ABD'nin, yanı başında güçlü bir Japonya istememesi, Fransa'nın savaş boyunca Rusya'ya yeterli desteği vermemesi ve İngiltere'nin Alman endişesi, İngiliz-Rus Entente'nin gerçekleşmesine sebep olmuştu. 1907'de imzalanan bu antlaşmayla Üçlü İtilaf'ın zemini hazırlanmış oluyordu.¹⁶

Batılı devletlerin çıkar çatışmalarının tam ortasında kalacak olan Osmanlı Devleti'nde ise durum Batı'dakinden farklıydı. Osmanlı Devleti idari, siyasi ve düşünsel anlamda Avrupa ülkelerinden ayrılmaktaydı. Yönetici sınıfta Türklerin bulunduğu, başat dinin İslam olduğu, Müslümanların orduda görev yaptığı, ülke sınırlarında yaşayan her kesimin kendine özgü yaşam tarzı ve gelenekleri vardı. Her dini kesimin temsilcisi, mensuplarının sorunlarıyla ilgili olarak devlete ayrı ayrı sorumluydu. Batı Avrupalılardan Katolikler Papa'ya, siyasi destek bakımından ise Fransa'ya; Ortodokslar dinsel açıdan Ortodoks Kilisesi'ne, siyasi destek bakımından ise Rusya'ya bakıyorlardı. Batılı tüccarlar ayrıca kapitülasyon anlaşmalarıyla sağlanan birtakım haklardan da yararlanmaktaydılar. Böylelikle Batılı tüccarlar ithal ettikleri mallara düşük gümrük vergileri öderlerken, içeride ödemeleri gereken vergilerin çoğundan da muaf tutuluyorlardı. İki Avrupalının karşı karşıya olduğu bir davada Avrupa yasaları uygulanıyor ve davada konsolos da bulunuyordu. Eğer dava Avrupalı ile Osmanlı yurttaşı arasındaysa, davaya Osmanlı makamları bakıyor ancak mahkemeye Avrupalı gözlemci de iştirak ediyordu.¹⁷ Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda; Osmanlı Devleti'nde ulusçuluk, tüm yurttaşların tabii olduğu tek bir yasa, laiklik gibi kavramların ve anlayışların oluşmadığı birer gerçek olarak ortada durmaktaydı. Ulusal birliklerini sağlamış, sanayi devrimini tamamlamış ve milliyetçilik akımının zuhur ettiği coğrafyalara yayılmayı amaçlamış büyük güçler için Osmanlı Devleti hedef haline gelmişti.

¹⁶ Sander, *a.g.e.*, s.260-268.

¹⁷ *A.g.e.*, s.290.

Osmanlı Devleti Batı'da yaşanan Aydınlanma Çağı'na uzak kalmıştı. Rönesans, Reform, Fransız İhtilali derken; Avrupa'da yaşayan bireylerin düşünce dünyalarında yaşanan devrime koşut olarak ortaya çıkan Sanayi Devrimi, Osmanlı Devleti karşısında Batı'yı çok daha üst bir noktaya getirmişti. Avrupa ülkelerinin ekonomik ve siyasi açıdan gelişmesine yön veren ulusal burjuva sınıfı Osmanlı Devleti'nde oluşmamıştı. XIX. yüzyılda her ne kadar böyle bir grup ortaya çıkmaya çalışmışsa da bu sınıf azınlıklardan oluşmuş ve işbirlikçiler olarak nitelendirilmişti. Ülkede ticaret ve ihracat gayrimüslimlerin elindeydi. Ekonomisi geçmişte savaşlardan elde edilen ganimetlere ve vergilere dayalı olan Osmanlı Devleti askerî açıdan Avrupa'nın gerisinde kalmıştı. Gerek saldırı teknikleri gerekse teçhizat ve lojistik alanlarında ortaya konan yenilikler Osmanlı Devleti'yle Batı arasındaki güç dengelerinin değişmesine yol açmıştı. Fetihlerin azalmasının yanı sıra Padişahların eskisi gibi savaş meydanlarında olmaması yeniçeri ocağının yozlaşmasına ve başına buyruk bir hal almasına sebep olmuştu. 1826'da yeniçeri ocağının II. Mahmut tarafından lağvedilerek Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulmasına rağmen devlet, Batı'daki askeri yenilikleri geriden takip etmekteydi. Askeri alandaki modernizasyon faaliyetleri Osmanlı ordusunu hiçbir zaman eski gücüne erdirmemişti. Fransız İhtilali, Batı'da ulusal birliklerini kuran devletlerin ortaya çıkmasını sağlarken çok uluslu olan Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yol açmıştı. Her ne kadar ele geçirilen topraklarda yaşayan halklara baskıcı bir yönetim uygulanmamış olsa da ihtilalin yaydığı milliyetçilik akımı özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Ortadoğu'daki topraklarında kendine yer bulmuştu. Osmanlı'nın fethettiği yerlerde yaşayan insanların dinlerine, kültürlerine karşı takınılan hoşgörölü tavrı; o bölgelerdeki halkların kendi bağımsızlıklarını kazanmasından sonra milli birliklerini hemen kurmalarında önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁸

Ülkede yönetsel anlamda da önemli sorunlar bulunmaktaydı. Devletin yüksek kademelerindeki yöneticilerin, devletin karşılaştığı sorunları çözebilecek nitelikte olmayışları merkezi yapının bozulmasına yol açmıştı. Bu durum eyalet beylerinin, valilerin ve paşaların kendi hâkimiyetleri altındaki yerlerde başlarına buyruk hareket etmelerine neden olduğu gibi devletin önemli gelir kalemlerinden biri olan vergi sisteminin de bozulmasına yol açmıştı. Vergi toplamada yaşanan sıkıntı iltizam sistemiyle çözülmeye çalışılsa da bu sistem iltizamların, halk üzerinde baskı kurmasına ve yolsuzluk yapmalarına kadar varmıştı. Osmanlı Devleti

¹⁸ A.g.e., ss.291-292.

kapitülasyonlardan dolayı, zaten Batı'nın açık pazarı haline gelmişti. Sanayi devrimini yaşayamamış olan Osmanlı Devleti, 1838 yılında Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasıyla İngilizlerin hammadde pazarı haline gelmiş, gümrük vergisinin de düşürülmesiyle kötü olan ekonomisi artık tam bir çöküşe doğru gitmeye yüz tutmuştu.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin yarı teokratik-monarşiyle yönetilmesi devlet işlerinin din işleriyle karışık bir düzende olmasına yol açmış ve bu yüzden ülkede yenilik ve reform hareketleri gerçekleştirememişti. O dönemki İslam eğitimi, doğa ve toplumsal olguları gözlemleyip çıkarsamalarda bulunmaktan çok bireyin iç dünyasını dizayn etmeye yönelik bir anlayışı ön planda tutmaktaydı. Avrupa insanı, hayal gücüyle bilimi birleştirip doğanın şifresini çözmeye yönelik büyük adımlar atarken Osmanlı'da medreselerde yetişen ulemaların dünleriyle bugünleri arasında herhangi bir değişkenlik bulunmamaktaydı.

Yaşanan bu olumsuz gelişmelerden ayrı olarak komşusu Rusya, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti üzerinde en büyük tehdit unsuru haline gelmişti. Rusya Osmanlı Devleti üzerinden sıcak denizlere açılmak niyetindeydi. İngiltere ise bu senaryonun gerçekleşmesi haline, sömürgelerine giden yollarda Rus donanması görmek istememekteydi. Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyen İngiltere, bu durumun böyle gitmeyeceğini 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda iyice görmüştü. Bu yüzden İngiltere Avrupa'nın Hasta Adam'ını Rusya'ya karşı koruma politikasını terk edip, Ruslarla anlaşarak Osmanlı Devleti'ni paylaşma yoluna gitmişti.²⁰

Hemen hemen her alanda Avrupa'nın gerisinde kalan Osmanlı Devleti, çıkabilecek olası bir savaşta kaybeden olmamak için Birinci Dünya Savaşı başlayana dek müttefik arayışında olmuş ve ayrıca dış politikada bir denge siyaseti izlemişti. Ancak müttefik arayan bir devlet genellikle müttefikinin ekonomik, siyasi ve askeri durumunun olası bir savaşta kaldırabilecek düzeyde olmasını dikkate alır. Öyle ki, düşman bir ülke zayıf bir müttefiki hedef haline getirerek onu zayıflatır ve bu zayıflık onun yanındaki diğer ülkenin de hareket kabiliyetini daraltabilir. Osmanlı Devleti'nin böyle bir zayıflık içerisinde olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, bağlaşılabileceği ülke için iki temel husus ortaya çıkacaktır: Osmanlı Devleti üzerinden diğer ülkelere tehdit oluşturmak ya da Osmanlı

¹⁹ Ülman, *a.g.e.*, s.102.

²⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.2, K.4, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.507.

topraklarından elde edebileceği toprağı ve imtiyazı olarak ülkenin parçalanmasına seyirci kalmak.²¹ Almanya'nın da bu düşüncelerle Osmanlı Devleti'ni müttefiki haline getirdiğini söylemek yanlış olmaz.

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere; sömürge mücadeleleri, ekonomik rekabet, ticaret ve silahlanma yarışı ve Avrupa'yı bölen ittifak sistemleri Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri olarak görülmektedir. Bu nedenlere ek olarak, XX. yüzyılda kendini iyiden iyiye gösteren milliyetçiliğin başka uluslara karşı nefret olarak tanımlanmaya başlaması, varoluşun çatışmayla sağlanabilir olduğunun düşünülmesi, terör ve anarşinin kimi zaman kanaat önderlerine ve hatta devlet liderlerine üstün gelebiliyor olması, kamuoyunun çabuk oluşabilmesi ve örgütlenmenin de aynı oranda gelişkin olması Avrupa'yı savaşa sürükleyen diğer nedenler olarak sıralanabilir. Yükselişte olan Almanya'nın ihtirası, gelişim hızı yavaşlayan İngiltere'nin kaygıları, Fransa ve Rusya'nın intikam duyguları, Avusturya-Macaristan'nın ve Osmanlı Devleti'nin beka sorunu de elbette bu savaşı tetikleyen siyasal etkenler arasındaydı. Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti monarklar tarafından yönetilirken İngiltere, Fransa ve İtalya'da yönetenler seçimle işbaşına gelmekteydi. Ne monarkların ne de seçilmişlerin bu savaşın önünde durabilecek iradeye ve düşünceye sahip olmadıkları da göz önünde bulundurulmalıdır.²²

Bu çalışmanın amacı, 1914-1918 yılları arasında cereyan eden Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yaşadıklarının Fransız kamuoyunda nasıl yankı bulduğunu ortaya çıkarmaktır. Elbette savaş arifesinde ortaya çıkan ittifak arayışları, bu uğurda çeşitli ülkelere yapılan ziyaretler ve Osmanlı ordusundaki Alman etkisi gibi savaş öncesi konuları da irdelemek konunun bütünlüğü açısından önemli olacağından, bu süreci de savaşa birlikte ele alma gereği hissettik. Bu dönemde kamuoyunun oluşmasında en önemli faktör olarak ortaya çıkan basının Osmanlı Devleti ile ilgili konularda nasıl tavır takındığını, gazetelerin siyasi eğimlerine göre farklı bakış açıları geliştirip geliştirmedikleri, basında Osmanlı Devleti'ne karşı duruş farklılıklarının olup olmadığı, yaşanan olaylar karşısında tarafsız kalıp kalamadıkları bu çalışmanın görüntülemeye çalıştığı diğer hususlardır. Yaptığımız taramalarda Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti'ni Fransız kamuoyundan ya da basınından inceleyen bir araştırmanın olmadığı görülmüştür.

²¹ A.g.e., ss.504-505.

²² Margaret MacMillan, *Barışa Son Veren Savaş*, Alfa, İstanbul, 2013, ss.21-22.

Uğur İyigünler isimli araştırmacının 2012 yılında Ege Üniversitesi Tarih Anabilim dalında hazırladığı *Alman Basınında Osmanlı İmparatorluğu (1912-1918)* adlı doktora tezinde Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı birlikte ele alınmış ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı ile ilgili bölümün tematik odaklı olduğu görülmüştür. Bunun yanında, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde yaşanan hadiselerin Fransız kamuoyunun gözüyle irdelendiği çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bunlardan biri Prof.Dr. Yahya Akyüz'ün 2017 yılında yayınladığı *Çanakkale Savaşları ve Fransız Kamuoyu (1915-1916)* isimli eseridir. Çanakkale Savaşları'yla ilgili belirlenen 35 soruya, Fransız gazeteleri ve Fransızca kaynaklardan cevap verildiği bu eserden özellikle de kaynakça bazında yararlandık. Bahsetmemiz gereken bir diğer çalışma ise Hicabettin Sarı'nın İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde yazdığı *Fransız Basını ve Türk Ermeni Meselesi (1908-1923)* isimli doktora tezidir. 502 sayfalık bu kapsamlı çalışmada II. Meşrutiyet'in ilanından Lozan Barış Konferansı'na kadarki Ermeni Meselesi ele alınmış, 70 sayfalık bir bölüm de Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Meselesi yer almıştır. Bu bölümde, tezin diğer kısımlarında olduğu gibi beş farklı Fransız gazetesinden faydalanılmıştır.

Çalışmamıza esin kaynağı olan eser Prof.Dr. Yahya Akyüz'ün kaleme aldığı *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)* isimli çalışmasıdır. Bu eserin ele alınışından farklı olarak, çalışmamızda Fransız basınında çıkan kimi tartışmalı haberleri Türkçe temel kaynaklarla doğrulamaya ya da haberin doğrusunu ortaya koymaya çalıştık. Araştırmamızda 20 farklı gazeteden faydalandık. Bu gazetelerin 1914-1918 yılları arasında çıkan nüshalarını tarayarak, siyaseten görece merkezde bulunan gazetelerden faydalanmayı tercih ettik. Bunu yaparken çok farklı siyasi eğilimlere sahip gazetelerin farklı bakış açılarına, çarpıcı köşe yazılarına ve sıradışı olarak değerlendirdiğimiz haberlerine yer vererek, Fransız kaynaklarını olabildiğince çeşitlendirmeye çalıştık. Ayrıca yerel gazetelerden faydalanmayı da ihmal etmedik.

Birinci Dünya Savaşı yıllarını gazetelerden taramaya başladığımızda ilk dikkat çeken husus, basının çeşitliliği olmuştur. 1914 yılında, sadece Paris'te düzenli olarak yayın yapan 46 gazete vardı.²³ Günlük çıkan gazetelere ek olarak *hebdomadaire* olarak anılan haftalık, aylık gazeteler ve siyasi içerikli dergiler de çıkmaktaydı. Hatta bazı dergilerde renkli resimler dahi kullanılmaktaydı.

²³ Raymond Manevy, *Histoire de la Presse 1914-1939*, Editions Correa, Paris, 1945, s.7.

Gazeteler üzerinde tanımlama yapmak gerekirse, ilk olarak “Beş Büyükler” olarak anılan ve tirajları en yüksek olan *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*, *Le Journal*, *Le Matin* ve *L’Echo de Paris* gazetelerinden bahsedebiliriz. Genellikle siyasi polemiklerin dışında kalmaya çalışan bu gazetelerin haber alma imkânları da çok genişti. Savaş ve benzeri olayların yaşandığı yerlere özel muhabirler gönderebiliyorlardı.²⁴ Her ne kadar savaşın başlamasıyla birlikte ortaya çıkan sansürden ötürü uzunca bir süre gazetelerin sayfa sayılarında azalma meydana gelse de *Beş Büyükler*, ortalama 5-6 sayfadan ibaret olabilmekteydiler. İlk sayfalarında, günün en büyük öneme sahip siyasi gelişmeleri çoğu zaman olayın başrolünde yer alan kişinin vesikalık fotoğrafıyla yer alırdı. Diğer sayfalarda ise sırasıyla ikincil öneme sahip uluslararası ve ulusal haberler, günlük yahut haftalık hikâye serisi, çeşitli ilanlar ve reklamlar yer alırdı.

Çarmıha gerilmiş İsa tasviri ve altında “*Tanrı Fransa’yı korusun!*”²⁵ ibaresiyle, *La Croix*’nın Katolik kiliseye çok yakın bir yayın organı olduğunu belirtmek zor olmaz. *La Bonne Presse* adlı Katolik cemaatine de yakın oldukları bilinen bir gerçektir. Bu gazetenin sayfa düzeni kurgusu yukarıda bahsedilen gazetelerdekilerle hemen hemen aynıydı. Ancak Kızılhaç’a ve Papalık’a dair haberlerin diğer gazetelere nazaran daha çok yayınlandığı *La Croix*, günde 100.000’in üzerinde basılmaktaydı.²⁶

Le Temps, tirajı çok yüksek olmasa da (ortalama 70.000-80.000) devletin resmi yayın organıymış gibi yayın yapmasından ötürü dikkate değer bir gazeteydi. Fransız İçişleri Bakanlığı, kendi örtülü ödeneğinden hükümet yanlısı gazetelere yardım yapabiliyordu.²⁷ *Le Temps* da o gazetelerden biriydi.²⁸ Gazete, bu özelliğinden ötürü diplomatik meselelerle ilgili güvenilir ve detaylı bilgiler paylaşılabilirdi gibi, zaman zaman devletin propaganda aracı haline gelebildiği de oluyordu. Görsellere pek nadir yer veren gazetenin diğer gazetelere göre yazı puntolarının son derece küçük olması dikkat çeken bir diğer detay olarak göze çarpmaktadır.

²⁴ Akyüz, *a.g.e.*, ss.14-15.

²⁵ *La Croix* gazetesinin her sayısında, sol üst tarafta bu tasvir görülebilir.

²⁶ Manevy, *a.g.e.*, s.9.

²⁷ Barış zamanlarından yılda yaklaşık 1.000.000 frank, savaş döneminde ise toplamda 25.000.000 frank ödeme yapılmıştı.

²⁸ Raymond Leslie Buell, *Contemporary French Politics*, D. Appleton and Company, New York, 1920, s.272.

Radikal solun en önemli yayın organı olan *l'Humanite* 100.000'den fazla basılan ideolojik bir gazeteydi. Günde ortalama altı sayfalık yayın yapan gazete, savaşın başlamasıyla birlikte iki sayfaya düşmüş, maliyetten ötürü görseller nadiren kendilerine yer bulmuş, son sayfadaki reklam ve ilanlar ise tamamen kalkmıştı. *l'Humanite* radikal sola dair ulaşabildiğimiz tek gazete olması nedeniyle elimizdeki önemli kaynaklardan biridir.²⁹

Le Figaro ve *Journal des Debats* siyasi ideoloji olarak görece merkezde bulunan, tirajları orta seviyede olduğu halde etkileri küçümsenmeyecek ölçüde olan gazetelerdendi. *Journal des Debats* daha çok burjuva kesiminin rağbet gösterdiği, buna bağlı olarak son sayfasında sürekli olarak borsa endeksiyle ilgili tablolara yer veren, görsel kullanmayı tercih etmeyen bir gazeteydi.

Burada *Le Figaro* gazetesıyla ilgili ayrı bir parantez açmak gerekir. İdeolojik olarak merkezde yer alan bu gazete gerek seferberlik gerekse savaş dönemini adeta bir günlük gibi işleme yoluna gitmiştir. Seferberliğin 1., 2., 3... günü, savaşın 1., 2., 3... günü üst başlıkları altında, seferberliğin ve savaşın her gününü adeta günlük gibi tutması açısından araştırma konusunun bölümlerinin belirlenmesinde önemli kaynaklardan biri olmuştur.

Yukarıda bahsedilenlerin haricinde, küçük yerleşim birimlerindeki ortamı irdeleyebilmek adına, *L'Ouest Eclair*, *Le Petit Dauphinois*, *La Croix de l'Isere* gibi yerel gazetelerden de yararlandık.

Le Radical, *Pages de Gloire*, *La Revue de l'Energie*, *Le Monde Illustré* gibi haftalık-aylık çıkan, görsellere ve mizaha önem veren, savaşla ilgili kıyıda köşede kalmış birtakım detayları kimi zaman derinlemesine işleyen dergilere de göz atmayı ihmal etmedik.

Gazeteler, dönemin şartlarından ötürü ilk sayfaları dâhil olmak üzere, sayfalarının önemli bir kısmını savaşa, bir sayfadan az olmamak kaydıyla iç sayfalarını Fransa'daki yerel haberlere ve son sayfalarını da genellikle reklama ve çeşitli ilanlara ayırmaktaydılar. Her gazetenin savaş boyunca yaşanan olaylara duyduğu ilgi değişebilmekteydi. Elbette en büyük önem, Fransa'nın çarpıştığı cephelere verilmekteydi. Yapılan taramalarda Osmanlı Devleti'yle ilgili haberlerin gazetelerde orantılı biçimde yer almadığı gözlemlenmiştir. Örneğin bir gazete

²⁹ Manevy, *a.g.e.*, s.9.

Çanakkale Cephesi'yle ilgili haberleri üç ay boyunca aralıksız veriyor, sonradan Çanakkale Cephesi'ni gündeminden düşürerek farklı cephelerde olan bitenlere yer verebiliyordu. Fransa'nın, savaşı bizzat kendi topraklarında yaşaması, savaş boyunca savaşılan ülkelerde pek çok olağan dışı gelişmelerin yaşanmış olması nedeniyle, Fransız basınının sütunlarında Osmanlı Devleti'ne devamlı surette yer ayırmadığı görülmektedir. Bundan dolayı gazete taramaları yapılırken olabildiğince fazla gazeteden yararlanılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın gazetelere atıf yapan dipnotlarında bazen yazar adı ve haber başlığı yer alırken, bazı dipnotlarda sadece gazete adı, yayınlandığı tarih ve sayfa numarasının olduğu görülecektir. Yazarının belirtildiği gazete yazısından faydalandığımız vakit yazarın adını ve eğer varsa yazı başlığını muhakkak belirtmeyi tercih ettik. Anca kimi haberler genel bir bülten sütununda uluslararası haber niteliğinde olan başka haberlerle alt alta verildiğinde, o bilginin kaynağına yazının başlığını vermeyi tercih etmedik. Yine bu doğrultuda genel bir başlıkla uluslararası ilişkilerde olan bitenlerin anlatıldığı sütunlardan faydalandığımız zamanlarda yine bu genel başlığı kullanmayı tercih etmedik. Zira aynı haber başlığını farklı dipnotlarda defalarca göstermek kafa karışıklığına yol açabilecekti. Bu çalışmada kimi zaman Türk, Osmanlı, Türk ordusu, Osmanlı ordusu kavramlarının birlikte kullanıldığı görülecektir. Bunun sebebi Fransızca kaynakların ve gazetelerin kullandığı terminolojiyi değiştirmek istemediğimizden ileri gelmektedir. Yine bu doğrultuda; Fransız gazetelerinin ilgili haberlere Ortadoğu Taarruzu, Mezopotamya, Rusya'nın Kafkas Harekâtı, Çanakkale Bombardımanı şeklinde başlıklar attıklarını gözlemledik. Biz de bu çalışmada başlıklandırma yaparken bu kavramları kullanmayı tercih ettik.

Çalışmamızın birinci bölümünde Fransız basınına tanımlaya çalıştık. Burada yararlandığımız gazetelerle ve siyasi eğilimleriyle ilgili bilgiler verdik. Osmanlı Devleti'ne Fransız kamuoyunun gözünden bakmadan önce, Fransa'nın iç ortam ve dinamiklerini siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan irdeledik. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin çeşitli ülkelerle yaptığı ittifak görüşmelerinden bahsettik. Ayrıca Osmanlı Devleti'yle Yunanistan arasında gerileme neden olan Adalar meselesi, savaş gemisi alımları ve boykotaj ile yapılması planlanan Ermeni Islahatlarının Fransız kamuoyundaki akislerini ele aldık. Üçüncü bölümde savaşın başlamasının Fransız basınında nasıl yankılandığından bahsettikten sonra, Osmanlı Devleti'yle ilgili çıkan

haberlerle ilgili bilgiler verdik. *Goeben* ve *Breslau*'un Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında bir sorun haline gelmesi, Fransız basınının hakkında çok şeyler yazdığı Enver Paşa'nın savaş öncesi ve sonrasında imajı ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi bu bölümün konularını oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında yaşanan savaşları ele aldık. Bu bölümü Savaşın Başlaması, Sarıkamış Harekâtı, Karadeniz Savaşları ve İran Cephesi olarak ayrı alt başlıklarda ele aldık. Fransa'nın Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmasından ve savaşın görece geniş bir zamana yayılmasından ötürü çalışmamızın beşinci bölümünü beş ayrı alt başlık altında irdeledik. Çanakkale Savaşı'nın ilk aşamasını Deniz Harekâtı başlığı altında ele alırken 18 Mart 1915 Deniz Muharebesi'ni ayrı bir başlıkta ele aldık. Bunun yanı sıra Çanakkale'deki Kara Harekâtı'nı ve cephe gerisinde yaşananları irdeledikten sonra İtilaf güçlerinin Çanakkale'yi terk etmeleri ve bunun basın tarafından nasıl işlendiğini de yine ayrı bir başlıkta inceledik. Altıncı bölümde ilk olarak İngiltere'nin Irak taarruzunu detaylandırdık. Ortaya çıkışıyla ve arkasındaki güçlerle Osmanlı Devleti'ni büyük zorluklara maruz bırakan Şerif Hüseyin Ayaklanması'nı yine bu bölümde ayrıca bir alt başlıkta irdeleme gereği hissettik. Osmanlı Devleti'nin Sina'da girdiği Kanal Harekâtı ve gerisindeki Suriye-Filistin Cephesi altıncı bölümde değindiğimiz diğer konular oldu. Suriye-Filistin Cephesi'yle ilgili haberlerde Cemal Paşa'nın adının çokça geçmesi ve doğrudan kendisiyle ilgili yazıların olmasından ötürü bu alt başlığı Suriye-Filistin Cephesi ve Cemal Paşa olarak adlandırma gereği hissettik. Bu çalışmanın son bölümünü teşkil eden yedinci bölümde dışarıda kalan birtakım konuları topladık. Örneğin, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmesi için İtilaf Devletleri'nin çabaları, Bulgaristan'ın İttifak Devletleri'yle olan münasebetlerinin Fransızlar tarafından ele alınış biçimi ve 1915'teki Ermeni olaylarının Fransız kamuoyundaki yansımalarını bu bölümde ele aldık. Son olarak 1918 yılında Osmanlı Devleti'yle ilgili çıkan haberleri Mütareke'ye Doğru isimli alt başlıkta inceleyip, bir sonraki alt başlıkta Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını ve bunun Fransız kamuoyunda nasıl etkiler yaptığını ortaya koymaya çalıştık.

I.BÖLÜM

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA FRANSA VE FRANSIZ KAMUOYU

1.1. Kamuoyu Nedir, Nasıl Oluşur?

Devletlerdeki sosyal ve siyasal sistemler ne olursa olsun, yönetenler ile yönetilenler arasında belli oranda bir etkileşim söz konusudur. Ülkeyi yönetenler, attıkları ya da atacakları adımların neticesinde halkın ne tepki verdiğini ya da vereceğini görmek isterler. Demokrasinin görece olarak hüküm sürdüğü ülkelerde bu olgu siyasal sistemin bir parçasıdır. Totaliter rejimlerin hüküm sürdüğü ülkelerde de iktidarın kontrol mekanizmasını elinde tutmak amacıyla, bunun gereksinim olarak ortaya çıktığı bir gerçektir.³⁰ Kamuoyu, iktidar harici çevrelerden iktidara yöneltilen ve iktidarın değerlendirmeye alması doğru görülen kanaatlerdir.³¹ Konuyla ilgili çeşitli araştırmalarda bulunmuş Floyd H. Allport'un kamuoyunun unsurlarını belirleyerek yaptığı tanıma göre kamuoyu; kişilerin doğrudan veya dolaylı olarak, amaca doğru eyleme geçme olasılığını yaratacak kararlılıkta, derinlikte ve nicelikte; büyük önemi olan belli bir durumu, kişiyi veya öneriyi onaylamaları, desteklemeleri ya da karşı çıkmaları şeklinde kendilerini ifade edebilecekleri ve birden fazla kişilerin var olduğu durumlarda anlam taşır.³²

“Kamu” teriminin belli bir sorun hakkında fikir sahibi olan grubu, “oy” kelimesinden ise görüş anlamı çıkarılabileceğine göre, basit bir tanımla bir grubun görüşü sonucuna da varabiliriz.³³ Kapani'nin yaptığı kamuoyu tanımı, tezin kamuoyu boyutunun daha derinlemesine anlaşılmasında yardımcı olabilir: *“Kamuoyu, belli bir zamanda, belli bir tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna veya gruplarına hâkim olan kanaattir.”*³⁴ Grup içerisindekiler farklı görüşlere sahip olabilecekleri gibi, kamuoyunun her zaman çoğunluğu teşkil ettiğini söylemek de mümkün olmaz. Örneğin Kışlalı'ya göre kamuoyu, tartışılan bir konuda toplumun ortak görüşü olarak düşünülmemelidir.

³⁰ Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.1.

³¹ Aldimer Orlando Key, *Public Opinion and American Democracy*, Alfred A. Knopf Inc., New York, 1963, s.14.

³² Floyd Henry Allport, “Toward A Science of Public Opinion”, *Public Opinion Quarterly*, 1937, ss.7-23'den akt.: Sezer, *a.g.e.*, s.8.

³³ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, ss.160-161.

³⁴ *A.g.e.*, s.161.

Kamuoyu, çoğunluğun düşüncesini yansıtabilmekle birlikte azınlığın düşüncesini de yansıtabilir. Azınlığın düşüncesinin çoğunluğu etki altına alabilmesi için etkinlik unsurunun belirmesi önemlidir.³⁵ Örnek vermek gerekirse, bir ülkede basın organları azınlığın eğilimini işlemesi halinde, azınlığın düşüncesi çoğunluğu etkileyebilir.

Kamuoyu; birey, çevre ve bu ikisinin etkileşime geçmesiyle oluşur. Bireyin bir sembolü, nesneyi ya da çevresinde cereyan eden bir olayı elverişli veya elverişsiz olarak değerlendirmesi ön eğilimi tavrı olarak nitelendirildiğinde; bu tavrın belli gruplar tarafından benimsenmesi, kamuoyunu şekillendiren piramidin en altını oluşturur. Bu gruplar aile ve okul gibi yüz yüze ilişkinin bulunduğu ortamlarda oluşabileceği gibi bireylerin ait olduğu siyasi, sosyal, ekonomik sınıflarda da oluşabilir.³⁶

Kanaatlerin oluşup biçimlenmesinde bir başka önemli faktör ise kitle iletişim araçlarıdır. Gazete, radyo, televizyon gibi çok çeşitli ve çabuk bilgi sağlayan araçlar olayları işleyiş ve veriş şekliyle kamuoyunun oluşmasında çok büyük etkide bulunmaktadır.³⁷ Olaya bu açıdan bakıldığında ve bu çalışmanın kapsadığı dönemin teknolojik şartları da göz önünde bulundurulduğunda, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı Devleti'nin Fransız kamuoyundaki yansımalarının en detaylı olarak basın yoluyla öğrenilebileceği düşünülmektedir. Bunu düşündürten faktörleri; dönemin Fransız basınının kamuoyu oluşturmadaki büyük etkisi, dönemin şartlarında gazetelerin kamuoyunu araştırmada başvurulacak yegâne kaynak olması ve Fransız basınının özellikleri olarak sıralayabiliriz. Aslında burada savaş döneminde basılan kitaplar da sayılabilirdi. Ancak savaşın ekonomik şartları kitapların basımını ve halk tarafından satın alınmasını etkileyen bir faktördü.

Basın, pekâlâ belli konularda halkın dikkatini çekerek, farkındalık yaratarak kamuoyu oluşturabilir. Çalışılan dönemin 1914-1918 yıllarını kapsadığını göz önünde bulunduracak olursak, tek basın aracının gazeteler ve dergiler olduğunu hesaba katmak gerekir. Gazeteler, yaşanan bir olayı olduğu gibi okuyucusuna ilettikleri gibi yazarlar aracılığıyla olayla ilgili yorumlarda da bulunabilmekteydiler. Okuyucu, o ana kadar bilmediği bir olayla ilgili bilgilendiğinde, konuyla ilgili kanaat oluşturabilir. Yahut yazarın herhangi bir konuyla ilgili yorumunu okuduğunda

³⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.

³⁶ Sezer, *a.g.e.*, ss.20-21.

³⁷ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.10.

fikirlerde değişimler ya da oluşumlar meydana gelebilir. Zaten, 1914-1918 yılları arasında Fransız hükümetinin basına uyguladığı sansür de bunun bir tezahürüdür. Kimi zaman kamuoyunda kanaat oluşturan kimi zaman da oluşan kanaati ortaya koyabilen basın, konumuzun en önemli inceleme malzemesi olarak ortaya çıkmaktadır. Kamuoyunun yani halka görüş pompalayan grupların savaş boyunca Osmanlı Devleti'nin davranışlarıyla ilgili nasıl bir çerçeve çizdiği ışık tutulmaya çalışılacak temel noktadır.

Burada belirtilmesi gereken bir başka konu ise basının güvenilirliğidir. Basın her zaman olayları doğru ve eksiksiz şekilde vermeyebilir. Bunda devletin uyguladığı sansürün de payı olabilir. Ayrıca gazeteler sahip oldukları siyasal veya mezhepsel eğilimlerinden ötürü taraflı yayın yapabilirler. Hele ki savaş gibi olağandışı şartların yaşandığı ülkelerde bu çok olası bir ihtimaldir.³⁸ Burada araştırma kamuoyu üzerinden yapılacağına göre, yaşanan gelişmelerin okuyuculara nasıl ve ne maksatla sunulduğunu irdelemek önemli olacaktır.

1.2. I. Dünya Savaşı Yıllarında Fransız Kamuoyu

Batı Cephesi, I. Dünya Savaşı'nın gidişatını belirleyen en kritik cephelerden biriydi. Bu cephenin iki önemli aktörü olan Fransa ve Almanya yüz binlerce insanın hayatını kaybettiği şiddetli bir savaşa girişmişti. 3 Ağustos 1914 tarihinde, Almanya'nın Fransa'ya savaş ilan etmesi, Fransız kamuoyunun tüm algısını bu yöne çekmişti. Savaşın ilanı ile birlikte ortaya çıkan seferberlik hali ülkede sosyal, ekonomik, siyasi ve askerî açıdan köklü değişikliklere; bu değişiklikler de yer yer ciddi sorunlara yol açmıştı. Dolayısıyla, Fransa'nın savaşın baş aktörlerinden biri olması ve kendi topraklarını savunma durumuyla karşı karşıya kalması; kamuoyunun, ülkenin kendi durumuyla alakadar olmasına sebep olmuştu. Hal böyleyken, savaş boyunca Fransız kamuoyunun birincil önemde Osmanlı Devleti'nde yaşananlarla alakadar olduğunu iddia etmek çok yerinde bir tespit olmayacaktır.

³⁸ *A.g.e.*, s.12.

1.3. I. Dünya Savaşı Yıllarında Fransa'da İç Ortam ve Dinamikler

Savaş boyunca Almanya ile sürekli bir çatışma halinde olan, savaşın olumsuzluklarıyla sürekli yüzleşen Fransa'nın bu süreçten çok yönlü etkilendiği açıktır. Fransa'da savaşın etki ettiği alanları burada biraz açalım.

1.3.1. Siyasi Yapı

Fransız kamuoyunun savaş döneminde Osmanlı Devleti'ni nasıl algıladığını anlayabilmek için, Fransa'nın siyasi yapısının ve buna bağlı olarak savaşa hangi iç dinamikler içerisinde girdiğinin ortaya konması önemlidir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Fransa, 1871'den beri süregelen Üçüncü Cumhuriyet dönemini yaşıyordu. Ülkede iki meclisli bir parlamento vardı. Milletvekilleri Meclisi 600 vekilden oluşmaktaydı. Vekiller üç yıllığına seçilmekteydiler. Seçim iki kademeliydi.

26 Nisan ve 10 Mayıs 1914'te yapılan seçimler sonucunda Radikal Sosyalistler 136 sandalye ile birinci olurlarken, onları 102 sandalye ile Sosyalistler, 30 sandalyeyle Cumhuriyetçi Sosyalistler ve Bağımsız Sosyalistler izlemişti. 600 sandalyenin 268'ine hâkim olan sosyalist gruplar Milletvekilleri Meclisi'nde hâkim güç olarak belirmişti. Geri kalan sandalyelerin 102'sini Radikaller ile Sol Cumhuriyetçiler, 100'ünü Demokratik Müttetikler, 54'ünü İlerici Cumhuriyetçiler ve Federasyon Cumhuriyetçileri, 34'ünü Liberal Hareket, 26'sını sağcılar, 16'sını ise bağımsızlar almıştı.³⁹ Cumhurbaşkanı Raymond Poincare⁴⁰, Başbakan (President du Conseil) ise Rene Viviani⁴¹ idi. Milletvekilleri Meclisi ile birlikte yetkileri görel

³⁹ Georges Bonnefous, *Histoire Politique de la Troisieme Republique (C.2 La Grande Guerre 1914-1918)*, Presses Universitaires de France, Paris, 1967, s.1.

⁴⁰ 1860 yılında Bar-le-Duc'ta doğan Raymond Poincare Universite de Paris'de hukuk eğitimi aldıktan sonra bir süre avukatlık yapmış; ardından 1887 yılında ilk defa parlamentoya milletvekili olarak girmiştir. 1893 ve 1895 yıllarında kısa süreliğine Eğitim Bakanlığı, 1894-1895 yılları arasında ve 1906 yılında Maliye Bakanlığı görevlerini üstlenmiştir. 1909 yılında L'Academie Française'e seçilmiştir. Siyasi olarak merkez sağda yer alan Poincare, 1912-1913 yılları arasında Başbakanlık, 1913-1920 yılları arasında da Cumhurbaşkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: Raymond Poincare, *The Memoirs of Raymond Poincare*, William Heinemann Ltd., London, 1928; Jacques Chastenot, *Raymond Poincare*, Rene Julliard, Paris, 1948; Gabriel Hanotaux, *G. Raymond Poincare*, Plon, Paris, 1934.

⁴¹ Rene Viviani 1863 yılında Cezayir'in Sidi Bel Abbes şehrinde doğdu. Universite de Paris'te hukuk eğitimi aldıktan sonra bir süre avukatlık yaptı. İlk olarak 1893 yılında milletvekili olarak parlamentoya girdi. Jean Jaures ve Aristide Briand ile Fransız Sosyalist Partisi'nin kurulması sürecinde rol aldı. 1904 yılında Jean Jaures ile birlikte L'Humanite gazetesini kurdu. 1906 yılında partisinden ayrılarak Clemenceau'nun kabinesinde İşçi Bakanı görevinde bulundu. 1914 yılının Haziran ayında Raymond Poincare'in kabinesinde Dışişleri Bakanı olarak yer aldı. Almanya'nın Fransa'ya savaş ilan ettiği 3 Ağustos 1914'te Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrıldı. 4 Ağustos 1914'ten 29 Ekim 1915 tarihine kadar Başbakanlık yaptı. Detaylı bilgi için bkz.: Jean-Marc Valentin, *René Viviani, 1863-1925, un orateur, du silence à l'oubli*, Presses universitaires de Limoge, Limoge, 2014; Rene Dominique, "Rene Viviani, Premier Ministre du Travail, 1863-1925", *Cahiers de l'IRT*, V.19, 2010.

olarak üstlenen Senato, 300 senatörden oluşmaktaydı. Bunları 225'i belediye meclis üyelerinin, milletvekillerinin, *Conseiller Generaux* denilen idari illerin seçilmiş temsilcileri tarafından seçilmekteydiler. Geri kalan 75 senatör ömür boyu görevlerini sürdürmekteydiler.⁴²

1 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan edildiğinde sağcıların ve askeri otoritenin, sosyalistler ve sendikalarla ilgili endişeleri vardı. Parlamento seçimlerinde etkilerinin arttığı görülmüştü. Üç yıllık askeri hizmet yasasına karşı oluşları ve Alman sosyal demokratlarla görüşmeleri endişeye sebep olmuştu. Sendikalar ise seferberliği sabote etmek adına grevi öne sürmekteydiler.

İçişleri Bakanlığı, Almanya'nın işine gelecek sendika tehditlerini ortadan kaldırmak için baskıcı önlemlere başlamıştı. Adına *Carnet B* denilen bir planla anti-militarist ve anti-nasyonalist olarak bilinen belli başlı kimselerin tutuklanması planlanıyordu. Savaşın yaklaştığını gören Fransız Genelkurmayı planın acilen uygulanmasından yanaydı. Savaş Bakanı Adolphe Messimy de aynı fikirdeydi. Ancak İçişleri Bakanı Louis Malvy, işçi kesimine sızan görevlilerden gelen raporlar doğrultusunda sosyalistlerden herhangi bir tehlike gelmeyeceğini, dolayısıyla bu planın uygulanmasının hata olacağını belirtmişti. 31 Temmuz 1914'te Jean Jaurès⁴³'nin suikasta kurban gitmesi üzerine Louis Malvy valiliklere yolladığı telgraflarla *Carnet B*'nin uygulanmasının askıya alınmasını emretmişti. Aynı gün,

⁴² Bruno Aguilera Barchet, *A History of Western Public Law*, Springer, London, 2015, s. 470.

⁴³ 1859 yılında Castres'te doğan Jean Jaures yükseköğrenimini Paris'teki Ecole Normale Supérieure'de tamamladıktan sonra 1881-1883 yılları arasında Le Lycee d'Albi'de, 1883-1885 yılları arasında Toulouse Üniversitesi'nde filozofi dersleri verdi. 1885 yılında; henüz 26 yaşındayken Tarn bölgesinden milletvekili seçildi. 1885-1889, 1893-1898, 1902-1914 yılları arasında Fransız parlamentosunda milletvekilliği görevinde bulundu. Meclisteki ilk döneminde Cumhuriyetçi kanada yakın durdu. Parlamente'ye seçilemediği dönemde "Martin Luther'in, Immanuel Kant'ın, Johann Gottlieb Fichte ve Friedrich Hegel'in Yazılarında Alman Sosyalizmi" ve "Duyulan Dünyanın Gerçekliği" adlarında iki doktora tezi yazdı. Carmaux'daki maden işçilerinin yaptığı greve destek veren Jaures, 1893 seçimlerinde işçi ve köylü sınıfının haklarını savunan milletvekili olarak yeniden parlamente'ye girdi. 1894 yılında, Alman casusu olduğu iddiasıyla mahkûm edilen Yahudi kökenli Fransız Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un haksız yere cezalandırıldığını savunanlardan oldu. İşçi sınıfının özgürlüğünün Marksist felsefeden ziyade hukuki düzlemde, barışçıl yollarla ve yavaş bir dönüşümle gerçekleşebileceğini; devrimin ve dönüşümün dengede olması gerektiğini savundu. 1904 yılında, Fransa'nın önemli gazetelerinden biri haline gelecek *L'Humanite*'yi çıkardı. Fransız Devrimi ve sosyalizmle ilgili çeşitli kitaplar yazdı. 1905 yılında, Jaures'nin çabalarıyla *Section Française de l'Internationale Ouvrière* isimli parti kuruldu. Fransa da dahil olmak üzere devletlerin sömürgeci politikalarının dünyada savaşlara neden olduğu gerekçesiyle sömürgecilğe karşı duruş sergiledi. Alsace Lorraine için Almanya'dan intikam alınmaması fikrini savundu. Avrupa'da kendini hissettirmeye başlayan savaş tehdidine karşı Avrupa Barış Cemiyeti'ni kurmak istediye de gerçekleşmedi. 1913 yılında Fransız Hükûmeti'nin askerlik hizmetinin 2 yıldan 3 yıla çıkarılmasını teklifini şiddetle eleştirmesi üzerine kamuoyunda "Alman ajanı" olarak suçlandı. 31 Temmuz 1914'te Raoul Villain isimli bir Fransız milliyetçisi tarafından öldürüldü. Detaylı bilgi için bkz.: Marcelle Auclair, *La Vie de Jean Jaures Presente par Vincent Auriol*, Presses Universitaires de France, Paris, 1962; Emile Vandervelde, *Jaures*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1929; Leo Languier, *Le Citoyen Jaures*, Les Editions des Portiques, Paris, 1932.

Genel Çalışma Konfederasyonu (Confederation General de Travail-CGT) Sekreteri Leon Jouhaux ile görüşen Louis Malvy, *Carnet B*'nin uygulanmayacağını ve hapisteki militanların serbest bırakılacağını, bunun karşılığında da kendisinden destek istediğini belirtmişti. Bunun üzerine Leon Jouhaux, 4 Ağustos'ta yaptığı konuşmada savaşı desteklediğini belirtti. Leon Jouhaux, bu savaşın askeri sınıfın kuklası olmuş İttifak Devletleri'nin tiranlarına karşı ve ayrıca adalet ve cumhuriyetçi özgürlük için yapılacağını ifade etti. Aslında Jouhaux'un bu ifadesi, uzun zamandan beri Proleter Enternasyonel doktrinlerin alışık olmadığı duyguları barındırıyordu. Her şeye rağmen O, alkış ve kalabalık arasında işçi sınıfı hareketinin çıkacak olan savaşta görevini yapacağını belirtmişti.⁴⁴

Section Française de l'Internationale Ouvrière isimli sosyalist partisinin 14-16 Temmuz 1914 seçimlerinde Jules Guesde'e karşı zafer kazanan Jean Jaurès, uluslararası bir grev ile savaşın önüne geçilerek ülkeler arasında bir uzlaşının sağlanabileceğini düşünüyordu. Sosyalist Enternasyonel'in Brüksel'deki bürosunda Alman sosyalistlerle görüşükten sonra, 30 Temmuz'da son derece iyimser düşüncelerle Fransa'ya geri döndü. 31 Temmuz'da Rusya'nın savaş çığırtkanlığını kınarken, İngilizlerin uzlaşma teklifinin oluşan sert havayı dağıtması için mutlaka değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişti. Ve gece saat 22.00 sularında, Raoul Villain isimli Fransız milliyetçi tarafından vurularak öldürülmüştü. Jean Jaurès'nin öldürülmesi tüm ülkede kınanırken, yaşanan bu olaydan hiçbir gazeteci sorumluluk duymamıştı. Fransız sosyalistlerinin en önemli simalarından, sosyalist eğilimli gazete olan *l'Humanite*'nin kurucusu Jaures'nin suikasta kurban gitmesi kamuoyunda infiale yol açmıştı. Örneğin, sağ eğilimli gazetelerden biri olan *Republique de L'Isere* Jean Jaures'nin öldürülmesini korkunç ve adi olarak nitelemişti.⁴⁵ İdeolojilerini bir tarafa bırakan gazeteler bu olayı günlerce manşetlerine taşımıştı.⁴⁶ Jaures'nin kendi gazetesi olayla ilgili gelişmeleri aylarca manşetten verecek, her yıl 31 Temmuz tarihinde de anma yazıları yayınlıyacaktı. Hükümete yakınlığıyla bilinen *Le Temps* ile kiliseye yakın olan *La Croix* Jean Jaures'nin öldürüldüğünü, okuyucularına 2 Ağustos tarihli nüshalarında duyurabilmişlerdi. *Le Temps*, iç ve dış meselelerde muhalif oldukları Jean Jaures'nin adını anmak için böyle üzücü bir hadiseye gerek

⁴⁴ Philippe Bernard, Henri Dubief, *The Decline of the Third Republic 1914-1938*, Cambridge University Press, Newcastle Upon Tyne, 1985, s.3.

⁴⁵ *Republique de L'Isere*, 1 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁶ *Le Figaro*, 1 Ağustos 1914, s.1; *L'Echo de Paris*, 1 Ağustos 1914, s.1; *L'Humanite*, 1 Ağustos 1914, s.1; *Le Matin*, 1 Ağustos 1914, s.1; *Le Petit Journal*, 1 Ağustos 1914, s.1; *Le Petit Parisien*, 1 Ağustos 1914, s.1.

olmadığını yazarken, *La Croix* Jaures'nin trajik ölümü başlığını atarak Paris'teki Cafe de Croissant'da nasıl vurulduğunu anlatmıştı.⁴⁷

Sosyalist partilerin liderleri ise yandaşlarına sakinliklerini korumaları konusunda uyarılarda bulunmuşlardı. Sosyalist önderler ülkenin savaşa girmesi konusunda hemfikirlerdi. Ancak bazı sınırları da yok değildi. Örneğin, Fransa çıkacak olan savaşta gerilimin kurbanı bir ülke olarak işgalci konumda olamazdı. Ancak Rusların ihtiyacı olması haline bir askerî harekâta sıcak bakabilirlerdi.⁴⁸

Fransız parlamentosunun 4 Ağustos 1914'deki oturumunda tek bir çatlak ses çıkmamıştı. Meclis Başkanı Paul Deschanel oturumda söz alarak Jean Jaurès'nin bir akıl hastası tarafından öldürüldüğünü söylemişti. Onun ölümü özellikle de ülkedeki sosyalistlerin kaynaşarak savaş karşıtı bir tutum izlemesine yol açmamıştı. Aksine *Union Sacrée*, yani kutsal birlik sağlanmıştı. Ülkedeki tüm siyasi duruşlar birlik olmuş, hükümete süresiz olarak savaşa girme gibi olağanüstü yetkiler dahi verilmişti. Tüm ülke *Union Sacrée*'nin arkasında toplanmıştı. Savaşa karşı olan sendikalardan ise çıt çıkmıyordu. Ülkedeki tüm savaş karşıtları bir anda önlenemeyen bir milliyetçilik rüzgârına kapılmışlardı.⁴⁹

Peki, kararlı ve güçlü görünen bu enternasyonal ve barışçı hareket nasıl oldu da bir anda dağıldı? Sosyalist liderlerin krizi önleme konusunda son derece çaresiz olmalarına ve eleştirel tutumlarına karşın, hükümetin barış isteğinden şüphe duymamışlardı. Jean Jaurès 29-30 Temmuz'da Sosyalist Enternasyonal Büro'nun Brüksel'de düzenlediği toplantıda fanatik yurtseverlerin nefretiyle mücadele etmekten vazgeçmeyeceğini ve Fransız-Alman uzlaşmasının gerçekleşmesi için tüm çabasını ortaya koyacağını söylemişti. Jaurès bunları söylerken ilginç bir şekilde hükümetin de barıştan yana olduğunu ifade etmişti.⁵⁰ Jean Jaures, 30 Temmuz 1914'te son kez yazdığı köşesinde Brüksel'de toplandıklarını ve 9 Ağustos'ta da Viyana'da bir toplantı gerçekleştirerek savaş karşıtı çabaların süreceğini belirtmişti. Ona göre yapmaları gereken şey suçu kınamak, tüm ülkelerin işçi sınıflarının bu ürkütücü tehdide karşı dayanışmalarını sağlamak ve örgütlenmek için bu günleri ve hatta saatleri kullanmak için acele etmekti.⁵¹

⁴⁷ *Le Temps*, 2 Ağustos 1914, s. 1; *La Croix*, 2 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁸ Bernard, Dubief, *a.g.e.*, s.4.

⁴⁹ *A.g.e.*, s.5.

⁵⁰ *A.g.e.*, s.6.

⁵¹ Jean Jaures, "L'International Contre la Guerre", *L'Humanite*, 30 Temmuz 1914, s.1.

Sosyalistlerin endişeleri daha savaşın ilk günlerinde belirmeye başlamıştı. 29 Temmuz'da olağanüstü toplanan Sosyalist Enternasyonel'de söz alan Jean Jaures, savaşa karşı Avrupa çapında grevi gündeme getirdi.⁵² Öte yandan hemen tüm gazetelerde anti-Alman tutum kendini göstermişti. Özellikle, savaşı savunan kesimde yer alan yazarlardan Charles Maurras ve Henri Bergson, ırkçı yazılarıyla sosyalistlerin kaygılarını iyiden iyiye artırmaktaydılar.⁵³ Sendikalar ve sosyalist basın ise savaşın Almanlara karşı değil savaşı körükleyen Alman bürokratlara karşı yapıldığını sürekli olarak belirtmekle kalmıyor, savaşın sonunda bir uzlaşının olabileceğini umut ediyorlardı.⁵⁴

Almanya Rusya'ya savaş ilan ettikten bir gün sonra, 2 Ağustos'ta Belçika'ya askerlerini serbest bir şekilde ülkeden geçirmek için ultimatom vermişti. Bu olaydan birkaç gün önce, 29 Temmuz'da Fransa'nın ilerideki ordularının sınırın 10 kilometre gerisine çekilme hazırlığı yaptığı göz önünde bulundurulduğunda, Almanya'nın bu tutumu Fransız kamuoyunda umulmadık bir saldırganlık olarak algılanmıştı. Belçika'nın Almanlar tarafından işgali Fransız halkında yıllardan beri planlanan haksız eylemin kurbanları oldukları düşüncesini yaratmıştı. Almanya'nın bu tutumu ve Fransız kamuoyunda kendini gösteren bu yaygın düşünce sosyalist kesiminde de kendini belli etmişti. Sosyalistler ülkenin içinde bulunduğu durumun Fransa'ya savaştan başka bir çare bırakmadığını düşünmeye başlamışlardı.⁵⁵ Edouard Vaillant Fransız Sosyalistlerini temsilen yaptığı açıklamada ülkedeki sosyalistlerin vatan için, cumhuriyet için ve Enternasyonal için tüm sorumluluklarını yerine getireceklerini beyan etmişti.⁵⁶ Belçika sosyalistleri de barış içinde yaşamak isteyen milyonlarca erkeğin eğitilerek cinayetlere sürükleneceğini ve sosyalist demokratların bunda hiçbir sorumluluğunun olmadığını ifade etmişti.⁵⁷

Sosyalist Enternasyonal'e üye olan Fransız ve Alman vekillerin savaşı önlemeye dair çabaları da olayların çok çabuk değişip şekillendiği ortamda hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştı. Jaurès'nin ölümünden sonra Fransız sosyalistleri ziyarete giden sosyalist vekil Hermann Müller'in ve ona eşlik eden Sosyalist Enternasyonal'in Sekreteri Camille Huysmans'ın Fransız mevkidaşlarıyla yaptıkları görüşmelerde savaşı önleme konusunda hemfikir olduklarını görmüşlerdi. Hatta

⁵² Bonnefous, *a.g.e.*, ss.18-19.

⁵³ Bernard, Dubief, *a.g.e.*, s.7.

⁵⁴ *A.g.e.*, s.7.

⁵⁵ *A.g.e.*, s.6.

⁵⁶ *L'Humanite*, 3 Ağustos 1914, s.1.

⁵⁷ *L'Humanite*, 6 Ağustos 1914, s.1.

savaş masraflarının parlamentoda oylanması halinde takınacakları tavırlar üzerinde konuşmamışlardı bile. Ancak yaşanan gelişmeler Fransız kamuoyunda savaşın tek çözüm olduğu düşüncesini ortaya çıkarmış ve sosyalistler oluşan bu rüzgâra kendilerini bırakmışlardı. Alman parlamentosunda sayıları 92 olan Alman sosyalistlerden 78'i, 3 Ağustos'ta parlamentoda yapılan askeri harcama oylamasına evet oyu vererek sürecin başından beri gösterdikleri tutumu terk etmişlerdi. Böylelikle, savaşın karşısında duran Fransız sosyalistler de Ağustos 1914'te *Union Sacrée*'ye dâhil olmuşlardı.⁵⁸

Pek çok enternasyonalist Fransız, Alman sosyalistlerin yaptığı ihanet olarak algılamış ve güçlü yurtseverlik akımına kapılmaktan kendilerini alıkoyamamışlardı. Sosyalistlerin *Union Sacrée* etrafında toplanmasında Leon Jouhaux'nun manevrasının da etkisi vardı. Ancak Fransız sosyalistlerin bu tutumu, onların muhaliflerinin düşüncelerine tam olarak katıldıkları manasına gelmemelidir. Onlardaki savaş fikrinin oluşmasındaki bir diğer sebep de yeniden inşa edilecek Avrupa'yı, Almanya'yı dipsiz kuyuya sürükleyen faillerden arındırdıktan sonra Almanya'yı demokratik Cumhuriyet ile özgürleştirmekti. Dolayısıyla Fransız sosyalistler savaş boyunca Fransa'nın emperyalist hayallerine yenilmesi ve savaşın özgürlükleri yok etme tehlikesine karşı tetikte olacaktı. Bu riskler, işçi kesimi için savaş boyunca endişeye yol açan hususlar olarak kendini gösterecekti.⁵⁹

4 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Poincare'in Üçüncü Cumhuriyetçileri bölen siyasi, ekonomik anlaşmazlıkların kesin olarak sona ermesi gerektiğini bildiren mektubu okunmuştu. Raymond Poincare, mektubunda Fransa'nın taraflara son ana kadar dirayet, bilgelik ve itidal tavsiye ettiğini, savaşın ezici sorumluluğunun Almanya'ya ait olacağını belirtmişti.⁶⁰ Tehdide karşı ülkedeki Milliyetçilerin, Sosyalistlerin, Monarşistlerin, Cumhuriyetçilerin, Katoliklerin, Protestanların ve Yahudilerin bir araya geldiği, adına *Union Sacree* yani kutsal birlik denen oluşumun ortaya çıkmasına sebep olmuştu. 31 Temmuz'da Jean Jaures'nin öldürülmesi *Union Sacree*'nin oluşmasında, özellikle de basın boyutunda önemli bir etken olmuş, her kesimden gazeteler bu olayı kınamıştı.

Sanayinin yoğun olduğu bölgelerde görülen sınıf çatışmaları da rafa kalkmıştı. Örneğin; endüstri vadisi olan Romanche'ta, işçi nüfusunun yoğun olduğu

⁵⁸ Renouvin, *a.g.e.*, s.255.

⁵⁹ Bernard, Dubief, *a.g.e.*, s.6.

⁶⁰ "Message du President de la Republique", *Le Figaro*, 5 Ağustos 1914, s.1.

Vizille’de, sosyalist eğilimin yoğun olduğu Beurepaire’de siyasi mücadeleler ortadan kalkmıştı.⁶¹ Siyasi açıdan aktif olan pek çok erkeğin silahlı altına alınmış olması da ülkede oluşan bu yeni durumun sebeplerinden biri olarak ortaya çıkmaktaydı. *Union Sacree*’nin oluşumundaki ilginç olaylardan biri de laik sistemin hüküm sürdüğü ortamda öğretmenlerin, belediyelerin ve rahiplerin el ele vererek, köylerde ve kasabalarda Alman tehdidine karşı ortaya çıkan milli koalisyona destek vermeleri idi.

Savaşın başındaki kaygı Ağustos ayından sonra yerini savaş yanlısı bir algıya bırakmıştı. Almanlara karşı savunmada kalan ve Marne’de aldığı zaferle cesaretlenen Fransa’da karşı saldırı düşüncesi belirmeye başlamıştı. Cumhuriyetçiler Alman ordusu kesin yenilgiye uğrayana dek müzakere masasına oturmak niyetinde olmadıklarını belirtmişlerdi.⁶²

Savaşın ilk haftalarında, kamuoyunda Fransa’nın kazananların tarafında olacağına dair iyimser bir hava hâkimdi. Düşman gene Almanya’ydı. Fakat bu sefer yanlarında İngiltere vardı. Rusya’nın ise kapalı kutu olmasından ötürü limitleri belli değildi. Almanya’ya karşı doğudan tehdit oluşturacak bu büyük ülkeyle ilgili haberler de yavaş yavaş basında yer bulmaya başlamıştı. *Le Petit Dauphinois* gazetesinde Moskova’da yaşayan bir Fransız’ın mektubuna yer verilmişti. Mektupta modern teçhizatla donatılmış 8 milyon askerin Alman sınırında beklediği belirtilmişti.⁶³

Savaş boyunca Fransız siyasetindeki en önemli tartışma konularının başında Fransız hükümetlerinin yetki sınırı ve parlamentonun cephede bulunan komutanlar üzerindeki nüfuz eksikliği gelmekteydi. Ülkedeki mevcut yönetim mekanizmasının savaş halinden ötürü ne kadar etkin ve yetkin çalıştığı konusunda soru işaretleri mevcuttu. Bunun ilk sinyali 26 Ağustos’ta parlamentoya danışılmadan gerçekleştirilen bakanlık değişikliğiyle verildi. 14 Haziran’da yapılan bakanlık dağıtımlarında Savaş Bakanlığı’na getirilen Adolphe Messimy’nin Başkomutan General Joseph Joffre’ye tam destek vermekte tereddüt etmesi üzerine, yerine Alexandre Millerand getirilmişti. Millerand kendi görevini Fransız Orduları Başkomutanı olan General Joseph Joffre’ye tam destek vermek olarak görüyordu. Hükümetin savaştan ötürü edindiği geniş yetkiler, Joseph Joffre’ye cephede tek adam olmasına imkân tanıyordu. Marne’de elde edilen zafer O’nun üzerindeki eleştirilerin

⁶¹ Patrick James Flood, *France 1914-1918 Public Opinion and the War Effort*, MacMillan, London, 2014, s.18.

⁶² *Le Droit de Peuple*, 2 Ekim 1914, s.1.

⁶³ *Le Petit Dauphinois*, 19 Ekim 1914, s.2.

silinmesine yol açmıştı. Ancak 1915'te cephelerde yaşanan aksaklıklar Alexandre Millerand'ı ve Joseph Joffre'yi eleştirilerin odağına oturtacaktı.⁶⁴

Fransız Hükümeti'ne duyulan güven ve verilen hareket alanı, 1915 yılında parlamento hayatının yeniden başlamasıyla sorgulanmaya başlamıştı. Hem parlamento komisyonlarında hem de Senato Ordu Komisyonu'nda Savaş Bakanı Alexandre Millerand'a karşı eleştiriler yöneltilmekteydi. Orduyu saran malzeme ve mühimmat bunalımından O sorumlu tutuluyordu. Mecliste kendini gösteren muhalefet tersaneleri, fabrikaları, ikmal-iaşe örgütünü ve hastaneleri denetlemek üzere heyetler oluşturulmasını talep etti. Joffre etrafının sivillerle çevrenmesini istememekteydi. Ordunun sınırlarını kısıtlamaya çalışan parlamentodaki muhalefetin baskıları neticesinde, Savaş Bakanlığı'nın yetkilerini kısıtlayan bir müsteşarlık kurulması kabul edildi. Muhalefetin iyice güçlenmesi bir yana, Fransız diplomasisinin çabalarına rağmen Bulgaristan'ın İttifak Devletleri yanında savaşa katılması Viviani kabinesini iyice köşeye sıkıştırmıştı. Rene Viviani'nin başbakanlıktan çekilmesi sonucu göreve Aristide Briand⁶⁵ geldi.⁶⁶ Ekim 1915'te Başbakan olan Briand, Lloyd George'un yaptığı gibi savaş durumunu yönlendirecek olan dört bakanlıktan: Savaş, Maliye, Donanma ve Silahlanma Bakanlıklarından bir savaş komitesi oluşturarak, savaşın parlamentonun kontrolünde olmasını sağlamaya çalışmıştı. General Robert Nivelle Kuzey ve Kuzeydoğu, Maurice Sarraill Doğu Orduları Kumandanlığı görevlerine getirilmişlerdi. Her ne kadar savaş komitesi mevcudiyetini sürdürse de istenilen mekanizma bir türlü oluşturulamamıştı. General Joseph Gallieni Savaş Bakanı, Amiral Lucien Lacaze Donanma Bakanı oldular. Joseph Gallieni, Alexandre Millerand'ın aksine parlamento komisyonlarıyla iş birliği yapmaya çalışıyordu. Savaş Bakanı Joseph Gallieni çok geçmeden Başkomutanlığın diplomasi, siyaset ve ekonomi konularına karışmasını eleştirmişti. Başbakan Aristide Briand tarafından gerekli desteği görmeyen Joseph Gallieni istifa etmiş, yerine

⁶⁴ Marjorie M. Farrar, "Politics versus Patriotism: Alexandre Millerand as French Minister of War", *French Historical Studies*, C.11, S.4, Autumn 1980, ss.586-588.

⁶⁵ 1862 yılında Nantes şehrinde doğan Aristide Briand Université de Paris'de hukuk eğitimi aldıktan sonra Le Peuple, La Lanterne gazetelerinde yazılar yazdı. Jean Jaures'nin çıkardığı L'Humanité isimli gazetenin kuruluşunda yer aldı. Fransız Sosyalist Partisi'nin en etkili isimlerinden biri oldu. Tam 6 kez Başbakanlık yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nın olduğu dönemde, 1914-1915 yılları arasında Adalet Bakanlığı; 1915-1917 yılları arasında Başbakanlık görevlerinde bulundu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerek Milletler Cemiyeti'nin kurulmasında gerekse Avrupa'daki barış ortamının tesisi için gösterdiği çabalardan ötürü 1926 yılında Nobel Barış Ödülü aldı. Detaylı bilgi için bkz.: Alfred Aubert, *Briand*, Chiron, Paris, 1928; Raymond Escholier, *Souvenirs Parles de Briand*, Librairie Hachette, Paris, 1932; Robert Boyce, "Aristide Briand: Defending the Republic Through Economic Appeasement", *Histoire@Politique*, S.16, Ocak-Nisan 2012.

⁶⁶ Renouvin, *A.g.e.*, ss.372-374.

General Pierre Roques gelmişti. General Pierre Roques'un gerek orduyla gerekse kabine üyeleriyle olan yakın ilişkisi, hükümetle ordu arasındaki dayanışmayı yeniden sağlamıştı.⁶⁷

Fransız ordusu 21 Şubat 1916'da başlayan Verdun Muharebesi'nde çok ciddi kayıplar vermişti. Mecliste kurulan gizli bir komisyonda Verdun'da yaşanan kayıplar, Çanakkale taarruzu ve orduyla hükümet arasındaki irtibat soruşturulmuştu.⁶⁸ 1 Temmuz 1916'da başlayan Somme Muharebesi'nde taraflar yine ciddi kayıplar vermişler; İngilizler 420.000, Almanlar 400.000, Fransızlar 340.000 asker kaybetmişlerdi.⁶⁹ Verdun'da ve Somme'da verilen ciddi kayıplar neticesinde Joseph Joffre görevden azledildi. Yerine gelen Robert Nivelle, Protestan olması nedeniyle Cumhuriyet düşmanı şüphesi uyandırmamaktaydı. Ayrıca Alman siper sistemini kırarak basirete sahip olduğu konusunda siyasetçileri ikna etmeyi başarmış biriydi. Ancak General Robert Nivelle yönetimindeki ordu Chemin des Dames'da büyük başarısızlık yaşamıştı. Bu durum, 1917 baharı ve yazı boyunca orduda isyanların çıkmasına neden olmuştu. Çok geçmeden askeri disiplin yeniden sağlanmış, şüpheli görülen askerlere sert cezalar verilmişti. Ordu içerisindeki isyanın belli başlı sebepleri vardı. Almanlar Fransa'ya yerleşeceklermiş gibi siperler kazarak siper içlerini modern şekilde donatmışlarken, Fransızlar savaş kısa sürede bitecekmiş gibi ilkel siperler kazmışlardı. Fransızların kazdıkları ilkel siperlerde ne aydınlatma ne de su tahliye sistemleri vardı. Gelişi güzel kazılan hendeklerde askerler aylarca yaşamak durumunda kalmışlar ve bu, Fransız askerlerini hava şartlarından etkilenmeleri, salgın hastalıklar gibi pek çok sorunla karşı karşıya bırakmıştı. Savaş sahasında ortaya çıkan olumsuzluklara, aylarca taarruz için siperden savaş meydanlarına atılan askerlerin geri dönmemesi eklenince orduda isyan çıkmıştı. Aisne Muharebesi'nde alınan mağlubiyet sonucu, Mayıs 1917'de General Robert Nivelle görevden alındı. Yerine gelen Verdun Kahramanı Philippe Petain, müşfik bir komutan olarak itibar kazanmıştı. Askerlerin içinde bulundukları kötü şartlar süratle iyileştirdi. Dikkatle hazırlanarak hedefleri sınırlı tutulan taarruzlar ve nispeten daha az zaiyat verilen taarruzlar, askerin emir-komuta kademesine olan güveni arttırdı.⁷⁰

⁶⁷ A.g.e., s.374.

⁶⁸ John Patrick Tuer Bury, *France 1814-1940*, Routledge, London, 2003, s.192.

⁶⁹ Leonard Smith, Stephane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *France and the Great War 1914-1918*, Cambridge University Press, New York, 2008, s.83.

⁷⁰ Roger Price, *Fransa'nın Kısa Tarihi*, (çev.: Özkan Akpınar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012, ss.246-249.

Savaşın Fransa açısından karanlık dönemlerinden olan 1917 yılının sonlarına doğru, 16 Kasım'da Başbakanlık koltuğuna "Kaplan" lakaplı usta siyasetçi Georges Clemenceau⁷¹ oturmuştu.⁷² Mecliste yer alan vekillere "*Kendimizi size tek bir düşünce ile sunuyoruz; o da topyekûn savaş*" diye seslenen Georges Clemenceau, savaş boyunca ne siyasi ne de askeri karar alma mekanizmalarını kınayan ya da suçlayan bir tavır takınmayarak her kesimin saygınlığını kazanmıştı. Fransa'nın yakaladığı ivme, O'nun sosyalistlerden monarşistlere, sendikacılardan din adamlarına kadar her kesimde saygınlık kazanmasını sağladı. Ülkenin kaderini başarılı bir şekilde çizen Clemenceau ile Fransa, sorunlarını en aza indirgeyerek savaşın kazananları tarafında yer aldı.⁷³

Rusların cephelerde ağır kayıplar vermesi, asker ve sivil halkın sefalete düşmesi Çarlık idaresini zayıflatmıştı. Sosyal ve ekonomik yapının çökmesinde İtilaf güçlerinin Çanakkale Savaşları'nda başarısız olmalarının da payı vardı. Kerenski hükümetinin ülkede yaşanan karışıklıkları önleyememesi Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesine yol açtı. 14 Kasım 1917'de iktidarı ele geçiren Bolşevikler İttifak Devletleri ile 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmişti. Almanya hem Fransa hem de Rusya ile aynı anda savaşırken, Rus cephesinin kapanmış olması Fransa'yı Almanya karşısında zor durumda bırakabilirdi. Ancak Rusya'nın savaştan çekilmesinden önce Amerika Birleşik Devletleri, Almanların Amerikan ticaret gemilerini batırdığı gerekçesiyle, 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmişti. Her ne kadar Amerikan askerlerinin Fransa'da konuşlanıp Almanlara taarruz etmeleri 1918 yılının Mayıs ayını bulmuş

⁷¹ 1841 yılında Vendee'de doğdu. Université de Paris'de tıp eğitimi aldı. Emile Zola, Pierre Denis gibi isimlerle *Le Travail* adında haftalık kültür-sanat dergisi çıkardı. 1848 işçi devriminin yıldönümünde, işçileri devrimi kutlamaya yönelten yazılar çıkınca dergi kapatıldı; Georges Clemenceau da 73 gün tutuklu kaldı. 1865-1870 yılları arasında New York'ta doktorluk yaptı. 1870 yılında Paris'e döndü. Burada kısa bir süre doktorluk yaptıktan sonra Montmartre Belediye Başkanlığına seçildi. Arkasından 1875 yılında Paris Belediye Başkanı oldu. 1877, 1881 ve 1885 seçimlerinde parlamentoya milletvekili olarak girdi. Parlamentoda aşırı solcuların önderi haline geldi. Deryfus Olayı'nda Emile Zola'nın "Suçluyorum" isimli yazısını, kendisinin çıkardığı L'Aurore gazetesinde yayınlarak, Yüzbaşı Alfred Dreyfus'u savunanlardan biri oldu. 1920-1906 yılları arasında Senatörlük, 1906-1909 yılları arasında Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı görevlerinde bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nın Fransa açısından zor geçtiği 1917 yılında hem Başbakanlık hem de Savaş Bakanlığı görevlerini üstlenerek 1920 yılına kadar bu görevleri sürdürdü. Detaylı bilgi için bkz.: David Robin Watson, *Georges Clemenceau: A Political Biography*, David McKay Company, Newyork, 1976; Henry Mayers Hyndman, *Clemenceau, the Man and His Time*, Frederick A. Stokes, New York, 1919; John Hampden Jackson, *Clemenceau and the Third Republic*, Collier Books, New York, 1962; Geoffrey Bruun, *Clemenceau*, Harvard University Press, Cambridge, 1943.

⁷² Pierre Miquel, *Je Fais la Guerre*, Tallandier, Paris, 2014, s.55.

⁷³ Bernard, Dubief, *a.g.e.*, ss.58-60.

olsa da Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa dahil olması Fransızların kaygılarını ortadan kaldırmıştı.⁷⁴

1918 yılına gelindiğinde ülkenin bazı yerlerinde irili ufaklı grev ve protestolar olmasına rağmen, halkta savaşa dair iradeli bir tutum görmek mümkündü. İrili ufaklı protestoların sebebi savaşın halen sürmesiydi. Batı Cephesi'nde Müttefiklerin beklenen hamleyi yapmamış olması da halkta zaman zaman huzursuzluğa yol açmaktaydı. 21 Mart 1918'de Almanların başlattığı Bahar Taarruzu'nun başarısızlığa uğraması üzerine, Almanya savunmaya çekilmek durumunda kalmıştı. Bundan tam iki ay sonra General Foch'un başında olduğu İtilaf orduları karşı taarruza geçerek Almanları geri püskürttüler. Özellikle savaşın son üç ayında, Fransız kamuoyundaki genel hava savaşın başından beri hiç olmadığı kadar olumluydu. Zafer artık halk arasında daha fazla dile gelmeye başlamıştı. Buna rağmen, her ne kadar zayıf bir algı olarak kendine yer bulsa da savaşın 1920'ye kadar sürebileceğine dair birtakım düşünceler de yok değildi. Çünkü Fransa Birinci Dünya Savaşı'nda en çok yıpranan ülkelerden biri olmakla birlikte; sürekli olarak savaşın biteceği algısı, insanları bu konuda zaman zaman kötümserliğe itebilmekteydi.

1.3.2. Ekonomi

Savaş, *laissez-faire*⁷⁵ prensibine dayanan Fransız ekonomisini hükümetin yönlendirdiği kontrolcü bir ekonomiye evirmiş; ithalat, ihracat, yatırım, üretim, maaş ve benzer konularda hükümet söz sahibi olmuştu.⁷⁶ Seferberliğin başlamasıyla birlikte 12,6 milyon çalışan erkekten 2,9 milyonu silâh altına alınmış, bu da ülke ekonomisinde birtakım sıkıntılara neden olmuştu.⁷⁷ Özellikle kırsalda yaşayan ve çalışma yaşında olan erkeklerin askere alınması tarım üretimini aksatmıştı. Bourges, Nantes, Angoulême, Laval şehirlerinde tam bir savaş düzeni alınmış, yaralıların tedavisi için hastanelere ek olarak yeni mekânlar yaratılmıştı. Fabrikalar, atölyeler çalışanlardan yoksun kalmıştı.⁷⁸ Ayrıca yük taşıyabilen ve tarla sürebilen hayvanlar da ordunun kullanımına tahsis edilmişti. Her türlü ticari ürünü taşıyan trenler ise artık

⁷⁴ Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s.199.

⁷⁵ Laissez-faire, Sadece mülkiyet haklarını korumayı amaçlayan yeterli düzenlemelerin bulunduğu bir ekonomik ortamda, özel taraflar arasındaki alım satım işlemlerinin müdahaleci hükümet kısıtlamaları, tarifeler ve sübvansiyonlardan arındırılmasını ifade eder.

⁷⁶ William Fortescue, *The Third Republic in France 1870-1940*, Routledge, New York, 2000, s.106.

⁷⁷ Pierre-Cyrille Hautcoeur, "Was the Great War a Watershed? The Economics of World War I in France", *The Economics of World War I*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s.172.

⁷⁸ *Le Petit Parisien*, 1 Eylül 1914, s.2.

askeri gereçlerin taşınması için kullanılmaktaydı. Kırsaldaki üretimin durmaması için valiler belediyeler aracılığıyla pek çok bölgede ne kadar çalışana ihtiyaç olduğuna dair raporlar talep etmekteydiler. Buralardan gelecek sonuçlara göre, çalışan ihtiyacı şehirlerde yaşayan işsizlerden ve seferberliğe dâhil olmamış yabancılardan karşılanabilecekti.⁷⁹

Uygulanan toptan seferberlik politikası zaruri birtakım iş kollarının boş kalmasına neden olmuştu. Değirmenci, makinist, nalbant, tekerlek ustası, veteriner gibi önemli işlerde ciddi boşluklar oluştu. Hasat zamanı mısır, buğday gibi yaşamsal tarım ürünlerini toplayacak, harmanlayacak ve öğütecek insan sayısı büyük oranda azaldı. Rene Viviani, bu durumu önlemek için ülkenin kadınlarına seslenmiş, hasatın az olduğunu ve hasat zamanının yaklaştığını, erkeklerin askere alınmalarından dolayı tarlalardaki mahsülleri toplamak için kadınlarına ihtiyaç olduğunu söyleyerek Fransız kadınlarını göreve davet ettiyse de bu çabalar sorunu çözmeye yetmemişti.⁸⁰ Petrolün önemli bir kısmının ordunun kullanımına ayrılması tarımı sekteye uğratmıştı. Tarımdaki bu durum ister istemez sanayi ve ticareti de etkilemişti. Seferberlik; usta, ustabaşı, işveren dinlememişti. Böylece sanayi ve ticaret alanında kepenkler bir bir kapanmaya başlamıştı. Ancak küçük fabrikalar ve atölyeler üretimlerini düşürerek ayakta kalmaya çalışıyorlardı.⁸¹ Fransız hükümeti, yayınladığı kararnamelerle yolcu ve eşya taşımacılığını askıya alarak ulaşım kaynaklarını orduya tahsis etmişti.⁸² Bu durum işverenlerin işletmelerini kapatmalarında çok önemli bir sebep olarak ortaya çıkmıştı. Hal böyleyken hammadde tedarik etmek ve üretilen malı şehir ve ülke dışına çıkarmak olanaksızdı.

Ticaret ve üretimde tek sorun nakliye değildi. Sanayi ürünlerinin üretimi için gerekli olan bazı hammaddeler ithal ediliyordu. İthalatçı ülkeler arasında Fransa'nın savaş halinde olduğu ülkeler de vardı. Örneğin kâğıt üretimi için lazım olan sülfat ve birtakım plastik maddeler Almanya'dan ithal ediliyordu. Dönemin önemli yakıt kaynağı olan kömürün Fransa'daki yıllık tüketim miktarı yaklaşık olarak 63 milyon tondur. Bunun 40 milyon tonu Fransa'da çıkarılıyor, 11 milyon tonu İngiltere'den, 6

⁷⁹ *Le Petit Dauphinois*, 7 Ağustos 1914, s.1.

⁸⁰ Rene Viviani, "Appel du President du Conseil aux Femmes Françaises", *Le Temps*, 8 Ağustos 1914, s.3.

⁸¹ Flood, *a.g.e.*, s.37.

⁸² "Arrete Ministeriel du 2 Aout 1914 sur Portant Suspension des Transports de Voyageurs et de Marchandises sur les Chemins de Fer", *Journal Officiel*, 3 Ağustos 1914.

milyon tonu Almanya'dan, 5 milyon tonu da Belçika'dan ithal ediliyordu.⁸³ Savaş nedeniyle kömür işçilerinin sayısında meydana gelen azalma, ithalatçı Almanya ile savaşa tutuşulması ve Belçika'nın Almanlar tarafından işgali Fransa'da kömür sorununa yol açmıştı. Kuzeydoğu Fransa'nın işgale uğraması Fransız sanayisini bölgede yer alan kömür madeninden mahrum bırakmıştı. Özel ve endüstriyel tüketimde büyük öneme sahip kömürün fiyatlarındaki artış da yukarıda saydığımız yiyeceklerde görülen artıştan farksızdı. Dönemin en önemli yakıt türlerinden biri olan kömür fiyatlarındaki artış elbette savaşın sonuçlarından biriydi. Fiyatlardaki artış halkı derinden etkilediği gibi üreticileri ve tüccarları da etkilemekteydi. Üretici ürününü daha pahalıya mal ediyor, tüccar ürününü daha maliyetli bir şekilde gönderiyor yahut tedarik ediyordu.

Savaşın başlamasıyla birlikte sadece ordunun kullanımında olan demiryolları ilk seferberlikten sonra, her ne kadar kısıtlı da olsa sivil-ticari kullanıma açılmıştı. Örneğin, Rives-Valence hattındaki tren seferberlikten önce günde altı sefer yaparken kısıtlı kullanıma açıldığında günde yalnızca tek sefer yapmaktaydı. Savaşın ulaşımına indirdiği darbe bunlarla da sınırlı değildi. Demiryolu ulaşımının kısıtlı olması trenle taşınabilecek olan mallarda da düzenlemeye gidilmesine sebep olmuştu. Örneğin, ordu gazete kâğıdının taşınmasına izin verirken diğer tüm kâğıt çeşitlerinin trenle taşınmasını yasaklamıştı. Bu durum başta gıda ürünleri olmak üzere pek çok ürünün üretilmesi aşamasında sorunlara yol açmıştı. Trenle taşınabilecek mallarda yapılan düzenlemede pek çok tutarsızlık söz konusuydu. Antrasit, kömür, petrol gibi yanıcı maddelerin taşınması serbest iken, bu maddelerin tutuşturabileceği çıra, çalı-çırpı gibi malların taşınması yasaklanmıştı. Ülkede yaşanan taşımacılık ve hammadde sorununun 1914 yılı boyunca devam etmesi, fabrikaların ellerinde hammaddeler bitene dek belirli aralıklarla kapanıp açılmalarına yol açmıştı. 1915 yılında demiryollarının sivil kullanımında artış yaşanmaya başlamıştı.⁸⁴

Savaş, bankacılık sektörünü de derinden etkilemişti. Halk, savaş çanlarının çalınmasıyla birlikte paralarını hesaplarından çekmeye başlamıştı. Hükümet bunu önlemek için ödemeleri ve faturaları bir aylığına ertelemişti. 31 Temmuz'da yürürlüğe giren bakanlık kararnamesiyle iki haftada bir, bankalardan en fazla 50

⁸³ Ministère des Travaux publics, *Statistique de l'Industrie Minérale*, 1913'ten akt.: Pierre Chanceler, Charbon: "L'Approvisionnement de la France de 1914 a 1920", *La Revue de l'Energie*, S.634, 2016, ss.97-98.

⁸⁴ *Archives Departementales de l'Isere, Grenoble 13R78*'den akt.: Flood, *a.g.e.*, ss.39-40.

frank çekilebilecekti.⁸⁵ Tüm bu olumsuzluklar zinciri içinde, paraya erişimin kısıtlanması yine en çok girişimcileri etkilemişti. Bu sayede iş yeri sahipleri hammadde alamaz, çalışanlarına ücret ödeyemez, ülkede para akışı sağlanamaz duruma gelmişti.

Hammadde tedarikinin ve ürün arzının hemen hemen imkânsız hale geldiği savaşın ilk günlerinde devletin fiyatların sabitlenmesi yönünde herhangi bir girişimi olmamıştı. Büyük şehirlerde valilikler her ne kadar bu konuda kendilerince birtakım önlemler almaya çalışmışlarsa da kırsalda pirinç, şeker, un, kahve gibi mallarda %50'ye varan fiyat artışlarının önüne geçilememişti.⁸⁶ Fransız hükümeti motorlu araba, uçak, balon, savaş mühimmatı, motor soğutma makineleri, benzol, sodyum nitrat, uçucu ağır yağlar, at, katır, saman, et, konserve et, tuz gibi farklı ihtiyaçlara cevap verecek pek çok ürünün ihracatını ve reeksportunu⁸⁷ yasaklama yoluna gitmişti.⁸⁸ Ayrıca süt ve süt ürünleri, şeker, buğday, arpa, yulaf, patates vb ithal ürünlerde de gümrük vergisini kaldırmıştı.⁸⁹

Yaşanan tüm bu karmaşa, savaşın devamında yavaş yavaş çözülmeye başlamıştı. Fabrikalar, atölyeler kepenk indirmişti. Öte yandan ordunun pek çok malzemeye ihtiyacı vardı. Balta, kılıç, çivi, somun, patlayıcı fitili, tente, bez, karavana, tekerlek gibi teknik malzemeler ile tencere, çatal, bıçak gibi mutfak malzemeleri, üniforma, ayakkabı, bayrak, çarşaf, battaniye gibi tekstil malzemeleri ihtiyacı belirmişti.⁹⁰ Bunlara ek olarak, savaşmak için gerekli olan türlü silah, fişek gibi mühimmatlara da gerek vardı. Pek çok tekstil fabrikası hastaneler için çarşaf, bez, bandaj, battaniye gibi ürünler üretmeye başlamıştı. Ağır sanayi fabrikaları ise savaş mühimmatı üretmek için kolları sıvamıştı. Ancak fabrikalarda seferberlikten ötürü ciddi bir istihdam sorunu vardı. Tekstil fabrikalarındaki açığı ağırlıklı olarak kadınlar kapatmıştı. Geri kalan işçi açığı mültecilerden, mahkûmlardan, Fransız kolonilerinden ve İspanya, İsviçre gibi tarafsız Avrupa ülkelerinden temin edilmişti.⁹¹ Bunun haricinde, işverenler yaşlılara, tarımla uğraşmayan ve askerden

⁸⁵ “Decret du 30 Juillet 1914 sur Limitant les Remboursements a Effectuer par les Caisses d'Epargne Ordinaires et la Caisse Nationale d'Epargne”, *Journal Officiel*, 31 Temmuz 1914.

⁸⁶ Flood, *a.g.e.*, s.43.

⁸⁷ Reeksport, bir ülkeden ithal edilen bir malın başka bir ülkeye ihraç edilmesidir.

⁸⁸ “Decret du 31 Juillet 1914 sur Portant Prohibition de Sortie et de Reexportation en Suite d'Entrepot, de Depot, de Transit, de Transbordement et d'Admission Temporaire de Certains Produits et Objets”, *Journal Officiel*, 1 Ağustos 1914.

⁸⁹ Fransız hükümeti'nin pek çok ithal ürünün gümrük vergilerini 3 Ağustos 1914'ten itibaren kaldırmaya başlamıştı. Detaylı bilgi için bkz.: *Journal Officiel*, 4-5 Ağustos 1914.

⁹⁰ *Archives Departementales de l'Isere, Grenoble 13R79*'dan akt.: Flood, *a.g.e.*, s.58.

⁹¹ Raoul Blanchard, *Grenoble et Sa Region Pendant la Guerre*, Grenoble, 1918, s.21.

muaf olanlara da yönelmişlerdi. Öte yandan, savaş şartlarından ötürü ortaya çıkan iş alımında herhangi bir donanımın ya da ehliyetin işçide aranmaması iş kazalarına yol açmış, bu durum sosyalist çevreler tarafından eleştiri konusu olmuştu.

Sanayideki iş açığı yukarıda anlatıldığı biçimde halledilmeye çalışılmışken tarımdaki sıkıntı daha farklı boyutlardaydı. 1914 yılında, tarımdaki istihdam sorunu köylerde yaşayan işsizlerin geçici olarak çalıştırılmasıyla çözülmüştü. Seferberliğe katılanların ve sanayideki istihdamın artmasıyla birlikte tarımdaki iş açığı sorunu kendini göstermeye başlamıştı. Çözüm olarak Alman ve Avusturyalı savaş esirlerinin çalıştırılması fikri ortaya kondu. Bu fikrin en büyük artısı düşük ücrete (1.50 frank) çalıştırılmalarıydı. İşini kötü yapan esirin ücreti yarıya indirilebilecekti. Ayrıca hasat zamanı sona erdikten sonra ücret ödenmeye devam edilmeyecek, esir kamplarına geri gönderilebileceklerdi. Bu uygulamanın sıkıntılı yanları da mevcuttu. Örneğin, yirmi kişilik esir grubunun gözetimi için en az beş silahlı asker gerekiyordu. Askere bu denli ihtiyaç olunan evrede böyle bir uygulamanın yaratacağı boşluk yadsınamaz ölçütlerdeydi. Kaldı ki bazı çiftçiler ülkelerine karşı savaşan savaş esirlerini topraklarında istememekteydiler. Sonuç olarak, devletin bu uygulamasına pek az çiftçi (564 komünden yalnızca 65) olumlu yanıt vermişti. Sanayi sektöründe işçi çalıştırmanın daha kolay ve sistematik olmasından ötürü savaş esirlerinden daha fazla randıman alınmıştı. Burada ortaya çıkan sorun ise, savaş esirlerinin ve mültecilerin daha tehlikeli ve ağır iş olan maden ocağı, ağır sanayi gibi işlerde çalışmak yerine tekstil ve benzeri alanlarda çalışmak istemeleriydi. Fransız kolonilerinden gelenler ve özellikle de İspanyol ve Çinli çalışanlar istihdam edilerek bu konudaki sıkıntılar aşılmaya çalışılmıştı.⁹²

1917 yılına gelindiğinde Fransa'daki fabrikalarda muazzam bir üretim vardı. Verdun seferinin uzun sürmesi ülkedeki üretim seferberliğinin üst düzeyde tutulmasının önemini ortaya koymuştu. Üretilen ürünler gerekli, yararlı ve fuzuli olmak üzere üç kategoriye ayrılarak bu sraya göre üretimin ağırlık verileceği ürünler saptanmıştı. Bazı sanayi bölgelerinde çalışan sayısı nüfus sayısını zorlamaktaydı. Sanayide yaşanan yoğunluk, tabiatıyla tarımdaki üretimin görel olarak azalmasına yol açmıştı. Tüm bunlara ek olarak devlet, çiftçilerin ürettikleri tarım ürünlerinde fiyat sabitleme ve istihkak edinme yoluna gitmişti. Zor şartlar altında devletin çok fazla yapabileceği bir şey yoktu. Hububat harmanlarken elektriğin daha tasarruflu kullanılmasına, tarım alanlarında daha çok mülteci ve savaş esirlerinin istihdam

⁹² Flood, *a.g.e.*, ss.69-71.

edilmesine çalışıldı. Kimi yerlerde öğretmenler köylerde çiftçilerle bir araya gelerek çiftçilere daha fazla ekip biçmenin ülkenin bekası için şart olduğuna dair toplantılar yapmaktaydılar.⁹³

Ekmek fiyatları her ne kadar devlet eliyle belirli bir düzeyde tutulmaya çalışılmışsa da patates, tereyağı, peynir fiyatları 1917'nin Şubat ayına kadar ikiye, savaşın sonunda ise üçe katlanmıştı. Üretici durumunda olan çalışanların askere alınıp tüketici durumuna geçmeleri ve başka ülkelerden işçi olarak getirilen insanların ülke nüfusuna eklenmeleri arz-talep dengesini bozmuştu. Ülkenin güneydoğusunun işgale uğraması ise ithal edilen bazı hammaddelerden yoksun kalınmasına yol açmıştı.⁹⁴

1917 yılında kamuoyunun dikkatini çeken bir başka konu ise mühimmat fabrikalarında çalışan işçilerin aldığı yüksek ücretlerdi. Ülkedeki farklı ideolojilere sahip hemen hemen tüm gazeteler ağız birliği etmişçesine işçi maaşlarıyla ilgili ağır ifadeler kullanmaya başlamışlardı. Kilise gazeteleri ve diğer konservatif gazeteler ecnebi işçilere yükleniyorlardı. Çoğunluğu Kuzey Afrikalılardan, İspanyollardan ve Çinlilerden oluşan işçilerin Fransız yurtseverliğiyle ilgilerinin olmadığını, tek dertlerinin savaşın olabildiğince uzayıp daha fazla para kazanabilmek olduğunu yazıyorlardı.⁹⁵ Örneğin, *La Croix* çekik gözlü ve yassı burunlu olarak nitelediği Çinli işçilerin sosyal ve tıbbi konularda kendi ülkelerinde bulamadıkları şartlara Fransa'da sahip olduklarını, mutfaklarından dini yaşantılarına kadar kendi koşullarını oluşturmalarına izin verildiğini yazmıştı.⁹⁶ Sol görüşlü gazeteler olaya biraz daha farklı açıdan bakmışlar; işçilerin zor şartlar altında uzun saatler çalıştıklarını, dolayısıyla aldıkları maaşların çok olmadığı yönünde yazılara yer vermişlerdi. Asıl *hilekârların* ve *yeni zenginlerin*⁹⁷ fabrikaların sahiplerinin olduğunu savunuyorlardı.⁹⁸

Enflasyondaki artışın yanı sıra uluslararası arenada yaşanan bazı olaylar Fransız kamuoyunun dikkatinden kaçmamıştır. Çarlık Rusya'sının Bolşevikler tarafından devrilerek Almanya'nın doğuda tehidsiz kalması, Fransızların moralini bozan bir unsur olarak ortaya çıkmıştı. Büyük ordusuyla ön planda olan Rusların yerini savaşla ilgili beyanların verildiği Amerika Birleşik Devletleri alacaktı. Ancak

⁹³ *Archives Departementales de l'Isere, Grenoble 13R53*'den akt.: Flood, *a.g.e.*, ss.120-121.

⁹⁴ *A.g.e.*, s.124

⁹⁵ *Croix de L'Isere*, 12 Ocak 1918, s.2.

⁹⁶ *La Croix*, 3 Temmuz 1917, ss.5-6.

⁹⁷ Basın tarafından, mühimmat fabrikalarında çalışıp yüksek maaş alan işçilere takılan isimler.

⁹⁸ *Droit du Peuple*, 27 Ağustos 1917, s.2.

onların da askeri ve ekonomik güçlerinin sınırları henüz dünya kamuoyu tarafından kestirilememektedir. İtalya'nın Caporetto Savaşı'nda Almanlara karşı aldığı yenilgi, Fransa'daki tedirginliği daha da artırmıştı.

1.3.3. Gündelik Yaşam

Savaşın öncesinde ve sonrasında yaşananlardan tüm Fransız halkının haberdar olması o dönemin şartlarına göre çok da olası değildi. Köylerde ve şehir merkezlerinden uzakta yaşayan halk genellikle tarımla uğraşmaktaydı. Temmuz-Ağustos aylarında tarım ve hayvancılıkla yoğun olarak uğraşan halk sabahdan akşama kadar çalışıyor; kahve içmek, gazete okumak gibi dönemin kendilerine sağladığı sınırlı sosyal imkânlardan dahi faydalanamıyordu. Kaldı ki şehir merkezlerine uzak yerlere, örneğin Güney Alplerdeki köylere gazete ulaşımı hemen hemen yok gibiydi.⁹⁹ Türlü zorlukların haricinde, 1914 yılında yaşanan gelişmelerden haberdar olmanın tek yolu günlük gazeteleri takip etmek ve buna vakit ayırabilecek zamana sahip olmaktı.

1914 yılı Temmuz'unun son haftasında olağanüstü gelişmelerin yaşanabileceğine dair birtakım belirtiler mevcuttu. İzinde olan askerlerin apar topar birliklerine, tatbikat halindeki taburların ise Grenoble ve benzer merkezlere dönmeleri emredilmişti. Yine de halktaki genel kanı bu gerginliğin genel bir savaşa dönüşmeyeceğiydi. Hiçbir ülkenin böyle bir sorumluluk alma gafletinde bulunmayacağı, mevcut durumun biraz da basın tarafından abartıldığı düşünülüyordu.¹⁰⁰ Ancak bu haberlerin gazeteleri edinen halkta yarattığı algıyla, edinemeyen kesimde yarattığı algı farklıydı. Gelişmelerden haberdar olan kesim her ne kadar bunun bir savaşa dönüşeceğine ihtimal vermese de gazetelerin savaş çanları çalmasından ötürü seferberlik kararını yadırgamadı. Henüz Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan ettiği 1 Ağustos gününde ülkenin en yüksek tirajlı gazetelerinden olan *l'Echo de Paris*'de, Almanya'nın Fransa ve Rusya'ya ultimatoma verdiği ve Almanların bu tutumunun Fransa ve Rusya'nın İngiltere ile birlikte cephe oluşturmaya provoke ettiğine dair yazılar yer almaktaydı.¹⁰¹ Duruma şaşırmayan bu kesim sürekli tehdit eden ve savaş isteyen Almanya'ya karşı bir özgürlük savaşı verilecekse, bundan kaçınılmaması gerektiğini özümsemeye başlamıştı. Fransa'nın tamamında aynı kanının oluştuğunu söylemek son derece güçlü. Örneğin; ülkenin

⁹⁹ Flood, *a.g.e.*, ss.6-7.

¹⁰⁰ *A.g.e.*, s.9.

¹⁰¹ *L'Echo de Paris*, 1 Ağustos 1914, s.1.

güneydoğusunda yer alan Alpler'deki La Tour du Pin bölgesinde yaşayan halk, gelişmelerden son derece korkmuştu. Küçük çaplı fabrikalarda ve atölyelerde üretim durmuştu. Panik havası olmamasına karşın matem havası oluşmuştu. Grenoble ve Vienne'deki halk vatansever gösteriler yaparak savaşçı yönlerini ortaya koymuşlardı. Önemli tekstil üretim merkezlerinden biri olan Vienne'de savaş karşıtı sosyalist gösteriler yasaklanmıştı. Zaten sendikalar katılımın düşük olma ihtimalinin kendilerini zor duruma sokabileceğini de hesaba katıyorlardı.¹⁰²

1914 Ağustos'unda binlerce Fransız genç Almanya'yı işgal etmek için değil, kendi ülkelerini düşmana karşı savunmak için askeri karargâhlara teslim olmuşlardı. Bu nesil Üçüncü Cumhuriyetçilerin “Fransa'yı sev, savaştan nefret et” söylemiyle yetişen nesildi. Fransa halkı ve hükümeti savaş istememekteydi. Ancak ülke büyük bir tehdit altındaydı. *Le Temps* savaş ilanların peşpeşe geldiği günlerde Paris'te yaşananlara ışık tutmuştu. Paris gecelerinde insanlar sokaklarda kalabalık oluşturarak meydanlarda haber beklerlerken seferberlikten ötürü ellerindeki küçük çantalarla birliklerine teslim olmaya giden pek çok genç erkek aileleriyle tren garlarında vedalaşıyordu.¹⁰³ Savaş hali özümsemeye başlandıkça, halktaki –özellikle de köy ve kasabalardaki- kaygı ve şaşkınlık, yerini kararlılığa bırakmıştı.¹⁰⁴

Savaşın etkilerinin yalnızca siyasi, askeri ve ekonomik boyutlarda kalmayacağı aşikârdı. Savaş, hayatın her alanında ciddi bir sorun olarak ortaya çıkıyor, o sorun halledildiğinde farklı alanlarda yeni yeni sorunlar ve zorluklar kendini göstermeye devam ediyordu. Savaş başlamıştı ancak okullardaki eğitim faaliyetleri son bulacak değildi. Hatta yeni birtakım düzenlemelerin yapılması kaçınılmazdı. Savaş yıllarına gelindiğinde Fransa'daki öğretmenlerin önemli bir kısmının siyasi açıdan sol eğilime sahip oldukları hükümet tarafından da bilinmekteydi. Öğretmenlerin öğrencilere savaş konusundaki öğretileri “*Fransa'yı sev, savaştan nefret et*” şeklindeydi.¹⁰⁵ Savaşın başlamasıyla birlikte öğretmenlerin bu klasik tutumu terk ederek milliyetçi söylemler geliştirmeye başlamaları zor olmamıştı. 1 Ağustos 1914'te yürürlüğe giren Bakanlık Kararnamesi, seferberlik dışında kalan tüm öğretmenlerin işlerinin başında kalmalarını ve izne ayrılmamalarını buyurmuştu. Pek çok dersin müfredatında değişikliklere gidilmişti. Müzik derslerinde milli marşlar, coğrafya derslerinde savaşla ilgili bilgiler, tarih

¹⁰² *Le Petit Dauphinois*, 2 Ağustos 1914, s.1.

¹⁰³ *Le Temps*, 2-3 Ağustos 1914, s.3.

¹⁰⁴ Flood, *a.g.e.*, s.16.

¹⁰⁵ *A.g.e.*, s.85.

derslerinde düşman ülke Almanya karşıtı propagandalar müfredatta yer bulmaktaydı. Yabancı dil dersi olarak öteden beri gösterilen Almancanın yerini İngilizce almıştı. Bunlara ek olarak alkol kullanımının önlenmesi amacıyla yapılan propaganda faaliyetleri okullarda da kendine yer bulmaktaydı.¹⁰⁶

5 Ağustos 1914'te çıkarılan kanuna göre, ailesine maddi katkıda bulunduğu halde silâh altına alınan askerlerin ailelerine günlük bir frank, 16 yaşından küçük her bir çocuk için ise elli cent ödenecekti.¹⁰⁷ Bu kanun çıkar çıkmaz tüm gazetelerde ve belediyelerde duyurulmuştu. Askeri ödeneği alabilmek çok da kolay değildi. Kanundan yararlanmak isteyen aile üyeleri noter, vergi tahsildarı ve hâkimden oluşan *Commission Central*'e (Merkez Komisyon) başvuruyor; belediye kişinin kriterleri sağlayıp sağlamadığına ve ailenin ekonomik durumuna göre karar veriyordu. Dolayısıyla reddedilen başvurular da olabiliyordu. Askeri yardımın ana hatlarının keskin biçimde belirlenmemiş olması çiftçi, köylü, esnaf, sanayici eşlerinin arasında kimi zaman ayrımcılığa dahi neden olabiliyordu. Belediyelerin komisyona etki edebildiği küçük yerlerde belediyeler, kanundan yararlanmak isteyenleri kendi menfaatleri için kayırabiliyordu. Ayrıca hakkı olmadığı halde birtakım hilelere başvurarak kanundan yararlanmaya çalışanlar da çıkabiliyordu. Sistem başka açılardan da sorunluydu. Ödemeler sürekli gecikebilmekteydi. Yardım başvurularını yapanların büyük çoğunluğu kadındı. Ancak komisyondaki görevlilerin hepsi erkekti.¹⁰⁸

İnsanların sosyalleştiği birtakım ortak alanlar da bir bir kapanmaya başlamıştı. Fransa'daki milli müzeler güvenlik personeli yetersizliğinden ötürü ikinci bir emre kadar kapatılmıştı.¹⁰⁹ Dünyanın en eski tiyatrosu olarak bilinen *Comedie Française* de performanslarını geçici olarak askıya aldığını bildirmişti.¹¹⁰

Gündelik yaşamın pek çok alanında zorluklar ve belirsizlikler bu kadarıyla sınırlı değildi. İnsanlar bir anda ülkelerini savaşın içinde bulmuşlar, yaşadıkları yerleri terk edip silâh altına alınmışlardı. Bu insanların içlerinde kiracı olanlar da vardı. Bu durumda kiralarını ödemeye devam edecekler miydi? Yoksa ev sahibi, kira bedelini alamadığından ötürü kiracının eşyalarını dışarı atıp evi bir başkasına

¹⁰⁶ *A.g.e.*, s.87.

¹⁰⁷ “Loi du 5 Aout 1914 sur Tendant a Accorder, Pendant la Duree de la Guerre, des Allocations aux Familles Necessiteuses dont le Soutien Serait Appele ou Rappele sous les Drapeaux”, *Journal Officiel*, 6 Ağustos 1914.

¹⁰⁸ Flood, *a.g.e.*, ss.45-46.

¹⁰⁹ *Le Temps*, 3 Ağustos 1914, s.1.

¹¹⁰ *Le Temps*, 5 Ağustos 1914, s.1.

kiralayabilecek miydi? Seferberliğe katılan vatandaşın çalışmayan eşi ve çocukları devlet yardımının gecikmesinden ötürü kira bedelini ödeyemeyecekti. Bu durumda ev sahibinin hakları ne olacaktı?

Savaş boyunca ve özellikle sonlarına doğru Almanlara karşı olan nefrette de bir artış olduğu askerlerin ve sivillerin mektuplarından anlaşılmaktaydı. Fransızların savaş boyunca çarpıştıkları ülke Almanya'ydı. Bununla birlikte 1918 yılının başında gerçekleşen Alman taarruzları, Fransa'daki mülteci sorununu daha da üst seviyeye taşımıştı. Zafer yaklaştıkça Fransızların Almanlara karşı intikam duyguları daha da kabarmıştı.¹¹¹ 1918 yılının Ekim ve Kasım aylarında gelişen ani olaylar halkın kendisine çeki düzen vererek son bir gayrete girişmesine yol açmıştı. Ateşkesin imzalanmasıyla Fransa'da halk zafer kutlamalarına başlamıştı. Amerikan ve Fransız harp malullerinden oluşan kortejler halkın içinden şehirlere giriyor, milli marşlar okunuyor, insanlar kafelerde meydanlarda toplanarak kutlamalar yapıyorlardı.¹¹²

Ülkedeki köy, kasaba gibi küçük yerleşim birimlerinde yaşanan son gelişmeler daha sakin karşılanmıştı. Örneğin küçük bir Fransız komünü olan Alleverd'da yaşayan insanlar meydana toplanarak *Marseillaise*¹¹³'i söylemişler, belediye başkanı bir konuşma yaparak en sonunda kendi komünlerinden olan ölü ve yaralıların isimlerini okumuştur.¹¹⁴

Savaş boyunca halk tarafından savaş karşıtı bazı protestolar ve grevler gerçekleştirilmiş olsa da genel resme bakıldığında, kamuoyunda hükümete yönelik ciddi bir desteğin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ölümlere, yıkımlara, işgallere rağmen Fransız halkı mutlak zafere varana dek savaşın kendilerine yükledikleri sorumluluğu yerine getirmişti. İşte tüm bu yaşanan gelişmeler, bir diğer özet deyişle Fransa'nın savaşı en şiddetli yaşayan ülkelerden biri olması sebebiyle, kamuoyunun Osmanlı Devleti'ne olan ilgisinin üst seviyede olduğunu belirtmek doğru bir tespit olmayacaktır.

1.3.4. Sansür

3 Ağustos'ta Almanya'nın savaş ilan etmesiyle kendini savaşın içinde bulan Fransa'da hükümet, bir yandan seferberlik ve siyasi birlik konularıyla uğraşırken diğer yandan da ahengi bozabilecek havadislerin yayılmasını önlemek amacıyla

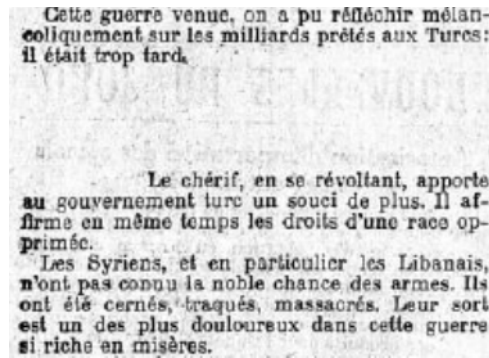
¹¹¹ SHA 7N955'den akt.: Flood, *a.g.e.*, s.154.

¹¹² *Archives Departementales de l'Isere, Grenoble 13R23*'den akt.: *A.g.e.*, s.155.

¹¹³ Fransız Milli Marşı.

¹¹⁴ *Archives Departementales de l'Isere, Grenoble 13R23*'den akt.: *A.g.e.*, s.155.

basına sansür uygulamaya başlamıştı. Önce basın sansürü kanunu çıkarıldı. Arkasından Savaş Bakanlığı'nda *Bureau de la Presse* (Basın Bürosu) kuruldu. 30 Temmuz-3 Ağustos arasındaki tüm telgraflar sansürlendi.¹¹⁵ 5 Ağustos'ta çıkarılan kanunla, savaşla ilgili hükümet ve yüksek komutan tarafından iletilen bilgiler haricinde hiçbir bilginin basında yer almaması sağlandı. Bu; seferberliğin, ordunun iâşesinin, ölü-yaralı-esir sayısının, terfi ve atamaların, kısacası savaşla ilgili her türlü bilginin, hükümetin buyurduğu kadarıyla halka aktarmak demektir. Aksi halde gazetelerde yayınlanacak haberler düşmanın lehine durum oluşturabilir, ordu üzerinde istenmeyen etkiler yaratabilirdi. Sansüre uymayanlar bir yıldan beş yıla kadar hapisle cezalandırılabilirlerdi.¹¹⁶ Gazetecilerin cephede yer alması da haliyle yasaklanmıştı. Tüm haberler resmi olacaktı ve hükümeti eleştiren hiçbir yazı ya da haber olmayacaktı. Hükümete göre bu durum şöyle özetlenebilirdi: Hükümeti ve orduyu gerek halk ve asker karşısında gerekse diplomatik anlamda zor duruma düşürebilecek her türlü haber ve yorum yasaklanmıştı. Basın Bürosu adı altında üç bölüm günlük gazeteleri, haftalık gazeteleri ve telgrafları denetlemekteydi. Çalışanları genellikle yüksek rütbeli emekli askerlerden ve sivil görevlilerden oluşmaktaydı. Büro çalışanlarının yetkileri oldukça genişti. Gerekli görmeleri halinde gazetedeki sütunu olduğu gibi çıkartabiliyor ya da değiştirebiliyorlardı. Büronun personelinin yetemediği yerlerde yerleşim biriminde ikamet eden yetkili bir memur, bir bankacı hatta bir sanayici dahi görevlendirilebiliyordu.¹¹⁷

“Politique Orientale” başlıklı haberden bir sansür örneği¹¹⁸

Basına getirilen sert ve aşırı kısıtlamalar gazeteleri zor duruma düşürmüştü. Büro tarafından çıkartılması istenen bir sütun mecburen çıkartılıyor, boş kalan

¹¹⁵ Flood, *a.g.e.*, s.25.

¹¹⁶ *Le Temps*, 7 Ağustos 1914, s.3.

¹¹⁷ Flood, *a.g.e.*, s.26.

¹¹⁸ *Le Temps* isimli gazetenin 26 Haziran 1916 tarihli bu nüshasında, Şark Siyaseti başlıklı haberdeki bir paragraf sansürlenerek haberin yer aldığı sütundaki alan boş görünüm kazanmış.

bölüme dönemin teknolojik imkânsızlıklarından ötürü kısa süre içerisinde yeni bir haber konulamıyordu. Bu durum gazetenin belli bir bölümünün boş kalmasına, kimi zamanda bir ya da birden fazla sayfanın eksik kalmasına yol açabiliyordu. Savaş boyunca gazetelerin sayfa sayılarının azalmasında ekonomik zorluklar olduğu kadar devletin uyguladığı bu sansür politikası da etkili oluyordu. Genellikle gazetelerin ilk sayfalarında savaşa, ülkede yaşananlara dair haberler ve köşe yazıları, diğer sayfalarda ise yerel haberler, çizgi roman serileriyle reklamlar ve ilanlar yer almaktaydı. Ortalama altı sayfa çıkan gazeteler gerek haber özgürlüğündeki kısıtlamalar gerekse kötüleşen ekonomik şartlardan ötürü dört, kimi zaman üç sayfaya bile düşebiliyordu. Basın bürosunun denetiminden ötürü gazetelerdeki çoğu haberler aynıydı. Aralarındaki tek fark, olayları aktarırken kullandıkları siyasi dil idi. Savaş ya da ülkede cereyan eden siyasi bir olay sütuna taşınacağı vakit, gazeteler konuyu kendi siyasi eğilimleri üzerinden değerlendirmekteydi.¹¹⁹

İnsanların savaşla ilgili daha az şey bilmesinin daha iyi olacağını savunan anlayış haberle ilgili gerçeklerin sansürüne de belli oranda pay bırakmıştı. Çünkü yaşanan büyük bir savaşta basının bütünüyle sessiz kalmasının iyi sonuçlar vermeyeceği açıktı. Gazetelerin, milletin bekası için yaşanan gelişmeleri olduğundan farklı yansıttığı da olmuştu. Bu da gazetelerin yayınlarındaki bir tür ön sansür mekanizmasıydı.¹²⁰

Savaşın ilk zamanlarında sansüründe etkisiyle ortaya çıkan haber kıtlığı önce basında tekdüzeliğe, sonra editörlerin haberlere kendilerinden eklemeler yapmalarına neden olmuştu. Bu durum basına karşı güvensizliğe ve halkla muharipler arasında yanlış anlaşılmaya yol açmıştı. Örneğin, *Le Petit Dauphinois* isimli yerel gazete Almanların verdiği kayıplarla ilgili abartılı rakamlar vermişti. Yine aynı gazete Alman öğrenci hayatının çöktüğüne, Rheims Katedrali'nin Almanlar tarafından nasıl bombalandığına, Beethoven'ın gerçekte niçin Belçikalı olduğuna dair, Alman medeniyetini kötüleyen haberler de yapmaktaydı.¹²¹

Bazı yerel gazetelerin, siyasi eğilimlerine denk gördükleri, kendilerinden daha yüksek tirajlı gazetelerin belli sayfalarını birebir aldıkları oluyordu. Örneğin *Croix de l'Isere* gazetesi, savaşın Almanların kesin yenilgisine kadar devam etmesi gerektiğine dair, *Action Française*'in milliyetçilik kokan yorumlarına, sütunlarında

¹¹⁹ Flood, *a.g.e.*, s.27.

¹²⁰ Jean-Jacques Becker, *The Great War and the French People*, Berg Publishers, Warwickshire, 1985, s.29.

¹²¹ *Le Petit Dauphinois*, 21 Eylül 1914, 17 Ekim 1914, s.1.

yer veriyordu.¹²² *Le Droit du Peuple*, *Le Droit* gibi sosyalist kanada hitap eden gazeteler bile, savaşın başlamasıyla birlikte savaş propagandasına destek vermişlerdi.

Düzenli olarak çıkan haftalık dergiler de tıpkı gazeteler gibi ilgi görmekteydi. *La Guerre et l'Image* ve *Vienne et la Guerre* gibi dergiler düzenli olarak bir önceki hafta savaşla ilgili yaşananları sayfalarına taşımaktaydılar. Genellikle yüksek tirajlı gazetelerden topladıkları bilgileri fazla sayıda görsel malzeme ile süslemekteydiler. Resimler genellikle savaş alanlarından ve siperlerden oluşmaktaydı. Örneğin, Fransız siperlerinin Alman siperlerine göre daha üstün gösteren bir resme ya da bir Fransız askerinden mektuba yer verilerek okuyucuların milliyetçi duyguları kabartılmaya çalışılmaktaydı. *La Guerre et l'Image* ilk sayfasında, genellikle üst rütbeli bir Fransız askerinin resmiyle birlikte biyografisine yer vermektedir.

Cepheden geldiği iddia edilen asker mektupları gazete haberlerinin özetinden farksızdı. Ancak ortada başka bir gerçek daha vardı: 1914 yılına göre, gazete okuyanların sayısında ciddi bir artış yaşanmıştı. Bu artış yerel gazetelerde dahi kendini göstermişti. Bir yerel gazete olan *Le Petit Dauphinois*'nın 1913 yılındaki tirajı 35.000 iken, 1917 yılında ortalama tiraj 43.000'e, *La Republique de L'Isere*'nin tirajı aynı yıllar itibariyle 15.000'den 21.000'e, *Le Droit de Peuple*'ninki ise 12.000'den 14.000'e yükselmişti.¹²³ Burada fabrikalarda çalışanlarının artmasıyla birlikte insan kalabalıklarının çoğaldığı hesaba katılacak olunursa, gazeteyi alan bir kişiden ya da evindeki aile üyelerinin sayısından çok daha fazlasının, elden ele geçme yöntemiyle gazete okuduğu ihtimalini kuvvetli bir şekilde iddia edebiliriz.

Sansür ve propaganda amacıyla ortaya atılan birtakım gerçek dışı haberlerin varlığı, ülkede basına olan ilginin artarak devam etmesine engel olmuyordu. Çünkü yaşanan bir dünya savaşı vardı ve savaşın en önemli aktörlerinden biri Fransa'ydı. Olaylarla ilgili bilgi almanın tek yolu ise gazetelerdi. Gazeteler bu gerçeği kendi ideolojileri lehine kullanmaktaydılar. Örneğin; sosyalist gazeteler Rus Devrimi'ne sempatiyle bakarlarken, sağcı gazeteler devrimin, Rusların savaşta etkinliğini azaltabileceği ihtimalini öne sürerek yaşananları eleştirdiler.¹²⁴

1916 yılına gelindiğinde, hükümetin sansür politikası kendini daha fazla göstermekteydi. Cephede yaşananlar çoğu zaman sansüre uğradığı gibi alınan başarılar yorum yapılmaksızın gazetelerde yer almaktaydı. Alman kayıpları büyük

¹²² *Croix de L'Isere*, 30 Ekim 1914, s.1.

¹²³ AD52M66'dan akt.: Flood, *a.g.e.*, s.141.

¹²⁴ Bkz.: *L'Humanite* gazetesinde 11 Kasım 1917'den itibaren çıkan yazılara bakılabilir.

başlıklarla işlenirken, Fransız kayıpları kısa cümlelerle geçirilerek başarılı direniş olarak nitelendirilmekteydi. Fabrikalarda ülke için çalışanlar ve kadınlar fedakârlıklarından ötürü gazetelerde işlenen önemli figürlerdendi. Askeri mühimmat fabrikalarında çalışıp evde çocuklarına bakan ve eşlerini bekleyen Fransız kadınlarına dair övgüler, mizansenler sürekli olarak basında yer almaktaydı.¹²⁵

Savaşın son iki yılını teşkil eden 1917 ve 1918 yıllarında savaşın gidişatıyla ilgili belirsizlikler, buna bağlı olarak halkta yılgınlığın yavaş yavaş baş göstermesi sansür politikasının daha sıkı uygulanmasına yol açmıştı. Buna ek olarak, ülkede Bolo Paşa olayı¹²⁶ gibi birtakım skandallar yaşanmıştı. Gerek halkın konsantrasyonunu bozmama gerekse düşman devletlere bilgi ifşa etmeme niyeti sansürün sertleşmesinde önemli rol oynamıştı.¹²⁷

¹²⁵ *Le Petit Dauphinois*, 17 Nisan 1916, 21 Nisan 1916; *Le Droit du Peuple*, 8 Mart 1916, 12 Mart 1916.

¹²⁶ Paul Bolo 1867 yılında Marsilya’da doğdu. Finans işleriyle uğraştıktan sonra Mısır’a gitti. 1914 yılında Mısır Hidivi Abbas Hilmi ile görüşmelerde bulundu. Abbas Hilmi’nin kendisine Paşa olarak hitap etmesi üzerine Bolo Paşa olarak anılmaya başlandı. Hidivin kendi geleceğini korumak istemesi ile Bolo Paşa’nın ekonomik kazanç elde etme hevesi birleşti ve Bolo Paşa, Hidiv üzerinden Almanya’dan borç para alarak, bu parayla *Le Journal* isimli Fransız gazetesinin bir miktar hissesini aldı. Bu gazetede bir müddet barış yanlısı ve halkın savaşa karşı yılgınlığını ifade eden haberler yaptırdı. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki bankalarla olan ilişkileri ve Almanya’nın Amerikan Büyükelçisi Johann Heinrich von Bernstorff ile olan ilişkileri ortaya çıkınca vatan hainliğiyle yargılandı. 17 Nisan 1918’de idam edildi. Detaylı bilgi için bkz.: George Barton, *Celebrated Spies and Famous Mysteries of the Great War*, The Pace Company, Boston, 1919.

¹²⁷ Charles Sorrie, *Censorship of the Press in France 1917-1918*, Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science, London, 2014, ss.193-206.

II.BÖLÜM

2. SAVAŞA GİDEN SÜREÇTE OSMANLI DEVLETİ'NİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR İLE İTTİFAK ARAYIŞLARININ FRANSIZ BASININA YANSIMALARI

2.1. Ermeni İslahatları ve Fransa

Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımının başka coğrafyalarda yarattığı etkiler bir yana, çok uluslu Osmanlı Devleti'ni oluşturan farklı etnik unsurları da derinden etkilemişti. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda kimi zaman iç politik kimi zaman da dış politik nedenlerden ötürü birtakım ıslahatlar gerçekleştirmişti. Tüm bunlar devleti oluşturan çok uluslu yapıyı korumaya yetmemiş, Balkanlarda Osmanlı Devleti'nden ayrılan milletler kendi bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardı.¹²⁸ Aynı senaryonun doğuda gerçekleşmemesi adına Ermenilere çeşitli ayrıcalıklar sağlanmıştı. Örneğin, 29 Mart 1863'te Ermenilerle ilgili bir nizamname kabul edilerek eğitim, sağlık, din, vergi ve çeşitli adli konularda Ermenilere ciddi imtiyazlar tanındı.¹²⁹ 93 Harbi'nin sonunda imzalanan Ayastefanos Barış Antlaşması'yla birlikte Osmanlı Devleti'nin doğusunda gerçekleştirilmeye çalışılan ayrılıkçı emeller açık biçimde ortaya çıkmıştı. Ayastefanos Antlaşması'nın şartlarının belirlenmesi sürecinde Ermeni Patriği Nerses Efendi'nin başında olduğu Ermeni Patrikliği Meclisi, Eçmiyazin Katogigosluğu'na bir muhtıra göndererek Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmasını teklif etmişti. Ayrıca Nerses Efendi Ayastefanos'ta Rus Başkumandanı Grandük Nikola'yı ziyaret ederek isteklerini dile getirmişti. Ermenilerin çabaları sonuç vermiş ve 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi uyarınca Ermenilerin yaşadıkları Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Ma'muretü'l-Aziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde (Vilayat-ı Sitte) ıslahatlar yapılması karara bağlanmıştı.¹³⁰

Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'yla Doğu Anadolu, Kafkaslar ve Balkanlarda etki gücünü arttırması İngiliz politikalarıyla ters düşmüştü. Antlaşmanın

¹²⁸ Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti üzerindeki etkileriyle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.5-6-7-8, TTK Basımevi, Ankara, 1982; Armaoğlu, *a.g.e.*; Sander, *a.g.e.*; Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986; Şerif Mardin, "The Influence of the French Revolution on the Ottoman Empire", *International Social Science Journal*, C.41, S.1, Şubat 1989, ss.17-31.

¹²⁹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK Basımevi, Ankara, 1983, ss.68-69.

¹³⁰ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001, s.28.

İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısını ve Ortadoğu'daki emellerini tehdit eder nitelikte görülmesi sebebiyle, İngiltere yeni bir antlaşmanın yapılması için tarafları Berlin'de yapılacak konferansa davet etti.¹³¹ 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin gerçekleştireceği Ermeni ıslahatını başta İngiltere olmak üzere altı Avrupa ülkesinin gözetimine sokmuştu.¹³² 19 Ağustos 1878'de İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'nden Babiâli'ye verilen notada Osmanlı Asyası'nda Avrupalılar tarafından teşkil edilerek komuta edilecek bir jandarma kuvveti oluşturulması, Osmanlı Asyası'ndaki büyük şehirlerin bazılarında hüküm ve nüfuzu küçük mahkemelerde geçerli olacak birer mahkeme kurulması ve bu mahkemelerin her birinde kanunlara vakıf birer Avrupalının bulundurulması, çıkan her yeni ilamda bu Avrupalının olurunun alınması, her vilayette o vilayetin gelirinden sorumlu olacak ve iltizamını toplayarak hükmü on yıl süreyle geçerli olacak nizamların hazırlanıp düzenlenmesine memur olmak üzere birer tahsildar tayin olunması, bu tahsildarın da çoğunluğunun Avrupalı olması gibi hususlar teklif edilmişti. İngiliz Büyükelçiliği'nin notası Meclis-i Vükela'da incelendikten sonra, Babiâli'nin cevap olarak gönderdiği notada ıslahatın yapılmasının esas olarak kabul edildiğini, jandarma teşkilatının kurulması sırasında öğretmen sıfatıyla jandarma bölüklerinde yabancı zabitler görevlendirileceğini, mahkemelere nezaret etmek üzere kanunların inceliklerini bilen ve istenen özelliklere sahip yabancı müfettişler tayin edileceğini, maliye ve tahsilât işlerini düzeltmek için maliyeden anlayan birkaç yabancı uzman bulundurulacağını bildirmişti.¹³³

11 Haziran 1880 tarihinde İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya Büyükelçilerinin verdiği ortak notada, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin gereğinin yapılması istenmiş; buna cevaben Hariciye Nazırı Abidin Paşa'nın 5 Temmuz 1880 tarihinde verdiği cevapta 61. madde hükümlerinin Osmanlı Devleti

¹³¹ Berlin Konferansı'na Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya'nın temsilcileri katılmıştır.

¹³² Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s.15. Berlin Antlaşması'nın Ermeni Islahatı konusunu düzenleyen 61. Maddesi şöyledir: Babiâli ahalisi Ermeni bulunan eyalatta ihtiyacat-ı mahalliye için icab ettirdiği ıslahatı bilatehir icra ve Ermenilerin huzur ve emniyetlerini temin etmeği taahhud eder ve arasına bu babda ittihaz olunacak tedabiri devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarünileyhim tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret eyleyecektir. Kaynak için bkz.: *Muahadat Mecmuası*, İstanbul, 1298, C.5, s.139. Konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Detaylı bilgi için bkz.: Cevdet Küçük, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.

¹³³ Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, s.29.

tarafından unutulmadığı, ıslahat tedbirlerine nereden başlanması gerektiğinin incelendiği ve ayrıca Doğu Anadolu'ya memurlar gönderildiği iletilmiştir.¹³⁴

Avrupa devletlerinin Ermeni ıslahatlarıyla ilgili girişimleri 1883 yılına kadar sürmüş ve 1894'teki Sasun Olaylarına kadar sürüncemede kalmıştır. Rus Çarı II. Alexandre'ın 1881'de bir suikast sonucu ölmesinden sonra Ermeni ıslahatları gündemdeki yerini koruyamamıştı. İngiltere, 1882 yılında Mısır'ı işgal ederek Akdeniz'de önemli bir güç haline gelmiş ve Anadolu'nun doğusu Hindistan özelinde eski önemini yitirmişti.¹³⁵ Ancak Ermeniler Berlin Antlaşması'yla Batılı güçlerin Osmanlı Devleti üzerinde, kendilerini de kullanarak kurdukları baskıdan faydalanarak örgütlenmeye başlamışlardı. 1878'de Van'da Kara Haç Cemiyeti'ni, 1881'de Erzurum'da Pashtpan Haireniats (Anavatan Müdafileri) Derneği'ni, 1885'te Van'da İhtilalci Armenakan Partisi'ni, 1887'de Cenevre'de Hınçak Partisi'ni, 1890'da Tiflis'te Taşnaksutyun'u kurdular.¹³⁶ Ermeniler, kurdukları partiler ve cemiyetler vasıtasıyla silah ve mühimmat tedarik ederek çeşitli yerleşim yerlerinde ayaklanmalar çıkartma yoluna gittiler.¹³⁷ Ermeniler bu yolla, Berlin Antlaşması'nda kendilerine vadeliden ıslahatların gerçekleşmesine ön ayak olmanın da ötesinde, Anadolu'nun doğusunda bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamışlardı. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla uluslararası statü kazanan Ermeni ıslahatları, 1890 yılında Erzurum'da patlak veren ayaklanmayla ciddi bir sorun haline gelmişti. Erzurum'daki isyanı yine aynı yıl içinde gerçekleşen Kumkapı gösterisi izlemiş, arkasından 1892-1893'te Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894'te Sasun isyanı, 1895'te Babiâli gösterisi ve Zeytun isyanı, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali, 1903'te ikinci Sasun isyanı, 1905'te Padişah Abdülhamid'e suikast teşebbüsü takip etmişti.¹³⁸

Öte yandan 23 Temmuz 1908'de, II. Meşrutiyet'in ilanıyla hak ve hürriyet konularında gerçekleşen yenilikler çözülmeyi önleyememiş, hemen akabinde Bulgaristan ve Girit bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bunları 1909 yılındaki Adana olayları takip etti.¹³⁹ İngiltere ile Rusya, zaten 1907 yılında İran topraklarını

¹³⁴ A.g.e., s.30.

¹³⁵ Halaçoğlu, a.g.e., s.18.

¹³⁶ A.g.e., ss.16-17; Mim Kemal Öke, *Yüzyılın Kan Davası: Ermeni Sorunu 1914-1923*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss.98-102; Yusuf Sarınoy, "İstanbul'da Ermeni Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler (1914-1918)", *ATAM Dergisi*, C.23, S.67-68-69, Kasım 2007, ss.106-110.

¹³⁷ İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.119.

¹³⁸ Öke, a.g.e., s.101.

¹³⁹ Ermeni komiteleri, 1905 yılında Paris'te düzenledikleri bir kongrede Kilikya bölgesinde bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasına dair karar aldılar. Komiteler bu kararı aldıktan sonra isyanın

bölgelere ayırarak kendi nüfuz alanlarını oluşturma konusunda anlaşmışlardı. Adana olaylarını takip eden Trablusgarp Savaşı, Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi ve Balkan Savaşları'nda alınan ağır mağlubiyet Osmanlı Devleti'nde büyük tahribata yol açmıştı. Balkan Savaşları'nın sona ermesiyle birlikte Rusya, Doğu Anadolu'yu kendi topraklarına katma amacı güderek Ermenilerle ilgili ıslahat taleplerini yoğunlaştırdı.¹⁴⁰ Rusya Ermenilerin bulunduğu Doğu Anadolu'yu işgal edip, kendisine hem Basra Körfezi'nin yolunu açmak hem de Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini paylaşmaya zorlamak niyetindeydi.¹⁴¹ Dolayısıyla Rusların Ermenilerden çok kendi çıkarlarını ön plana aldığını, bunun karşısında İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batılı devletlerin bölgede oluşabilecek Rus hâkimiyetinden rahatsız olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Ruslar sıcak denizlere inebilmek için Ermenileri ve onların yoğunluklu olarak yaşadıkları bölgeleri istinat noktası olarak kullanacaktı.¹⁴²

Tehlikeyi gören Osmanlı Hükümeti 26 Mart 1913'te İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı'yı çıkarttı.¹⁴³ Kanun; bir mukaddime, 149 madde ve bir

çıkartılması planlanan Adana'da Ermeni nüfusun arttırılması çalışmalarını hızlandırdılar. 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte çeşitli Ermeni örgütlere üye olmalarından ötürü aranan ve yurtdışına kaçan pek çok Ermeni Anadolu'ya geri döndü. O sırada hükümetin silah ticaretini ve ithalatını da serbest bırakmasını fırsat bilen Ermeniler hızla silahlandılar. Başta Rusya olmak üzere Batılı devletler Akdeniz ve Bağdat demiryolunun stratejik önemi nedeniyle Ermenileri isyan konusunda desteklediler. Ayrıca Ermenilerin öteden beri dini merkezlerinden biri olan Sis Katogikosluğu da Adana'da bulunuyordu. Adana Ermeni murahhası Muşeg Efendi Adana'daki Ermenilerle görüşerek Ermenileri devlete karşı kıskırtmaya çalışıyor, Ermenilerin devlete vergi ödememeleri yönünde telkinlerde bulunuyordu. 9 Nisan 1909 tarihinde iki Müslüman gencin bir Ermeni tarafından vurulması Adana'daki Türkler ile Ermeniler arasındaki gerilimi tırmandırdı. Müslümanlar hükümetten katilin bulunmasını isterken, Ermeniler de daha önceden bir Ermeni'yi öldürmüş olan Müslümanın kendilerine teslimini istediler. Bir Ermeninin İmamzade Nurif Efendi'yi öldürmesi üzerine, 13 Nisan 1909'da Adana'da öldürme, yağma ve şehrin yarısından fazlasının yanmasına neden olan büyük olaylar çıktı. Detaylı bilgi için bkz.: Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1996; Yusuf Sarınoy, Recep Karakaya, *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2012; *1909 Adana Olayları / Makaleler*, (ed.: Kemal Çiçek), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011; Mehmet Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, (Yay. Haz.: İsmet Parmaksızoglu), TTK Basımevi, Ankara, 1986; Nejla Günay, "1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları", *Gazi Akademik Bakış*, C.2, S.4, Yaz 2009.

¹⁴⁰ Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, Documentary Publications, İstanbul, 1988, s.627.

¹⁴¹ Mehmed Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, ER-TU Matbaası, İstanbul, 1976, s.508.

¹⁴² Karal, *a.g.e.*, C.8, s.130. Enver Ziya Karal, eserinde bu söylemi İngilizler için kullanmıştır. Ancak Almanya'nın o dönemde izlediği politikaya bakıldığında, Rusların Ermeni politikası özelinde, İngilizlerle aynı kanıda olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

¹⁴³ Bu kanunla ilgili olarak şu kaynaklara bakılabilir: *İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu* Muvakkatı, Düstur II Tertip, C.5; Tefik Çavdar, "1329 (1913) İdare-i Vilayet Kanunu ve Genel Meclis Üyelerinin Mesleklerine İlişkin Nitelikleri", *Amme İdaresi* Dergisi, C.16, S.1, 1983; Seral Tuncer, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı", *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, C.1, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016; Yüksel Kaştan,

geçici maddeden oluşuyordu. Vilayetleri yöneten valilerin yetki ve sorumluluk alanlarının güncellenerek merkezi yönetimin daha güçlü hale getirildiği ve ayrıca idare meclisleri kanalıyla kimi konularda yetkinin paylaştırıldığı bu kanunla, başta Rusya olmak üzere Batılı devletlerin ıslahat adı altında Osmanlı topraklarını bölme amacının önüne geçmek amaçlanmıştı.

25 Haziran 1913'te Sadrazam Said Halim Paşa Avrupa ülkelerinin büyükelçilerine bir genelge sundu. Bu genelgede Doğu Anadolu'yu ilgilendiren önemli maddeler vardı. Örneğin; Osmanlı Devleti altı genel müfettişliğe bölünecek, Doğu vilayetleri gibi önemli yerlerin başına beş yıl görev süreli yabancı genel müfettişler geçirilecek, genel müfettişlerin buyruğu altında yabancı ve Türk uzmanlar bulunacaktı.¹⁴⁴ Avrupa devletlerinin büyükelçileri Osmanlı Devleti'nin tasarısına sıcak bakmadılar.

1913 yazında devam eden uzun pazarlıklardan sonra Rusya'nın sunduğu teklifler üzerinde pek çok değişiklikler yapıldı.¹⁴⁵ 30 Haziran 1913'de İstanbul'da Elçiler Konferansı gerçekleşti. Rus Büyükelçi Mikhail Nikolayevich von Giers konferansta 22 maddelik ıslahat tasarısı taslağını sunmuştu.¹⁴⁶ Tasarıya göre Vilayat-ı Sitte tek vilayet haline getirilecek, bu Ermeni¹⁴⁷ vilayetinin valisi büyük devletlerin onayıyla Padişah tarafından beş yıllığına atanacaktı. Atanacak olan vali Osmanlı Hristiyanı ya da Avrupalı bir yabancı olacaktı. Vali vilayetin icra reisi olacak, her türlü tayin ve azli yapabilecekti. Vilayet meclisinde eşit sayıda Müslüman ve Hristiyan üye olacaktı. Vilayet meclisinin bütçe ve kanun yapma hususunda geniş yetkileri olacaktı. Çıkarılacak kanunlar için padişahın iradesi iki ay içinde gelmeli ya da kanun reddedilmeli; bu zaman zarfında cevap gelmemesi halinde kanun kabul edilmiş olacaktı. Olabildiğince aynı milletten olan köylere göre nahiye sınırları

“Osmanlı Devleti'nde 1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması”, *Osmanlı Medeniyetleri Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Ocak 2016.

¹⁴⁴ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.2, TTK Basımevi, Ankara, 1991, ss.320-321. Genelgenin detayı için bkz.: Andre Mandelstam, *Le Sort de l'Empire Ottoman*, Paris, 1917.

¹⁴⁵ Bu uzun pazarlıklar Fransız basınında nadiren de olsa eleştiri konusu olmuştu. *L'Echo de Paris*'de “Türkiye Tehlikesi” başlıklı bir makalede Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, Ermeni ıslahatıyla ilgili müzakereleri ağırdan almakla ve ıslahat tasarılarına karşı direnmekle suçlanmıştı. Osmanlı hükümetinin takındığı bu tutumun Padişah Abdülhamid'in izlediği politikadan farklı olmadığı ve ıslahat müzakerelerinin sürüncemede bırakılmaya çalışılmasının Doğu Anadolu'da bir Rus işgali ihtimalini kuvvetlendirdiği öne sürülmüştü. Kaynak için bkz.: Jean Herbette, “Le Risque de la Turquie”, *L'Echo de Paris*, 1 Aralık 1913, s.3.

¹⁴⁶ Ercüment Kuran, “Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorunu (1912-1914)”, *OTAM*, S.5, Ankara, 1994, s.230.

¹⁴⁷ Rus elçiliğinin baştercümanı Mandelstam'ın hazırladığı öntasarıda Vilayat-ı Sitte için Ermeni vilayeti tanımlaması yapılmış ve tasarıda da aynen bu haliyle ifade edilmiştir.

çizilecek, her nahiye'nin bir meclisi, müdürü ve muavini olacaktı. Müdür çoğunlukta olan unsura, muavin azınlıkta olan unsura mensup olacaktı. Barış zamanında vilayet ahalisi askerliğini vilayet içerisinde yapacak, Hamidiye Alayları kaldırılacaktı. Türlü seçimlerde oy vermek ve seçilmek hakkı yalnızca meskûn mahal ahaliye mahsus olacaktı. Kanun ve nizamnameler Türkçe, Kürtçe, Ermenice neşredilecek, mahkemelerde bu üç dil kullanılabilecekti. Ermenilerin ellerinden alınmış toprakların geri verilmesi işini incelemek üzere genel vali bir komisyon atayacaktı. Vilayete göçmen yerleştirilemeyecek, vilayet dışında kalan ve özellikle de Kilikya'da bulunan Ermenilerin durumunu düzenlemek için tedbirler alınacaktı. Büyük devletler tasarısındaki maddelerin yürütülmesiyle ilgileneceklerdi.¹⁴⁸

Osmanlı hükümeti Vilayat-ı Sitte'de adeta bir Ermeni devletinin kurulmasına olanak sağlayacak bu ıslahat tasarısına karşı, 1 Temmuz 1913'te kendi ıslahat tasarısını önerdi. Tasarıda, Said Halim Paşa'nın 25 Haziran 1913'te Avrupa devletlerinin Büyükelçilerine sunduğu önergeye ek olarak yedi madde eklenmişti. Buna göre; Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu vilayetleri iki genel müfettişlik idaresine ayrılacak, genel müfettişler Vükela Meclisi kararı ve Padişahın iradesiyle beş yıl görev süreli olmak suretiyle yabancı kişilerden seçilecek, genel müfettişler görev alanlarını kapsayan konularda denetim yapma ve Babiâli'ye tasarı sunma hakkına sahip olacaklardı.¹⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin sunduğu tasarıyla ilgili olarak, örneğin *L'Echo de Paris* "Vilayetlerle İlgili Reform" , *Le Temps* "İç Islahatlar" başlıkları altında yaptıkları kısa haberlerde, yukarıda yer alan genelgenin içeriğini aktarmışlardı.¹⁵⁰

Fransız kamuoyunun şekillenmesinde son derece etkili olan gündelik gazeteler azınlıklar konusunda Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden beklentilerini gündemlerine taşıyorlardı. Ülkenin en etkili gazetelerinden *Le Temps*, konuyu ele aldığı nüshalarında genel bir başlık atarak "*Küçük Asya'daki Islahatlar*" deyimini kullanıyor ve bu başlık altında sona gelinen ıslahat müzakereleriyle ilgili irili ufaklı bilgiler veriyordu.¹⁵¹ Ermeni ıslahatlarıyla ilgili haberlerin arka sayfalarda yer aldığı, müzakerelerden edinilen bilgilerden ve çoğu zaman haberin birkaç cümleden ibaret olduğu görülmektedir. *Le Temps*, yılbaşı gecesi gerçekleşen bir diplomatik

¹⁴⁸ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3, ss.107-110.

¹⁴⁹ *A.g.e.*, C.2, K.2, ss.320-321.

¹⁵⁰ "La Reforme Concernant les Vilayets", *L'Echo de Paris*, 5 Temmuz 1913, s.3; "Les Reformes Interieures", *Le Temps*, 5 Temmuz 1913, s.2.

¹⁵¹ "Les Reformes en Asie Mineure", *Le Temps*, 1 Ocak 1914, s.2.

resepsiyondan edildiği bilgiler ışığında Ermeni ıslahatlarıyla ilgili sorunların çözümünde ileriye dönük büyük bir adım atıldığını yazmıştı. Osmanlı Devleti yabancı müfettişlerin atanmasını içeren maddeyi kabul etmişti. Bu yetkililer tarafsız güçler tarafından seçilecek ve Sadrazam Said Halim Paşa tarafından atanacaktı. Bu ilkeden yola çıkılarak hareket edilip; görüşmeler sürdürülebilirse, kısa sürede soruna çözüm olabilecek adımlar atılabileceği belirtildi.¹⁵² *L'Echo de Paris* Ermenilere yönelik ıslahatlarla ilgili problemlerin yakın zamanda çözüleceğini, ancak Osmanlı Sadrazamı Said Halim Paşa'yla Rus ve Alman büyükelçilerin arasında ne geçtiğinin tam olarak bilinmediğini belirtti. Öyle ki; *l'Echo de Paris*'e göre, ileriye doğru bir adım atılmıştı. Taraflar arasında yapılan anlaşmada pek çok konuya temas da edilmişti.¹⁵³ Rus ve Alman büyükelçilerinin Osmanlı yönetimiyle yaptıkları görüşmelerden gelen haberlere göre, gözlemciler tarafsız ülkelerden seçilmişti. Sıra Osmanlı yönetiminin bu gözlemciler arasından belirleyeceği isimlere gelmişti.¹⁵⁴

Fransız gazeteleri Ermeni propagandası yapmaya başlamadan hemen önce Rahmi Bey, Doktor Nazım Bey ve Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey Jean Jaures'yle Paris'te buluşmuşlardı. Yapılan görüşmede Jaures şunları söylemişti: “*Bu gibi felaketler her millet için mukadderdir. Meyus olmayınız. Yalnız sizin için daha büyük bir tehlike belirmektedir. Ermenistan'da ıslahat propagandası başladı. Korkarım ki Ruslar son darbeyi vurmak için bunu ele almış olmasınlar. Kendiliğinizden oralarda esaslı ıslahata başlayın, belki bu tehlikeyi bu suretle önlemiş olabilirsiniz.*”¹⁵⁵

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan görüşmeler bir müddet daha devam ettikten sonra, 8 Şubat 1914'te Yeniköy Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma uyarınca Doğu Anadolu Erzurum, Trabzon, Sivas ile Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput olmak üzere iki bölgeye ayrılacak ve başlarına birer yabancı genel müfettiş atanacaktı.¹⁵⁶ Genel müfettişler kendi bölgelerinin idare, adliye, polis ve jandarmasını denetleyeceklerdi. Bölgelerdeki emniyet güçlerinin yeterli gelmeyeceği

¹⁵² *Le Temps*, 1 Ocak 1914, s.2.

¹⁵³ *L'Echo de Paris*, 1 Ocak 1914, s.3.

¹⁵⁴ *Le Petit Journal*, 6 Ocak 1914, s.4.

¹⁵⁵ Halil Menteşe, *Halil Menteşe'nin Anıları*, Altınordu Yayınları, Ankara, 2019, ss.87-88.

¹⁵⁶ Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde uygulanması öngörülen Ermeni ıslahatları Vilayat-ı Sitte (Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Ma'muretü'l-Aziz, Van ve Bitlis) ile sınırlıyken, Yeniköy Antlaşmasında bu vilayetlere Trabzon eklenerek Vilayat-ı Şarkiye adını almıştır. Konuyla ilgili şu kaynaklara bakılabilir: Zekeriya Türkmen, *Vilayat-ı Şarkiye Islahat Müfettişliği (1913-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006; Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993; Fahri Taş, “Vilayat-ı Şarkiyye Islahatı ve Genel Müfettişi Nicolas Hoff”, *ATAM Dergisi*, C.14, 1998.

bir durum olduğunda genel müfettişin isteği üzerine askeri kuvvet gönderilecek ve bu kuvvet genel müfettişin buyruğu altına girecekti. Genel müfettişler kabiliyetsiz ya da kötü davranışlar sergileyen bir memur tespit etmeleri halinde memuru işten çıkarabilecekler, mahkemeye sevk edebilecekler, işten çıkardıkları memurun yerine geçecek kişiyi tayin edebileceklerdi. Çabuk tedbirler alınmasını gerektiren ağır ve önemli durumlarda genel müfettişler adliye sınıfından olan azledilemeyen çalışanları (yargıç gibi) işten el çekirme hakkına sahip olacaklardı. Ermenilerin elinden alındığı ileri sürülen yerlerdeki toprak işleriyle ilgili uyuşmazlıklar doğrudan genel müfettişin gözetimi altında çözülecekti. Kanun, nizamname ve resmi tebliğler yerel dillere çevrilecek; genel müfettişin mümkün görmesi halinde mahkemelerde ve hükümet dairelerinde herkesin kendi dilini kullanmaya hakkı olacaktı. Osmanlı hükümeti her cemaatin içinde o dinden olanların kendi okullarının idaresine yardım etmelerine engel çıkarmayacaktı. Barış sırasında her Osmanlı askerliğini oturduğu yerin bağlı bulunduğu askeri müfettişliğin sınırları içinde yapacaktı. Hamidiye alayları yedek süvari durumuna getirilecek, silahları sadece seferberlik ve manevra hallerinde geri verilecekti. Genel müfettişlerin gözetimi altında, bir yıl içerisinde nüfus sayımı yapılacak, genel meclisler sayım sonuçlarına göre oranlanacaktı. Ancak Van ve Bitlis'te sayım sonucu beklenmeksizin Hristiyanlarla Müslümanların yarı yarıya olduğu esas alınacaktı. Genel müfettişler polis ve jandarmaya adam alma işinde Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında eşitlik ilkesi gözetileceklerdi.¹⁵⁷

Kimi gazetelerde “Türk Islahat Programı” olarak da geçen, 7 maddeden oluştuğu söylenen ıslahat programının detayları çeşitli gazetelerde, şu şekilde yer almıştı:

1. Anadolu'daki tüm vilayetler coğrafi ihtiyaçlara göre umum müfettişliklerine bölünecek,
2. Umum Müfettişlerini Babıâli atayacak. Sadece Anadolu'nun doğusunda bulunan vilayetlerin müfettişleri Avrupa'nın küçük devletleri arasından seçilecek,
3. Umum müfettişleri, nedenini üst makamlara bildirmek suretiyle, alt memurların görevlerine son verme, yerlerine başkalarını atama yetkisine sahip olacaklar. Umum müfettişleri üst yetkilileri de görevden alabilecekler, ancak bağlı bulundukları nezaretler yeni atamalar yapabilecek. Acil durumlarda umum müfettişi

¹⁵⁷ Bayur, *a.g.e.*, ss.169-172.

Adliye Nazırı'nı bilgilendirmek ve nedenlerini açıklamak suretiyle hâkimleri görevden alma hakkına sahip olacak,

4. Askerlik hizmeti bölgesel olacak. Sulh zamanı askerlik hizmetini yerine getiren kişi bulunduğu bölgede, sorumlu olduğu görevleri yerine getirecektir. Yemen ve belirlenen diğer bölgeler için Osmanlı Hükümeti kararlaştırılacak miktarda uygun gördüğü bölgelerden asker alacak,

5. Hamidiye Kürt Süvari Alayları ihtiyat kuvvetlerine dönüştürülecek, manevra ve seferberlik dönemleri hariç silah taşımaları yasaklanacak. Askerler ekipmanlarını, atlarını ve koşum takımlarını kendileri tedarik edecekler,

6. Yerel diller tanınacak ve tüm imparatorlukta kabul edilecek; böylece bir Ermeni kendi dilinde dilekçe sunabilecek ve hükümetin tüm ilanları belirli bir bölgenin insanlarının ya da çoğunluğunun dilinde yazılacak,

7. Osmanlı Hükümeti bu reformların ilanından itibaren, bir yılın sonunda genel nüfus sayımına gidecek, sayımdan sonra tüm vilayetlerin genel kurulları için orantılı temsilcilik ilkesi gereğince yapılacaktır.¹⁵⁸

25 Ocak 1914'te yer alan haberlere göre, Osmanlı Hükümeti dört Arap, üç Yunan, iki Ermeni ve üç Türk gözlemciden oluşacak 12 kişilik bir heyeti Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine göndererek Ermenilerle ilgili reformların seyrini incelemeyi kabul etmişti. Buna bağlı olarak biri yüksek rütbeli olmak üzere beş Fransız subayının Şubat ayının ilk haftasında İstanbul'a gelerek Osmanlı jandarmasının yeniden yapılanmasında yer alması kararlaştırılmıştı.¹⁵⁹ 27 Şubat'ta İstanbul'a varan beş Fransız subayı Foulon Bey tarafından Babıâli'ye sunuldu. Bu subayların yetkileri güçlendirilerek Ermenilerin yaşadıkları vilayetlere gönderileceklerdi.¹⁶⁰

İkinci maddede yer alan Anadolu'nun doğusunda bulunan vilayetlerin müfettişlerinin nasıl belirleneceği Fransız kamuoyunda merak konusu olmuştu. Umum müfettiş adayları Avrupa'nın küçük devletlerinden seçilecekti, ancak seçimin nasıl bir müzakereyle ve neye dayanarak yapılacağı muğlâktı. Babıâli büyük devletlerin büyükelçilerinden, küçük Avrupa devletlerinden seçilecek adayların

¹⁵⁸ *L'Echo de Paris*, 12 Şubat 1914, s.3. Antlaşmayla ilgili olarak ayrıca bkz.: Menteşe, *a.g.e.*, ss.82-93; Taş, *a.g.m.*, ss.926-928.

¹⁵⁹ *Le Figaro*, 25 Ocak 1914, s.2.

¹⁶⁰ *Le Temps*, 28 Şubat 1914, s.2.

belirlenmesini istemişti.¹⁶¹ Anadolu'nun doğusunda görevlendirilecek iki müfettiş bu adaylar arasından belirlenecekti. “*Ermeni Islahatları*”¹⁶² başlığını atan *L’Echo de Paris*, *Daily Telegraph*’a dayandırdığı haberde Avusturya-Macaristan Büyükelçisinin, büyük güçlerin büyükelçileri adına Hollandalı ve Belçikalılardan oluşan adaylar listesini sunacağını öne sürmüştü. Bu süreçte beliren Kürt isyanı¹⁶³ iki umum müfettişinin belirlenmesi sürecini hızlandırdı. Basın, ayaklanma karşısında Ermenilerin orduya katılarak isyanı bastırmaya çalıştığını öne sürmüş, Osmanlı hükümetiyle Ermenilerin iş birliği içinde olduklarını ortaya atmıştı. Bu arada Batılı güçlerin büyükelçileri umum müfettiş adaylarını belirleme konusunda ortak davranmayarak ayrı ayrı listeler göndermişlerdi. Listelerde iki Belçikalı, iki Hollandalı ve bir Norveçli aday bulunmaktaydı.¹⁶⁴ Çok geçmeden, Osmanlı hükümeti mevcut adayların arasından Norveçli Albay Hoff’u Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır bölgesi, Hollandalı Vestnenk’i ise Trabzon, Erzurum ve Sivas bölgesi için umum müfettişleri olarak tayin etti.¹⁶⁵

Babıâli, 25 Mayıs 1914 tarihinde Doğu Anadolu için tayin edilen iki yabancı umum müfettişi için sözleşmeler düzenlemiş, 13 Temmuz 1914’te maaş ve giderleri için belirlenen bütçe Mebusan Meclisi’nden geçirilmişti.¹⁶⁶ Ancak Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na dâhil olması ve arkasından Rusya’nın Sarıkamış harekâtını başlatması üzerine yönetim konuyla ilgili attığı adımları gözden geçirmiş ve 31 Aralık 1914’te umum müfettişlikleri lağvedilerek reform anlaşmasını yürürlükten kaldırmıştır.¹⁶⁷ Ermeni Islahatları Yeniköy Antlaşması’nın imzalanmasından sonra, I. Dünya Savaşı’na giden süreçte Fransız basının ilgi alanından çıktığı görülmektedir.

¹⁶¹ *Le Matin*, 13 Şubat 1914, s.3.

¹⁶² *L’Echo de Paris*, “Les Reformees Armeniennes”, 25 Mart 1914, s.3.

¹⁶³ Burada bahsedilen isyan, 1914 yılının başlarında başlayan Bitlis ayaklanmasıdır. İsyanın en önemli sebepleri, bölgede yaşayan Kürtlerin Ermeni Islahatları’ndan rahatsız olmaları ve Rusların Kürtleri Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtmaları olmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Demirtaş, “1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükafatlar”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.2, Aralık/2018; Tibet Abak, “Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)”, *Toplumsal Tarih*, S.208, Nisan 2011.

¹⁶⁴ *L’Echo de Paris*, 7 Nisan 1914, s.3.

¹⁶⁵ *Le Matin*, 16 Nisan 1914, s.3; Uras, *A.g.e.*, ss.401-402.

¹⁶⁶ Yusuf Sarımay, “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Gazi Akademik Bakış*, S.2, 2008, ss. 86-89’dan akt.: Marziye Memmedli, Samire Memmedli, “Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, S.2, 2018, s.339.

¹⁶⁷ Murat Bostancı, “Ermeni Meselesinde Şarkî Anadolu Islahatının Yeri ve Ali Kemal’in Islahata Dair Görüşleri”, *ÇTAD*, S.23, Bahar 2016, s.131.

2.2. Türk-Yunan Geriliminde Fransızların Görüşleri

2.2.1. Gemi Alımları Meselesi

Osmanlı donanmasının gerek teknik gerekse mürettebat açısından yeterli donanımına sahip olmaması 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda ortaya çıkmış, Osmanlı savaş gemileri Çanakkale'den Ege Denizi'ne dahi çıkamamışlardı. Osmanlı Devleti, donanmasını güçlendirmek adına İngiltere'den *Hamidiye*, Amerika Birleşik Devletleri'nden *Mecidiye*, Almanya'dan *Peyk-i Derya*, *Peyk-i Satvet*, *Berk-i Satvet* kruvazörleri alındıysa da bu takviyeler yeterli gelmemişti.¹⁶⁸ II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı yönetimi donanmayı elden geçirmeyi planlamıştı. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanından üç ay sonra Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etmesi Osmanlı Devleti'nde Almanlara karşı bir güvensizlik yaratınca, donanma alanında gerçekleştirilmesi planlanan ıslahatlar için İngiltere'den yardım istendi. İngiltere'nin bu talebe olumlu yanıt vermesi üzerine, sırasıyla Amiral Douglas Gamble (Şubat 1909-Mart 1910), Amiral Hugh Williams (Nisan 1910-Nisan 1912) ve Amiral Arthur Limpus (Nisan 1912-Eylül 1914) Osmanlı donanmasında görev aldılar.¹⁶⁹

1909 yılında İtalyan donanmasının Livorno'daki Orlando Kardeşler tezgâhlarına sipariş verdiği üç gemiden ikisinin satın alımı yapılmış, ancak üçüncü geminin alımından vazgeçilmişti. Osmanlı Devleti'ne teklif edilen bu geminin satışı mali imkânsızlıklardan ötürü gerçekleşmemiş ve aynı gemi daha sonra Yunanistan'a teklif edilmişti. Gemi için istenen 24 milyon drahmiyi ödeyecek durumu olmayan Yunanistan, gemiyi Mısır doğumlu bir Rum olan George Averof'un bağışıyla satın alarak zırhlının adına da bu vesileyle *Averof* koydu.¹⁷⁰ Osmanlı donanmasındaki en hızlı savaş gemileri saatte 16 mil hıza ulaşabilirken, *Averof* 22 mil hıza ulaşabiliyordu. Osmanlı zırhlıları üç dakikada bir mermi atabilirken, *Averof* dakikada üç mermi atabiliyordu. Bu üstün özellikler Averof'a nişan almayı, takip etmeyi ve takibinden kurtulmayı kolaylaştırmasından dolayı Ege Denizi'nde tek başına güç dengesini değiştiren bir unsur olarak ortaya çıkmıştı. Yunanistan Balkan Savaşı'nda

¹⁶⁸ Necmi Odabaşı, "Yunan Zırhlısı Averof'un Osmanlı Donanması ve Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29, 2015, s.213.

¹⁶⁹ Sabahattin Özel, Önder Kocatürk, "II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", *Tarih Dergisi*, S.46, İstanbul, 2009, s.222.

¹⁷⁰ Zafer Toprak, "Osmanlı Donanması, Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik", *Toplumsal Tarih*, S.113, 2003, ss.10-19.

Averof zırhlısının Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alması sayesinde, Osmanlı donanmasının Ege Denizi'ne çıkmasını önlemişti.¹⁷¹

Averof'un, George Averof'un yaptığı bağışla Yunan donanmasına katılması ve Osmanlı Devleti'nin gemi alımları için yeterli ödeneğinin bulunmaması, 1909 yılında Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasına vesile olmuştu. Cemiyet bu sayede halktan bağış toplayarak elde ettiği parayla Osmanlı donanmasına yeni savaş gemileri kazandıracaktı.¹⁷²

Savaş gemilerindeki teknolojik gelişimi takip etmenin ve donanmaya önem vermenin gerekliliğini Balkan Savaşları'yla tecrübe edinen Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken donanmayı dönüştürmeye ağırlık vermişti. 1913 yılında Bahriye Nezareti'nin kullanımına ödenekler aktarıldı. Kala-i Sultaniye'de bulunan savaş gemileri Haliç Tersanesi'ne alınarak tamirlerine başlandı. Bahriyeliler eğitilmeleri adına top talimgâhıyla topçuluk ve torpidoculuk kursları için inşaatlara başlandı.¹⁷³ 1911 yılında Armstrong-Vickers şirketine *Reşadiye*'nin siparişi verilmiş, Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İngiltere sözleşmeyi tek taraflı olarak feshetmişti. Balkan Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İngiliz şirketi, Osmanlı donanmasına teslim etmek üzere geminin yapımına kaldığı yerden devam etmişti. Bu arada Osmanlı Devleti İngiliz şirketinden bir gemi daha sipariş etmişti. 1914'ün Ocak ayında satın alınan bu geminin adı *Rio de Janeiro* idi.¹⁷⁴ Bu durum, Ege Denizi'nde kendini deniz gücü bakımından üstün gören Yunanistan'ın dikkatinden kaçmamıştı. Osmanlı Devleti'nin askeri konularda yavaş yavaş Alman etkisine girdiği döneme denk gelen savaş gemisi alımları, ister istemez Fransız basınının gündemine de gelmişti. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den *Rio de Janeiro* isimli dretnotu satın alması çok küçük sütunlarda yer alsa da pek çok gazete bu gelişmeyi

¹⁷¹ Zafer Toprak, "Balkan Yenilgisi, Kimlik Sorunu ve Averof Zırhlısı", *Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri: Gemiler, Efsaneler, Denizciler*, (ed.: Ekrem Işın), Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.83.

¹⁷² Cemiyet nizamnamesinin 2. Maddesinde kuruluş amacı şu şekilde belirtilmiştir: "*Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin Düvel-i Muazzama arasındaki mevkiini muhafaza ve menafi-i umumiye ve münasebatı ticariyesini temin için ihtiyacımızla münasip bir kuvve-i bahriye vücuda getirmek maksadıyla teşekkül etmiştir. Ve bu maksada vasl için maddi ve manevi lazım gelen tedabir ve vesait-i meşruaya müracaatla mükelleftir*" Kaynak için bkz.: *TİTE Arşivi*, K 223, G 21, B 21'den akt.: Necdet Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *ASOS Journal*, S.50, Temmuz 2017, s.10.

¹⁷³ Özel, Kocatürk, *a.g.m.*, s.245.

¹⁷⁴ Rasim Ünlü, "Balkan Savaşları Öncesinde ve Sonrasında Dretnot Politikasına Örnek: Reşadiye ve Sultan Osman", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, ss.567-591.

atlamamıştı. Olay “*Türklerin Yeni Dretnotu Rio de Janeiro*”¹⁷⁵, “*Teni Türk Dretnotu*”¹⁷⁶, “*Türk Donanması*”¹⁷⁷, “*Rio de Janeiro’nun Türkler Tarafından Satın Alınması*”¹⁷⁸, “*Brezilya Zırhlısı Rio de Janeiro’nun Türkler Tarafından Satın Alınması*”¹⁷⁹ başlıklarıyla gazete sütunlarına taşınmıştı.

Journal des Debats, ismi *Sultan Osman* olarak değiştirilen dretnotun alınmasının Yunanları endişelendirmediğini belirtse de Venizelos’un hemen arkasından yapacağı açıklama bunun böyle olmadığını gösterecekti. Yunan askeri çevreleri zırhlının altı ayda teslim alınıp, Türk mürettebatının eğitilmesinin zor olduğunu öngörüyordu. Zırhlının ve toplarının kullanımı için ücretli asker temin edilip edilmeyeceği ise Yunanlıların bir diğer merak ettiği konuydu. Diplomatik çevreler Güney Amerika’da bulunan devletlerin böylesine güçlü zırhlıları satın almalarına hangi açıdan hakları olduğunu merak ediyorlardı. Bu tip satışların silahlanmaya limit konmasının önünde engel olacağı gibi dünya barışını zedeleyeceği de dile getirilmişti.¹⁸⁰ Çünkü *Rio de Janeiro*’nun siparişini veren ülke Brezilya¹⁸¹ idi. Brezilya bu dretnotu almaktan vazgeçince devreye Osmanlı Devleti girmiş ve dretnotu satın almıştı.¹⁸² Venizelos ertesi gün yaptığı açıklamada, *Rio de Janeiro*’nun deniz üstünlüğü konusundaki etkisini henüz bilmediklerini, ancak üstünlüğün kendilerinde olması için hükümetin yeni zırhlı alma planı yaptığını belirtti.¹⁸³ Buna bağlı olarak Venizelos, meclisten 500 milyon borçlanmanın acilen oylanmasını istemişti.¹⁸⁴

¹⁷⁵ *Journal Des Debats*, “Le Nouveau Dreadnought Turc Rio de Janeiro”, 2 Ocak 1914, s.2.

¹⁷⁶ *Le Figaro*, “Le Nouveau Dreadnought Turc”, 2 Ocak 1914, s.2.

¹⁷⁷ *Le Petit Journal*, “La Marine Turc”, 2 Ocak 1914, s.4.

¹⁷⁸ *Le Temps*, “L’achat du Rio de Janeiro par la Turquie”, 2 Ocak 1914, s.2.

¹⁷⁹ *L’Echo de Paris*, “L’achat du Cuirasse Bresilien Rio de Janeiro”, 2 Ocak 1914, s.3.

¹⁸⁰ *Journal des Debats*, 2 Ocak 1914, s.2.

¹⁸¹ Brezilya’nın temel ihraç ürünü olan kauçukun fiyatının uluslararası piyasalarda düşmesi, *Rio de Janeiro*’nun siparişinin kamuoyunda sorgulanmasına yol açtı. Bunun yanında ülkedeki ırk ayrımcılığı Brezilya donanmasında büyük bir sorun olarak belirdi. Brezilya Deniz Kuvvetleri’ndeki subaylar beyaz ırka mensuplardan oluşurken, deniz erleri siyah ırktan oluşmaktaydı. Özellikle de deniz erlerine uygulanan katı disiplin kuralları subaylarla erler arasında, yani siyah ırkla beyaz ırk arasında gerginliğe yol açmıştı. Buna bir de maaş ve çalışma koşullarıyla ilgili sorunlar eklenince iki drednottaki erler arasında isyan çıktı. İsyanlılar sorunlarına çözüm getirilmemesi durumunda Rio de Janeiro kentini denizden top ateşine tutmakla tehdit ettiler. İsyanın kısa sürede bastırıldı, ancak yaşanan sıkıntılar göz önünde bulundurularak *Rio de Janeiro* isimli dretnot satışa çıkarıldı. Kaynak için bkz.: Serhat Güvenç, *Osmanlıların Dretnot Düşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, ss.28-29.

¹⁸² Bayur, a.g.e., C.2, K.3, s.246.

¹⁸³ *L’Humanite*, 3 Ocak 1914, s.3.

¹⁸⁴ *Journal Des Debats*, 4 Ocak 1914, s.2.

Yunan kamuoyunda endişeler artarken, Osmanlı yönetimi *Rio de Janeiro* dretnotunu satın aldıklarını ilan etmişti. Bu haber Türkler tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti, yeni ismiyle *Sultan Osman*'ın donanmaya dâhil olmasıyla devletin varlığının korunmaya devam edeceğini, ancak halkın fedakârlık duygusuyla hareket ederek dretnotun ücretinin ödenmesinde katkıda bulunmasının şart olduğunu ifade etmişti.¹⁸⁵ Savaşın patlak vermesiyle birlikte, *Sultan Osman* ve parası ödenen bir diğer gemi olan *Reşadiye*'ye de İngiltere tarafından el konularak Osmanlı donanmasına teslim edilmeyecekti.¹⁸⁶

Savaş gemileri konusu Türk-Yunan gerginliğinin ortaya çıkmasında neden olan etkilere yalnızca birisiydi. O dönemde kamuoyunda yer alan bir diğer konu da Arnavutluk'un Epir bölgesini işgal eden Yunanistan için burada başka bir tehdit kaynağı olarak beliren, yenice istifa etmiş Harbiye Nazırı İzzet Paşa idi. I. Balkan Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nden kopan Arnavutluk'ta otorite sorunu ortaya çıkmıştı. 29 Temmuz 1913'teki Büyükelçiler Konferansı'nda Arnavutluk'un on yıl süreyle İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, İtalya ve Avusturya tarafından altı kişi ve Arnavutluk'tan bir kişi olmak üzere, yedi kişiden oluşan bir komisyon tarafından yönetilmesine karar verildi. Yine konferansta alınan bir diğer karara göre; Arnavutluk'a bir prens atanacak, prens ölünce yerine oğlu geçecekti.¹⁸⁷ Osmanlı yönetimi Arnavutluk prensliği için İzzet Paşa'yı düşünmüş, hatta Arnavutluk'a silah sevkiyatı dahi yapmıştı.¹⁸⁸ Konuyla ilgili gelişmeler Fransız basınına da yansımıştı. Gazetelerde kısaca bahsedilen haberlerde Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'a 200 asker yolladığına, İzzet Paşa'nın Arnavutluk'un başına geçeceğine dair iddialar yer almıştı.¹⁸⁹ Avusturya ve İtalya bu haberlerden ötürü endişeliydi.¹⁹⁰ Yunanistan ise Epir bölgesinden ötürü Arnavutluk üzerinden Türklerle yeni bir gerilim kanalı açılmasını istemiyordu. İzzet Paşa bu haberlerin üstüne bir açıklama yaparak Avrupa ziyaretinin Arnavutluk'la bir alakasının olmadığını, Arnavutluk'a da uğramayacağını

¹⁸⁵ *Journal Des Debats*, 4 Ocak 1914, s.2.

¹⁸⁶ Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, (Çev.: Beyza Sümer Aydaş), C.1, TTK Basımevi, Ankara, 2014, s.545.

¹⁸⁷ İhsan Burak Birecikli, "Arnavutluk Tahtı İçin Mücadele: Arnavutluk Prensi Kim Olacak?", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.11, 2016, s.127.

¹⁸⁸ *A.g.m.*, s.133.

¹⁸⁹ *L'Echo de Paris*, 9 Ocak 1914, s.3; *L'Humanite*, 9 Ocak 1914, s.3; *Le Temps*, 9 Ocak 1914, s.2.

¹⁹⁰ Hem İtalya hem de Avusturya Arnavutluk'u potansiyel genişleme alanı olarak görüyor; Avusturya Katolik bir prens istiyor, İtalya ise Vatikan ile arasının açık olması sebebiyle Protestan bir prene sıcak bakıyordu. Detaylı bilgi için bkz.: Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.2., s.339.

ifade etti.¹⁹¹ Hatta Ahmet İzzet Paşa'yı Draç'ta karşılayan halk, onu ülkenin başında görmek istemelerine rağmen O, bunun Arnavutluk'a zarar getireceğinden endişelenmiş ve kabul etmemişti.¹⁹²

Bir sonraki başlıkta ayrıca ele alınacak olan Adalarla ilgili çözülemeyen sorunlar da Türk-Yunan ilişkilerindeki güvensizliğin artmasına neden olan etkenler arasında sayılmaktaydı. *Le Temps*'da yer alan bir habere göre; Enver Paşa Türk-Yunan geriliminin olası bir savaşa dönüşmesi ihtimaline karşı, atağa geçerek kıyı şeridinde bir dizi askeri denetlemede bulunmuştu. Çanakkale Boğazı ve Ege sahillerinde yaptığı bu denetlemeler sonucunda Boğaz'daki yüksek tonajlı savaş gemilerinin Çanakkale'de konumlandırılmasına, Ayvalık ve Edremit'te Midilli'ye karşı yeni donanma kuvvetinin oluşturulmasına, İzmir Körfezi'ndeki savunmanın güçlendirilmesine ve Midilli-Sakız Adalarının karşısında kalan sahil garnizonlarının nicelik bakımından yükseltilmesine karar vermişti.¹⁹³

2.2.2. Rumlara Yapılan Boykot

Balkan Savaşları, XIX. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nde zayıflayan "millet sistemi"nin yerini "milli tesianüd (dayanışma)" ün almasına yol açmıştı. Zira, Osmanlı Devleti kendisinden ayrılan tebaanın kurduğu devletlerin saldırısına uğrayarak toprak kaybına uğramıştı. Buna ek olarak, Osmanlı tebaası olan kimi Rumlar Yunanistan'a bağışta bulunmuştu. Bu durum Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumları mağlubiyetin sorumlusu olan etkenlerden biri haline getirmişti. Osmanlı Devleti'ne mensup insanların savaş halinde olunan Yunanistan'a yaptıkları yardımın savaşın gidişatına etki etmesi ülkede travmaya yol açmıştı. Yukarıda da bahsettiğimiz, Balkan Savaşları esnasında Osmanlı donanmasını Marmara Denizi'ne hapseden *Averof* zırhlısı, Yunan donanmasına Görüceli bir Osmanlı Rum vatandaşı olan George Averof'ın bağışıyla katılmıştı.

14 Kasım 1913'te imzalanan Atina Antlaşması'yla birlikte Osmanlı Devleti ile Yunanistan ilişkileri yeniden başlamış, Yunanistan tarafında kalan Müslüman azınlığın durumu da açıklığa kavuşmuştu. Buna göre; Yunanistan idaresine geçen topraklarda oturanlar Yunan vatandaşı olacaklar ve üç yıl içerisinde Osmanlı

¹⁹¹ *Le Temps*, 9 Ocak 1914, s.2.

¹⁹² Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1953, s.1979.

¹⁹³ *Le Temps*, 28 Şubat 1914, s.2.

vatandaşlığına geçme hakları da olabilecek, emlak hakları Yunan Hükümeti tarafından tanınacak; can, mal, namus, din, mezhep, adetlerine dokunulmayacak, din ve ibadet özgürlüğüne sahip olacaklardı.¹⁹⁴ Adalar sorunuyla gerilen ilişkileri fırsat bilen Yunan Hükümeti, Müslümanların yaşadığı Makedonya'nın valiliğine eski Sisam ihtilalcisi olan ve Osmanlı Hükümeti tarafından idama mahkûm edilen Sofulis'i atayarak buradaki Müslümanlarla ilgili tasarrufunu ortaya koymuştu. Sonradan Atina Büyükelçisi Galip Kemali Bey Makedonya'ya yaptığı inceleme gezisinde, Yunan Hükümeti'nin burada yaşayan Müslüman azınlıkla nasıl zulmettiğini ayrıntılarıyla tespit etmişti.¹⁹⁵ 1913-1914 yıllarında Osmanlı topraklarında Rumlara karşı başlayan boykotaj işte bu gelişmelerin neticesinde ortaya çıkmıştı.¹⁹⁶

Rum tebaa Osmanlı Devleti'ndeki ticari hayatta söz sahibi konumdaydı. Osmanlı Müslümanı fabrikalar, bankalar, şirketler kurmalı; ülkedeki tüccarları kendi içinden çıkarmalıydı. Müslümanların buralardan alışveriş yapması, Rum tebaanın da kazandığı paradan Yunanistan'a bağış yapması, bir anlamda Yunan ordusunu istemeden finanse ediyor olmak algısını doğurmuştu. Osmanlı Devleti'ndeki Müslümanların bu konuda dikkatini çekmek üzere broşürler dağıtılmıştı.¹⁹⁷

Boykot kısa sürede etkisini göstermiş, sadece İstanbul'da kısa sürede Müslümanlara ait 500 civarı dükkân açılmıştı. Bunun üzerine, Fener Rum Patriği ülkedeki boykot girişiminin sürmesi halinde Osmanlı Devleti'ni Batılı devletlere şikâyet edeceğini ima etmişti. Bu durum Müslümanlar arasında infiale yol açtı ve 1914 yılında Müslüman Tüccar Cemiyeti kuruldu.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008, s.232.

¹⁹⁵ Bayur, a.g.e., C.2, K.3, ss.252-253.

¹⁹⁶ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli iktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.126; Hasan Taner Kerimoğlu, "İzmir ve İttihat-Terakki", *İzmir Kent Ansiklopedisi*, Tarih 1, C.1, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2013, s.220.

¹⁹⁷ Bunlardan bir tanesi "Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu" başlıklı broşür idi: "*Rica. Meccanen. Memlekete, millete küçük bir faydası olur ümidiyle yazıp masraf ederek bastırdığımız ve parasız olarak dağıttığımız şu risaleciği alanlar, okuduktan sonra yırtıp atmasın... Kendisi gibi bir Müslüman'a versin. Okumak bilenler de bilmeyenlere okuyup anlatarak şu suretle, kendi de memleketin hayrına küçük bir hizmet etsin... Müslüman Dükkancılar: Pek çok dükkanlarda, sahiplerinin ismi bile yazılı değil. Bu hal, Müslüman satıcı arayan müşterileri, çok müşkülata düşürüyor. İsimlerinizi, dükkanlarınızın göze görünecek yerlerine hemen yazdırınız. Bir de bazı Müslüman olmayanlar da dükkanlarına, Yakub, Necib, Selim gibi isimler yazdırdığından Ahmed, Mehmed gibi hakiki Müslüman isimlerinizi -hatta babalarınızın isimleriyle- yazdırmakta ihmal etmeyiniz. Bu yazıların, bir Müslüman hattata yazdırılmasını ihtara hacet görmüyorum*". Kaynak için bkz.: A.g.e., ss.131-132.

¹⁹⁸ A.g.e., s.133.

Fransız basını, Küçük Asya'daki limanlarda ve özellikle de İzmir Limanı'nda Yunanlara karşı yapılan boykot sebebiyle Türk yönetiminin Anti-Helenik hareketleri tahrik ettiğine dair bir bakış açısı geliştirmişti.¹⁹⁹ Trakya'nın Türk tarafında hayatın Yunanlar için yaşanamayacak noktaya geldiği, Yunan tüccarların ve sanayicilerin Romanya'ya ya da Küçük Asya'ya gitmeye zorlanarak, tekrardan Trakya'ya dönmeyeceklerine dair kendilerinden yazılı beyan alındığı iddia edilmişti. Ayrıca Jön Türk casusları Yunanların ilhak ettiği Makedon topraklarındaki Müslümanları, nüfusunu arttırma adına Trakya'nın Türk tarafına göçe ikna etmeye çalıştıkları yazılmıştı. Eskişehir'de Müslüman tüccarlar Yunan tüccarların sistematik boykotunun sağlanabilmesi adına polislerle iş birliği yaptıkları belirtilmişti. Nedensiz yere Hristiyanların tutuklandığı, Yunan gazetecilerin dolaşımının yasaklandığı ve gazetelerden Yunan Konsolosluklarına giden postaların alı konulduğu öne sürülmüştü.²⁰⁰

Bu sırada Osmanlı Hükümeti, Yunanistan'da Müslüman halka yönelik baskı ve zulmü protesto etmek adına Batılı devletlere muhtıra vermişti. Muhtırada Yunanistan'da yaşayan Müslümanların can ve mal güvenliğinin ihlal edildiği, Trakya'dan gelen Rum göçmenlerin çeteler kurarak Müslümanların evlerine el koydukları ifade edilmişti.²⁰¹

2.2.3. Osmanlı-Yunan Nüfus Sorunu

1914 yılının Mart ayında boykotajın da etkisiyle Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'a doğru Rum göçü başlamıştı. Gerçekleşen bu göç ilk aşamada Trakya merkezli olmuştu. 1914'ün Haziran ayında ise Yunanistan'a doğru gerçekleşen göçün merkezi Batı Anadolu'ya kaymıştı.²⁰² Aynı zamanda Makedonya'da yaşayan Müslümanlar da bölgenin Yunanlaştırılma çabalarına yenik düşerek Osmanlı topraklarına göç etmekteydiler. Sayıları 270.000'den fazla olan Müslüman nüfus Osmanlı topraklarına göç etti.²⁰³ Fransız kamuoyunda, Yunan topraklarında Müslümanlara yapılan zulümlerden çok Anadolu topraklarında Rumlara yapıldığı iddia edilen ayrımcılık, göçe zorlama ve şiddet haberlerinin yer aldığı görülmektedir. Fransızların olası bir savaşta ittifak yapmak istemedikleri Osmanlı Devleti hakkında

¹⁹⁹ *Le Temps*, 20 Mart 1914, s. 2.

²⁰⁰ *Le Temps*, 20 Mart 1914, s.2.

²⁰¹ Kerimoğlu, *A.g.t.*, s.241.

²⁰² *A.g.t.*, s.242.

²⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.579.

olumsuz kamuoyu oluşturma ve Yunanistan'ı yanlarına çekme çabalarının gazeteler üzerinden devam ettiği anlaşılmaktadır.

Yunanistan'a doğru yaşanan Rum göçüne ilişkin 23 Mart 1914'te Yunan Büyükelçiliği tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen notada, Yunan Hükümeti'nin, ülkelerinde yaşayan Müslümanlara iyi davrandığı, ancak Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında yaşayan Rumlara kötü muamele ettiği dile getirilmişti.²⁰⁴ Yunan kamuoyunda artan baskının üzerine Venizelos'un yayınladığı bildiride, Türklerin uzun zamandan beri Rumlara karşı giriştikleri kıyımı bir an evvel durdurarak mevcut durumu onarması talep edildi. Yunan diplomatik kaynaklar, Ayvalık'ta Türklerin Rumlara uyguladığı zulmün durdurulmaması halinde iki ülke ilişkilerinin tehlikeli ve kritik bir hal alacağını Sadrazam Said Halim Paşa'ya bildirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin mübadele talebinin ise Yunanların Küçük Asya'daki nüfuzunun düşeceği düşüncesiyle kabul görmediği belirtildi.²⁰⁵

Yunan hükümeti gerek dış mecralarda gerekse kendi kamuoyunda Türklerin Rumlara zulüm ederek zorla göç ettirdikleri algısını oluşturarak Osmanlı Devleti üzerinde baskı yaratmaya çalışırken, Osmanlı Hükümeti de karşı atağa geçmişti. Örneğin; bir Avusturya gazetesi olan *Neue Freie Presse*'te Yunan lobisi tarafından yayımlatılan, Rumların Osmanlı topraklarında yaşadığı zulme ilişkin bir yazıya karşılık Osmanlı çevreleri tarafından savunma yazısı gönderilmişti.²⁰⁶ Konuyla ilgili Cavit Bey'in bir muhabire verdiği cevap pek çok gazetede yer bulmuştu. Ona göre, Batı kamuoyunun iddia ettiği gibi bir zulüm ya da kıyım yoktu. Makedonya'da ve Selanik'te yaşayan Türkler zulümden kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdi ve gerçekte olan şey, Anadolu'ya göç eden Müslümanların sözü edilen bölgelere gelmelerinin yarattığı kargaşadan başka bir şey değildi.²⁰⁷ Yunan kamuoyunda Rumların zulme uğradığına ilişkin haberlere ise Osmanlı Devleti'nin Atina Büyükelçisi Galip Kemali Bey cevap vermişti. Galip Kemali Bey, zor durumda kalanların Osmanlı topraklarındaki Rumlar değil Makedonya'da kalan Türkler olduğunu söylemişti.²⁰⁸

Gazetelerin “Büyük Güçler” olarak nitelediği ülkelerin büyükelçileri, Babiâli'ye giderek durumun daha kötüye gitmemesi yönünde uyarılarda

²⁰⁴ Kerimoğlu, *a.g.t.*, ss.247-248.

²⁰⁵ *Journal Des Debats*, 14 Haziran 1914, s.3.

²⁰⁶ Kerimoğlu, *a.g.t.*, s.252.

²⁰⁷ *Le Temps*, 14 Haziran 1914, s.2.

²⁰⁸ Kerimoğlu, *a.g.t.*, s.252.

bulunmuşlardı. Hatta *Helli* isimli bir Amerikan kruvazörünün Yunanistan için Ege Denizi'ne doğru açıldığı da iddia edilmişti.²⁰⁹ Dahiliye Nazırı Talat Bey Büyük Güçler'den gelebilecek baskının önünü almak için Batı Anadolu'ya bir gezi düzenledi. Rum göçüyle ilgili yaşananları yerinden inceleyen Talat Bey, gezi boyunca yerli ve yabancı basın kuruluşlarına telgraflar çekerek Yunan propogandasının önünü almaya çalıştı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti Büyük Güçler'den Rum göçünü incelemek amacıyla birer gözlemci göndermelerini talep etmişti. Elçiliklerde çalışan tercümanlardan tertip edilen gözlemciler heyeti o sırada Aydın Vilayeti'nde bulunan Talat Bey'e katılmışlardı. Heyet, Batı Anadolu seyahati boyunca Germencikli Rumların boykotla ilgili şikayetlerinden başka herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmamışlardı.²¹⁰

Le Figaro, Küçük Asya'da yaşandığı iddia edilen gelişmeler neticesinde Atina'da ortamın gergin, İstanbul'da ise duyarsızlık derecesinde sakin olduğunu yazmıştı. Talat Bey'in Ayvalık'ta aldığı önlemler Yunan Hükümeti'ni tatmin etmemişti.²¹¹ Babıâli'den yapılan açıklamada Yunan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasını hayretle karşıladıkları, bu konunun Helenlerin değil Osmanlı milletlerinin kendi iç meseleleri olduğu vurgulanmıştı. Yunan Hükümeti'ne ise dikkatlerini Makedonya'da yaşatılan Müslüman zulmüne vermeleri tavsiye edilmişti. Ayrıca Talat Bey İzmir'e gelerek, Vali Rahmi Bey'e şehirde Rumlara karşı taşkınlık yapanların derhal tutuklanması talimatını vermişti. İzmir'den göç etmek üzere olan 2.000 kadar Rum'a çeşitli garantiler vererek şehirde kalmalarını sağlanmıştı.²¹² Rumlara karşı uygulanan boykot 1914 yılının Temmuz ayında Meclis-i Mebusan'ın gündemine de gelmiş, konuyla ilgili soru önergesi verilmişti. Bunun üzerine Talat Paşa, 6 Temmuz 1914 tarihinde yaptığı konuşmada boykota değinmişti. Boykot hareketinin Müslüman muhacirlerin gelişinden sonra başladığını ve bu muhacirler tarafından yapıldığını söyleyerek, boykotun yasaklandığı ifade etti. Ayrıca boykot konusunda tecavüz derecesine geçenlerden memur olanların meslekten atıldığını, memur olmayanların ise divan-ı harbe sevkediklerini belirtmişti.²¹³

²⁰⁹ *Journal Des Debats*, 15 Haziran 1914, s.1.

²¹⁰ Kerimoğlu, a.g.t., ss.285-287.

²¹¹ Ch. Bonnefon, "La Tension Greco-Turque", *Le Figaro*, 16 Haziran 1914, s.2.

²¹² *Le Temps*, 17 Haziran 1914, s.2.

²¹³ Hasan Taner Kerimoğlu, "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.13, Güz/2006, s.98.

Fransız Hükümeti'nin yayın organıymış gibi çalışan *Le Temps* gazetesinde “*Küçük Asya’da Zulüm*” başlığıyla çıkan bir haberde, İzmir’in çeşitli bölgelerinden göç ettirildiği iddia edilen Rumlarla ilgili sayılar verilmişti. Haberde; Osmanlı otoriteleri tarafından Yeni-Efes’i terk etmeleri istenen Rumlardan 2.500 kadarı Samos’a giderken, geride 6.000 kadar Rum ayrılmak için beklediği, Karaburun’da yaşayan 10.000 civarı Rum vatandaşın yerlerinden atılarak yerlerine Müslümanların yerleştirildiği yazılmıştı. Yine Menemen civarında Türk jandarmaların ve orman korucularının ateşli saldırısına karşı Rumların dört saat direndiği, 30 kadar Rum’un öldüğü, Eski Foça’da düzenli ordunun desteklediği “*başibozukların*”²¹⁴ 50 Rum’u öldürdüğü öne sürülmüştü.²¹⁵

Gazeteler Fransız kamuoyunu etki altına almak adına, Rumların Türkler tarafından mağdur edilerek yaşadıkları yerden sökülüp atılmaya çalışıldıkları, hatta öldürüldükleri tezini işlemişlerdi. Hâlbuki son birkaç yılda Osmanlı topraklarında Yunanistan bazlı ayrılıkçı komiteler açığa çıkmıştı. Örneğin; 1814 yılında kurulmuş, Yunan halkının menfaatini silahla koruyacağını beyannameyle tasdik etmiş, Megal-i İdea’nın gerçekleşmesi için örgütlenmiş Etnik-i Eterya Cemiyeti mevcuttu.²¹⁶ Bu cemiyet Makedonya’da faaliyet gösterdiği gibi Anadolu’nun çeşitli yerlerinde de faaliyetler de bulunmuştu. Etnik-i Eterya’yı, Adelfiya Cemiyeti ve Gemlik’te ortaya çıkan bir başka Rum komitesi izlemişti.²¹⁷ Yunan Hükümeti özellikle de Yunanistan Makedonya’sında kalan Müslümanları bir şekilde topraklarından edip, Osmanlı Devleti’ne göç ettirerek nüfus çoğunluğunu elde etmek niyetindeydi. Yunanistan’daki Müslümanların can ve namuslarına kastediliyor, mal ve mülklerine keyfi şekilde el konuluyordu.²¹⁸ Ancak Fransız basını Türkler aleyhinde yaşanan gerçekleri işlemek yerine, Yunan Hükümeti tarafından yaratılan haberleri gündeme getirmeyi tercih etmişti. Fransız kamuoyunun bu şekilde yönlendirilmesinin nedeni, olası savaşta müttefik olacak bir Yunanistan’ın Osmanlı topraklarından hedeflediği bölümün almasının meşrulaştırılması olabilirdi.

Yunan Meclisi’nde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında gerilime sebep olan göç meselesiyle ilgili bir soruya Venizelos’un savaş tehdidiyle cevap vermesi

²¹⁴ Fransız gazetelerinde başibozuk kelimesi *bachibouzouck* olarak yazılmıştır.

²¹⁵ *Le Temps*, “Les Persecutions en Asie Mineure”, 17 Haziran 1914, s.2.

²¹⁶ Selahattin Salıh, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya*, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968, s.164.

²¹⁷ Kerimoğlu, *a.g.t.*, s.101

²¹⁸ *A.g.t.*, s.240.

iki ülke arasındaki krizi tırmandırmıştı. Bununla birlikte, Yunanistan'ın İstanbul Büyükelçisi Panas 12 Haziran 1914'te Osmanlı Devleti'ne bir nota vermişti. Notada Ayvalık ve Trakya bölgesinde Rumlara karşı saldırganlığın önlenmesi ve buralardan kaçarak Yunanistan'a gelmeyi bekleyen insanların ikametlerine geri gönderilmeleri istenmişti.²¹⁹ Fransız kamuoyunda ise Türklerin Venizelos'un beyanına cevap vermediğine ve bunun sebebinin ne olabileceğine kafa yorulurken, Galip Kemali Bey Atina'da Yunan Hariciye Nazırı Streit ile görüşmüştü. Bu görüşmede Galip Kemali Bey, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in konuyla ilgili başlattığı soruşturmayı ve aldığı önlemleri Streit'e bildirmişti. Galip Kemali Bey Küçük Asya sahillerinde bulunan Rumların Aydın vilayetindeki yerlerine geri döndürülmeye başlandığını da ifade etmişti.²²⁰ Kamuoyundaki genel algı, yapılan görüşmenin Yunan tarafını belli ölçüde rahatlatmıştı.²²¹ Bu görüşmeden bir gün sonra Sadrazam Said Halim Paşa'nın Venizelos'un bildirisine cevabı basında yer almıştı. Cevapta iddia edilen konuyla ilgili incelemenin son derece adilane yapıldığı belirtilmekteydi. Makedonya'yı terk etmek durumunda kalan ve Türkiye'de mülteci konumuna geçen 200.000 Müslümanın yaşadıkları yerlere geri alınmaları istenmekteydi. Ayrıca Yunan hükümetinin iddialarını, konuyla ilgili elde ettikleri raporların doğrulamadığı ve Asya'daki iyi düzeni hiçbir olayın bozamayacağını umduğu yazılmıştı.²²² 7 Temmuz'da basına yansıyan haberlerde, Türk tarafının Yunan hükümetinin anlaşmazlıkların çözümüyle ilgili teklifi kabul ettiği yer aldı. Konuya taraf olmayan bir ülkenin belirleyeceği hakem anlaşmazlıkları çözmek üzere İzmir'e gidecekti.²²³

Anadolu'da yerlerini terk eden Rumlarla, Makedonya'dan göç etmek durumunda bırakılan Müslümanlar konusunda iki ülke, bu toplulukların eski yerlerine döndürülmesi konusunda uzlaşa sağladıktan sonra, Fransız kamuoyunda iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşadığına dair düşünce oluşmaya başladı. Diğer yandan Fransız basınında, örneğin *La Figaro*'da Yunan Hükümeti'nin Amerika'dan iki kruvazör satın almak istediğine yönelik iddiaların ilişkileri yeniden gerebileceğine dair haberler yer almaktaydı.²²⁴ *Le Temps*, Amerikan senatosunun *Idaho* ve *Missisipi*

²¹⁹ A.g.t., ss.288-289.

²²⁰ *Le Figaro*, 21 Haziran 1914, s.2.

²²¹ *Le Temps*, 19 Haziran 1914, s.2.

²²² *Journal Des Debats*, 20 Haziran 1914, s.2; *Le Temps*, 20 Haziran 1914, s.2.

²²³ *Le Temps*, 7 Temmuz 1914, s.2; *Le Figaro*, 7 Temmuz 1914, s.2; *Journal Des Debats*, 7 Temmuz 1914, s.2.

²²⁴ *Le Figaro*, 24 Haziran 1914, s. 2.

isimli kruvazörlerin Yunanistan'a satışını 174'e 87 oyla onaylaması Yunan kamuoyunda sevinç yarattığını sütunlarına taşıdı.²²⁵

Fransız gazetelerinin İngiliz basınına dayandırdığı haberlerde, *Sultan Osman* zırhlısının deneme amaçlı Devonport'u terk ederek manevralar yaptığı belirtilmişti. Geminin yapımının henüz tamamlanmadığı belirtilen haberlerde, *Sultan Osman* zırhlısının Osmanlı Devleti'ne verilmek istenmemesinin nedeni olarak yaşanan Türk-Yunan gerilimi gösterilmekteydi.²²⁶

Gazeteler bir gün iki ülkenin uzlaşacağına dair haberler veriyorlarsa, ertesi gün muhakkak Anadolu'da Rumların Müslüman çeteler tarafından katledildiğine dair haberler yayınlıyorlardı. Örneğin; 13 Temmuz'da çıkan bir haberde Müslüman çetelerin Bornova'daki Hristiyan köylüleri evlerinden zorla çıkardıkları, Urla'da Orfana ve Teperli isimli Rumların öldürüldüğü, Kilizman²²⁷, da da buna benzer olayların yaşandığı iddia etmiştir.²²⁸

Fransız basınında Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olacağına ilişkin düşüncelerin arttığı Ekim ayında, Türklerin Rumları göçe zorladığına dair haberler çıkmaya başlamıştı. Bu haberler çoğu zaman Atina'ya atıf yapılan Yunan kaynaklı haberlerdi. *Le Temps*, 28 Hristiyan ailenin Dimetoka'dan ayrılmak zorunda kaldığını, Kuleli 'den 30 ailenin atıldığı ve yerlerine Müslüman ailelerin yerleştirildiğini, Kazaköy, Çiflikli, Mandıra, Çorlu ve Salihli'de de benzer durumların yaşandığını öne sürmüştü.²²⁹

Amerikan gazetesi olan *New York Herald*'a dayandırılan "*Yunan Büyükelçi Türkiye'yi Terk Etmekle Tehdit Etti*" başlıklı bir haberde, Yunanistan'ın İstanbul Büyükelçisi Panas'a Hariciye Nezareti'nden çekilen telgrafta, kullandığı telgraf cihazının kendilerine teslim edilmesi istenmişti. Şaşkınlığını gizleyemeyen Panas doğruca Sadrazam'ın huzuruna çıkmış ve bu talebin temelini yanlış raporlara dayandığını izah etmeye çalışmıştı. Sadrazam bu konuda kendisinin bilgi sahibi olmadığını ifade etmişti.²³⁰ Yunan Büyükelçiliği telgraf cihazını pekâlâ istihbarat

²²⁵ *Le Temps*, 25 Haziran 1914, s. 2.

²²⁶ *Le Figaro*, 8 Temmuz 1914, s. 2.

²²⁷ Güzelbahçe.

²²⁸ *Le Temps*, 13 Temmuz 1914, s.2.

²²⁹ *Le Temps*, 28 Ekim 1914, s.2.

²³⁰ "Le Ministre de Grece a Constantinople Menace de Quitter la Turquie", *L'Echo de Paris*, 4 Aralık 1914, s.4.

paylaşımı yapmak için kullanmış olabilir. ²³¹ Hariciye Nezareti'nin mevcut talebi üzerine, Panas'ın herhangi bir itirafta bulunmasını beklemek mümkün olamazdı. Fransız basınında yer alan bu ve buna benzer haberler, Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasıyla birlikte, ülkesinde yaşayan gayrimüslimlere ve yabancı devlet misyonlarına karşı düşmanca bir tutum sergilediği algısını oluşturma çabalarından biri olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kendisine yönelik casusluk faaliyetlerini önlemeye çalışması son derece normal bir durumdu. Enver Paşa'nın Türk gazetelerinde de çıkan, casusluk faaliyetlerinde bulunanların polislere haber edilmesine ya da teslim edilmesine yönelik duyurular Fransız gazeteleri tarafından gayrimüslimlerin imhası olarak yorumlanıyordu. Gazeteler bununla da kalmıyor; Abdülhamid dönemindeki ihbar alışkanlığının yeni rejimde hafiyelik olarak evrildiğini iddia ediyorlardı. ²³²

2.2.4. Adalar Sorunu

29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Trablusgarp'a saldıran İtalya, burada istediği sonucu alamayınca savaşı daha geniş bir coğrafyaya yaymış, 18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'nı dahi bombalamıştı. ²³³ İtalyanların Boğazlar'dan Trablusgarp'a gönderilebilecek yardımı kesmek amacıyla yaptığı saldırıdan istifade eden İtalyanlar On İki Ada'yı işgal etmişlerdi. Böylelikle İtalyan donanması, Bingazi'ye Adalar Denizi üzerinden giden subay, mühimmat ve silah yardımını kesebileceğini öngörmüştü. ²³⁴ Balkan Savaşları'nın başlamasıyla birlikte zor durumda kalan Osmanlı Devleti, İtalya'yla 18 Ekim 1912'de Lozan Antlaşması ²³⁵, nı imzalamak durumunda kaldı. İtalya antlaşma hükümlerine rağmen

²³¹ Telgraf cihazları o dönemde casusların kullandığı önemli bir haberleşme aracıydı. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin telgraf, telsiz gibi haberleşme araçlarının izinsiz kullanıldığı hallerde el konulmasına ilişkin kararından sonra çeşitli mekanlarda aramalar yapılmış ve Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nde telsiz, telgraf haberleşmesinde kullanılan cihazlara rastlanmıştır ve bunlara el konulmuştur. Ayrıca 1914 yılında İstanbul'da Matbaa-i Askeriye "Telsiz ve Telgraf Vasıtasıyla Casusluk, Gizli Bulunan Telsiz ve Telgraf Teçhizatını Keşfe Hadim Rehber" adlı eseri yayınlayarak, devletin organlarını casusluk faaliyetlerinin tespit ve önlenmesi konularında bilgilendirmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Servet Avşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Casusluk Okulları, Casusluk Uygulamaları ve Osmanlı Devleti'nin Casusluğu Önleme Faaliyetleri", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.3, Kasım 2018.

²³² *Le Temps*, 4 Aralık 1914, s.2.

²³³ Ali Karamahmut, Sertaç Hami Başeren, *The Twilight Zones in the Aegean Unforgotten Turkish Islands (Ege'de Gri Bölgeler Unutul(may)an Türk Adaları*, TTK Basımevi, Ankara, 2004, ss.52-55.

²³⁴ Necdet Hayta, *Ege Adaları Sorunu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, s.26.

²³⁵ Tarihimizde Uşi Antlaşması olarak geçen bu antlaşma, Fransız basınında ve Batı kaynaklarında Lozan Antlaşması olarak geçmektedir.

On İki Ada'dan çıkmadı. Ege Denizi'ndeki ada işgali İtalyanlarla sınırlı kalmamıştı. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Yunan donanması önce Limni'yi, arkasından Gökçeada, Boz Baba, Taşoz, Semadirek, Bozcaada, İpsara, Ahikerya, Sakız ve Midilli adalarını işgal etmişti.²³⁶ 16 Aralık 1912'de başlayan Londra Barış Konferansı'nda Ege Adaları ve Edirne konularında Osmanlı heyetinin geri adım atmaması üzerine altı büyük devletin²³⁷ İstanbul büyükelçilerinin verdiği ortak notayla Edirne'nin Balkan müttefiklere bırakılması ve Ege adaları hakkında karar verme yetkisinin kendilerine verilmesi istendi.²³⁸ 30 Mayıs 1913'te Osmanlı Devleti'yle Balkan devletleri arasında yapılan Londra Barış Antlaşması gereğince, Osmanlı Devleti Girit Adası'ndaki tüm haklarından vazgeçiyor, Yunan işgali altındaki diğer Ege adalarının çözümünün büyük devletlerin kararına bırakılmasını kabul ediyordu.²³⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın başlayacağı 1914 yılına gelindiğinde, İtilaf ve İttifak blokları arasında Avrupa ve Anadolu'daki bazı bölgelerin geleceği tartışılmaya başlanmıştı. Bunlardan biri de Ege Adaları'ydı. Hemen her ülkenin bu konuyla ilgili kendi çıkarlarını öne alan görüşleri bulunuyordu. Ancak Ege Denizi Osmanlı Devleti'nden ayrı olarak, geçmişte İngiltere ve Rusya arasında çıkar alanlarından biri olarak görüldüğü için İngiltere'nin tezleri oldukça baskın görünüyordu. Şimdi yeni dönemde bu sorun yeniden ortaya çıkmış ve merakla izlenmeye başlanmıştı. Bu konuyla ilgili gelişmeler Fransız basını tarafından ilgiyle takip edilmekteydi. Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak arasında, Doğu ile ilgili diplomatik temaslar titizlikle izlenmekteydi.

L'Ouest Eclair görüşmelerle ilgili “Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak Doğu'da Sıkı Oyun Oynuyorlar”²⁴⁰ başlığını atmıştı. Gazetenin belirttiğine göre, İngilizler, Arnavutluk ve Ege Adaları konularını gündeme getirmişti. Bu yolla İngilizlerin Arnavutluk'un güneyini sınırlandırmayı ve Ege Adaları'nın Yunanistan'a verilmesini istedikleri açıktı. Ancak Almanya bu taleplere karşı çıkmıştı. Burada gazete, Osmanlı Devleti'nce alınan dretnotları anımsatarak Osmanlı Devleti'nin gemi alımları yaptığı

²³⁶ Sertaç Hami Başeren, *Ege Sorunları*, Tüdev Yayınları, İstanbul, 2003, s.29.

²³⁷ Altı büyük devlet olarak bahsedilen ülkeler; Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya, İngiltere ve İtalya'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014*, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

²³⁸ Bilal Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler (1913-1914)*, C.2, TTK Basımevi, Ankara, 1982, ss.20-21.

²³⁹ *A.g.e.*, s.22.

²⁴⁰ “Triple-Entente et Triple-Alliance jouent en Orient un Jeu Serre”, *L'Ouest Eclair*, 1 Ocak 1914, s.1.

dile getiriliyordu. Bu ve benzeri gelişmeleri göz önünde tutan gazeteye göre, Türk-Yunan savaşının çıkabilme ihtimali imkânsız olarak görülmemekteydi.²⁴¹

İngiltere'nin Ege adalarını ısrarla Yunanistan'a vermek istemesine Almanya'nın sıcak bakmamasının sebebi yaşanabilecek bir savaşta Yunanistan ile karşı saflarda olacaklarına bir işaretti. İngiltere'nin adaları ısrarla Yunanistan'a vermek istemesinin arkasında, gelecekte o adaları kendi çıkarları için kullanabilme ihtimali olabilirdi. İngiltere'nin Çanakkale Savaşı'nda Limni adasını donanma üssü olarak kullanacak olması bu fikri doğrulamaktadır.²⁴²

İngilizler Adalar sorununu Arnavutluk sınırıyla ilgili anlaşmazlıkla bir arada ele alıyordu. Bu iki konuyla ilgili İtilaf Devletleri adına İngiltere'nin bazı teklifleri olmuştu. Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey İttifak Devletleri'ne bir öneri sundu. Buna göre; Yunan askerlerinin işgal ettiği Arnavutluk topraklarından çekilmesi ertelenecek, Gökçeada ve Bozcaada haricindeki işgal ettikleri adalar Yunanistan'da kalacak, İtalya da işgal ettiği adaları, belli özel koşullar altında Osmanlı Devleti'ne geri verecekti.²⁴³ Bu öneriye karşılık Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yunanistan'ın işgal ettiği Arnavutluk topraklarından çekilmesinin 18 Aralık'tan 18 Ocak'a ertelenmesini kabul ediyordu. Adalar konusunda ise üç ülkenin büyükelçileri Londra Konferansı'nı işaret etmişlerdi.²⁴⁴

Konuyla ilgili somut gelişmeler bir süreliğine kesilmiş olsa da basın konuyu kaşımaya devam etmiştir. İttifak Devletleri henüz adalar ilgili kararını belirtmemişti. Ancak söylentiler kamuoyuyla paylaşılmaktaydı. Bunlardan biri İttifak Devletleri'nin Midilli'nin Yunanistan'da kalmasını, mevzu bahis olan diğer adaların Yunanlılar tarafından Osmanlı Devleti'ne iade edilmesini talep edecekti.²⁴⁵ Yine başka bir gazete İttifak Devletleri'nin adalarla ilgili görüş belirtmemesi üzerine Sir Edward Grey'in ikinci bir telgraf yolladığına dair söylentilerden bahsediyordu.²⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının genellikle karşısında durma eğiliminde olan *Le Temps*, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına getirilmesinden ve Alman generallerinin Osmanlı ordusunda etkin hale gelmesinden duyduğu rahatsızlığı

²⁴¹ “Triple-Entente et Triple-Alliance jouent en Orient un Jeu Serre”, *L'Ouest Eclair*, 1 Ocak 1914, s.1.

²⁴² Şimşir, *a.g.e.*, s.25.

²⁴³ *Journal Des Debats*, 2 Ocak 1914, s.2.

²⁴⁴ *Le Petit Parisien*, 2 Ocak 1914, s.1.

²⁴⁵ *L'Echo de Paris*, 6 Ocak 1914, s.3.

²⁴⁶ *Le Petit Parisien*, 7 Ocak 1914, s.3.

Adalar Sorunu'yla da ilişkilendirmişti. Osmanlı Devleti'yle ilgili konuları “*Doğu İşleri*” büyük başlığı altında, bölüm bölüm işleyen gazete Osmanlı yönetiminin adalarla ilgili problemin çözümünü Avrupalılara bırakmış olmasına rağmen, Çanakkale Boğazı'nın girişindeki adaları ve Midilli ile Sakız'ı da istediğini yazmıştı. Osmanlı yönetiminin bu konuda baskı yaparak belli bir alan kaplayıp, bir kısım adayı Yunanlara vererek Gökçeada ve Bozcaada'yı koparmaya çalıştığı savunuluyordu. Gazete, adaların Türklere verilmesinin yeni bir Girit sorununa yol açacağını altını çizerek Batı'yı adeta uyarmıştı.²⁴⁷

Fransız kamuoyunda Adalar sorununa koştur olarak, Türk-Yunan ilişkilerinde baskın ve sert tutum sergileyen tarafın sürekli olarak Osmanlı Devleti olduğu algısının basın tarafından yerleştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda *Le Temps* ismini vermediği bir Türk yetkilinin konuyla ilgili yorumlarına yer vermişti. Türk yetkili Sir Edward Grey'in önerdiği plan üzerinden Avrupa'nın mevcut sorunu çözmeye aracılık edemeyeceğini, ülkelerinin güvenliğinin önerilen planla sarsıldığını, Türklerin bu plana onay vermeye yanaşmayacağını belirttiği öne sürülmüştü. Batılı Güçler kendi çıkarları doğrultusunda bazı ülkelerin belli başlı topraklardan çekilmesini ya da çeşitli bölgeleri ülkelerine dâhil etmeleri konusunda anlaşıyorlardı. İttifak ve İtilaf Devletleri buna benzer bir anlaşma üzerinde görüşmüşlerdi. Yunanistan Epir bölgesini Arnavutluk'a geri verecekti ve karşılığında Ege Adaları'nı alacaktı. İşte tam da bu konuda adı belirtilmeyen Türk yetkili, Avrupalıların bu anlaşmayı yaparken Yunanistan'ın bırakacağı Epir'in diyetini niçin Osmanlı Devleti'nin ödemesi gerektiğini sorguluyordu.²⁴⁸

Fransız basınında Sakız ve Midilli'nin Yunanistan'a verilmesi, bunun karşılığında İtalya'nın On İki Adaları bırakması konusunda Batılı güçlerin anlaştığı yönünde haberler yer almaktaydı²⁴⁹. Gökçeada ve Bozcaada'nın Osmanlı Devleti'ne verilmesi üzerinde de anlaşıldığı yönünde bilgiler aktarılıyordu.²⁵⁰ Bu arada Osmanlı Devleti'nin Sakız ve Midilli adaları üzerinde ısrar ettiği, İttifak Devletleri'nden de Yunanistan'a baskı yapmasını istediği belirtilmekteydi.²⁵¹ Basında Enver Paşa'nın

²⁴⁷ “Les Affaires D'Orient”, *Le Temps*, 6 Ocak 1914, s.2.

²⁴⁸ “Les Affaires d'Orient”, *Le Temps*, 7 Ocak 1914, s.2.

²⁴⁹ *L'Echo de Paris*, 8 Ocak 1914, s.3.

²⁵⁰ *Le Matin*, 8 Ocak 1914, s.3.

²⁵¹ *Le Petit Parisien*, 9 Ocak 1914, s.3.

uzlaşmaz tavrını devam ettirip, son güçlerini tüketene dek Sakız ve Midilli için direneceğine dair görüşler mevcuttu.²⁵²

İlerleyen günlerde konuyla ilgili her gün yeni gelişmeler oluyormuşçasına basında haberlerin yer aldığı görülmektedir. Bunun aslında başka bir sebebi vardı. Çünkü her gazete konuyla ilgili haberi İngiliz, İtalyan ve Alman gazetelerinden alınılıyordu. Her ülkenin, haliyle, adalarla ilgili farklı istekleri ve arzuları vardı. Bu uğurda kimi zaman spekülâtif kimi zaman da taraflı haberlerin yer alması, bu haberlerin de Fransız basınında yer bulması ve her gün yeni bir gelişme yaşanıyormuş gibi bir havanın ortaya çıkmasıyla sonuçlandığı düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti konuyla ilgili taraflar arasında yapılan müzakerelerde kendilerine verilen güvencelere inanmamıştı. Yunan tarafı İyon adalarıyla ilgili kendilerine 1864 yılında verilen sözlerin tutulmadığını öne sürerek güvensizliklerini beyan etmişti. Türkler adalardaki sakinliğin bozularak kendi kıyı şeritlerine sıçramasından, Yunanlılar ise Türklerin kaçakçılığı adalara sokmasından endişeliydi.²⁵³ Hatta, Maliye Nazırı Cavit Bey 24 Ocak 1914'te Venizelos'la bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede adalar sorunu da görüşülmüştü. Venizelos adaların bir nüfus meselesi olduğunu, Cavit Bey ise adaların nüfuz ve tesir meselesi olduğunu ifade etmişti. Cavit Bey, Yunanların elinde olacak adalardan ötürü Ege sahillerinde yaşayan Rumların rahat durmayabileceklerini Venizelos'a açıkça ifade etmişti.²⁵⁴ Yine aynı doğrultuda Üçlü İttifak temsilcilerinin, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne verilmesini teklif ettiği Semadirek ve Bozcaada'ya Kızılhisar Adası'nın da dâhil edilmesini istedikleri, aynı anda Yunanistan'ın da Arnavutluk'ta işgal ettiği bölgelerden çekilmesinin talep edildiği ve Üçlü İttifak'ın Limni adasıyla ilgili ilk isteğini de geri çektikleri ifade edilmişti.²⁵⁵ İngiltere'den alınan bilgiler ışığında, İtalyanların işgal ettiği adaların Kızılhisar da dâhil olmak kaydıyla Türklere bırakılacağı öne sürülüyordu.²⁵⁶ İtalyanlar olası anlaşma durumunda çıkar elde edebilmek için konunun taraflarıyla görüşme halindeydi. Fransız basınına göre,

²⁵² *La Croix*, 10 Ocak 1914, s.3.

²⁵³ *Le Figaro*, 16 Ocak 1914, s.2.

²⁵⁴ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, C.2, (Yay. Haz.: Hasan Babacan, Servet Avşar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, ss.471-472.

²⁵⁵ *L'Echo de Paris*, 15 Ocak 1914, s.3.

²⁵⁶ *Le Petit Journal*, 16 Ocak 1914, s.4.

İtalyanlar demiryolu ve Anadolu kıyılarında birtakım imtiyazlar elde etmek için İstanbul'a baskı yapmaktaydı.²⁵⁷

Adalar sorusunda cepheyi kendi lehine genişletme arayışında olan Osmanlı Yönetimi'nin Bulgarlarla anlaşarak askerlerini Bulgaristan topraklarına göndermeyi, adaların Yunanistan'a verilmesi halinde karadan da bir saldırı gerçekleştirmeyi hedeflediğine dair algı oluşturulmaya yönelik haberler de basında küçük sütunlarda kendilerine yer bulmuştu.²⁵⁸ Yunanistan'a karşı oluşabilecek Türk-Bulgar ittifakı haberlerinin kısa süreliğine gündemde kaldığını söylemek doğru olacaktır.

Gazetelerin zaman zaman bilgi kaynaklarını net olarak belirtmeden detaylı bilgiler verdikleri görülmektedir. Örneğin; Osmanlı Yönetimi'ne bağlı diplomatik kaynaklardan alınan bilgiye göre ibaresiyle başlayan bir haberde, adalar konusunda İstanbul'un duyarlı bir yaklaşım göstermesinin belli şartlar dâhilinde olabileceği belirtilmiştir. Yine aynı kaynaklara göre, Osmanlı'nın Sakız ve Midilli konusunda geri adım atmayacağı ancak saldırgan bir tutum da sergilemeyeceği ifade edilmiştir. Bunun karşılığında Yunanistan'ın uzlaşmacı bir tavır sergilemesi ve en azından söz konusu iki adanın Sultan'ın hükümrانlığı altında özerk olmasının kabul etmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştu.²⁵⁹

Fransız kamuoyunda konuyla ilgili yaratılmaya çalışılan genel algı; Almanlarla askeri ilişkiler kurmaya başlayan Osmanlı Yönetimi'nin adalar konusunda askeri adımlar atabileceği, bunun gerçekleşmesi halinde karşılarında Batılı devletleri bulacağı fikriydi. *Le Temps*, Osmanlı askeri birliklerinin Midilli'nin karşısında kalan bölgede hareketlilik içerisinde olduğunu, taleplerinin karşılanmaması halinde karadan ya da denizden böyle bir harekâta kalkışmasının imkânsız bulunduğunu yazarken tam da bu fikre vurgu yapmaktadır.²⁶⁰

Büyük Güçler Londra'daki Süfera Konferansı'nda aldıkları kararları 13 Şubat 1914'te Yunanistan'a, 14 Şubat'ta da Osmanlı Devleti'ne bir notayla bildirmişlerdi. Buna göre, Yunanistan işgal ettiği Gökçeada, Bozcaada ve Meis'ten çekilecek, Yunan işgali altındaki diğer adalar ise Yunanistan'da kalacaktı. Rodos ve On İki Adalar konusu ise, buraları uzun süre elinde tutarak Osmanlı Devleti'nden alabildiği

²⁵⁷ *Le Petit Parisien*, 17 Ocak 1914, s.3.

²⁵⁸ *Le Figaro*, 25 Ocak 1914, s.2; *Journal Des Debats*, 24 Ocak 1914, s.2.

²⁵⁹ *Journal Des Debats*, 26 Ocak 1914, s.2.

²⁶⁰ *Le Temps*, 30 Ocak 1914, s.2.

kadar imtiyazı alması adına sürüncemede bırakılmıştı.²⁶¹ Osmanlı Hükümeti, büyük devletlerin verdiği bu kararı ilke olarak kabul etmekle birlikte karardan memnun olmamıştı.²⁶²

Fransız gazeteleri konuyla ilgili Türk basınında çıkan haberlere de yer vermeyi ihmal etmemişti. İtalyanların adalardan tahliye için 120 milyon frank tazminat talep ettiğini, bunun 100 milyonunun Uşi Antlaşması'nın uygulanmamasından doğan ordu harcamalarına, 20 milyonun ise adalardaki idari masraflara denk geldiği iddia edilmişti. Buna ek olarak Adana demiryolu imtiyazının da İtalyanlar tarafından talep edildiği belirtilmişti. Ancak Adana demiryolu imtiyazının önceden İngiltere'ye verilmesi durumu karmaşık bir hale getirmekteydi.²⁶³

Yüksek tirajlı İtalyan gazetesi *Le Giornale d'Italia*'dan alıntılanan bir habere göre, İtalya'nın 12 Adalar'dan çekilebilmesi için dört şart öne sürdüğü iddia ediliyordu. Bunlar; Adana Demiryolu'nda imtiyazlar, Adana Liman İşletmelerinde çeşitli imtiyazlar, 12 Adalar ile Sirenayka arasında kalan denizlerde ticari garanti ve kontrol ve Sirenayka'daki isyanların bastırılmasında oluşuyordu.²⁶⁴

Osmanlı Devleti Süfera Konferansı'ndan adalarla ilgili çıkan kararlarla ilgili olarak haklı taleplerini elde etmek için çaba göstereceğini açıklamıştı. Bu doğrultuda Yunanistan ile çeşitli görüşmeler yapılmaya çalışıldıysa da Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu gayretler sonuçsuz kalmıştır.

2.3. Osmanlı-Sırp Görüşmeleri

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı-Sırp görüşmeleri az da olsa Fransız basınında yer almıştır. 420 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Sırbistan XIX. yüzyılda başlayan ayaklanmalarla yavaş yavaş kopuş sürecine girmiş, 1878 Berlin Antlaşması'yla da tamamen bağımsızlığına kavuşmuştu.²⁶⁵ Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin karşısında saf tutan Sırlar, savaşın sonunda topraklarını iki

²⁶¹ Necdet Hayta, "Ege Adaları Meselesinin Tarihçesi Hakkında 3 Şubat 1922 Tarihli Bir Rapor", *ATAM Dergisi*, S.46, C.16, Ankara, 2000, s.226.

²⁶² *Le Temps*, 16 Şubat 1914, s.2.

²⁶³ *Journal Des Debats*, 28 Şubat 1914, s.2.

²⁶⁴ *Journal Des Debats*, 2 Mart 1914, s.2.

²⁶⁵ Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1919*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.4.

katına çıkarmışlardı.²⁶⁶ Savaşın bitiminde, savaşan devletler sorunlarını masada çözmeye karar vermişti. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nda kaybettiği topraklarda yaşayan Müslüman tebaanın geleceği en önemli sorunlardan biriydi. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'nda savaş esirleri, adli ve ticari sorunlar, kaybedilen topraklarda kalan Müslüman tebaanın durumu gibi meseleler çözümlenemediğinden, bu konularla ilgili olarak devletlerin ayrıca antlaşmalar yapması gerekmişti. Londra Antlaşması'ndan sonra biraraya gelen barış delegeleri antlaşmadan arta kalan bu sorunları çözmek için istişarelerde bulundularsa da müsbet bir sonuç alınamadığından müzakereler 9 Haziran 1913 tarihinde sonlandı. Bu aşamadan sonra Osmanlı Devleti'nin, kaybettiği topraklarda kalan Müslüman tebaanın durumuna ilişkin düzenlemeleri oluşturması için her bir Balkan Devleti'yle ayrı ayrı görüşmesi gerekecekti.²⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin çözmesi gereken bu sorunun muhataplarından biri de Sırbistan'dı. Zira Balkan Savaşları'nın sonunda Sırbistan'ın eline geçen Manastır, Üsküp, İştıp ve Priştine'de Müslüman tebaa yaşamaktaydı.²⁶⁸ Onların statüsünü belirlemek amacıyla Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında barış görüşmeleri başlatılmıştı.

Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki görüşmeler neticesinde, 14 Mart 1914'te İstanbul Antlaşması imzalanmıştı. Buna göre Sırbistan'a bırakılan arazide yaşayanlar Sırp tebaası olacaklar ancak antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç senelik süre içinde Osmanlı tebaası olma hakkına sahip olabileceklerdi. Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanlardan Sırp tabiiyetine geçmek isteyenlere, Osmanlı Hükümeti kanunlar çerçevesinde yardımcı olacaktı.²⁶⁹ Fransız basını iki ülke arasında imzalanan antlaşmayı 16 Mart'ta *Türk-Sırp Barışı* başlığıyla vermişti.²⁷⁰ Gazeteler ertesi gün ortak ağızla verdikleri antlaşmanın maddelerini sıralamışlardı. Sırlara devredilen topraklarda ikamet edenler Sırp tebaası olarak kabul edilecekti ve üç yıl içerisinde Türk vatandaşlığına geçme hakları olacaktı. Arazi haklarıyla ilgili önceden edinilmiş kazanımlara saygı gösterilecek ve diğer tüm

²⁶⁶ H. Yıldırım Ayanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001, ss.56-58. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Hall, *a.g.e.*, ss.88-89.

²⁶⁷ Feyza Kurnaz Şahin, "I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan ile Osmanlı Devleti Arasında Yaşanan Tabiiyet Sorunlarına Dair Bazı Tespitler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.65, 2019, ss.364-365.

²⁶⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s.443.

²⁶⁹ Sırp ve Müslüman tebaanın durumuyla ilgili bu maddenin bağlayıcı maddeleri ve talimatnameleri için ayrıca bkz.: Feyza Kurnaz Şahin, *a.g.m.*, ss.363-379.

²⁷⁰ "La Paix Serbo-Turque", *Le Temps*, 16 Mart 1914, s.2; "Le Traite Serbo-Turc", *L'Echo de Paris*, 16 Mart 1914, s.3; "Le Traite de Paix Turco-Serbe", *Le Petit Journal*, 16 Mart 1914, s.4.

haklarla ilgili olarak Paris Mali Komisyonu'nda alınmış kararlar geçerli olacaktı. Osmanlı Devleti'nin geride kalan tüm özel mülkiyet iddiaları La Haye'deki mahkemede görülecekti. Vakıflara saygı gösterilecek ve kendi yasalarıyla yönetilmelerine müsaade edilecekti. Müslüman Sırplar siyasi ve medeni haklar konusunda diğer Sırplarla aynı haklara sahip olacaklardı. Müslüman din adamları İstanbul'daki Şeyhülislamlığa bağlı olacaklardı. Özel Müslüman okulları tanınacak ve eğitim dili Türkçe olacaktı. Savaş esirleri değiş tokuş edilecekti. Yeni Sırp topraklarında ikamet edip Türk vatandaşlığını seçenler toprakları terk edeceklerdi. Şark Demiryolu ve Selanik-Manastır Demiryolu meseleleri Paris Mali Komisyonu'na devredilecekti.²⁷¹

Ne var ki taraflar arası güven sorununa bir de Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması eklenmiş, savaş esiri meselesi çözülemediği gibi diğer konularda da arzu edilen aşamalar kaydedilememiştir. Savaşın patlak vermesinden sonra Osmanlı Devleti'nin de savaşa dâhil olması, bir anda bu iki ülkeyi düşman haline getirmişti. Her ne kadar birbirlerine savaş ilan etmemiş olsalar da savaştan iki ayrı grubun müttefikleri olmalarından dolayı Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın diplomatik kanalları kesilmişti. Savaştan ülkeler, kendi ülkelerinde yaşayan düşman ülkelere bağlı azınlıklarla ilgili tutumlarını hasım devlet statüsü kapsamında değerlendirmekteydiler. Savaş boyunca Osmanlı Devleti Sırp azınlıklara, Sırbistan ise Müslümanlara çeşitli idari ve hukuki yaptırımlarda bulunmuşlardı.²⁷²

2.4. Osmanlı Devleti Üzerinde Fransız Çıkarları

Fransızların Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarları, elbette Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ortaya çıkmamıştı. İlk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir lütuf olarak verilen kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin zayıflayıp Batı'nın güçlenmesiyle birlikte ayrıcalık ve dokunulmazlık sistemi haline geldi.²⁷³ 1604 yılında kapitülasyonlara, Kudüs'e gidecek papazların Fransa tarafından himaye edilmesi maddesinin eklenmesiyle, Fransızların Osmanlı topraklarındaki Katolikler

²⁷¹ “Le Traite de Paix Turco-Serbe”, *Journal Des Debats*, 17 Mart 1914, s.2; “L’Action Diplomatique”, *Le Temps*, 17 Mart 1914, s.2. Ayrıntı için ayrıca bkz.: Ahmet Altıntaş, “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Sırbistan İlişkileri’nde Esirler (1912-1913)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, 2016, ss.1-16.

²⁷² *A.g.m.*, s.10.

²⁷³ Zekeriya Türkmen, “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış”, *OTAM*, S.6, 1995, ss.330-331.

üzerinde hâkimiyet kurmasının önü açıldı. 1673 tarihinde yeni bir güncellemeyle Fransa, Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklerin hamisi durumuna geldi. 1740 yılında içeriği değiştirilen kapitülasyonlar, artık sadece o anki padişahın dönemini değil kendinden sonra başa geçecek padişahların dönemleri için de bağlayıcı oldu. 1740 yılındaki kapitülasyonlar, Osmanlı topraklarında yaşayan Fransızlara önemli imtiyazlar sağladı.²⁷⁴

Her ne kadar Fransız İhtilali'nden sonra savaş halinde olan Avusturya, Rusya, Prusya, Büyük Britanya gibi Avrupa ülkeleri bir anda birleşerek Fransa'ya saldırmış ve Osmanlı Devleti de Fransa'nın aleyhinde tutum geliştirmemiş olsa da 1797 yılında Fransa'nın Ege adalarını²⁷⁵ ilhak etmesi, Osmanlı-Fransız ilişkilerinin seyrini değiştirmişti. Avusturya ile 1797'de Campo Formio Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlı Devleti'yle sınır komşusu olan Fransa, Mora İsyanı'nın çıkmasına ön ayak olup 1798 yılında Mısır'ı işgal etti. Napolyon, Mısır üzerinden Ortadoğu'ya yayılmayı ve Süveyş'ten bir kanal açarak Hint okyanusuna inmeyi tasarlıyordu. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali hem Rusya'nın Doğu Akdeniz politikalarıyla çelişiyor hem de İngiliz sömürge yolları için tehdit oluşturuyordu. Bunun üzerine Rusya ve İngiltere'nin desteğiyle Fransızlar Mısır'ı terk ettiler. Bu olay, Ortadoğu'da bir toprak parçasını Batılı bir ülkenin kolaylıkla işgal edebileceğini ve o ülkeyi oradan yine Avrupalı bir devletin çıkarabileceğini göstermişti. Ayrıca Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki bağları da tamamen koparmıştı.²⁷⁶

Fransa, Osmanlı Devleti'nin 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını tanınmasından bir yıl sonra Cezayir'i işgal etti. 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması, Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancılara şahsi, adli, idari, ekonomik imtiyazlar verdiği gibi hastane, okul, postahane, kilise açmalarının da önünü açtı.²⁷⁷ 1850 yılında Fransızların Katolikler, Rusların Ortodokslar üzerinden Kudüs'te giriştikleri güç mücadelesi Osmanlı Devleti'yle Rusya'yı savaşa sürükledi. Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi üzerine, Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin lehine savaşa dâhil olup Kırım'a asker çıkardı. 1856 yılında, önce Islahat Fermanı'yla ve hemen arkasından Kırım Savaşı'nı bitiren Paris Antlaşması'yla

²⁷⁴ Abdurrahman Bozkurt, "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", *Tarih Dergisi*, S.52, 2010, ss.128-129.

²⁷⁵ 1800 yılında Yedi Ada Cumhuriyeti olarak bu adaların isimleri şunlardır: Korfu, Pakso, Ayamavra, Kefalonya, Zanta, İthaka, Çuha.

²⁷⁶ Hasan Şahin, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri (Başlangıcından Paris Barışı'na)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.40, 2009, ss.291-292.

²⁷⁷ Türkmen, *a.g.m.*, ss.335-336.

Osmanlı Devleti’deki gayrimüslimlere geniş haklar tanındı.²⁷⁸ Bu durum Fransızların Yakın Doğu’daki menfaatlerini kolaylaştıran bir unsur olarak ortaya çıkacaktı. Buna ek olarak, 1852 yılında Fransa’da başlayan İkinci Cumhuriyet dönemi Fransız ekonomisini daha yayılmacı hale getirmişti.²⁷⁹ Yine aynı yüzyılda Coğrafyacı Xavier Hommaire de Hell Anadolu’ya, Jeolog Auguste Viquesnel Rumeli’ye gönderilerek Osmanlı topraklarındaki ekonomik potansiyeli araştırmışlardı.²⁸⁰ Yıllar içinde ticaretin yoğunlaştığı Osmanlı şehirlerinde yaşamaya başlayan Fransızlar diğer Hristiyan grupların da gereksinimi gibi görünen hastane, kilise ve okullar inşa ederek buraları²⁸¹ nüfuz alanına da dönüştürdü. 1878’de imzalanan Berlin Antlaşması’yla Osmanlı Devleti’nin zayıflığından istifade eden Fransa, bu sefer de 1881 yılında Tunus’u işgal etti.

XX. yüzyıla gelindiğinde Fransa hem misyoner faaliyetleriyle hem de toprak işgaliyle Osmanlı topraklarında yayılmacı anlayışı sürdürmüştür. Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’daki topraklarında genişleme arzusunda olan Fransa için İtalya’nın Trablusgarp’ı işgal etmek istemesi ise bir sorun teşkil etmemişti. İtalya, Fransa’nın Libya’ya asker çıkarma ihtimalinden endişe duymuş, Fransa ise böyle bir niyeti olmadığını İtalya’ya bildirmişti. Fransız Hükümeti İtalya’nın Trablusgarp’a asker çıkarmasında da bir sakınca görmemişti. Hatta güçlü bir İngiltere’nin Trablusgarp’ı işgal etmesinden orada İtalya’nın bulunması Fransızlara göre daha iyi bir tercih olarak görülmekteydi. Bunun karşılığında ise Fransa Fas’ı işgal ederse, İtalya ses çıkarmayacaktı.²⁸² İtalya’nın Trablusgarp’ı işgali bu çıkarlar ağında olagelmisti. Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte, Almanların Osmanlı Devleti’nde nüfuz alanı oluşturmaları, Fransa’nın çıkarlarıyla ters düşmekteydi. On yıllardan beri ticari imtiyazlarla ve din, sağlık, eğitim alanlarındaki misyonerlik faaliyetleriyle elde

²⁷⁸ Meliha Özpekcan, *Türk-Fransız İlişkileri (1525-1921)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1993, ss.94-98.

²⁷⁹ XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Fransız ticari filosu 197’den 454’e yükselirken, tonajları üç kat arttı. 1848’den 1860 yılına kadarki sürede, Fransa’nın yıllık sanayi üretimi ikiye katlandı. 1850 yılındaki yaklaşık 2,2 milyon franklık vergi geliri, 1869 yılında yaklaşık 44 milyon franka yükseldi. Detaylı bilgi için bkz.: Maurice Block, *Statistique de la France Comparee avec les Autres Etats de l’Europe*, Librairie d’Amyot, Paris, 1875.

²⁸⁰ Michelle Raccagni, “The French Economic Interest in the Ottoman Empire”, *International Journal of the Middle East Studies*, C.11, S.3, 1980, s.341.

²⁸¹ Suriye, Beyrut, Halep, Bingazi, Trablus, Kudüs, Dersaadet, Aydın vilayetleri başta olmak üzere, Osmanlı Devleti’nin pek çok yerinde Fransız okulları, hastaneleri, kiliseleri vb kurumları vardı. Bunlarla ilgili istatistiki bilgileri görmek için bkz.: Şerif Yorulmaz, “Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşrutiyet Kazanması (19. Yüzyıl – 20. Yüzyıl başları)”, *OTAM*, S.11, 2000, ss.697-768.

²⁸² Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, ss.110-112.

ettikleri etki alanı, II. Wilhelm'in yüzünü Ortadoğu'ya dönmesiyle eski ivmesini kaybetmişti. Alman Askeri Heyeti'nin İstanbul'a gelmesiyle, Fransızların Ortadoğu'daki çıkarlarıyla ilgili kaygıları daha da artmıştı. Bu noktada Fransız kamuoyunda, Fransa'nın Ortadoğu'da adımlar atması için eleştirel ve tahrikkar söylemler geliştirilmiştir.

Le Figaro yazarı olan Gabriel Hanotaux gelişen dünya düzeninde Fransa'nın stratejisini Osmanlı Devleti üzerinden eleştiriyordu. Almanların Hindistan'a açılan Bağdat demiryoluna konduğunu ve üst düzey askerlerini orduya yerleştirerek Türkiye'yi koruduğuna değinen Hanotaux; Avusturya'nın Arnavutluk üzerinden Adriyatik'e açılma hayalleri kurduğunu, İtalya'nın Kuzey Afrika'ya yerleştiğini, İngiltere'nin Kızıldeniz'i, Filistin'i ve bölgedeki çeşitli ruhani şehirleri elinde tuttuğunu, müttefikleri olan Rusların büyük projesi olan Karadeniz ve Anadolu'ya yayılmak için Ermenistan kartını oynadığını belirterek şu soruyu sormuştu: “*Ya Fransa ne yapıyor?*”²⁸³

L'Echo de Paris'de köşe yazarı olan Jean Herbette, *Türkiye'nin Siyaseti* başlıklı yazı kaleme almıştı. Türkiye'deki Alman misyonu, İngiltere'den satın alınan dretnot ve Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti'nin başına getirilmesi Fransız kamuoyunu meşgul eden konulardandı. Jean Herbette, bu gelişmeleri Fransız basınının duygusal bir dille anlattığını iddia ederek, duygusal karaktere sahip Türklerin bunu anlaması gerektiğini ifade etmişti. Bununla da kalmayarak birtakım ikilemler ortaya koymuştu. Osmanlı Devleti otokratik mi olmalı, anayasal mı? Ulus mu olmalı, federatif mi? İttifak Devletleri'ne mi yanaşmalı yoksa İtilaf Devletleri'ne mi? Ona göre, Türkiye büyük güçler arasında dengede duruyor, aynı zamanda büyük güçlerin iştahlarının kabardığı yerin tam ortasında bulunuyordu. Batı ile İslam dünyasının da tam ortasındaydı. Ancak ona göre Türklerin yaptıkları bir hata vardı: Bu dengeyi güç için kullanmaya çalışıyorlardı. İttihat ve Terakki aynı hatayı Türk milliyetçiliği güderek yapmıştı. Sait Halim Paşa kabinesi de aynı hataya düşmüştü. Türkiye Fransa'nın karşısında değildi. Ancak Türklerin yönü, ona daha zekice yanaşanlara doğru olacaktı. Jean Herbette, Türklerin İtilaf Devletleri'yle görüşeceklerini ve bu noktada harekete geçmenin tam zamanı olduğunu iddia etmişti. Fransa'nın Osmanlı Devleti'nde oynayacağı rol belli ve basitti. Görülmesi gereken bir gerçek vardı; o da Fransız hükümetinin kendi çıkarlarını net bir biçimde ortaya

²⁸³ *Le Figaro*, “Le Reglement Orientale”, 2 Ocak 1914, s.1.

koyarak harekete geçmesiydi. Demiryollarını çoğaltmak bunlardan biri olabilirdi. Fransa, Türklerden ülkelerinin gelişmesinde pay edinmek isteyebilirdi. Bunun yollarından biri de ülkedeki demiryollarının gelişmesiydi. Fransa demiryolları inşa edebilirdi.²⁸⁴ Kısacası Jean Herbette, Osmanlı Devleti'nin büyük güçlerin ortasında bir mücadele alanı olduğunu ve Fransa'nın elini çabuk tutarak payını alması gerektiğini anlatmaya çalışmıştı.

Journal des Debats, Osmanlı Devleti'nin siyasi manevralarını sütunlarına taşıırken Fransa'nın ne yapması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmuştu. Gazetenin Türk-Bulgar görüşmelerinden çıkardığı sonuç iki ülkenin ortak bir eylem planı üzerinde uzlaştığı yönündeydi. Gökçeada ve Bozcaada'nın Yunanistan'a verileceği söylentilerinin Osmanlı yönetimini savaş hazırlığına sokabileceği açıktı. Gazeteye göre de görüşmelerin sebebi Yunanlılara karşı kurulabilecek olası bir ittifaktı. Kaldı ki, 1880-1892 yılları arasında askerlik görevi yapmış erlerin yeniden askere alınmaları ihtimaline karşılık hazır tutulmalarına dair verilen emir ve yeni savaş gemileri alımları bu iddiayı daha da güçlendiriyordu. Gazete bu iddianın karşılığında, Türk-Yunan ilişkilerinin yeniden başlamasını da güven verici bulmuyor değildi. Enver, Cemal ve Talat Paşalardan oluşan üçlü otoritenin diktatörlüğe yatırım yapmakta oldukları, adaların Yunanların eline geçme ihtimaline karşılık askeri müdahalede bulunma ihtimali göz ardı edilmemekteydi. Türklerin adaları, Bulgarların ise Makedonya'yı hayal etmesi, görüşmelerin ittifak doğrultusunda olabileceği şüphesini uyandırıyor. Gazete, buradan hareketle Fransa'nın izlemesi gereken siyasayla ilgili şu aklı vermişti:

*“Fransa uyanıklığı elden bırakmamalıdır. Büyük Güçlerin bölgeyle ilgili planları henüz kesinleşmiş değil. Fransa hem Türkiye'ye hem de Bulgaristan'a borç verdi ve bu paralar III. Balkan Savaşı'nın çıkmasına neden olabilir. Fransız Hükümeti böyle bir sorumluluğu almaya cesaret etmemelidir.”*²⁸⁵

Le Temps, bir nüshasında Türk dostu Fransız yazar Pierre Loti'nin Enver Paşa ve arkadaşları için kaleme aldığı mektuptan kesitlere yer vermişti. Loti mektubunda, Osmanlı Yönetimi'nin izlediği yolun yanlış olduğunu, uygulanan politikanın ülkeye zarar vereceğini savunmuştu. İstanbul'un Alman hayranlarının ve Enver Paşa'nın kafasının ülkeyi kötü bir maceraya sürükleyeceğini savunan yazar, Alman

²⁸⁴ Jean Herbette, “La Politique de la Turquie”, *L'Echo de Paris*, 6 Ocak 1914, s.3.

²⁸⁵ “La Crise Orientale”, *Journal Des Debats*, 22 Ocak 1914, ss.1-2.

diplomasisine ve Alman askerlerinin verdiği eğitime olan güvenin boşa çıkacağını düşünmekteydi.²⁸⁶

Le Figaro yazarlarından Raymond Recouly Fransız yazar Maurice Barres'in Mısır, Suriye ve Anadolu'ya yaptığı geziyle ilgili anlatılara dayandırdığı “*Şark'ta Fransız Etkisi*” başlıklı köşe yazısında, yabancı okullar üzerinden Osmanlı topraklarındaki Fransız etkisini yorumlamıştı. Barres, Fransız okulları sayesinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan pek çok entelektüel gencin Fransızca'yı ana dilleri gibi konuştuğu ve Fransa'yı ikinci ülkeleri gibi gördüklerini iddia etmişti. Ona göre, Fransız okullarının karşılaştığı bazı tehlikeler de vardı. Örneğin, kıdemli Fransız öğretmenler yerlerine geçirecek genç öğretmenler bulamamaktaydılar. Bu durum, onların yerini İtalyanların, Avusturyalıların, Almanların alması demekti. Nihayetinde öğrenciler de gün gelecek Fransızca yerine yerlerine gelen öğretmenlerin anadillerini öğrenmeye başlayacaklardı. Fransız öğretmenlerin yoğun olduğu okullarda şimdilerde başka ülkelerin çoğunlukta olduğunun tespiti yapan Barres, bunun Fransız çıkarlarını gelecekte tehdit edebileceğine vurgu yapıyordu.²⁸⁷ Yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla Fransızların yayılma alanı olarak gördükleri Osmanlı topraklarına ilişkin yazılar bir yana, yıllar içerisinde Yakın Doğu'da kurdukları okulların etkin biçimde faaliyetlerinin sürdürebilmesi dahi Fransız yazarların gündemini oluşturabiliyordu. Çünkü on yıllardan beri sömürgeci bir güç olarak beliren Fransa'da kamuoyunu oluşturan kesim, sömürgeleştirilmeye çalışılan yerlerde açılan okulların ne denli öneme sahip olduklarının farkındaydı.

L'Academie Française²⁸⁸ üyesi Barres, savaş başladıktan sonra propagandist yazılarına devam etmişti. “*Türkiye'nin Ölümü*” başlıklı yazısında, Mısır'dan Suriye'ye kadar olan coğrafyada insanların, artık Osmanlı Devleti'ne sırt çevirdiğini ileri sürüyordu. Örneğin Mısır, Türklerin sözünü dinleyenlerden olmayacaktı. Fellahlar ise refaha önem veriyorlardı ve kendilerine bunu İngilizler sağlıyorlardı. Suriye'de, Lübnan'da Fransız etkisi hissediliyordu. Fransızca konuşan ve hatta

²⁸⁶ *Le Temps*, 8 Mart 1914, s.2.

²⁸⁷ “L'influence Française en Orient”, *Le Figaro*, 9 Temmuz 1914, s.1.

²⁸⁸ L'Academie Française 1634 yılında Kardinal Richelieu tarafından kurulmuştur. İlk başlarda yazarlardan ve devlet danışmanlarından oluşan akademi Richelieu'nün yazılarını hazırlıyordu. XIX. yüzyılda şekil değiştiren akademinin asli görevi Fransızca'yı yabancı dildeki kelimelerden korumak, Fransız edebiyatının değerini yükseltmek olmuştur. Geçmişte Pierre Corneille, Voltaire, Victor Hugo, Ernest Renan, Alexandre Dumas, Louis Pasteur gibi önemli isimlerin üyesi olduğu L'Academie Française günümüzde hala faal olup kırk üyeden oluşmaktadır. Kaynak için bkz.: Paul Pellisson-Fontainer, Pierre Joseph d'Olivet, *Histoire de l'Academie Française: Tome I*, Elibron Classics, 2005, Paris.

Marseillaise'i²⁸⁹ söyleyen gençler vardı, ancak aynı gençler Almanların boyunduruğu altında demiryollarında çalışmaktaydılar. Ona göre; Halep'ten İskenderun'a, Toroslar'dan Anadolu'ya, İstanbul'a kadar Fransız etkisinin hissedildiği ve bunun için ciddi çaba harcandığı halde ortadaki başarısızlık kalp yaralayıcıydı. Bu tablonun sorumlusu ise Osmanlı Devleti'ni Almanlara teslim eden Enver Paşa'ydı.²⁹⁰

Le Temps'da “Asya'daki Türkiye” başlıklı, imzasız bir başyazı yayınlanmıştı. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne karşı farklı cephelerde, aynı anda başlattığı savaşın öyle ya da böyle kazanılacağını düşünen *Le Temps*, gerçekleşebilecek toprak paylaşımını halkının gözünde meşrulaştırabilmek için yayınlarına devam etmişti. Gazeteye göre, Türkiye'nin Asya tarafında yaşayan farklı etnik ve dini gruplara mensup pek çok insan yıllardan beri baskı rejimi altında yaşıyordu. Neyse ki, Ermeniler Rusların sayesinde bu durumdan sıyrılacaklardı. Ancak başta Suriye'de yaşayanlar olmak üzere tüm Arap halkı kendileri için en iyi çözümü beklemekteydiler. İşte bu halklar kendi tarihlerinde yeni bir sayfa açmak istiyorlardı. İşgal edilmek istenen bu bölgelerde yaşayan insanlarla ilgili kendince sağduyulu yaklaşım gösteren *Le Temps*, yazının bitiminde İstanbul düştükten sonra konuyla ilgili ülkelerin ön ayak olabileceği bir formül önermişti: Londra, Paris ve Petrograd, Türkiye'nin Asya tarafında ve hatta daha başka bölgelerinde yaşayan halklar için ortak hareket edebilirlerdi.²⁹¹

2.5. Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışlarına Fransızların Bakışı

2.5.1. Osmanlı-Rus Görüşmeleri

Rusların X. yüzyılda Hristiyanlığı kabul edip, Rus kilisesinin İstanbul Patriği'ne bağlanması; arkasından Moskova Büyük Knezi²⁹² III. İvan'ın Bizans prensesi Sofya ile evlenmesi, tarihte Rusya'nın İstanbul'a olan ilgisinin temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kırım Hanlığı aracılığıyla kurulan ticari ilişkiler, Kırım Hanı Mengli Giray'ın ölümünden sonra bozuldu. Kazan Hanlığı üzerinde Kırım Hanlığı ve Rusya arasında başlayan hakimiyet mücadelesi Rusların Kazan ve Astarhan'ı ele geçirmesiyle sonuçlanmıştı. Bu durum, Rusların Osmanlı

²⁸⁹ Fransız Milli Marşı.

²⁹⁰ “La Mort de la Turquie”, *L'Echo de Paris*, 5 Kasım 1914, s.1.

²⁹¹ “La Turquie D'Asie”, *Le Temps*, 24 Şubat 1915, s.1.

²⁹² Babadan oğula geçen kethüdalık.

sınırlarına yaklaşmasını sağlamış ve iki ülke ilk defa 1569 yılında Astrahan’da karşı karşıya gelmişlerdi. Osmanlı Devleti’nin başarılı olamayarak geri çekilmesi Rusları sıcak denizlere inme konusunda heveslendirmiş, 1682 yılında tahta çıkan I. Petro Rusya’nın ticari bir güç olabilmesi adına bu amacı Rus politikası haline getirmişti.²⁹³ I. Petro’nun Baltık Denizi’ndeki İsveç hakimiyetini kırmak için İsveç’e saldırması, İsveç Kralı II. Şarl’ın Osmanlı Devleti’ne sığınmasıyla sonuçlanmıştı. I. Petro Osmanlı Devleti’nden II. Şarl’ın iadesini talep etmiş, talebin reddedilmesi üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1711’de Prut Savaşı patlak vermişti. Rusya’nın Prut Savaşı esnasında Osmanlı idaresindeki Sırları, Hırvatları ve Makedonları isyana teşvik etmesi, Rusya’nın bundan sonraki Osmanlı siyasasının temelini oluşturan enstrümanlardan biri olmuştur.²⁹⁴ Ruslar XVIII. yüzyılda boyunca bu siyasayı önce Lehistan’da arkasından da Mora’da uygulayarak Osmanlı Devleti’ni zayıflatmayı sürdürmüş, 1774’teki Küçük Kaynarca Antlaşması’yla Osmanlı topraklarında yaşamakta olan Ortodoksları koruma hakkını elde ederek içişlerine de müdahale etmeye başlamıştır.²⁹⁵ 1787’de başlayan Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı, Yaş Antlaşması’yla neticelenmiş ve Kırım’ın Rusya’ya ait olduğu kabul edilmiştir.²⁹⁶ Rusya’nın Osmanlı toprakları üzerinde güttüğü yayılmacı anlayış 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması’yla devam etmiş, Karadeniz adeta Rus gölüne dönmüştü. Bu antlaşmayla Yunanistan bağımsızlık kazanırken; Eflak, Boğdan ve Sırbistan’a özerklik verilmişti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Osmanlı Devleti’ni Rusya’dan yardım istemek durumunda bırakmış; bu itibarla 1833 yılında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması, Ruslara Boğazlarda imtiyaz tanımıştı.²⁹⁷

Kırım Savaşı akabinde imzalanan Paris Antlaşması’ndan memnun kalmayan Rusya Panslavizm siyasasına hız vererek 1875’te Bosna-Hersek’te, 1876’da Karadağ ve Bulgaristan’da ayaklanmalar çıkarttı. 93 Harbi’ni noktalayan Ayastefanos Antlaşması’na müdahil olmak isteyen Batılı Güçler, 1878 yılında Berlin Antlaşması’nı imzalatarak Osmanlı Devleti’ni büyük toprak kaybına uğrattı.²⁹⁸

²⁹³ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi Kuzeyden Gelen Tehdit*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1989, ss.23-31.

²⁹⁴ Refik Korkut, *Son Üç Asırda Türkiye ile İlgili Rus Politikası*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1966, s.14.

²⁹⁵ Salih Yılmaz, Abdullah Yakşi, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, Mayıs 2016, ss.14-16.

²⁹⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 2010, ss.287-290.

²⁹⁷ *A.g.e.*, ss.323-325.

²⁹⁸ *A.g.e.*, ss.353-356.

Rusya, bulunduğu coğrafya gereği, ekonomik ve askeri faaliyetlerini sürdürmek adına sıcak denizlere inmenin ne denli önemli olduğunu biliyordu. Birinci Dünya Savaşı gelene kadar, sıcak denizlere inemeyişinin ağır sonuçlarından birini 1905 Japon Savaşı'nda yaşamıştı. Japonya'ya karşı yenilgiye uğramasında Karadeniz'den çıkamayan Rus donanmasının önemli etkisi olmuştu. Rusya bu durumu değiştirmek için bazı girişimlerde bulunmuştu. Rus ve İngiliz monarklarının Reval'de yaptıkları görüşmelerde Rus Çarı II. Nikola, Boğazlarda üstün duruma gelmelerinin İngilizleri rahatsız etmeyeceği sonucunu çıkarmıştı. Aynı zamanda Avusturya-Macaristan da Bosna-Hersek'i ilhak etmek niyetindeydi. Bunun üzerine, 1908'deki Buchlau görüşmelerinde, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etmesi karşılığında Boğazlardan kendi savaş gemilerini geçireceği şeklinde anlaşılan Rusya; Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine ses çıkarmadığı gibi Boğazlar hedefini de rafa kaldırmak durumunda kaldı.²⁹⁹ İngiltere, Fransa ve Almanya'nın tutumu karşısında bu hedeften vazgeçmişti. Trablusgarp Savaşı sırasında tekrardan Boğazlardan geçme niyetini ortaya koymuş ancak isteği yine gerçekleşmemişti.³⁰⁰

Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti İstanbul'u ve Boğazları koruma altına almış gibi gözükse de başka birtakım değişkenler ortaya çıkmıştı. Yunanistan'ın deniz gücü bakımından Osmanlı Devleti'nden üstün olduğu görülmüştü. Osmanlı Devleti'nin uğradığı toprak kaybı, geride kalan toprakların da kaybedilebileceği ihtimalini arttırmıştı. İngiltere, Fransa, İtalya ve hatta Almanya'yla Avusturya-Macaristan dahi Osmanlı toprakları üzerinde kazanım peşindeydi. Dolayısıyla Rusya da bu topraklardan payını almayı hedeflemişti. Bunu Sazonoff'un Rus Çarı II. Nikola'ya sunduğu raporlardan da anlayabiliyoruz. Sazonoff 1913 yılının Aralık ayında sunduğu raporda, İstanbul ve Çanakkale Boğazları sorununu Rus çıkarları doğrultusunda çözmek için bir eylem planına ihtiyaç olduğunu belirtti. Boğazların, Rusya'nın güneyi için yaşamsal öneme sahip olduğu belirtilen raporda, Boğazlara sahip olanın sadece Karadeniz ve Akdeniz'in değil, Balkanlar ve Anadolu'nun da sahibi olacağı belirtilmekteydi.³⁰¹

²⁹⁹ Sander, *a.g.e.*, s.321.

³⁰⁰ Hayri Çapraz, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya'nın Boğazlar Politikası", *Belgi*, C.1, S.9, 2015, s.1182.

³⁰¹ Ali Kaşıyüğun, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşı'na Girişi (1911-1914)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, 2014, ss.86-87.

Savaşa giden süreçte Osmanlı Yönetimi bir yandan Almanlarla ittifak zemini oluştururken diğer yandan da Ruslarla diplomatik görüşmelerde bulunmaktaydı. Ruslar Osmanlı Devleti'nin Almanlarla yakınlaşmasından rahatsızlık duyuyor, bu konudaki niyetlerini öğrenmek istiyordu. Ayrıca sürüncemede kalan Ermeni reformuyla ilgili konuları da masaya yatırmak niyetindeydiler. Bu itibarla Ocak 1914'ün ortalarında Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver Paşa ve Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Michel de Giers arasında bir görüşme yapıldı.³⁰² Yapılan görüşmelerin üç ana meselesi vardı: "Osmanlı-Alman Yakınlaşması" bölümünde detaylı olarak işlenecek olan Alman askeri heyeti, kamu borçlarıyla ilgili bir Rus görevlinin atanması, Osmanlı Devleti'nin gerçekleştireceği ıslahatlar ve Rusya'nın Türkiye'ye destek olabileceği konularıydı. Rus tarafı Alman askeri heyetinin İstanbul'a geliş sebebini merak ediyor, heyetin alacağı görevin sınırlarını öğrenmeye çalışıyordu. Yapılan görüşmede Enver Paşa, Alman askeri heyetinin geliş amacının askeri teknik eğitim vermek olmadığını, Liman Von Sanders'in tek denetçi olmadığını ve talimatları Harbiye Nezareti'nden aldığını ifade etmişti. Alman askeri heyetinin Osmanlı ordusundaki alacağı görevle ilgili anlaşmanın beş yıllık olduğu ve beş yılın sonunda misyonun Almanya'ya geri döneceğini söylemişti. Osmanlı'da gerçekleştirilmesi öngörülen reformlarla ilgili olarak yabancı gözlemcilerin yetki alanının Sultan Reşat ile yapılacak görüşmeden sonra belirleneceği konuşulurken, Düyun-u Umumiye yönetimine Rus temsilcinin tayin edilmesi konusunda fikir birliğine varılmıştı. *L'Echo de Paris*, bunların karşılığında Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne borçlanma ve Adalar Sorunu konularında destek vereceğini belirttiğini öne sürdü.³⁰³ *L'Humanite*, müzakerelerin iki taraf adına da olumlu geçtiğini belirtmişti. Gazete, Rusların isteklerinin gerçekleştirilmesine karşılık Türklerin de Rus diplomatik desteğini arkalarına alacağını belirtse de ileride yaşanacak gelişmeler bunu doğrulamayacaktı.³⁰⁴

Rusya, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Boğazlar konusunda gizliden gizliye strateji üretirken, Osmanlı Devleti Ruslarla bağlaşma ihtimallerini değerlendirmekteydi. Rusya'yla yapılacak bir bağlaşma Osmanlı topraklarının doğu sınırını güvenlik altına alabilirdi. Ruslar için Boğazlar gerek ticari ve ekonomik gerekse askerî açıdan hayati öneme sahipti. İki ülke arasında görüşmeler yapılarak

³⁰² Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3., s.167; Erdem Karaca, "Türk Basınında Alman Askeri Islahat Heyeti Meselesi (1913-1914)", *Akademik Bakış*, C.5, S.9, Kış 2011, s.210.

³⁰³ *L'Echo de Paris*, 15 Ocak 1914, s.3.

³⁰⁴ *L'Humanite*, 15 Ocak 1914, s.3.

ilişkilerin belli bir düzleme oturtulması, özellikle de Osmanlı Devleti açısından büyük öneme sahipti. Bu bağlamda atılan adımlardan ilki 1914 yılının Mart ayında Türk-Rus Dostluk Cemiyeti kurulması olmuştu. Türklerle Ruslar arasında fikri, iktisadi ve siyasi bir yakınlık oluşturmak amacıyla kurulduğu söylenen cemiyetin başında ayan üyesi ve eski Maliye Nazırı Nail Bey bulunuyordu. Cemiyet ilk genel kurulunu 24 Mart 1914'te Meclis-i Mebusan binasında gerçekleştirmişti.

Journal des Debats'nın Tanin gazetesine dayandırdığı haberde, cemiyetin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi adına kurulduğu belirtilerek, cemiyette pek çok vekile ek olarak iki senatör, İkdam gazetesinin direktörü, Konsolos, Rus General, Elçilik tercümanı ve Rus gazetecilerden oluşacağına değinilmişti.³⁰⁵ Cemiyetin Türk kurucu üyeleri; Ayan üyelerinden Nail Bey ve Hüseyin Hüsnü Paşa, Şura-i Devlet-i Tanzimat Reisi Mahmut Esat Efendi, Atina eski elçisi Ahmet Muhtar Bey, İstanbul mebusları Hüseyin Cahit Bey, Ahmet Nesimi Bey, İsmet Bey ve Salah Cimcoz Bey, Konya mebusu Şeref Bey, Fuat Hulusi Bey, Osmanlı Telgraf Ajansı Müdürü ve İmtiyaz Sahibi Erzurum mebusu Hüseyin Tosun Bey, İkdam Gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey'den oluşmaktaydı. Cemiyetin Rus kurucu üyeleri ise; Rusya Genel Konsolosu Şebunin, Rus elçiliği Başkatibi Fon Vizin, Rus elçiliği Baştercümanı Doholka, Rus konsoloslugu katiplerinden Bulatof, Rus vapur şirketi Genel Müdürü Çernogoçeviç, Rus Ticaret Bankası Müdürü Peçenef, Nobel Biraderler Şirketi Genel Müdürü Margolis, Rus eski eserler mektebi müdürü Pançenko, Novoye Vremya Gazetesi İstanbul muhabiri Maçkof, Russkoye Slovo Gazetesi muhabiri Çernogoçeviç, Rus Telgraf Ajansı İstanbul muhabiri Pançevisky, banker Mavrokordato, Rus elçiliği tercümanlarından Maksimof'du.³⁰⁶

Birinci Dünya Savaşı arefesinde Osmanlı-Rus ilişkilerinde yaşanan bir diğer önemli gelişme de Türk heyetin Rus Çarı'nı ziyaretiydi. Osmanlı yönetimi, oluşturulacak bir heyeti Livadia'ya göndererek ilişkileri ileri bir seviyeye taşımak istemiş, hatta ittifak denemesinde bulunmayı amaçlamıştı. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Michel de Giers Osmanlı heyetinin başında Sadrazam Said Halim Paşa'nın olmasını istemiş, ancak onun gidemeyeceği anlaşıncı Talat Bey önceden

³⁰⁵ *Journal Des Debats*, 19 Mart 1914, s.2.

³⁰⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.216; Sabahattin Özel, "Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, İstanbul, 1998, ss.240-241.

planlanmış Romanya seyahatini iptal ederek, heyetin başında Rusya'ya gitmişti.³⁰⁷ Fransız gazeteleri bu ziyaretten kısaca bahsetmişlerdi. *Le Temps*, görüşmede Türk heyetine Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in başkanlık ettiğini ve bu özel heyetin Livadya Sarayı'na giderek, Çar'ı Sultan adına selamladıklarını yazmıştı. Michel de Giers'in de görüşmelere katıldığı belirtiliyordu. Michel de Giers Rusya'ya doğru yola çıkmadan önce, Talat Bey'le uzun bir görüşme yapmış ve ardından, *Kolhis* isimli bir gemiyle Livadya Sarayı'na doğru hareket etmişti.³⁰⁸ *Le Figaro*, Osmanlı Devleti'ni temsil eden heyette kimlerin olduğunu yazmıştı. Heyette; Sultan'ın Başyaveri İzzet Paşa, Yarbay Şükrü Bey, Dâhiliye Nazırı Kalem-i Mahsus Müdürü Hasan Fehmi Bey, Sadaret tercümanı Esad Bey, Bahriye yüzbaşlarından Vahid Bey ve Mülazım Ali Haydar Bey bulunmuşlardı.³⁰⁹ Türk heyeti 10 Mayıs 1914 tarihinde Grand Palas'ta gösterişli bir şekilde karşılanmıştı. Talat Bey gece saat 7'de Çar'ın huzuruna çıkmış, akabinde heyetin üyelerini tanıtmıştı. *Le Figaro* görüşmenin çok olumlu bir havada geçtiğini belirttikten sonra; “Çar, heyete o kadar sıcak davranmıştı ki, sağına Talat Bey'i soluna İzzet Paşa'yı oturtmuştu” ifadesini kullanmıştı. Masada, heyet haricinde karşı tarafı temsilen Hariciye Nazırı Sazonoff, Büyükelçi Michel de Giers ve Shilling Baronu gibi önemli isimler yer almıştı. Çar kadehini Sultan'ın sağlığına ve Osmanlı Devleti'nin refahına kaldırmış, yemekten sonra heyettekilerle dostça sohbet etmişti.³¹⁰

Talat Bey Çar'a hitaben yaptığı konuşmada, ziyaretin sadece nezaketten ibaret olmadığını, siyasi amaçlar da barındırdığını ifade etmişti. Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla iyi ilişkiler kurmaktan başka bir arzusunun olmadığını, bunun için kuvvetli bir devlet haline gelmek ve ülkede sükûn ve asayişin sağlanması gerektiğini ifade eden Talat Bey, dostluğu içeren samimi bir anlaşma yapmak istediklerini belirtmişti.³¹¹ Rus Çarı II. Nikola buna cevaben Osmanlı Devleti'nin kuvvetli olmasını ve başka devletlerin iradesine girmeden kendi evlerine kendilerinin sahip olmalarını temenni ettiklerini söylemişti. Görüşme esnasında hazır bulunan Sazonoff ise Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ittifakın İngiltere ve Fransa'yla anlaşılması halinde gerçekleşebileceğini söyleyerek müttefiklik konusunda cesaretlendirici bir

³⁰⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.220.

³⁰⁸ *Le Temps*, 11 Mayıs 1914, s.2.

³⁰⁹ *Le Figaro*, 8 Mayıs 1914, s.2. Ayrıca bkz.: Özel, *a.g.m.*, s.246.

³¹⁰ “La Mission Turque a Livadia”, *Le Figaro*, 13 Mayıs 1914, s.2.

³¹¹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, ss.220-221.

tavır göstermemişti.³¹² Sonuç olarak, Çarın sıcak karşılaması iki ülke arasında bir ittifakın gerçekleşmesine neden olmadı. Osmanlı hükümeti çıkabilecek bir savaşta doğu sınırını korumak adına Ruslarla ittifak arayışına girmiş, ancak Ruslar potansiyel hedef olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ni karşılarına almadan, bu talebi reddetmişlerdi.

2.5.2. Osmanlı-Fransız Görüşmeleri

XX. yüzyıla gelindiğinde Fransa edinmiş olduğu imtiyazlar ve Osmanlı topraklarının dört bir yanındaki yerleşik kurumlarıyla, Avrupa'nın diğer devletlerine oranla Osmanlı Devleti'nden daha büyük menfaatler elde etmişti. XVI. yüzyıldan beri Kilise koruyuculuğunu üstlenen Fransa, Katolik misyonerlere ve Lübnan'ın Marunileri gibi Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan cemaatlere destek veriyordu. Fransız misyonerliği Osmanlı topraklarında açılan geniş bir dini müessese, okul ve hastane ağıyla git gide güçlenmişti.³¹³ 1860'lardan itibaren Fransız yatırımcılarının Osmanlı tahvillerine artan ilgisi, daha çok İngiliz-Fransız girişimi olan Bank-ı Osman-i Şahane yönetiminde Fransızları söz sahibi yapmıştı.³¹⁴ Osmanlı topraklarında bulunan demiryollarının ve limanların işletilmesinde de Fransızlar başrolü oynuyor, madenlerin çıkarılmasından işletilmesine kadar ülkede yoğun etkinlikleri bulunuyordu.³¹⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde artan Alman nüfuzu, 1898 yılında II. Wilhelm'in Kudüs ziyaretiyle farklı bir evreye gelmişti.³¹⁶ Potansiyel düşman Almanya'nın nüfuz arayışı, ticari imtiyazlar konusunda Fransa'nın kazanımlarını zayıflatacağı gibi Hristiyanlar üzerindeki etkisinin de azalabileceği ihtimalini doğuruyordu. Rusya'nın toprak hevesi de aynı ihtimalleri doğurmaktaydı. Evvela daha küçük toprağa sahip Osmanlı Devleti, Fransa için daha küçük ekonomi demekti. Balkan Savaşları'nın neticesinde Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin daha fazla ayakta kalamayacağını tam manasıyla görmüşlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vereceği 1914 yılına gelindiğinde Üçlü İttifak üyesi olan

³¹² Özel, *a.g.m.*, s.246.

³¹³ Osmanlı Devleti'nde Fransızların kurduğu kurumlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Yorulmaz, *a.g.m.*, ss.697-768.

³¹⁴ L. Bruce Fulton, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, ss.219-220.

³¹⁵ Jacques Thobie, *Interets et Imperialisme Français dans l'Empire Ottoman, 1895-1914*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1977, s.515.

³¹⁶ Jean-Yves Le Naour, *Djihad 1914-1918*, Perrin, Paris, 2017, s.7.

Fransa, ileride kendi aralarında paylaşmaya girecekleri Osmanlı Devleti'yle görünürde dostane ilişkilerini sürdürmeye devam etmeyi tercih etmişti.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti ile Fransa arasında geçen istikraz³¹⁷ görüşmeleri iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Aslında bu görüşmeler 1913 yılında başlamış, Osmanlı Devleti adına müzakereleri Maliye Nazırı Cavid Bey sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin istikraz talebine karşılık Fransa'nın çeşitli istekleri olmuştur. Bunlar; Osmanlı Devleti'ndeki Fransız okul, hastane ve benzer kuruluşların tesbiti, Osmanlı hapisanelerindeki Fransızların durumu, Doğu Anadolu'da demiryolu imtiyazı, Hicaz demiryolunun Şam'dan Der'a ve Hayfa'ya giden kısımlarının işletmesinin Fransızlara verilmesi, Rayak-Lidda demiryolu ile Trablusşam, Hayfa ve Yafa limanlarının imtiyazlarının Fransızlara verilmesiydi.³¹⁸ 1913 yılının Mart ayında başlayan ve tüm seneye yayılan görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti Fransızların isteklerini kabul ettiyse de Fransa borç verme işini geciktirmişti. Buna sebep olarak Alman askeri heyetinin İstanbul'a gelmesini ve Osmanlı Hükümeti'nin Yunanistan'a karşı gerginliği tırmandıran tutum sergilemesini öne sürmüştü. Liman Von Sanders İstanbul Kolordu Komutanlığı görevinden alınarak ordu müfettişi yapıldı ve bu sayede Alman askeri heyetiyle ilgili olarak Fransızların itirazlarının önü alınmış oldu. Sadrazam Said Halim Paşa, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Maurice Bompard ile yaptığı görüşmede kendilerinin Yunanistan'la savaşa girme yönünde hiçbir niyetlerinin olmadığını söylemişti. Buna rağmen Fransa'nın başka beklentileri de vardı. Fransa ileride Almanya'yla sorun yaşamamak adına, Osmanlı demiryolları ve Anadolu'daki çalışma alanları hakkında bir Fransız-Alman anlaşmasının yapılmasını istiyordu. Ayrıca Fransızlar, kendi ellerinde bulunan Bağdat demiryolu tahvilleriyle Almanların elinde bulunan 1911 Osmanlı gümrük istikrazı tahvillerini de takas ederek, Alman işi olan Bağdat demiryolu projesinden kendi sermayesini çıkartmak istiyordu.³¹⁹

Maliye Nazırı Cavid Bey, Fransa'yla Osmanlı Devleti arasındaki istikraz görüşmelerinde beliren sorunları çözmek için 15 Ocak 1914'te Paris'e gitmişti.³²⁰ İstikraz görüşmelerinin ilki D'Orsay rıhtımında olmuştu. Görüşmenin başlıca konuları Anadolu ve Suriye'deki demiryolu inşaatları, Türkiye'deki gümrük

³¹⁷ Borçlanma.

³¹⁸ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3., s.413.

³¹⁹ *A.g.e.*, ss.417-420.

³²⁰ Cavid Bey, *a.g.e.*, C.2, s.450.

vergilerinin artışı ve iki ülke arasında belirsizliğini koruyan bir dizi sorun oluşturmaktaydı. 1913 yılının sonbaharında, Paris'teki görüşmelerde Cavid Bey ve Stephen Pichon belli başlı konularda zaten uzlaşmaya varmışlardı.³²¹ Görüşmelerle ilgili Fransız kamuoyundaki genel algı, Fransız Hükümeti'nin eline geçen fırsatı iyi değerlendirmesi gerektiği yönündeydi. Osmanlı Devleti'nin borçlarıyla ilgili bir düzenleme yapılacaksa, karşılığında da imtiyaz edinmenin son derece önemli olduğu vurgulanıyordu. Basın, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne hep sempatiyle yaklaştığını, aynı iyi niyeti Türklerin de göstermesi gerektiğini, Fransa'nın vereceği borcun savaş gemisi alımlarında kullanılmasının ilişkilere zarar vereceğini işlemişti. Ancak Fransız kamuoyu en başından beri Türk-Alman yakınlaşmasından rahatsızdı. Liman Von Sanders'in yetkileri ve Enver Paşa'nın icraatlarıyla ilgili en ufak bir gelişme dahi basının dikkatinden kaçmamıştı. Bu yüzden verilecek borcun karşılığında Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'la arasına net bir mesafe koyması gerektiği algısı yaratılmaya çalışıldı.³²² Liman Von Sanders'in İstanbul'a gelmesi ve bundaki gerekçe, Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'a dâhil olabileceği ihtimalini doğurmuştu. Fransızlar Osmanlı topraklarında elde ettikleri nüfuzu da Almanya'ya kaptırmak istemiyordu.

Cavid Bey 4 Şubat 1914'te Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincare ile görüşerek istikrazın onaylanmasını istemişti. Raymond Poincare cevabında, gereken borcun verileceğini ancak Osmanlı Devleti'nin özellikle de Adalar meselesinde sulh ortamını korumasını şart koşmuştu. Fransa Dışişleri Bakanı Gaston Doumergue Bakanlar Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Osmanlı Devleti'nin istikraz isteğinin kabul edilmesi gerektiğini, aksi takdirde Osmanlı Devleti'ni Almanların yanına itmiş olacaklarını söylemişti.³²³

Fransız basınının verdiği haberlere göre, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında ekonomik anlaşma yapılmak üzere, 10 Nisan 1914'te heyetler görüşmelere başlamıştı. Bu çok boyutlu anlaşmanın en önemli kısmı Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne vereceği borçtu. Osmanlı adına görüşmeleri Cavit Bey'in yürütmüştü. Tasarıya göre, 24 Nisan'da Osmanlı Devleti'ne 500 milyon frank ödenecek, yılsonuna kadar 300 milyon daha borç olarak verilecekti. Verilecek olan bu borç, olası bir savaş için kullanılamayacaktı. Borcun 10 milyon kadarı Fransızların

³²¹ *Journal Des Debats*, 19 Ocak 1914, s.1; Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3., ss.419-424.

³²² *Journal Des Debats*, 19 Ocak 1914, s.1.

³²³ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3., ss.421.

imtiyazlı oldukları demiryolları için kullanılacaktı.³²⁴ 14 Nisan 1914'te, İstanbul'da verilen diplomatik resepsiyonda Sadrazam Said Halim Paşa, Fransız Büyükelçisi'ne anlaşma maddelerindeki sorunların çözülmesinden ötürü duyduğu memnuniyeti dile getirdi.³²⁵

Maurice Bompard'a borç anlaşmasından ötürü teşekkür ederek bu borcun Osmanlı Devleti'ne refah ve huzur getirmesini umduğunu belirtti.³²⁶ 23 Nisan'da Bakanlar Kurulu Cavid Bey'in sürdürdüğü anlaşmayı oy birliğiyle onayladı. Buna göre Anadolu'da demiryolu yapımına derhal başlanacaktı.³²⁷ Maliye Nazırı Cavid Bey, Haziran ayının ilk iki haftasında Paris'e giderek Türk-Fransız Ekonomik Anlaşmalarına imza atacaktı.³²⁸

Fransız basınında Osmanlı-Fransız ilişkilerine dair yer alan bir diğer gelişme ise bir grup askerin eğitim almak adına Fransa'ya gelmeleri idi. Herhangi bir kaynaktan teyit edilemeyen habere göre; Babiâli, Mühendishane komutanı Veli Bey, hava birlikleri komutanı, üç subay, pilotlar ve mekanisyenlerden oluşan bir heyeti de haritacılık eğitimi aldirmek üzere Fransa'ya göndermişti. Bu eğitim Paris'te gerçekleşecek olup, on gün sürecekti. Siyasi çevreler, Viyana ve Berlin'deki kısa süreli araştırma ve eğitimden sonra Fransız ordusunun eğitim vermesine sempatiyle baktıkları gibi mevcut durumun Fransa ve Türkiye arasındaki laik bağları güçlendireceğini düşünüyorlardı.³²⁹ Gazetelerde, Fransız kumandan Degoise'ın hava hizmetlerinin yeniden yapılandırılması için İstanbul'a gönderileceği haberleri yer almıştı. Dört Türk tabip binbaşının Fransız birliklerinde staj yaptığı dile getirilmişti.³³⁰ Enver Paşa'nın ordunun modernizasyonundan yana olması, Fransızların bu işte daha fazla yer alabilmesi ihtimalini akıllara getirmişti. Fransızlar Osmanlı ordusunda artan Alman etkisini kırabilmek için harekete geçmişlerdi. Bu basit deneme istenen sonucu vermemişti. Çıkabilecek bir savaşta Üçlü İtilaf'ın hedeflerinden birinin de Osmanlı toprakları olacağını bilen Fransa, ne Osmanlı Devleti'ni ittifak arayışlarına olumlu yanıt verebilmiş ne de artan Alman etkisini kırabilmişti.

³²⁴ *Journal Des Debats*, 12 Nisan 1914, s.1; Ayrıca bkz.: Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3., ss.424-425.

³²⁵ *Journal Des Debats*, 15 Nisan 1914, s.2.

³²⁶ *Journal Des Debats*, 22 Nisan 1914, s.2.

³²⁷ *Journal Des Debats*, 25 Nisan 1914, s.3.

³²⁸ *Journal Des Debats*, 13 Mayıs 1914, s.2.

³²⁹ *Le Temps*, 4 Nisan 1914, s.2.

³³⁰ *Le Temps*, 4 Nisan 1914, s.2.

İttihat ve Terakki kadrosunda Fransa'ya karşı müspet eğilimde olan Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Fransa'yla yakınlaşmanın Rus tehdidine karşı en iyi çözüm olduğunu düşünüyordu. Ayrıca O, Bosna-Hersek'i ilhak eden Avusturya-Macaristan'ın Almanya'nın en sadık müttefiki olduğunu da unutmamıştı. Üstelik Bingazi ve Trablusgarp'ı işgal etmiş İtalya'nın da Alman müttefiki olduğundan hareketle, Osmanlı Devleti'nin Almanya yerine Fransa'yla bağlaşmasına daha sıcak bakıyordu.³³¹ Osmanlı Devleti'nin, Rusya ve İngiltere'yle de bağlaşma görüşmeleri yaptığı bu dönemde, geçmişe dayalı bağları olan Fransa'yla da bu tip denemeler yapması yanlış olmazdı. Ekonomi, ticari, mali, idari, kültürel ve eğitim alanlarında yüzyıllardan beri süregelen derin ilişkiler, savaş yaklaşırken siyasi bir yakınlaşmaya yol açabilirdi. Osmanlı-Fransız yakınlaşmasının sağlanmasıyla, doğudaki Rus tehdidi de bir nebze baskılanabilirdi.³³² Bu düşünceyle atılan adımlardan biri Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti'nin kurulması olmuştur. Cemiyetin ilk toplantısı 2 Nisan 1914'te, Bahriye Nezareti'nde yapıldı. Cemiyetin İstanbul şubesine Cemal Paşa, Paris şubesine ise eski Dışişleri Bakanı ve dönemin milletvekili Jean Cruppi başkanlık edecekti.³³³ Açılış toplantısına Cemal Paşa başkanlık etmişti.³³⁴ Cemiyete üye Türklerden bazıları şunlardı: Mabeyn eski Birinci Kâtibi Halit Ziya Bey, eski Paris Baş Konsolosu Lütfi Bey, İstanbul mebusu İsmet Bey ve Nafia Nazırı Halaçyan, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Doktor Nazım, Asar-ı Atika Müzesi Müdürü Edhem Hamdi Bey ve Düyun-ı Umumiye Katib-i Umumisi Vahid Bey. Fransızlardan bazıları ise; Düyun-ı Umumiye İdare Meclis Başkanı La Bouliniere, Düyun-ı Umumiye Genel Sekreteri Pissard, Osmanlı Bankası Genel Müdür Yardımcısı Steeg, Choublier, Hukukçu Kont Ostrorog, Fransa Ticaret Odası Başkanı Giraud, Saint Quentin Kontu ve Fransız Büyükelçilik kâtibi Jaunez, Fransız İttifakı Genel Sekreteri Bossy, *Le Temps* yazarı Louis-Paul Alaux idi.³³⁵

O günlerde Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya sipariş verdiği gemiler basının dikkatinden kaçmamıştı. Babıâli, bir Fransız tersanesinden altı adet destroyer satın almak için anlaşma imzalamıştı. Yine adı verilmeyen bir başka Fransız tersanesinden

³³¹ *Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat*, (Yay. Haz.: Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul, 1996, s.107.

³³² Salih Tunç, "I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *OTAM*, S.25, Bahar 2009, s.187.

³³³ *A.g.m.*, s.187.

³³⁴ *Le Temps*, 4 Nisan 1914, s.2.

³³⁵ *Le Temps*, 1 Mayıs 1914, s.2; Cemiyetle ilgili bilgiler için ayrıca bkz.: Tunç, *a.g.m.*, ss.187-190.

de iki adet denizaltı siparişi verilmişti.³³⁶ Fransız Chantier Noumand Şirketi'ne altı destroyer, Creuzat Şirketi'ne de iki denizaltı siparişi verilmiş; hatta Cemal Paşa Fransa ziyaretinde Creuzat Denizaltı Tersanesini gezerek incelemelerde bulunmuştu.³³⁷ Sait Halim Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti'nin bir deniz ülkesi olması sebebiyle sahillerini koruyacak deniz gücüne ihtiyacı vardı. Kendilerinin barışçıl olduklarını öne sürüyor, Yunan donanmasının durumunu da takip ettiklerini belirtiyordu. Yunan ordusundaki silahlanmanın durmaması halinde milletin iradesini karşısında bulacağını söyleyen Sait Halim Paşa, Osmanlı'nın gereken adımları atmaya devam edeceğini ifade ediyordu.³³⁸

Osmanlı Devleti'nin yukarıda belirttiğimiz Fransız siyasası gereğince attığı bir diğer adım da Cemal Paşa'nın diplomatik görüşmelerde bulunmak üzere Paris'e gitmesi olmuştur. Aslında davet Fransa'dan gelmişti. 1914 yılının Haziran ayında, Fransız Büyükelçi Maurice Bompard Cemal Paşa ile yaptığı görüşmede, kendisinin Osmanlı-Fransız ilişkilerine verdiği katkının Fransız Hükümeti'nin dikkatini çektiğini ve Fransız Hükümeti'nin kendisini Fransa'ya davet ettiğini söylemişti.³³⁹ Cemal Paşa, Fransa'ya hareket etmeden önce, orada bulunacağı temaslarda izleyeceği yolu istişare etmek için Sadrazam Said Halim Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Said Halim Paşa, Cemal Paşa'dan adalar meselesinin çözümü için Fransızların desteğini talep etmesini, ayrıca Osmanlı Devleti ile Fransa ittifakını teklif etmesini istemişti.³⁴⁰ Paşa, Paris'ten önce Antibes'deki Juan Körfezi'nde, Fransız donanmasının savaş manevralarını incelemişti.³⁴¹ Fransız basını, Fransız sempatzanı ve Türk-Fransız Dostluk Cemiyeti kurucusu olarak nitelediği Cemal Paşa'nın ziyaretinin iki ülke arasındaki dostluğun pekişmesine katkı sağlayacağı tezini işlemişti. Cemal Paşa'nın Paris ziyareti Fransız basını tarafından pek olumlu karşılanmıştı. Kendisi Fransız makamları tarafından yüksek seviyede ağırlanmıştı. Öyle ki, Fransız Devrimi'nin yıldönümü vesilesiyle düzenlenen törende yerini almış, akşamki resepsiyona Cumhurbaşkanı Poincare'in davetlisi olarak katılmıştı.³⁴² Cemal Paşa Fransa ziyaretinde Fransız Hariciye Nezareti Siyasi İşler Müdür

³³⁶ *Journal Des Debats*, 1 Mayıs 1914, s.2.

³³⁷ Nevzat Artuç, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Denizaltı Gücünü Artırma ve Denizaltı Subay-Er Yetiştirme Çalışmaları", *Ege Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.23, S.2, Aralık 2008, s.59.

³³⁸ *Le Figaro*, 4 Mayıs 1914, s.2.

³³⁹ *Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat*, s.112.

³⁴⁰ *A.g.e.*, s.112; *Menteşe, a.g.e.*, s.112.

³⁴¹ *Le Petit Journal*, 10 Temmuz 1914, s.4.

³⁴² *Le Temps*, 1 Temmuz 1914, s.2.

Margerie ile yaptığı görüşmede Üçlü İtilaf'ın Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı çember içine almak istediğini, çemberin açık kısmının Avrupa'nın doğusu yani Osmanlı Devleti ve Bulgaristan olduğunu, dolayısıyla bu çemberi kendilerinin tamamlayabileceklerini söylemişti. Kısacası, açıkça ittifak teklifinde bulunmuştu. Ancak Pierre de Margerie teklif karşısında Fransa'nın tek başına karar alamayacağını, müttefikleriyle de konuyu istişare etmeleri gerektiğini söylemişti.³⁴³ *Le Temps*'da “Fransa ve Türkiye” başlıklı bir yazıda Cemal Paşa'ya methiyeler düzülmüştü. Cemal Paşa, Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti'nin kurucusu, bir Fransız dostuydu. Gerek subaylık gerekse siyasi kariyerinde, özellikle de İstanbul Muhafızlığı görevinde işine verdiği değer ve enerjisiyle işinin ehli olduğunu gösterdiği ifade edilmişti.³⁴⁴ Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasıyla birlikte bu methiyeler hiç hatırlanmayacaktı. Sonuç olarak, Cemal Paşa'nın Paris ziyareti, Talat Bey önderliğindeki heyetin Livadya ziyaretinden çok farklı değildi. Fransızlar da Ruslar gibi Türk heyetini sıcak şekilde karşılayıp ilgi göstermiş, ancak mevcut ilgi dostluk cemiyeti kurmakla kalmıştı.

2.5.3. Osmanlı-İngiliz Görüşmeleri

İngiltere, Osmanlı Devleti'yle ilişkilere diğer batılı güçlere nazaran daha geç başlamıştı. Her ne kadar XVI. yüzyılda bazı ticari ilişkiler kurulmuş olsa da XVIII. yüzyılda İngiltere'nin Uzakdoğu'daki sömürgelerinin güvenliği sebebiyle gelişen siyasal ilişkilere ilerleyen dönemde ekonomik, sosyal, kültürel ilişkiler de dâhil olmuştu.³⁴⁵ Rusya'nın sıcak denizlere inme ve İngiliz sömürgelerine bir tehdit oluşturma ihtimaline karşı İngiltere, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkan savaşlarda Osmanlı Devleti'nden yana tavır takınmayı tercih etmişti. Buna ek olarak, İngiltere'nin 1775-1783 yılları arasında Kuzey Amerika'da giriştiği savaşı kaybetmesi emperyal siyasasını Doğu Akdeniz-Hindistan hattı üzerinde inşa etmesine neden olmuştu.³⁴⁶ 1787 yılında patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların galip geleceği ortaya çıkınca, İngiltere Başbakanı William Pitt'in, 1791'de Rusya'ya verdiği Osmanlı topraklarının bütünlüğünün muhafazasına

³⁴³ Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat, s.115.

³⁴⁴ “France et Turquie”, *Le Temps*, 5 Temmuz 1914, s.1.

³⁴⁵ Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri*, Babil Yayınları, Ankara, 2004, ss.6-7'den akt.: Kaşığıuşun, a.g.t., s.87.

³⁴⁶ Frank Edgar Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853*, Harvard University Press, Cambridge, 1970, ss.38-41.

dair verdiği ulti­matom bunun en belirgin örneklerinden biridir.³⁴⁷ Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal etmesinin akabinde, İngiltere Osmanlı Devleti'yle çeşitli antlaşmalar yaparak Osmanlı coğrafyasında artan Fransız ve ayrıca Rus nüfuzunda kendine kapı aralamaya başladı. Bu itibarla 5 Ocak 1799'da Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Fransa'ya karşı savunma antlaşması imzalandı. Yine bu iki devlet, 30 Ekim 1799'da İngiltere'ye Karadeniz'de ticari imtiyazlar veren bir antlaşma daha imzaladılar.³⁴⁸ Osmanlı Devleti, gerileme dönemi boyunca Rus tehdidine karşı İngiltere ve Fransa'yı, Fransız tehdidine karşı ise İngiltere'yi kullanarak denge politikası uygulamaya çalışmıştı. Osmanlı Devleti bu prensipten hareketle Fransızlara karşı bir başka ittifak antlaşmasını da 3 Ocak 1799'da Ruslarla yapmıştı. 5 Ocak 1809'da Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasında yapılan Kale-i Sultaniye Antlaşması'yla Boğazlar tüm yabancı donanmalara kapanırken, İngiltere hem ticari imtiyazlar ediniyor hem de Osmanlı coğrafyasındaki nüfuzunu güçlendirmiş oluyordu.³⁴⁹

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyanın 14 Mayıs 1833 tarihinde imzalanan Kütahya Antlaşması'yla sonuçlanması Babiâli'yi tekrardan Batılı devletlere başvurmaya sevk etti. Rusya ile 8 Temmuz 1833'te imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nda yer alan Boğazların savaş halinde Rusya lehine kapatılması, barışta ise Rusya'ya açık olmasına ilişkin gizli maddenin ortaya çıkması İngiltere'yi harekete geçirdi. İngiltere, Osmanlı Devleti'yle önce Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nı imzalayarak önemli ticari imtiyazlar edindi. Arkasından 1841'deki Londra Boğazlar Konferansı'nda alınan kararla Boğazların savaş zamanında savaş gemilerine kapatıldı.³⁵⁰ 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'yla İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni koruma politikasından vazgeçerek gerek toprak gerekse ekonomik bazda en büyük payı alma yönünde politikalar geliştirmeye başlamıştı. 1908 yılında Rus Çarı II. Nikola ile İngiltere Kralı VII. Edward Reval'de yaptıkları görüşmede İran, Afgan

³⁴⁷ Rıfki Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, 1791-1941*, İstanbul, 1946, ss.12-14.

³⁴⁸ Jacob Coleman Hurewitz, *Diplomacy in the Near Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, V.1, D. Van Nostrand Company, Inc, New York, 1956, ss.65-68.

³⁴⁹ Kale-i Sultaniye Antlaşması'yla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Süheyla Yenidünya, "Kale-i Sultaniye Anlaşması'nın Gizli Görüşmeleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, Haziran 2009, ss.309-325.

³⁵⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, ss.302-327.

sınırı, Girit ve Balkan demiryolları gibi meselelerin yanında Osmanlı Devleti'nin geleceğini de masaya yatırmışlardı.³⁵¹

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasından bazı ticari konular sorun oluşturmaya başlamıştı. Bağdat Demiryolu için Osmanlı Hükümeti'nin ek vergi talebi, Irak petrollerinin İngiliz petrolleri imtiyazının İngilizlere verilmesinin sürüncemede bırakılması, Fırat ve Dicle nehirlerinde gemicilik yapan İngiliz Lynch şirketine istenilen imtiyazların verilmemesi başta olmak üzere Ortadoğu'nun çeşitli yerlerinde yaşanan anlaşmazlıklar iki ülke arasındaki ilişkileri bozmuştu.³⁵² İngiltere ise Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda savaşa karşı bir tutum sergilememişti.³⁵³ Olumsuz yönde seyreden Osmanlı-İngiliz ilişkileri, 1914 yılına gelindiğinde aynı yönde ilerlemişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli aktörlerinden biri olan İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi ilişkileri alt düzeyde seyretmişti. Yukarıda belirtilenler sorunlara ek olarak, Osmanlı Devleti'nin gitgide Almanya'ya yaklaşması da ilişkilerin zayıflamasında önemli bir etkendi. Savaşa giden süreçte iki ülke arasında yaşanan gelişmeler Fransız basınca dikkate değer görülmemişti. Osmanlı Devleti Batılı devletlerle dostluk cemiyeti adı altında yapılanmalar kurarak Batılı devletlerle siyasi ve askeri ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemekteydi. Bunlardan biri de Londra Osmanlı Komitesi'nin açılmasına yardımcı olacak Türk-İngiliz Derneği'ydi. Türk-İngiliz Derneği İstanbul'da kuruldu. Üyelerin arasında eski Sadrazamlardan Gazi Muhtar Paşa ve eski Maliye Nazırı Nail Bey yer alıyordu.³⁵⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın başlayacağı 1914 yılında Osmanlı-İngiliz ilişkilerine dair bir diğer önemli konu da Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye parasını peşin olarak ödediği *Reşadiye* ve *Sultan Osman* isimli dretnotlar meselesiydi. Osmanlı Hükümeti 1911 yılında İngiliz Vickers şirketine *Reşadiye* dretnotunun siparişini vermiş, ancak önce Trablusgarp ardından Balkan Savaşları'nın cereyan etmesiyle dretnotun teslimatı yapılmamıştı. *Reşadiye*'ye ek olarak Brezilya'nın İngiltere'ye yaptırdığı *Rio de Janeiro* isimli dretnot, Brezilya'nın sonradan

³⁵¹ Orhan Koloğlu, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", *Tarih ve Toplum*, S.24, İstanbul, 1985, s.370.

³⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Önder Kocatürk, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, İstanbul, 2009, ss.264-323.

³⁵³ Detaylı bilgi için bkz.: Önder Kocatürk, *Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.s.88-122, ss.328-390.

³⁵⁴ *Journal Des Debats*, 19 Mart 1914, s.2.

vazgeçmesi üzerine Osmanlı Hükümetince satın alınarak *Sultan Osman* adını aldı. Bu iki dretnotun teslimatı tarihinin 1914 yılının sonbaharı olacağı öngörülmekteydi.³⁵⁵ 29 Nisan 1914'te İngiliz Armstrong fabrikasına *Fatih Sultan Mehmet* adı verilen bir zırhlı ile iki adet torpido destroyer daha sipariş edilmiş ancak bu gemiler de savaşın patlak vermesiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne teslim edilmemişti.³⁵⁶

İngiltere'nin bu gemileri Osmanlı Devleti'ne teslim etmekten vazgeçmesi Fransız basınında yer almamıştı. Winston Churchill'ın gemileri Osmanlı Devleti'ne teslim etmeyeceklerini açıkladığı 3 Ağustos 1914 tarihi aynı zamanda Almanya'nın Fransa'ya savaş ilan ettiği tarihti. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği o günlerde Fransa'nın savaşan devletlerden biri olacağı neredeyse kesin gibiydi. Dolayısıyla Fransa'da kamuoyunun en çok takip ettiği konu savaş ve savaşın akisleriydi. Ayrıca savaş haberlerine bir de 1 Ağustos 1914'te gerçekleşen Jean Jaures suikastı eklenmiş, Fransız kamuoyunun dikkati tamamen kendi ülkelerine çevrilmişti. Bu nedenlerden ötürü haberin Fransız basınında yer almadığı düşünülebilir. Ancak *Le Figaro*'nun 10 Temmuz 1914 tarihli nüshasında “*Sultan Osman'ın Gücü*” başlıklı kısa bir makale yayınlanmıştı.³⁵⁷ *Sultan Osman*'ın Osmanlı Devleti'ne resmi devrinin henüz yapılmadığını, ancak çok yakın bir zaman içinde teslimatın yapılacağını yazmıştı. *Sultan Osman*'ın çok güçlü bir savaş gemisi olduğunu belirten Coudurier, geminin 12 topunun 12 inç, 60 topunun 6 inç olduğunu ve dakikada 900'den fazla mermi atabildiğini ifade etmişti.³⁵⁸ Bu gemi sayesinde Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'nde egemen güç olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmuştu. Olası bir savaşta Yunanistan, Osmanlı Devleti karşısında denizlerde yenilgiye uğrayabileceği gibi müttefiki Rusya'yı da zor durumda bırakabilirdi. İşte bu sebeplerden ötürü *Sultan Osman*, parası ödendiği halde Osmanlı donanmasına katılamamıştı. *Sultan Osman*'a ek olarak Vickers tezgâhlarında inşası tamamlanmış *Reşadiye* dretnotu ile yine burada Şili için inşa edilmiş olan iki torpido destroyerine de el konulmuştu.³⁵⁹

³⁵⁵ Ünlü, *a.g.m.*, s.573.

³⁵⁶ *A.g.m.*, ss.574-578.

³⁵⁷ Joseph Coudurier, “Le Puissance de Sultan-Osman”, *Le Figaro*, 10 Temmuz 1914, s.2

³⁵⁸ *Le Figaro*, 10 Temmuz 1914, s.2.

³⁵⁹ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2018, s.36.

2.5.4. Osmanlı-Alman Yakınlaşması

Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya nazaran sanayi devrimini geç tamamlaması, sömürgecilik yarışına da geç başlamasına neden olmuştu. 1871 yılında Prusya önderliğinde siyasi birliğini kuran Almanya, Şansölye Otto von Bismarck yönetiminde diplomasi odaklı bir dış siyasa anlayışını benimsemişti. Zira Bismarck Alman Birliği'ni bozabilecek yegâne tehdidin bu birliği hazmetmekte zorlanacak Avrupa ülkelerinden geleceğini düşünüyordu. Sömürge edinmek için güçlü donanmaya sahip olunması gerektiğinin bilincinde olan Bismarck, şansölyeliği boyunca sömürge mücadelesi yerine Alsace-Lorraine'i Almanya'dan geri almak isteyen Fransa'yı yalnızlaştırıp, Rusya ve Avusturya-Macaristan ile ülkesini yakın tutmaya çalışmıştı. Bu itibarla, 1873 yılında Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında Üç İmparatorlar Ligi (bir diğer adıyla Üçlü Antant) kuruldu. Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'yla Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını bir kenara itmesi, Berlin Kongresi'nde ise Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ın yanında saf tutması Üç İmparatorlar Ligi'nin sonunu getirdi. Bismarck'ın uyguladığı diplomaside etkili olan olası Rus-Fransız ittifakı, 1881 yılında Üç İmparatorlar Ligi'nin tekrar kurulmasına vesile oldu. Diplomasiyi kullanarak sınırlarını korumak, Fransa'yı izole etmek ve karşısında güçlü bir blok oluşmasını engellemek adına adımlarını atan Bismarck, İkinci Üç İmparatorlar Ligi Antlaşması'yla Osmanlı toprakları üzerinde emelinin olmadığını göstermişti. Bismarck ligi tekrar canlandırmak için Balkanları bu iki ülkeye bölüştürmüştü. Bulgaristan ve Doğu Balkanlar Rus etkisine, Batı Balkanlar ise Avusturya-Macaristan etkisine bırakıldı. Ancak Avusturya-Macaristan'ın taksimata uymayarak 1885'teki Bulgar Krizinde Rus karşıtı tutum sergilemesi İkinci Üç İmparatorlar Ligi'nin sonunu getirmişti.³⁶⁰

Otto von Bismarck, Rus-Fransız ittifakının oluşmasını önlemek amacıyla, 1887 yılında Almanya ile Rusya arasında Teminat Antlaşması yapılmasına ön ayak oldu. Bu antlaşmayla Almanya, Rusya'nın Balkanlardaki ve özellikle de Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki tarihi haklarını ve nüfuzunu kabul ederek Osmanlı Devleti'ni kendi menziline dışında tutmuş oluyordu. Ancak Bulgar meclisinin Teminat Antlaşması'ndan hemen sonra, (1887) Bulgaristan Prensliğine Avusturya-Macaristan

³⁶⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, ss.485-508.

ordusunda subay olan ve Alman İmparatorluğu ailesinden olan Ferdinand de Sax-Cobourg'u seçmesi Alman-Rus ilişkilerini bozdu.³⁶¹

I. Wilhelm'in vefatından sonra III. Frederik tahta geçtiyse de üç ay sonra kanserden ölmesi üzerine, yerini II. Wilhelm almıştı. II. Wilhelm, 1890 yılında Otto von Bismarck'ı şansölyelikten azlettikten sonra Almanya'nın dış siyasette izlediği yol da değişmeye başlamıştı. Bismarck diplomasi silahıyla rakiplerini ekarte ederken, II. Wilhelm ve yeni şansölyesi Leo von Caprivi askerlerin fikirlerini siyasetçilerinkinden daha çok önemsiyor, yayılcı siyaset güdüyordu. Onlara göre Almanya; İngiltere, Fransa ve Rusya'yla emperyal rekabete başlamalı, deniz aşırı coğrafyalara yönelmeliydi. Güney Amerika'ya yönelmek Almanya'yı Amerika Birleşik Devletleri'yle savaşın eşiğine getirebilir, Çin'i hedef almak hele ki Rusların 1905'teki Japon yenilgisinden sonra ihtimal dahilinde olamazdı. Diğer yandan Almanya'nın İngiliz donanmasını aşip Çin'e ulaşabilecek donanması da bulunmuyordu. Fransa Kuzeybatı Afrika'ya asker çıkarmış, yine Fransa, Rusya ve İngiltere, Osmanlı topraklarında büyük imtiyazlar elde etmişlerdi. Bu noktada Osmanlı Devleti II. Wilhelm'in yayılcı dış siyasasının odak noktası haline gelmişti.³⁶² Bu durum tabiatıyla Almanya ile Fransa, İngiltere ve Rusya'yla olan ayrışmaları daha da belirginleştiren bir unsur olarak ortaya çıkıyordu.³⁶³ Berlin Antlaşması'yla birlikte Osmanlı idarecileri Rusya, Fransa ve İngiltere'nin kendilerine yaşam şansı tanımayacaklarını iyice anlamışlardı. Bu durum zaten Osmanlı-Alman yaklaşmasına zeminini oluşturmuştu. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan savaşlar ve İngiltere ile Fransa'nın kendi çıkarlarını gözettikleri ikircikli siyasalar, Almanya'nın geleneksel emperyalist yöntemlerle Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmesi gerekliliğini ortadan kaldırmıştı.

II. Abdülhamid'in, İttihad-ı İslam politikasına dayanarak İngiltere, Rusya ve Fransa egemenliğindeki Müslümanları etki altına alabilme ihtimali Almanya'nın da çıkarına olabilirdi. Zira, Müslüman sömürgesi olmayan Almanya Osmanlı Devleti'ne daha kolay yaklaşabileceği gibi rakipleri Fransa, İngiltere ve Rusya da zor durumda kalabilirlerdi. Nitekim II. Wilhelm ve eşi 1889 yılında İstanbul'a geldiler. 1881 yılında Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine, Baron Von Der Goltz başkanlığında bir

³⁶¹ A.g.e., ss.539-542.

³⁶² Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, C.69, S.254, Nisan 2005, ss.2-5.

³⁶³ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, ss.4-5

Alman askeri heyeti İstanbul'a gelmiş, Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemek için çalışmalarda bulunmuştu. Alman askerleriyle birlikte Alman tüccarlar da yavaş yavaş Osmanlı topraklarına gelmeye başlamışlar hatta Deutsche Bank İstanbul'da bir şube açmışlardı. II. Wilhelm bu ziyaretiyle Almanya'nın Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerinde henüz devreye sokulmamış siyasi, jeostratejik çıkar elde etme yolunda ciddi bir adım atmış oluyordu. II. Wilhelm 1898 yılında İstanbul'a tekrar gelmiş, oradan Kudüs ve Suriye'ye de geçmişti. Ziyaretin Makedonya, Girit ve Ermeni meselelerinin gerginleştiği döneme denk gelmesi Almanya'nın İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında duracağı anlamına gelmekteydi. Ayrıca II. Wilhelm'in Kudüs'te bir Protestan kilisesi açması İngiltere'ye bir mesaj niteliği taşımaktaydı. Şam'a gittiği sırada Emeviye camiinde Selahaddin Eyyubi'nin mezarını ziyaret edip onun anısına plaket yaptırdı.³⁶⁴ II. Wilmelm, bu ziyaretinde 300 milyon Müslümanın halifesi olan II. Abdülhamid'in kendisinin dostu olduğunu açıkladı. II. Abdülhamid Haydarpaşa-Bağdat demiryolu yapımı için yabancılara tanıdığı tüm imtiyazları Alman demiryolu şirketine devretti. 1898'de Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi olarak atanan Von Bieberstein, Osmanlı Devleti'ne Deutsche Bank için demiryolu siparişi, Krupp-Konzern için silah siparişi verdirtti. Yine bu dönemde Osmanlı Devleti'nde pek çok Alman memur ve subay istihdam edildi.³⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda aldığı mağlubiyetler, II. Meşrutiyet'in ilanıyla ülke yönetiminde söz sahibi olan İttihatçıların Almanya'yla yakınlaşma sürecinin devam etmesine neden olmuştu. Zira bu savaşların yaşandığı sırada İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane politikaları, İttihatçıları güvenilebilecekleri tek ülkenin Almanya olduğu gerçeğine ulaştırmıştı.

Savaşın yaklaştığı dönemde Osmanlı-Alman yakınlaşmasına dair Fransız basınının dikkatini çeken ilk önemli gelişmenin Maliye Nazırı Cavid Bey'in Berlin seyahati olduğu söylenebilir. "Osmanlı-Fransız Görüşmeleri" bölümünde bahsettiğimiz istikraz meselesinin sürüncemede kalması Osmanlı Devleti'ni yeni arayışlara itmişti. Aşağıda değineceğimiz Alman Askeri Islahat Heyeti'nin İstanbul'a gönderilmesine ilişkin müzakerelerin devam ettiği sırada Almanya, Osmanlı Devleti'nin Maliye Nazırı'nı çeşitli ticari ve ekonomik meseleleri görüşmek üzere

³⁶⁴ A.g.e., s.67.

³⁶⁵ Reyhan, a.g.m., ss.11-13.

Berlin'e davet etmişti. Almanlar, Basra'dan denize kadar Bağdat hattı kısmının inşası imtiyazından ve Basra körfezinde deniz limanı tesisi haklarından feragat etmek istemişti. Almanya ayrıca Bağdat şimendiferi şirketinin Bağdat ve Basra'da inşa edeceği limanların inşası haklarının ayrı şirketlere devredilerek İngiliz sermayesinden yüzde yirmi oranında iştirak sağlamak niyetindeydi. Almanların üçüncü isteği ise Mersin-Tarsuz-Adana hattının iştirak hakkının Bağdat şirketine devredilmesi idi.³⁶⁶ Cavid Bey'e göre, Almanlar Bağdat civarına yapmayı taahhüt ettiği askeri istasyonlara para harcamak istememektedir. Cavid Bey'in Almanya'daki görüşmeleri ne Almanların isteklerinin yerine gelmesini sağlamış ne de Osmanlı Devleti'nin borçlanma talebini olumlu neticelendirebilmişti. Fransız basını ise konuyla ilgili edinebildiği haberleri okuyucularıyla paylaşmıştı. *Le Figaro*, Cavit Bey'in Berlin'e Alman yetkililerle gümrük ve ticaret, Alman Bankası'ndan alınabilecek borç ve Türkiye'ye gelmesi öngörülen Alman askeri heyetinin şartlarını görüşmek için geldiğini yazmıştı. Gazeteler bu ziyareti irili ufaklı da olsa dikkate değer bulmuş, okuyucularıyla paylaşmışlardı. Gümrük ve ticaretle ilgili konular Türk gümrük tarifelerinin artırılması, alkol, sigara oyun kâğıtları ve kibrit tekellerinin oluşturulmasıydı. Ayrıca 1 Kasım'da İstanbul'dan bildirilen bir habere göre, Osmanlı Devleti ordusunu yeniden inşa etmek için Alman misyonu ile anlaşma yapmıştı. Misyonun başındaki kişi geniş yetkilerle donatılacaktı. General genişletilmiş yetkisini sadece ordu üzerinde değil aynı zamanda askeri okullar üzerinde de kullanabilecekti. Alman militeratesesi imzanın onayı için Berlin'e hareket edecekti. Döndüğünde Osmanlı yönetimine Alman askeri misyonunda yer alacak yetkililerin seçimiyle ilgili bir rapor sunacaktı.³⁶⁷

Çeşitli konularda görüşmeler yapmak üzere Berlin'de bulunan Cavit Bey'in rahatsızlandığına dair iddialar ortaya atılmıştı. *Le Figaro*, Deutsche Bank'la yapılan görüşmeler sonucunda temel bir prensip anlaşması olsa da üzerinde görüşülmesi gereken çeşitli detaylar olduğunu öne sürmüştü. Nafia Nezareti müsteşarı Muhtar Bey (Ahmet Muhtar Cilli) anlaşmaya son halini vermek için Berlin'e gelmişti.³⁶⁸

Pek çok alanda ıslahat hareketine girişen İttihatçılar Alman muhataplarıyla gerçekleştirdikleri müzakereler neticesinde, 27 Ekim 1913 tarihinde bir protokol imzaladılar. Protokole göre, Osmanlı ordusunun modernizasyonu için bir Alman

³⁶⁶ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3., ss.448-449.

³⁶⁷ *Le Figaro*, 2 Kasım 1913, s.2.

³⁶⁸ *Le Figaro*, 13 Kasım 1913, s.2; Cavid Bey, *a.g.e.*, C.2, s.278.

Askeri Islahat Heyeti İstanbul'a gelecekti. Aslında bu heyet Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen ilk askeri heyet değildi. Her ne kadar gerek Bismarck döneminde gerekse ondan önceki dönemde Almanya, dış siyasete Osmanlı Devleti'yle ilgili büyük politikalar geliştirmediyse de buna benzer askeri heyetleri Osmanlı Devleti'ne göndermişti. III. Selim döneminde Albay von Goetze Türk topçu birliklerini denetlemiş, 1835'te Helmuth von Moltke İstanbul'a gelmiş, 1882'de Otto von Kahler ve 1885 yılında Wilhelm Colmar von der Goltz Osmanlı Devleti'nde askeri okullar müfettişlikleri görevlerinde bulunmuştu.³⁶⁹

General Liman von Sanders Alman Askeri Islahat Heyeti'ne beş yıl boyunca başkanlık edecek, Korgeneral rütbesiyle 1. Kolordu Komutanlığı'na ve Askeri Şura Üyeliği'ne atanacaktı. Liman von Sanders'in makamı Harbiye Nazırı'ndan sonra gelecek, ordudaki atış okulları, talimgâhlar, gösteri birliklerinin de içinde olduğu tüm askeri eğitim ve öğretim kurumları O'na bağlı olacaktı. Türk subaylarının ve generallerinin yükselmesinde ve meslekten ihracında oyu olacaktı. Alman ordusunun bir savaşa dâhil olması halinde Liman von Sanders ve diğer tüm Alman subayların sözleşmeleri feshedilebilecekti. Yabancı subayların celb, tayin ve görevden alma yetkisi yalnızca Liman von Sanders'a ait olacaktı.³⁷⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın arefesinde, Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti ile ilgili olarak en çok takip edilen konu Osmanlı-Alman ilişkilerinin seyriydi. Osmanlı-Alman ilişkileri özelinde ilk dikkat çeken gelişme ise Alman Askeri Islahat Heyeti meselesi olmuştu. Osmanlı Devleti'yle Almanya arasında Türk ordusunun eğitimi için Alman Askeri Islahat Heyeti'nin gönderilmesi konusunda anlaşmaya varılmış, Liman Von Sanders'in başında olduğu heyet 14 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'a gelmişti.³⁷¹ 14 Aralık'ta İstanbul'dan edinilen bilgiye göre, sabah saat 10.00 sularında Liman von Sanders ve dokuz generalden oluşan Alman misyonu Sirkeci garına ulaştığında, misyonu bir İtfaiye müfrezesi karşılamıştı. Türk ve Alman milli marşları çalınmıştı. Heyet kendi rütbelerinde olan Türk üniformalarını giymişti.³⁷² Liman von Sanders ile birlikte on kişiden oluşan heyetteki kişi sayısı, daha önceden İstanbul'a gelmiş subaylarla birlikte 41'e ulaşmıştı.³⁷³

³⁶⁹ Ortaylı, *A.g.e.*, s.58; Necmettin Alkan, "GOLTZ Wilhelm Colman von der", *İslam Ansiklopedisi*, C.Ek.1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, ss.478-480.

³⁷⁰ Yüksel Kaştan, *a.g.m.*, s. 292; Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3., ss.286-287.

³⁷¹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.9.

³⁷² *Le Figaro*, 15 Aralık 1913, s.2.

³⁷³ Kaştan, *a.g.m.*, s.293.

İki ülke arasındaki yakınlaşmanın askeri boyutu Fransız kamuoyunda kaygı verici olarak değerlendirilmişti. Bu dönemde Fransız basınının kulağı İstanbul'da, gözü Alman gazetelerindeydi. Her gelişme anında gazete sütunlarında “*Türkiye’deki Alman Misyonu*” başlığıyla yer buluyordu. Liman Von Sanders’in İstanbul’a gönderilmesi Fransa, İngiltere ve Rusya’da ciddi soru işaretlerinin oluşmasına yol açmıştı. Fransız kamuoyu Liman Von Sanders’in hangi amaçla İstanbul’a gönderildiğini merak ediyor, Osmanlı ve Alman gazetelerinde yer alan haberlere yer veriyorlardı. Fransız basını gelişmeleri o kadar yakından takip ediyordu ki Harbiye Nezareti’nde Liman Von Sanders’in odasının hazırlatıldığını dahi atlamıyordu.³⁷⁴

Rusya, İstanbul’daki kolordu komutanının aynı zamanda İstanbul muhafızı ve Karadeniz boğazındaki istihkâmların amiri olmuş olduğunu, sıkıyönetim zamanlarında ise İstanbul’un asayişinden sorumlu olduğunu, bu durumun İstanbul’da yaşayan Rus elçi ve elçilik çalışanları için kabul edilemez olduğunu ifade etmişti. Rusya çıkacak bir savaşta genişleme alanı olarak gördüğü Osmanlı topraklarında Alman kumandanlarla karşılaşacak olma ihtimalinde ciddi rahatsızlık duymuştu. Osmanlı jandarma genel müfettişinin Fransız Albert Bauman, donanma komutanının İngiliz Amiral Arthur Limpus olması, İngiltere ve Fransa’yı Osmanlı Hükümeti’ne baskı yapmaktan bir miktar alıkoymuştu.³⁷⁵ Ancak Fransa kendini bu meseleden bütünüyle dışarıda tutmaya meyilli değildi. Almanya’yla gerginliğin gitgide büyüdüğü bir ortamda Fransa’nın Rusya’ya sırt çevirmesi düşünülemezdi. Çünkü Fransa, Almanya’yla aralarında çıkabilecek bir savaşta Rusya’nın desteğine güveniyordu.

Sadrazam Said Halim Paşa 15 Aralık 1913 tarihinde İngiliz, Fransız, Rus büyükelçileriyle ayrı ayrı yaptığı görüşmelerde Liman von Sanders’in birinci kolorduyu komuta edeceğini, Boğazların savunmasının kendisinin sorumluluğunda olmayacağını ve sıkıyönetim olması halinde İstanbul’un asayişinden sorumlu olmayacağını ifade etmişti. Fransız Dışişleri Bakanı Gaston Doumergue’nin Osmanlı Devleti’nin Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa ile 18 Aralık 1914 tarihinde yaptığı bir görüşme işin seyrinin değişmesine etki etmişti. Bu görüşmede Gaston Doumergue, İstanbul’un başka bir ülke tarafından denetlendiği müddetçe Fransız sermayedarların dost Türklere borç vermesinin mümkün olamayacağını söylemişti.³⁷⁶

³⁷⁴ “La Mission Militaire Allemande en Turquie”, *Le Figaro*, 9 Aralık 1913, s.2.

³⁷⁵ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3, s.288.

³⁷⁶ *A.g.e.*, s.298.

Üçlü İtilaf'ın baskısına karşılık bir formül bulundu. 14 Ocak 1914 tarihinde II. Wilhelm, Liman von Sanders'in rütbesini Birinci Ferikliğe yükseltti. Alman ordusunda Birinci Ferik olan bir generalin, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında akdedilen mukaveleye göre, Osmanlı ordusunda otomatikman mareşal olması gerekiyordu. Mareşal rütbesi ise, o generalin kolordu komutanı olmasına müsaade etmiyordu.³⁷⁷

Bu gelişmelerin üzerine Fransız basınında, Liman Von Sanders'in Osmanlı ordusunun genel müfettişliği pozisyonunda olmayacağı, özellikle de Rus Büyükelçisi'nin Sait Halim Paşa'dan garanti aldığı ifade edilmiş; Liman Von Sanders'in askeri okulların denetçisi ve Harbiye Nezareti Danışmanı olacağına dair haberler paylaşılmıştı.³⁷⁸ O dönemde, Amiral Limpus başkanlığındaki İngiliz Deniz Heyeti Osmanlı Donanması'nın eğitiminden sorumluydu. II. Wilhelm, Liman Von Sanders İstanbul'a hareket etmeden önce kendisiyle bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede İngiliz Deniz Heyeti'nin donanmadan, kendisinin ise ordudan sorumlu olduğunu ifade etmişti. Çalışma sahalarının ayrı olduğunu belirten II. Wilhelm, İngilizlerle iyi geçinmesini tavsiye etmişti. Liman Von Sanders farklı yetkilerle geliyordu. Ordunun modernizasyonunda sorumlu olacak, Osmanlı Devleti'nde görev yapan tüm Alman subayların doğrudan doğruya amiri olacaktı. Kendisinin kabul etmediği hiçbir yabancı subay orduya alınmayacaktı. Askeri eğitim ve öğretim kurumlarından sorumlu olacak, ayrıca Yüksek Askerî Şûra Üyesi olacaktı.³⁷⁹ Bu arada Fransız General Baumann da Türk jandarma teşkilatıyla ilgileniyor, bu durumda Liman Von Sanders'le Baumann'ın yetkileri kesişiyordu. Yetki çatışmasının önüne geçilmek için Harbiye Nezareti'ne bağlı jandarma teşkilatı Dahiliye Nezareti'ne bağlanarak çözülmüştü.³⁸⁰

Alman askeri heyetinin Türk ordusunda önemli bir pozisyonda yer alacak olması Rusları ciddi anlamda rahatsız etmişti. Olayın bu yönü Fransız kamuoyunda ciddi bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştı. Rene Marchand'ın devletin yüksek kaynaklarından aldığı bilgilere göre, Rusların, Türk Ordu komutanlıklarının başında Alman misyonunda görevli olacak olan Alman askerlerinin komuta etmesine asla

³⁷⁷ A.g.e., s.303.

³⁷⁸ *Le Figaro*, 14 Ocak 1914, s.2.

³⁷⁹ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (çev.: Fahri Çeliker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.113.

³⁸⁰ Von Sanders, a.g.e., ss.23-24.

müsaade etmeyeceği belirtilmekteydi.³⁸¹ Türkiye'deki Alman misyonunun başında bulunan Liman Von Sanders, olası bir savaşa karşı İstanbul'un daha korunaklı bir hale getirilmesi için çeşitli güçlendirmeler yapılmasını önermişti. Rusya, Liman Von Sanders'in misyonun başına atanmasından çok, bu kadar geniş yetkilerle donatılmış olmasını kabul edilemez buluyordu.³⁸² Sıcak denizlere inmeyi hedefleyen Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni hedef olarak görmesi bir yana, Almanya'yla yaşadığı çıkar çatışmaları da düşünüldüğünde şimdi bu iki devletin askeri, ekonomik ilişkilerini güçlendiriyor olması Rusya'yı rahatsız etmekteydi.

Alman misyonunun İstanbul'a gelişi ve karşılanması da Fransız basını tarafından ilgiyle takip edilmişti. Ancak bu misyonun tam olarak ne yapacağı, orduda ne kadar etkili bir pozisyonda olacağı Ruslar tarafından endişeyle merak edilmekte olup; bu durumun sıkça Fransız basınında işlenmesi de Fransa'nın da bu konuda ne kadar endişeli olduğunu göstermektedir. Safların yavaş yavaş belirmeye başladığı ortamda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşması, Üçlü İtilaf üyelerinin görmek istemeyeceği bir durumdu. Üçlü İtilaf, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını ve ticari, ekonomik, toprak konularında Avrupa Devletleri'nin kendi aralarında yapacakları paylaşımı razı olmasını istiyordu.

Rusya'nın başını çektiği, Fransa'yla İngiltere'nin de muhalif olduğu Alman Askeri Islahat Heyeti meselesi bu ülkelerin kamuoylarında tartışılırken, Almanların askeri heyet yollayarak Osmanlı ordusunu kendilerine karşı hazırlayıp hazırlamadığını sorguluyordu. Rusya Başbakanı Kokovtsov Alman Şansölyesi Hollweg'e heyetin merkezinin en azından Edirne'de bulunmasını teklif etmişti.³⁸³ İstanbul'daki Üçlü İtilaf'ın elçileri heyetin gizli ajandasının olup olmadığını araştırıyorlar, heyetin etki alanıyla ilgili Osmanlı Hükümeti'ne endişelerini bildiriyorlardı. Bu sırada Osmanlı Sadrazamı Üçlü İtilaf'ın büyükelçiliklerine Liman Paşa'nın yetkilerinin sınırlandırıldığı, kendisinin yetki alanının sadece modernizasyon ve eğitim alanında olduğunu bildirmişti. Çanakkale ve Boğazların, Divan-ı Harbin, askeri mahkemelerin tüm sorumluluğunun Harbiye Nezareti'nde olacağı belirtildi.³⁸⁴

³⁸¹ *Le Figaro*, 30 Kasım 1913, s.2.

³⁸² *Le Figaro*, 5 Aralık 1913, s.2.

³⁸³ *İkdam*, 27 Teşrin-i Sani (Kasım), 1913'ten akt.: Karaca, *a.g.m.*, s.205.

³⁸⁴ *Le Figaro*, 16 Aralık 1913, s.2.

Alman misyon heyetinin onuruna bir gala düzenlenmişti. Liman Von Sanders, düzenlenen galada yetkisinin sınırlarını tekrar belirleyip bir yanlış anlaşılmaya yer vermemek adına buradaki görevinin Osmanlı ordusunu yeniden organize etmek olduğunu belirtmişti. Albay Back Askeri Lise komutanlığına atanırken, Albay Werdmann ise subay eğitmek için Halep'e doğru hareket etmişti.³⁸⁵ Buna karşın Fransız kamuoyunda Alman misyonunun Osmanlı ordusundaki yeri ve etkisinin tam olarak ne olduğu konusundaki kaygılar halen devam etmekteydi. Bu durum olası bir savaşta Fransa'nın Ortadoğu'daki hâkimiyet alanı için tehdit oluştururken, Rusya'yla bağının kopması anlamına da gelebilecekti. Yaşanan gelişmeler en az Fransızlar kadar Ruslar için de endişe vericiydi. Olaya Rus penceresinden bakan Fransız basını, Rusların Alman askeri misyonunun Türkiye'ye gelmesinden son derece rahatsız olduklarını belirtiyordu. Almanlar, Liman Paşa ve misyonun geçici bir süre İstanbul'da kalacağını söylese de Rusların buna pek inanmış görünmediklerini ve misyonun çok daha uzun süre İstanbul'da kalabileceğini düşündüklerini ifade ediyordu.³⁸⁶ Her ne kadar Ruslara Liman Von Sanders'in yetkilerinin belli sınırlar dâhilinde olduğu söylendiyse de kendisinin Türk mareşalliğine terfi ettirilmesi dikkatlerden kaçmamıştı.³⁸⁷

Üçlü İtilaf'ı oluşturan ülkelerin kritik izahat taleplerine savaş başlayana kadar net cevaplar vermekten kaçınan Osmanlı yönetiminin bu duruşu, Fransız kamuoyunun dikkatini çeken bir başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten ileride de görüleceği üzere, Osmanlı yönetiminin bu tavrı savaş başladıktan sonra Fransız basını tarafından sert biçimde eleştirilecekti.

La Croix olaylara her zamanki misyoner bakış açısıyla Fransa'nın Şark siyasetinde gelmiş olduğu noktayı eleştirmişti. Fransa'nın Balkanlarda ve Osmanlı Devleti üzerinde hâkimiyetini yitirdiği ve artık buralarda Almanların hüküm sürdüğünü şu satırlarla ifade etmişti:

“Fransız diplomasisi ve kamuoyu, Doğu'daki etkinliğimizden oldukça endişeli. Bankalarımızdan borç alan Türkiye, Edirne'yi geri aldıktan sonra Alman etkisi altına girdi. Sırlar Alman topu satın aldı. Yunanlılar bizim altınlarımızla Almanlardan dretnot satın aldılar. Bu noktada Fransızların çıkarları kötü etkilenmiş durumda. Türklerin yeniden elde ettiği Trakya'daki topraklarında bulunan

³⁸⁵ *Le Figaro*, 25 Aralık 1913, s.2.

³⁸⁶ *Le Figaro*, 4 Ocak 1914, s.2.

³⁸⁷ *Journal Des Debats*, 16 Ocak 1914, s.2.

*kiliselerdeki Fransız bayraklarının yerinde şimdilerde yeller esiyor. Sırplar Manastır'da Katolikleri tanıtmıyorlar. Yunanlılar Katolik köyleri tahrip ettiler. Artık bu bölgelerde Fransız bayrağına saygı gösterilmiyor.”*³⁸⁸

Bir ara gazetelerde Almanların Yunanlarla el altından müzakere masasına oturarak Osmanlı Devleti'ne karşı ikiyüzlü bir siyaset uyguladığına dair haberler yer almıştı. Bu tarz haberlerin Fransız kamuoyunda yer bulmasının iki önemli sebebi olduğu düşünülebilir. Birincisi, Türklerin ittifak arayışı sürecinde pek çok ülke ile müzakere masasına oturması noktasında yalnız olmadığını anlatmak; ikincisi ise, Balkan ülkelerinin ve Osmanlı'nın Fransa'ya sırt çevirip yakınlaşmaya başladıkları Almanya'nın çok çeşitli politikasını gözler önüne sermektir. Buna en ilginç örneklerden biri *Le Figaro*'da yer alan bir köşe yazısının şu kısmıydı:

*“...Almanya'nın izlediği politika Türklerde hayal kırıklığı yaratıyor. Osmanlıyla ittifak yapan Almanya, Sakız ve Midilli'yi Yunanlılara veriyor. Almanya İslam için nedir?”*³⁸⁹

Osmanlı yönetimi bir yandan Batı'ya Almanya'yla olan yakınlaşmanın olağan bir durum olduğunu ifade ediyor, diğer yandan da Alman komuta kademesinden görevlileri kendi ordusunda çeşitli pozisyonlara getiriyordu. 1914 yılının ilk yarısında Alman Askeri Islahat Heyeti'ndeki subayların sayısı protokolde yazdığı üzere 42 subaya ulaşmakla kalmamış, özellikle de taşradaki subay eksikliğinden dolayı bu sayı 70'e çıkartılmıştı.³⁹⁰ Bu durum Fransız basınının gözünden kaçmamıştı. *Le Figaro*, İstanbul'a yedi Alman askerinin geldiğini, bu askerlerden üçünün albay olduğunu ve gelen albayların her birinin önemli görevlere getirildiğini yazmıştı. Birisi Edirne'deki kalelerin kumandanlığına, diğeri topçu bölüğü gözlemciliğine getirilirken, üçüncüsü ise topçu okulunda görevlendirilmişti. Rütbeleri yüzbaşı olan diğer dört subay ağır topçu bölümünde, topçu okulunda, birinci süvari bölümünde ve harp okulunda eğitmen olarak görevlendirilmişlerdi.³⁹¹ *Le Temps*, Osmanlı Devleti'nden de Almanya'ya gidenler olacağını yazmıştı. Bunların içlerinde şüphesiz en dikkat çekeni II. Abdülhamid'in oğullarıydı. Şehzade Cemalettin Alman ordusunda eğitim alacak, diğer Şehzadeler Abdülrahim,

³⁸⁸ “La Faillite de Protectorat Français dans le Proche-Orient”, *La Croix*, 30 Ocak 1914, s.3.

³⁸⁹ “La Desillusion de la Turquie”, *Le Figaro*, 21 Şubat 1914, s.2.

³⁹⁰ von Sanders, *a.g.e.*, s.32.

³⁹¹ *Le Figaro*, 1 Mart 1914, s.2.

Abdülcelil³⁹² ve Fuat Alman Harp Okulu'nda staj yapacaktı.³⁹³ Gerçekten de *Le Temps*'un haberi gerçeğe dönüşmüştü. II. Wilhelm, II. Abdülhamid'in oğullarından Şehzade Abdülrahim, Abdülhalim ve Osman Fuad Efendilerin genel karargâha kabul edildiklerine dair telgrafi Kasım 1914'te çekecek, Şehzadeler de Almanya'ya gideceklerdi.³⁹⁴

2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalanmıştı. Haliyle basına yansımayan bu antlaşma gereğince; Osmanlı Devleti ve Almanya, Avusturya Macaristan ile Sırbistan arasındaki çatışmada tarafsızlık siyaseti izleyeceklerdi. Eğer Rusya etkin askeri müdahalelerde bulunur ve bu durum Almanya için Avusturya-Macaristan ile ittifak nedeni oluştursaydı, Osmanlı Devleti de bu ittifakın bir parçası olacaktı. Savaş durumunda Alman Askeri Heyeti Osmanlı ordusunun emrinde olacak; heyet, Enver Paşa ve Liman von Sanders'in varacakları mutabakata uygun olarak Osmanlı ordusunun genel yönetiminde etkin bir unsur olarak kullanılacaktı. Almanya Osmanlı topraklarını Rus saldırılarına karşı koruyacaktı. Gizli tutulacak bu antlaşma 31 Aralık 1918 tarihine kadar geçerli olacak, antlaşma tarihinden altı ay öncesine kadar taraflardan biri iptal etmezse beş yıllığına yenilenmiş sayılacaktı.³⁹⁵

Türk-Alman yakınlaşmasının Osmanlı Devleti için çok iyi olacağı düşüncesi Osmanlı kamuoyunda dillendirilmeye başlamıştı. Fransız basını ise gerek propaganda amacıyla gerekse bu yakınlaşmanın çare olmayacağı düşüncesiyle Osmanlı adına olumsuz tutum içerisine girmişti. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne gönderdiği *Goeben* zırhlısının ve *Breslau* kruvazörünün Türk kamuoyunda yarattığı heyecan ve coşku Fransız basınının dikkatinden kaçmamıştı. Öyle ki konuyla ilgili alaylı yazılar ağdalı bir dille sütunlarda kendilerine yer bulmuştu. Örneğin, *Le Petit Journal* yazarlarından Pichon gemilerin ve Alman gücünün Türkler tarafından gereğinden fazla önemsendiğini şöyle dile getirmişti:

³⁹² Gazetede Abdülcelil olarak geçmesine rağmen, bu isim gerçekte Abdülhalim Efendi olabilir.

³⁹³ *Le Temps*, 6 Mayıs 1914, s.2.

³⁹⁴ Cevdet Kırpık, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, Mayıs 2010, s.105.

³⁹⁵ Veli Yılmaz, "I nci Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.3, S.9, Mayıs 1992, ss.122-123.

*“Yedi şehrin insanların Homere’in kendi şehirlerinde doğduğunu tartıştıkları gibi, şu sıralar farklı farklı şehirlerde yaşayan Türkler Goeben ve Breslau gemilerinin kendi limanlarında durduğunu söyleyip duruyorlar.”*³⁹⁶

Le Figaro yazarlarından Fitz-Maurice Atina’dan aldığı haberler ışığında, Liman Von Sanders’in orduyu mobilize ettiğini, 150 Alman topçusunun ve piyadesinin İstanbul’a geldiğini öne sürmüştü. Türk-Alman yakınlaşmasının savaş ortamına da taşınacağı endişesi Fransız kamuoyunda yaygın bir kanıydı. Enver Paşa’nın savaşa girmeye istekli olabileceği zaten bir süredir kendisiyle ilgili çıkan yazılarda işlenen bir tezdi. Fitz-Maurice’in saptamaları da bu düşüncüyü doğrular niteliktedir:

*“Deniz mekanisyoneri Türk donanmasında görev almak üzere İstanbul’a geldiler. Talat Bey ve Enver Paşa’nın itmesiyle Türkler maskelerini indirdiler ve Almanların yanında olduklarını belirttiler. Türkler Bükreş’te Sakız ve Midilli’yi Yunanlılardan geri istemişlerdi ve bunu yaparak renklerini belli etmişlerdi. Türkler Üçlü İtilaf’la olan dostluklarını protesto ederek, Almanların da her dediğini yaparak bunu gösterdiler. Eğer Türklerle Yunanlılar savaşa girerse, Balkanlardaki sorunlar yeniden ortaya çıkabilir.”*³⁹⁷

³⁹⁶ Stephen Pichon, “Au Service de la Turquie”, *Le Petit Journal*, 17 Ağustos 1914, s.1.

³⁹⁷ Fitz Maurice, “L’Attitude de la Turquie”, *Le Figaro*, 31 Ağustos 1914, s.1.

III.BÖLÜM

3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI: FRANSIZ KAMUOYUNDA OSMANLI DEVLETİ'NE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

3.1. Savaşın Başlaması ve Fransız Basınında Öne Çıkan Detaylar

Avusturya-Macaristan Arşidükü François Ferdinand Saraybosna şehrine ziyarette bulunduğu sırada silahlı saldırıya uğramış, eşiyle birlikte arabadayken öldürülmüştü. Suikast, kutuplaşmış Avrupa devletlerini Avusturya-Macaristan ile Sırbistan üzerinden büyük savaşın eşiğine getirmişti. Burada Avusturya-Macaristan ile Sırbistan'ın karşı karşıya gelmesine ve suikastin arka planına ışık tutmakta fayda var. Avusturya İmparatorluğu, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla Macaristan'ı topraklarına katmıştı. Zaman içerisinde Macarların yeni haklar talep etmeleri ve imparatorluktan ayrılmak istemeleri sonucunda, 1867 yılında ikili monarşi sistemi oluşturuldu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kurulmuştu, ancak denize inememiş bir imparatorluğun emperyal mücadele içerisinde yer alması mümkün değildi. Bu nedenle Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek üzerinden Adriyatik Denizi'ne inmeyi hedefledi. 1875 yılında Hersek'te çıkan ayaklanma Bosna, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'a kadar yayılmış, bunu fırsat bilen Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştı. 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'yla Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i işgal etme hakkını eline geçirdi. 1879'da imzalanan Yenipazar Antlaşması'yla da Bosna-Hersek'in kontrolü Avusturya-Macaristan'a bırakılmış oldu.³⁹⁸

³⁹⁸ Taha Niyazi Karaca, "Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Kara El Grubu ve Franz Ferdinand'a Suikast", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss.94-95.

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmesi Sırları rahatsız etmişti. Sırlara göre, Bosna-Hersek eski Sırbistan'a ait bir bölgeydi. Çok geçmeden Bosna-Hersek'te yaşayan Slavlar Avusturya-Macaristan yönetimiyle sorunlar yaşamaya başladılar. Rusya ise meselenin çok uzağında değildi. Sırların bağımsızlık mücadelelerinde bizzat destek vermişti.³⁹⁹ İttihatçıların II. Abdülhamid yönetimine olan tepkisi Reval görüşmelerinin ayyuka çıkmasıyla birleşince, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildi.⁴⁰⁰ Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte işgal altındaki Bosna-Hersek'te seçim yapılarak, seçilen mebusun Osmanlı parlamentosuna gitme ihtimali Avusturya-Macaristan'ın hâkimiyetinin sorgulanmasına neden olabilirdi. Avusturya-Macaristan 1908 yılının Ekim ayında, Buchlau görüşmelerinden aldığı güçle Bosna-Hersek'i kalıcı olarak işgal etti. Rusya gerek kendi içindeki Pan-Slavistlerden gerekse Sırbistan'dan gelen tepkilerden ötürü, Sırbistan'ın Bosna-Hersek üzerindeki hak iddiasını savunmak durumunda kalmıştı.⁴⁰¹ Yukarıda anlatılan gelişmeler silsilesi Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine neden olacak suikastla tamamlanacaktı.

İşgalle birlikte Sırlar peşpeşe örgütler kurarak Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kosova, Manastır, Yeni Pazar gibi yerleri Sırbistan çatısı altında toplama çabasına girişmişlerdi. Bunlardan Narodna Odbrana örgütüne bağlı gizli bir suikast grubu olan Kara El 1911 yılında kuruldu. İşte bu örgütün üyeleri 28 Haziran 1914 tarihinde suikastı gerçekleştirdiler. Üstelik 28 Haziran sıradan bir gün değildi. 1389 Kosova Savaşı'nın yıl dönümü olan bugünde Sırp Kralı Lazar ölmüş, ayrıca bir Sırp olan Miloş Kabloviç de I. Murat'ı öldürmüştü.⁴⁰²

Avusturya-Macaristan Arşidükü Ferdinand'ın Bosna-Hersek'te gerçekleşen askeri manevralara katılacak olması Slavların kızgınlığını daha arttırmıştı. Habsburg soylularını ve Arşidük'ü taşıyan altı otomobilli kabile Saraybosna sokaklarına girdiğinde, Muhammed Mehmedbasiç konvoyu motosikletle yaklaşmış, ancak heyecanlanarak bombayı atamamıştı. Bu sefer ikinci noktada, Miljacka Nehri kenarında bekleyen bir diğer Kara El üyesi Nedeljko Çabrinoviç elindeki bombayı Arşidük'ün arabasına fırlattı. Fakat bomba arabanın güneşliğine çarparak arkadan gelen emir subayının arabasına isabet etti. Emir subayı yaralanarak hastaneye

³⁹⁹ A.g.m., s.96.

⁴⁰⁰ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, ss.17-20.

⁴⁰¹ Ülman, a.g.e., s.269.

⁴⁰² Taha Niyazi Karaca, a.g.m., ss.100-101.

kaldırılmış, Arşidük ise bir süre Belediye binasında bekledikten sonra hastaneye hareket etmişti. Programa göre Franz Josef caddesindeki şehir müzesine gidilecekken, emir subayının yaralanması üzerine hastaneye doğru hareket etmek isteyen Arşidük'ün konvoyunda, önde yer alan koruma arabası müzeye doğru hareket edince kısa süreli bir karışıklık yaşandı. Otomobillerin durmasını fırsat bilen Gavrilo Princip'in silahından çıkan mermilerden biri Arşidük'ün eşinin karnına, diğeri ise Arşidük'ün ensesine isabet etti⁴⁰³. Avusturya-Macaristan'ın sıcak denizlere inme serüveni bir suikastla son bulmuş ve dünya büyük bir savaşın eşiğine gelmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşleyen Avusturya-Macaristan Arşidüğü Ferdinand'ın suikaste uğramasına Fransız basını geniş yer vermişti. Olayın ertesi günü gazeteler “*Avusturya Arşidüğü ve Eşi dün Bosna, Saraybosna'da Öldürüldü*”⁴⁰⁴, “*Arşidük Franşis Ferdinand Suikastı*”⁴⁰⁵, “*Avusturya Arşidüğü Bosna'nın Başkentinde Öldürüldü*”⁴⁰⁶, “*Avusturya Arşidüğü ve Eşinin Suikastı*”⁴⁰⁷, “*Suikastın Kurbanları Avusturya Arşidüğü ve Eşi Saraybosna'da Öldüler*”⁴⁰⁸, “*Avusturya'nın Veliaht Arşidüğü François Ferdinand ve Eşi Dün, Saraybosna'da Suikasta Uğradılar*”⁴⁰⁹ başlıklarını atmışlardı. Gazeteler olayı ilk sayfada manşetlerine taşırlarken, suikasta uğrayan Arşidük ve eşinin fotoğraflarına da yer vermişlerdi. Olayın yaşanmasından sonra gazeteler aile hakkında bilgiler veriyor, çocuklarından bahsediyor, yeni Arşidükün kim olacağıyla ilgili spekülasyonlar bulunuyorlardı. Suikastı gerçekleştiren zanlının eşkâliyle ilgili bilgilere de yer veren gazeteler, suikastın ayrılıkçı Sırp teröristler tarafından işlendiği tezi üzerinde birleşmişlerdi.

⁴⁰³ Taha Niyazi Karaca, *a.g.m.*, ss.103-104.

⁴⁰⁴ “L'Archiduc Heritier d'Autriche et Sa Femme Ont Ete Assassines Hier a Sarajevo, en Bosnie”, *Le Petit Journal*, 29 Haziran 1914, s.1.

⁴⁰⁵ “Assassinat de l'Archiduc François-Ferdinand”, *Journal des Debats*, 29 Haziran 1914, s.1; “Assassinat de l'Archiduc Heritier d'Autriche”, *Le Temps*, 29 Haziran 1914, s.1.

⁴⁰⁶ “L'Archiduc Heritier d'Autriche et Son Epouse Morganatique Sont Assassines dans la Capital de la Bosnie”, *Le Matin*, 29 Haziran 1914, s.1.

⁴⁰⁷ “Assassinat de l'Archiduc-Heritier d'autriche François-Ferdinand”, *L'Echo de Paris*, 29 Haziran 1914, s.1.

⁴⁰⁸ “L'Archiduc Heritier d'Autriche et Sa Femme Meurent, Victimes d'un Attentat, a Sarajevo”, *L'Humanite*, 29 Haziran 1914, s.1.

⁴⁰⁹ “L'Archiduc Heritier d'Autriche François-Ferdinand et Sa Femme ont ete Assassines, Hier, a Sarajevo en Bosnie”, *Le Petit Parisien*, 29 Haziran 1914, s.1.

Le Petit Parisien'in 29 Haziran 1914 tarihli nüshasının manşeti

İlerleyen günlerde basında, cenaze hazırlıklarıyla ilgili bilgiler çıkmaya başladı. Cenaze merasimine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tüm devlet erkânı, Papalık da dâhil olmak üzere ülkedeki tüm yabancı devlet büyükelçileri, askeri ateşeler katılmıştı.⁴¹⁰ II. Wilhelm'in törene katılmaması ise dikkatlerden kaçmamıştı.⁴¹¹ Suikast anında Arşidük'ün yanında yer alan ve saldırıda ağır yaralanan Yarbay Erich Von Merizzi'nin öldüğüne dair spekülasyonlar yapılmaktaydı. Viyana, suikastın bir an önce aydınlatılmasına yönelik Belgrad üzerinde baskı uyguluyor, diğer taraftan Bosna Valisi Oskar Poiorek suikastta kendilerinin hiçbir dâhili olmadığı yönünde beyanatlarda bulunuyordu.⁴¹²

Avusturya-Macaristan halkı Sırbistan'a karşı öfkeliydi. Gittikleri ülkelerde Sırlar aleyhinde eylemlere dahi kalkışmışlardı. Örneğin, Amsterdam'daki Sırp Konsolosluğu'nun duvarındaki armayı söküp yerine kırmızı boyalı bez koymuşlardı. Buna benzer eylemler Berlin ve Münih'te de gerçekleştirilmiş, Belgrad'daki mahkemelere Almanca tehdit mektupları dahi gönderilmişti.⁴¹³ Suikastı, Sırlara Rusların yaptırdığını düşünen Avusturya-Macaristan halkı Almanya'nın yanında durmuştu. Avusturya-Macaristan yönetimi diplomatik kanallar kullanarak Sırlardan

⁴¹⁰ *Journal des Debats*, 5 Temmuz 1914, s.2.

⁴¹¹ II. Wilhelm bel bölgesindeki ağrıyı öne sürerek katılmamıştı. Ancak Avusturya-Macaristan makamları, yabancı devlet başkanlarının cenazeye katılmamalarını, yalnızca Viyana'daki büyükelçilerin katılmasını istemişti. Kaynak için bkz.: MacMillan, *a.g.e.*, s.801.

⁴¹² *Journal des Debats*, 5 Temmuz 1914, s.2.

⁴¹³ *Le Temps*, 9 Temmuz 1914, s.2.

sorumluların derhal bulunarak cezalandırılmasını ve bundan sonra gerçekleşecek Sırpçı propagandaların önüne geçilmesini istemişti.⁴¹⁴

Suikastla ilgili soruşturma sonrası biri Müslüman sekizi Sırp dokuz zanlı belirlenmişti. Müslüman olarak nitelendirilen zanlı kaçmıştı. Yine soruşturmada elde edilen bilgilere göre, suikastta kullanılan bombalar ve tabancalar Belgrad'dan getirilmişti.⁴¹⁵ Ayrıca Viyana polisi gizli bir Slav öğrenci örgütü başkanı olan Joseph Yozak'ı yakalamıştı. Slav öğrenciler tutuklanabilecekleri endişesiyle ülkeyi terk etmeye başlamışlardı.⁴¹⁶ Avusturya-Macaristan'ın elinde suikastın hazırlanmasında Sırp çevrelerinin doğrudan suç ortağı olduğunu kanıtlayacak hiçbir belge yoktu. Yukarıda da bahsettiğimiz Kara El isimli gizli örgütün cinayette parmağı olduğu, derneğin başındaki albayın hükümet karşıtı biri olmasına karşın Sırp Genelkurmayı İstihbarat Servisinin başında bulunduğu savaşın bitmesinden sonra ortaya çıkacaktı. 1914 Temmuz'unda bilinen tek şey, katillere mühimmatları bulanın bir Sırp subayı olduğu ve sınırdaki nöbetçilerinin suikastçıların Avusturya sınırına geçmelerine göz yumduğuydu. Ayrıca Sırp gazeteleri suikastı yapanlara methiyeler düzmekten geri kalmamışlardı.⁴¹⁷ Sırp'ların suikasttan ötürü sorumlu tutulabileceği veriler bunlardı.

Avusturya-Macaristan sadece Sırp'ları değil tüm Güney Slavları kendisi için tehdit unsuru olarak görüyordu. Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik akımı öteden beri Balkanlarda yaşayan Slavlar üzerinde etkili olmuştu. Avusturya-Macaristan makamlarında, ayrılıkçı düşüncelerin ülkede yaşayan azınlıklara sıçramasının Sırbistan eliyle mümkün olabileceğine dair kanaat mevcuttu. Bu sorunu Sırbistan'la savaşıp ortadan kaldırmayı düşünen Avusturya-Macaristan için suikast, bir vesile haline gelmişti. Sırp'larla savaşa girilmesi halinde Rusya'nın Sırp'lar lehine devreye gireceği, devletlerin birbirleriyle yaptıkları bağlaşımlar neticesinde bunun büyük bir Avrupa savaşına dönüşebileceği ihtimali öngörülmüştü. Avusturya-Macaristan'ı frenleyen Almanya ise bu kez savaşı destekler tutum sergiliyordu.⁴¹⁸

Viyana-Belgrad hattındaki gerilim Avrupa'nın başka bölgelerine de yavaş yavaş yayılmaya başlamıştı. Sofya Savaş Bakanlığı'na gelen bir telgrafa göre kırk kadar Romen asker Bulgaristan'daki Kütüklü köyünde yer alan bir postane civarında

⁴¹⁴ *Journal des Debats*, 11 Temmuz 1914, s.2.

⁴¹⁵ *Journal des Debats*, 12 Temmuz 1914, s.1.

⁴¹⁶ *Le Temps*, 12 Temmuz 1914, s.2.

⁴¹⁷ Renouvin, *a.g.e.*, ss.225-226.

⁴¹⁸ *A.g.e.*, s.226.

ateş açmış, bir nöbetçi, bir onbaşı ve birkaç askeri öldürmüştü.⁴¹⁹ Bunun üzerine Bulgaristan Romanya'dan derhal izahat istemişti. Fransız hükümeti ise Avusturya-Macaristan ile Sırbistan'ın arasındaki ihtilafa taraf olurcasına Albay Rougier ve Yarbay Holtzapfel'den oluşan askeri misyonunu Sırp ordusuna savaş eğitimi vermek üzere Sırbistan'a göndermişti.⁴²⁰ Fransız basını, dünyayı çok büyük bir savaşın eşiğine getirecek suikastı, olayın şoku ve bilinmezliğiyle, edindikleri haberler dâhilinde işlemişti. Bu sebepten ötürü, ileride Avrupa'yı yeniden şekillendirecek olaylar dizgesiyle ilgili dikkate değer yorumların gazetelerde yer alamadığı görülmektedir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 23 Temmuz günü Sırbistan'a ultimatoma verdi. İçeriği son derece sert olan bu ultimatoma; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu karşıtı tüm yayınların müfredattan kaldırılması, isimleri bildirilecek siyasi ve askeri görevlilerin görevden uzaklaştırılması, Arşidük suikastı davasına Avusturya-Macaristan delegesinin katılması, huzur bozucu eylemlerin bitirilmesi için Sırbistan'da Avusturya-Macaristan temsilcilerinin görevlendirilmesi gibi maddeler yer almıştı.⁴²¹ Cevap için tanınan süre 48 saatti. Rusya'dan gelen açıklamalar Sırbistan'ın durduğu noktadan farklı bir yerde duramayacakları şeklindeyken, Almanya'dan sorunun iki ülke arasında kalması gerektiği, ancak ultimatoma içeriğini onayladıklarına dair açıklamalar gelmişti.⁴²² Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a saldırması halinde Rusya'nın seyirci kalması düşünülemezdi. Zira Ruslar Slavların yaşadığı Balkan topraklarında uzunca süredir kendi etki alanını oluşturuyordu. Sırp topraklarının Avusturya-Macaristan hâkimiyetine geçmesi Rusların bölgedeki etkinliğini kaybetmesi anlamına gelecekti. Rus Dışişleri Bakanı Sazonoff ülkesinin konuya bakışını İngilizlere aktarmıştı. Ona göre Rusya, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı ezmesini ve Balkanlarda en büyük güç haline gelmesini sindiremezdi. Sazonoff, ülkesinin tutumunu Rusya'daki Alman büyükelçisine; eğer Avusturya-Macaristan Sırbistan'ı yutarsa, savaşa girişeceğiz diyerek ifade etmişti. 24 Temmuz 1914'te toplanan Rus Bakanlar Kurulu, gerektiğinde Avusturya-Macaristan'a karşı harekete geçmek üzere kurulan 13 kolordunun Sırbistan'a saldırı olması ihtimaline karşı sefer durumuna geçmesine karar verdi. Fransa Cumhurbaşkanı Poincare ve Başbakan Viviani 21-23 Temmuz

⁴¹⁹ *Journal Des Debats*, 20 Temmuz 1914, ss.1-2.

⁴²⁰ *Le Temps*, 20 Temmuz 1914, s.1.

⁴²¹ *Le Figaro*, 25 Temmuz 1914, s.1.

⁴²² *Journal Des Debats*, 26 Temmuz 1914, s.1.

tarikhlerinde Rusya'da bulunuyordu. Poincare ve Viviani Ruslarla yaptıkları görüşmelerde Rusya ile Avusturya-Macaristan arasında savaş çıkması halinde, Üçlü İtilaf'ın üyesi olarak Fransa'nın tüm yükümlülüklerini yerine getireceğini belirtmişlerdi.⁴²³

Fransız kamuoyunda, Avusturya-Macaristan Arşidükü Ferdinand'ın öldürülmesiyle oluşan olayın fazla büyümeyeceğine dair yaygın kanı, günler ilerledikçe yerini belirsizliğe bırakmıştı.⁴²⁴ Savaşın patlak vermesinden hemen önce, Temmuz ayının son günlerinde Fransız kamuoyundaki siyasi eğilimler, gazeteler aracılığıyla saflarını belli etmişti. Örneğin; radikal-sosyalist gazetesi olan *l'Humanite* barış imkânının halen masada durduğunu ortaya koymaya çalışırken⁴²⁵, en yüksek tirajlı gazetelerden biri olan *Le Matin* Avusturya'nın savaş istediğine dair haberler yaparak olası savaş ile ilgili haritalara sütunlarında yer vermişti.⁴²⁶ *La Croix* ise bir yandan yaşanan gelişmeleri işlerken, diğer yandan Katolik dünyasının ve Papa'nın barışa dair iyi niyet mesajlarını okuyucularıyla paylaşmıştı.⁴²⁷

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bavyera'da yaşayan vatandaşlarını seferberlik adı altında kendi ülkelerine çağırdı.⁴²⁸ Bunun üzerine Sırbistan Prensi de tüm orduda seferberlik ilan etti.⁴²⁹ İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ise Fransa, Almanya ve İtalya'nın, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında arabuluculuk yapmasını önermişti.⁴³⁰ Suikast sebebiyle ortaya çıkan bunalımı o ana kadar çok önemsemeyen İngiltere, devletlerin peş peşe teyakkuza geçmeleri üzerine 26-27 Temmuz günlerinde diplomatik atağa geçti. Öncelikle sorunun çözümü için konferans önerisini ortaya attı. Almanya'nın bu öneriyi reddetmesi üzerine, İngilizler Avusturya-Macaristan ile Sırbistan'ın konuyu kendi aralarında uzlaşarak çözmesini teklif etti. Tüm ara bulma çabaları sonuçsuz kaldı.⁴³¹ 27 Temmuz'da İngiliz gazetelerinde, İngiliz hükümetinin manevralar için toplanmış donanmanın dağılmamasını emrettiğine dair haberler çıkmıştı. İngiltere'nin çıkacak bir savaşa dâhil olabilecek olmasının bir işareti olan bu gelişme üzerine Almanya, İngilizlerin

⁴²³ Renouvin, *a.g.e.*, ss.228-229.

⁴²⁴ Flood, *a.g.e.*, s.5.

⁴²⁵ "La Paix Reste Possible", *L'Humanite*, 31 Temmuz 1914, s.1.

⁴²⁶ "L'Armee Autrichienne Veut les Batailles", *Le Matin*, 30 Temmuz 1914, s.1.

⁴²⁷ "On Negocie et On se Bat", *La Croix*, 31 Temmuz 1914, s.1; "Le Pape et la Paix", *La Croix*, 4 Ağustos 1914, s.1.

⁴²⁸ *Le Temps*, 26 Temmuz 1914, s.1.

⁴²⁹ *Le Figaro*, 27 Temmuz 1914, s.1.

⁴³⁰ *Le Figaro*, 28 Temmuz 1914, s.1.

⁴³¹ Renouvin, *a.g.e.*, s.232.

sulh önerilerini değerlendirmeleri gerektiğini Avusturya-Macaristan'a bildirdiler. Oluşacak denklemde İngilizlerin Fransa ve Rusya ile iş birliği yapması Almanların istemeyeceği bir gelişmeydi. Almanya'nın, Avusturya-Macaristan'a İngilizlerin barış telkinlerini kabul etmelerini istemeleri yönünde bir görüntü sergilemesinin nedeni buydu.⁴³²

Bu arada Sırbistan ultiatoma cevap vermişti. Yanıtta; Sırbistan'da Avusturya-Macaristan karşıtı propaganda yapılmadığı, vatandaşların ve basının özgürlüklerini kısıtlayamayacaklarını, ilişkileri barışçıl seviyede tutmak istediklerini belirtmişti. Bu cevap aslında ultiatomu nazikçe reddetmenin ancak bir savaş olarsa bunu başlatan taraf olmamanın belgesiydi. Sırbistan'ın ultiatoma verdiği cevap Fransız basınında manşetlerden duyurulmuştu. Çeşitli gazeteler barışın devamına ilişkin umutların azaldığını belirtirken şu başlıkları atmışlardı: “*Avusturya ile Sırbistan Arasındaki İlişkilerde Kopma*”⁴³³, “*Avrupa ve Kriz*”⁴³⁴, “*Avusturya-Macaristan Sırbistan'la Savaşa Girdi*.”⁴³⁵

28 Temmuz'da Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı'nın imzasıyla resmî gazetede yayınlanan açıklamada Sırbistan'ın kendilerini tatmin edecek bir cevap vermemesi üzerine, kendi haklarını ve çıkarlarını koruma adına askeri güce başvuracakları belirtildi. Bunu yine aynı gün Avusturya Arşidükü Frederik'in, Avusturya-Macaristan yönetiminin Sırbistan'a resmen savaş ilan ettiğini bildiren telgraf takip etmişti.⁴³⁶ Bu savaş ilanı, ertesi gün bazı Fransız gazetelerinin manşetlerinde şöyle yer almıştı: “*İlan Edilen Savaş*”⁴³⁷, “*Avusturya-Sırp Savaşı İlan Edildi*”⁴³⁸, “*Bitti: Avusturya Sırbistan'a Savaş İlan Etti*”⁴³⁹, “*Avusturya Resmen Savaş İlan Etti*”⁴⁴⁰, “*Avusturya-Macaristan Hükümeti Sırbistan'a Savaş İlanını Bildirdi*.”⁴⁴¹

Rusya, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a saldırması halinde seferberlik ilan edeceğini daha önceden kararlaştırmıştı. Savaş ilanı haberinin hemen ardından

⁴³² Basil Liddell Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.28.

⁴³³ “La Rupture des Relations entre l’Autriche et la Serbie”, *Le Temps*, 28 Temmuz 1914, s.1

⁴³⁴ “L’Europe et la Crise”, *Le Petit Journal*, 28 Temmuz 1914, s.1.

⁴³⁵ “L’Autriche-Hongrie est Entree en Guerre Contre la Serbie”, *Le Matin*, 28 Temmuz 1914, s.1.

⁴³⁶ *Le Petit Journal*, 29 Temmuz 1914, s.1.

⁴³⁷ “La Guerre Declaree”, *Le Figaro*, 29 Temmuz 1914, s.1.

⁴³⁸ “La Guerre Austro-Serbe est Declaree”, *Le Matin*, 29 Temmuz 1914, s.1.

⁴³⁹ “C’est Fait: l’Autriche a Declare la Guerre a la Serbie”, *Le Petit Parisien*, 29 Temmuz 1914, s.1.

⁴⁴⁰ “L’Autriche a Officiellement Declare la Guerre”, *L’Ouest Eclair*, 29 Temmuz 1914, s.1.

⁴⁴¹ “Le Gouvernement Austro-Hongrois Notifie la Declaration de Guerre a la Serbie”, *L’Humanite*, 29 Temmuz 1914, s.1.

Belgrad'ın bombardıman edilmesi üzerine, Rusya 13 kolordusunu seferberlik durumuna geçirdi. Bunun üzerine Alman ordusu da seferberliğe başladı. 30 Temmuz günü Avrupa'da yeniden sulh diplomasisi işlemeye başladı. Rusya Almanlara iki öneride bulundu. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki meselenin La Haye Hakemlik Kurulu'na götürülmesini teklif etti. Ayrıca Avusturya-Macaristan'ın verdiği ultimatomda egemenlik haklarını zedeleyen hususların geri çekilmesi halinde seferberliği durduracağını teklif etti. Almanya bu öneriyi reddetti. İngiltere ise mevcut problemin bir Alman-Fransız savaşına evrilmesi halinde, tarafsız kalamayacaklarını ifade etmişti. İngiliz hükümetinin Avusturya-Macaristan üzerinde kurmaya çalıştığı baskıyı ülkenin seferberliğe gitmesine salık vererek kıran Almanya, yürüttüğü diplomasiyle çıkacak olan büyük savaşın fitilini ateşlemişti.⁴⁴²

31 Temmuz'da, kamuoyunda Fransa'nın seferberliğe gidip gitmeyeceği tartışılmaya başlanmıştı. 1 Ağustos'ta ise Fransa'nın tehdit altında olduğu, savaş olmasa bile seferberliğin zarar getirmeyeceği kamuoyunda dile getirilmeye başlandı. Öyle ki gazeteler, *Savaş Yakın*⁴⁴³, *Savaş İhtimali Barış İhtimalinden Ağır Basıyor*⁴⁴⁴, *Trajik Saatler-Uluslararası Ortam Kötüleşiyor*⁴⁴⁵, *Savaş Halinde Hükümet Eylemi*⁴⁴⁶, *Fransa Hazır*⁴⁴⁷ gibi başlıklar atarak, dört yıldan fazla sürecek savaşa dair ilk haberleri vermeye başlamışlardı. *L'Ouest Eclair*, Gabriel Hanotaux'nun ülkenin batısından Paris'e gelene kadar gördüklerini, işittiklerini alıntılamıştı. Yolculuğu sırasında konuştuğu insanlardan aldığı izlenime göre, Fransız halkının sakin ve kararlı biçimde beklemede olduğunu belirtmişti.⁴⁴⁸

Savaşın patlak vereceği bu dönem, savaşacak ülkelerdeki genelkurmayların hükümetlere karşı baskın geldiği dönem olarak nitelendirilebilir. Örneğin, Alman genelkurmayı yıllardan beri Fransa'ya saldırıp birkaç hafta içerisinde zafer elde ederek, arkasından tüm gücüyle Rusya'ya saldırmayı planlamaktaydı. Almanya'nın önce Fransa'ya saldırıp arkasından Rusya'ya taarruz etme stratejisi, ordusunun hızlı manevra kabiliyetine güvenmesine dayanıyordu. Ordusunun çabukluğuna güvenen Almanya, bu itibarla barışçıl diplomasiye başvurmamıştı. Rusya'nın seferberliğe geçmesini haber alan Almanya, 31 Temmuz'da Rusya'ya bir ultimatom göndererek

⁴⁴² Renouvin, *a.g.e.*, ss.233-234.

⁴⁴³ "La Guerre Imminente", *Le Figaro*, 1 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁴⁴ "Les Chances de Guerre l'Emportent sur les Chances de Paix", *Le Matin*, 1 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁴⁵ "Heures Tragiques – La Situation Internationale s'Aggrave", *Le Petit Parisien*, 1 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁴⁶ "De l'Action Gouvernementale en Cas de Guerre", *Le Temps*, 1 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁴⁷ "France est Prete", *L'Ouest Eclair*, 1 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁴⁸ "France est Prete", *L'Ouest Eclair*, 1 Ağustos 1914, s.1.

tüm savaş hazırlıklarının durdurulmasını istedi. Ardından Fransa'ya da ulti­matom göndererek, olası bir Alman-Rus savaşında tutumlarının ne olacağını sordu. 1 Ağustos günü Almanya ve Fransa'da genel seferberlik ilan edildi. Almanya, Rusya'ya gönderdikleri ulti­matoma cevap gelmediğini gerekçe göstererek 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş ilan etti. Almanya, önce Rusya'ya savaş ilan ederek saldırıya Rus topraklarından başlayacakları düşüncesini yaymaya çalışmıştı.⁴⁴⁹ Almanya'nın bir yandan Rusya'ya savaş ilan edip diğer yandan savaş ilan etmeden Lüksemburg'a saldırması, Belçika'nın tarafsızlığını göz ardı edip topraklarından geçmek istemesi Fransa'yı da doğrudan savaşın içine sürüklemiş oldu.⁴⁵⁰

3.2. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Üçlü İtilafın ileride çıkabilecek bir savaşta Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını tercih edecek olması çok da öngörülemez bir durum değildi. Zaten, bir savaş çıkacaksa bu, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın başını çektiği ülkelerle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bulunduğu grup arasında olacaktı. Osmanlı Devleti'nin Almanya ya da Avusturya-Macaristan ile sınırının olmaması, dolayısıyla bu ülkelere doğrudan saldırma imkânının olmaması, Üçlü İtilaf'ın Osmanlı Devleti'ni yanında düşünmemesinin sebeplerinden biri olarak görülebilirdi. Üçlü İtilaf üyeleri geçen süre zarfında gerek savaşlarla gerekse diplomasiyle Osmanlı topraklarını kısım kısım işgal etmişti. 1912'de buna Balkan devletleri de katıldı. Üçlü İtilaf'ın Osmanlı topraklarını yayılma ve sömürge alanı olarak görüyor olması, bağlaşmanın olma ihtimalini ortadan kaldıran en önemli unsurdu.⁴⁵¹

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine aylar kala Fransız gazetelerinde Osmanlı Devleti'nin kendisini nasıl konumlandırması gerektiğiyle ilgili yazılar çıkmaya başlamıştı. Bunlardan en dikkat çekici olanı, adeta Osmanlı Devleti'nin ne

⁴⁴⁹ Renouvin, *a.g.e.*, ss.236.

⁴⁵⁰ *Le Figaro*, 3 Ağustos 1914, s.1; *Journal Des Debats*, 5 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁵¹ Yukarıdaki bölümlerde bu hususa dair pek çok bilgi vermiştik. Verilen bilgilere ek olarak, dönemin Erkan-ı Harbiye İstihbarat Şube Müdürü Kazım Bey (Karabekir)'in 1914 yılında, Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları taarruz hazırlıklarına dair verdiği bilgiler dikkate değerdir. Buna göre, Karadeniz kıyılarındaki 7. ve 8. Rus Kolordularının hemen seferber hale getirildiği, Şimali Kafkasya'daki 3. Kolordunun da böylece harekete hazır bulundurulduğu; Karadeniz'deki Rus donanmasının takviyesi için Nikolayef Tersanesi'nde üç dretnot, müteaddit kruvazör, torpido muhripleri ve denizaltı muhriplerinin yapılmakta olduğu; harp durumunda gönüllü olarak bütün heyetiyle hükümetin emrine girmeyi taahhüt etmiş gönüllü nakliye filolarının hem çoğalmakta hem de Boğazlar'dan geçerek sık sık Akdeniz'e seferler yapmakta olduğu; Kafkasya'da demiryolları ve şoseler inşasında faaliyetlerde bulunduğu rapor edilmiştir. Kaynak için bkz.: Kazım Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.83.

yapması gerektiğine dair reçete sunan, *Journal des Debats*'da çıkan bir yazıydı. Osmanlı Devleti'nin yol haritasını eleştiren, “*Türkiye'nin Hataları*” başlıklı yazının yazarı belirtilmemişti. Trakya'da ve Makedonya'da yaşanan felaketlerden sonra Türklerin, Boğazları ve Anadolu'yu savunabilmek için orduyu yeniden düzene sokmasının ve bunu yaparken dış güçlerin dikkatini çekmeden gerçekleştirmenin gerekliliğinden bahsedilmişti. Yazar, Osmanlı Devleti ile ilgili düşüncelerini alt alta sıralamıştı. Ekonominin kötüye gitmesi ve gayrimüslimlerin mutsuzluğu ülke politikasının yeniden ele alınmasını imkânsız kılıyordu. Babiâli, bir yandan İtalyanların Rodos ve 12 Adalar'daki varlığını sürdürmesine göz yumuyor diğer taraftan da özerk Ermeni Devleti'ne ayak sürüyordu. Almanya tarafından desteklenen Türkler Yunanistan'la olan uyuşmazlığın ve Anadolu'daki ayaklanmaların karşısında korkusuzca duruyordu. Yazara göre; Osmanlı Devleti, Balkan ülkeleriyle barışın yollarını arayacağı yerde, Alman misyonuna kendi ordusunda önemli yetkiler vererek Balkan Savaşları'nda kaybettiği yerleri ve Ege Adaları'nı geri alma planları yapıyordu. Türkler Ermeni vilayetlerindeki Avrupa kontrolünü devre dışı bırakmışlardı. Türklerin başlarına buyruk hareket etmeleri Ermenileri endişelendiriyordu.⁴⁵² *Journal Des Debats*'da yayınlanan bu yazıya göre, Osmanlı Devleti Almanlarla iş birliği yapmamalı, Ege Adalarını aklının ucundan dahi geçirmemeliydi. Türkler Ermeni Devleti'nin kurulması için seferberlik ilan etmeli ve ayrıca İtalyanların adalardaki varlığını sonlandırmalıydı. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile askeri ilişkilerini güçlendirmesi, Fransız kamuoyu başta olmak üzere tüm Batı kamuoyunun dikkatini çektiğinden ve bu ilişkinin sert biçimde eleştirildiğinden daha önce bahsetmiştik. “*Türkiye'nin Hataları*” başlıklı köşe yazısından burada bahsetmemizin nedeni, daha savaşa giden süreçte Osmanlı Devleti için işaret edilen yönün kamuoyundaki akislerini ortaya koymaktır.

3.2.1. Osmanlı-Yunan Görüşmeleri

Osmanlı Devleti, Almanya'yla bağlaşmanın imzalandığı tarih olan 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan etmiş ve yine aynı gün hükümet Mebusan Meclisi'ni kapatmıştı.⁴⁵³ Savaş başladığında Osmanlı Devleti kesin olarak tarafsızlığını ilan etmiş, seferberliğin kendi topraklarını koruma amacı güttüğünü Büyükelçilere

⁴⁵² *Journal Des Debats*, “Les Erreurs de la Turquie”, 1 Ocak 1914, s.1.

⁴⁵³ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1., ss.62-63.

bildirmişti.⁴⁵⁴ Ayrıca tarafsızlık gereği, Boğazların ticari gemilere açık olduğu da belirtilmişti.⁴⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin savaşın başlamasıyla birlikte seferberliğe girmesinden rahatsız olan Yunan makamlarına, seferberliğin Türk topraklarını olası bir saldırıya karşı korumaktan ibaret olduğu ve kesin tarafsızlık kararı aldıklarını bildirilmişti. Ancak Yunan hükümeti Türk seferberliğini Balkanlara muhtemel bir saldırı hazırlığı olarak yorumlamaktaydı.⁴⁵⁶ Yunan Dışişleri Bakanı Georgios Streit, Osmanlı Devleti'nin kesin bir şekilde Avusturya-Sırp gerilimine müdahil olmayacağını açıklamasının kendileri tarafından kişisel ya da gayri resmi olabileceğini belirtmişti.⁴⁵⁷ 8 Ağustos 1914 tarihinde Said Halim Paşa, Adalar meselesinin artık başka esaslar dâhilinde çözümlenmesi isteğini Elçi Galip Kemali Bey vasıtasıyla Venizelos'a iletmışti. Osmanlı hükümetinin bu çıkışı Yunanistan'ı kuşkulandırmışti. Said Halim Paşa, 14 Ağustos günü Meclis-i Vükela'da kararlaştırılacak olan anlaşma şartlarını 11 Ağustos'ta Elçi Galip Kemali Bey'e iletti. Buna göre; Limni, Midilli, Sakız ve Sisam adaları Osmanlı Devleti'ne bağlanacak, ancak buralar padişahça tayin edilecek bir Hristiyan vali tarafından idare edilecekti. Yunanistan, Osmanlı Devleti'nin öne sürdüğü şartlarla ilgili olarak İtilaf Devletleri'ne başvurdu. Yunanistan, Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırması ve bunun üzerine kendilerinin de Bulgaristan'a saldırması halinde Üçlü İtilaf'a bağlı olup olamayacaklarını sormuştu. İngilizler bu teklife mesafeli yaklaşmışlardı. Çünkü böyle bir durumda Bulgaristan'ın ve Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında savaşa dâhil olabileceğini düşünmüşlerdi. Böylesi bir senaryonun gerçekleşme ihtimalini göz önünde bulunduran İngiltere, Yunan hükümetinin teklifine sıcak bakmamışti. Fransızlar ve Ruslar da Yunanistan'ın dolaylı şekilde yaptığı bağlaşma teklifine sıcak bakmamışlardı. Hem Fransa hem de Rusya Almanya'ya karşı kendilerini savunmayı amaçlarken, Yunanistan yüzünden Osmanlı Devleti'nin ve Bulgaristan'ın Almanların yanında yer alma ihtimalini göze almamaktaydılar. Yunan tarafı da adalarla ilgili

⁴⁵⁴ *Le Temps*, 7 Ağustos 1914, s. 2; Rus Büyükelçisi Giers, 4 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kaldığını hükümetine şu şekilde bildirir: “*Sadrazam Meclis-i vükelanın en kesin tarafsızlık gütmeye karar verdiğini bildirdi. Bu amaçla alınan tedbirler arasında Boğaziçi'nin torpil dökülerek kapatılması da vardır. Tecim gemilerinin kılavuzla geçebilmeleri için bir geçit açık bırakılmıştır. Almanya her yola başvurarak ve bu arada hemen Boğaz'ı ele geçirmeyi düşündüğümüzü, Karadeniz donanmamızın Boğaz'ın yakınında bulunduğunu da yayarak Türkleri bize karşı kızdırmaya çalıştığı için bu söylentileri görünüşte bile teyit edecek bir şey yapmamalıyız. Yoksa Türkler ani bir korkunun tesiri altında Boğazlar'ı kapayabilirler ve bize karşı makul olmayan hareketlerde bulunabilirler*”. Kaynak için bkz.: Bayur, a.g.e., C.3, K.1., s.62.

⁴⁵⁵ *Journal Des Debats*, 8 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁵⁶ *Le Temps*, 7 Ağustos 1914, s.2.

⁴⁵⁷ *Le Temps*, 1 Ağustos 1914, s.2.

Osmanlı Devleti'nin teklifini kabul edilemez olarak değerlendirmekle birlikte, adalar üzerinde görüşmelere devam etmek istediğini Galip Kemali Bey aracılığıyla bildirerek zaman kazanma siyaseti izlemişti.⁴⁵⁸

1914 Ağustos'unun ikinci yarısında, Bükreş'te Osmanlı-Yunan görüşmeleri yapılmıştı. Osmanlı tarafı yukarıda değindiğimiz teklifini Bükreş'te yineledi. Yunan tarafı ise adaların Yunanistan'a icar edilmesini ve Padişah'ın bir Yunan vali tayin etmesini teklif etmişti. Talat Bey ve Halil Bey, Bükreş'teki Alman elçilerine, Bulgaristan ile birlikte Yunanistan ve Sırbistan'a karşı yürüme kararında olduklarını bildirmişlerdi. Almanlar bu teklife sıcak bakmamışlardı. Çünkü Avrupa'daki büyük güçler özelinde iki kutba ayrılmış, birbirlerine savaş ilanında bulunmuşlardı. Böyle bir tabloda Balkanlarda ayrıca bir savaşın çıkması Almanya'nın işine gelmemektedir. Almanlara göre, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan güçlerini İngilizlere, Ruslara karşı kullanmalıydı.⁴⁵⁹ Üçlü İtilaf'ın Yunan hükümetine Osmanlı Devleti'yle bir savaşa girişmemesi yönündeki telkinleri, Almanların da Osmanlı hükümetine aynı yönde yaptığı telkinlerle birleşmiş, Adalarla ilgili Osmanlı-Yunan görüşmeleri de böylelikle sürüncemede kalmıştı.

3.2.2. Goeben ve Breslau Meselesi

5 Mayıs 1914'te, Alman Büyükelçisi Babiâli'ye gelerek *Goeben*'in Çanakkale'den geçişi için izin istemişti.⁴⁶⁰ Fransız hükümetine yakınlığıyla bilinen *Le Temps* hariç, incelemeye tabi tutulan diğer Fransız gazetelerinin bu ziyarete değinmedikleri görülmüştür. *Le Temps* da konuyla ilgili olarak çok küçük bir pasaj ayırmış ve burada Amiral Souchon komutasındaki *Goeben*'in 14 Mayıs'ta İstanbul'a varıp, Wilhelm'in tebriklerini Padişah'a sunacağını yazmıştı.⁴⁶¹

28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesi, 31 Temmuz'da İngilizlerin *Sultan Osman ve Reşadiye*'ye el koyması ve 1 Ağustos'ta Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesi üzerine Osmanlı Devleti ile Almanya 2

⁴⁵⁸ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1., ss.124-125.

⁴⁵⁹ *A.g.e.*, ss.128-129.

⁴⁶⁰ *Journal Des Debats*, 6 Mayıs 1914, s.2.

⁴⁶¹ *Le Temps*, 7 Mayıs 1914, s.2. Amiral Souchon komutasındaki *Goeben* zırhlısı 15-23 Mayıs 1914 tarihlerinde İstanbul'da bulunmuştur. Amiral Souchon ve mürettebatı Padişah Reşat tarafından karşılanmış, bu süre zarfında *Goeben* mürettebatından oluşan orkestra konserler vermiş, futbol takımı Fenerbahçe ile müsabakaya çıkmış, Harbiye Nazırı Enver Bey ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa zırhlıda incelemede bulunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Önder Kocatürk, *Goeben Zırhlısı'nın İstanbul Ziyareti ve Taşkışla Yangını (15-23 Mayıs 1914)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2016.

Ağustos'ta gizli ittifak antlaşması imzalanmıştı. İngilizlerin el koyduğu gemilerin Osmanlı kamuoyunda infial yaratmasını fırsat bilen Almanya, Osmanlı donanmasında ortaya çıkan ihtiyacı Goeben ve Breslau ile giderebileceklerini ilettiler. Konuyla ilgili görüşmeler Enver Paşa, Wangenheim ve Liman von Sanders arasında gerçekleşti. Bu gemilerin Osmanlı Devleti'ni Karadeniz'de Ruslara karşı desteklemesi amacıyla Çanakkale'ye gitmeleri emredildi.⁴⁶²

Goeben ve *Breslau* Çanakkale'ye doğru ilerlemeden önce Akdeniz'de birtakım manevralarda bulunmuşlardı. 1-4 Ağustos 1914 tarihlerinde Kuzey Afrika'dan Fransa'ya asker taşınması işini bozmaya çalışmışlar, 4 Ağustos'ta Cezayir'deki Bone ve Philippeville limanlarını topa tutmuşlardı.⁴⁶³ *Goeben* ve *Breslau*'un geniş çaplı olmayan bu saldırılarından dolayı Fransız donanması kendi kıyılarını korumaya yönelmiş, İngiliz donanmasına ait gemiler ise onları takip etmeye koyulmuşlardı. 5 Ağustos'ta İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan ettiğini öğrenen Amiral Souchon tek çareyi Çanakkale'ye gitmekte görmüştü. Zira Akdeniz'den çıkabileceği Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı da İngilizler tarafından tutulmaktaydı. Zaten aynı sırada, Berlin'den kendisine ulaşan telgrafta da *Goeben* ve *Breslau*'un derhal Boğazlara ulaştırılması emredilmişti.⁴⁶⁴ Üçlü İtilaf devletleri, 7 Ağustos'ta bu iki Alman gemisinin Boğazlara doğru seyretmekte olduğunu öğrenmişlerdir. Rus elçisi Giers Alman savaş gemilerinin Boğazlara ilerlemekte olduğunu söylemesi üzerine, Sait Halim Paşa bunların Boğazlardan geçmelerine asla müsaade etmeyeceklerini ve tarafsızlık ilkesine bağlı kalacaklarını ifade eder. Ancak bu söylem gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan geçmeyecekleri anlamına gelmemektedir. Burada ilginç bir detay ise *Goeben* ve *Breslau*'un kömür tedarik etmek suretiyle Yunanistan'ın Pire limanına uğraması olayıdır. Gemilerin Venizelos'un emriyle gerekli kömürü tedarik ederek Boğazlara ulaşmış olması, 1923'te yapılacak Lozan Görüşmeleri'ne dahi konu olacaktır.⁴⁶⁵

10 Ağustos 1914'te *Goeben* ve *Breslau* Osmanlı Başkumandanlığı'nın izniyle Çanakkale Boğazı'ndan içeri alındı. Elbette bunda Almanların artan baskısının da

⁴⁶² Mithat Atabay, "Osmanlı Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.18, Bahar 2015, s.118.

⁴⁶³ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1., s.75.

⁴⁶⁴ Geoffrey Miller, *Superior Force: The Conspiracy Behind The Escape of Goeben and Breslau*, The University of Hull Press, London, 1996, s.332.

⁴⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz.: Ali Naci Karacan, *Lozan*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

etkisi vardı.⁴⁶⁶ O dönemde Enver Paşa'nın kurmay başkanı olan Bronsart Paşa'nın rahatsızlığı nedeniyle, bu görevi Baron Kress von Kressenstein sürdürmekteydi. Kressenstein'in anlatımına göre, kendisi 10 Ağustos sabahı *Goeben* ve *Breslau*'un Çanakkale Boğazı'ndan içeriye girmek istediklerine dair telgrafi alır almaz Enver Paşa'nın odasına gitmişti. Enver Paşa, gerekli müsaadenin verilmesi gerektiği yönünde görüş bildiren Kressenstein'a, böyle bir kararın Said Halim Paşa'yla görüşülmeden verilemeyeceğini söyler. Ancak gemilerle ilgili kararın gecikmesinin telafisi mümkün olmayacak durumlara yol açabileceğini söylediğinde, Enver Paşa “*gemiler içeriye alınsın*” cevabını verir.⁴⁶⁷ Osmanlı Devleti'ni savaşa sokacak bu iki geminin Çanakkale Boğazı'ndan içeri alınması emrini Enver Paşa'nın tek başına vermediğini Alman elçi Wangenheim'in 4 Ağustos 1914'te, Berlin'e çektiği şu telgraftan anlayabiliyoruz: “*Enver, Çanakkale askeri makamlarının Alman ve Avusturya savaş gemilerini hiçbir mani çıkarmadan Boğazlardan içeri girmekte serbest bırakmak emrini almış olduklarını bana bildirdi. Ancak Sadrazam Bulgaristan'la münasebetler düzenlenmeden bu emirden faydalanılırsa, bu yön olayların gelişmesinde ne Türkiye de ne Almanya'nın istemedikleri bir çabuklaşma husule getirmesinden kaygılanıyor.*”⁴⁶⁸

Goeben ve Breslau'un Çanakkale Boğazı'ndan geçmesinin akabinde Said Halim Paşa, Wangenheim ile görüşerek gemilerin kendilerine teslim edilmesini talep etmişti. Wangenheim buna yanaşmamakla kalmamış, Said Halim Paşa'yı Ruslarla bir olup Osmanlı topraklarını taksim etmekle tehdit etmişti. Durumu fırsat bilen Osmanlı hükümeti bir oldubittiyle, gazetelere *Goeben* ve *Breslau*'un 80 milyon mark karşılığında Osmanlı donanmasına katıldıklarını yazdırdı. Aradan geçen üç dört günlük süre zarfında iki ülke arasında gerçekleşen müzakereler neticesinde, mürettebat meselesinin sonradan ele alınması şartıyla, bu iki gemiye Türk bayrağının takılması kararlaştırıldı.⁴⁶⁹ 9 Eylül 1914 tarihinde *Goeben* ve *Breslau*'un komutanı olan Amiral Souchon, Bahriye Nezareti tarafından Donanma Birinci Komutanlığı'na atanacaktı.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Atabay, *a.g.m.*, s.119.

⁴⁶⁷ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1., s.79.

⁴⁶⁸ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.4., s.648.

⁴⁶⁹ Cavid Bey, *a.g.e.*, C.2, s.618.

⁴⁷⁰ Doğan Hacipoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Harbine Girişi (29 Ekim 1914)*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaası, İstanbul, 2003, s.104.

Fransız gazeteleri, *Goeben* ve *Breslau*'un Boğazlara girmesinin 1856 Paris, 1871 Üç İmparator ve 1878 Berlin Antlaşmaları'na aykırı olduğu tezini işlemiştir. Ayrıca Akdeniz'deki Alman donanmasının, Fransızların Kuzey Afrika'yla olan ordu sevkiyatını tehdit ettiği öne sürülmüştü.⁴⁷¹ *Le Temps*'da yayınlanan “*Türkiye'nin Sersemliği*” başlıklı cüretkâr yazıda, *Goeben* ve *Breslau* zırhlılarının Akdeniz'de dolanmasının acınacak bir fikir değişikliğiyle son bulduğu şu ağdalı cümlelerle ifade edilmiştir:

“...Bu iki zırhlının subayları, Alman donanmasının tarihi kahramanlığını göstermek adına, Messina'yı terk etmeden önce, melodramik biçimde vasiyet yazıp, gemileri Türklere sattılar. Akdeniz'de korku salmak için Bone ve Philippeville sahillerine top atışı yapan gemiler, İtalyanların tarafsızlığını fırsat bilerek yollarına devam ettiler. Fransız ve İngiliz donanmalarından kaçarak, bu iki geminin tarafsız Osmanlı'ya hayali satışının arkasına sığınabileceklerine inandılar.”⁴⁷²

Osmanlı Devleti'nin yukarıda belirtilen antlaşmalar uyarınca Alman zırhlılarını geri çevirmesi gerektiğini öne süren gazete, bunun 1907 La Haye Sözleşmesi gereği, 24 saat içerisinde gerçekleşmesi gerektiğini belirtti.⁴⁷³

Journal Des Debats, “*Osmanlı Anormalliği*” başlığıyla verdiği haberde, Osmanlı Devleti'nin hem tarafsızlığını ilan edip hem de savaşan devletler arasında yer alan Almanya'dan iki savaş gemisi satın almasına tepki göstermişti.⁴⁷⁴ Yine aynı gazetenin “*Avrupa Savaşı ve Tarafsızlar*” başlıklı haberinde, savaşta tarafsız olan ülkelerden bahsedilirken, Osmanlı Devleti için ayrı bir paragraf açılmıştı. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık durumunun istisnai olduğu iddia edilen yazıda, *Goeben* ve *Breslau*'un Çanakkale Boğazı'na demirlemelerini, Almanya'yla savaşan ülkelere karşı düşmanlık kaynağı oluşturduğu belirtilmişti. Fransız basını, tarafsız olduğunu

⁴⁷¹ *Journal Des Debats*, 13 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁷² “Le Vertige de la Turquie”, *Le Temps*, 14 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁷³ “Le Vertige de la Turquie”, *Le Temps*, 14 Ağustos 1914, s.1. 15 Haziran 1907 tarihinde imzalanan La Haye Sözleşmesi genel olarak, savaş durumunda esirlere edilecek muameleyi, sivillerin ve sivillerin kullandığı binaların harbin dışında tutulmasını belirleyen bir sözleşmedir. Sözleşmenin 13 numaralı maddesi, muharip ülke savaş gemilerinin tarafsız ülke limanlarında 24 saatten fazla kalmaları halinde tarafsız ülkenin tarafsızlığını muhafaza edebilmesi adına gemilere el koyması gerekiyordu. Osmanlı Hükümeti, *Goeben* ve *Breslau* için 80 milyon mark ödediğini açıklayarak 13. Maddeyi ihlal etmemiş oldu. Detaylı bilgi için bkz.: Altay Cengizer, *Osmanlı'nın Son Savaşı: Adil Hafızanın Işığında*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

⁴⁷⁴ “Les Aberrations Ottomanes”, *Journal Des Debats*, 14 Ağustos 1914, s.1.

ifade eden Osmanlı Devleti'nin, düşman Almanya'nın kendi mürettebatının içinde olduğu bu iki zırhlıyı Çanakkale Boğazı'na kabul etmesini tezat olarak algılamıştı.⁴⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa'nın, ülkesinin tarafsız olduğu yinelemesi, Fransız basınında kabul görmediği gibi *Goeben* ve *Breslau* zırhlılarının Çanakkale Boğazı'ndan geçmeleri "*Türklerin İntiharı*" olarak nitelendirilmişti.⁴⁷⁶

Goeben ve *Breslau*'nun isimleri *Yavuz* ve *Midilli* olarak değiştirilmişti. Özellikle zırhlılardan birine Midilli isminin konmasının Yunanları tahrik edeceğine dair yorumlar yapılmaktaydı.⁴⁷⁷ Zira Osmanlı Devleti'nin Midilli adasıyla ilgili taleplerinin olduğu biliniyordu. Bu sırada *Goeben* zırhlısının Çanakkale'de seyretmekte olan iki Fransız posta gemisini taciz ettiği haberlerinin yayılması üzerine, Babıâli'den Büyükelçi Maurice Bompard'a telgraf çekilerek olayın üzüntü verici olduğu ve Osmanlı-Fransız dostluğunun devam etmesinin umut edildiği belirtilmişti.⁴⁷⁸

3.2.3. Türk Harbinin Başlaması

5 Eylül 1914'te toplanan Meclis-i Vükela'da kapitülasyonların tamamen kaldırılmasına karar verilmişti. Konuyla ilgili Hüseyin Cahit Bey'in (Yalçın) yazdığı, Hukuk Müşaviri Kont Ostorrog'un Fransızcaya çevirdiği nota, 9 Eylül 1914 tarihinde yabancı elçiliklere bildirildi ve kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'nce kaldırıldı.⁴⁷⁹ Avrupalı elçilerin verdiği tepkileri, elçilerle birebir görüşmelerde bulunan ve yaşananları ta o günlerde günlüğüne kaydeden Cavit Bey'den aktarmak yerinde olacaktır. Rus elçi Giers kapitülasyonlarla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin şekle riayet etmesini söylemiş, Fransız elçi Maurice Bompard ise "*grave, grave*"⁴⁸⁰ ifadesini kullanmıştı. Alman elçi Wangenheim'ın verdiği tepkiyle ilgili ise şunları yazmıştır:

"Biraz sonra Wangenheim geldi. Hilaf-ı tabi'at bir hal ve vaz'ı mecnunane ile. Kendimi kudurmuş bir köpek karşısında zannettim. Söz söylemiyor, havlıyordu.

⁴⁷⁵ "La Guerre Europeenne et les Neutres", *Journal Des Debats*, 15 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁷⁶ "La Suicide de la Turquie", *Le Temps*, 15 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁷⁷ *Le Figaro*, 17 Ağustos 1914, s.2.

⁴⁷⁸ *Le Temps*, 18 Ağustos 1914, s.1.

⁴⁷⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Emin Elmacı, *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

⁴⁸⁰ Vahim, kötü anlamında.

Uzun bir münakaşamız vuku' buldu. Hemen iki saat kadar devam etti. O sesini yükseltince ben sükûn ve huzur ile cevap verdim. Fakat hiçbir sözünü, tehdidini, hücumunu cevapsız bırakmadım. Bizim Alman taraftarları bu sahneyi temaşa etmeliydiler. Sefir evvela kendisine danışmaksızın, müttefikimiz olduğu halde müdavele-i efkâr etmeksizin böyle bir şey yapmaya hakkımız olmadığını söyledi. Cevaben müdavele-i efkâra lüzum görmediğimizi, esasen dün ittihaz edilmiş bir karar olduğundan buna vaktimiz de olmadığını, kendi mes'uliyetimiz tahtında yapılmış bir iş olduğu için netayicine bizzat tahammül edeceğimizi söyledim.”⁴⁸¹

Wangenheim altı büyük ülkenin (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) elçilerinin toplanarak ortak bir metin kaleme alıp, Osmanlı Devleti'ne nota vermesini teklif etti. Wangenheim, içlerinde en eski elçi olan Avusturya-Macaristan'ın elçisi Pallavicini'nin yanında toplanılıp karar verilmesini önermişti. Ancak İtilaf Devletleri bunu kabul etmedi. Bunun üzerine henüz tarafsız olan İtalya'nın elçisi aracılığıyla, 10 Eylül'de Babiâli'ye nota verildi. Notada, Osmanlı Devleti'nde işleyen kapitülasyon usulü imparatorluğun kendine öz bir müessesesi olmayıp uluslararası antlaşmaların ve türlü mukavelelerin sonucu olduğu ifade edildi.⁴⁸² Ne var ki, ortak notaya imza atan ülkelerin kamuoyları çoğunluklu olarak Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırmasına sert eleştiri getirmemişti.⁴⁸³

Kapitülasyonların kaldırılması Fransız gazetelerine 13 Eylül'de yansımıştı.⁴⁸⁴ Osmanlı yönetimi yaptığı açıklamada, 1 Ekim itibariyle kapitülasyonların kaldırılmış olacağını, ilgili devletlerle çatışma düşüncelerinin olmadığını ve iyi ilişkileri sürdürmeye kararlı olduklarını ifade etmişti.⁴⁸⁵ Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırdığını haber yapan Fransız gazeteleri tek cümleden oluşan aynı yorumu kullanmışlardı: Kapitülasyonlar iki ülkenin uzlaşarak yürürlüğe koydukları bir anlaşmaydı ve Türklerin kapitülasyonları sona erdirmeleri anlaşmanın tek tarafı da olsa hala etkin olduğu gerçeğini değiştirmiyordu.⁴⁸⁶ Osmanlı Devleti'nin

⁴⁸¹ Cavid Bey, *a.g.e.*, C.2, s.647.

⁴⁸² Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1., s.170.

⁴⁸³ *A.g.e.*, s.171.

⁴⁸⁴ Kapitülasyonların kaldırılması Fransız basınında büyük bir yankı uyandırmamıştı. Çünkü aynı dönemde Fransızlar, Marne'de Almanlarla savaşmaktaydılar. Konuyla ilgili haberler, arka sayfalarda yer almış ve birkaç cümleden ibaret olmuştu. Örnek için 13 Eylül 1914 tarihinde çıkmış şu gazetelere bkz.: *Le Temps*, *L'Humanite*, *Le Petit Journal*.

⁴⁸⁵ *Le Temps*, 13 Eylül 1914, s.2.

⁴⁸⁶ *L'Humanite*, 13 Eylül 1914, s.2; *Le Petit Journal*, 13 Eylül 1914, s.2; *Le Temps*, 13 Eylül 1914, s.2.

kapitülasyonları kaldırdığını açıklamasından sonra ilk yanıt Fransız Büyükelçi Maurice Bompard vermişti. Fransız gazetelerinin de yazdığı gibi, Maurice Bombard da kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin uhtesinde değil uluslararası antların ve muhtelif akitlerin güvencesinde olduğunu Said Halim Paşa'ya resmi kanaldan belirtmişti.⁴⁸⁷

Goeben ve *Breslau*'un Çanakkale Boğazı'ndan giriş yapması ve hemen arkasından kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasına, bir de 20 Eylül'de *Goeben*'in Karadeniz'e açılması eklenmişti. Fransız basını Osmanlı Devleti'nin izlediği siyasayla ilgili olarak birtakım iddialar öne sürmeye başlamıştı. *Le Figaro*, "Türk Çılgınlığı" başlığıyla verdiği haberde, Jön Türklerin ülkenin her yerine telgraflar çekerek Osmanlı Devleti'nin savaşa hazır olduğunu iddia etmiş ve hatta bunu *Tanin* gazetesinde çıkan habere dayandırmıştı.⁴⁸⁸ Osmanlı Devleti Boğazları ticarete dahi kapatmıştı. Bu durum, hem Fransa'ya buğday ihraç edecek Rusya ve Romanya'yı hem de Fransa'yı zor durumda bırakmıştı. Ülkedeki yabancı posta şirketlerinin faaliyetleri de sonlandırılmıştı.⁴⁸⁹

Eylül ayının başında İngilizler Mısır'da savaş hali almışlar, buna sebep olarak da Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafından saldırıya uğrama ihtimalini öne sürmüşlerdi. Osmanlı Devleti de Maan, Kudüs ve Suriye'de savaş hazırlığına başlamış, bu durum İngilizlerin dikkatinden kaçmadığı gibi Fransız basınında da kendine yer bulmuştu.⁴⁹⁰ *Le Temps*, Osmanlı yönetimi Suriye'de de birtakım faaliyetlerde bulunduğuna dair bir haber yapmıştı. Habere göre; Şam, Halep ve Humus'ta düzenli birlikler yoğunlaştırılıyor, kışlalar ve çadırlar gelen askerlere yetmiyor, askerlerin bir kısmı camilere yerleştiriliyordu. Buralarda istihdam edilen acemi birlikleri için üniforma eksikliği ortaya çıkmıştı. Acemi birliklerindeki askerlerin önemli bir kısmı sivil kıyafet giyiyor, kollarındaki kolçaklarla ayırt ediliyorlardı.⁴⁹¹

Eylül ve Ekim aylarında Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa dâhil etmeye yönelik baskıları artmıştı. Örneğin, Liman von Sanders'in 7 Eylül'de Alman general karargâhından aldığı telgrafta Osmanlı Devleti'nin yakında ve fakat

⁴⁸⁷ Ozan Arslan, "I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri", *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, 2008, s.270.

⁴⁸⁸ *Le Figaro*, "La Folie Turque", 26 Eylül 1914, s.2.

⁴⁸⁹ *Journal Des Debats*, 3 Ekim 1914, s.1. Yabancı posta şirketlerinin faaliyetleriyle ilgili olarak Cavid Bey'in Fransız ve Rus yetkililerle yaptığı görüşmeler için bkz.: Cavid Bey, *a.g.e.*, C.2, s.662.

⁴⁹⁰ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1., ss.208-209.

⁴⁹¹ *Le Temps*, 18 Ekim 1914, s.2.

Çanakkale savunmasının tez elden ikmalinden sonra harbe girmesi gerekliliği yazılıydı. 8 Eylül'de Wangenheim'a Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi için zorlanmasına yönelik direktif gelmişti. 15 Eylül'de Alman hükümeti Karadeniz'de azimkârane hareket edilmesini istemiş, Amiral Souchon da bunun gerçekleşmesi için çalışmıştı. Amiral Souchon 15 Eylül'de Karadeniz'e çıkmak istediğini Bahriye Nezareti'ne bildirmiş ancak isteği kabul görmemişti. Birkaç gün sonra Amiral Souchon, Said Halim Paşa ile yaptığı görüşmede, gemilerin teker teker çıkması suretiyle gerekli izni almıştı. 21 Eylül'de *Yavuz*, *Basra* ve *Taşoz* muhripleri, 27 Eylül'de *Turgut*, *Midilli* ve *Berkisatvet*, 28 Eylül'de *Midilli*, *Berkisatvet*, altı muhrip ve bir gambot, 30 Eylül'de *Barbaros* ve *Turgut* Karadeniz'e çıkış yapmıştı.⁴⁹²

Amiral Souchon, 1 Ekim'de Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta donanma personelinin deniz tuttuğunu, rüzgârlı havalarda eğitimin şart olduğunu ve bunun için de Karadeniz'e filo halinde çıkmak gerektiğini ifade etmişti. 6 Ekim'de Genelkurmay İkinci Başkanı imzasıyla verilen cevapta önerinin uygun bulunduğu belirtildi. 6 Ekim tarihli bu karar, Başkomutanlık Vekâleti'nin 10 Ekim tarihli emiriyle değiştirilerek, gemilerin eskisi gibi teker teker çıkış yapabileceği belirtildi. Ancak bu karara uyulmadı. 12 Ekim'de filo halinde çıkılmaya devam edildi. Telsizle verilen geri dönüş emirlerine karşılık, dört torpidobot ile Barbaros ve Turgut muharebe gemileri Boğaz'a geri gönderilmişti. Geri kalan 11 parça gemi Karadeniz'de kalmıştı.⁴⁹³

Amiral Souchon, Enver Paşa'dan Rus filosuna bulunduğu yerde hücum edilmesi yönünde buyruk aldı.⁴⁹⁴ Bu olaydan sonra Enver Paşa, Talat Bey ile Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in evine gitmişlerdi. Talat Bey, Almanların ve Avusturyalıların kendilerini savaşa girmeleri konusunda sıkıştırdıklarını, diğer yandan İtilaf Devletleri'nin Alman Askeri Heyeti'nin Osmanlı topraklarını terk etmeleri yönünde baskı yaptığını söyler ve Halil Bey'in fikrini sorar. Halil Bey verdiği cevapta savaşa girmenin kötü sonuçlar doğuracağını, en mantıklı şeyin

⁴⁹² *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.55.

⁴⁹³ *A.g.e.*, s.56.

⁴⁹⁴ *A.g.e.*, s.57. Enver Paşa'nın hücum buyruğunu öğrenen Wangenheim 23 Ekim'de kendi imzası bulunan notu Enver Paşa'ya gönderir. Bu notta, Enver Paşa'nın hücum buyruğunun gerçekleştirilebilmesi için, buyruğun yazılı olarak filo kumandanına gönderilmesi istenmişti. Alman makamları Enver Paşa'dan imzalı bir emir belgesi talep etmişlerdi. Bunun sebebi açıktır: Savaşta olası bir olumsuzluğun yaşanması akabinde, Osmanlı idarecilerinin “*savaşa kendiliğimizden girmedik, saldırıdan haberimiz yoktu, Almanlar bizi sürüklediler*” demeleri ihtimali üzerine bir kanıt olarak istenmiştir. Enver Paşa bu belgeyi 25 Ekim 1914'te vermiştir. Kaynak için bkz.: Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1., TTK Basımevi, Ankara, 1991, ss.230-231.

Boğazları savunmak olduğunu söyler. Bunun üzerine Talat Bey, Halil Bey'in Hafız Hakkı Paşa ile birlikte Berlin ve Viyana'ya gönderilmelerini, bu söylediklerini iki hükümetin yetkililerine anlatmasını teklif eder. Enver Paşa, Talat Bey'in önerisini kabul eder.⁴⁹⁵ Bu anekdotu vermemizin sebebi; Enver Paşa'nın Amiral Souchon'a hücum buyruğunu sanki hiç vermemiş gibi, devletin ileri gelenleriyle dış politika teatisinde bulunmasını ortaya koymaktır. Enver Paşa, 25 Ekim'de Rus filosuna görüldüğü yerde hücum edilmesi buyruğunu yazılı olarak verdiği gün, Meclis-i Vükela toplantısında savaşa dâhil olmak ya da tarafsızlığa devam etmek tartışılıyordu.⁴⁹⁶

26 Ekim'de Rus Büyükelçi Mikhail Nikolayevich von Giers, 27 Ekim'de Fransız Büyükelçi Maurice Bompard Cavit Bey'e giderek Osmanlı Devleti'nin bir oldubittiyle Almanların yanında savaşa dâhil olacağını ifade etmişlerdi.⁴⁹⁷ Buradan anlaşılacağı üzere Fransız ve Ruslar, Enver Paşa ile Almanların yaptığı müzakerelerden bir şekilde haberdar olmuşlar, ancak vükela üyesi Cavit Bey'in gelişmelerden haberi olmamıştı. 27 Ekim günü Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın imzasıyla verilen emirde, Donanma-yı Humayun'un Karadeniz'de icra edeceği manevralarda Amiral Souchon'un vereceği emirlere kendi emirleriymiş gibi itaat edilmesini istenmişti.⁴⁹⁸ 27 Ekim'de Cemal Paşa'nın emriyle Karadeniz'e açılan Osmanlı filosu Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan saldırıyı gerçekleştirecekti.

27 Ekim 1914 günü öğleden sonra *Goeben*, *Breslau*, *Hamidiye*, *Berkisatvet*, *Peykişevket*, *Gayretivataniye*, *Muavenetimilliye*, *Taşoz*, *Samsun* muhribi, *Nilüfer* ve *Samsun* mayın gemisinden oluşan filo Kilyos önünde toplandılar. 27-29 Ekim günlerine ait harekât emrini alan gemiler yapacakları ateş baskını ve mayın hareketleri için Rus limanlarına doğru yollandılar. 29 Ekim gece saat 01.00 sularında Odesa limanına yaklaşıldığı sırada karşılaşılan *Donets* isimli gambot *Gayretivataniye*'nin attığı torpidoyla batırıldı. *Muavenetimilliye* ise *Kobanets* gambotunu vurdu. Limandaki diğer gemiler vurulmaya başlandığı sırada bir merminin elektrik santraline isabet etmesi sonucu liman karanlıkta kaldı. Dışarı çıkıldıktan sonra, petrol limanındaki sarnıçlar vuruldu ve bu iki muhrip hasar almadan Boğazlardan içeri girdi. *Samsun* mayın gemisi de saat 03.45-04.15 arasında

⁴⁹⁵ Menteşe, *a.g.e.*, ss. 37-138.

⁴⁹⁶ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1, s.232.

⁴⁹⁷ Cavid Bey, *a.g.e.*, C.2, ss.669-670.

⁴⁹⁸ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1, s.235.

Odesa-Sivastopol arasına 28 mayın döküp, 30 Ekim’de Boğazlardan giriş yaptı. *Goeben*, mayın arama tarama aygıtlarını suya atmış olan *Samsun* ve *Taşoz* muhriplerini seyrettikten sonra Sivastopol kıyılarına 8km kadar yakınlaşmıştı. Kendisine açılan ateşe 06.30’da karşılık veren *Goeben*, atışlarında isabet sağlayamadığı gibi kendisine isabet eden mermilerin parça tesiri sayesinde bir kazanı iş görmez duruma gelmişti. *Goeben* güneydoğu istikametinde gördüğü dumanlara doğru yöneldiğinde üç Rus muhribiyle karşılaşmış, *Prut* isimli mayın gemisini batırmıştı. *Samsun* ve *Taşoz*, *Prut* mürettebatından 75 kişiyi kurtarmıştı. *İda* isimli Rus vapuru ise yakalanarak Boğaz’a gönderilmişti. *Nilüfer* mayın gemisi Boğaz’a dönerken karşılaştığı *Grandük Aleksandır* Rus gemisiyle karşılaşmış, mürettebat ve yolcularını gemiye aldıktan sonra, Rus gemisini top atışıyla batırmıştı. *Breslau*, Kerç Boğazı’na mayın döküp Novorosiski’ye yöneldi. *Breslau* ve *Berkisatvet* Novorosiski’yi bombardıman ettiler. *Breslau*, iki saat süren bombardımanda şehirdeki akaryakıt depolarını, tahıl ambarlarını, bir maçunayı ve limandaki bazı gemileri vurdu. *Breslau* ve *Berkisatvet*, 31 Ekim’de Şile önlerine geldiler. Varna-Sivastopol kablosunu kesmek üzere görevlendirilen *Peykişevket* ise görevi yerine getiremeden geri döndü. Feodosya (Kefe)’yı bombardıman etmekle görevlendirilmiş *Hamidiye*, sabah saat 06.30’da kıyıya yolladığı istimbotla limandaki tesislerin topa tutulacağını bildirdi. Limandaki hedefler saat 09.00’dan itibaren vurulmaya başlandı. Dönüşte, Kırım civarında rastladığı tuz yüklü 300tonluk bir yelkenli, personeli esir edilerek batırıldı. Daha sonra *Şura* isimli vapur da mürettebatı esir edilerek batırıldı. Baskın esnasında *Barbaros* ve *Turgut* muharebe gemileri ile *Burakreis* gambotu ve iki torpidobot, Rusların mayınlama hareketini önlemek ve yaklaşacak savaş gemilerini karşılamak adına 27-31 Ekim tarihlerinde Boğaz’ın ağzında yer almışlardı. Amiral Souchon Bahriye Nezareti’ne çektiği telgrafta, harekâtın Rus filosunun düşmanca hareketleri neticesinde gerçekleştiğini bildirmişti.⁴⁹⁹

Fransız basınında, 29 Ekim 1914 tarihinde *Goeben* ve *Breslau*’un dâhil olduğu Osmanlı donanmasının Rus limanlarını ve buralarda bulunan bazı gemileri topa tutması büyük yankı bulmuştu.

Yerel gazete olan *L’Ouest Eclair*, olayı “*Türk Donanması Rus Limanlarını Bombaladı*” başlığıyla, okuyucularına şöyle aktarmıştı:

⁴⁹⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, ss.58-61.

“Çarşamba gecesi saat 03.30’da, Odessa limanına giren iki torpido teknesi bir Rus gambotunu batırdı ve Portugal isimli bir Fransız yük gemisindeki iki personelin ölümüne sebep oldu. Dün sabah saat 10.00’a doğru bir Türk kruvazöre Theodosia’daki şehri ve garı bombaladı. Bir katedral, bir Yunan kilisesi, rıhtım ve Rus bankası tahrip oldu. Son olarak, Hamidiye kruvazörü Novorisk’i bombaladı.”⁵⁰⁰

Le Petit Parisien Odessa, Feodosya ve Novorisk’in Türk donanması tarafından bombalandığı bilgisini aktarmış, ancak Türklerin herhangi bir savaş ilanında bulunmadığını belirtmişti. Bombalamada *Goeben* ve *Breslau* zırhlılarının yer aldığı, dolayısıyla bu saldırıdan Türklerin sorumlu tutulup tutulamayacağı tartışılmıştı.⁵⁰¹

Le Figaro “Türk Marifetleri” başlığıyla verdiği haberde, aşağı yukarı aynı bilgileri verircesine, Çarşamba’yı Perşembe’ye bağlayan gece saat 03.30’da Odessa limanına giren iki Türk savaş gemisinin bir Rus vapuruna ateş açtıklarını, *Portugal* isimli Fransız vapurunu batırdıklarını ve içindeki iki görevlinin öldüğünü iddia etmişti. Buna ek olarak, perşembe sabahı ise bir Türk zırhlısının Feodosya’daki garı ve şehri bombaladığı; bir katedralin, bir Yunan kilisesinin ve Rus banka şubesinin zarar gördüğüne dair bilgileri okuyucularıyla paylaşmıştı.⁵⁰²

Journal Des Debats’da “Türk Çılgınlığı” başlıklı başyazıda, Türklerin savaş ilan etme usullerinin öğretmenleri II. Wilhelm’den farksız olduğunu, Boğazlardaki Alman destekli hareketlilikten niyetlerinin zaten belli olduğunu yazılmıştı. Gazete, Almanların Türkleri Karadeniz’de savaşa sokarak, Rusya’nın Polonya ve Galiçya’daki mücadelesini sekteye uğratmak olduğunu savunmuş ve buna karşılık bir öneride bulunmuştu. İmzasız çıkan bu yazıya göre, İttihat ve Terakki’nin tehlikeli yolunu tercih eden Türkleri savunmanın bir anlamı yoktu. Türklerin savaş ilanı etmeden Rus limanlarına saldırması karşılığında, Avrupa ve Asya’da yaşayan Hristiyanlar ve Müslümanlar üzerindeki Fransız ve Fransız müttefiklerinin nüfuzu Üçlü İttifak’a karşı kullanılabilirdi. Gazete, ülkesi ve ülkesinin müttefikleri adına verdiği bu fikri ete kemiğe büründürmeyi de ihmal etmemişti: Arabistan ve Yemen, Türklere karşı ayaklandırılabilirdi.⁵⁰³

⁵⁰⁰ “Des Navires Turcs Bombardent des Ports Russes”, *L’Ouest Eclair*, 31 Ekim 1914, s.1.

⁵⁰¹ *Le Petit Parisien*, 31 Ekim 1914, s.1.

⁵⁰² “Exploits Turcs”, *Le Figaro*, 31 Ekim 1914, s.1.

⁵⁰³ “La Folie Turque”, *Journal Des Debats*, 1 Kasım 1914, s.1.

La Croix, olayı “*Karadeniz’de Türk Saldırganlığı*” başlığıyla vermişti. Odessa bombardımanına ait bilgiler veren gazete, şehirdeki bazı Amerikan mülklerinin de tahrip olduğunu iddia etmişti.⁵⁰⁴

Le Temps, Osmanlı Devleti’nin ve Rusya’nın donanmalarını gemi isimleri, sayıları ve tonajları vererek karşılaştırmış; Rus donanmasının saldırı gücünün daha yüksek olduğunu öne sürerek Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne saldırması fikrini işlemişti.⁵⁰⁵

Le Petit Journal’ın “*Karadeniz’deki Olaylar*” başlığıyla verdiği haberde *Goeben*, *Breslau* ve *Hamidiye* zırhlılarının daha önceden Akdeniz’deki marifetlerinin bilindiği, *Goeben* ve *Breslau*’un Almanya’dan geldiğini, eski adı *Brandebourg* olan *Hamidiye* zırhlısının da Almanlardan satın alındığı vurgulanıyordu. Üçlü İtilaf’ın Büyükelçileri Alman askeri misyonunun ve filosunun geri gönderilmesi hatta kişilerin pasaportlarına el konulmasını talep ediyordu.⁵⁰⁶ *L’Humanite* de “*Karadeniz’de Türk Saldırganlığı*” başlığı altında hemen hemen aynı şeylerden bahsediyordu. *Havas*’a dayandırdıkları bilgiye göre, Almanlar Boğaz’ın önlerine mayın döken Rus gemisi tespit ettiklerini, bunun tarafsızlık ilkesini ihlal ettiğini ve gerekli karşılığı verdiklerini ifade etmişlerdi.⁵⁰⁷

Fransız gazeteleri, İngiliz basınından aldıkları haberleri kullanarak, iki ülkenin Osmanlı Devleti’ne karşı olan tutumlarını birleştirme çabası içine girmişlerdi. Türk donanmasının Rus limanlarına savaş ilanında bulunmadan saldırmasının Londra’da yarattığı etkinin Paris’tekiyle aynı olduğunu savunan *Le Temps*, bunun aleni bir şekilde savaş ilanı olduğunu ve saldırının aynı zamanda İngilizleri ve Fransızları da hedef aldığı tezini işlemişti. Saldırıdan sonraki gün, İngiliz Büyükelçiliği ile telgraf bağlantısını kesen Türk tarafının niyetini ortaya koyduğu, buna karşılık olarak İngilizlerin Mısır ve çeşitli bölgelerde bunun karşılığını vermesi gerektiği belirtilmişti. Sait Halim Paşa’nın halen tarafsız olduklarına dair beyanat vermesini eleştiren *Le Temps*, kendisinin bugüne kadar Sadrazamlık yetkilerini kullanmadığını, tüm kararların Enver Paşa tarafından

⁵⁰⁴ “L’agression Turque dans la Mer Noire”, *La Croix*, 1 Kasım 1914, s.2.

⁵⁰⁵ *Le Temps*, 1 Kasım 1914, s.2.

⁵⁰⁶ “Les Incidents de la Mer Noire”, *Le Petit Journal*, 1 Kasım 1914, s.1.

⁵⁰⁷ “L’Agression de la Turquie dans la Mer Noire”, *L’Humanite*, 1 Kasım 1914, s.1.

verildiğini, dolayısıyla şu anda da bu kişinin sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini savunmaktaydı.⁵⁰⁸

Üçlü İtilaf'ın İstanbul'daki büyükelçileri, ülkeyi terk etmek üzere Osmanlı yönetiminden pasaportlarını talep etmişlerdi. Bu diplomatik kopuş İtilaf Devletleri'nin savaş ilanı alametiydi.⁵⁰⁹ İngiltere, Sir Edward Grey imzalı bir bildirge yayınlamıştı. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği tarafsızlık politikasını büyük bir sabırla izlediklerini, ancak Türk yönetiminin uluslararası antlaşmaları ihlal ettiği ifade edilmişti. Bildirgede, 29 Ekim 1914 tarihinde Alman donanmasına bağlı olduğu düşünülen, ancak Türk donanmasına ait olduğu sonradan derin bir üzüntüyle öğrenilen *Goeben* ve *Breslau* eliyle yapılan saldırı uluslararası antlaşmalara aykırı görülüyordu. Türk yönetiminin Alman yanlısı olduğu, Almanların Mısır'a saldırı planladığı, Ortadoğu'daki İngiliz ordularının seferberliğe girdiği ve Türk saldırganlığı karşısında gereken önlemlerin alınacağı, *Le Figaro*'nun iddialarını oluşturmaktaydı.⁵¹⁰ Musul ve Şam'daki Osmanlı orduları Süveyş Kanalı ve Mısır'ın işgali için seferberlik halindeydi. Olası bir savaş için Bedeviler de kendi birlikleri oluşturulmak üzere savaşa çağırılmışlardı.⁵¹¹ Osmanlı Devleti, kendisine karşı girişilen seferberliğin farkındaydı ve boş durmuyordu. Fransız gazeteleri konuyla ilgili başka ülkelerden telgraf vasıtasıyla gelen pek çok bilgiye haber olarak yer vermişlerdi. Alman kaynaklı bir habere göre, Türk süvarileri Akabe'ye varmışlardı. Atina'dan gelen bilgiler Osmanlı ordusunun Alman denetimi altında, Çeşme ve çevresi de dâhil olmak üzere tüm Küçük Asya sahillerinde savunma hazırlığına giriştiği belirtilmişti.⁵¹² Ayrıca Üçlü İtilaf'ın büyükelçileri İstanbul'u terk etmişlerdi. Buna birkaç gün sonra Sırbistan da eklenecekti.⁵¹³ Amerikan Büyükelçiliği Fransa'nın ve Belçika'nın, İtalyan Büyükelçiliği ise Rusya'nın çıkarlarıyla ilgilenecekti.⁵¹⁴ Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa da ülkeyi terk etmek için kendi pasaportunu talep etmişti.⁵¹⁵ Günler geçtikçe buna yenileri de eklenecek ve birbiriyle savaşan ülkelerin elçileri bulundukları ülkeleri terk edeceklerdi.

⁵⁰⁸ *Le Temps*, 2 Kasım 1914, s.1.

⁵⁰⁹ *Le Petit Journal*, 2 Kasım 1914, s.1.

⁵¹⁰ *Le Figaro*, 2 Kasım 1914, s.1.

⁵¹¹ *Journal Des Debats*, 3 Kasım 1914, s.1.

⁵¹² *L'Ouest Eclair*, 3 Kasım 1914, s.1.

⁵¹³ *L'Echo de Paris*, 5 Kasım 1914, s.1.

⁵¹⁴ *L'Echo de Paris*, 3 Kasım 1914, s.1.

⁵¹⁵ *L'Humanite*, 5 Kasım 1914, s.1.

Pichon, “*Türk-Alman Saldırganlığı*” başlıklı yazısında, Berlin’deki ajansların Alman askerleri tarafından yönetilen Türk donanmasının Rus sahillerini bombalamasını, Türk donanmasına yöneltilen saldırıya karşılık olduğunu belirtmişti. Rusya bunu yalanlarken, İngiliz hükümetine de gerçekleri anlatmıştı. Goeben ve Breslau Osmanlı Devleti’ne sığınmıştı. Gemilerdeki görevliler Osmanlı mürettebatıyla yer değiştirmişlerdi.⁵¹⁶ Pichon gelinen noktayı şöyle özetlemişti:

“*İstanbul’u Alman askerler istila ettiler. Türkleri, Almanya ve Avusturya’daki savaş meydanlarına çekmek için onlara rüşvet dağıttılar. Mısır’a taarruz hazırlıkları yaptılar. Suriye’de İngiliz ve Fransız karşıtı propaganda yaptılar. En sonunda iş, Karadeniz’de savaş eylemlerine vardı. Tüm bunlar Fransız-Rus-İngiliz diplomasisini şaşırtmadı. Biz, Almanların oyunlarını İslam ülkesinde umutsuzca sergileme çabası sarf edeceklerini biliyorduk. Biz bu projelerin bir kısım Jön Türk yöneticilerine hoş görüldüğünü, ancak başarıya ulaşamayacaklarını biliyorduk. Bizim bu bildiklerimizi Londra da Petrograd da biliyordu. Fakat biz onun uçuruma yuvarlanmaktan kaçınıp Babiâli’ye karşı iyi niyetler besleyeceğini umabilirdik. Biz Enver Paşa’nın kendinden daha az kör olan bazı meslektaşlarının indirgenemez direnişiyle karşılaşacağını düşünebilirdik. Üçlü İtilafın savaşın başından beri Türklerin saldırgan eylemlerine karşı sabrı bu fıkirden ilham alıyordu. Türkiye ya geri dönülemez yanlışlar içine girecekti ya da hatalarına rağmen gözlerimizi kapatıp onu kurtarmaya çalışacaktık. Onlar ilkini seçti. Osmanlı Devleti’nin artık kaçacak hiçbir yeri kalmadı.*”⁵¹⁷

Savaşla ilgili yaşananların içinden kendi dini çizgisiyle ilintili olan olayları haberleştirme eğilimi gösteren *La Croix*, Fransız Hükümeti’nin Osmanlı Devleti ile ilgili bildirisini sütununa taşımıştı. Bildiride, Osmanlı Devleti’nin Alman subayları ülkeden göndermeyerek niyetini ortaya koyduğu belirtiliyordu. Cezayir, Tunus ve Fas’tan elde edildiği iddia edilen haberler ışığında, Kuzey Afrika’daki Müslüman dünyanın Babiâli’nin hatasını gördüğü öne sürülüyordu. Osmanlı Devleti Müslüman dünyasına liderlik ediyordu, ancak ülkenin kaderi Alman subaylara bırakılmıştı.⁵¹⁸ Fransa bir yandan kendi hâkimiyetindeki Müslüman nüfusunu yanında tutmaya çalışıyor, diğer yandan da Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da yaşayan Müslümanların Osmanlı Devleti’yle olan bağlarını kesmeye çalışıyordu. Bu bildiri hiç şüphesiz

⁵¹⁶ *Le Petit Journal*, 3 Kasım 1914, s.1.

⁵¹⁷ “L’Agression Turco-Allemande”, *Le Petit Journal*, 3 Kasım 1914, s.1.

⁵¹⁸ *La Croix*, 3 Kasım 1914, s.1.

Osmanlı Devleti'yle girişilecek savaşın arifesinde Müslüman dünyanın kendi yanlarında saf tutmalarını sağlamak için yapılacak propagandaların başlangıcıydı.

La Croix Türk ordusunda ne kadar asker olduğuyla ilgili ve hatta mühimmat sayısına kadar tahminlerde bulunmuştu. Barış zamanı muvazzaf ve yedekte toplam 17.000 subay, 250.000 er, 45.000 at, 1.500 top, 400 mitralyöz, 7,65 milimetre mavzer ve 9,5 milimetre martinlerden toplam 1.470.000, 300.000.000 fişek olduğu tahmin edilmekteydi. Bir süredir seferberlik halinde olan Türk ordusunda silâh altında aşağı yukarı 500.000, çağırılmayı bekleyen 250.000 asker olduğunun düşünüldüğü yazılmıştı. Dokuzuncu, onuncu ve on birinci orduların Anadolu'nun doğusunda olacağı, Türkiye'de Ruslara saldırabilecek durumda olan 100.000 askerden oluşan üç süvari tugayı, İstanbul'da tutulan 200.000 asker, Trakya'da iki kolordu ve Filistin'de 60.000 asker olduğu iddia edilmişti.⁵¹⁹ Osmanlı Devleti'nden kilometrelerce uzakta bulunan Fransa'nın basınında bu tip haberlerin ve tahminlerin bulunması boşuna değildi. Anadolu'nun doğusu, Filistin ve çevresi ve elbette İstanbul, Fransızların gizli hedeflerindendi. Bu açıdan bakıldığında, gazetelerde çıkan tahmini asker sayıları ve bulundukları bölgelere dair haberlerin Fransız kamuoyunda algıyı bahsedilen bölgelere çekme çabası olduğu düşünülebilir.

Gazeteler, Rusya'nın 3 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne karşı ettiği savaş ilanını 4 Kasım'da okuyucularına ulaştırabilmişti. Çarlığın savaş ilanı oldukça sertti. Bildirgede, Almanya ve Avusturya'nın Türkiye'yi kendilerine karşı kışkırtmayı başararak üzerlerine saldırttığının altı çizilmişti. Eski zalimlerin Hristiyan dinine ve tüm Slav ırklarına sergilediği yeni saldırgan tutumu sükûnetle karşıladıklarını, bunun çapulcu takımı Türklere karşı kazanılan ilk zafer olmayacağı şeklinde hakaretimiz ifadeler yer almıştı.⁵²⁰

Washington'dan gelen bilgilere dayandırılan bir habere göre, İngilizleri ve Fransızları taşıyan bir trenin Harbiye Nazırı tarafından durdurulduğu belirtilmişti. İstanbul'daki yabancıları ülke dışına çıkarmayı hedefleyen bu girişimi Amerikan Büyükelçisi organize etmişti. Mısır, Fransa ve İngiltere'de alıkonan Türk vatandaşlarının salınması halinde, trende bulunan yabancı uyrukluların ülke dışına çıkmalarına izin verileceği belirtilmişti.⁵²¹ Benzer durumun İzmir'de de yaşandığı ileri sürülmüştü. Fransa'nın İzmir Konsolosu, Midilli'ye geçtikten sonra yaptığı

⁵¹⁹ *La Croix*, 4 Kasım 1914, s.2.

⁵²⁰ *L'Ouest Eclair*, 4 Kasım 1914, s.1.

⁵²¹ *L'Echo de Paris*, 5 Kasım 1914, s.1.

açıklamada İzmir'deki Fransız vatandaşlarının şehri terk etmelerine Türk yetkililer tarafından izin verilmediğini söylemişti.⁵²² İzmir'deki Türk otoriteler, iki Hollanda vapuruna Osmanlı bayrağı çekerek alıkoymuşlardı. Hollanda Konsolosluğu'nun sert protestosuna rağmen alıkoyma devam ediyordu. Yine İzmir'de birçok İngiliz ticaret gemisinin de alıkonulduğuna dair söylentiler geliyordu.⁵²³

5 Kasım 1914'te Fransız hükümeti, Türk donanması tarafından ticari gemilerinin batırılmasından ve iki Fransız vatandaşının ölmesinden dolayı Osmanlı Devleti ile savaş halinde olduğunu ilan etti.⁵²⁴

Le Figaro'nun Steno soyadlı ya da takma adlı yazarı geçmişte Enver Paşa ve Niyazi Bey'le yaptığı söyleşiden bazı kesitlere ve kendi tespitlerine yer vermişti. Yazar, bu iki şahsiyetin Alman yanlısı olmalarının altında Berlin Askeri Akademisi'nde eğitim görmelerinin yattığını iddia etmişti.⁵²⁵ *Le Figaro*'nun 12 Kasım 1914 tarihli nüshasında, Osmanlı'nın savaşa giriş şekli "*Türklerin İkiyüzlülüğü*" başlığıyla betimlenmişti.⁵²⁶ Fransız kamuoyu, Osmanlı Devleti'nin savaş ilan etmeden Rus limanlarını bombalayarak ve Almanya'nın yanında savaşa girmesine içerlemişti. Fransızlara göre, Osmanlı Devleti'nin savaş ilanında bulunmadan Almanların yanında savaşa girmesini İngilizler ve Ruslar da hazmedememişlerdi. Savaş başladıktan çok kısa bir süre sonra Osmanlı ordusunda Alman askerlerine karşı kalkışmaların yaşandığı ileri sürülmeye başlandı. Türk subayların, ordu içerisinde yüksek rütbelerin Almanlar tarafından parsellenmesinden rahatsız oldukları söyleniyordu.⁵²⁷

Rusya Osmanlı topraklarına doğru taarruza geçtiği sırada Sivastopol saldırısıyla ilgili soruşturmasını tamamlamış ve kamuoyuyla paylaşmıştı. Ruslara göre, uğradıkları saldırı Almanların ve Türklerin anlattığı gibi değildi. Onlara göre, 28 Ekim gecesi donanmaları herhangi bir Türk savaş gemisine rastlamamıştı. Ertesi gün sabah saat 05.00'te Donanma Komutanlığı'nın Odessa'dan aldığı rapora göre, gece saat 03.00'te iki Osmanlı torpidosu kırmızı ve yeşil fenerler yakarak ve Rus bayrağı çekerek Odessa limanına girmişti. Rusça konuşan Türk torpido komutanından parola alınamayınca *Kubanets* isimli gambot derhal ateşe başlamıştı.

⁵²² *Le Temps*, 6 Kasım 1914, s.2.

⁵²³ *Le Temps*, 12 Kasım 1914, s.2.

⁵²⁴ *Le Petit Journal*, 6 Kasım 1914, s.1.

⁵²⁵ Steno, "Enver Pacha", *Le Figaro*, 8 Kasım 1914, s.1.

⁵²⁶ "La Duplicité Turque", *Le Figaro*, 12 Kasım 1914, s.2.

⁵²⁷ *Le Petit Journal*, 14 Kasım 1914, s.3.

Donets gambotu ise ateş açmadan Türk torpili tarafından batırılmıştı. Türk torpidoları Kubanets gambotuna nişan aldılarsa da önemli derecede zarar vermemişlerdi. *Goeben*, sabah saat 07.00'de Sivastapol'e vardığında 20 dakika süreyle limanı bombalamış, sahildeki tabyaların ateşiyle karşılaşmış, önemli bir zayiata yol açmamıştı. Osmanlı donanmasının Rus denizindeki varlığıyla ilgili raporu alan Sivastopol'deki kıyı bataryası, düşman torpillerine karşı önlem almak için mayın tarama gemilerinin gönderilmesi emrini vermişti. Trubetskoi tarafından komuta edilen bir torpido teknesi *Goeben*'e saldırdı, ancak yoğun ateşine maruz kalmıştı. *Teğmen Poushkine* destroyerinde su sızıntısı ve yangın çıkmıştı. *Goeben*, limanı bombaladıktan sonra, dönüşte karşısına çıkan *Pruth* isimli taşıma gemisine rastlamış, geminin komutanı Rogowsky teslim olmayarak gemisini batırmıştı. Karadeniz filosu savaştan kaçarak Boğazlara sığınmaya çalışan düşman filosunun peşine düşmüştü.⁵²⁸

Le Temps Fransa'da yaşayan Türklerin, Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında savaşa girmesinden rahatsız olduklarını ileri sürüyordu. Paris'teki Osmanlı vatandaşları 8 Kasım 1914'te, Uluslararası Fransız Muhipleri Cemiyeti himayesi altında Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girmesini protesto etmişlerdi. Gazeteye göre; “*Afrika'daki, Suriye'deki, Lübnan'daki ve Ermenistan'daki Müslümanlar için Fransız cömertliğinin farkında olan Müslümanlar Fransızların ihtiyaç olduğunda nasıl yardıma koştuklarını anımsıyorlardır. Fransızca bilen ve Fransız medeniyetine candan bağlı olan İsraililer, Alliance İsrailite okullarında okuyorlar ve tüm bunlar onların Fransa'ya karşı değişmez duygularını gösteriyor. Bu İsraililer, şaşkın politikacılar yüzünden sürüklenen mutsuz anavatanlarını görmelerinden ötürü üzüntülerini dile getiriyorlardı.*”⁵²⁹

Bu yönde yayınlara devam eden *Le Temps*, bu sefer de Paris Şark Cemiyeti'nin Türk yönetimini savaşa sokan körlerle, Fransız halkına minnettar olan, Fransa'da doğmuş Osmanlı vatandaşlarının aynı kefeye konulmamasından ötürü Fransız Hükümeti'ne şükranlarını sunduğunu yazmıştı.⁵³⁰

⁵²⁸ “L'Agression Turco-Allemande Dans le Mer Noire”, *L'Ouest Eclair*, 9 Kasım 1914, s.1.

⁵²⁹ “Les Ottomans en France”, *Le Temps*, 11 Kasım 1914, s.2.

⁵³⁰ *Le Temps*, 13 Kasım 1914, s.1.

13 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya, İngiltere'ye ve Rusya'ya savaş ilan ettiği haberi gazetelerde tek cümleyle yer almıştı.⁵³¹ Fransız basınının haberi bir cümleyle vermesinin çeşitli gerekçeleri olması gerekir. Osmanlı Devleti'nin Fransız anakarasından uzak olmasından ötürü, savaş ilanının pratiğe dönüşmeyeceği ihtimali yüksek görülmüş olabilir. Konuya propaganda açısından bakıldığında, iki olasılık göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, kendilerine edilen savaş ilanını manşetten vermeyerek kamuoyunda oluşabilecek endişenin önüne geçilmek istenmesidir. Bir diğeri ise, savaş ilanının dikkate dahi alınmayacak bir devletten geldiği algısını kamuoyunda oluşturmak olabilir. Fransız basınında Osmanlı Devleti'yle ilgili çıkan haberler ve yapılan yorumlar gözlemlendiğinde, savaş ilanı haberinin tek bir cümleyle verilmesinin sebebinin propaganda amaçlı olmuş olma ihtimalinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'ne düşman olarak konumlanan Fransa, Rusya ve İngiltere için, Anadolu'da yaşayan vatandaşlarının can güvenliği elbette önemliydi. İzmir'de yaşayan vatandaşlarını güvenli bir şekilde ülkelerine getirmek isteyen İtilaf Devletleri'ne bir Amerikan zırhlısı ön ayak olmuştu. İzmir'e girerek İtilaf Devletleri'ne mensup vatandaşları almayı planlayan *Tennessee* isimli zırhlı Urla'da Türk güvenlik güçleri tarafından alıkonmuştu.⁵³² *Tennessee* zırhlısının komutanının anlattığına göre; Urla'dan İzmir yönüne doğru hareket ettikleri sırada Türk ateşine maruz kalmışlardı. Amerikan otoriteleri ortada bir yanlış anlaşılmanın olduğunu düşünüyorlardı.⁵³³ Türk makamları konuyla ilgili henüz bir açıklama yapmamışlardı. Amerikan Başkanı Wilson, kendi Donanma ve İçişleri Bakanlarıyla yaptığı görüşmelerde, Türklerin sessizliğini sürdürmeleri halinde konuyla ilgili olarak İngiliz Donanma Komutanlığı'nı yetkilendirebileceklerini ifade etmişti.⁵³⁴ İzmir Valisi Rahmi Bey, *Tennessee*'nin komutanına kendisini Amerikan Konsolosluğu'na bir arabayla götürmeyi teklif etmişti. Başkan Wilson, bu gelişmeyi yalnızca daha resmi bir açıklamanın başlangıcı olarak görmüştü.⁵³⁵ Amerika Birleşik Devletleri'nin zırhlısını İzmir'e yollaması, sadece kendi vatandaşlarını ve gayrimüslimleri tahliye

⁵³¹ *Le Petit Journal*, 14 Kasım 1914, s.3.

⁵³² *Le Petit Journal*, 21 Kasım 1914, s.3. *Tennessee* kruvazörünün Urla'ya gelmesi ve akabinde yaşanan olaylarla ilgili herhangi bir kaynağa ulaşılammış olsa da savaşın başlangıcında Türk-Amerikan ilişkilerinin Amerikan basınına yansımalarının ele alındığı şu çalışmada olayın vuku bulduğuyla ilgili kısa bilgi mevcuttur: Ayşe Yanardağ, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk-Amerikan İlişkilerinin Basına Yansıması", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.59, Güz 2016, ss.237-261.

⁵³³ *Le Petit Journal*, 20 Kasım 1914, s.3.

⁵³⁴ *Le Petit Journal*, 21 Kasım 1914, s.3.

⁵³⁵ *Le Petit Journal*, 23 Kasım 1914, s.3.

etmekten ibaret olmamalıydı. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırılması Amerikalıları da rahatsız etmişti. Dolayısıyla *Tennessee*'nin İzmir'e gönderilmesi bir gözdağı olarak da algılanabilir. Zira, savaş başladıktan sonra Amerikan Başkanı Woodrow Wilson, savaşı dünyanın hakimiyetinin kendilerine geçmesi için bir fırsat olarak görüyor, ancak Monroe Doktrini'nin tersini teşkil edecek revizyonist politikaları senatodan geçiremiyordu. Monroe Doktrini'ni delmeye çalışan Amerikan Başkanı'nın *Tennessee*'yi kendi vatandaşlarının tahliyesi için gönderdiği algısı, Wilson'un kendi siyasasını gerçekleştirme yöntemi olarak da ortaya çıkmış oluyordu.

Arap coğrafyasındaki topraklarının işgal ile karşı karşıya kalabileceğini gören Osmanlı Devleti, Meclis-i Vükela'nın çıkardığı bir zabıtnameyle Beyrut'ta faaliyet gösteren yabancı üniversiteleri kapatmaya başlamıştı.⁵³⁶ Fransız basınında, Cizvitler tarafından idare edilen Beyrut Üniversitesi'nin ve Fransız tıp okulunun kapatılmasına tepki oluşmuştu. 10 Kasım 1914 tarihinde, rektör ve diğer hocalara üniversiteyi bir saat içerisinde boşaltmaları söylendiği; bir saat içerisinde binayı tahliye etmek mümkün olmadığı ve birçok kitabın, materyalin binalarda kaldığı iddia edilmişti. Kimya laboratuvarındaki bilimsel koleksiyonlar bir Amerikan üniversitesi olan Ras-Beyrut'a gönderilmişti. *Le Temps*, eğitimin durdurulmasından ötürü Türkleri eleştirmişti.⁵³⁷ Buna karşın üniversitenin Türkler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Beyrut ile iletişimin kesilmesinin gazetelerde açık açık belirtilmesi ilginç bir detaydı. Türk otoritelerinin güvenliği gerekçe göstermesine ikna olamayan gazeteler, aslında okulların kapatılmasıyla Beyrut'la iletişimin kesildiğini belirterek bu düşüncelerini yalanlamış oluyorlardı.

Osmanlı Devleti, ülkede yaşayan yabancılar için bazı kararlar almaya başlamıştı. *Le Temps*, Rus konsolosluk görevlilerinin ve vatandaşlarının ülkeden çıkışının yasaklandığını, Rusya'da hapse atılan her bir Osmanlı vatandaşı için iki Rus vatandaşının hapse atılacağına açıklandığını yazmıştı. Ülkeden çıkışı yasaklanan

⁵³⁶ Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmasıyla birlikte Meclis-i Vükela 15 Kasım 1914 tarihinde, düvel-i muhasama tebaası ve kurumlarına uygulanmak suretiyle bir zabıtname yayınlamıştır. Zabıtnamenin 18. maddesiyle düşman devletlerin Osmanlı topraklarında açtıkları eğitim kurumlarındaki eğitime son verme, binaları tahliye etme ve bu eğitim kurumlarına el koyma durumu ortaya çıkmıştı. Lüzum görülmesi halinde, devlet bu binaları kullanabilecekti. Yetimhane, hastane ve kiliseler kapsamın dışında tutulmuştu. Detaylı bilgi için bkz.: Ayhan Doğan, Sadık Çetin, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Trablusşam Maarifi Üzerinde Bir İnceleme", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.16, S.44, 2019, ss.406-428; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977; Nuri Güçtekin, *Eğitimli Bir Neslin I. Dünya Savaşı'yla İmtihani*, İskenderiye Kitap, İstanbul, 2015.

⁵³⁷ *Le Temps*, 25 Kasım 1914, s.2.

sadece Rus vatandaşlar değildi. Buna İngilizler, Fransızlar, Sırp ve Karadağlılar da dâhil edilmişti.⁵³⁸

Mısır'da İngilizlerin varlığı, Doğu Anadolu'daki Rus taarruzu, Çanakkale Boğazı'nın İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından taciz edilmesi Osmanlı kamuoyunda mutsuzluğa yol açmıştı. Bu olumsuzluklara bir de *Goeben*'in hasar alması eklenmişti.⁵³⁹ *Goeben* Türk sahillerine uğrayıp Marmara denizine girdiğinde, *Yavuz*'la birlikte *Goeben*'in Osmanlı donanmasına üstünlük katacağına dair yorumlar yapılmaktaydı. Özellikle Ege'de böyle bir gerçeklikten söz edilebilirdi. Almanya'dan gelip ordunun en üst mevkilerine oturan ve orduyu kendi inisiyatifleriyle yönlendiren Almanların savaş yöntemleri tartışılmaya başlanmıştı. Kayzer'e göre, Von der Goltz askeri ve siyasi hataları düzelterek, Türklerin Almanlara olan güvenini yeniden kazanmalarında yardımcı olabilirdi. Ancak mutsuzluk sadece halkta değil ordunun içinde de hâkimdi. Hatta Almanya ve Avusturya ile ittifak yapmanın doğru olup olmadığı dahi sorgulanmıştı. Çünkü Üçlü İtilaf'a dâhil olan tüm ülkeler Osmanlı topraklarına saldırırken, Almanya ve Avusturya kendi cepheleriyle ilgileniyorlardı.⁵⁴⁰

Kimi Fransız gazeteleri Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bir anlaşmadan bahsetmekteydiler. 1914'ün Aralık ayının ikinci haftasında yapıldığı ileri sürülen bu antlaşmaya göre⁵⁴¹;

1. Savaş boyunca savaş teçhizatı ve mühimmatının yanı sıra birliklerin bakımı için gereken parayı sağlamak,
2. Savaş sırasında mümkün olduğunca öncü, işaretçi, atıcı, uzman, subay sağlamak,
3. Başarı halinde savaş tazminatının 1/5'inin Türkiye'ye verilmesi,
4. Barış zamanı geldiğinde Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması öngörülyordu.

Ayrıca Türkiye kendi adına şu sözleri vermişti

⁵³⁸ *Le Temps*, 13 Aralık 1914, s.2.

⁵³⁹ *Goeben* kruvazörüne, 26 Aralık 1914'te, Boğaz açığında dış şamandıradan bir mil kadar açıkta sancak başomuzluğundan, iki dakika sonra da iskele tarafından ortadan birer mayın isabet etti. İçeriye 600 ton kadar suyun girmiş ancak geminin yüzme durumunda bir değişiklik olmamıştı. *Goeben*'in onarılması için ihtiyaç duyulan gereç ve personel Almanya'dan getirildi. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, ss.81-82.

⁵⁴⁰ *Le Petit Journal*, 29 Aralık 1914, s.3.

⁵⁴¹ *Le Petit Journal*, 30 Aralık 1914, s.3.

1. Rusya ve İngiltere'ye karşı savaşmak,
2. Kutsal Savaş ilan etmek,
3. Ayrı bir barış yapmamak.

Yine aynı haberin verildiği bir başka gazetede, anlaşmanın maddelerine ek olarak Türkiye'nin savaşa devam edebilmek adına Almanya'dan 500.000.000 mark istediği öne sürülmüştü.⁵⁴²

Hadji Mohammed Ghilioun, *Le Temps*'da “*Türk Oyalaması*” isimli bir makale yayınlamıştı. Yazar, Türkiye'nin Fransa, İngiltere ve Rusya'ya karşı savaşa girmesini delilik olarak nitelemiş, bu işin arkasında Alman etkisinin olduğunu savunmuştu. Osmanlı hanedanlığının, hükümetinin ve Türk halkının; Almanya ve Avusturya'nın, İngiltere ve Fransa'ya karşı başlattığı acınası ve canavarca kutsal savaşa ne kadar samimi bir şekilde bağlaştığının sorgulanması gerektiğini belirtmişti. Ghilioun'a göre, Osmanlı Devleti'nin savaştığı İngiltere ve Fransa, onu daha önce pek çok kez bölünmeden ve iflastan kurtarmıştı. Osmanlı Devleti'nin, Almanların yanında savaşa girmesinin sebebini Alman politikasının fırıldaklığına, kurnazlığına ve tükenmez hırsına bağlamıştı. Ona göre Alman diplomasisi, Türkiye üzerinden Mısır, Cezayir, Türkistan, Tunus ve Fas'ta Müslümanların gönüllerini okşayarak, 1857'de Hindistan'da yaşananları tekrarlatmaya çalışıyordu.⁵⁴³ Alman ajanları; Abdülhamid'den, onun Panislamist politikalarından ve Halifelik makamından nemalanarak, Müslümanların olduğu coğrafyalarda etkili olup, Müslümanları Üçlü İtilaf'a karşı kışkırtmaya çalışıyorlardı. Yazar, Jön Türk devriminin Almanların planını ilk etapta bozduğunu, ancak Sadrazam Hakkı Paşa'nın Baron Marschall ile yaptığı görüşmeler neticesinde Almanların Türkiye üzerinden Panislamist politikalar sürdürmeye devam edebileceklerini anladıklarını ileri sürmüştü. Ghilioun,

⁵⁴² *La Croix*, 30 Aralık 1914, s.2.

⁵⁴³ Hindistan'da Babürlü İmparatorluu'nun zayıflaması ve İngiliz sömürgeciliğinin Asya temsilcisi olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin etkinliğinin artması geleneksel Hint toplumunu derinden etkilemişti. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Babürlü hanedanı neredeyse İngilizlerin himayesinde sembolik bir makam olarak kendini göstermişti. İngilizler ülkede uyguladıkları sosyal, ekonomik ve idari politikaların yanı sıra, Hristiyan misyonerliğini de yoğun biçimde devreye sokmuştu. Halkın duyduğu rahatsızlık bir söylentiyle patlama halini almıştı. Söylentiye göre askerlerin kullandığı fişeklerin yapımında Hindularca kutsal sayılan ineklerin ve Müslümanlarca haram sayılan, domuz yağından imal edilen gres yağından imal edilmekteydi. 1857 yılının Ocak ayında Kalküta yakınlarında başlayan Sipahi Ayaklanması kısa sürede ülkenin farklı yerlerine de sıçradı. İsyanlılar Delhi'yi de ele geçirip, ayaklanmayı İngilizleri Hindistan'dan çıkarma aşamasına taşıyınca, İngilizler dışarıdan gelen takviye kuvvetlerle ayaklanmayı bastırdı. Ayaklanmanın İngilizler lehine sona ermesi Babür hanedanlığının da sonunu getirdi ve Hindistan tam anlamıyla İngiliz hâkimiyetine girdi. Detaylı bilgi için bkz.: Azmi Özcan, “1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı, C.9, 1995, ss.269-280.

Almanların Osmanlı Devleti üzerinden uygulamaya çalıştığı stratejiyi, II. Wilhelm'in bundan yirmi sene kadar önce Filistin'e yaptığı ziyaret üzerinden ironi yaparak tasvir etmişti. II. Wilhelm şark kıyafetleri giyerek Filistin'in ovalarında, Lübnan'ın yamaçlarında gezinmişti. Selahattin Eyyübi'nin mezarını ziyaret ederkenki sempatikliği onu 300 milyon Müslüman'ın dostu yapmıştı.⁵⁴⁴ Her ne kadar Enver Paşa ve yanındakiler Almanya'yla ittifak yapmaya sıcak bakmışlarsa da Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Rusya'yla da ittifak yapmak için görüşmelerde bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Ancak Üçlü İtilaf'ın buna sıcak bakmaması, Osmanlı Devleti'ni bir yalnızlık hissine sokmuş ve safını Almanlardan yana belirlemek durumunda kalmıştı. Dolayısıyla Ghilioun'un yorumları, Hristiyan Fransa'nın Müslüman Osmanlı Devleti'yle savaşacağı zaman, Fransız ordusundaki Müslümanlara ve İtilaf Devletleri'nin eline geçecek olan Arap topraklarındaki Müslümanlara sözü ona haklı gerekçe türetmekten ileri gidememekteydi.

La Croix, pozisyonu gereği savaşın kiliseye olan etkilerini daha çok ön planda tutma eğilimindeydi. Bu doğrultuda savaşın kendi mensuplarına olan etkilerini ele almaktaydı. Gazete mütedeyyin olarak tanımladığı 500 civarı Hristiyan'ın Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinden sürüldüğünü iddia etmekteydi. Bunların 300'den fazlasının Suriye ve Filistin'den, 200 kadarının ise İstanbul'dan sürüldüğü iddiasını öne sürmüştü. Gazeteye göre; yolculuk *Scilla* isimli 1.600 tonluk bir İtalyan gemisiyle gerçekleşmiş, seyir 18 gün sürmüş, Beyrut'tan Rodos'a geçiş çok zorlu olmuş, tam 48 saat fırtınada kalınmıştı. Gemide bulunan 80 adet yatak 228'i kadın toplam 321 yolcu tarafından paylaşılmıştı.⁵⁴⁵

Paris'teki Lübnan komitesi hem kendi adına hem de New York, Sao Paolo ve Kahire'deki Lübnan komiteleri adına yaptığı açıklamada, Lübnan'daki Fransız okullarının kapatılarak misyonerlerin sürülmesini protesto etmişti. Komitenin iddiasına göre, Lübnan'ın tarafsızlığı uluslararası anlaşmalarla garanti altına alınmıştı ve gelinen noktada anlaşmaya aykırılık durumu ortaya çıkmıştı.⁵⁴⁶ Birinci Dünya Savaşı'nın kazananları ve kaybedenleri her ne kadar cephelerde ortaya çıkmış olsa da ileride taraflar arasında yapılacak antlaşmalarda, bu tip girişimlerin ve yaşandığı iddia edilen olayların haberleştirilmelerinin etkileri görülecekti.

⁵⁴⁴ "La Diversion Turque", *Le Temps*, 6 Ocak 1915, s.2.

⁵⁴⁵ *La Croix*, 8 Ocak 1915, s.1.

⁵⁴⁶ *Le Temps*, 16 Ocak 1915, s.2.

L'Ecole des Langues Orientales profesörlerinden Clement Imbault-Huart “Kutsal Savaş” ile ilgili bir konferans vermişti. Imbault-Huart’ın anlattıklarına bakıldığında, Fransa’da, Osmanlı Devleti’nin savaş esnasında kullanmaya çalıştığı Panislamist siyasanın önüne geçebilmek adına formüller aranmaktaydı. Profesör, Osmanlı yönetiminin cihat çağrısı yaparak Müslüman âlemini etkileme ihtimalini ortadan kaldıracabilecek bir teori geliştirmişti:

“Şark huzursuz. Osmanlı Devleti, hayati çıkarlarını göz ardı ederek, kendini Alman vassallığı mertebesine düşürdü ve Rusya, İngiltere ve Fransa’ya karşı savaşıyor. Sadece savaş ilan etmekle kalmadı, işi Kutsal Savaş yani cihad ilan etme yüzüzlüğüne kadar getirerek, Müslüman dünyayı Avrupa’ya karşı ayaklandırmayı umdu. Onun böyle bir hakkı var mı? Müslüman âleminin başı, aslında çeşitli devletlere bölünmüş olsalar da tek bir bedeni oluşturduğu düşünülen inananlar grubu adına savaş ilan etme hakkı vardır. Sorun işte burada ortaya çıkıyor; Müslüman âleminin başı olduğunu söyleme niteliğine sahip olan kimdir? Kamu hukuku teorisyenlerine göre, bu kişi halifedir. Peki, İstanbul sultanının kendini halife ilan etmeye hakkı var mıdır? Hiçbir mertebede...”⁵⁴⁷

Imbault-Huart’un açıklamalarına yer veren gazete, sütunun başına Sultan Reşat’ın, altına da Fas Sultanı Muley Yusef’in fotoğrafını koyarak Müslüman dünyada birden fazla sultanın olduğunu ama Sultan Reşat’ın halife sıfatını kullanarak cihat ilan ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Böylelikle okuyucular, kendilerince neden Fas Sultanı değil de Osmanlı Sultanı halife olabilmisti diye sorgulayabileceklerdi. Imbault-Huart halifeliğin geldiği aşamaları ta Kureys’ten alarak anlatmış, Ertuğrul Gazi’nin oğlu Osman Bey’in Türk olduğunu, ancak 1517’deki savaşla birlikte halifeliğin bir şekilde Osmanlı Devleti’ne geçtiğini ifade etmişti. Osmanlı hanedanlığına mensup kişilerin Kureys’ten gelmediklerinden, Halifelik makamını kullanmalarının mümkün olmadığını ifade eden yazar, Fas sultanının Halifelik makamında daha çok hakkı olduğunu ileri sürmüştü. Çünkü yazara göre Fas Sultanı Şerif idi; yani Peygamber’in soyundan gelmekteydi.

⁵⁴⁷ Clement Imbault-Huart, “Le Sultan de Constantinople et la Guerre Sainte”, *Le Petit Journal*, 16 Ocak 1915, s.1.

LE SULTAN DE CONSTANTINOPLE et la Guerre Sainte

M. Imbault-Huart, professeur à l'École des langues orientales, a fait récemment un récit sur le SULTAN et les QUESTIONS D'ORIENT. Les points qui ont été discutés, les difficultés de la situation sont exposés de façon intéressante par un auteur qui connaît.

L'Orient est agité. L'empire ottoman, malgré ses réformes récentes, n'est pas en état de résister à l'Allemagne, à l'Italie, à la France. Ses ennemis lui ont fait la guerre, mais il a pu résister jusqu'à présent. La guerre sainte, le djihad, est appelée à élever le monde musulman contre l'Europe.

MEHMET V
Sultan de Turquie

appelée pour la défense de la Mecque. En fait, le djihad.

Le Chef de la nation musulmane, le Sultan des Ottomans, considéré comme le représentant de Dieu sur terre, a le droit de déclarer la guerre sainte, c'est-à-dire pour protéger la Mecque ou pour défendre les musulmans.

La question qui se pose alors, c'est de

MOULAY-YOUSSEF
Sultan du Maroc

Le Petit Journal'in 16.01.1915 tarihli nüshasında yer alan, Profesör Clement Imbault-Huart'un "İstanbul'un Sultanı ve Kutsal Savaş" başlıklı makalesinden bir kesit

İngiliz ve Fransız şemsiyesi altında yaşayan pek çok Müslüman olduğu gibi Rus Çarlığı'nda da yaşayan Müslümanlar vardı. Osmanlı Devleti'nin hilafet makamını kullanarak cihat ilan etmesi Rusları da rahatsız etmişti. Ruslar da ülkelerindeki Müslüman nüfusun ayaklanmasını önlemek için birtakım girişimlerde bulunuyorlardı. Bunlardan biri de Rus gazeteleri aracılığıyla Fransız basınında dahi kendine yer bulan Buhara Şeyhi Molla Muhammed'in olduğu iddia edilen fetvasıydı. Şeyh, Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği cihatı gerekli koşulları oluşturmadığı için tanımadığını ifade etmişti. Ona göre, Rus Müslümanların yakındıkları bir husus bulunmamakta ve Rusya'ya sadık kalmaya devam etmekteydiler. Şeyh, tek amacının

Hac'ta peygamberin mezarında dua ederek Allah'tan İslam'ın bilgelik yolunda kalmasını ve Rusya'ya refah vermesini dilemek olduğunu belirtmişti.⁵⁴⁸ Savaşın başlamasıyla birlikte hilafet, cihat, Müslümanlık ve savaş kavramlarının bir arada kullanılarak tartışmaya açılması Müslüman dünyası mensuplarının kafalarını karıştırarak, onları Osmanlı Devleti'nin mücadelesinden koparmaya çalışmaktan başka bir şey değildi. Üstelik bu durum sadece Fransız kamuoyunda tartışmaya açılmıyor, Rus ve İngiliz kamuoyunda da eşgüdümlü olarak tartışılıyordu. Bu örnekte görüldüğü gibi, bir İtilaf üyesinin gazetesi bir diğer İtilaf üyesinin gazetesinin kamuoyunda tartışmaya açtığı hilafet ve cihat kavramlarını kendi söylemlerine destek olması için sütunlarına taşıyabiliyordu.

Hükümete yakın bir gazete olan *Le Temps*, “*Kutsal Savaş*” ifadesinin üzerinde durmuştu. Almanlar Osmanlı padişahının halifelik vasfına önem veriyor, bunu savaşta kullanabileceklerini düşünüyorlardı. Bunu bilen Fransız basını gerek kendi ülkesinde gerekse egemenliği altında bulunan Müslüman âleminde bu konuyu ısrarla işlemeye devam ediyordu. 1517'deki Ridaniye savaşı, halifeliğin Osmanlı Devleti'ne geçiş şekli ve buradan hareketle halifeliğin Müslümanlar üzerinde bir bağlayıcılığı olamayacağı tezi sıklıkla işlenmişti. Fransız kamuoyunda yaratılmaya çalışılan algı, Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısının hiçbir geçerliliği olamayacağıydı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin bu potansiyeli evvela Almanlar tarafından keşfedilmiş ve Osmanlı Devleti'ni kendi saflarında savaşa sokmalarını halinde bundan faydalanabileceklerini düşünmüşlerdi. Ayrıca halifelik makamının 1517'deki savaşın sonucunda “satın alındığı” ileri sürülmekteydi. Osmanlı Devleti daha önce yaşanan savaşlarda cihat çağrısını Yunanlara, Ruslara ve İtalyanlara karşı yapmıştı. Ancak Kasım ayında yapılan cihat çağrısı yerini bulmamıştı. Gazeteye göre, Batı'nın sadakatsiz imparatorluğunun tahakkümü altında kalan Osmanlı Devleti'nin Müslüman dünyası üzerinde bir etkisinin olabilmesi mümkün değildi.⁵⁴⁹ Burada Batı'nın sadakatsiz imparatorluğu olarak nitelendirilen ülke Almanya idi.

Le Petit Journal, Alfred Le Chatelier'in cihat ile ilgili düşüncelerini manşetten vermişti. Le Chatelier geçmişte askerlik yapmış, özellikle de Afrika'da askeri faaliyetlerde bulunmuş, daha sonradan College de Français'de İslami Sosyoloji alanında profesör olmuş ve Fransa'nın Müslüman dünyasındaki

⁵⁴⁸ *L'Humanite*, 18 Ocak 1915, s.3.

⁵⁴⁹ “La Guerre Sainte”, *Le Temps*, 20 Ocak 1915, s.1.

politikalarında söz sahibi olan önemli bir karakterdi. Le Chatelier aynı zamanda *Revue du Monde Musulmane* isimli, Müslüman âlemiyle ilgili haberlerin yayınlandığı bir bülten de çıkarmaktaydı. Çalışma alanından ötürü kendisinin de cihat ilanı ile ilgili birkaç söz söylemesi beklenebilirdi. Fransızların deyişiyle “*Kutsal Savaş*” yani cihat Sultan tarafından ilan edilmiş, ancak II. Wilhelm’in ricasıyla ilan edilmişti. Le Chatelier bu durumu kallesçe ve sahte olarak nitelemiş, Almanlar tarafından kullanılan cihatın ilk olarak bu savaşta kullanılmadığını, Almanların bunu İtalyanların Trablusgarp seferini başarısızlığa uğratmak için Sudan’da bile kullandığını öne sürmüştü. Ona göre, Halife Arapların içinden biri olmalıydı. Çünkü Müslüman Araplar özgürleşmeyi umut etmekteydi. Le Chatelier İtilaf Devletleri’nin konuyla ilgili yaklaşımlarının nasıl olacağıyla ilgili tahminlerde de bulunmaktaydı. İngilizler, Müslümanlar için kutsal olan şehirlerin bağımsızlığını garanti edebilirdi. Rusların bu işe bir itirazı olmayacaktı. Zira Rusların Boğazlardaki çıkarları dini değil siyasiydi. Peki ya Fransızlar? Le Chatelier Afrika’dan gelen cesur askerlerin isteklerini dikkate almanın kendileri için zevk olacağı ifadesini kullanmıştı.⁵⁵⁰

Fransız basını zaman zaman İstanbul’un gündelik hayatına ilişkin haberlere de sütunlarında yer ayırmıştı. İstanbul Patriği’nin Petrograd Metropoliti’ne yazdığı yazının referans gösterildiği bir haberde İstanbul’da zahire sıkıntısının çekildiği belirtilmişti. Ayrıca İstanbul’da yaşayanların Almanlara karşı olan düşüncelerinin ciddi biçimde değiştiği ve bu mutsuzluğun günden güne arttığı ifade ediliyordu. Haberin devamında Kafkaslardan gelen kötü sonuçların Türkleri tahrik ettiği, Wangenheim’in bu durum üzerine iki tren ayarlayarak Almanları şehirden tahliye ettiği öne sürülmüştü. Yine aynı doğrultuda, Jön Türklere düşman olanların sayısı da artmaktaydı. Alman subaylara karşı tepkilerin beklendiğini ve hatta birkaç gün önce içlerinden birinin tabancayla sokak ortasında öldürüldüğü iddiasında bulunulmuştu.⁵⁵¹

Fransız basınına göre, İstanbul bir şehir olmaktan çıkmış, büyük bir hapis haneye dönüşmüştü. Şehrin tüm bağlantıları dünyanın geri kalanıyla kopmuştu. Sadece Alman haber ajansından gelen haberler yayınlanıyordu. Hem şehirde yaşayan halkta hem de askeri çevrelerde memnuniyetsizlik üst seviyedeydi. *Mesudiye*’nin

⁵⁵⁰ “Le Bluff Allemand en Orient”, *Le Petit Journal*, 12 Mart 1915, s.1.

⁵⁵¹ “Mecontentement contre les Allemands”, *Le Temps*, 23 Ocak 1915, s.2.

vurulması Alman rejiminin savunucuları arasında bir ruhun belirmesine yol açmıştı ve bu durum bir başkaldırıya yol açabilirdi. Buna karşın, Talat Bey'in halen Alman etkisi altında olduğunun altı çizilmişti. Onlara göre, Türkler Kafkaslarda genel anlamda bir yenilgiyi kabul etmiyorlar, ancak gerideki askerleri Mısır'a ve Bağdat'a göndermekteydiler.⁵⁵² Bu hususta Mustafa Kemal'in Alman paşaları ve subaylarıyla ilgili tespitlerine değinmekte fayda var. Mustafa Kemal 3 Mayıs 1915'te Çanakkale Cephesinde görevliyken Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta: *"Vatanımızın müdafasında kalp ve vicdanları bizim kadar çırpınmayacağına şüphe olmayan başta von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikirlerinin üstünlüğüne itimat etmemizi kati surette temin ederim. Bizzat buraya teşrif eder, umumi vaziyetimizin icaplarına göre bizzat sevk ve idare etmemiz münasip olur kardeşim"*⁵⁵³ ifadelerini kullanmıştı. Çanakkale Cephesinden sonra Doğu Cephesinde İkinci Kolordu Komutanlığı görevindeyken Başkumandan Vekili adına Erkan-ı Harbiye Reisi General Friedrich Bronsart von Schellendorf'un kendisine telgraf çekerek İkinci Ordu'nun Alman subay ve doktorlara ihtiyacı olup olmadığı sorulmuştu. Mustafa Kemal telgrafa cevap olarak şunu yazmıştı:

*"...Bence Alman zabıtine katiyen lüzum yoktur. Hatta von Berg ve Welsch Beyler dahi katiyetle ve gayrinafi birer yük olmaktan başka bir hizmete yaramadıkları von Berg Bey'in Alman zabiti talep etmekteki maksadı bu muhitte kendi müşariklerini çoğaltmak olacaktır."*⁵⁵⁴

3.3. Fransız Kamuoyunda Enver Paşa Algısı

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti ile ilgili tartışmalara ve haberlere bakıldığında, en çok rastlanılan ismin Enver Paşa olduğu görülmektedir. Bu nedenle, çalışmamızda Enver Paşa'ya ayrı bir başlık açmanın uygun olacağı düşünülmüştür. Fransız kamuoyunda Enver Paşa'dan bu kadar çok bahsedilmesinin sebebi, hiç şüphesiz O'nun hızlı yükselişi ve gerek savaşa

⁵⁵² *Le Temps*, 7 Şubat 1915, s.2.

⁵⁵³ İsmet Görgülü, "Atatürk'ün 'Arıburnu Muharebeleri Raporu' ve 'Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe' Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet", *ATAM Dergisi*, C.7, S.19, Kasım 1990, ss.96-97. Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubuna bağlı Yedinci Ordu Komutanıyken Falkenhayn ile yaşadığı anlaşmazlıklar ve oradaki Alman subaylarla ilgili tespitleri için ayrıca bkz.: Uluğ İğdemir, "Birinci Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler", *Belleten*, C.33, S.132, 1969, ss.505-515.

⁵⁵⁴ Uğur Üçüncü, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Ordusu'ndaki Alman Subaylarına Bakışı", *OTAM Dergisi*, S.39, Bahar 2016, s.255.

giden süreçte gerekse savaş boyunca Osmanlı Devleti'nde kararları alan kişi olarak algılanmış olmasıdır.

3.3.1. Savaşa Giden Süreçte Enver Paşa

Kimi kaynaklara göre 1881⁵⁵⁵, kimi kaynaklara göre 1882⁵⁵⁶ yılında doğduğu söylenen Enver Paşa, Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'yi bitirdikten sonra, 1903 yılında Erkân-ı Harp Yüzbaşı olarak Manastır'daki 13. Seyyar Topçu Alayı'na tayin edildi. 1905'te Kolağası olduğunda Bulgar, Rum ve Arnavut çetelere karşı girişilen askerî harekâtlarda üstün başarılar göstermesinden ötürü Dördüncü ve Üçüncü Mecîdî, Dördüncü Osmanlı Nişanları ve altın liyakat madalyasıyla ödüllendirildi. 1906'da Binbaşılığa yükseltildi. Aynı sene Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye oldu. Cemiyetin, merkezi Paris'te bulunan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle birleşmesi sonucunda oluşan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Dâhili Merkez-i Umumisi'nde yoğun faaliyetlerde bulundu. Cemiyetin faaliyetlerinin ihbar edilmesi üzerine İstanbul'a çağırıldı. Ancak O 24 Haziran 1908'de dağa çıkarak ihtilalde öncü rol oynadı. 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle "Kahraman-ı Hürriyet" sıfatını aldı. Bu tarihte Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını kullanmaya başlayan örgütün içindeki askeri kanadın önde gelen isimlerinden biri oldu. 1909 yılında Berlin Askeri Ataşesi olarak görevlendirilmesi, O'nun Alman askeri ve sosyal yapısını keşfetmesine ve belki de hayranlık duymasına sebep oldu. 15 Mayıs 1911'de Sultan Reşat'ın yeğenlerinden Naciye Sultan ile nişanlandı. 1911'in Kasım ayında Trablusgarp'a geçerek İtalyanlara karşı girişilen muharebelerde ve gerilla harekâtında büyük başarılar elde etti.⁵⁵⁷ Balkan Savaşları'ndaki hükümetin politikasından memnun değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleriyle 23 Ocak 1913'te Bâbüali Baskını'nı gerçekleştirerek Kâmil Paşa'yı istifa ettirdi ve yerine Mahmut Şevket Paşa'nın gelmesini sağladı. Edirne'yi kurtarmak için yapılan askerî harekât başarısızlığa uğrasa da Enver Paşa İkinci Balkan Savaşı'nda zor durumda kalan Bulgaristan'ın Edirne'yi boşaltmasından istifade ederek, Edirne'ye giren ilk Osmanlı kuvvetinin başında

⁵⁵⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s.177.

⁵⁵⁶ Mustafa Çolak, *Enver Paşa: Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s.4.

⁵⁵⁷ Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, ss.261-262; Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s.11.

bulundu ve “Edirne Kahramanı” sıfatını aldı.⁵⁵⁸ 15 Aralık 1913’te Miralay, 3 Ocak 1914’te Miraliva ve aynı tarihte Ahmet İzzet Paşa’nın yerine Harbiye Nazırı oldu. 8 Ocak 1914’te Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisliği görevine getirilen Enver Paşa 5 Mart 1914’te Naciye Sultan’la evlendi.⁵⁵⁹

Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte Fransız basınının dikkatini ilk defa Harbiye Nazırı olmasıyla çekmişti. İzzet Paşa’nın Harbiye Nazırlığı’ndan istifa etmesi Fransız basınında irili ufaklı sütunlarda kendine yer bulmuş, arkasından bu göreve Enver Paşa’nın getirilmesi dikkate değer bir gelişme olarak algılanmıştı. Gazeteler, Enver Paşa’nın resmiyle verdikleri haberlerde kendisiyle ilgili detaylı bilgiler vermişlerdi.⁵⁶⁰ Kendisinin Osmanlı siyasi ve askeri çevrelerinde hızla yükselen bir kişi olarak, Trablusgarp’ta İtalyanlara karşı savaştığı bilinmeyen bir durum değildi. Bu itibarla, *Journal des Debats* Enver Bey’in Padişah’ın damadı ve 1908 devriminin planlayıcısı olduğunu, daha önceden Berlin askeri ataşeliği yaptığını, Bingazi’de İtalyanlara karşı savaştığını, Kâmil Paşa hükümetini devirdiğini yazmıştı.⁵⁶¹

Enver bey
le nouveau ministre turc de la Guerre.

“Enver Bey Yeni Türk Harbiye Nazırı”, *Le Petit Parisien*, 4 Ocak 1914

⁵⁵⁸ Çolak, *a.g.e.*, ss.6-8.

⁵⁵⁹ Hanioglu, *a.g.m.*, ss.261-262.

⁵⁶⁰ “La Grece Va s’Armer Comme la Turquie”, *Le Petit Parisien*, 4 Ocak 1914, s.1.

⁵⁶¹ *Journal Des Debats*, 4 Ocak 1914, s.2.

La Croix, Enver Paşa'nın bulunduğu cephelerde neler yaptığını yer vermiş, saraya damat gittiğini de atlamamıştı. Balkan Savaşı henüz sona ermişti ve etkileri halen sürmekteydi. *La Croix* da *Journal des Debats*'nın verdiği bilgilere yakın bilgiler vermişti. Gazete, O'nun 1908 devriminin planlayıcısı olduğunu, Berlin'de askeri ataşelik yaptığını, Bingazi'de İtalyan ordusuna karşı uzun bir süre mücadele verdiğini Kâmil Paşa kabinesinin devrilmesinde rol oynadığını ve “Edirne Kahramanı” olduğunu yazmıştı. Bunun dışında, Enver Paşa'nın Yunanlara karşı savaşa girişmenin azılı destekçilerinden biri olduğunun üzerinde durmuştu. Gazete, Enver Paşa'nın Edirne'ye girdikten sonra apandisit rahatsızlığı geçirdiğini dahi atlamamış ve rahatsızlığının bu noktada bir olumsuzluk yaratabileceğini belirtmişti.⁵⁶² *La Croix*'nin ortaya attığı apandisit rahatsızlığı gerçektir. Enver Paşa, apandisit rahatsızlığından ötürü iki kez arka arkaya ameliyat geçirmiş, ikinci ameliyatı 18 Aralık 1913'te Cemil Paşa ve Orhan Abdi Bey yapmışlardı.⁵⁶³

Le Petit Parisien'in 5 Ocak 1914 tarihli nüshasında Enver Paşa'nın orduda büyük şöhreti olduğunun ve atamanın ordudaki morali arttırdığının altı çizilmişti. Genç ve Almanya'da eğitim görmüş bir paşanın Harbiye Nezareti'nin başına geçmesi Fransız basınının ister istemez ilgisini çekmişti. Fransa, Almanya'yı potansiyel tehdit olarak görüyor, bir savaşın cereyan etmesi durumuna Almanlarla karşı karşıya gelebileceklerini öngörüyordu. Olası tehdit ve genişleme alanı olarak görülen Osmanlı Devleti'nin yeni Harbiye Nazırı'nın limitlerinin ne olabileceği, nelere kalkışabileceği Fransız kamuoyu tarafından merak ediliyor, Fransız ordusu ve siyaseti bunu hesaplamaya çalışıyordu. Fransız kamuoyunda uyanan merak, Enver Paşa'nın göreve gelmesiyle birlikte hakkında çıkan çokça biyografik haberin sebebi olarak da yorumlanabilir.

İzzet Paşa'nın niçin istifa ettiği de Fransız kamuoyunda ayrıca merak konusu olmuştu. İstifa haberinden hemen sonra, istifanın gerekçesinin büyük bir titizlikle gizlendiği belirtilmişti. Nafia Nazırı Cemal Paşa'nın yaptığı açıklamaya göre, İzzet Paşa ordunun modernize edilmesi gerektiği, mevcut şartlarda bunu gerçekleştirmesinin mümkün olmadığını ifade etmesinden ötürü görevinden ayrılmıştı. Heyet-i Vükela istifayı üzüntüyle karşılamış, Enver Bey'in Harbiye Nezareti'nin başına getirilmesini de oybirliğiyle kabul etmişti. İzzet Paşa ise Osmanlı

⁵⁶² *La Croix*, 4 Ocak 1914, s.2.

⁵⁶³ Aydemir, *a.g.e*, C.2, s.418.

ordusuna müfettiş yapılacaktı.⁵⁶⁴ İzzet Paşa orduyla siyasetin ayrılması gerektiğini savunan tecrübeli bir askerdi. İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri hem ülke yönetiminde söz sahibi olurken hem de orduya nüfuz ediyorlardı. O dönemde Harbiye Nazırı olan İzzet Paşa'ya istediklerini yaptıramayacaklarını anlayan Enver, Talat ve Cemal Paşalar aynı zamanda orduyu da gençleştirmek için onu başka bir mevkiye kaydırmak istiyordu. Talat Bey'in, yanına Şura-yı Devlet Reisi Halil Bey'i alarak İzzet Paşa'nın evine gitmiş ve kendisine övgü dolu sözlerden sonra Başkumandanlık vekâletini önermişti. Bu, kıbarca Harbiye Nazırlığı'ndan istifasının istenmesi demekti. Üstelik orduda yapılacak gençleştirme işinin başında da kendisi olmuş olacak; kendisini geliştirecek tepkilerin odağında bulabilecekti.⁵⁶⁵ İzzet Paşa, emekliye sevk ettirilmesi planlanan askerlerin hepsinin kendi arkadaşları olduğunu, bu işi yapamayacağını ifade etmişti. Bunun üzerine 3 Ocak 1914 tarihinde istifa etti.⁵⁶⁶

Böylelikle Enver Paşa'ya Harbiye Nazırlığı yolu açılmıştı. Ancak nezarete vekalet edecek kişinin rütbesinin en az mirliva olması gerekirken, kendisinin rütbesi yarbaydı. Bunu aşmak adına, Bingazi ve Trablusgarp'taki hizmetlerinden ötürü iki üst dereceye terfi ettirilmiş, bir gün içerisinde "Paşa" olmuştu. Böylesi hızla ve 33 yaşında Harbiye Nazırı olmuş bir şahsiyet olarak Enver Paşa'nın, göreve başlar başlamaz attığı her adım Fransız gazetelerine konu olmuştu. 280 yüksek rütbeli askeri emekliye ayırması Fransız basınında hemen her gazetede yer bulmuştu.⁵⁶⁷ Gazeteler yüksek rütbeli askerlerin Enver Paşa tarafından emekliye sevk edilmelerini kıyım olarak nitelemişlerdi. Bunların içlerinden Hadi Paşa ve Hurşit Paşa isimleri ayrı paragraflarda yer alıyor, basın bu durumun siyasi ve uluslararası ilişkilerle ilgili bir bağlantısı olup olmadığını soruşturuyordu.⁵⁶⁸ Andrew Mango eserinde, içlerinde 2 mareşal, 33 ferik, 95 mirliva olan, toplam sayıları 800 ile 1200 arasında olduğu askerin emekli edildiğini⁵⁶⁹, Liman von Sanders anılarında 1100 kadar subayın emekliye sevk edildiğini yazmıştır.⁵⁷⁰ Dolayısıyla emekliye sevk edilen asker sayısının Fransız basınında yazılardan daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁶⁴ *Le Figaro*, 5 Ocak 1914, s.2; *Le Matin*, 5 Ocak 1914, s.3.

⁵⁶⁵ Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, TTK Basımevi, Ankara, 1997, ss.102-112.

⁵⁶⁶ Menteşe, *a.g.e.*, 2019, ss.105-106.

⁵⁶⁷ Örnek olarak bkz.: *Le Petit Parisien*, 8 Ocak 1914, s.1, *Le Petit Journal*, 8 Ocak 1914, s.3, *L'Echo de Paris*, 8 Ocak 1914, s.3, *L'Humanite*, 8 Ocak 1914, s.1, *Le Temps*, 9 Ocak 1914, s.2.

⁵⁶⁸ *Le Matin*, 8 Ocak 1914, s.3.

⁵⁶⁹ Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018, s.156.

⁵⁷⁰ Von Sanders, *a.g.e.*, s.15.

Le Matin konuyla ilgili daha başka detaylar vermişti. *Le Matin*, habere “Enver Paşa’nın Fırça Darbesi” başlığını atmıştı. Gazeteye göre, Osmanlı Devleti’nde hemen hemen hiç paşa kalmamıştı. Osmanlı ordusunda emekliye ayrılan kimi önemli isimlerin adları, bulundukları kritik görevlerle ilişkilendirilerek verilmişti. Edirne Kuşatması’nda komutanlık yapmış Şükrü Paşa, Mareşal Zeki ve İbrahim Paşalar, Arnavutluk ayaklanmasında sivrilmiş Şevket Turgut Paşa, eski Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa, Abuk Ahmet Paşa, Balkan Savaşları’nda kritik rol oynamış Abdullah Paşa bunların bir kısmıydı. Fransız kamuoyunda, bu şahsiyetlerin ve daha nicelerinin Enver Paşa tarafından emekliliğe ayırılmaları, kıyım olarak nitelendirilmişti.⁵⁷¹ *Le Matin*, isimlerin hepsini tek tek yazmaları halinde üç sütunu kaplayacağını belirterek sayının ne kadar fazla olduğuna vurgu yapmıştı. *Le Figaro* da emekliye ayrılan, kendince önemli gördüğü paşaların isimlerini sütunlarına taşıyarak yerlerine gelen bazı Alman paşaların isimlerini yazmıştı. Asker kökenli büyükelçi değişiklikleri de gazetenin dikkatinden kaçmamıştı. Örneğin, Berlin Büyükelçisi Mahmut Muhtar Paşa’nın Üçüncü Ordu Müfettişliği’ne atanması atlanmamıştı.⁵⁷² *Le Figaro*, 285 Osmanlı askerinin emekli ettirildiğini, bunlardan ikisinin mareşal, 90 tanesinin ise paşa olduğunu, emekli edilen askerlerin doğdukları yerlere geri dönmelerinin emredildiğini yazmıştı.⁵⁷³ Enver Paşa’nın ordu içerisinde yaptığı operasyonun altında, Balkan Savaşları’nda yaşanan başarısızlığın ve orduyu gençleştirme hedefinin olduğu pekâlâ söylenebilir. Ancak Fransız basınının olaya daha farklı bir açıdan baktığını öne sürmek yanlış olmaz. Almanya’da eğitim görmüş Enver Paşa’nın Harbiye Nazırı olmasıyla birlikte pek çok askeri emekliye sevk etmesi ile Alman askerlerin yavaş yavaş Osmanlı ordusunda belli kademelere getirilmeleri aynı tarihlere denk gelmişti. Olası bir savaşın çıkması durumunda Fransa’nın Almanya’yla karşı karşıya gelmesi kuvvetle muhtemeldi. Dolayısıyla, böyle bir savaşta Osmanlı Devleti’nin Almanlarla müttefik olma ihtimali Fransız kamuoyunu endişelendirmekteydi.

Yine bu yönde, Fransız basınında Enver Paşa’yla ilgili ilk biyografik yazı *Le Temps*’da çıkmıştı. Doğum tarihi, doğum yeri, babasının adı ve mesleği, sırasıyla okuduğu okullar, bulunduğu görevler ve siyasi yönü anlatılmıştı. L. P. Alaux makalesini şöyle bitirmişti:

⁵⁷¹ “Le Coup de Balai d’Enver Pacha”, *Le Matin*, 9 Ocak 1914, s.3.

⁵⁷² *Le Figaro*, 9 Ocak 1914, s.2.

⁵⁷³ *Le Figaro*, 10 Ocak 1914, s.2.

“... Peki ya yarın ne yapacak? Bunu kimse bilmiyor. Osmanlılardaki genel kanı; bugünlerin sıkıntılı ve endişeli günler olduğu, ancak bunların karşısında büyük bir çabanın beklendiğini yönünde.”⁵⁷⁴

Enver Paşa'nın ordu içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetler basının dikkatinden kaçmamıştı. Özellikle Alman gazetelerine dayandırılan haberlerde, Enver Paşa'nın orduda yaptığı gençleştirme operasyonu ile ilgili çeşitli bilgiler yer almıştır. Emekliye sevk edilecek alt ve üst rütbeli askerlerin sayılarının ne olacağına dair iddialar, gazetelerin Osmanlı Devleti'yle ilgili haberleri verdiği sütunları işgal etmeye devam etmişti. Örnek vermek gerekirse, 510 civarında askerin emekli edilerek yerlerine yeni askerlerin alınacağına dair haber farklı gazeteler tarafından okuyuculara ulaştırılmıştı.⁵⁷⁵ Fransız gazetelerinde emekliye sevk edilen askerlerin sayısının günden güne artmasının sebebi, emekliye sevk etme operasyonunun Ocak ayı içerisinde kademe kademe gerçekleştirilmiş olmasıydı.

Le Temps, Türk dostu Fransız yazar Pierre Loti'nin Enver Paşa ve arkadaşları için kaleme aldığı mektuptan kesitlere yer vermişti. Loti, mektubunda Osmanlı Yönetimi'nin izlediği yolun yanlış olduğunu, uygulanan politikanın ülkeye zarar vereceği öngörüsünde bulunmuştu. İstanbul'un Alman hayranlarının ve Enver Paşa'nın kafasının ülkeyi kötü bir maceraya sürükleyeceğini savunan yazar, Alman diplomasisine ve Alman askerlerinin verdiği eğitime olan güvenin boşa çıkacağını ifade etmişti.⁵⁷⁶

Stephen Pichon'un “*Suç Ortakları*” başlığını verdiği yazısında, Türkiye'nin tutumuyla ilgili yargılarını ayırdığını ifade etmişti. Türkiye ile ilgili yazılıp çizilenlerin çok aptalca olduğunu ve bu yüzden doğrulamayı beklemek gerektiğini düşünen yazar, ne yazık ki alınan haberlerin, sağduyunun mantıksız olarak kınanış şeklini doğru kabul etmesine izin verdiğini belirtmişti. Filosu olmayan bir ülke pupa yelkenlerin arasına girip baş döndürücü delilik hareketinin içerisinde yer alıyorsa, bu onun Avusturya'dan ve Almanya'dan işaret aldığını gösterir diyor Pichon, Osmanlı Devleti'nin yöneliminin sorumlusu olarak Enver Paşa'yı görüyordu. Pichon, Enver Paşa'nın diktatöryal bir şekilde meslektaşlarının başına geçtiğini ve işe Sadrazam'ı “cebine koyarak” otoriteyi ele geçirdiğini öne sürüyordu. Babiâli'nin Paris Büyükelçisi aracılığıyla tarafsızlığını bildirdiği sırada Enver Paşa'nın Almanlarla

⁵⁷⁴ L. P. Alaux, “Enver Pacha”, *Le Temps*, 9 Ocak 1914, s.2.

⁵⁷⁵ *Le Figaro*, 14 Ocak 1914, s.2; *Le Temps*, 14 Ocak 1914, s.2.

⁵⁷⁶ *Le Temps*, 8 Mart 1914, s.2.

Üçlü İttifak'a karşı komplo kurduğunu belirten yazar, bununla da kalınmayarak Alman Mareşali Limon Von Sanders komutasındaki Osmanlı ordusunda seferberlik başlatıldığını ileri sürmüştü. Pichon kendi haber kaynaklarına dayandırdığı bir bilgiye göre, Türkiye'deki tüm Alman subaylar Türk ordusunda görevlendirilmişti.⁵⁷⁷ 1914 yılının ilk yarısında, Alman Askeri Misyonu'ndan gelen subay sayısı, protokolde yazılanın üzerine çıktığını iddia eden yazar, Osmanlı Devleti'ne görevlendirilen Alman askerlerin, ordunun yeniden teşkilatlanması sürecinde görev aldıklarını belirtmişti. Ancak Osmanlı ordusunda görevlendirilen Alman subayların sayısının artmasının önemli sebeplerinden biri de Osmanlı ordusunun büyüklüğü ve özellikle de taşradaki kurmay heyetleri ve birliklerinde duyulan ihtiyaçların fazlalığıydı.⁵⁷⁸

Fransız basını, Goeben ve Breslau'un Çanakkale'den geçiş yapmalarını Enver Paşa üzerinden de değerlendirmişti. Pichon, Enver Paşa'nın bir yandan savaşla ilgili tarafsızlık beyanatlarında bulunup diğer yandan Almanlarla askeri ilişkileri ilerletmesini eleştirmişti. Enver Paşa'nın Akdeniz'deki Alman donanmasıyla bağlantı kurduğunu, *Goeben* ve *Breslau*'yu Boğazlara kaçırmak için gerekli bilgileri sağladığını, o gemilere Boğazları açtığını yazmıştı. Bu iki geminin İstanbul Hükümeti tarafından göstermelik satın alınması komedisine razı geldiğini, aynı zamanda Alman bayraklı bu gemilerin mürettebatlarına Fransız, İngiliz ve Yunan gemilerine karşı gerçek savaş önlemleri almalarına müsaade ettiğini öne sürmekteydi. Pichon, ülkede bir Padişah varken, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni kendi fikirleri doğrultusunda yönlendirmesini şöyle yorumlamıştı:

“Osmanlı yönetiminin büyük musibetler sergileyen bu şiddet ve korsanlık eylemlerindeki suç ortaklığını; Enver Paşa önderliğindeki Harbiye Nezareti'nin talim ettiği terör, Alman kaynakların Türkiye'de yaydığı, Almanların Fransızlara karşı zafer yürüyüşüne dair anlamsız aldattıcı bilgiler ve Sultan'la Sadrazam'ın akıl almaz güçsüzlüğü açıklamaktadır. Enver Paşa'nın davranışlarına bakıldığında, Onun yönelimleri eğitime, duygularına ve geçmiş tutumuna uyuyor. Bu Alman çırağı, Almanlarla gölgede çalışmayı hiç bırakmadı. O, Türkiye'de Rusya, Fransa ve İngiltere'ye karşı niyetlerin değişmez uşağı olma fikrinin baş yaratıcısıdır. Enver Paşa daha önce Almanları İtalyanlara karşı kullanmıştı. Trablusgarp Savaşı'nda

⁵⁷⁷ Stephen Pichon, “Complices”, *Le Petit Journal*, 15 Ağustos 1914, s.1.

⁵⁷⁸ Von Sanders, *A.g.e.*, s.32.

İtalyanlar aleyhinde Almanlara karşı çalışmıştı. Berlin tarafından Bingazi'ye gönderilen bu subay, İtalya'ya karşı girişilen savaşta ilham kaynağı olmaktan asla vazgeçmedi. Ve bu durum, talihsiz Kartaca ve Manuba olaylarından ötürü İtalya'yı aptalca kınadığımızda gerçekleşmişti. Almanlar, İtalyanlara karşı girişilen savaşta Türk subaylara yardım etmekle kalmadı; tıpkı Avusturya gibi yarımada'daki savaş gemilerini batırmak için denizin dibini mayınlarla donattı. Geçmişte ülkesinin maceraya atan bu kişinin eseri ülkesi için Avrupa'dan yok olmak oldu. Türkiye'de bir görüş var mı? Kendini gösterebilir mi, gerekirse kurtarabilir mi? Türkiye için trajik bir zaman. Hamlet'in dediği gibi: Olmak ya da olmamak.”⁵⁷⁹

3.3.2. Savaşın Başlangıcında Enver Paşa

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Almanya'nın Fransa'ya savaş ilan etmesi, bununla birlikte Türklerle Almanların askeri ilişkileri geliştirmeye devam etmeleri Fransız basını tarafından şiddetle eleştirilmekteydi. Tüm bunlara bir de Goeben ve Breslau'un Çanakkale'den geçerek İstanbul Boğazı'na demirlemeleri, Fransız basınındaki tepkileri daha da arttırdı. 16 Ağustos 1914'te, *Le Temps*'da yazarı belli olmayan ve sert ifadeler içeren bir yazı çıkmıştı. Yazıda, Türkiye'nin şu anki efendilerinin Enver Paşa ve Liman Von Sanders olduğu ifadesi kullanılmıştı. Enver Paşa'nın, tabancasını, kendisine karşı direnen nazırlara karşı bir tehdit olarak taşıdığı, Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve emir subayının suikastlarının buna birer örnek olduğu iddia edilmişti. *Le Temps*'a göre bunun sebebi oldukça basitti: Kendisinden daha az pervasız kişilerin direnişiydi. Gazetedeki yazıda ithamlar şöyle devam ediyordu:

“Enver Paşa, Harbiye Nezareti'nin işlevleri sayesinde bir tür askeri diktatörlük geliştirdi. Seferberliğin ilan edildiği Osmanlı ordusunu General Liman Von Sanders'in emrine verdi. Diğer tüm Alman subaylar yetkilerle donatıldılar. Enver Paşa ve onun Alman suç ortakları maskelerini indirdiler. Almanya'nın desteğiyle çok hızlı kariyer yapan eski Berlin askeri ataşesi uzun zamandan beri Cermen metotlarını özümsemişti. Kendisi, II. Wilhelm'in Şark'taki ve Akdeniz'deki dolambaçlı politikalarının aracı olmuştu. Alman şansölyesinin Fransa'ya, Rusya'ya,

⁵⁷⁹ Stephen Pichon, “Complices”, *Le Petit Journal*, 15 Ağustos 1914, s.1.

*İngiltere'ye ve hatta İtalya'ya karşı kurguladığı kötü planların hizmetkârı haline geldi.”*⁵⁸⁰

Fransa'nın eski Dışişleri Bakanı Stephen Pichon verdiği bir beyanatta, kendince Enver Paşa'nın Trablusgarp'ta Osmanlı ordusu için verdiği hizmetlerden bahsetmekteydi. Pichon, Berlin'in Enver Paşa'yı Trablusgarp'a İtalyanlara karşı direniş başlatmak için gönderdiğini iddia etmişti. Öyle ki, Bakan Pichon'un Enver Paşa'yı Trablusgarp'a Almanların gönderdiği iddiası belki de Enver Paşa'nın kendisinin dahi bilmediği bir bilgiydi. Enver Paşa'nın Almanya'nın kadim hizmetkârı olduğunu ve iradesini güçsüz bir yönetime köleleştirdiğini savunan eski Bakan, Enver Paşa'nın darbesiyle varlığını körü körüne bu iki imparatorlukla birleştiren Türkiye'nin kaderinin yok olmakla sonuçlanacağını ön görüyordu. Ona göre halen bir çözüm yolu vardı. Üçlü İtilafın yüksek dereceden bir çağrıyla karşı tarafın gerekli güvenceleri koşulsuz olarak vermesi şartıyla, ilişkilerin onarımı söz konusu olabilirdi. Ancak Türklerin vaatleri yeterli değildi. En azından *Goeben* ve *Breslau* silahsızlandırılıp, Liman Von Sanders'in başında olduğu askeri heyet geri gönderilmeliydi.⁵⁸¹

Le Figaro yazarlarından Fitz Maurice Atina'dan edindiği bilgiler ışığında Liman Von Sanders'in seferberliğe tabi tutulan Türk ordusunun başkomutanı olacağını, 150 piyade ve topçu Alman subayın İstanbul'a geleceğini, donanma subaylarının ve makinistlerin Türk donanmasına sevk edilmek üzere yola çıkacağını yazmıştı. Maurice, Türkiye'nin Enver Paşa ve Talat Bey'in itmeleriyle, maskelerini indirip Almanya'nın yanında yer almaya karar verdiklerini, Atina'dan gelen bilgilerin serüven peşinde koşan maceraperest Enver Paşa'nın pervasızlığını doğruladığını ifade etmişti.⁵⁸²

“*Enverizm*” başlığı atan *Le Figaro*, Enver Paşa'nın Rusya'ya karşı savaş hazırlığına giriştiğini ve aynı zamanda Mısır'a saldırmayı düşündüğünü belirtmiş, Enver Paşa'nın bu politikalarını “*Türk deliliği nereye varacak*” sözüyle özetlemişti.⁵⁸³

Enver Paşa ve Osmanlı Devleti'nin tavrına yönelik gazetelerde yer alan bu haberlerden birkaç ay sonra, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişine

⁵⁸⁰ “Le Dernier Avertissement”, *Le Temps*, 16 Ağustos 1914, s.1.

⁵⁸¹ “Le Dernier Avertissement”, *Le Temps*, 16 Ağustos 1914, s.1.

⁵⁸² Fitz Maurice, “L'Attitude de la Turquie”, *Le Figaro*, 31 Ağustos 1914, s.1.

⁵⁸³ “L'Enverisme”, *Le Figaro*, 2 Ekim 1914, s.1.

zemin hazırlayan Rus limanlarına yönelik saldırısı Fransız gazetelerinde hemen yer bulmuştu. Fitz Maurice “*Türk Provokasyonu*” başlıklı yazısında Türkiye ile Üçlü İtilaf arasındaki ilişkiler her ne kadar kopma noktasında olsa da henüz savaş ilan edilmediğini belirtmişti. Türkler Karadeniz’de üçlü saldırı düzenleyip, arkasından Üçlü İtilaf devletlerinin telgraf hatlarını kesmişlerdi. Üç ülkenin büyükelçileri İstanbul’u terk etmişlerdi. Buna karşın Rıfat Paşa’nın Bordeaux’dan ayrıldığını henüz teyit edemediklerini belirten Maurice, “*Tevfik Paşa Sir Edward Grey’e nazikçe veda ettiyse de Enver Paşa nezdinde buna gerek olmadığını düşünebiliriz*”⁵⁸⁴ diyerek Enver Paşa’nın safını net bir şekilde Almanlardan yana belirlediğini ortaya koymuştu.

Osmanlı Devleti’nin bir oldubitti şeklinde savaşa girmesiyle birlikte bu sürecin baş aktörü olduğu düşünülen Enver Paşa, Fransız basınının ilgi odağı olmaya devam etmişti. Kendisinin izlediği siyasanın sert biçimde eleştirildiği ağıdalı yazılar gazetelerin sütunlarında yer almaya başlamıştı. Bu tip yazılara en güzel örneklerden biri de Steno takma adıyla yazılmış “*Enver Paşa*” isimli makaleydi. Makalede paşa kelimesi yerine bey kelimesinin geçmesi, Enver Paşa’nın bir günde paşalık mertebesine hak ederek gelmediği düşüncesi ya da bir çeşit aşağılama şekli olarak yorumlanabilir. Yazıda, Enver Paşa ile ilgili şu ilginç tespitler yer almıştı:

“Enver Bey! Niyazi Bey! Bunlar Türk devriminin iki kahramanıydılar. Bir efsane bu iki ismin üzerinde dolanıyordu. Onlar, ayaklanmanın ve özgürlük yolundaki kışkırtmaların düzenleyicileri oldular. Jön Türk hareketi başarıya ulaştığında, yeni hükümetin ilk yaptığı şey onların ismini iki torpidobota vermek olmuştu. Bu torpidobotların battığı doğrudur... Niyazi ile o zamanlarda konuştuğumu hatırlıyorum. Onunla röportaj yapmak zor olmuştu. Pek çok Jön Türk subayın aksine O, sadece birkaç kelime Fransızca biliyordu. Kibar olmaya çalışıyor fakat kibar olmayı beceremiyordu. Kısa süre sonra bana eğer bu konuşma gazetede çıkacaksa Enver ile görüşmesinin daha iyi olacağını söyledi. Ben de Enver ile görüştim. Enver, Niyazi’den çok farklıydı. Bu yakışıklı asker biraz ufak, iki dirhem bir çekirdek, iri kara gözlü, parlak bıyıklı ve saçlıydı. Bir Türk’ten çok bir Levanten’e benziyordu. Bir savaşçıdan çok, bir parfümörü⁵⁸⁵ andırıyordu. O, Niyazi’den azıcık daha fazla Fransızca biliyordu ancak Almancayı iyi konuşuyordu.

⁵⁸⁴ Fitz Maurice, “La Provocation Turque”, *Le Figaro*, 3 Kasım 1914, s.1.

⁵⁸⁵ Fransızcada parfüm esansı geliştirilen kişiye verilen isim.

*Kendisi, Fransız devrimine olan ilgisinden ötürü benimle devrimden konuştu. Zira bu dönemde tüm Jön Türkler birer Mirabeau, birer Danton'du ya da daha az Camille Desmoulins idi*⁵⁸⁶. Kendisi bu nazik formaliteden ibaret konuşmadan sonra bıkmadan usanmadan Berlin Askeri Akademisi'nden bahsetti. Oradan pek çok şey öğrendiğini anlattı. Bu röportajdan biraz şaşkın ayrılmıştım. Ancak, Enver'in geleceği sonuç itibarıyla güven içindeydi. Bu yakışıklı ihtilalcinin günün birinde güzel bir evlilik yapacağından şüphem yoktu. Şehzadenin kızıyla evlenerek bunu yaptı. Niyazi, Balkan Savaşları'nda yok oldu. Enver ise hayatta kaldı. Kendisi paşa, Harbiye Nazırı, hemen hemen prens oldu. Berlin Askeri Akademisi dışında hiçbir şeyin var olmadığına inanmaya devam edercesine konuşuyordu. Onun, Ruslarla kopan ilişkilerin asıl kıskırtıcısı olduğu söylenebilir. Enver Paşa'nın politikaları daha önce de Türkiye'ye pahalıya mal olmuştu. Türkiye Avrupa haritasında bir anı olarak kalacak. Enver'e gelince, o da görevini bırakıp çekip gidecek. O bundan sonra değişmez. O nasıl devlet adamı olduğunu biliyor. Evliliği bu mucizeyi gerçekleştirdi...⁵⁸⁷

Le Figaro'nun yine aynı tarihli nüshasında "Rip" takma adında bir yazarın şiiri yer almıştı. Bu ismin her nedense gazete tarafından müzikhollerdeki ve küçük tiyatrolardaki parıltılı geceleri çağrıştırdığı yazılmıştı. Siperlere ulaşan *Le Figaro*, takdire şayan Fransız askerlerinin bir anlığına gülümsemeleri için onlara Paris'ten keyifli bir soluk taşıyordu. Bu soluk, Rip'in kaleme aldığı 11 dizeden oluşan bir şiirdi. Şiir'in Türk siyasetiyle ilgili ilk 5 dizesi Türklerin Wilhelm'in politikalarına hizmet ettiğine, Enver Paşa'nın izlediği politikaların Üçlü İttifak'a fayda sağlamayacağına vurgu yapıyordu. Osmanlı yönetiminin aç bir dev olarak betimlendiği şiirde gökteki hilal, şeklinden ötürü kuruvasına benzetiliyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Enver Paşa önderliğinde savaşın yazılı olmayan kurallarını çiğnediği de anlatılıyordu. Goeben ve Breslau'un Rus limanlarını bombalamayarak savaşa dâhil olması Fransız kamuoyu tarafından ağır biçimde eleştiriliyor, bu işin etiğinde savaş ilanının olduğu savunuluyordu. Şiirin Osmanlı Devleti'yle ilgili kısmı şöyleydi:

⁵⁸⁶ Comte de Mirabeau, Georges Danton ve Camille Desmoulins Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesinde önemli roller üstlenmiş kişilerdir.

⁵⁸⁷ Steno, "Enver Pacha", *Le Figaro*, 8 Kasım 1914, s.1.

*“Kutsal Savaş ilan edildi
Türk her zaman her yerde
Postuna kadar,
Tanrı Wilhelm için ölmeye yeminli.*

*Ziyafet için,
Dünyaya sahip olmak isteyen aç dev
Sabah çikolatası için
Hilal’i (kruvasan) aldı.*

*Bu eşsiz ihtişam
Doğu’da yeşil bayrak
Kulağa Prusya’yı yerleştirdik
Yazık! Ve kafaya Enver’i.*

*Ama savaş oyununda hile yaptı.
Bu imparatorun düşkünleri;
Yöntemlerini hazmetmek için
Avusturya’nın midesi olmalılar...”⁵⁸⁸*

Andre Duboso, “*Enver Paşa ve Almanya*” başlıklı yazısında Enver Paşa Enver Bey iken kendisiyle birkaç kez görüştüğünü, kendisinde ne kadar üzücü bir izlenim bıraktığını ifade etmişti. Yazar görüşme boyunca güldüğünü, karşısındaki kişinin becerikli bir organizatör ve hünerli bir devlet adamıymış gibi davrandığını, Enver Paşa’nın yargı eksikliğinin yanı sıra kendini beğenmiş ve kolayca göz boyayabilen biri olduğunu yazmıştı.⁵⁸⁹ Savaş öncesinde Enver Paşa’nın Harbiye

⁵⁸⁸ Rip, “De l’Orient... a l’Accident”, *Le Figaro*, 8 Kasım 1914, s.3.

⁵⁸⁹ Andre Duboso, “Enver Pacha et l’Allemagne”, *Le Temps*, 9 Kasım 1914, s.2.

Nazırı olmasından endişe duyan, kendisiyle ilgili pek çok bilgiyi okuyucularıyla paylaşan Fransız gazetelerinin Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra kimi zaman hakaret kimi zaman alay içeren yazılara yer vermiş olması bu yorumların nesnellikten öte propaganda amaçlı olduğunu gösterdiği düşünülebilir.

İngilizlerin Ortadoğu'daki siyasalarını irdeledikleri 77 sayfalık Beyaz Kitap'ta Osmanlı Devleti'yle ilişkilerin kopmasına sebep olduğu iddia edilen olaylar yer almıştı. Bu kitap, öne sürülen Türk-Alman entrikalarına ve türlü kışkırtıcı eylemlere rağmen İngiliz sabrının inkâr edilemez delillerini içeriyordu. Sadrazam Said Halim Paşa, İngiliz Büyükelçi'ye tarafsız kalacaklarına ve donanmanın Almanlaştırılmasına müsaade etmeyeceklerine dair defalarca garanti vermişti. Ancak yazışmalar göstermişti ki tüm güvencelere rağmen Almanya'ya uyan Enver Paşa'nın etkisi büyüdükçe büyüdü ve Ekim ayının ortalarına gelindiğinde Hükümet -Enver Paşa hariç- oyalama yolu aradı. Alman entrikaları Mısır'a yöneltildi.⁵⁹⁰ İngiliz Dış İlişkiler Bürosu, sonrasında Türklerle Avrupa'nın diplomatik ilişkilerinin nasıl koptuğunu anlatan Mavi Kitabı yayınlamıştı. Savaşın ilk üç ayında İstanbul'da oynanan dramın tarihte görülemeyecek cinsten olduğu belirtilmişti. Bu dramda başrolü oynayan üç kişi vardı: Harbiye Nazırı Enver Paşa, Alman Büyükelçi Wangenheim ve Alman Askeri Heyeti'nin başındaki Liman Von Sanders.⁵⁹¹

Le Temps'un 15 Kasım 1914 tarihli nüshasında “*Enver Paşa Başkomutan Vekili*” başlıklı kısa bir haber yayınlanmıştı. Enver Paşa, Osmanlı donanmasının başarısından ötürü Arşidük Frederik'in gönderdiği tebrik telgrafına binaen yolladığı cevabın imza kısmında kendisini “Enver Paşa Osmanlı Ordusu ve Donanması Başkomutan Vekili” şeklinde tanımlamıştı.⁵⁹² Fransız basını bu ibareyi Liman Von Sanders'in Türk ordusunun Başkomutanı olduğu yönünde bir delil olarak öne sürmüştü. Osmanlı Devleti zaten Almanya'nın yanında savaşa dâhil olmuştu. Ancak halifelik makamını elinde tutan bir ülkenin başkumandanının bir Alman olduğu propagandası, yakında başlayacak olan Çanakkale Savaşı'nda Fransız askeri üniforması giyecek Müslümanların dünyasında bir etki edebilirdi. Fransız kamuoyunda buna benzer propagandaların yapılmasının altında Osmanlı Devleti'ne karşı savaştırılacak Müslümanları etkilemek olduğu düşünülebilir.

⁵⁹⁰ *L'Humanite*, 12 Kasım 1914, s.2.

⁵⁹¹ *Le Journal*, 4 Aralık 1914, s.3.

⁵⁹² “Enver Pacha Vice-Generalisme!”, *Le Temps*, 15 Kasım 1914, s.2.

Le Petit Journal'e göre, gerçekte pek çok mebus Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını savunmaktaydı. Ancak Enver ve Talat Bey'lerin zorla kabul ettirmeleriyle, Meclis Almanların aracı haline gelmişti. Karadeniz'deki Rus donanmasının 29 Ekim'de bombalanması bir kaza değildi. Bu önceden planlanmış ve kararı Almanya vermişti.⁵⁹³

Le Journal'de çıkan "*Halkın Sevmediği Enver Paşa*" başlıklı yazıda, Kafkaslardaki Türk yenilgisinin tüm sansür çabalarına rağmen Türk halkı tarafından öğrenildiği ve bu durumun derin üzüntüye yol açtığı tezi işlenmişti. Gazeteye göre, halk yenilginin sorumlusu olarak Enver Paşa'yı görmekteydi.⁵⁹⁴

Kasım 1914'te yayın hayatına başlayan *Pages de Gloire* isimli haftalık dergide "*Boğazın Dramı*" isimli uzun bir yazı yayınlanmıştı. Yazıda Jön Türklerin izlediği siyasa eleştiriliyor, İstanbul'daki yönetimin, şehirde yaşananların, şehrin ihtişamına yakışmadığı mesajı şu ifadelerle veriliyordu:

"*Dünyada İstanbul'un ve Boğazların güzelliğiyle yarışabilecek pek az yer var. Hayranlık uyandıran bu ülke niçin dünyanın en korkunç cinayetlerinin işlendiği ve aynı zamanda en kanlı ve gizemli dramların gerçekleştiği köşelerinden biridir? Edinilen bilgilere göre, İttihat ve Terakki'nin ünlü diktatörleriyle –korkunç üçlü: Talat, Enver ve Cemal- İstanbul korkunç bir terör rejimi altında yaşıyor. Almanlar ve Türkler suikast ile hüküm sürüyorlar. Jön Türkler şimdilerde Sultanla, Sadrazamla ve orduyla eşit oldukları gibi kimi zaman onların üzerine dahi çıkabiliyorlar. Jön Türklerin zalim ama zeki Abdülhamid'e el çektirip, yerine çok iyi insan olan ancak muhakeme yeteneği ve iradesi olmayan V. Mehmet'i getirdiklerinden beri, ülkenin Almanlara satılması bir yana, Boğaz güzelliğinden hiçbir şey kaybetmedi. Şerif Paşa ile yapılan bir röportajda kendisi Talat Bey için, adam öldürmeye karar verdiği halde etrafına nezaket ve sempati saçabilen biri olduğunu söylemişti.*"⁵⁹⁵

Ayrıca dergi, Talat Bey'in II. Bayezid'i andırdığını iddia ediyordu. II. Bayezid, Cem Sultan yanlısı olduğuna bir kere inandığı Gedik Ahmet Paşa'yı hapse attırmıştı. Kapıkullarının ayaklanması sebebiyle serbest bırakılan Gedik Ahmet Paşa, Karamanoğlu Kasım Bey ayaklanmasını bastırmak için görevlendirilmişti. II.

⁵⁹³ *Journal Des Debats*, 13 Aralık 1914, s.1.

⁵⁹⁴ "Enver Pacha Impopulaire", *Le Journal*, 29 Ocak 1915, s.3.

⁵⁹⁵ "Les Drames du Bosphore", *Pages de Gloire*, 16 Nisan 1916, s.3.

Bayezid iflah olmaz kini neticesinde, verdiği bir ziyafet esnasında Gedik Ahmet Paşa'yı boğdurtmuştu. Gazetenin bakışına göre, Talat Bey de tıpkı II. Bayezid gibi kininden vazgeçmeyen biriydi.

IV.BÖLÜM

4. ÇARLIK RUSYA'SININ KAFKASYA HAREKÂTI VE FRANSA'DAKİ ETKİLERİ

4.1. Osmanlı-Rus Savaşı'nın Başlaması ve İlk Çarpışmalar

İngiliz-Alman rekabeti etrafında toplanan Batılı güçlerden Rusya, tarafını İngilizlerin başını çektiği Üçlü İtilaf'tan yana belirlemişti. Bu ülkelerin Osmanlı Devleti üzerinde dönen hesapları Birinci Dünya Savaşı'ndan çok öncesine gidiyordu. Pierre Renouvin'in, eserinde referans noktası olarak aldığı 1905 Rus-Japon savaşı bu bağlamda önemli bir kırılma noktasıydı.⁵⁹⁶ Rusların Uzakdoğu'da uğradığı hezimet, onların sıcak denizlere inme hususunda dikkatlerini iyice Boğazlara ve Akdeniz'e vermelerini sağlamıştı. Bu bağlamda Rusya, Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i işgaline ses çıkarmama karşılığında Boğazların kendileri tarafından işgal edilmesi halinde Avusturya-Macaristan'ın sessiz kalacağına dair söz almıştı. Diğer yandan Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki etkisi her geçen gün artıyordu. Bunun en belirgin örneklerinden biri de Bağdat demiryolu projesiydi. Ruslar Almanlarla görüşerek, Bağdat demiryolu karşılığında Kuzey İran'da demiryolu inşası yapacaklarını bildirmişlerdi. Ruslar İtalyanlarla da görüşme halindeydi. İtalyanların Trablusgarp'taki emelleri tanınmış, karşılığında Boğazların ele geçirilmesi halinde İtalyanların da buna ses çıkarmayacakları konusunda anlaşılmıştı. Trablusgarp Savaşı'nı fırsat bilen Rus diplomasisinin Boğazlardan donanma geçirme talebi Osmanlı Devleti tarafından kabul görmemişti. Buna karşılık Rusya boş durmamış, Balkan Devletleri'ni Osmanlı Devleti'ne karşı destekleyerek 1912'de çıkan savaşın itici gücü olmuştu.

Liman von Sanders ve maiyetindeki heyetin İstanbul'a gelmesi, Rusların Boğazlar üzerindeki hedefleri açısından ciddi bir engel teşkil etmekteydi. Boğazların Alman etkisi altına girmesi Rusları sıcak deniz politikasının sonunu getirebilirdi. Öte yandan, yine Rusların Doğu Anadolu'daki faaliyetleri ve nüfuzları da ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmaktaydı. Kendilerini Ermenilerin hamisi olarak görüyor, bununla da kalmayıp Ermeni vatandaşları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıyorlardı.⁵⁹⁷ Doğu

⁵⁹⁶ Renouvin, *a.g.e.*, ss.45-136.

⁵⁹⁷ Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 2010, ss.406-410.

Anadolu'dan Karadeniz'e doğru ilerleyip Boğazlara karadan dayanmak, yine Doğu Anadolu üzerinden Doğu Akdeniz'e inmek, savaş başladığında zaten Rusların Anadolu'da uygulamaya koyacağı planlar olacaktı. Dolayısıyla Ruslar 1912'ye giden süreçte Balkan Devletleri üzerinden izlediği politikanın bir başka sürümünü Ermeniler üzerinden uygulayacaklardı. Ermenilerin koruyucusu olduğu havasını yayan Rusya, Ermenilerin de yaşadığı Doğu Anadolu vilayetlerini kendi karargâhına dönüştürüp, iki koldan sıcak denizlere inme çabası içine girecekti. Ermeni meselesine de bu pencereden bakmak, ayrıca dikkate değerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmeleri için fırsat oluşturmuştu. Zaten, daha savaş başlamadan önce Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla bağlaşma çabalarının sonuçsuz kaldığından bahsetmiştik. *Goeben* ve *Breslau*'un önce Boğazlardan geçmeleri, isimlerinin *Yavuz* ve *Midilli* olarak değiştirilerek gönderlerine Türk bayraklarının çekilmesi ve arkasından Rus limanlarına saldırımları, Osmanlı Devleti ile Rusya'yı savaş durumuna sokmuştu. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş açması, Rusların Boğazlarla ve sıcak denizlerle ilgili heveslerine adeta ön ayak oldu.

20 Aralık 1914 – 14 Ocak 1915 tarihleri arasında cereyan eden Sarıkamış taarruzunu gerçekleştiren 3. Ordu savaştan önce 9., 10. ve 11. kolordularından kurulmuştu. 9. Kolordunun merkezi Erzurum'da bulunmakla birlikte, kendisine bağlı tümenler Erzincan, Bayburt ve Erzurum'da dağınık haldeydiler. Onuncu Kolordunun merkezi Sivas'tı. 10. Kolorduya bağlı tümenler de Amasya, Samsun, Harput, Van, Muş'da bulunmaktaydılar. Osmanlı Devleti savaşa dâhil olduğunda, Osmanlı-Rus sınırını koruyacak Üçüncü Ordunun kolordularına bağlı tümenlerin dağınık halde olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tümenlerin bir noktadan başka bir noktaya sevinde de zorluklar mevcuttu. Bölgede birliklerin ulaşımı için kullanılabilecek yolların son derece sınırlı olması bir yana, kış şartlarında yol izlerinin kapandığı da bir gerçektir. Rusların ise Kafkasya'da 1., 2. ve 3. Kolorduları vardı. Bunlar ikişer piyade tümeninden ve birer süvari Kazak tugayından oluşuyordu. Tümenler obüs topçu ve istihkâm taburları ile donatılmıştı. Rus toplarının menzilleri Osmanlı topçu birliklerinin mesafesini aşıyor, 5000-6000 metreyi buluyordu.⁵⁹⁸

Fransız gazetelerinin ilk aşamada, Rusların başlattığı saldırıyı çok fazla detaylandırmadan, yer isimleri vererek aktardığı görülmektedir. Bunun nedeni

⁵⁹⁸ Aydemir, *a.g.e.*, C.3, ss.98-99.

savaşın yaşandığı bölgenin Fransızların ilgi alanında yer almaması ve elbette Fransızların bizzat savaştığı cephe haberlerinin gazeteleri kaplamasının payının büyük olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Rus taarruzunun başlamasıyla birlikte göze çarpan ilk haberler saldırı sonucu ele geçirilen yerlere dairdi. Rus askerleri Osmanlı sınırını geçmiş, öncü Türk askerlerini geriye iterek Zivin, Mısın, Karakilise, Pasinler, Oltu, Arzap, Boutakh, Myssoun'i ele geçirmişlerdi.⁵⁹⁹ Türk askeri önemli kayıplar vererek geri çekilmişti. Özellikle Karakilise ve Eleşkirt'te Türk piyadeler ve sivil savaşçılarla desteklenen Kürt alayların Rus ordusu tarafından yenilgiye uğratıldığı bilgisi verildi.⁶⁰⁰ Bu arada *L'Humanite*'nin Rus basınına dayandırdığı bir haberde, Ruslara karşı savaşacak birliklerin başına Liman Von Sanders getirildiği öne sürülmüştü.⁶⁰¹ Bu ve buna benzer haberlerin temelinde hiç kuşkusuz Osmanlı-Alman ittifakına olan kanıksanmış tepki yatmaktaydı.

Rusya harekâtla ilgili gerekli gördüğü bilgileri kamuoyuyla paylaşıyor, bu bilgiler Fransız gazetelerine kadar kendilerine yer buluyordu. İlerlemenin sürdüğünü belirten Petrograd Ardost, Alakilise, Horasan, Suluçam, Diyadin'in ele geçirildiği, belli sayıda Türk askerinin esir alındığı, önemli sayıda Kürt savaşçının bertaraf edildiğini açıklamıştı.⁶⁰² Ruslar Kafkas harekâtını iki koldan gerçekleştiriyordu: Birincisi Aras nehri boyunca Erzurum'a doğru, ikincisi ise Fırat nehrinin kaynaklarının bulunduğu yayladan olduğu belirtilmişti.⁶⁰³ İlginç olan, gazetelerin Rus taarruzuna geniş sütunlar ayırmaları da askeri harekâtla ilgili coğrafi detayları paylaşma eğiliminde olmalarıydı.

5 Kasım'da Rus kuvvetleri Osmanlı ordusuna ait ilk ciddi müstahkem mevki olan Köprüköy'e⁶⁰⁴ doğru ilerlediler. Herhangi bir mukavemet görmeyen Rus ordusu ilerlemeye devam etti. Bu arada Hasan İzzet Paşa Enver Paşa'dan karşı taarruza geçilmesi emrini aldı ve gerçekleşen taarruzda Rus ordusu geri atıldı. Osmanlı ordusunun moralini yüksek tutmak ve düşman kuvvetlerinin beklemeyeceği bir

⁵⁹⁹ Boutakh'ın Türkçe karşılığı bulunamadı. Haberin yayınladığı tarihin 5 Kasım 1914 olduğu ve ilk Rus taarruzunun 1 Kasım 1914'te başladığı düşünüldüğünde, o günlerde Ruslar tarafından işgal edilen yerlerden bazıları (gazetede belirtilmeyen) şunlardır: Bayezit (Ayrıntı için bkz.: Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1, ss.352-353); Diyadin (Ayrıntı için bkz.: Karal, *a.g.e.*, C.9, ss.414-424.)

⁶⁰⁰ *Journal des Debats*, 8 Kasım 1914, s.2

⁶⁰¹ *L'Humanite*, 5 Kasım 1914, s.1.

⁶⁰² *Le Petit Journal*, 6 Kasım 1914, s.1.

⁶⁰³ *L'Ouest Eclair*, 7 Kasım 1914, s.1.

⁶⁰⁴ Erzurum'un doğusunda, şehir merkezine 58 kilometre uzaklıkta bir ilçe.

hamle yapmak adına verilen bu karşı taarruz emri daha sonradan da verilecek, ancak hiçbir 7 Kasım'da alınan bu başarılı neticeyi vermeyecekti.⁶⁰⁵

Rus taarruzunun başlamasıyla birlikte, Rusların ileriye yönelik hedeflerinin karargâhı olması planlanan Doğu Anadolu vilayetlerinde yaşayan Ermeniler, kamuoyunda bu harekâtın meşrulaştırılması noktasında bir unsur olarak belirmişti. Ne de olsa Ermeniler de Hristiyanı ve Türk zulmü altında yaşadığı iddia edilen Ermeniler için Rus taarruzu bir fırsattı. Gazeteler konuyla ilgili kamuoyu oluşturmakta son derece hızlıydılar. *L'Ouest Eclair*'e göre, Anadolu'da yaşayan yarım milyona yakın Ermeni, Rus ordusunu kurtarıcı olarak görmekteydi. Bir piskoposun önderliğindeki 100 kişilik Ermeni heyet Tiflis'e giderek Rus ordusunun ilerleyişinin Ermeni ulusundaki yurtseverlik duygusunu canlandırdığı anlatılmıştı. Piskopos, Rus ordusunun Ermeni halkını Türk boyunduruğundan kurtarmaya çalışırken, Ermenilerin de bu uğurda kendilerini feda edebileceklerini söylemişti.⁶⁰⁶ Her ne kadar 1914 yılının Ağustos ayında, Erzurum'daki Taşnak Cemiyeti yetkilileri olası bir savaş durumunda Osmanlı ordusuna gereken desteği verecekleri vaadinde bulundularsa da savaşın başlamasıyla birlikte aksi tutum sergilemişlerdi. Ermeni Taşnak Cemiyeti diğer Ermeni cemiyetlere yazı göndererek Rus harekâtı başladığında, Ermenilerin Osmanlı ordusunun bulunduğu bölgede isyana başlamalarını istemişti. Hınçak Cemiyeti de Ermenistan, Kilikya, Kafkasya ve Azerbaycan'da zafer elde edilebilmesi adına Rusya'ya her türlü desteğin verileceğini ifade etmişti.⁶⁰⁷ Rus Çarı II. Nikola Ermenilerle ilgili yayınladığı bir bildiride, Rus halkının şanlı Ermeni evlatlarını gururla andığını, Çar'ın asası altında kan kardeşleriyle (Ruslar) birleşip özgürlüğün ve adaletin tadını çıkaracaklarını ifade etmişti. Rusya savaşın başlamasıyla, Ermenilere altı Ermeni ili ve onlarla kesintisiz bağlantısı bulunan Kilikya ile beraber, Rusya himayesi altında bağımsız bir Ermenistan devleti kurmayı vadetmişti. Bu teklifi, amaçlarını gerçekleştirme fırsatı olarak gören Ermeni cemiyetler Ermenileri gönüllü olmaya çağırdı. Transkafkasya, Kuzey Kafkasya, Rostov ve Nahçıvani/Don, Kırım, Bessarabya, Trans-Hazar bölgesi, Türkistan, Romanya, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri

⁶⁰⁵ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1., ss.352-353.

⁶⁰⁶ *L'Ouest Eclair*, 7 Kasım 1914, s.1.

⁶⁰⁷ Ahmet Fuat Mütevellî, "Ermeni Soykırımı İddiaları Karşısında Gerçekler", *OTAM Dergisi*, S.12, Ankara, 2001, ss.283-284.

ve Osmanlı topraklarında yaşayan pek çok Ermeni Tiflis'e gelerek birliklere katıldılar.⁶⁰⁸

Le Petit Journal, Anadolu'daki Rus ilerlemesinin geldiği noktayı okuyucularına iyi anlatabilmek adına Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'yu içine alan bir harita üzerinden Rusların nasıl ve nereye ilerlediklerini anlatmıştı. Türk ordusunun Rusları püskürtmekte başarısız olduğu ileri sürülen Erzurum ve çevresinde yer alan Erzincan ile Bayezid'in toplam nüfusunun 500.000'inin Türk, 135.000'inin Ermeni olduğu iddia edilmişti. İşgal edilecek yerle ilgili coğrafi, iklimsel ve ticari bilgiler vermeye meyilli olan Fransız gazeteleri, bu üç yerle ilgili bilgileri okuyucularıyla paylaşmıştı. Aras ve Fırat nehirlerine hâkim olan Erzurum'un kışları korkunç derecede soğuk olmasına rağmen tropik bir iklime sahip olduğu ve bu yüzden topraklarının verimli olduğu anlatılmıştı. Erzurum; Trabzon, Batum, Sivas, Diyarbakır, Bağdat, Tahran ve Tiflis'in kavşak noktası olması sebebiyle son derece stratejik bir yer olarak değerlendirilmiş, Bayezid ise Ermenistan için Azerbaycan'a açılan yol olarak tanımlanmıştı. 23.000 nüfuslu Erzincan için bakırcılıkla ün salmış bir yer olarak söz edilmekteydi.⁶⁰⁹ Fransa'nın Osmanlı topraklarında işgal etmeye kalkıştığı ve işgal ettiği yerlerle ilgili bu tip haberlerin sıklıkla çıktığı görülmektedir. Konunun dışında kalmasına rağmen, buna en çarpıcı örnekler Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlayan işgallerde görülebilir. İşgal edilen ya da edilecek yerlerin stratejik önemi ile birlikte yeraltı, yerüstü kaynakları, zanaatı hakkında bilgiler vermek, emperyal güç olmanın basındaki tezahürü olarak nitelendirilebilir.

⁶⁰⁸ Cemil Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1916)", *Ermeni Araştırmaları*, S.50, 2015, ss.152-154.

⁶⁰⁹ "Le Theatre des Operations en Turquie d'Asie", *Le Petit Journal*, 12 Kasım 1914, s.1.

“Türkiye Asya’sındaki Harekâtların Sahnesi”, *Le Petit Journal*, 12.11.1914

Rus taarruzu devam ederken, Erzurum’dan Rus topraklarına gelen bazı Ermenilerin iddiaları gazetelerde yer bulmaya başlamıştı. Bunlardan biri, 14 Aralık 1914’te Petrograd’dan elde edilen bilgilere dayanmaktaydı. Sivastopol’a ulaşan Ermeniler, Türklerin Rus sempatisini olan 20.000 kadar Hristiyanı katletmekle tehdit ettiklerini öne sürmüşlerdi. Bu 20.000 kişi Ermeni ve Yunanlardan oluşmaktaydı. Bu kişilerin Osmanlı Devleti aleyhinde casusluk yaptıklarından şüphelenildiği de ifade edilmişti.⁶¹⁰

15 Aralık 1914’te Çar II. Nikola Kars’a gelmişti. Çar’ın ziyareti Fransız basınında yer almıştı. Bazı askerlere onur madalyası takdim eden Çar şehirdeki hastaneye giderek yaralı askerlerini ziyaret etmişti. Askerlerine hitap eden Çar şunları söylemişti:

“Kafkasya’nın cesur askerlerinin en cesur temsilcileri arasında unutulmaz bir gün geçirdim. Savaş hattından birkaç kilometre uzakta, Saint Georges Haçını sizlere

⁶¹⁰ *L’Humanite*, 15 Aralık 1914, s.2; *Le Temps*, 15 Aralık 1914, s.2; *Le Petit Journal*, 15 Aralık 1914, s.1.

takmaktan mutluluk duyuyorum. Ancak böyle bir orduyla ve Tanrı'nın lütfuyla bu savaştan zaferle ayrılabiliriz..."⁶¹¹

Rusların Doğu Anadolu'daki ilerlemesi sürmekteydi. Van'a giden yolları ele geçiren Ruslar, bölgedeki Ermenileri de ordularına katarak yürüyüşlerini sürdürdüler.⁶¹² Bu arada Rusların savaşta kullanmak üzere Ermenilerden asker topladığına dair bir haberler de çıkmaya devam etmişti. Rusların Kafkas taarruzu için 20.000-25.000 civarı Ermeni gönüllünün bahar seferi için hazırda beklediği ve bunların kendi bakımlarını kendilerinin sağlayacağı ifade ediliyordu. Aynı haberde, daha önceden 6.000 Ermeni'nin Rus ordusuna katıldığını ve 5.000 kadar Ermeni'nin de Amerika'dan gelmeye hazır olduğu belirtilmişti.⁶¹³

Fransız gazeteleri, Osmanlı topraklarında yaşayan yabancı resmi görevlilerden, muhabirlerden ve haber kaynağı oluşturan çeşitli başka unsurlardan bilgiler alıp, bu bilgileri haberleştirmektedirler. Sadece cepheden gelen bilgiler değil, cephe gerisindeki hareketlilikle ilgili bilgileri de paylaştıkları olmuştur. Savaş boyunca, cephe gerisinde gerek askeri gerekse sosyal hareketlilikleri gözlemlemeyi ihmal etmemişlerdi. Bu bağlamda *Le Temps*'da Rus taarruzu için Osmanlı ordularının kaydırılmasına dair bir haber çıkmıştı. Trakya'da bulunan Osmanlı ordularının önemli bir kısmının Kafkaslardaki savaş için Doğu Anadolu'ya gönderilmeye başlandığını, buna karşın İtilaf güçlerinin olası saldırısına karşı Gelibolu bölgesinde yeteri kadar askerin bırakıldığı belirtilmişti.⁶¹⁴

Cephe gerisinden askeri bilgiler vermeye devam eden gazeteler Erzurum'daki askeri hareketlilikle ilgili haberlere yer vermişlerdi. Örneğin; Rusların Doğu Anadolu'da ilerlemesine karşılık Türklerin Erzurum'u savunabilmek için hazırlıklar yaptığı, bu hazırlıklarda Almanların ciddi rol aldıkları öne sürüldü. Şehrin tüm arşivleri iç kesimlere taşınmış, Alman subayların komuta ettiği 200.000 Türk askeri Erzurum'da konuşlanmıştı.⁶¹⁵

⁶¹¹ "La Visite du Tsar a son Armee du Caucase", *Le Petit Journal*, 17 Aralık 1914, s.3.

⁶¹² *Le Petit Journal*, 20 Aralık 1914, s.3.

⁶¹³ *L'Humanite*, 24 Aralık 1914, s.3.

⁶¹⁴ *Le Temps*, 27 Aralık 1914, s.2.

⁶¹⁵ *L'Humanite*, 29 Aralık 1914, s.3.

4.2. Sarıkamış Harekâtı

Murat Çayı ovasına doğru hareket eden Rus kuvvetleri Tahir mevkiini geçip Karaderbent Boğazı⁶¹⁶, na ulaşmışlardı. Diğer bir Rus kolu Kılıç-Gedik Boğazını⁶¹⁷ aşmış, General Çernozubov'un kuvvetleri ise İran Azerbaycan'ına girmişler ve Kotur'u işgal etmişlerdi. Van ve Muş'u tehdit eden bu askeri manevra bir bakıma Ruslar adına Batum'u zayıf bırakmıştı. Düzensiz Laz ve Kürt birlikleriyle Borçka, Artvin ve Ardauç ile aşağı Çoruh Vadisi yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçti. Osmanlı ordusunun bu başarılı ilerleyişi Enver Paşa ve çevresindekilerde büyük bir sevinç yaratmıştı. Ayrıca Tannenberg Meydan Muharebesi'nde Almanlara karşı yenilen Rus ordusunun yan taraftan kuşatılma zafiyeti yaşadığına dair bilgiler Enver Paşa'ya ulaşmış, buradan hareketle Sarıkamış'a kuzeyden, yani Rusların sağ kanadından taarruz etme fikri ortaya çıkmıştı.⁶¹⁸

Enver Paşa, taarruz planıyla ilgili Liman von Sanders'e fikrini sorduğunda planın başarıya ulaşamayacağı cevabını almıştı.⁶¹⁹ Ancak General Bronsart von Schellendorf gibi, Binbaşı Feldman gibi kimi Alman askerler Enver Paşa'nın planının karşısında durmamışlar; taarruzun bütün sorumluluğunun Türklere ait olacağını da ifade etmişlerdi. Taarruzu gerçekleştirecek 3. Ordu'nun kumandanı Hasan İzzet Paşa ise kış aylarında böylesi bir harekâtın iyi bir fikir olmadığını savunmasından ötürü 18 Aralık 1914'te istifa etmiş, yerine V. Murat'ın torunlarından Behiye Sultan ile evli olan Kurmay Albay Hafız Hakkı getirilmişti.⁶²⁰

Enver Paşa bu büyük taarruzun kumandasını bizzat kendi üzerine almıştı. Kış şartlarının kendisini tam olarak hissettirdiği, dağların karla kaplandığı Aralık ayının sonlarında taarruza geçilecekti. Enver Paşa zorlu kış şartlarında ve bu şartlara intibak edecek tertibata sahip olmayan bir orduyla taarruzun etmenin zor bir iş olduğunun muhtemelen farkındaydı. Ancak O orduya güveniyor, kendisini etkilemiş Almanların hızlı manevra kabiliyetini Osmanlı ordusunun da gösterebileceğine inanıyordu. Ayrıca taarruzun başarıyla sonuçlanması halinde cephe gerisindeki Rus orduları imha edilerek Kafkaslara doğru Türk ilerleyişi sağlanacak ve İttifak Devletleri adına

⁶¹⁶ Erzurum'un doğusunda, şehir merkezine yaklaşık 100 km mesafede.

⁶¹⁷ Ağrı merkezin 38 km batısında bulunan bir köy.

⁶¹⁸ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, ss.267-268.

⁶¹⁹ Von Sanders, *a.g.e.*, s.60.

⁶²⁰ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, C.2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, ss.269-271.

savaşta farklı bir seyir açacak olmanın hevesini de yaşamaktaydı.⁶²¹ 3. Ordu'nun Köprüköy muharebesinde gerçekleştirdiği cephe taarruzlarında Rus ordusunun bir miktar geri atılarak yerel bir başarı sağlanmış gözükmesi Enver Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı'nı tasarlamasındaki etkenlerden biri olmuştu. Berlin'deki Türk Askeri Ataşeliği'nden gönderilen Hindenburg karargâhının Ruslar hakkındaki raporunda, Rusların güçlendirilmiş mevzilerine taarruz etmenin faydasız olduğu, en etkili hareketin kuşatma olacağı yazıyordu.⁶²²

Hasankale'den Kuzey'e giden bir patika yolu Köse-Portanos'tan geçip Oltu çayı ovasına iniyor ve buradan Çakır-baba sırtına uzanarak sırtın tam üzerinden geçiyordu. Bu yol çetin bir yol olmakla birlikte kışın derin kar tabakasıyla kapalı dağ geçitlerine ve kuytu derelere inmediğinden binek hayvanlar ve yayalar için belli ölçüde elverişli sayılmaktaydı. Geçmişte cebel toplarının geçirildiği güzergâh olması sebebiyle bu yola “top yolu” da deniyordu. Hasankale'nin kuzeyindeki Köse Köyü'nden geçen top yolu Çakır-baba sırtından Soğanlı yaylasına ulaşıyordu. Enver Paşa'nın top yolunu baskının güzergâhı olarak seçmesinde Albay Kont Schulenberg'in payının olduğu öne sürülmektedir. Albay Kont Schulenberg daha önce Tiflis'te Alman Konsolosu iken, av merakından ötürü harekâtın yapılacağı alanın topoğrafyasına son derece hâkimdi. Top yolu her ne kadar Rusların da bildiği bir geçit olsa da kış vakti sırtları örten kar yüzünden Türk ordusunun bu yolu kullanacağına ihtimal vermemişlerdi. Ruslar yine de Bardiz köyünde bir muhafız kıtası bırakmışlardı.⁶²³

22 Aralık 1914'te Osmanlı ordusunun yürüyüşü başlamıştı. Günde 30 kilometre ilerleme hedefi, mevsim şartlarından ötürü 16 kilometreye kadar düşmüştü. Oltu'daki ilk çarpışmalarda 31. ve 32. Türk fırkaları sisten dolayı birbirlerini tanıyamadıklarından kendi aralarında çarpışmaya başlamışlar ve bin kadar kayıp vermişlerdi. Ayrıca Ruslar Enver Paşa'nın Erzurum'a geldiğini ve bölge askeri hareketliliğin yaşandığı bilgisini de almışlardı. Dolayısıyla Osmanlı ordusunun ilerleyişinin yavaş olması bir yana, Ruslar Osmanlı ordusunun taarruza geçebileceğini önceden öğrenmişler; ona göre gerekli tedbirleri almaya başlamışlardı. 23 Aralık'ta 29. ve 17. Tümenler zorlu iklim şartlarından ötürü yürüşte büyük zorluklar yaşamışlardı. 24 Aralık günü şiddetli yağın kar Türk kıtalarının

⁶²¹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, ss.269-270.

⁶²² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi 3 ncü Ordu Harekâtı*, C.2, K.1, ss.347-349.

⁶²³ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, ss.271-272.

ilerleyişini iyice geçiktirmişti. 25 Aralık gecesini aşırı soğuktan ötürü Sarıkamış civarında mevzilenen 8.000 kişilik 29. Tümenin geriye 4.000 asker kalmıştı. Enver Paşa 10. Kolordunun yetişmesini bekliyordu ancak, 10. Kolordu kumandanı Hafız Hakkı Paşa ordusuyla 23 Aralık'ta Oltu'yu zaptetmiş, oradan Rus kuvvetlerini takip ederek Ardahan'a doğru yürümüşü. Niyeti Ardahan'ı ele geçirmek olan Hafız Hakkı Paşa, Enver Paşa'dan aldığı emirle harekâtı durdurarak Sarıkamış istikametinde yürüyüşe başlamış ve Allahuekber Dağları'nda büyük kayıplar vermişti. Türk kitalarının yaşadığı gecikmeler ve verdiği kayıplar neticesinde Ruslar Sarıkamış'a ciddi anlamda asker ve malzeme yığılmışlardı. 29 Aralık'ta Türk ve Rus orduları arasında şiddetli çarpışmalar yaşanmış, gün içinde Sarıkamış el değiştirdiyse de Türk ordusu müspet bir sonuç alamamıştı.⁶²⁴

Fransız gazeteleri Petrograd'dan edindikleri bilgiler ışığında, Rusların 30 Aralık 1914'te, şehir vaktinde Sarıkamış'ı top ateşine tuttuklarını yazmışlardı. Türk ordusu ise üç gün boyunca bölgeyi savunmuştu. Haber Petrograd'dan geldiği için, haberi veren de Fransız gazetesi olduğundan Türk ordusunun Sarıkamış'taki müdafaası kahramanlık yerine "dik kafalılık" şeklinde ifade edilmişti. Türk ordusunun çok sayıda asker kaybettiği, 20 subayın ve 1300 askerin savaş esiri olarak alındığı belirtildi. Ardahan'da ise çarpışmaların devam ettiği bilgisi verilmişti.⁶²⁵ 2-3 Ocak 1915'te Sarıkamış'taki muharebenin çok şiddetlendiğine Türklerin ağır kayıplar verdiğine dair, yorumdan ziyade cepheden gelen maddi bilgiler ön plandaydı.⁶²⁶ Daha önce de nedenleriyle birlikte belirtildiği gibi Fransız gazeteleri, Rusların Doğu Anadolu'ya yönelik başlattığı taarruzla ilgili kısa haberler yapmayı tercih etmişlerdi. Verilen bilgiler genellikle Rus ordularının vardığı ya da Osmanlı ordularının çekildiği yerleri kapsıyordu. İki tarafın asker kayıpları ve esir sayıları da ara ara haberlere konu olmaktadır. Tüm savaş boyunca Osmanlı ordularının ele geçirdiği esirler ve kaybettirdiği askerlerle ilgili bilgilere yok denecek kadar az rastlanıldığını belirtmeye gerek yok. Sarıkamış'ta yaşanan savaştan da bu tip bilgiler gelmekteydi. Örneğin, 2 Ocak günü yaşanan çatışmalarda Rusların üç mitralyöz, 700 Türk esir ele geçirdiği bilgisi verilmişti.⁶²⁷ Zira Enver Paşa'nın da Sarıkamış

⁶²⁴ A.g.e., ss.274-278.

⁶²⁵ *L'Humanite*, 2 Ocak 1915, s.3; *Le Temps*, 2 Ocak 1915, s.2; *Le Petit Journal*, 2 Ocak 1915, s.3.

⁶²⁶ *Le Temps*, 5 Ocak 1915, s.2.

⁶²⁷ *L'Humanite*, 5 Ocak 1915, s.3.

Harekâtı'na ilişkin konuların pek konuşulmasını istemediği ve hatta basına bu konuda kısıtlama getirdiği bilinmektedir.⁶²⁸

7 Ocak 1915 tarihinde çıkan gazeteler Rusların Sarıkamış ve Ardahan'da zafer elde ettiğini belirten “*Transkafkasya’da Rusların Zaferi*”⁶²⁹, “*Rusların Türklere Karşı Büyük Zaferi*”⁶³⁰, “*Kafkasya’da Büyük Rus Zaferi*”⁶³¹, “*İki Türk Kolordusu Sarıkamış’ta İmha Edildi*”⁶³², “*Kafkasya’da Rus Zaferi*”⁶³³, “*Kafkasya’da Türk Bozgunu*”⁶³⁴, “*Türk Felaketi*”⁶³⁵ başlıklarını atmışlardı. Tüm bu başlıkların altında Rusların Sarıkamış ve Ardahan’ı ele geçirdikleri belirtilmekteydi. 3 Ocak 1915 tarihinde Ruslar Türk mevzilerine sızarak Osmanlı ordusunu geriye atarak Ardahan’ı, ardından 4 Ocak 1915’te Sarıkamış’ı ele geçirmişlerdi.⁶³⁶ Savaş esnasında eski Harbiye Nazırı İzzet Paşa’nın Ruslar tarafından esir edildiği bilgisi de verilmişti. Gazeteler, 9. Orduda 30.000 askerin olduğunu ve bu askerlerin tamamının Sarıkamış’ta yok edildiğini, 7.000 askerin ise esir edildiğini öne sürmüşlerdi.⁶³⁷ Fransız basını Sarıkamış’ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden duydukları memnuniyeti tüm çıplaklığıyla ifade etmekten geri kalmamışlardı. Attıkları başlıklardan da görüleceği üzere “*zafer*”, kendi zaferleriymişçesine manşetlerden verilmişti. 1878’de imzalanan Berlin Antlaşması’na atıf yapan kimi gazeteler, zaten buraların ilgili antlaşma gereğince, daha önceden Ruslara verilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardı.⁶³⁸ Fransız kamuoyu, savaş devam ederken tüm dikkatini elbette Sarıkamış’a ya da Ardahan’a vermemişti. Nihayetinde Fransa’da bu büyük savaşın içerisindeydi ve Almanlarla bizzat Givenchy’de çarpışmaktaydılar. Rusların Sarıkamış ve Ardahan’ı alması Fransız kamuoyunun dikkatini şu sebepten ötürü çekmişti: Kafkaslarda sadece Türkler kaybetmemişti. Savaşın idaresinde ve hatta Osmanlı ordusunun üzerinde çok büyük etkisi olan bir Almanya vardı. İşte bu

⁶²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Selçuk Ural, “1914-1915 Yıllarında Kafkas Cephesi’nde Yaşanan Askeri Olayların Türk Basınındaki Yansımaları”, *Atatürk Dergisi*, C.4, S.4, 2005, ss.65-89.

⁶²⁹ “Les Victoires Russes en Transcaucasie”, *L’Humanite*, 7 Ocak 1915, s.3.

⁶³⁰ “Grande Victoire des Russes sur les Turcs”, *La Croix*, 7 Ocak 1915, s.1.

⁶³¹ “Grande Victoire Russe au Caucase”, *Le Petit Journal*, 7 Ocak 1915, s.1; “Grande Victoire Russe au Caucase”, *Le Temps*, 7 Ocak 1915, s.2.

⁶³² “Deux Corps Turcs Aneantis a Sarykamysch”, *Le Petit Parisien*, 7 Ocak 1915, s.1.

⁶³³ “Les Victoires Russes”, *Le Matin*, 7 Ocak 1915, s.3.

⁶³⁴ “La Deroute des Turcs dans le Caucase”, *L’Ouest Eclair*, 7 Ocak 1915, s.1.

⁶³⁵ “Une Grande Victoire Russe”, *La Lanterne*, 7 Ocak 1915, s.2.

⁶³⁶ *La Croix*, 7 Ocak 1915, s.1.

⁶³⁷ *Le Temps*, 10 Ocak 1915, s.2; *Le Temps*, 13 Ocak 1915, s.2. Türk ordusunun kaybının 7.000 esir, 23.000 ölü, donma ve hastalıklardan ötürü de 30.000 olmak üzere 60.000 civarında kaybının olduğu bilinmektedir. Kaynak için bkz.: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, C.2, K.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.535.

⁶³⁸ *Le Temps*, 7 Ocak 1915, s.2.

yüzden Sarıkamış ve Ardahan da kaybeden sadece Osmanlı Devleti değil, aynı zamanda kendilerinin de savaş halinde oldukları Almanya'ydı.

Yine bu doğrultuda *Le Temps*, Rusların, Türklerin bundan sonraki kaderini tayin edecek çok önemli bir zafere imza attıklarını yazmıştı. Rusya'nın Polonya ve Galiçya'da giriştiği mücadelelerden ötürü Kafkas cephesinin basında geri planda kaldığını ifade eden *Le Temps*, Rus ordusunun karlarla kaplı, dik vadilerden oluşan bu coğrafyada kendilerine güçlkle bir yol bularak elde ettiği başarıyı gerçek bir kahramanlık mücadelesi olarak tanımlamıştı.⁶³⁹

Le Temps'da imzasız olarak çıkan “*Kafkasya'da Rus Zaferi*” başlıklı yazıda ilginç ifadeler yer almıştı. Mareşal Von der Goltz'un yeniden organize ettiği Türk ordusunun Makedonya ve Trakya'da kaybettiği, Liman von Sanders'in komuta ettiği aynı ordunun bu sefer de Transkafkasya'da mağlup olduğu ve bu son felaketin onarılamaz olduğu ifade edilmişti. Gazete, tüm bunların Enver Paşa'ya uzandığını ileri sürüyor ve Enver Paşa'yı Alman ajanı olarak niteliyordu. Liman von Sanders ise, Enver Paşa'nın sorumluluğunda alınacak ilk mağlubiyetle birlikte, onun yerine geçmeye çalışabilecek biri olarak görülmekteydi.⁶⁴⁰

Günler ilerledikçe Sarıkamış'tan haberler gelmeye devam etmekteydi. Ormanlık alanlarda ve uçurumların kenarlarında bulunan çok sayıda topun, Rusların eline geçtiği, Türk ordusundan hayatını kaybedenlerin sayısının 50.000'e ulaştığına dair bilgiler verilmişti.⁶⁴¹

9. Kolordu Komutanı İhsan Paşa⁶⁴² ve dört Türk General Tiflis'e getirilmişler ve kendilerine savaşla ilgili bazı sorular sorulmuştu. *Le Temps*'un aktardığına göre İhsan Paşa mağlubiyetin zorlu iklim koşullarından kaynaklandığını, ordusuyla Sarıkamış'a varana kadar çok sayıda asker kaybettiğini ve Sarıkamış'a vardıklarında yanında yalnızca 6.000 kişilik bir ordu kaldığını ifade etmişti.⁶⁴³

⁶³⁹ *Le Temps*, 9 Ocak 1915, s.2.

⁶⁴⁰ “La Victoire Russe au Caucase”, *Le Temps*, 8 Ocak 1915, s.1.

⁶⁴¹ *L'Humanite*, 11 Ocak 1915, s. 3; *Le Temps*, 11 Ocak 1915, s.2.

⁶⁴² Giresunlu İhsan Paşa 2 Ocak 1915'te, öğleden sonra dört sularında, 300 kadar askeriyle Rusların eline esir düşmüştür. Aynı günün akşamında Sarıkamış'taki Rus ordugâhına götürülmüş, 5 Ocak 1915'te Novi Selim isimli köye, oradan da trenle Kars'a getirilmiştir. Ertesi gün yine bir trenle, iki gün süren yolculuk sonucunda Batum'a gönderilmiştir. Batum'daki istasyonda 5-6 saat bekletildikten sonra, 25 gün sürecek Bakü-Rostof-Penza-Ufa-Çelyabensk yolculuğuna çıkartılmıştır. İhsan Latif Paşa'nın anılarında yer alan bu bilgiler ışığında, kendisinin sorgulandığına dair herhangi bir ibare yer almamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İhsan Paşa, *Bir Serencam-ı Harp*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

⁶⁴³ “La Victoire Russe a Sarykamysch”, *Le Temps*, 11 Ocak 1915, s.2.

Sarıkamyş'ta yaşananların İstanbul'da yansımalarını ele alan Fransız basını, şehirde yaşayan pek çok Ermeninin şehri terk ettiği, Ermeni din adamlarının mülklerine devletin el koyduğu öne sürmüştü. Ayrıca İstanbul'da yaşayan zengin Türklerin de İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçtikleri ifade edilmişti.⁶⁴⁴

Rusların Sarıkamyş ve Ardahan'dan sonra, Doğu Anadolu'daki ilerleyişleri devam ediyordu. Gelen haberlere göre, 100.000 askerden oluşan Türk ordusu Sarıkamyş'ın 30 kilometre kadar güneydoğusunda yer alan Karaorgan'da mevzilenmişti ve burada ciddi çarpışmalar yaşanmaktaydı. Bu sayının Erzurum tarafından getirilen askerlerle ve Erzincan'daki birliklerle oluşturulduğu düşünülüyordu. Fransız basını, Rusların burada başarılı bir sonuç alması halinde, bir süreliğine ilerlemeyi durdurabilecekleri öngörüsünde bulunmuştu.⁶⁴⁵

Petrograd'dan yapılan açıklamalara yer veren gazeteler, Oltu istikametine doğru ilerleyen Rus ordusunun artçı Türk askerlerle çatışmaya girdiğini, Karaorgan'da yaşanan çatışmaların Rus ordusu lehine devam ettiğini yazmışlardı. Rusların belirttiğine göre; 11 subay, 3 askeri tabip, 1500 askerden oluşan 92. Türk Piyade Alayı Rus askerleri tarafından yakalanmıştı. 52. Piyade alayıyla giriştikleri savaşta karşı tarafa ağır kayıplar verdirdiklerini ve 250 askeri de esir aldıklarını öne sürmüşlerdi.⁶⁴⁶ 12 Ocak 1915'te yaşanan çatışmalarda ise Türk ordusunun ciddi kayıplar verdiği, çok sayıda askerin esir alındığı, dağlardaki topların ele geçirildiği ve 600 civarı Türk askerinin yaralı olarak hastanelere kaldırıldığı ifade edilmişti.⁶⁴⁷ Yine aynı gazeteler, zaiyat ve esir sayılarıyla ilgili verilen bilgilerin tümünün Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından yalanlandığını da yazmışlardı.⁶⁴⁸

Sol eğilimli olan *L'Humanite* küçük bir bölümde de olsa esir edilip Tiflis'e gönderilen Türk askerlerinin durumuna değinmişti. Ardahan'dan getirilen Türk askerlerinin ayakkabıları olmadığından çoğunun donmak üzere olduğu; askerlerin arasında, daha önce bu iklime hiç alışık olmayan Arap kökenlilerin de bulunduğu belirtilmişti. Yazıda, bu Arap kökenli askerlerin durumlarının son derece acınası olduğu vurgulanmıştı.⁶⁴⁹ Sarıkamyş harekâtı için Irak'tan bir miktar takviye kuvvet

⁶⁴⁴ *Le Temps*, 13 Ocak 1915, s.2.

⁶⁴⁵ *Le Temps*, 13 Ocak 1915, s.2.

⁶⁴⁶ *Le Petit Journal*, 14 Ocak 1915, s.3; *L'Humanite*, 14 Ocak 1915, s.3.

⁶⁴⁷ *L'Humanite*, 15 Ocak 1915, s.3.

⁶⁴⁸ *Le Petit Journal*, 14 Ocak 1915, s.3; *L'Humanite*, 14 Ocak 1915, s.3.

⁶⁴⁹ *L'Humanite*, 15 Ocak 1915, s.3.

getirilmişti.⁶⁵⁰ Sıcak iklimden gelen bu askerler bölgenin aşırı soğuk iklimine dayanacak kabiliyette olmamaları üstün nitelikte olmayan manevra kabiliyetini daha da zayıflatan bir unsur olarak ortaya çıkmıştı.

Petrograd'dan Karaorgan muharebesiyle ilgili yapılan açıklamada 500 Türk askerinin esir alındığı, Türk toplarının ortadan kaldırıldığı ve 52. Alayın yok edildiği iddia ediliyordu.⁶⁵¹ Geride kalan Türk ordularını Oltu istikametine doğru izliyorlar, Çoruh'a doğru uzaklaştırmayı hedefliyorlardı.⁶⁵² Çok geçmeden, gelen haberler doğrultusunda, Karaorgan'ın Rusların eline geçtiği belirtiliyordu.⁶⁵³ Bu savaşta 11. Kolordu'nun bütünüyle bertaraf edildiği öne sürülüyordu.⁶⁵⁴ Fransız gazetelerinde Rusların Kafkas taarruzuyla ilgili hemen her gün, küçük de olsa bir haber yer alıyordu. Bu haberler genellikle, işgal edilen bölgelerle ilgili olmaktaydı. 23 Ocak 1915 tarihli, Petrograd kaynaklı bir telgrafa göre Ardos ve Horasan Ruslar tarafından alınmıştı.⁶⁵⁵

Le Temps, Sarıkamış ve Karaorgan'da yenilerek çekilen Türk ordusunun birtakım belgeleri geride bıraktıklarını ve bu belgelerin Rusların eline geçtiğini iddia etmişti. Bu belgelerde, Sarıkamış ve Karaorgan'da Türk subayların esir edilmesi üzerine Enver Paşa'nın bayrağına saygısızlık ederek, ordularını Erzurum'a doğru çektiirdiği yazılıydı. *Le Temps*, "bayrağa saygısızlık" ifadesini kullanarak, sözü ona Türk askerleri esir edilirken Enver Paşa'nın orduyu geri çekmesini ayıplıyordu. Bir diğer iddia ise, ta Eylül 1914'te General Bronsart'ın Yarbay Felix Guse'ye yazdığı mektuptu. Mektupta, Türk ordusunun daha o zamanlarda Ruslara karşı harekete geçeceklerini teyit ettiği öne sürülmüştü.⁶⁵⁶ Bu gerçek dışı bir iddia değildi. Zira Hafız Hakkı Paşa, 25 Kasım 1914 tarihinde, Erzurum'a varmak üzere Mecidiye kruvazörüyle Trabzon'a hareket ettiğinde, elinde Almanca bir talimatname vardı. Bu talimatnamede Rus ordusunun cephesi kuvvetliyse ve bir taktik hareketiyle başarı

⁶⁵⁰ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.281.

⁶⁵¹ *Le Petit Journal*, 17 Ocak 1915, s.3.

⁶⁵² *Le Temps*, 17 Ocak 1915, s.2.

⁶⁵³ *Le Petit Journal*, 19 Ocak 1915, s.3.

⁶⁵⁴ *La Croix*, 19 Ocak 1915, ss.1-2; *L'Humanite*, 19 Ocak 1915, s.3.

⁶⁵⁵ *Le Temps*, 25 Ocak 1915, s.2. Horasan ve Ardos'un 21 Ocak 1915 tarihinde işgal edildiğine dair bilgi için bkz.: *Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s.26.

⁶⁵⁶ "La Guerre Avec la Turquie", *Le Temps*, 3 Şubat 1915, s.2.

elde edilemeyeceğine kanaat getirilirse, bir kolorduyla Rusların ön cephesine, iki kolorduyla yanlarına kışkırtıcı bir taarruz yapılabileceği yazmaktaydı.⁶⁵⁷

Le Temps, Kafkas cephesinde taarruz eden Osmanlı ordusunun bozguna uğradığını belirtmiş, Enver Paşa'nın hem orduda hem de kamuoyunda tartışılmaya başlandığını ifade etmişti. Bu başarısızlığı bertaraf etmek üzere, Enver Paşa'nın yeni bir harekât planladığı, İstanbul, Tekirdağ ve Edirne'deki kolordulardan tümenler çekilerek, oluşturulacak orduyu Erzurum'a göndereceği Fransız kamuoyunda dile getirilmeye başlanmıştı.⁶⁵⁸

Rusların Sarıkamış'tan galip çıkması üzerine General Yudenich iaşe, sağlık hizmetleri, giysi ihtiyacı gibi konularda ordusunun eksiklerini giderme yoluna girmiş; Rusların ilerlemesi de buna mukabil yavaşlamıştı.⁶⁵⁹ General Lyakhov komutasındaki Rus birlikler Ocak ayının ortasından itibaren Batum'dan hareket ederek taarruza kalktıysa da ordunun ilerleyişi Şubat ve Mart aylarında çok yavaşlamıştı.⁶⁶⁰ Rus ordusunun Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e doğru yavaş ilerleyişi küçük pasajlar halinde, sayfaların ücra yerlerinde yayınlanmıştı. *Le Temps*'un konuyla ilgili verdiği bir haberde, Kafkasya'da tıpkı Pers bölgesinde⁶⁶¹ olduğu gibi, Türklerin Rus ilerleyişiyle ilgili umutsuzluk içerisinde olduğu öne sürülmüştü. Türklerin Pers bölgesinde hedef saptırmak için faaliyete girdiğini öne süren gazete, Rus ordusunun sağ kanadının Batum ve kıyı şeridini temizleme görevi edindiğini, Ardahan'dan Ardauç'a gelen sol kanadın ilerlemesinde başarılı olduğu, merkezin ise Artvin'e dayandığı belirtmişti. Pers'te gittikçe artan Türk-Alman propagandasının bir işe yaramayacağını savunulmuş, Rusların kuzeyden, İngilizlerin güneyden gelerek bölgeyi ele geçireceği öngörüsünde bulunulmuştu.⁶⁶² Türklerle üç gün boyunca yaşanan çarpışmaların neticesinde Hoy ve Dilman'ın Ruslar tarafından ele geçirildiği, savaş alanında Türklere ait 3500'den fazla ceset olduğu, savaş hattının ortasındaki tek sektördeki 800 adımlık alanda 900 cesedin olduğu da yazılanlar arasındaydı.⁶⁶³

⁶⁵⁷ Pir Murat, Sivri, "Seferberliğin İlanından Sarıkamış Harekâtı'na Kadarki Gelişmelerde Hafız Hakkı Bey", *ANASAY*, S.2, 2017, s.24.

⁶⁵⁸ *Le Temps*, 31 Ocak 1915, s.2.

⁶⁵⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, ss.284-285.

⁶⁶⁰ *A.g.e.*, s.285.

⁶⁶¹ İran'ın bulunduğu bölge.

⁶⁶² "Sur les Fronts Turco-Russes", *Le Temps*, 5 Mayıs 1915, s.2.

⁶⁶³ *Le Temps*, 6 Mayıs 1915, s.1.

Yaklaşık sekiz ay boyunca (Mayıs 1915- Şubat 1916) Kafkas cephesiyle ilgili dikkate değer bir haberin Fransız basınına yansımadağı görülmektedir. Çanakkale Savaşı'na da denk gelen bu dönemde, Fransa'nın Çanakkale'de savaşılan devletlerden biri olması, hiç şüphesiz bunda önemli bir nedendi. Çanakkale taarruzunun Fransız kamuoyunun deyiimiyle “başarılı bir çekilme operasyonu” sona ermesi, Fransız gazetelerinin dikkatini bir süre sonra tekrardan Kafkas cephesine yöneltmesine sebep olmuştu. Basın öyle ya da böyle içinde başarının zaferin olduğı, bir diğey deyişle kamuoyunu savaşı destekler pozisyonda tutacak haberler yapmalıydı. İtilaf ordularının yenilerek Çanakkale'den çekilmeleri neticesinde Osmanlı topraklarında anlatılabilecek tek başarı hikâyesi Kafkaslarda süre gelen savaş olarak görülmüştü. Cepheden aylardır kayda değer haber gelmemekte, gelen haberler de iki üç cümleden oluşmaktaydı. Ancak Anadolu'nun doğusundaki savaş, haberlerin çıkmadağı yaklaşık sekiz aylık dönemde devam etmişti. Örneğın; 16 Temmuz 1915'te başlayıp 26 Temmuz'da son bulan çarpışmalar neticesinde, Ruslar Malazgirt'ten çekilmek durumunda kaldılar. Rusların Van'da bulunan ve Ermenilerden oluşan birlikleri de 4 Ağustos 1915'te çekildiler. Ahlat-Malazgirt hattında kalan Rus ordusu, 15 Ağustos 1915'te bir taarruzla Van'ı tekrardan işgal etti.⁶⁶⁴ Bu örnekten hareketle, Türklerin başarı elde ettiğı ya da savaşın belirsizlik içerisinde geçtiğı dönemlerde Çanakkale Savaşı'nın da etkisiyle Fransız basınının Kafkas Cephesi'yle ilgili haberlere pek yer vermediğı söylenebilir.

Çanakkale'deki taarruzun sona ermesi bir yana, Rus orduları da stratejik anlamda öneme sahip Erzurum'a dayanmışlardı. Dolayısıyla Kafkas cephesinde olan bitenler belirli aralıklarla da olsa basında yer bulmaya başlamıştı. 2 Şubat 1916'te *L'Humanite*'nin verdiğı bilgilere göre, Rus ordusu Erzurum sırtlarına kadar varmış ve taarruz başarılı bir şekilde devam etmekteydi. Bu arada Türk ordusunun Erzurum'u boşaltacağına dair haberler de çıkmıştı.⁶⁶⁵ Rus resmi kaynaklarından verilen bir demece göre, Erzurum sırtlarındaki savaş eksi 25 derecenin altında gerçekleşiyor, yoğun Rus bombardımanı Erzurum'da büyük patlamalara yol açıyordu.⁶⁶⁶

Köprüköy muharebelerinde verdikleri kayıpları telafi eden Rus kuvvetleri, 11 Şubat 1916 tarihinde Çoban-Dede ve Dalan-Göz tabyalarına top ateşiyile taarruz

⁶⁶⁴ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.287.

⁶⁶⁵ *Le Petit Journal*, 5 Şubat 1916, s.3.

⁶⁶⁶ *Le Petit Journal*, 14 Şubat 1916, s.3.

etmiş, 14 Şubat'ta Ağ-Dağdan ve Gürcü-Boğaz'dan geçerek Tafet tabyasını ele geçirmişlerdi. 14 Şubat'taki muharebede 1500 esir, 20 top veren Türk kıtaları 15 Şubat'ta Deve-Boynu mevziinden geri çekilmiş, 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum Rusların eline geçmişti. Osmanlı Devleti'nin doğuda Ruslara karşı en kuvvetli mevzisi olarak görünen Erzurum'un Rusların eline geçmesi, başta Rusya olmak üzere İtilaf Devletleri tarafından coşkuyla karşılanmıştı.⁶⁶⁷

16 Şubat 1916'da Erzurum'un Ruslar tarafından işgali hemen her gazetenin ilk sayfasından okuyuculara duyurulmuştu. İşgalle ilgili bazı başlıklar şunlardı: “Türkiye ve Almanya için Kanlı Başarısızlık”⁶⁶⁸, “Zafer – Erzurum Alındı”⁶⁶⁹, “Erzurum Ruslar Tarafından Alındı”⁶⁷⁰, “Erzurum'un Alınışı”⁶⁷¹.

General Berthaut işgalle ilgili makalesinde, askeri uzmanların Erzurum'u ele geçirmenin zor olduğunu savunduklarını, ancak Rusların kenti çevreleyerek bu kötümser tahmini boşa çıkarttıklarını söylüyordu. Erzurum, Ermenistan olarak tabir edilen bölgenin anahtarıydı ve bu şehirle İstanbul arasında her türlü iletişim yöntemi zor ve kısıtlıydı. Artık Erzurum'un İstanbul'la kısıtlı olan iletişimi de sona ermiş ve başkentteki moral de iyice azalmıştı.⁶⁷² *Le Petit Parisien* için Erzurum'un alınması demek İstanbul'la Bağdat arasındaki iletişimi kesmek Trabzon ve Karadeniz kıyı şeridini de ele geçirmek demektir.⁶⁷³ *L'Humanite* ise Amerikan basınından alıntıladığı yorumlarla olaya tersten bakıyordu. Erzurum'un alınması demek İtilaf Devletleri'nin Erzurum'la Mezopotamya'yı birbirine bağlayabilmesi demektir. Ayrıca Rus zaferinin Mısır'da yaşanabilecek Türk-Alman taarruzunu da varsayımsal olarak engelleyebileceği öngörülmekteydi.⁶⁷⁴

Fransız kamuoyundaki bir diğer iddia ise Erzurum'un kaybedilmesinin Türk ve Alman subaylarının arasını açtığıydı. Enver Paşa'nın yenilgiden Alman subayları sorumlu tuttuğu ve aralarında ciddi tartışmaların yaşandığı öne sürülüyordu. Bu durum bir anlamda Almanların prestij kaybı demektir. Sokaklara çıkan halkın artık savaşın bitmesini istediği yazılıp çiziliyordu.⁶⁷⁵ Aslında Bulgaristan'ın savaşa dâhil olması ve İtilaf güçlerinin Gelibolu'dan çekilmesi Enver Paşa yönetiminin elini

⁶⁶⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, ss.290-291.

⁶⁶⁸ “Un Echec Sanglant Pour la Turquie et Pour l'Allemagne”, *Le Petit Journal*, 18 Şubat 1916, s.1.

⁶⁶⁹ “Victoire - Erzeroum Est Pris”, *Le Petit Parisien*, 17 Şubat 1916, s.1.

⁶⁷⁰ “Erzeroum Est Pris Par les Russes”, *L'Humanite*, 17 Şubat 1916, s.1.

⁶⁷¹ “La Prise d'erzeroum”, *La Lanterne*, 18 Şubat 1916, s.1.

⁶⁷² *Le Petit Parisien*, 17 Şubat 1916, s.1.

⁶⁷³ *Le Petit Parisien*, 17 Şubat 1916, s.1.

⁶⁷⁴ *L'Humanite*, 19 Şubat 1916, s.1.

⁶⁷⁵ *L'Humanite*, 20 Şubat 1916, s.1.

güçlendirmiş, Alman karşıtı hava bir nebze olsun dağılmıştı. Ancak Erzurum'un düşmesi tüm bu havayı bozmuştu. *Le Petit Parisien* bu noktada şu tavsiyeyi veriyordu: “*Türkler artık Enver’in politikalarının Sultan’ı onarılamaz bir felakete sürükleyeceğini anlamalı.*”⁶⁷⁶

Rus ordusu Erzurum'dan sonra, 17 Şubat 1916'da Muş'a ve 2 Mart 1916'da Bitlis'e girmiş, 1 Mart 1916'da Trabzon'u bombardıman etmişti. Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasıyla birlikte Rus donanmasının devamlı surette bombardıman ettiği bir yer olan Trabzon ile ilgili Fransız basınında bir bombalama haberi çıkmıştı.⁶⁷⁷ Gerek Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'ndeki ordularına Trabzon üzerinden yaptığı ikmal kesmek gerekse kendilerine Anadolu'ya yakın yeni bir ikmal limanı sağlamak amacıyla Rus torpidobotlar Trabzon'u bombardıman etmişler, pek çok binanın hasar almasına yol açmışlardı.⁶⁷⁸ Uzun süren çarpışmalardan sonra Erzurum Rusların eline geçmişti. Ancak Muş ve Bitlis'in düşmesi çabuk olmuştu. *Le Temps*'a göre bundaki en önemli sebep Türk ordusunun çekilme eğiliminde olmasıydı. Gazete, kaybedilmiş toprakları morali bozuk ve yorgun orduyla geri almaya çalışmaktansa geride kalan yerleri korumak ve Rus ilerleyişinin batıya doğru uzamasını önlemek adına Türklerin Sivas dolaylarında yeni bir savunma hattı kurmaya çalıştığını ileri sürmüştü.⁶⁷⁹ O günlerde Doğu cephesinde Albay Mustafa Kemal Bey (10 Mart 1916) Diyarbakır'daki 16. Kolordu Komutanlığı'na atanmış, 1 Nisan 1916 tarihinde de Mirlivalığa yükselterek Paşa olmuştu. Mustafa Kemal Paşa Muş ve Bitlis civarındaki mevzilerin tutulması halinde yaşanacak bir muharebenin yenilgiyle sonuçlanmasının orduyu felakete sürükleyebileceğini düşünmüş ve yanındakilere⁶⁸⁰ “Çocuklar, şu topraklardan ayrılmaya gönlüm bir türlü razı olmuyor, saatlerce ve üzüntü ile hep bunu düşünüyorum. Zihnim daima bununla meşgul. Bugün, çaresiz buradan ayrılacağım fakat bir şartla ki o da çok kısa bir gelecekte yine ve hem de yalnız buralara kadar

⁶⁷⁶ *Le Petit Parisien*, 20 Şubat 1916, s.1.

⁶⁷⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda Rus donanmasının Trabzon bombardımanı ile ilgili detaylı bilgi için şunlara bakılabilir: Süleyman Beyoğlu, “Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon 1999; Nestor Monasterev, *Birinci Dünya Harbinde Karadeniz Cephesi*, (Çev.: Afif Ertuğrul), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1948; Altay Yiğit, *Birinci Cihan Savaşında Doğu Karadeniz Muharebeleri*, İstikbal Matbaası, Trabzon, 1950; Hikmet Öksüz, Veysel Usta, “I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması”, *Türkiyat Mecmuası*, C.24, S.1, 2014; Mehmet Bilgin, *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi*, Serander Yayınları, Trabzon, 2008.

⁶⁷⁸ “Trebizonde Bombardee par les Russes”, *Le Petit Journal*, 6 Mart 1916, s.3.

⁶⁷⁹ *Le Temps*, 7 Mart 1916, s.1.

⁶⁸⁰ Cevad Abbas Gürer ve Şükrü Tezer.

değil, daha ilerilere gitmek için tekrar geleceğim”⁶⁸¹ demişti. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa söylediklerini başaracak, Muş’u da geri alacaktı.

Le Petit Parisien, Erzurum’a Claude Anet isimli bir gazeteci göndermişti. Gazetenin ilk sayfasında manşet “*Le Petit Parisien Erzurum’da*” başlığıyla atılmıştı. Başlığın altında büyük puntolarla “*Özel temsilcimiz Ruslar tarafından fethedilen Ermenistan’ı ziyaret eden ilk Fransız. Biz burada sadece Verdan’ı ve Fransız ordularının takdire şayan cesaretini konuşmuyoruz*” yazıyordu. Fransızlar bir süredir Verdan’da Almanlara karşı büyük bir mücadele vermekteydiler. Birinci Dünya Savaşı’nın en kanlı muharebelerinden birinin yaşandığı Verdan’da olan bitenler haliyle Fransız basınının en önemli gündem maddesiydi. Gazetenin Erzurum’la ilgili haberi Verdan üzerinden vermesinin sebebi buydu. Anet, coğrafyanın zorlu koşullarından bahsettikten sonra Rus ordusunun moralini yüksek gördüğünü belirtiyor ve Rusların kısa sürede Trabzon-Bayburt-Erzincan hattını ele geçirerek Türklerden büyük bir toprak koparacaklarını öngörüyordu.⁶⁸²

Çok geçmeden *Le Petit Journal* de özel temsilcisini Erzurum’a yollamıştı. Temsilcinin adı Marylie Markovitch idi. Markovitch makalesinin orta kısmına, üzerinde “Erzurum-Kaput!” yani “Çökmüş Erzurum” yazan bir levhanın resmini koymuştu. Bu levhayı Rus askerlerin Erzurum’u aldıklarını Almanlara duyurmak için siperlerin üzerlerine astıklarını söylüyordu. Yazar herkesin, Ermenistan’ın Rusların eline geçmesinin stratejik öneminden bahsettiğini ancak kimsenin işin ahlaki boyutunu ele almadığını ifade ediyordu. İşin ahlaki boyutundan kastı, yıllardır Türklerin elinde zulüm gören Ermenilerin kurtarılmış olmasıydı. Liberalizm protestoları yapan Jön Türklerin Ermeni sorunundan anladıkları şeyin Abdülhamid’in anladığıyla aynı olduğunu öne sürüyor, savaşın başından beri Küçük Asya’da 850.000 Ermeni’nin öldüğünü iddia ediyordu.⁶⁸³ Fransız basınının Erzurum ve çevresi için sık sık “Ermenistan” ifadesini kullandığı görülmektedir. Bunun nedenin Erzurum ve çevresinin zaten Ermenilerin meşru hakkı olduğu, bu uğurda Fransa’nın Ermeni halkının yanında yer aldığı düşüncesini kamuyouna yerleştirmek olarak değerlendirilebilir.

⁶⁸¹ Şükrü Tezer, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, ss.42-45.

⁶⁸² Claude Anet, “Le Petit Parisien a Erzeroum”, *Le Petit Parisien*, 24 Mart 1916, s.1.

⁶⁸³ Marylie Markovitch, “Un Peuple Sauve par la Victoire d’Erzeroum”, *Le Petit Journal*, 1 Nisan 1916, s.1.

25 Temmuz 1916 tarihinde Ruslar Erzincan'ı işgal etmişlerdi.⁶⁸⁴ Çeşitli Fransız gazeteleri olayın üzerinde çok durmasalar da haberi ilk sayfadan şöyle vermişlerdi: “*Ruslar Ermenistan’daki Erzincan’ı İşgal Ettiler*”⁶⁸⁵, “*Ermenistan’da Ruslar Erzincan’ı Aldılar*”⁶⁸⁶, “*Ruslar Erzincan’a Girdi*”⁶⁸⁷, “*İki Rus Zaferi*”⁶⁸⁸, “*Rusların Başarıları*.”⁶⁸⁹ Gazeteler Erzincan’ın işgalini aslında önemli bir gelişme olarak değerlendirmişti. Basının değerlendirmelerine göre, Erzincan Ermenistan’ın tam merkezinde konumlu bir şehirdi. Ayrıca Erzincan 3. Ordu’nun bulunduğu şehirlerden biriydi. Şehrin düşmesi, mevcut askeri tehdidin ortadan kalkması demekti. Şehrin stratejik öneminin yanı sıra, Ermenistan’ın tarımsal ihtiyaçları için önemli bir ambar olarak görülüyordu.⁶⁹⁰

Ruslar Erzurum’u işgal ettikten sonra Doğu Karadeniz’de taarruza geçerek 7 Mart 1916’da Rize’yi, 18 Nisan 1916’da Trabzon’u işgal etmişlerdi.⁶⁹¹ Trabzon’un Ruslar tarafından işgal edilmesi gazetelerde kısa süreliğine de olsa yer bulmuştu. Trabzon’un düşmesi hem Türk ordusunun moralini daha da aşağıya çekecekti hem de Erzurum’un batısına yönelmek için iyi bir istasyon görevi görebilecekti. Claude Anet bu görüşü ortaya koyduktan sonra Trabzon’la ilgili genel bilgiler de vermişti. 55.000 insanın yaşadığı Trabzon’un önemli bir liman kenti olduğuna vurgu yapmıştı.⁶⁹²

31 Mayıs 1916’ta Mamahatun⁶⁹³’un Türk ordusu tarafından geri alınması Fransız gazetelerinde kendine çok az yer bulmuştu. Basına göre, Rus ordusu Mamahatun’u tahliye etmişti. Ayrıca bu tahliyenin stratejik gereklilik arz ettiği yazılmış ancak nedenlerinden kimse bahsetmemişti.⁶⁹⁴ Hâlbuki Ruslar ellerindeki iki topu bırakıp ambarları yakarak, telaş içinde Mamahatun’dan ayrılmışlardı.⁶⁹⁵ Rusların Anadolu’da işgal ettiği yerlerle ilgili haberleri büyük puntolarla ve kurtarılmış bölgeler olarak verilmesi diğer yandan Osmanlı ordusunun aldığı yerlerin basında neredeyse hiç yer bulmaması ya da Rusların boşalttığı alanlar olarak

⁶⁸⁴ *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, C.2, 2. Kitap, s.357.

⁶⁸⁵ “Les Russes Occupent Erzindjan, en Armenie”, *Le Petit Parisien*, 27 Temmuz 1916, s.1.

⁶⁸⁶ “En Armenie les Russes Prennent Erzindjian”, *Le Petit Journal*, 27 Temmuz 1916, s.1.

⁶⁸⁷ “Les Russes Entrent a Erzindjian”, *L’Humanite*, 27 Temmuz 1916, s.1.

⁶⁸⁸ “Deux Victoires Russes”, *Le Figaro*, 27 Temmuz 1916, s.1.

⁶⁸⁹ “Les Success des Russes”, *La Croix*, 27 Temmuz 1916, s.2.

⁶⁹⁰ *Le Petit Parisien*, 28 Temmuz 1916, s.3.

⁶⁹¹ Süleyman Tekir, *Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesinde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2015, s.473.

⁶⁹² “Trebizonde Prise par les Russes”, *Le Petit Parisien*, 19 Nisan 1916, s.1.

⁶⁹³ Erzurum ile Erzincan arasında, Tercan civarında bir yer.

⁶⁹⁴ *Le Petit Parisien*, 3 Haziran 1916, s.3.

⁶⁹⁵ *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, C.2, K.2, Genel kurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.236.

betimlenmesi, Fransız basınının savaş boyunca uyguladığı propaganda faaliyetlerinin en belirgin örneklerinden biri olarak kendini göstermektedir.

1916 yılının ikinci yarısıyla birlikte Fransız basınında, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın girdiği savaşa ilişkin haberler yok denecek kadar az çıkmıştı. Yayımlanan haberlerin de iki ya da üç cümleden ibaret olduğu ve gazetelerin arka sayfalarında yer aldığı görülmektedir.

Rusya'nın iç ortam ve dinamikleri müttefiklerinden farklıydı.⁶⁹⁶ Resmi ünvanı “Bütün Rusların Otokratı” olan Çar II. Nikola'nın ülkeyi yönetecek seviyede olmayışı bir yana, muhalefetin her koşulda susturulmaya çalışıldığı, yolsuzlukların had safhada olduğu bir siyasi ortam mevcuttu. Eğitim alanında son derece geri kalmış olan bu ülkede insanlar, sanayileşmenin de etkisiyle çalışan ama yoksul halk yığınına dönüşmüşlerdi. Savaş, bu durumu daha da kötüleştirmişti. Öyle ki, cephede dahi silah ve mühimmat sıkıntısı çekilmekteydi.⁶⁹⁷ İngiliz ve Fransızların Boğazları ele geçirememesi Rusya'yı daha da zor duruma sokmuştu. 1917 yılında, önce Şubat ayında, arkasında Ekim ayında yapılan ihtilaller ile Çarlık Rusyası yıkılarak Sovyetler Birliği'nin temelleri atıldı. Ülke yönetiminin başına geçen Bolşevikler tüm gizli antlaşmaları ifşa ederek, savaştan çekildi.⁶⁹⁸

Yaşanan bu gelişmeler Fransız basınının tüm dikkatini Rusya'ya yöneltmesine sebep oldu. Zira Rusya, Fransızların savaştaki önemli bir müttefikiydi. Rusların savaştan çekilmesi, Almanların tüm güçlerini birleştirerek Fransa'ya saldırımlarına neden olabilirdi. Bu yüzden Rusların Doğu Anadolu'ya yönelik taarruzuyla ilgili haberler azalarak bittiği gibi, 1917 yılında Rusya'da yaşananlar gazete sayfalarını kaplayan en önemli gelişmelerden biriydi. Almanya'ya karşı savaşında müttefiki olan Rusya'nın ihtilal neticesinde savaşın dışında kalması, Fransız basınının ihtilalcileri sert şekilde eleştirmesine neden olmuştu.⁶⁹⁹ Rusya'daki iç karışıklıklar, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'de yenilmesi ve ihtilalin gerçekleşmesi Fransa'nın dikkatini Rusya'nın merkezine yöneltmişti. Bolşeviklerin ülkelerini savaştan çekmeleriyle birlikte Rusların Doğu Anadolu'da

⁶⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Marcel Liebman, *Rus Devrimi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.

⁶⁹⁷ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.2, ss.557-558.

⁶⁹⁸ Sovyet İhtilali ve Rusya'nın savaştan çekilmesiyle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Edward Hallet Carr, *Bolşevik Devrimi 1-2-3*, (Çev.: Orhan Suda), Metis Yayıncılık, İstanbul, 2014; Lev Troçki, *Rus Devriminin Tarihi*, C.1-2, (Çev.: Bülent Tanatar), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1998; Kurat, *Türkiye ve Rusya*.

⁶⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Kırışman, “Fransız Basınının 1917 Sovyet İhtilaline Bakışı”, *100. Yılında Sovyet İhtilali, Gelişimi ve Bölgesel Etkileri Uluslararası Sempozyumu*, ATAM Yayınları, Ankara, 2019, ss.583-597.

gerçekleştirdikleri taarruz da bitmiş, böylelikle Fransız kamuoyunun da gündeminden düşmüştü.

4.3. Karadeniz’de Osmanlı-Rus Savaşı

1905 yılındaki Japon-Rus savaşında Rus donanması büyük oranda imha edilmişti. Savaştan sonra modern bir deniz gücü oluşturmaya koyulan Rusya, Birinci Dünya Savaşı’nın başladığı zamana kadar her biri 9-13 bin ton olan, saatte 15 mil sürat yapabilen *Eustafii*, *Panteleimon*, *İvon Zlotovost*, *Tri Sviatitelia* ve *Rostislav* zırhlılarına, 6.700 tonluk *Kagoul* ve *Merkouria* kruvazörlerine, dört muhrip, on torpidobot, iki denizaltı ve mayın dökücü gemilere sahip olmuştu.⁷⁰⁰ Her ne kadar *Goeben* ve *Breslau*’un Osmanlı donanmasına katılması Osmanlı Devleti’ni avantajlı duruma geçirmiş gibi görünse de 1915 yılının ortalarında Rusların *İmparatoriçe Maria*, *İmparatoriçe III. Alexandre* ve *II. Katerina* zırhlılarını denize indirmesiyle birlikte Karadeniz’deki üstünlük Ruslara geçmişti. *Breslau*, *Hamidiye* ve *Mecidiye* kruvazörleri Rus kruvazörleri kadar süratli olmalarına karşın top bakımından Rus kruvazörlerine göre zayıf kalmaktaydı. Destroyer ve torpidobotlar karşılaştırıldığında Rusların gemileri hem daha süratli hem de top bakımından daha güçlüydüler. *Goeben* zırhlısı ise her açıdan Karadeniz’deki en güçlü savaş gemisiydi. *Goeben*’in Karadeniz’deki varlığı iki ülke arasında şiddetli bir deniz savaşının çıkmasına ve iki tarafın da kesin sonuçlu bir deniz muharebesine girişmesine engel olmuştur.⁷⁰¹

Genel olarak Rus donanması savaş boyunca Osmanlı donanmasına hedef olmamak için toplu halde yüzdürüldüğü, Boğazın Karadeniz’e bakan kısımlarını mayınlamaya çalıştığı, kömür üretimi yapılan Ereğli ve Zonguldak ile askeri sevkiyat yapılan Trabzon’u bombardıman ettiği görülmektedir. Buna karşılık Osmanlı donanması deniz sevkiyatlarının güvenliğini sağlamaya ve çeşitli Rus liman kentlerine misilleme saldırılarında bulunmuştur.⁷⁰²

Ruslar Doğu Anadolu’da ilerlemeye paralel olarak Karadeniz’de bir deniz harbine de girişmişti. Sivastopol’un bombalanması üzerine hem kendi kıyılarını güvenlik altına almayı hem de savaşa tutuştuğu Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’deki taşımacılık ve ticari faaliyetlerini yok etmeyi amaçlayan Rusya, filosunu etkin

⁷⁰⁰ Servet Fuat, “Cihan Harbinde Türk Filosu”, *Deniz Mecmuası*, S.328, C.45, 1933, s.124.

⁷⁰¹ Şemsettin Bargut, *I. Dünya Harbi’nde ve Kurtuluş Savaşı’nda Türk Deniz Harekâtı*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2000, s.51.

⁷⁰² Figen Atabey, *Karadeniz’de Türk Donanması*, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, ss. 27-35.

biçimde kullanmıştı. Fransız basınının savaşın Karadeniz kısmıyla ilgili olarak daha çok birbirine ateş açan gemiler ya da bombalanan limanlarla ilgili haberler yaptığı görülmektedir. Fransız gazetelerinin Karadeniz’de yaşanan her gelişmeyi sütunlarına taşımadıkları, ancak dikkate değer buldukları birtakım olaylardan okuyucularını haberdar ettikleri tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin 29 Ekim 1914’te Rus limanlarını bombalamasından sonra, Karadeniz’de patlak veren Osmanlı-Rus donanmalarının savaşına dair Fransız basınındaki ilk haberin 7 Kasım’da yayınlandığı görülmüştür. Rus donanmasının Karadeniz’de Türk ve Alman bayraklı gemi arayışına giriştiği ve bunun neticesinde kömür taşıyan on iki adet Alman ve Türk yük gemisinin batırıldığı öne sürmüştü.⁷⁰³ 6 Kasım’da Zonguldak’ı iki saat boyunca bombardıman eden Rus filosu şehirdeki kömür dekovil hatlarını, bir kiliseyi, bir konsoloshaneyi ve iki binayı tahrip ederek, bir askerin ve bir sivilin yaralanmasına neden olmuştu. Ayrıca iki kömür gemisiyle, üç büyük taşıt gemisini batırmışlardı.⁷⁰⁴

15 Kasım’da Londra kaynaklı olan ve Türk makamlarının da onayladığı bir haberde, Rusların Trabzon’a doğru ilerleyen üç Türk nakliye gemisini batırdıkları bildirildi.⁷⁰⁵ 17 Kasım sabahı ise Rus savaş gemilerinin Trabzon’u bombaladığı, bombaların sahildeki barakalara ve telsiz-telgraf istasyonlarına isabet ettiği ifade edildi.⁷⁰⁶ Rus filosunun Trabzon’u bombardıman etmesiyle üç resmi, on sekiz özel bina tahrip edilmiş; üç kişinin hayatını kaybetmesine, on üç kişinin yaralanmasına sebep olmuştu.⁷⁰⁷ *Le Temps*, Rus zırhlıların Türk zırhlılarıyla karşılaşması neticesinde *Goeben*’in ciddi zarar gördüğünü ve uzun bir süre savaş alanında olamayacağını yazmıştı.⁷⁰⁸ *Breslau*’un Sivastopol yakınlarındaki Balıklava dolaylarında gezindiği sırada sancak tarafında beliren bir Rus kruvazörüne müdahale etmeye çalışan *Goeben*, bir anda beş muharebe gemisiyle karşı karşıya kalmıştı. On dakika süren muharebede *Goeben*’e Rus mermileri isabet etmişti.⁷⁰⁹ Osmanlı donanmasının buna yanıtı gecikmedi. Petrograd kaynaklı haberlerde, *Hamidiye*

⁷⁰³ *L’Ouest Eclair*, 7 Kasım 1914, s.1.

⁷⁰⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.87.

⁷⁰⁵ *Le Petit Journal*, 16 Kasım 1914, s.3; 6 Kasım 1914’te Zonguldak’ı bombardıman eden Rus filosu, karşılarına çıkan *Mithatpaşa*, *Bahriahmer* ve *Bezmialem* taşıt gemilerini batırmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.88.

⁷⁰⁶ *Le Petit Journal*, 20 Kasım 1914, s.3.

⁷⁰⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.87.

⁷⁰⁸ *Le Temps*, 22 Kasım 1914, s.2.

⁷⁰⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.80.

krvazörü, yanında birkaç torpidobotla Tuapse⁷¹⁰ şehrine ateş açmış ve 125 mermi atmıştı. Bunun üzerine Rus topları hemen karşılık vermişti. Hamidiye'nin açtığı ateşte üç Rus askeri yaralanmış, bir vatandaş ölmüş, on vatandaş yaralanmış. Şehirde ciddi bir maddi hasar meydana gelmemişti.⁷¹¹ Şehirdeki içi boş petrol tankları vurulmuş, diğer tesisler ve telsiz istasyonu tahrip edilmişti.⁷¹²

Le Petit Journal Atina kaynaklı bir haberde, *Goeben*'in Rus donanmasıyla savaşa tutuştuğunu ve ciddi hasar aldığını okuyucularıyla paylaşmıştı. *Goeben*'e 15 merminin isabet ettiği, 126 gemi personelinin öldüğü ve ölenlerin Tarabya'daki Alman Büyükelçiliği binasının bahçesine gömüldüğü öne sürülmüştü.⁷¹³ Yine aynı nüshanın arka sayfasında *Hamidiye*'ye bir torpidonun isabet ettiği ve kruvazörde yaralıların olduğuna dair bir habere yer verilmişti.⁷¹⁴ Petrograd'dan bildirilen habere göre, Türklerin elinde olan Hopa'ya bağlı kıyı köylerde dört adet ticari mavnanın batırıldığı bildirilmişti.⁷¹⁵

13 Ocak 1915'te, hakkında ağır hasara uğradığına yönelik haberler yapılan *Goeben* belki de bu algıyı kırmak için tekrar Karadeniz'e açılmıştı. *Goeben*, 26 Aralık 1914 tarihinde Boğaz açıklarında mayına çarpmıştı. Mayınlarından ilki sancak başomuzluğuna, diğeri iskele tarafına isabet etmişti. İçeriye 600 ton kadar su girmiş olmasına rağmen geminin yüzerliğinde bir değişiklik olmamıştı.⁷¹⁶ Rus donanmasının beyanatına göre, 15 Ocak 1915'te Karadeniz'de seyir halinde olan bir Rus filosu *Breslau* ve *Hamidiye*'ye denk gelmiş, açtıkları ateş sonucu Türk zırhlılarına zarar vermişti. Arkasından mevcut durumu gözlemlemek için Sinop ve Trabzon koylarında seyretmişti.⁷¹⁷ Ancak 27 Ocak 1915'te *Hamidiye*'nin yardım talebini karşılamak adına Karadeniz'e açılan *Goeben*, *Hamidiye* ve *Midilli* ile birlikte 28 Ocak'ta İstanbul Boğazı'na giriş yapmışlardı.⁷¹⁸

Savaşın Karadeniz'i ilgilendiren kısmıyla ilgili kısa ama önemli bir bilgi hemen hemen tüm gazeteler tarafından verilmişti: Türk donanması Karadeniz'i terk

⁷¹⁰ Karadeniz'in doğu kıyısında bir liman şehri.

⁷¹¹ *L'Humanite*, 23 Kasım 1914, s. 2; *Le Temps*, 24 Kasım 1914, s.2.

⁷¹² *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.84.

⁷¹³ *Le Petit Journal*, 7 Aralık 1914, s.3.

⁷¹⁴ Burada geçen bilgiler Türkçe kaynaklardan doğrulanamasa da *L'Humanite*, *L'Echo de Paris* gibi yüksek tirajlı Fransız gazetelerinde aynı tarihte yayımlandığı görülmektedir.

⁷¹⁵ *L'Humanite*, 24 Aralık 1914, s.3.

⁷¹⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.81.

⁷¹⁷ *L'Humanite*, 16 Ocak 1915, s.3.

⁷¹⁸ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.124.

ediyordu⁷¹⁹. Savaşın ilerleyen dönemlerinde de Osmanlı donanmasının Karadeniz’de faaliyetlerine devam ettiği bilinen bir gerçek olmakla birlikte, Osmanlı ordusunun bir süreliğine deniz yoluyla asker sevkiyatından vazgeçtiği bilinmektedir.⁷²⁰

Le Temps’un “*Türk Bozgunu*” başlığıyla verdiği bir haberde, Hopa’nın Rus donanması tarafından dördüncü kez bombalandığı belirtilmişti. Osmanlı-Rus sınırında bulunan Hopa’nın bombalanması Transkafkasya’daki Türk macerasının tasfiyesine bir adım daha yaklaşıldığı şeklinde yorumlanmıştı.⁷²¹

Çeşitli gazeteler için muhabirlik yapan İstanbul’daki Yunan gazeteciler İstanbul’un banliyölerinde güçlendirmeler yapıldığını yazmaktaydılar. Rus donanması Karadeniz’den İstanbul’a girip şehri bombalamaya girişebilirdi. Böyle bir durumda halkın iç kesimlere doğru ilerlemesi söz konusu olacaktı. Banliyölerdeki çalışmalar muhtemelen bunun içindi. Olası bir saldırıda önde gelen devlet adamlarının, Sultan Reşat ve maiyetindekilerin Konya’ya, İzmir’e gidebileceklerine dair öngörüler mevcuttu.⁷²²

Kafkas cephesinde elde edilen başarısız sonuçlar ve Mısır, Bağdat gibi yerlerde beliren asker gereksinimi, Osmanlı Devleti’nin Ruslara karşı denizden hamle yapma seçeneğini sunmuştu. 8 Şubat 1915 sabahı, saat 08.00 sularında, *Breslau* Yalta’yı top ateşine tuttu.⁷²³ 7.200 metreden ateş açan *Breslau*, bir küçük vapur ve iki yelkenliyi batırdıktan sonra, ertesi gün İstanbul Boğazı’na giriş yaptı.⁷²⁴ Şehirde ölen ya da yaralanan olmamıştı. Rus donanması buna aynı gün karşılık verip, Trabzon’u bombaladı. Bombalamada topçu bataryası vurulmuş, bir Türk vapuru, bir uskuna⁷²⁵ ve içi yük dolu bir gemi batırılmıştı. Haberde, Yalta’ya isabet eden mermiler için “Alman mermileri” ifadesi kullanılmıştı.⁷²⁶ Gemilerin isimlerinin *Yavuz* ve *Midilli* olarak değiştirilmesine rağmen, Fransız gazeteleri bunu önemsememişti. Fransız kamuoyunda beliren algı, Osmanlı Devleti’nin savaşa Alman kruvazörleriyle, Alman mühimmatıyla girdiği idi. Basında Osmanlı

⁷¹⁹ *L’Humanite*, 17 Ocak 1915, s. 3; *Le Temps*, 17 Ocak 1915, s.2.

⁷²⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.124.

⁷²¹ “La Debacle Turque”, *Le Temps*, 25 Ocak 1915, s.2.

⁷²² *Le Temps*, 27 Ocak 1915, s.2; Sultan Reşat ve maiyetindekilerin Konya’ya taşınma meselesi Çanakkale Savaşı’nın anlatıldığı bölümde daha detaylı olarak ele alınmıştır.

⁷²³ *Le Petit Journal*, 10 Şubat 1915, s.3.

⁷²⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.124.

⁷²⁵ İki direkli yelkenli gemi.

⁷²⁶ *Le Petit Journal*, 10 Şubat 1915, s.3.

Devleti'nin kendi savaşını vermediği, Almanlar tarafından belirlenen cephelere sürülen bir devlet olarak rol oynadığı tezi kuvvetli biçimde işlenmişti.

Petrograd'dan gelen bilgilere dayandırılan bir haberde, 8 Şubat 1915 günü Rus donanmasına ait torpidobotların Trabzon'daki topçu bataryalarını vurdukları öne sürüldü. Akçaabat'ta iki köprü ve Rize'nin batısında yer alan bir köprü tahrip edildi. Yine bu operasyonda Türklere ait olan 50'den fazla uskuna ve filikanın batırıldığı ifade edilmişti.⁷²⁷

Le Petit Parisien; 10 Mart 1915 tarihli nüshasında, Ege Denizi'nin bir bölümünü, Marmara Denizi ve Karadeniz'in bir kısmını içine alan bir haritada Fransız-İngiliz donanmasının Çanakkale taarruzunu, İzmir'e ve Zonguldak'a denizden yapılan saldırıları gösteren oklar yerleştirmişti. Anadolu'yu çevreleyen üç denizde saldırıya uğrayan ve savunmada kaldığı söylenen Osmanlı Devleti için Zonguldak saldırısı bunlardan en yeni olanıydı. Rus donanmasının Zonguldak, Kozlu ve Kilimli'yi vurduğu, Zonguldak'a yapılan bombardımanın şehirde pek çok yangına ve büyük patlamalara yol açtığı belirtildi. Ayrıca, sekiz vapurun ve büyük bir yelkenlinin batırıldığı bilgisine yer verildi.⁷²⁸ Osmanlı sancağı taşıyan 2.000 tonluk bir vapur batmış, iki mavna, dört sandal, üç kayık hasar görmüştür. Bunların haricinde iki kayıkxane, hükümet konağı, polis karakolu, altı dükkân, bir kahvehane, dört han, 88 ev, Şirket-i Osmaniye'ye ait bir fabrika, fırın, müdürşyet ve makine daireleri, liman ve diğer memur yazıhaneleri, liman demirhanesi, hastane, mektep, marangozhane, tulumba dairesi, müstahdemlere ait beş ev, iki adet amele barakası hasar görmüştü⁷²⁹. Ruslar 7 Mart 1915'te Zonguldak ve Ereğli limanlarını bombardıman ettiler. Bu bombardıman esnasında 527 tonluk *Heybeliada*, 308 tonluk *Neva* ve *10 Temmuz* vapurlarını batırdılar; çeşitli maden kuyularını ve yıkama yerlerini ağır hasara uğrattılar.⁷³⁰

⁷²⁷ *Le Temps*, 12 Şubat 1915, s.2; Ayrıca bkz.: Enis Şahin, "İngiliz The Times Gazetesine Göre Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali (1916)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.1, Güz 2006, s.121.

⁷²⁸ "Constantinople Entre Deux Feux", *Le Petit Parisien*, 10 Mart 1915, s.1.

⁷²⁹ Arda Baş, "I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Zonguldak'a Yönelik Saldırıları (1914-1915)", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.41, 2019, s.27.

⁷³⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.134.

Constantinople entre deux feux

Tandis que la flotte franco-anglaise poursuit l'attaque des forts des Dardanelles, une escadre russe bombarde les approches du Bosphore

LA PARTICIPATION DES GUERRIERS FRANÇAIS

“İstanbul İki Ateş Arasında”, *Le Petit Parisien*, 10.03.1915

4.4. İran Cephesi

XIX. yüzyıldan itibaren İngiltere ile Rusya arasındaki nüfuz mücadelesinin önemli sahalarından biri olan İran, Birinci Dünya Savaşı boyunca, Fransız kamuoyunda önem sırasının sonlarında yer almıştı. Bunun nedenlerini ortaya koyabilmek adına, sürecin nasıl evrildiğine kısaca değinmek yerinde olacaktır. İngiltere ve Rusya arasındaki nüfuz mücadelesinden sıyrılmak amacıyla, işin içine Fransa'yı dâhil etmeye çalışan İran bunda başarılı olamamıştı. 1883'te Almanya ile yapılan görüşmeler, Bismarck'ın İran'da Ruslarla karşı karşıya gelmek istememesi nedeniyle olumsuz sonuçlanmıştı.⁷³¹ Ancak II. Wilhelm'in başa geçmesiyle birlikte Almanya'nın izlediği yayılmacı politikalar İran ve Osmanlı topraklarında kendini göstermeye başlamıştı. Almanların bir yandan Osmanlı topraklarında demiryolu imtiyazı almaları diğer yandan Basra Körfezi'nde ticaret gemilerini gezdirmeleri İngiltere ve Rusya'yı harekete geçirdi. İki ülke arasında 1907 yılında yapılan gizli anlaşma gereğince İran'ın kuzeyi Rus nüfuz alanı, Basra Körfezi'nden Tahran'a kadar olan güney kısmı İngiliz nüfuz alanı olarak belirlendi. Arada kalan alan ise tarafsız bölge olarak belirlendi. Tarafsız olan bölge Almanların yerleşmesi için

⁷³¹ Detaylı bilgi için bkz.: Yılmaz Karadeniz, “1907'deki İngiliz-Rus Anlaşması'nın İran Siyasetine Etkisi”, *Route Educational and Social Science Journal*, C.4, S.2, Mart 2017, ss.222-236.

mantıksız bir yer değildi. İran jandarmalarını İsveç subayları yetiştiriyor, İsveç subaylarının da Alman eğilimli oldukları biliniyordu.⁷³²

Birinci Dünya Savaşı başladığında, İran savaşın taraflarından biri değildi. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasıyla birlikte İran da ister istemez savaşın içine çekilmiş olacaktı. Rusya'nın İran'ın kuzeyinde askerleri bulunmaktaydı. Ruslar; buradan Osmanlı topraklarına irili ufaklı saldırılarda bulunmaya başlamışlar, Sarıkamış harekâtının başlamasıyla birlikte İran'daki birliklerinin büyük kısmını çekerek harekâta yönlendirmişlerdi. Tam da bu esnada Ömer Naci Bey⁷³³ komutasındaki gönüllüler 4 Ocak 1915'te Rumye'yi, arkasından 12 Ocak 1915'te Salmas ve Tebriz'i aldılar.⁷³⁴

Fransız basınında Osmanlı Devleti'nden yapılan açıklamalara ve Osmanlı askerlerinin başarı sağladığı cephelerle ilgili haberlere yer vermeyi tercih etmeyen gazetelerden *La Croix*, Petrograd'dan edindiği bilgilere dayanarak Türk ordusunun Tebriz'i kuşattığını belirtmişti. Şehir Osmanlı Devleti'nin sınırlarına yaklaşık 200 kilometre uzaklıkta bulunan, bir süredir Azerbaycan bölgesinin başkenti olan bir kentti. Pers medeniyetine de ev sahipliği yapmış bu şehrin nüfusu 30.000⁷³⁵ kadardı. Tebriz az sayıda Pers askeri olmasından ötürü savunmasız kalmıştı. Persler, savaş ilan olmadan yapılan bu saldırıyı kınamış ve bir Pers prensini Rusya'ya göndererek Çar ile iş birliği yapmak istediklerini bildirmişlerdi.⁷³⁶ Babıâli'den gelen açıklamaya göre, Rusların Azerbaycan'dan çıkması halinde Türk ordusu bölgeden tahliye olabilecekti.⁷³⁷ Gazeteler Türk ordusunun Tebriz'de durmayacağını, asıl planın Orta Kafkasya ve Bakü'yü ele geçirmek olabileceğinin üzerinde duruyorlardı. Fransız kamuoyunda yoğunlukla yaratılmaya çalışılan algı; Rusların, yanlarında Kürt çetelerin de olduğu Türk ordusunun yürüyüşünü durdurmak için harekete geçmeleri gerekliliği idi.⁷³⁸

⁷³² Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1, s.381.

⁷³³ Ömer Naci Bey 1878 yılında İstanbul'da doğdu. Bursa'daki Işıklar ve Manastır İdadilerinde okudu. Harbiye'den mezun oldu. Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi şairlerden etkilendi. Subay olduktan sonra İttihad ve Terakki'ye katıldı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde ve İran'da Teşkilat-ı Mahsusa görevlisi olarak faaliyetlerde bulundu. 1916 yılında Kerkük'te tifüsten öldü. Detaylı bilgi için bkz.: Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

⁷³⁴ Tuncay Ögün, "Osmanlı Basınında Cihad-ı Ekber: İran Örneği", *Türkiyat Mecmuası*, C.28/1, 2018, s.104.

⁷³⁵ *Le Temps*, 15 Ocak 1915, s.2.

⁷³⁶ *La Croix*, 15 Ocak 1915, s.2. Fransız gazeteleri İranlı yerine Pers ifadesini kullanmışlardır.

⁷³⁷ *L'Humanite*, 15 Ocak 1915, s.3.

⁷³⁸ *L'Humanite*, 15 Ocak 1915, s.3.

Petrograd'dan gelen açıklamalara göre, Rus ordusu Azerbaycan'a bir sefer yapmayı planlamaktaydı. Bu seferin asıl amacının Türklerin Tebriz'e girmesinin olmadığı, daha önceden işgal edilen bazı noktaların tahliyesiyle ilgili olduğu vurgulanmıştı. Onlara göre, Miandoab haricinde bir yerde önemli bir çatışma çıkmamıştı.⁷³⁹ Miandoab, Urmiye gölünün güneydoğusunda bulunmaktaydı. 1916 yılında imzalanacak olan Sykes-Picot Antlaşması'nın akabinde Rus ordusu bu bölgeden taarruza kalkarak Kerkük ve Erbil'in doğusuna kadar gelecek, İngiliz ordusuyla neredeyse komşu olacaktı. Olaya bu açıdan bakıldığında, Rusya'nın Miandoab'a dikkat çekmesinin tesadüfi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Le Temps, bazı Alman subayların Tebriz'e gelerek Türk hâkimiyetine giren şehrin savunmasını güçlendirmeye koyulduklarını yazmıştı. Şehirde mevzi oluşturabilecek tek bir kale vardı; onun da dış cephesinde derin çatlaklar bulunmaktaydı. Bu eski kale haricinde bir de cephane bulunmaktaydı, ancak orası da fabrikaya dönüştürülmüştü. Almanlar şehrin etrafında çukurlar kazıp, tel örgülerle çeviriyorlardı. *Le Temps*'un kaynaklarından aldığı bilgilere göre, şehirdeki Türk birliklerin Ruslara karşı kullanabilecekleri ağır topları bulunmamaktaydı.⁷⁴⁰

Osmanlı ordusunun Sarıkamış'ta yenilgiye uğramasıyla birlikte, Ruslar askerlerinin bir kısmını tekrardan İran'a yönlendirerek İran'ın kuzeyindeki hâkimiyetini geri kazandı. Culfa'daki Rus kaynaklarından edinilen habere göre, Rus ordusu 30 Ocak 1915 günü öğle sularında Tebriz'e girmiş ve Türk ordusunu şehrin dışına çıkarmıştı. Türk ve Kürtlerden oluşan ordunun ciddi kayıplar verdiği ve Meraga şehrine doğru gittikleri ileri sürülüyordu. Tebriz Rus Konsolosu ise görev yerine dönmek için yola çıkmıştı.⁷⁴¹

31 Ocak 1915'te Rus General Çernozubof Tebriz'e girmiş, kendisini şehrin Azeri idarecisi ve onun personeli karşılamıştı. Sofyan ve Savalan'daki çatışmalarda 1.000 civarı Türk askeri hayatını kaybetmiş, 2.000 civarı asker de esir edilmişti. Ayrıca Kürtlerin Tebriz'de bulunan Rus konsoloslugu binasını, Rus konsolosun Nimotabad'taki kır evini, bir Rus bankasını ve eski Rus konsoloslugu binasını yaktıkları belirtiliyordu. General Çernozubof şehre girdikten sonra bir Ermeni katedralini ziyaret etmişti. Tebriz'de yaşayan bir müçtehidin Rus askerlerinin şehri ele almasından ötürü memnun olduğunu ifade ettiği anlatıldı. Fransız basını, Rus

⁷³⁹ *Le Temps*, 16 Ocak 1915, s.2.

⁷⁴⁰ *Le Temps*, 28 Ocak 1915, s.2.

⁷⁴¹ *Le Petit Journal*, 1 Şubat 1915, s.1.

ordusunun Tebriz'e girmesinin Tebriz'deki Müslümanları memnun ettiği düşüncesini vermeye çalışıyordu. *L'Humanite* Tebriz halkının Rusların şehre gelmesinden ötürü memnun olduğunu ve şehirde sakinliğin hâkim olduğunu yazmıştı.⁷⁴² Fransız gazetelerinde, İtilaf ordularının işgal ettiği yerlerde yaşayan insanların işgalden memnun oldukları ve şehrin sakin olduğu ifadesi, bundan önce olduğu gibi bundan sonra da sıkça rastlanılacak bir söylem olacaktır.

İran'la ilgili tespit edilebilen kayda değer son haber, Osmanlı ordularının başarı sağlayamadığıyla ilgiliydi. Petrograd kaynaklı haberde, Çoruh bölgesini geri almaya yönelik Türk çabalarının tamamen kırıldığı, ayrıca Dilman'ın Osmanlı ordusuna mensup Kürt gruplardan arındırıldığı yazılmıştı.⁷⁴³ İran'ı Rus ve İngiliz etkisinden kurtarıp, İngiliz sömürgesi Afganistan ve Hindistan'a ulaşmak uğruna girişilen mücadele, Osmanlı kuvvetlerinin İran ve Azerbaycan'da bir süre tutunmasını sağladıysa da 30 Ekim 1918'de imzalanacak Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı orduları buralardan çekilecekti.⁷⁴⁴

İran'da kısa süreli de olsa yaşanan Osmanlı-Rus mücadelesi Fransız basınında kendine oldukça az yer bulmuştu. Elbette bundaki önemli sebeplerden biri o dönemde Almanların Fransız topraklarına girdiği taarruzdu. Marne Muhabrebesi'yle birlikte savaşın kısa sürede bitmeyeceğine kani olan Fransız kamuoyu Lille, Alsace gibi yerlerden gelecek haberlere daha çok ilgi duymaktaydı. Ayrıca İran'la ilgili İngiliz ve Rusların anlaşmaları olduğu gibi Fransız hükümeti için İran öncelikler arasında yer almamaktaydı. Dolayısıyla, Fransız basınında İran'da yaşanan çarpışmalarla ilgili yoğun haber akışının olması beklenemezdi.

Fransız basınında Rus taarruzuyla ilgili yaklaşık iki ay boyunca (1915 yılının Mart-Mayıs ayları arası) detaylı haberler yer almamıştı. Rus ordusunun Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e doğru yavaş ilerleyişi küçük pasajlar halinde, sayfaların ücra yerlerinde yayınlanmıştı. *Le Temps*'un konuyla ilgili verdiği bir haberde, Kafkasya'da tıpkı Pers bölgesinde⁷⁴⁵ olduğu gibi Türklerin, Rus ilerleyişiyle ilgili umutsuzluk içerisinde olduğu öne sürülmüştü. Türklerin Pers bölgesinde hedef saptırmak için faaliyete girdiğini öne süren gazete, Rus ordusunun sağ kanadının Batum ve kıyı şeridini temizleme görevi edindiğini, Ardahan'dan

⁷⁴² *L'Humanite*, 3 Şubat 1915, s.3.

⁷⁴³ *L'Humanite*, 14 Mart 1915, s.3.

⁷⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, ss.243-245.

⁷⁴⁵ İran'ın bulunduğu bölge.

Ardanuç'a gelen sol kanadın ilerlemesinde başarılı olduğu, merkezin ise Artvin'e dayandığı belirtmişti. Pers'te gittikçe artan Türk-Alman propagandasının bir işe yaramayacağını savunulmuş, Rusların kuzeyden, İngilizlerin güneyden gelerek bölgeyi ele geçireceği öngörüsünde bulunulmuştu.⁷⁴⁶ Türklerle üç gün boyunca yaşanan çarpışmaların neticesinde Hoy ve Dilman'ın Ruslar tarafından ele geçirildiği, savaş alanında Türklere ait 3.500'den fazla ceset olduğu, savaş hattının ortasındaki tek sektördeki 800 adımlık alanda 900 cesedin olduğu da yazılanlar arasındaydı.⁷⁴⁷

İtilaf Devletleri'nin işgal etmeyi planladıkları her bölgeyle ilgili, içinde "katliam" kelimesinin geçtiği haberler yapan Fransız basını, bu sefer de Pers'in kuzeybatısında, Kürtlerin Hristiyanlara karşı katliam gerçekleştirmekte olduğunu ileri sürmüştü. Urmiye'deki Amerikan Misyonu şefinin raporlarına göre, 1.000 kadar Hristiyan'ın katledildiği, 2.000 kadarının ise hastalıktan öldüğü söyleniyordu. Rus Konsolos muavini ise kadınların öldürüldüğünü, köylerin ateşe verildiğini, kutsal kitapların imha edildiğini iddia edilmmişti Rus ordusu gelmeden üç gün öncesine kadar 700'den fazla Hristiyan'ın Salmas'ta katledildiği de öne sürülen iddialar arasındaydı.⁷⁴⁸ İtilaf güçleri, ne zaman Müslüman Osmanlı topraklarında işgale kalkışsa, işgalin hemen öncesinde ve sırasında, Osmanlı topraklarında Hristiyanların katledildiği haberlerinin sürekli işlenmesi Fransız basınının propaganda araçlarından biri haline gelmişti.

Le Temps'un *New-York Times*'tan alıntılacağı bir habere göre, Ruslar Urmiye'ye girdiklerinden beri şehirde herhangi bir suç işlenip işlenmediğine ilişkin tahkikat yürütmektedir. Elde edilen bilgilere ışığında Kürtler ve Persler şehirde Hristiyanlara işkence etmişlerdi. Hatta yüzlerce genç kızı ve çocuğu haremlerine aldıkları öne sürülmüştü. Ayrıca 300 kadar Persin bu suçu itiraf ettiği ve çocukları kilitledikleri yerleri gösterdikleri iddia edilmekteydi. Gazetenin verdiği daha ilginç bilgi ise Urmiye'de Amerikalıların yaşadığı ve bu Amerikalıların canlarına herhangi bir zarar gelmediği idi.⁷⁴⁹

⁷⁴⁶ *Le Temps*, 5 Mayıs 1915, s.2.

⁷⁴⁷ *Le Temps*, 6 Mayıs 1915, s.1.

⁷⁴⁸ *L'Humanite*, 11 Mayıs 1915, s.3.

⁷⁴⁹ *Le Temps*, 4 Temmuz 1915, s.2.

V.BÖLÜM

5. FRANSIZ KAMUOYUNDA ÇANAKKALE BOMBARDIMANI

5.1. Çanakkale Deniz Harekâtı Hazırlıkları ve İlk Girişimler

Osmanlı Devleti'nin Rus limanlarını bombalayarak savaşa dâhil olmasına İngiltere ve Fransa sessiz kalmamıştı. Zaten bombalama esnasında ticari bir Fransız gemisi batmış ve iki Fransız mürettebat ölmüştü. İngiltere yaşanan gelişmeler üzerine Fransız donanmasıyla birlikte Çanakkale'yi bombalama girişiminde bulunarak bir anlamda savaş ilanında bulunmuştu. Elbette bu girişimin bir de arka planı vardı. Daha önce de bahsedildiği üzere, savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin Boğazları yabancı devletlerin gemilerine kapatması Rusya'yı zor duruma sokmuştu. Rusya'nın ihtiyacı olan yardımların ulaştırılabilmesi ve devam eden savaşta güçlü bir müttefik olarak kalabilmesi için Boğazların ele geçirilmesi gerekmektedir. İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin Kanal Harekâtı gerçekleştirmek üzere Sina Yarımadası'na doğru asker kaydırmaya başladığını fark etmiş; Osmanlı ordusunu Sina ve Çanakkale'de bölünmüş olarak yakalama fikrini benimsemişti. Eğer Osmanlı Devleti Çanakkale taarruzuyla bölünebilirse, bu durum İtalya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın toprak taleplerini dile getirmelerine yol açacak; böylelikle İtilaf Devletleri saflarına dâhil olabileceklerdi. Ayrıca Osmanlı topraklarında kazanacakları savaşlar kendi kamuoylarında da olumlu etkiler yaratabilecekti.⁷⁵⁰ Bununla birlikte İtilaf Devletleri, Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı Devleti'nin hem kendi sömürge yolları için bir tehdit oluşturacağını, hem de cepheyi genişleten bir unsur olarak ortaya çıkacağını düşünmekteydiler. Dolayısıyla, Boğazlara yapılacak başarılı bir taarruz yalnızca Rusları rahatlatmayacak, aynı zamanda İstanbul'un işgal edilmesine ve pek tabii Osmanlı Devleti'nin savaş dışı kalmasına neden olacaktı.

Çanakkale'de açılan cepheyle ilgili Fransız basınına yansıyan ilk haber 5 Kasım 1914 nüshalı bazı gazetelerde yer almıştı. Haberde, İngiliz ve Fransız savaş gemilerinden oluşan bir filonun 3 Kasım sabahı, saat 09.00 sularında Çanakkale Boğazı'nda bombalama eyleminde bulunduğu, filoda bir zayıtın oluşmadığı, Türk sahillerinde ise ne gibi bir zarara yol açıldığının henüz bilinmediği, ancak büyük bir

⁷⁵⁰ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.2, s.61.

patlamanın olduğu ve dumanların çıktığı belirtilmişti.⁷⁵¹ O gün, sabah saat 06.50'den itibaren bombardımana 18 savaş gemisi katılmış ve Çanakkale'nin Seddülbahir, Ertuğrul ve Kumkale kesimleri topçu ateşine tutulmuştu.⁷⁵² Bombardımana Orhaniye tabyalarından karşılık verilmiş, 17 dakikalık ateşten sonra filo Muarız Körfezi⁷⁵³'ne çekilmişti. Seddülbahir mevzilerinde büyük hasar meydana gelmekle birlikte bir İngiliz zırhlısı da ağır hasar almıştı.⁷⁵⁴ 5 Kasım 1914'te Roma'dan edinilen bilgiler ışığında, bombardımanın devam ettiği Seddülbahir'deki barut yığınaklarının infilaklara sebep olduğu söyleniyordu.⁷⁵⁵ İki İngiliz torpidosu Sarımsaklı ve Ayazmadaki telgraf istasyonlarını topa tutmuştu. Türkler Cunda'yı boşaltmışlardı. Buna karşılık İngiliz bayraklı bir Yunan vapuru da Ayvalık civarında Türkler tarafından batırılmıştı. Türk ordusu Alman subayların denetiminde Ayvalık'ta askeri takviye yapmaktaydı.⁷⁵⁶ İzmir-Kasaba ve İstanbul-Dedeoğlu demiryolları tahrip edilerek ticari faaliyetler sekteye uğratılmaya çalışılmıştı.⁷⁵⁷ *B-11* isimli İngiliz denizaltısının Çanakkale Boğazı'na giriş yaparak *Mesudiye* zırhlısını, zırhlının arka tarafından torpidoyla vurduğu ileri sürüldü.⁷⁵⁸ *Mesudiye* zırhlısında ölen çok sayıda Alman subay olduğu ifade edildi.⁷⁵⁹ Basın, İngiliz denizaltısının *Mesudiye* zırhlısını vurmasını bir başarı olarak görmüş, yenilmez ve geçilmez olarak bilinen Çanakkale Boğazı'nın aşılabileceğinin kanıtı olarak göstermişti. Atina'dan gelen haberlere göre, Muarız Körfezi İngiliz donanması tarafından bombardımana uğramıştı. Burada bulunan Türk kışası ağır tahribata uğramış, bölgede yaşayanlar iç kesimlere kaydırılmışlardı⁷⁶⁰. Yine aynı kaynaktan alınan bir başka haberde, *Globe* isimli Fransız denizaltının Çanakkale Boğazı'na girerek, Türk donanmasıyla ateşe tutuşmadan boğazı terk ettiği belirtildi.⁷⁶¹

İtilaf donanmasının 3 Kasım 1914'teki bombardımanında Seddülbahir tabyası havaya uçmuş, isabet alan diğer tabyalarda büyük zaiyat meydana gelmiş, beş

⁷⁵¹ "Le Bombardement dans Dardanelles", *L'Humanite*, 5 Kasım 1914, s.1.

⁷⁵² Fikret Günesen, *Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986, s.36.

⁷⁵³ Diğer adıyla Saros Körfezi.

⁷⁵⁴ *Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)*, ss.74-75.

⁷⁵⁵ *Le Petit Journal*, 6 Kasım 1914, s.1; bu konuda ayrıca bkz.: Murad Hatip, "Birinci Dünya Harbi Çanakkale Savaşları'na Genel Bakış ve Az Bilinenler – Çanakkale Savaşı Denizde mi Kazanıldı?", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.18. Bahar 2015, ss.161-193.

⁷⁵⁶ *Le Temps*, 11 Kasım 1914, s.2.

⁷⁵⁷ *Le Temps*, 15 Kasım 1914, s.2.

⁷⁵⁸ *Le Temps*, 15 Aralık 1914, s.2; *Le Petit Journal*, 15 Aralık 1914, s.1.

⁷⁵⁹ *Le Petit Journal*, 19 Aralık 1914, s.3.

⁷⁶⁰ *Le Temps*, 19 Aralık 1914, s.2.

⁷⁶¹ *Le Petit Journal*, 23 Aralık 1914, s.3.

subayla seksen er hayatını kaybetmişti. Bu bombardıman Osmanlı ordusunun çeşitli tedbirler almasına yol açtığı için önemlidir. 3 Kasım Bombardımanı Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa'yı uyaran bir hadise olarak ortaya çıkmış, bu olaydan sonra tüm mesaisini savunma manzumesinin düzenlenmesi ve takviyesi işlerine ayırmaya başlamıştı.⁷⁶² Zira Edirne, İstanbul ve bazı savaş gemilerinden toplar getirilerek Boğzadaki tabyalara yerleştirildi. Bombardımanda zarar gören dış tabyalar onarıldı. Dış tabyalarda etkisiz olduğu anlaşılan kısa menzilli toplar iç kesimlere kaydırıldı ve mayın tarlaları genişledi.⁷⁶³

19 Şubat 1915'te gerçekleşecek bombardımana kadarki sürede İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazı civarında ara ara taarruz teşebbüsü olmuştu. Fransız gazetelerinde İtilaf donanmasına ait savaş gemilerinin manevraları ve açtıkları ateşe dair haberler yer almıştı. *Le Temps*'da çıkan bir haberde, 24 Aralık 1914'te öğleden sonra bir Fransız destroyerinin Tenedos'un karşısında kalan Türk sahiline ateş açtığı, yaklaşık 35 kovan bıraktığı belirtilmişti. Haberde bir saat sonra geri dönen destroyerin, ateş açtığı bölgeye filika göndererek zayıatın ne olduğunu tespit etmeye çalıştığı öne sürülmüş, sahilden filikaya tüfeklerle ateş açan Türk askerine karşı destroyer topçu ateşine başladığı yazılmıştı.⁷⁶⁴

İtilaf donanması zaman zaman Kuzey Ege sahiline doğru taciz atışı yapıyor, bazen de Çanakkale Boğazı'na giriş denemelerinde bulunuyordu. *No 9* isimli İngiliz denizaltısı boğazdan giriş yapmış, geçişi önleyen beş seri mayından üçünü imha ederek Kumkale tarafından çıkış yapmıştı.⁷⁶⁵ İngilizler bu tip tacizleri Osmanlı donanmasını Çanakkale'den uzak tutup onları Karadeniz'e yönlendirmek için de yapıyordu. Karadeniz'de zaten Rus donanması hareket halindeydi. İtilaf Devletleri, böylelikle Osmanlı donanmasını Marmara denizine hapsedip donanmayı işlevsiz hale getirmeye çalışmışlardı.

İtilaf donanmasının Çanakkale'de verdiği ilk önemli zaiyat *Saphir* isimli Fransız denizaltının batması olmuştu. *Saphir*, gerçekte 15 Ocak 1915'te batmıştı.⁷⁶⁶ Ancak Fransız gazeteleri denizaltının battığı haberini bir müddet geçiktirdikleri gibi

⁷⁶² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914 - Ocak 1916)*, s.25.

⁷⁶³ Bayur, A.g.e., C.3, K.2, s.60.

⁷⁶⁴ *Le Temps*, 26 Aralık 1914, s.2.

⁷⁶⁵ *Le Petit Journal*, 27 Aralık 1914, s.3.

⁷⁶⁶ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s.13; Sabis, a.g.e., C.2.

denizaltının battığı günü de 17 Ocak olarak bildirmişlerdi. *Saphir* Çanakkale dolaylarında bir süre seyretmiş, denizaltıdan haber alınamayınca bu durum Fransız basınına yansımıştı. Geminin Çanakkale civarında yüzdüğü, ancak bir süre sonra haber alınamadığına dair bilgiler verilmeye başlanmıştı. *Le Temps* konuyla ilgili Atina'dan gelen bir telgrafi “*Saphir’in Sonu*” başlığıyla haberleştirmişti. *Saphir*, Türk donanmasına fark ettirmeden, 17 Ocak 1915 sabahı Çanakkale Boğazı’na girmişti. Türk donanmasının yerleştirdiği mayınlara çarpmamak için derine inen Fransız denizaltısı altını vurmuş, buna rağmen bir şekilde yüzeye çıkmayı başarmıştı. Denizaltı terk etmeyi reddeden komutanıyla birlikte batmış, 14 mürettebat yakalanarak İstanbul’a götürülmüştü.⁷⁶⁷

İngiliz ve Fransız donanmaları, Kasım 1914’ten beri Çanakkale Boğazı civarında faaliyet halindeydiler. Zaman zaman Boğaz’a girme girişiminde bulunmuşlar ve hatta ateş açtıkları da olmuştu. Osmanlı Devleti’nin Çanakkale Boğazı’ndaki askeri varlığını bir süre tartmaya çalışan İtilaf Devletleri, 19 Şubat 1915 tarihinde bunu bir taarruza dönüştürmeye karar verdiler. Bazı Fransız gazeteleri Çanakkale bombardımanı ile ilgili ilk haberi 21 Şubat 1915 tarihinde verebilmişlerdi. Gazetelerin hemen hemen tamamı, konuyla ilgili olarak 22 Şubat 1915 tarihinde haber yapmaya başlayacaklardı. Gazeteler konuyu şu başlıklarla okuyucularına duyurmuşlardı: “*Çanakkale Boğazı’ndaki Kaleler Fransız-İngiliz Donanmaları Tarafından Bombalandı*”⁷⁶⁸, “*İngiliz Deniz Uçağı Çanakkale Boğazı’nı bombaladı*”⁷⁶⁹, “*Çanakkale Boğazı’nın Bombalanması*”⁷⁷⁰, “*Çanakkale Boğazı Taarruzu*”⁷⁷¹, “*Müttefik Donanması “Çanakkale Boğazı’ndaki Kaleleri Bombalıyor.”*”⁷⁷²

*Havas*⁷⁷³,’ın verdiği bilgilere göre; müttefik donanmanın bombardımanı sabah saat 09.30 sularında, Boğaz’ın Asya kıyısında başlamış, Türk müstahkeminden

⁷⁶⁷ *Le Temps*, 26 Ocak 1915, s.2.

⁷⁶⁸ “Les Forts des Dardanelles ont ete Bombardés par la Flotte Franco-Anglaise”, *Le Petit Journal*, 21 Şubat 1915, s.1.

⁷⁶⁹ “Un Hydroplane Anglais Bombarde les Dardanelles”, *Le Temps*, 21 Şubat 1915, s.2.

⁷⁷⁰ “Le Bombardement des Dardanelles”, *L’Humanite*, 21 Şubat 1915, s.3.

⁷⁷¹ “L’Attaque des Dardanelles”, *Le Figaro*, 21 Şubat 1915, s.1.

⁷⁷² “Les Flottes Alliees Bombardement les Forts des Dardanelles”, *Le Petit Parisien*, 21 Şubat 1915, s.1.

⁷⁷³ Charles Louis Havas’ın 1835 yılında kurduğu Fransız haber ajansı. Havas özellikle de yurtdışında faaliyet gösteren haber ajanslarında ve gazetelerden edindiği haberleri Fransızcaya çevirerek Fransız gazetelerine sunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Alex Nalbach, “Poisoned at the Source? Telegraphic News Services and Big Business in the Nineteenth Century”, *The Business History Review*, C.77, S.4, Kış 2003; Theodore Zeldin, *A History of French Passions 1848-1945: Intellect, Taste and*

saldırıya yanıt verilmemişti. İngiliz Amiralliği kaynaklı haberde ise İngiliz zırhlılarının ve kruvazörlerinden oluşan Fransız donanması destekli bombardımanın sabah saat 08.00 sularında başladığı, bombardımanın ilk yapıldığı yerlerin Kumkale ve Seddülbahir'deki kaleler olduğu belirtilmişti.⁷⁷⁴ *Le Petit Journal*, aynı tarihli nüshasında hem *Havas*'ı hem de İngiliz Amiralliğini referans alarak değişik haber kaynaklarına yer vermişti. *Le Petit Parisien* ve *Le Matin*'de, Çanakkale Boğazı'nı gösteren harita ve Kumkale ile Seddülbahir'den bazı fotoğraflar eşliğinde, bölgeyle ilgili topografik bilgiler mevcuttu.⁷⁷⁵ Bu durum, özellikle işgal edilmesi öngörülen yerler için Fransız basınının izlediği bir yöntemdi. *Le Matin* genel bilgilere ek olarak, ateş açılan yerlerdeki zararı tahmin etmenin zor olduğunu, çünkü yapıların topraktan inşa edildiğini belirtmişti. Müttefiklerin saldırısına Türklerin cevap vermemesini Türk toplarının o kadar uzun mesafeye ateş açamadıklarına bağlayan gazete, taarruzun ilk sonucunu bu açıdan önemli görmüştü. *Vengeance, Cornwallis, Triumph* zırhlılarının öğleden sonra saat 14.45'te yeniden ateş açmış, bu zırhlılara *Inflexible* ve *Agamemnon* zırhlıları uzak menzilden destek vermişlerdi.⁷⁷⁶ *Le Petit Journal*'e göre, bombalamaya *le Suffren, le Gaulois, le Bouvet* isimli Fransız zırhlıları da katılmışlardı.⁷⁷⁷ *Le Matin*, bu üç zırhlının gravürlerini ilk sayfasının tam ortasına yerleştirip zırhlılarla ilgili teknik bilgiler vermişti.⁷⁷⁸ İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi'ne bakan bölgedeki tabyaları bombardıman etmiş, 440 mermi atmış ancak herhangi bir başarı elde edememişti. Yalnızca bir Türk askeri bombardımanın etkisiyle fırlayan taş parçalarının bacağına isabet etmesiyle yaralanmıştı.⁷⁷⁹

19 Şubat 1915'te cereyan eden deniz muharebesi, İtilaf donanmasının 3 Kasım 1914'teki deniz taarruzundan sonraki ilk ciddi harekât olma özelliğini taşımaktadır. İtilaf donanmasının komutanı Seckville Carden; Boğaz'ın girişinde yer alan tabyaları susturduktan sonra Boğaz'ın Kepez'e kadar olan iç kısmındaki bölgeyi tahrip etmeyi, mayınları temizledikten sonra yine Boğaz'ın dar kesimindeki tabyaları susturup Marmara Denizi'ne girmeyi planlamıştı. Ancak İtilaf donanması planın ilk

Anxiety, Clarendon Press, Oxford, 2000; Ceren Uçan, *The News Agencies in the Ottoman Empire: Havas, Reuters and the Ottoman Telegraphy Agency (1862-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Ankara, 2019.

⁷⁷⁴ *Le Petit Journal*, 21 Şubat 1915, s.1.

⁷⁷⁵ *Le Petit Parisien*, 21 Şubat 1915, s. 1, *Le Matin*, 21 Şubat 1915, s.3.

⁷⁷⁶ *Le Matin*, 21 Şubat 1915, s.1.

⁷⁷⁷ *Le Petit Journal*, 22 Şubat 1915, s.3.

⁷⁷⁸ "Les Trois Cuirasses Françaises", *Le Matin*, 22 Şubat 1915, s.1.

⁷⁷⁹ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s.18.

aşaması olan girişteki tabyaları tahrip etme girişiminde tam olarak başarı sağlayamayınca geri çekildi.⁷⁸⁰

Le Temps'un 22 Şubat 1915 tarihli nüshasında imzasız olarak yer alan başyazıda Çanakkale Savaşı'nın nedenleri irdelenmişti. Bu savaşın Çanakkale'yi işgal etme savaşı değil Akdeniz'le Karadeniz'i birbirine bağlama savaşı olduğu ifade edilmişti. *Le Temps*'a göre, Rusya ve Romanya'nın Boğazlar yoluyla elde ettiği tahılın artık gelmiyor olması savaşı mecbur hale getirmişti. Ayrıca Karadeniz'de yüzen Türk ve Alman savaş gemilerini korsan olarak niteleyen gazete, bu gemilerin Kırım civarında korsanlık yapıp, sonradan Boğazlara sığındıklarını ve bu duruma son vermek için savaşın geçerli bir neden olduğunu savunmuştu. Ve elbette, Sultan'ın yaşadığı yeri ele geçirmek Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmaya yetecek; bu sayede hem Almanya'nın gücü azalacak hem de İstanbul'dan Ortadoğu'ya tüm Osmanlı coğrafyası daha kolay ele geçirilebilecekti.⁷⁸¹ Hükümete yakın olan *Le Temps*'un, daha bombardıman başladıktan üç gün sonra taarruzun nedenlerini bu denli keskin ortaya koyabilmiş olması, Fransız kamuoyunun nasıl ve ne şekilde yönlendirilmek istendiğini de ortaya koymaktadır.

Londra kaynaklı haberlerde Türk ordusunun büyük kalibreli toplarla birlikte Marmara Denizi'ndeki adalara yerleştirildiği öne sürülmüştü.⁷⁸² Ayrıca kötü hava şartlarından dolayı Çanakkale Boğazı'na yapılan bombardımanın bir süreliğine durduğu bilgisine yer verilmişti.⁷⁸³ Bazı gazeteler Çanakkale Boğazı'na yapılan saldırının Osmanlı Devleti'nin sahadaki planlarının değişmesine yol açtığı algısını kamuoyunda yaratmak istercesine, bombardımanla ilgili haberlerin altına Mısır cephesiyle ilgili küçük bilgi notları koymaktaydılar. Mısır yakınlarında mevzilenen Türk ordusunun, Şam'a doğru fiilen çekilmeye başladığı ve bir miktar askerin Beer Sheva⁷⁸⁴'da bırakıldığı öne sürülerek, Osmanlı Devleti'nin zor durumda kaldığı tezi işlenmeye başlamıştı.⁷⁸⁵ İtilaf Devletleri, Çanakkale bombardımanında, olduğundan daha büyük bir başarının sağlandığı algısını yaratarak, siyasal faydalar sağlamaya

⁷⁸⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı Inci, 2nci ve 3ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914 - Ocak 1916)*, ss.26-27.

⁷⁸¹ "La Canonade des Dardanelles", *Le Temps*, 22 Şubat 1915, s.1.

⁷⁸² *L'Humanite*, 24 Şubat 1915, s.3.

⁷⁸³ *Le Petit Journal*, 25 Şubat 1915, s.3.

⁷⁸⁴ Diğer adıyla Birüssebi.

⁷⁸⁵ *L'Humanite*, 24 Şubat 1915, s.3.

çalışıyorlardı.⁷⁸⁶ Fransız basını da bu algıyı kendine has yöntemlerle, kendi kamuoyunda oluşturmaya çalışıyordu.

Gazeteler 25 Şubat 1915'te, sabah saat 08.00 sularında Çanakkale Boğazı'nda bulunan dört tabyanın uzaktan atışlarla vurulduğunu yazmışlardı. Bu kalelerden birinin tamamen Almanlar tarafından donatıldığı ileri sürülmüş, Boğazda mayın taramalarının zırhlılar ve kruvazörler eşliğinde sürdüğü bildirilmişti.⁷⁸⁷ Basının bahsettiği dört tabyanın olduğu yerler Seddülbahir, Kumkale, Orhaniye ve Ertuğrul tabyalarıydı.⁷⁸⁸ Fransız basını doğal olarak "İngiliz-Fransız donanması" yerine "Fransız-İngiliz donanması" ibaresini kullanıyor ve Çanakkale'de gelişen her olayda kendi etkinliklerini ön plana alan detaylara yer veriyordu. Boğazda bulunan dört tabyanın vurulması olayında, orada bulunan *Suffren*, *Gaulois* ve *Charlemagne* isimli Fransız kruvazörlerinin etkin rol aldıkları öne sürülmüştü. Üç İngiliz zırhlısı İlyas Baba Burnu, Seddülbahir ve Orhaniye'deki tabyalara ateş açarlarken, *Gaulois* Kumkale'deki kaleye ateş açmıştı.⁷⁸⁹ 26 Şubat'ta üç zırhlı mayınlı bölgeye varana kadar, Boğaz'ın içine yaklaşık 4 mil girmiş ve bazı bataryalara ateş açmışlardı.⁷⁹⁰

Le Petit Parisien, Müttefiklerin karaya asker ve Krupp marka top çıkardığını gösteren bir fotoğraf eşliğinde, Çanakkale harekâtının sadece deniz yoluyla olmayacağını gözler önüne sermişti. Haberin devamı da bunu ayrıca doğrulamaktaydı:

*"Fransız-İngiliz donanmasını Çanakkale Boğazı'ndaki teşebbüsü basit bir şaşırtmaca değil. İlk günden itibaren söylediğimiz gibi İstanbul hedefleniyor. Kendini uluslararası çatışmaya neşeyle attığı yerde buna Alman baskısı demeyen Türkiye kendi tasfiyesini hazırladı. Hasta adam şimdilerde can çekiyor. Yeni Avrupa'da, bu büyük çatışmadan çıkacak olan milletlerin Avrupa'sında, Osmanlı İmparatorluğu'na daha fazla yer kalmadı. Kıtamızda kalan son kilometrekaresini dahi kaybedecek. Alman gölgesi onlar için ölümcül olacak."*⁷⁹¹ Fransız basınında bu

⁷⁸⁶ Bayur, A.g.e., C.3, K.2, 1991, s.62.

⁷⁸⁷ *Le Petit Journal*, 27 Şubat 1915, s.1; *Le Temps*, 27 Şubat 1915, s.1; *L'Humanite*, 27 Şubat 1915, s.1; *Le Petit Parisien*, 27 Şubat 1915, s.1.

⁷⁸⁸ *Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)*, ss.74-75.

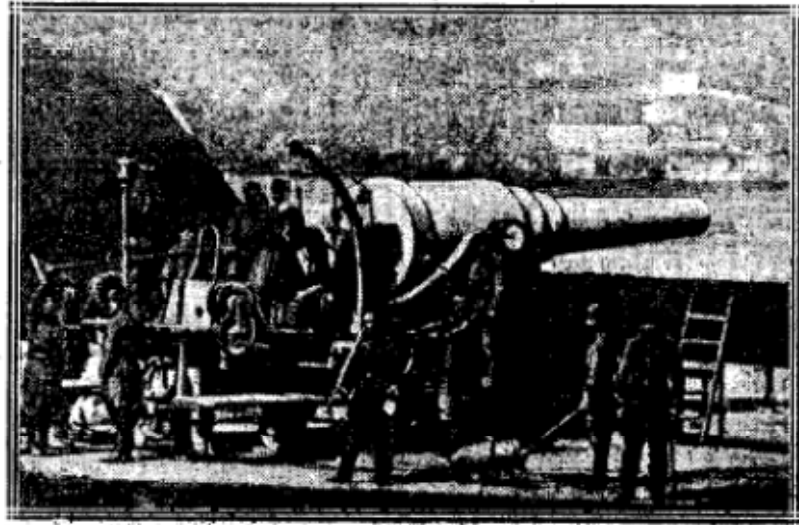
⁷⁸⁹ *Le Petit Parisien*, 28 Şubat 1915, s.1.

⁷⁹⁰ *Le Temps*, 1 Mart 1915, s.1.

⁷⁹¹ "Un Debarquement des Forces Alliees est Opere a l'Entree des Dardanelles", *Le Petit Parisien*, 28 Şubat 1915, s.1.

haberinin yayınlandığı güne kadar kamuoyunda dillendirilmeyen “İstanbul hedefi” de böylelikle halka duyurulmuş oluyordu.

Un débarquement des forces alliées est opéré à l'entrée des Dardanelles

Un des grands canons Krupp qui bloquent l'entrée des Dardanelles

“Çanakkale Boğazı Girişinde Müttefiklerin İfa Ettiği bir Çıkarma”, *Le Petit Parisien*, 28 Şubat 1915

Gazeteler, bombardmanın İstanbul’da yaşayan insanlarda derin bir iz bıraktığını öne sürmüştü. Babiâli’nin, adalarda yaşayan insanların derhal Haydarpaşa’ya gitmelerini emrettiği; hatta üç adet trenin, gerekmesi durumunda Padişah’ı ve bazı üst düzey yöneticileri götürmek üzere, hazır olarak bekletilmekte olduğu ifade edilmişti.⁷⁹²

Bombardmanın başlamasıyla birlikte Fransız basını İtalya, Yunanistan gibi ülkelerde gelişmelerin nasıl yankılandığını da okuyucularına aktarmaya çalışmıştı. Bombardmanın İtalyanlar tarafından dikkatle takip edildiğini yazan Fransız basını, İtalyanların 1912’de Boğazları geçme girişimine vurgu yapmıştı. İtalyanlar için Çanakkale’de girişilen taarruz önemliydi çünkü Ruslara tahıl ihrac ettikleri gibi,

⁷⁹² *Le Temps*, 28 Şubat 1915, s.1.

Akdeniz’de gemilerini rahatça yüzdürebilmek önemliydi. Yunanlar ise İttifak Devletleri’nin kendilerine denizden taarruza kalkışabilme ihtimalinden ötürü endişe duymaktaydılar. Dolayısıyla, İtilaf Devletleri’nin Çanakkale’de giriştikleri savaş onları mutsuz etmemektedir.⁷⁹³

Çanakkale’de Fransız-İngiliz bombardımanı devam ederken, Osmanlı Devleti’nin Büyükkada’yı güçlendirdiği ve ayrıca Anadolu sahillerinde konuşlanan askerlerin büyük kısmını Çanakkale’ye yönlendirdiği haberleri gelmekteydi. Von der Goltz ve Enver Paşa’nın bizzat Çanakkale’ye giderek orduları yönlendireceklerine dair haberler, İstanbul’daki güvenilir kaynaklardan edinilen bilgiler girizgâhıyla verilmişti. Osmanlı Devleti’yle ilgili haberlerin çoğaldığı Çanakkale Savaşı döneminde, Maliye Nazırı Cavit Bey’in bazı mali konuları görüşmek ve müttefik ülkelerin kamuoyunda güven telkin etmek için Viyana’da bulunması ve oradan Berlin’e geçecek olması Fransız basını tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı. Onlara göre, pek çok cephede yenilmek üzere olan bir ülkenin bakanının bu tip meselelerle ilgilenmek üzere yurtdışına çıkmış olması fazlasıyla iyimserlik olarak nitelendirilmişti.⁷⁹⁴

Fransız basınına göre, Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri’nin Çanakkale’de giriştikleri taarruzdan ötürü büyük panik yaşamaktaydı. Marmara Denizi’ndeki adalarda ve sahil şeridinde takviyeler yapılmakla kalınmamış, Suriye Cephesi’nde görevli pek çok Alman subay da Çanakkale’de görevlendirilmek üzere geri çağırılmıştı.⁷⁹⁵

Basında her gün Çanakkale ile ilgili gelişmeler yer almış, özellikle de yabancı kaynaklara dayandırılan haberler eşliğinde bombalamayla ilgili bilgiler verilmeye devam edilmiştir. Bu doğrultuda Kilitbahir ve Çanak’ta bulunan tabyaların vurulduğu, bölgede bulunan üç Türk denizaltının zaten kullanılamaz durumda olduğu, böylelikle operasyonun başarılı bir şekilde devam ettiği öne sürülmüştü.⁷⁹⁶

Le Temps, Enver Paşa’nın *la Gazette de Francfort*’a verdiği belirtilen röportaja yer vermişti. Bu röportajda Enver Paşa, İtilaf donanmasının Çanakkale

⁷⁹³ *Le Temps*, 1 Mart 1915, s.2.

⁷⁹⁴ *L’Humanite*, 2 Mart 1915, s.1; *Le Temps*, 2 Mart 1915, s.1.

⁷⁹⁵ *Le Temps*, 2 Mart 1915, s.1.

⁷⁹⁶ *La Croix*, 3 Mart 1915, s.1.

Boğazı'na yaptığı saldırılarda şu ana kadar ağır bir hasar meydana getirmediğine ve Boğazda asıl savunma pozisyonunu henüz almadıklarına vurgu yapmıştı.⁷⁹⁷

Fransız gazeteleri Çanakkale'de yaşanan savaşla ilgili günü gününe, rapor şeklinde, hangi savaş gemisinin nereyi vurduğuna dair bilgiler vermişlerdi. Örneğin, 8 Mart 1915 tarihinde *Queen-Elisabeth*'in dört zırhlı eşliğinde Çanakkale Boğazı'na girerek Rumeli-Mecidiye tabyasını bombaladığı ancak kötü hava şartlarının operasyonu engellediği belirtilmişti.⁷⁹⁸

5.2. 18 Mart 1915 Deniz Muharebesi

Osmanlı ordusu bir yandan Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatı topçu bataryalarıyla takviye ederken diğer yandan da Mart ayının başlarına kadar *Selanik*, *İntibah*, *Sivrihisar* ve *Nusret* mayın gemileriyle Boğaz yoluna on hat üzerine mayın dökmüştü. On birinci mayın hattı 8 Mart'ta *Nusret* ile oluşturuldu. İlk on mayın hattı Boğazın orta hattında dikey şekilde, on birinci mayın hattı ise poyraz-lodos istikametinde dökülmüştü. Mayınların döküldüğü esnada İtilaf donanmasına ait mayın arama gemileri karakol görevinden ötürü geri çekilmişler, deniz uçakları yoğun sisten ötürü keşife çıkmışlardı. 9-17 Mart 1915 tarihleri arasında İtilaf donanmasının mayın arama faaliyetleri Osmanlı bataryalarının yoğun ateşi altında devam etmiş, 17 Mart'ta yapılan son keşiflerde Soğanlıdere civarının mayınlardan temizlendiği rapor edilmişti. 18 Mart sabahı başlaması planlanan deniz harekâtında Boğazdaki savunma tabyaları tahrip edilerek Kepez civarındaki mayınlar temizlenecek ve Çanakkale Boğazı'ndan içeriye doğru ilerlenecekti. İtilaf donanması üç ayrı tümen ile Boğaza giriş yapmayı planlamıştı. Birinci tümen *Queen Elizabeth*, *Inflexible*, *Agamemnon* ve *Lord Nelson*; ikinci tümen *Ocean*, *Irresistible*, *Albion*, *Vengeance*, *Swiftsure*, *Majestic*, *Canopus*, *Cornwallis*; üçüncü tûmende *Suffren*, *Bouvet*, *Gaulois*, *Charlemagne*, *Triumph* ve *Prince George* gemilerinden oluşmaktaydı.⁷⁹⁹ 18 Mart 1915'te Fransız ve İngilizlerden oluşan İtilaf donanma kuvvetleriyle Osmanlı Devleti'nin müstahkem mevkiileri arasında büyük bir muharebe yaşanmıştı. Muharebe yaklaşık yedi saat sürmüş, topçu ateşinin yanında

⁷⁹⁷ "Une Interview d'Enver Pacha", *Le Temps*, 6 Mart 1915, s.2.

⁷⁹⁸ *Le Petit Journal*, 10 Mart 1915, s.3.

⁷⁹⁹ Figen Atabey, "Belgelerle 18 Mart 1915", *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2015, ss.161-163.

11 hat teşkil eden 403 mayın İtilaf donanmasının geçmesine engel olmuştu.⁸⁰⁰ 18 Mart'ta yaşanan muharebenin sonucunda *Bouvet*, *Irresistible*, *Ocean*, batmış; *Inflexible*, *Gaulois*, *Suffren*, *Agamemnon* ağır hasar almış, *Lord Nelson*, *Albion* ve *Charlemagne* adlı gemiler de çeşitli bölgelerine isabet almıştı.⁸⁰¹

18 Mart 1915 tarihinde, Fransız-İngiliz donanmalarına ait bazı zırhlılar mayınlara çarparak batmıştı. Çoğu gazete muharebeyle ilgili haberleri 20 Mart 1915 tarihli nüshalarında vermişti. Gazetelerin verdikleri bilgilere göre, Fransız-İngiliz donanması Kilitbahir, Çanakkalesi, Soğanlıdere, Dardanos ve Kepez'de bulunan tabyaları yoğun top ateşine tutmuştu. Bu sırada Fransız zırhlısı *le Bouvet* mayınlara çarparak batmıştı. *Le Gaulois* kruvazörü aldığı hasardan ötürü savaş dışı kalmıştı. İngiliz *l'Irresistible* ve *l'Ocean* da mayınlara isabet ederek batan gemiler arasında yer almıştı.⁸⁰² Diğer gazetelerin aksine, *Le Temps* ve *La Croix* batan gemilerle ilgili hiçbir bilgiye yer vermemişlerdi. Ertesi gün *Le Temps* ve *La Croix* da konuyla ilgili gerçekleri bir şekilde okuyucularıyla paylaşmak durumunda kaldılar. *Le Temps* yaşananlarla ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra, muharebede batan ve yara alan savaş gemileriyle ilgili künye bilgileri vermişti. 15 Eylül 1898'de denize inen 15.000 tonluk *L'Irresistible* 18 knot hıza ulaşan, 750 personel taşıyabilen bir zırhlıydı. 5 Temmuz 1898'de denize indirilmiş 13.000 tonluk *l'Ocean* 18 knot hıza ulaşabilen ve 750 personel taşıyabilen bir gemiydi. 1896 yılında denize indirilen *le Bouvet*'nin ise 12.000 tonluk bir gemi olup, 18 knot hıza ulaşabildiği ve 608 personel taşıyabildiği yazılmıştı.⁸⁰³ Ayrıca *Le Bouvet*'de yer alan 36 personelin kurtarıldığı iddia edilmişti.⁸⁰⁴

La Croix, *le Bouvet*'nin batışı üzerinden propaganda yapmaktaydı. *Le Bouvet* batmıştı, ancak içindeki mürettebat büyük bir kahramanlık örneği sergilemişti. 22 Mart 1915 saat 02.30'da Boğazdan yaklaşık beş mil uzakta, Dardanos tabyalarının karşısında bulunan *le Bouvet*'nin iki torpil bölgesinden geçmesi istenmişti. Torpil bölgesinden geçen bu gemiyi tüm silahlarını ateşleyen *le Gaulois* takip etmişti. *Le Bouvet* kendisine doğru gelen iki torpile karşılık vererek onlardan ustalıkla sıyrılmış

⁸⁰⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.177; 18 Mart 1915 tarihindeki muharebeye ilişkin detaylı bilgi için ayrıca bkz.: *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914 – 25 Nisan 1915)*, C.5, K.1, ss.180-185.

⁸⁰¹ Atabey, "Belgelerle 18 Mart 1915", ss.161-163; Yaşar Semiz, "18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, 2003, ss.240-242.

⁸⁰² *Le Petit Journal*, 20 Mart 1915, s.1; *L'Humanite*, 20 Mart 1915, s.1; *L'Echo de Paris*, 20 Mart 1915, s.1.

⁸⁰³ *Le Temps*, 21 Mart 1915, s.1.

⁸⁰⁴ *Le Petit Journal*, 21 Mart 1915, s.1.

ancak üçüncü bir torpilin hedefinden kurtulamayarak batmıştı. Ölüme bile bile giden komutan Dupetit-Thouars maiyetindekilerle cesaretin en güzel örneğini sergilemişler ve deniz gemiyi yutarken bayrağa karşı bakarak *Yaşasın Fransa!* diye haykırmıştı.⁸⁰⁵ Öte yandan Türk resmi kaynaklarına göre saat 14.00'de⁸⁰⁶ Hamidiye istihkâmları *le Bouvet*'yi ateş altına almış; *le Bouvet* Kepez Burnu'nu geçtikten sonra Rumeli kıyı bataryaları tarafından ateşe tutulmuştu. Şiddetli ateş sonucu *Bouvet*'nin zırhlısının direkleri ve bacası parçalanmıştı.⁸⁰⁷ Fransa Cumhurbaşkanı Poincare ise anılarında, *le Bouvet*'nin mayına çarparak battığını bir Alman radyosundan öğrendiğini ifade etmiştir.⁸⁰⁸

Fransız basını, Fransız-İngiliz donanmasının 18 Mart'ta uğradığı yenilgiyi henüz bitmemiş bir savaş olarak nitelendirmeye çalışmış, hatta bunun bir yenilgi olmadığı izlenimini yaymaya uğraş vermiştir. Batan ya da yara alan savaş gemilerindeki askerlerin büyük cesaret gösterdiklerine dair bir kanı da oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin *Le Petit Journal* yazarı Stephen Pichon, taarruzda yaşanan mevcut kayıpların ne endişe verici ne de öngörülmeleyen bir olgu olduğunu savunmuştu. Kayıplar düşünülenden az olduğu gibi böyle önemli bir taarruzda bu kadar zırhlının kaybedilmesi zaten beklenen bir şeydi. Çanakkale Boğazı'ndan geçişin, savaşın diğer bölgelerindeki taarruzlardan daha kolay ve daha az riskli olmayacağı zaten bilinmekteydi. Pichon, yazısında realist bakışını daha da sertleştirerek şanlı şerefli denizcilerin hayatlarını kaybetmelerinin donanmanın gücünü etkilemeyeceğini savunuyordu. Gemilerin batırılmasını birkaç geminin elden çıkması olarak niteleyen yazar, bu durumun iki ülkenin deniz gücüne herhangi bir zarar veremeyeceğini ve harekâtın sonucu için sakınca yaratmayacağını savunmuştu.⁸⁰⁹

L'Echo de Paris de diğer gazeteler gibi batan gemilerin harekât için herhangi bir kaygıya sebep olmayacağını savunmuştu. Osmanlı topraklarının ve mayınlarının Fransız-İngiliz filolarına kayıplar verdirmesinin harekâtı tertipleyenler tarafından

⁸⁰⁵ *La Croix*, 24 Mart 1915, s.2.

⁸⁰⁶ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s.46.

⁸⁰⁷ Emile Vedel, *Çanakkale'de Bahriyelilerimiz*, (çev.: Ahmet Esenkaya), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2006, s.47'den akt.: Atabey, "Belgelerle 18 Mart 1915", s.167.

⁸⁰⁸ Raymond Poincare, *Au Service de la France*, C.6, Librairie Plon, Paris, 1930, s.119.

⁸⁰⁹ Stephen Pichon, "Dans les Dardanelles", *Le Petit Journal*, 21 Mart 1915, s.1.

öngörüldüğü belirtilmiş, hatta mevcut zaiyatın tahmin edilenden az olduğu ifade edilmişti.⁸¹⁰

18 Mart 1915 tarihinde yaşanan muharebeyle ilgili olarak en nesnel yorumu *Le Matin* yapmıştı. Sansüre her nasılsa takılmayan, “*Güç Görev, Şerefli Görev*” başlıklı yazıda Çanakkale’ye yapılan harekâtın planı eleştirilmişti. Yazıda, Türk direnişinin kolayca bertaraf edileceği sanısının gerçeklerle örtüşmediği ifade edilmişti. Çanakkale’deki savunmanın hazır olmadığı, toprakların eski model olduğu ve deneyimsiz askerler tarafından kullanıldığı bilgilerinin doğru çıkmadığının üzerinde durulmuştu.⁸¹¹

Boğazın dar geçitlerinde yer alan müstahkem yapılardan kaynaklı güçlü savunmanın ve denize döşenen mayınların müttefiklerin donanmasına verdirdiği kayıpların zaten öngörüldüğünü iddia eden *Le Temps*, bunları yeni yasların takip etmeyeceğini iddia ederek kamuoyunda taarruza dair inancı diri tutmaya çalışmıştı. Gazete, zafere dair inancını 1912’de İtalya’nın Çanakkale’ye saldırması örneğiyle desteklemişti.⁸¹² İtalya Libya’da savaşa girdiğinde, diğer taraftan Boğazlara da taarruzda bulunmuştu ve İtalyanlar Boğazdan geçmenin bedelinin taarruza katılan filonun yarısına dahi mal olmayacağını hesaplamışlardı. *Le Temps* İtalyan deneyiminden hareketle, kara ve deniz kuvvetlerinin birleşmesiyle İstanbul’a birkaç hafta içerisinde girilebileceğinin hesabını yapıyordu. Paris, Londra ve Petrograd’ın iş birliğinde sürdürülen bu savaşın başarıya ulaşacağına dair hiçbir şüphe olmadığı iddia ediliyor, Türklerin iyi bir mücadele ortaya koyduğu ancak mühimmatları Almanya’dan tedarik ettiği, bu mühimmatların Romanya ve Bulgaristan üzerinden geçirildiği ifade ediliyordu. *Le Temps* bir yandan Çanakkale’de ulaşılacak zafer için yaşanacak kayıpların gayet olağan olduğu propagandasını yapıyor diğer yandan da sadece Çanakkale taarruzuyla yetinilmemesi gerektiğini, Romanya ve Bulgaristan’a da gözdağı verilmesi gerektiğini ifade ediyordu.⁸¹³

⁸¹⁰ *L’Echo de Paris*, 21 Mart 1915, s.1.

⁸¹¹ “Tache Difficile Tache Glorieuse”, *Le Matin*, 21 Mart 1915, s.1.

⁸¹² 1911 yılında Osmanlı toprağı olan Libya’ya saldıran İtalya, burada beklediği bir direnişle karşılaşmıştı. İtalya, Osmanlı Devleti’ni barışa zorlayarak Libya’yı topraklarına katmak amacıyla savaşı denizlere yaymaya karar vermişti. Çanakkale Boğazı’nın aynı zamanda başkent İstanbul’a açılan bir deniz yolu olması sebebiyle, İtalya’nın gerçekleştireceği başarılı bir deniz harekâtı Osmanlı yönetimini barış masasına oturtabilirdi. Bu itibarla, İtalyan donanması 18 Nisan 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı’na deniz harekâtı gerçekleştirmiş ve harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kaynak için bkz.: Şerafettin Turan, “Rodos ve 12 Ada’nın Türk Hakimiyeti’nden Çıkışı”, *Belleten*, C.29, Ocak 1965; Hayta, “Rodos ile 12 Ada’nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918)”, *OTAM Dergisi*, S.5, 1994.

⁸¹³ *Le Temps*, 22 Mart 1915, s.1.

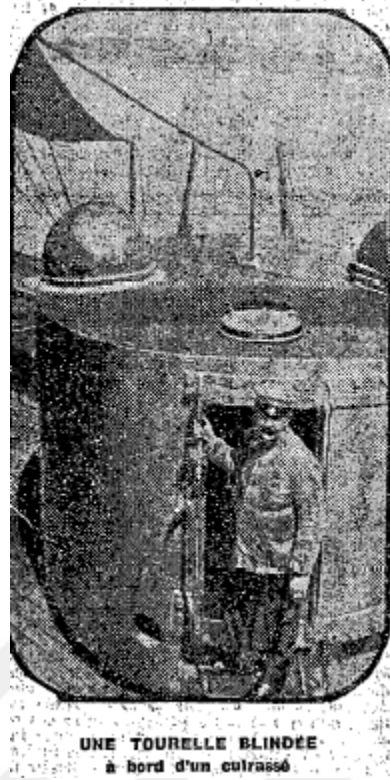
Çanakkale taarruzu sırasında denizin dibine oturan *Saphir* isimli denizaltıdaki mürettebattan kurtulanlarla ilgili çeşitli bilgilere ulaşan *Le Petit Journal*, haber için “*Saphir’den Sağ Kalanlar*” başlığını atmıştı. Çavuş Jean-François Bodros, Çavuş Albert-Raymond Mendiri ve Deniz Onbaşı Henri-Joseph Brent’ün savaş esiri olarak İzmit’te tutuldukları belirtiliyordu.⁸¹⁴ *Saphir*’den sağ kalan 13 Fransız askeri Mondros Mütarekesi imzalanana dek Çanakkale, İstanbul, İzmit, Afyonkarahisar ve Sivas’ta tutulmuşlardı.⁸¹⁵ Gazetenin böyle bir bilgiyi sütunlarına taşıyarak, Fransa’nın, esir tutulan askerlerinin nerede olduklarını bildiğini ortaya koyduğu düşünülebilir.

Le Petit Journal “*Boğazlara Karşı Kesin Bir Taarruz Planlanıyor*” başlığıyla verdiği haberde, hava şartlarının kapsamlı bir taarruzu bir süredir engellediğini, ancak havanın düzeldiğini, kuzeyden esen sert rüzgârların azaldığını ve denizin de durulduğunu yazmıştı. Çanakkale’ye doğru kapsamlı bir taarruz hazırlığının olduğu ileri sürülmüştü. Donanmanın planını kabataslak resmeden gazete, *Queen Elizabeth*’in Saros açıklarından hem Gelibolu’yu hem de Hamidiye tabyalarını bombalayacağını, Behramlı önlerine gelecek beş zırhlının Hamidiye ve Kilitbahir’i vuracağını tasvir etmişti. Osmanlı Devleti’nin yer aldığı savaş alanlarından fotoğraflara ve gravürlere hemen hemen hiç yer vermeyen Fransız gazetelerinin aksine *Le Petit Journal*, bu haberde bir savaş gemisinin zırhlı taretinden poz veren bir askerin fotoğrafına yer vermişti.⁸¹⁶

⁸¹⁴ “Survivants de Sapphir”, *Le Petit Journal*, 27 Mart 1915, s.3.

⁸¹⁵ E. Alb. A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, (çev.: Korgeneral Hüseyin Işık), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.13.

⁸¹⁶ “Un Assaut Decisif des Dardanelles se Prepare”, *Le Petit Journal*, 29 Mart 1915, s.1.

“Bir Zırhlının Bordasındaki Taret Topu”, *Le Petit Journal*, 29 Mart 1915

Bu arada Osmanlı donanmasında önemli yere sahip olan *Goeben* ve *Mecidiye* ile ilgili haberler çıkmaktaydı. *Mecidiye* kruvazörünün Rus karasularında mayına çarparak battığı belirtiliyordu.⁸¹⁷ *La Croix*'nın “*Goeben'deki Dönüşümler*”⁸¹⁸ başlığıyla verdiği haberde *Goeben* zırhlısının Kavak açıklarında mayına çarparak gövdesinde beş metrelik delik meydana geldiğini yazıyordu. Meydana gelen hasarın tamiri için süratle Alman işçiler gönderilmiş, ancak deliğin kapatılması için gerekli olan çelik plakalar bulunamamıştı. Bu yüzden hasarlı bölgelere çimento dökülerek zırhlı yeniden yüzdürülmeye çalışılmaktaydı. 3 Nisan 1915'te, *Hamidiye* ve *Mecidiye* kruvazörleri, dört torpidobotun emniyetinde Odessa'yı bombalamak için ilerledikleri sırada *Mecidiye* mayına çarparak batmıştı.⁸¹⁹ *Goeben* ise 26 Aralık 1914 tarihinde, İstanbul Boğazı çıkışında iki mayına çarparak sancak baş omuzluğundan ve iskele bordasından yara almıştı. Osmanlı donanmasının denizlerde giriştiği mücadelede *Goeben* çok önemli bir unsurdur. Zırhlıda oluşan yaraların kapatılması için gereken

⁸¹⁷ *Le Temps*, 6 Nisan 1915, s.1.

⁸¹⁸ “Les Avatars du *Goeben*”, *La Croix*, 7 Nisan 1915, s.2.

⁸¹⁹ Monasterev, *A.g.e.*, s.27.

malzeme ve işçiler Almanya'dan getirilmiş, gerekli onarım 1915'in Nisan ayında tamamlanmıştı.⁸²⁰

İtilaf güçleri, Türk birliklerin ikmal yolu haline gelen Marmara Denizi'ne sızılması halinde, Türk ordusunun gıda ve cephane sorunu yaşayacaklarını düşünmüşlerdi. Kara harekâtına giden süreçte, İtilaf güçlerine ait denizaltıların Boğazlardan içeri sızmaya çalışmalarındaki en önemli amaçlardan biri de buydu. 17 Nisan 1915'te Marmara Denizi'ne sokulmaya çalışan *E-15* Çanakkale Boğazı'nda, Karanlık Limanı'nın doğusunda batırılmıştı. 31 kişilik mürettebattan 3 subay ve 21 asker esir edilmişti.⁸²¹ *Le Petit Journal*, *E-15* isimli denizaltının Kepez civarındaki mayınlara çarparak battığını ve mürettebatın kurtarılarak esir edildiğini kısaca geçerken, haberin hemen altına Osmanlı topraklarının muhtelif bölgelerindeki müttefik taarruzlarında elde edildiği öne sürülen başarıları uzunca yer veriyordu. Bunlardan biri, bir Fransız kruvazörünün Gazze'de bulunan bir Türk kampını bombaladığıydı. 18 Nisan 1915'te deniz uçağı destekli gerçekleşen eylemde Türklere ciddi kayıplar verildiği söyleniyordu. Bir diğer bombalama eylemi ise *Swiftsure* zırhlısı tarafından Saros Körfezi'nde gerçekleştirilmişti. Yine bu haberlerin altına Mezopotamya bölgesinde yer alan Şeba'ya yönelik bir operasyondur. Burada ilerleyişin başarılı bir şekilde gerçekleştiği ve 14 Nisan 1915'te 200 civarı esir alındığı belirtilmişti. Gazete hızını alamayarak İttihat ve Terakki'nin partideki hoşnutsuzluktan ötürü Enver ve Talat Beyler tarafından kapatıldığını da ileri sürmüştü.⁸²² Konuyla ilgili birkaç gün sonra çıkan haberlerde, İngiliz Amirallik Dairesi *E-15*'in batmasına Türklerin neden olmadığı, denizaltının karaya oturduğu ve İngiliz donanmasının karaya oturan bu denizaltına ulaşarak kendilerinin bilinçli olarak batırdıkları tezi işlenmişti.⁸²³

Le Temps, İngiliz donanması tarafından paylaşılan *Manitou* isimli nakliye gemisinin Türk torpidosu tarafından vurulmasına ilişkin bilgileri okuyucularına aktarmıştı. Haberde, geminin vurulması neticesinde 100 kadar insanın öldüğü bildirilmişti. Sonradan yapılan açıklamayla birlikte ölenlerin tam sayısı bilinmemekle

⁸²⁰ İskender Tunaboğlu, "Tarihin Son Dretnotu: Yavuz (Goeben)", *Turkish Studies*, C.10, S.1, Ankara, Kış/2015, ss.777-778.

⁸²¹ Atabey, "Çanakkale Muharebeleri Süresince Marmara'da Deniz Nakliyatı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.73, C.25, Mart 2009, s.188. Ayrıca bkz.: *Tanin*, 18 Nisan 1915; Barış Özalp, "Çanakkale Savaşlarına Sualtından Bir Bakış", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 95. Yıl Özel Sayısı, S.8, 2010, s.98.

⁸²² *Le Petit Journal*, 19 Nisan 1915, s.3.

⁸²³ *Le Temps*, 22 Nisan 1915, s.2.

birlikte 100'den az olduğu, şu ana kadar 24 cesede ulaşıldığı ifade edilmişti.⁸²⁴ Mısır'dan gelen İngiliz nakliye gemilerinden biri olan Manitou, Demirhisar torpidobotu tarafından fark edilmişti.⁸²⁵ Bunun üzerine, *Demirhisar*'dan Manitou'nun kaptanına geminin on dakika içerisinde derhal boşaltılması talimatı verilmiş, sonrasında geminin torpille batırılacağı yönünde bilgi verilmişti. Bu arada bir İngiliz yardımcı kruvazörünün geldiği fark edilince Manitou'ya iki torpido atılmış, torpidolar arıza gösterince saldırının bir etkisi olmamıştı. Gemide bulunan 650 askerden 51'i gemide yaşanan panikten ötürü, denize atlayarak boğulmuşlardı⁸²⁶. İngiliz kruvazörleri tarafından takip edilen Demirhisar ateşe maruz kalmıştı. Cephanesi tükenen gemi Sakız Adası'nın güney burdunda karaya oturmuş, 34 kişiden oluşan mürettebat Yunanlara esir düşmüştü.⁸²⁷

18 Mart 1915'te Çanakkale'de başarısızlığa uğrayan İtilaf güçleri, gerek kendi kamuoylarında uğradıkları itibar kaybını silmek gerekse baskın gelebilmek adına, 28 Mart 1915 günü Osmanlı Devleti topraklarının farklı yerlerinde bombardıman girişimde bulunmuşlardı. İngiliz donanması İzmir'i bombalamış⁸²⁸, Rus ordusu Ağrı'yı işgal etmiş⁸²⁹, Rus donanması İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e bakan kısmındaki tahkimatları bombardımana tutmuştu.⁸³⁰ Sabah saat 07.00 sularında Samsun torpidobotu çok sayıda Rus savaş gemisinin Boğaz'a yaklaşmakta olduğunu rapor etmişti.⁸³¹ Yaklaşık bir buçuk saat sonra Boğaz önlerine gelen Rus filosu beş zırhlı, iki kruvazör, on muhrip, beş mayın tarama gemisi ve Nikolai I uçak ana gemisinden oluşmaktaydı. Samsun torpidobotu uçak ana gemisinden indirilen iki Curtiss F tipi deniz uçağının saldırısına uğramış, filoda bulunan zırhlılar Rumeli ve Anadolu fener kulelerini bombardıman etmişlerdi. Saat 14.00'te sona eren bombardımanda, toplam 128 atış yapılmış, sadece bazı evler yıkılmıştı.⁸³²

28 Mart 1915 tarihinde Rus donanmasının İstanbul Boğazı'nı bombardıman etmesi çeşitli gazetelerde yer bulmuştu. Örneğin, *L'Humanite* haberi "*İstanbul'a İki*

⁸²⁴ *Le Temps*, 20 Nisan 1915, s.1.

⁸²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Atabey, *Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2010.

⁸²⁶ Nigel Steel, Peter Hart, *Defeat at Gallipoli*, Macmillan Pan, London, 1994, ss.32-34.

⁸²⁷ Bargut, *a.g.e.*, s.27.

⁸²⁸ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.2, s.93.

⁸²⁹ *Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)*, s.6.

⁸³⁰ *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, (Yay. Haz.: İhsan Ilgar), Baha Matbaası, İstanbul, 1975, s.32.

⁸³¹ Emin Kurt, Mesut Güvenbaş, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.65.

⁸³² Yavuz Kansu, Sermet Şenöz, Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler*, C.1, Hava Kuvvetleri Basın ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1971, s.188.

Taraftan Gözdağı Veriliyor” başlığıyla vermiş, İstanbul Boğazı’nın Karadeniz’e bakan kısımlarının ve buralardaki bataryaların vurulduğu belirtilmişti.⁸³³ Diğer taraftan Çanakkale’de hareketlilik devam ediyordu. *La Croix*’nın iddiasına göre, Rusların İstanbul’a doğru taarruz ettiği gün müttefikler de Gelibolu’yu ve Calvert Çiftliği’ni uçaklarla bombalamışlardı. Bombardımanın asıl hedefinin Türklerin müstahkem mevki haline getirdikleri Calvert Çiftliği olduğu söylenmişti.⁸³⁴ *Le Petit Journal*, müttefik uçaklarının bombardımanı ile birlikte, Çanakkale Boğazı civarında yaşayan halkın büyük panik yaşadığını, buralarda yaşayan insanların Lapseki, Gelibolu ve İstanbul’a sevk edildiğini ancak kasap ve itfaiyecilerin oldukları yerlerde bırakıldıklarını öne sürmüştü.⁸³⁵ Yapılan araştırmada, 28 Mart 1915 tarihinde Calvert Çiftliği’ne ve çevresine herhangi bir hava saldırısı yapıldığı bilgisine ulaşılamamakla birlikte, 29 Mart 1915’te çiftliğin bulunduğu Kumkale mevkinin İtilaf donanması tarafından bombalandığı bilgisine ulaşılmıştır.⁸³⁶

5.3. Kara Harekâtı

İtilaf güçlerinin, en başından beri Çanakkale’ye yönelik taarruz planlarını inşa ettikleri temel mantık, karadaki hedeflerin donanma ateşine dayanamayacağıydı. 18 Mart 1915’teki saldırılarda ortaya çıkan başarısızlık İtilaf güçlerinin kendi kamuoylarında itibarını sarsmıştı. İtilaf güçlerinin karadan bir çıkarma yapabileceğini öngören Osmanlı ordusu çeşitli önlemler almaya başladı. Çanakkale Boğazı’ndaki tabyalar güçlendirdi ve Boğaz’a yeni mayınlar döküldü. 9. Tümen 24 Mart’ta Eceabat’a ulaşarak Eceabat’ın komutanlığını 19. Tümen’den devraldı. Liman von Sanders, 3., 15. Kolordularla, 5. Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı’nda oluşturulan 5. Ordu Komutanlığı’na tayin edildi. 26 Mart 1915’te Gelibolu’ya gelen Liman von Sanders Gelibolu yarımadasına büyük bir çıkarma hareketi olmayacağını düşünmüş ve Çanakkale savunmasını Saros ve Anadolu kıyılarına yapılacak çıkarmalara karşı düzenlemişti.⁸³⁷ 25 Nisan 1915’te İtilaf güçleri Liman von

⁸³³ “Constantinople Menace des Deux Cotes”, *L’Humanite*, 30 Mart 1915, s.1.

⁸³⁴ “Les Allies Bombardent Calvert Tchiflik et Gallipoli”, *La Croix*, 30 Mart 1915, s.1.

⁸³⁵ *Le Petit Journal*, 30 Mart 1915, s.1.

⁸³⁶ *Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)*, ss.74-75.

⁸³⁷ *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914 – 9 Ocak 1916)*, ss.51-52.

Sanders'in beklemediği Gelibolu yarımadasının uç kısmından; Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale'ye çıkarma yaptılar.⁸³⁸

Sir John Hamilton komutasında Mısır'dan ayrılan İngiliz-Fransız askerlerin donanmayla koordineli düzenledikleri Çanakkale saldırısının 25 Nisan 1915'te başladığı haberi, 27 Nisan tarihli gazetelerde çıkmıştı. Çıkarmayla ilgili kısa ve genel bilgiler veren gazeteler çıkarmaya karşılık veren Türklere müttefik kruvazörlerinin cevap verdikleri belirtilmişti. Türklerin ciddi anlamda karşılık vermelerine karşın, güneşin doğuşuyla birlikte çıkarmanın başladığı ve askerlerin yürüyüş halinde olduğu söylenmişti.⁸³⁹ Rus donanması da Osmanlı Devleti'nin tüm konsantrasyonunu Çanakkale Cephesi'ne vermemesi için, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e bakan müstahkem mevkiilerini top atışına tutmuştu.⁸⁴⁰ Bir yandan Çanakkale çıkarmasında Fransızların 500 Türk askerini esir aldığı haberi gazetelerde dolaşırken, diğer yandan Rus donanmasının 4'ü buharlı, 24'ü yelkenli olmak üzere toplam 28 Türk gemisinin batırıldığı belirtilmişti.⁸⁴¹

L'Humanite müttefiklerin Çanakkale'de gerçekleştirdikleri kara çıkarmasının Yunan kamuoyunda nasıl yankılandığına dair Yunan gazetelerine dayandırılan ufak bilgi notları vermişti. Örneğin; Venizelist bir gazete olan *Nea Hellas* çıkarmayı Trakya'nın özgürleşmesi olarak görmüş, ancak Türklerin direnişinin sanıldığından daha uzun süreceği tahmininde bulunmuştu. Yunan hükümetine yakın bir yayın organı olan *Nea Himera* ise Yunanistan'ın müttefiklerle yaptığı müzakerelerin olumlu geçmesinden ötürü Helen katılımının ihtimal dışı olmadığını ifade etmişti. Diğer bir ifadeyle, Yunanistan'ın mevcut savaşa belli şartların kabul görmesi halinde pekâlâ katılabileceğini ortaya koymaktaydı.⁸⁴²

Fransız gazeteleri müttefiklerin Çanakkale'de giriştikleri kara çıkarmasını farklı kaynaklardan vermişti. Batı basını çıkarmayla ilgili bilgilere genellikle Atina ve Midilli'de bulunan haber kaynakları aracılığıyla ulaşmaktaydılar. Fransız gazeteleri kimi zaman İngiliz ya da Yunan gazetelerinin buralardan alıntıladıkları haberleri referans göstererek kullanmakta, kimi zaman da haberleri doğrudan Midilli ve Atina'daki haber kaynaklarından alıntılararak okuyucularına sunmaktaydılar.

⁸³⁸ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, ss.86-89; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, ss.203-213; Robin Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2012, s.127.

⁸³⁹ *Le Petit Journal*, 27 Nisan 1915, s.2.

⁸⁴⁰ *L'Humanite*, 28 Nisan 1915, s.3.

⁸⁴¹ *L'Humanite*, 29 Nisan 1915, s.3.

⁸⁴² *L'Humanite*, 29 Nisan 1915, s.3.

Zaman zaman verilen bilgilerin birbirleriyle örtüşmediği de oluyordu. Zaten çıkarma kamuoyunda dillendirilmeden gerçekleşmiş ve basının konuyu kavrama hızı tabiatıyla zaman almıştı. İşte bu zaman diliminde birbiriyle örtüşmeyen çelişkili bilgiler basında yer almaktaydı.

Örneğin *Le Temps*, *Daily Telegraph*'ın Midilli'den edindiği haberleri alıntılıyordu. Gazete, bu haberler ışığında müttefik askerlerin Gelibolu yakınlarındaki çıkarmasının tüm öğleden sonra devam ettiğini, Türk uçaklarının müttefik gemilerine bomba atmaya çalıştığını belirtmişti. Ayrıca müttefik filonun boğaza sızdığı ve Saros Körfezi'nde konuşlu bir başka filoyla iş birliği yaparak Türk mevzilerini yedi saat boyunca vurduğu ifade edildi. Maydos ve Gelibolu'nun müttefikler tarafından işgal edildiği, ancak bunun resmi makamlar tarafından henüz doğrulanmadığı bilgisi yer alıyordu. Bir bilgi de Türk savaş esirleriyle ilgiliydi. Gazete, Türk esirlerin Bozcaada ve Gökçeada'ya gönderildikleri, sayı olarak ise bunun birkaç yüz ile birkaç bin arasında olabileceğini ifade etmişti.⁸⁴³

Le Petit Journal ise aynı günkü nüshasında, Atina'dan aldığı bilgiler dâhilinde daha net bilgiler vermeyi tercih ediyordu. Fransız birlikler Kumkale'den çıkarma yapmışlar ve müttefikler toplamda 4.000 savaş esiri ele geçirmişlerdi. Bunların arasında Alman subaylar da vardı. Gazete Maydos-Gelibolu arasında kalan bölgede Türk askerlerinin olduğunun tahmin edildiğini belirtiyordu. Ayrıca İngiliz Tugay Komutanı Napier'in yaralarına yenik düşerek öldüğü satır aralarında verilmişti.⁸⁴⁴

L'Humanite'nin 2 Mayıs 1915 tarihli nüshasında, Çanakkale çıkarmasının altı farklı noktadan başladığı, bunlardan beşinde çıkarmanın başarılı olduğu, altıncı nokta olan Seddülbahir'de Türklerin yoğun direnişiyle karşılaşıldığı, bu yüzden çıkarmayı yapan askerlerin geceleri yavaş yavaş ilerleyebildikleri ifade edilmişti.⁸⁴⁵ Çıkarmanın ilk gününde amaçlanan şeyin üç önemli bölgede İngiliz, Avustralyalı ve Fransız birliklerin konuşlanmasını sağlamaktı. Bunlar, Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların Sarı Bayır ve Kaba Tepe'nin kuzeyine, İngilizlerin İlyas Baba Tepesi, Teke Tepe ve Morto Körfezi yakınına, Fransızların ise Çanakkale'nin Asya kıyılarına şeklinde olduğu belirtilmişti.⁸⁴⁶

⁸⁴³ *Le Temps*, 1 Mayıs 1915, s.2.

⁸⁴⁴ *Le Petit Journal*, 1 Mayıs 1915, s.3.

⁸⁴⁵ *L'Humanite*, 2 Mayıs 1915, s.3; *Le Temps*, 2 Mayıs 1915, s.3.

⁸⁴⁶ *Le Temps*, 2 Mayıs 1915, s.2.

Aslında savaş pek de Fransız gazetelerinde yazılanlar gibi ilerlememekteydi. 26 Nisan 1915'te Seddülbahir'de, Tekke Burnu civarında İtilaf güçleri Osmanlı bölüğünün taarruzu sonucu geri çekilmişti. Arıburnu'ndaki Fransız-İngiliz askerlerinin ilerlemesi durdurularak denize doğru sürülmüşlerdi. Arıburnu önlerinde bir İtilaf nakliye gemisi topçu ateşiyle batırıldı. 27 Nisan 1915'te Kumkale'deki Fransız birlikleri Kumkale köyünün içinde dar bir sahaya sıkıştırıldı. Majestic ve Triump zırhlıları hasar alarak çekilmişler, İtilaf filosuna ait iki nakliye gemisi yara almış, içlerinden biri karaya oturmuştu. 28 Nisan 1915'te, Osmanlı ordusunun gerçekleştirdiği karşı taarruzla Kumkale köyü İtilaf ordularından arındırılmıştı.⁸⁴⁷

18 Mart 1915'teki Çanakkale bombardımanında İtilaf güçleri başarısızlığa uğramışlardı. İkinci taarruz kara çıkarmasını da içine alan daha kapsamlı bir saldırıydı. Ayrıca hem siyasi çevrelerde hem de kamuoyunda bu seferki taarruzda başarı sağlanacağına dair olumlu bir hava estirilmişti. 25 Nisan 1915'te başlayan savaşta Fransız ve İngiliz orduları kayıplar vererek karaya çıkabilmişlerdi. Seddülbahir ve Kerevizdere taraflarında birkaç kilometre kuzeye doğru ilerleyebildilerse de daha fazla ileri gidememişler, Mayıs ayının ortalarında siper savaşlarına başlamışlardı. Çanakkale'de siper savaşları sürdüğü sırada Fransızlar bir de Champagne'de, Lorriane'de ve Artois'da Almanlarla savaşmaktaydılar.⁸⁴⁸ Fransız gazeteleri, hükümetin sansür süzgecinden geçen belli başlı resmi tebliğleri ve dış basın içeriklerini sütunlarına taşıyabiliyorlardı. Cephede muhabiri olan gazeteler de muhabirlerinin bilgi notlarını sansürden geçirebildikleri kadarıyla yayınlatabiliyorlardı. Tüm bu nedenlerden ötürü, Fransız basını kimi zaman gerçekleri okuyucularıyla paylaşmamış kimi zaman da paylaşmamıştı. Savaşın propaganda boyutu bir yana, sansürün de yoğun biçimde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, zaten yenilgi üzerine haber yapmanın pek de mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

Çanakkale çıkarması devam ederken Rus donanması İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e bakan kısımlarında top atışlarına devam etmekteydi. Filburnu, Büyük Liman, Garipçe Kalesi'ne ateş açan Rus donanmasına karşılık verilmiş ancak bu saldırılar pek de etkili olmamıştı.⁸⁴⁹

⁸⁴⁷ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, ss.86-89.

⁸⁴⁸ Yahya Akyüz, *Çanakkale Savaşları ve Fransız Kamuoyu (1915-1916)*, PEGEM Akademi, Ankara, 2015, s.57.

⁸⁴⁹ *L'Humanite*, 5 Mayıs 1915, s.1.

Daily Mail'ın Bükreş'e dayandırdığı bir haberi alıntılaman *Le Temps*, Almanların Von der Goltz'u İstanbul'a göndererek, Türklerden bazı şartlar dâhilinde barış istemelerini önermişti. Önerildiği öne sürülen şartlardan biri Boğazlardaki tabyaların yıkılarak tüm ülkelerin savaş gemilerine açılmasıydı. Bir diğeri, kapitülasyonların savaş öncesindeki haline geri getirilmesi idi. Her ne kadar tam olarak doğrulanılamasa da Türkiye'nin yüklü bir savaş tazminatı ödemesi de şartlardan biri olarak anılmıştı.⁸⁵⁰ Bu haberlerde gerçeklik payının olduğunu düşünmek olanaksızdır. Çünkü Von der Goltz Paşa 17 Aralık 1914 tarihinde, geçici olarak Sultan Reşat'ın askeri danışmanlığına atanmış⁸⁵¹, Şubat 1915'te de Enver Paşa'nın müşavirliği görevine getirilmişti.⁸⁵² 15 Nisan 1915'te ise müşavirlik görevine devam etmek suretiyle 1. Ordu komutanlığına atanmıştı.⁸⁵³

İzmir ve civarından Çanakkale'ye takviye birlik gönderme ihtimaline karşın bir İngiliz uçağının İzmir ile Çanakkale arasındaki bağlantı yollarını vurduğu ve büyük tahribata yol açtığı gazetelere yansımıştı. 4 Mayıs 1915'te gerçekleşen bu hava saldırısı haberinin kaynağı Atina olarak gösterilmişti.⁸⁵⁴

Çanakkale'de işlerin İtilaf güçlerinin lehine gelişmemesi üzerine, Fransız ve İngiliz gazetelerinde, cepheden gelen ilginç hikâyeler paylaşılmaya başlanmıştı. Çanakkale Cephesiyle ilgili sunulan ilk hikâyeye İngiliz gazetelerinden alıntılanandan oluşuyordu. “*Müttefik Ordusunun Çıkarma Hikâyesi*” başlıklı yazıda muazzam zorluklara rağmen çıkarmaya katılan askerlerin güzel organizasyonu anlatılmıştı. Şafak vakti kumlu bir plajdan yapılan çıkarmada, plajın tepesine ulaşan askerler 15 saat süren yoğun Türk ateşine maruz kalmışlar ve üzerlerine isabet eden şarapnellerden ötürü çok fazla kayıp yaşamışlardı. Ancak Avustralyalı askerler Türk askerlerini püskürten parlak bir taarruz gerçekleştirmişlerdi.⁸⁵⁵

Bu arada Fransız Doğu Sefer Kuvvetleri Komutanı General Amade'in yerine General Gouraud'nun gelmesi üzerine, Fransız gazetelerinde kendisinin kısa biyografisi verilmiş, kariyerinin ise başarılarla dolu olduğu ifade edilmişti. İngilizlere göre değişikliğin sebebi General Amade Mayıs ayının başından beri hasta

⁸⁵⁰ *Le Temps*, 5 Mayıs 1915, s.2.

⁸⁵¹ Wallach, *A.g.e.*, s.166.

⁸⁵² Faruk Yılmaz, *İmparatorluk Döneminde Türk-Alman İlişkileri, Golç Paşa'nın Hatıratı*, Berikan Yayınları, Ankara, 2004, s.63.

⁸⁵³ *A.g.e.*, s.95.

⁸⁵⁴ *Le Temps*, 7 Mayıs 1915, s.1.

⁸⁵⁵ “Un Recit du Debarquement des Troupes Allies”, *L'Humanite*, 8 Mayıs 1915, s.3.

olmasıydı.⁸⁵⁶ General Amade hastalanmıştı, ancak Çanakkale'deki savaşın bir mevzi savaşına dönüşerek tıkanması Amade'in bu tip bir savaşta etkin olamadığı izlenimi yarattı. General Gouraud'nun, kendisinin yerine getirilmesindeki önemli nedenlerden biri de Amade'in Çanakkale'de başarısız olduğu kanaatiydi.⁸⁵⁷

Savaşta yaşanan ölüm ve yaralanmalarla ilgili sayısal veriler Mayıs ayı itibariyle gazetelere yansımaya başlamıştı. Rakamlar her gazetede aynı olmayıp, gün gün, tabiatıyla artarak değişmekteydi. Örneğin *La Croix*'nın 11 Mayıs 1915 tarihindeki Atina kaynaklı haberinde 7.000-8.000 yaralı askerin İstanbul'a gönderildiği, bunların içinde pek çok Alman olduğu yazılıyor⁸⁵⁸, bir gün sonra *L'Humanite*'de yayınlanan haberde yaralı sayısının 15.000 civarında olduğu belirtiliyordu.⁸⁵⁹ Cephede yaşanan zayıf bir yana, Türk askerlerinin Gelibolu yakınlarındaki depolarından içtikleri su yüzünden zehirlendikleri iddia edilmişti.⁸⁶⁰

Winston Churchill'in yaptığı açıklamaya göre, İngiliz kruvazörü *Goliath*'e bir torpidonun isabet etmesi sebebiyle battığı öğrenilirken⁸⁶¹, *E-14* isimli İngiliz denizaltısının önemli bir başarıya imza atarak üç Türk gemisini batırdığı bildirilmişti.⁸⁶² *Goliath*'te yer alan 4 subay ve 160 askerin kurtarıldığı ancak 500'den fazla mürettebatın öldüğü belirtilmişti.⁸⁶³ *E-14*'ün vurduğu üç Türk gemisinden ikisinin gambot, diğerinin ise bir nakliye gemisi olduğu ileri sürülmüştü.⁸⁶⁴

Günler ilerledikçe, Çanakkale'deki savaş daha da şiddetlenmiş ve bu da gazetelere yansımıştı. Türk ordusunun ciddi kayıplar verdiği, müttefik obüslerinin Türk siperleri vurduğu ve savaşta ele geçen Türk esirlerin orduda mühimmat sorunu olduğunu söylemeleri gibi bilgiler verilerek, kamuoyunun savaşla ilgili olumlu yönde şekillenmesine çalışılmıştı.⁸⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin mühimmat sorunu olduğuna dair çıkan haberlerin içi başka haberlerle doldurulmuştu. Bunlardan biri de Enver Paşa'nın verdiği söylenen bir emirdi. Bu emre göre av tüfeği bile dâhil olmak üzere

⁸⁵⁶ *Le Petit Journal*, 10 Mayıs 1915, s.3.

⁸⁵⁷ Cemalettin Taşkıran, "Çanakkale Savaşları'ndaki Tanınmış Yabancı Komutanlar", *Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi*, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015, ss.29-30.

⁸⁵⁸ *La Croix*, 12 Mayıs 1915, s.2.

⁸⁵⁹ *L'Humanite*, 13 Mayıs 1915, s.3.

⁸⁶⁰ *L'Humanite*, 12 Mayıs 1915, s.2.

⁸⁶¹ Muavenet-i Milliye torpidosunun Morta koyunda İngiliz *Goliath* zırhlısını torpilleyerek batırması için bkz.: Günesen, *a.g.e.*, s.177; Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.2, ss.310-311; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1961, s.428; Osman Görür, *Harb-i Umûmi'de Çanakkale'de Golyat Zırhlısının Nasıl Batırıldığı'nın İç Yüzü*, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1939, s.2.

⁸⁶² *Le Petit Journal*, 14 Mayıs 1915, s.1.

⁸⁶³ *L'Humanite*, 14 Mayıs 1915, s.3.

⁸⁶⁴ *L'Humanite*, 14 Mayıs 1915, s.3.

⁸⁶⁵ *L'Humanite*, 17 Mayıs 1915, s.3.

halkın elindeki tüm silahlar toplanacak ve elindeki silahı teslim etmeyenler mahkemelerde yargılanacaklardı. Elbette bu silahlar cepheye gidecekti. Şimdiden 20.000 Türk askerinin öldüğüne, İstanbul'daki hastanelerin cepheden gelen yaralılarla dolup taşıdığına dair haberler yapıyordu.⁸⁶⁶ Bazı gazetelerde ölen Türk asker sayısının 55.000'e, yaralı sayısının 40.000'e ulaştığı öne sürülmüştü.⁸⁶⁷

Avustralya ordusu, ilk gemi zayıyatını *A-E-2* isimli denizaltısıyla vermişti. Denizaltı 30 Nisan 1915 tarihinde batmış, ayrıca 26 Nisan'dan beri haber alınamamıştı. Türk kaynaklarından desteklenen bilgilere göre gemide bulunan üç subay ve on yedi kişilik mürettebat esir edilmişti.⁸⁶⁸ *A-E-2* beş gün boyunca Marmara Denizi'nde dolanmış ancak herhangi bir faaliyette bulunmamıştı. *Sultanhisar* torpidobotunun iki saatlik çabası sonucu batırılmış ve personeli gazetenin belirttiği gibi esir edilmişti.⁸⁶⁹

İtilaf güçlerinin Çanakkale'de giriştiği savaşın başarıya ulaşamaması, Fransız basınının, yüzünü, savaşın arka planıyla ilgili mitlere çevrimesine neden olmuştu. Albert Londres'in "*Fransızların Asya Sahiline Destansı Çıkarması*" başlığıyla çıkan makalesinde, çıkarmanın arka planı ve ilk anları anlatılmıştı. *Le Petit Journal*'de başmakale olarak çıkan yazının tam ortasında, çıkarmaya ait bir fotoğraf yer almaktaydı. Fotoğraf, kumsala yanaşan gemilerden indirilmek üzere olan toplar, gemilerin bitiminden denize doğru inen paletlerin üzerinde ve askerlerin topların tekerleklerinin yan tarafına bağlı halatları çekerek kıyıya indirmelerini tasvir ediyordu. 21 Nisan 1915'te Mısır'dan hareket eden, 150 gemiden oluşan filo önce Mondros'a varmıştı. İngiliz ve Fransız generaller burada görüşerek mutabakata varmışlardı. 24 Nisan'ı 25 Nisan'a bağlayan gece gemiler Mondros'tan ayrıldılar. İlk atışlarından itibaren fethetmek ya da ölmek zorunda olmalarından dolayı o askerleri bir efsane olarak nitelemiş ve onların yansımalarının Kumkale ve Seddülbahir üzerinde kalacağını ifade etmişti. Yazar, 25 Nisan günü birkaç yerde aynı anda gerçekleşen çıkarmalardan, Kumkale çıkarmasının bir aldatmaca olduğunun altını çizmişti. Birlikler Kumkale'ye çıkarma yapmışlar, ancak Kumkale'deki hemen her

⁸⁶⁶ *Le Temps*, 19 Mayıs 1915, s.2.

⁸⁶⁷ *L'Humanite*, 19 Mayıs 1915, s.3; *Le Petit Journal*, 19 Mayıs 1915, s.3. Çanakkale'deki kara ve deniz muharebelerinde toplamda 57.263 subay ve er şehit olmuştur. Şehitlerle birlikte, yaralı, kayıp ve esirlerle hava değişimi, hastaneye gönderilenler ve çeşitli hastalıklardan ölenlerle birlikte toplam sayının 210.000-218.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Kaynak için bkz.: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914 – 9 Ocak 1916)*, s.244.

⁸⁶⁸ *Le Temps*, 20 Mayıs 1915, s.2.

⁸⁶⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.218.

ev güçlendirilerek adeta küçük kalelere dönüştürülmüştü. İlk andan itibaren donanma, kara çıkarması için hazırlanmıştı. Londres, bunun bir hendek savaşı değil bir sokak savaşı ve hatta askerlerin her evin içine tek tek girip, koridorunda yürüyüp, süngülerle yerini alarak, odadan odaya geçmek zorunda olduğu, zorlu bir savaş olarak nitelemişti. Londres, anlattığı bir hikâyede, esir edilen Türklerin, sayıları arttıkça nasıl kendi askerlerini esir aldıklarını anlatmıştı. Hikâyeye göre, bir sokağın dönemecinde 80 kadar Türk mendil sallayarak askerleri şaşırtmaya çalışmışlar, sonradan “Aman aman!” diyerek teslim olmuşlardı. Sonradan bunlara 100 kadar Türk daha eklenmiş, siyah bayrak sallayan bir grubun yanına yaklaştıklarında ise, Fransız askerler tuzağa düşmüşlerdi. Tuzağa düşüren Türkler Fransız askerlerine, asıl siz bizim esirlerimizsiniz diyerek ateş açmışlardı.⁸⁷⁰ Londres, anlattığı hikâyede Çanakkale çıkarmasının başarıya ulaşması adına Fransızların Kumkale’ye yaptıkları sahte çıkarmanın dahi kahramanca olduğunu, orada yiten hayatların boşuna değil, Boğazın diğer bölgelerindeki çıkarmaların muvaffak olması için yapıldığını vurgulamaya çalışmıştı.

“Fransızların Asya Sahiline Destansı Çıkarması”, *Le Petit Journal*, 26 Mayıs 1915

⁸⁷⁰ Albert Londres, “Le Debarquement Heroique des Français sur la Cote d’asie”, *Le Petit Journal*, 26 Mayıs 1915, s.1.

Çanakkale’de müttefiklerin zayıatları basında yer almasına rağmen bunlar son derece kısa bilgiler içermektedir. Bu bağlamda önce İngiliz kruvazörü *Majestic*⁸⁷¹’in ardından da *Triumph* isimli kruvazörün ve *E-11* isimli denizaltının⁸⁷² in battığı haberleri kısaca geçiyordu. Haberlere göre, iki kruvazörde yer alan mürettebatın pek çoğu kurtarılmıştı. *U-21* Alman denizaltı 25 Mayıs 1915’te Kabatepe bölgesinde *Triumph*’ı batırarak, yine aynı Alman denizaltı 27 Mayıs 1915’te Seddülbahir’de demirli halde olan *Majestic*’i batırmıştı. *E-11* ise Çanakkale Savaşı boyunca Osmanlı donanmasına ciddi zararlar vermiş bir denizaltıydı.⁸⁷³ *E-11* ile ilgili haber çıkmadan hemen önce, bu denizaltı 23 Mayıs’ta *Pelengiderya* gambotunu ve 24 Mayıs’ta *Nara* taşıt gemisini batırmıştı. *Nara*’da, İntepe’ye götürülmek üzere konulmuş, *Goeben*’den çıkarılmış bir adet 150mm’lik top ile cephanesi bulunmaktaydı.⁸⁷⁴ İstanbul limanının içlerine kadar girerek *Goeben* ve *Breslau*’yu aramaya koyulan *E-11*, yük gemisi olan *İstanbul*’u vurmuş, ancak gönderdiği torpidolardan biriyle kendisi de hasar alarak bir süre idaresi sağlanamamıştı. Dolayısıyla, *E-11*’in battığına dair haberler gerçeği ifade etmemektedir. Kaldı ki bu denizaltı savaşın devamında Marmara Denizi’nde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.

Fransızların Gelibolu’da, 4 Haziran 1915’te gerçekleştirdikleri taarruzlarda zırhlı otomobil kullandıkları bilgisi savaşla ilgili gazetelere yansıyan yeni bir detaydı. Öyle ki, İtilaf Devletleri savunma sanayilerinde vardıkları tüm gelişmiş teknolojileri Çanakkale’ye yığmışlardı. *Le Temps*’da zırhlı otomobillerin nasıl işe yaradıkları anlatılmaktaydı. Siperlerin önlerinde beliren bu otomobillere Türk askerleri ateş açmış, açtıkları ateş araçların zırhlı bölümlerine isabet ettiğinden Türk askerine zaman kaybettirmiş ve o sırada İngiliz askerleri cephede ilerleme sağlamışlardı.⁸⁷⁵

Bu arada, 20 Mayıs 1915’te Avusturya-Macaristan’a savaş ilan ederek savaşa dâhil olan İtalya’nın Çanakkale taarruzunda yer alabileceğine dair haberler çıkmaya başlamıştı. *L’Humanite*’ye göre, İtalya sadece donanmasıyla değil kara taarruzunda da yer alacaktı. Roma elçisi Nabi Bey’in ülkesine dönmek adına İtalyan makamlarından pasaportunu istemesinin de bu iddiayı desteklediğini savunan gazete, İtalyanların Çanakkale’ye asker yollayacağı yönündeki bilgileri Kahire’deki askeri

⁸⁷¹ *Le Petit Journal*, 28 Mayıs 1915, s.3.

⁸⁷² *La Croix*, 29 Mayıs 1915, s.2.

⁸⁷³ *E-11* denizaltısının faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Paul Halpern, *A Naval History of World War I*, Naval Institute Press, Annapolis, 1995; Peter Hore, *The Ironclads*, Southwater Publishing, London, 2006.

⁸⁷⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, ss.228-229.

⁸⁷⁵ *Le Temps*, 24 Haziran 1915, s.2.

çevrelerden de doğrulandığını öne sürmüştü.⁸⁷⁶ Hatta bazı gazeteler Çanakkale'ye gidecek olan İtalyan filosunun başında Abruzzo Dükü'nün olacağını dahi iddia etmişlerdi.⁸⁷⁷

İngiltere Başbakanı Herbert Henry Asquith'in Avam Kamarasında, Çanakkale taarruzuyla ilgili sayısal birtakım bilgiler sunmuştu. Bunlar İngiliz ordusunun cephede verdiği kayıplarla ilgiliydi. 31 Mayıs 1915 tarihine kadar geçen süre zarfında İngiliz ordusunda 496 subay ölmüş, 1.134 subay yaralanmış, 92 tanesi kayıp; 6.927 er ölmüş, 23.542 er yaralanmış, 6.445 er kayıp olmak üzere toplamda ölü, yaralı ve kayıp sayısının 38.436'ya ulaştığını açıklamıştı.⁸⁷⁸

General Gouraud'nun kalçasından ve kolundan yaralandığı, yaralarının ciddi olduğu ancak hayati tehlikesinin olmadığı bildirilmişti. Bu haber tüm gazetelerde yayınlanmamakla birlikte, ilginç bir şekilde *Le Temps*'ta yayınlanmıştı. Habere göre General, yaralıları ziyaret etmek için hasta arabasına gittiği sırada vücuduna şarapnel parçaları isabet etmişti. Fransa'ya dönecek olan Gouraud'nun yerine komuta Bailloud'ya geçmişti. Bu haberin devamında İngiliz Tugay Komutanı Scott Moncrieff'in Çanakkale'de öldüğü bilgisine de yer verilmişti.⁸⁷⁹ Bu bilgiler verilirken, cephede neler yaşandığıyla ilgili hiçbir bilginin verilmediği görülmektedir. 30 Haziran 1915 tarihinde, General Gouraud Seddülbahir kalesindeki karargâhtayken Kerevizdere'den yaralıların getirildiği haberini almış, bunun üzerine yaralıların olduğu yere hareket etmişti. O sırada Türk mevzilerinden atılan top mermisinden çıkan şarapnel parçaları Gouraud'nun sağ omzuna ve bacaklarına isabet etmişti. Gemiyle derhal Fransa'ya gönderilen Gouraud'un kolu gemide kesilmişti.⁸⁸⁰ Böyle bir olayın bir müddet sansüre uğraması, dahası ordunun haberi bir müddet gizlemek istemesi normal karşılanabilecek bir durumdu. Dolayısıyla, pek az gazete konuyla ilgili tek cümlelik bilgi vermiş ve haberi de gecikmeli olarak verebilmişlerdi.

Gazeteler, 4 Temmuz 1915 sabahı Türk ordusunun Gelibolu'da konuşlanan İtilaf güçlerini süpürme girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığını yazmışlardı.⁸⁸¹

⁸⁷⁶ *L'Humanite*, 29 Haziran 1915, s.1.

⁸⁷⁷ *Le Petit Journal*, 29 Haziran 1915, s.3; *L'Humanite*, 29 Haziran 1915, s.1.

⁸⁷⁸ *Le Temps*, 3 Temmuz 1915, s.2.

⁸⁷⁹ *Le Temps*, 5 Temmuz 1915, s.2.

⁸⁸⁰ Poincare, *a.g.e.*, ss.316-318.

⁸⁸¹ *Le Temps*, 9 Temmuz 1915; *Le Petit Journal*, 9 Temmuz 1915; *L'Humanite*, 9 Temmuz 1915. İncelenen pek çok kaynakta, 4 Temmuz 1915'te gerçekleştiği iddia edilen haberin doğruluğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak 5 Temmuz 1915 tarihinde, Osmanlı ordusu Zığındere bölgesindeki İngiliz kuvvetlerine karşı taarruza geçmiş ve İngiliz kuvvetlerinin ilerleyişini

Londra'daki resmi makamlara dayandırılan haberler birbirinin aynısıydı. İstanbul ile ilgili küçük haberlerde ise genel olarak şehre Gelibolu'dan gelen yaralı Türk askerlerin İstanbul'da yaşayan halkta endişeye yol açtığı belirtiliyordu. Bazı gazeteler kısa haberlerde dahi çelişkili ifadeler kullanabiliyorlardı. Örneğin; *L'Humanite* bir yandan İstanbul'a gelen ve halkın, içinde İngiliz, Fransız mahkûmlar olmasını umduğu gemilerden devamlı yaralı Türk askerlerin indiğini belirtmiş, diğer taraftan da Marmara Denizi'ndeki İngiliz denizaltılarının varlığından dolayı Türklerin Gelibolu'ya sınırlı sayıda asker taşıyabildiğini öne sürmüştü.⁸⁸² Bir diğer deyişle Marmara Denizi'ndeki İngiliz denizaltıları yaralı taşıyan gemilere saldırmıyor ve bu yaralıları gören İstanbul halkı endişeleniyor ancak Gelibolu'ya asker sevkiyatı yapan gemilere göz açtırmıyorlardı. *L'Humanite* bir yandan savaşın Osmanlı Devleti açısından kötüye gittiği algısını oluşturmaya diğer yandan İtilaf filosunun sivilleri hedef almayarak son derece insani duruş sergilediği havasını yaymaya çalışmıştır. Hâlbuki daha 10 Mayıs 1915'te, sabit balonlarla Maydos kasabasındaki Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmiş olan hastaneyi bombardıman ederek 30 kadar yaralının hayatlarını kaybetmelerine sebep olanlar İngilizlerdi.⁸⁸³

İçerisinde 32 subayın, 1.320 askerinin ve 220 mürettebatın bulunduğu İngiliz taşıma gemisi *Royal-Edward*'ın battığı haberi bazı gazetelerde yer bulabilmişti.⁸⁸⁴ Önemli bir haber olmasından ötürü gazetelerin ilk sayfasında yer almasına karşın beş altı cümleyle geçiştirilmişti. Ertesi gün yayınlanan gazetelerde haberle ilgili daha detaylı bilgiler yer almaktaydı. Gemi, 14 Ağustos 1915'te batmıştı. *Royal-Edward*'ın düşman denizaltısı tarafından vurulduğu ifade ediliyordu. Elde edilebilen bilgiler ışığında, an itibariyle, yaklaşık 600 kişinin kurtulduğu bilgisi verilmişti.⁸⁸⁵ 11.000 tonluk İngiliz vapuru *Royal-Edward*, Alman denizaltı *UB-14* tarafından İstanköy açıklarında batırılmıştı. Geminin battığı bölgeye gelen iki Fransız muhribiyle iki balıkçı ve bir hastane gemisi, mürettebattan 500 kişi kadarını kurtarabilmişti. Bu olaydan sonra İtilaf donanmaları, taşıt gemilerine Ege kıyıları açığından seyretmemelerini bildirildi.⁸⁸⁶

durdurmuştur. Kaynak için bkz.: Danişmend, *a.g.e.*, s.424; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s.420.

⁸⁸² *L'Humanite*, 9 Temmuz 1915, s.3.

⁸⁸³ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s.90.

⁸⁸⁴ *Le Petit Journal*, 18 Ağustos 1915, s.1; *Le Petit Parisien*, 18 Ağustos 1915, s.1.

⁸⁸⁵ *Le Temps*, 19 Ağustos 1915, s.2.

⁸⁸⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, s.241.

Fransız gazeteleri hemen her gün Çanakkale taarruzuyla ilgili haberler yapsalar da bunlar çoğunlukla birkaç satırdan ibaret olmaktaydı. Savaşta yaşanan çok önemli bir olay söz konusu olduğunda, propagandaya müsait bir gelişme yaşandığında ya da İtilaf güçleri komutanlıklarından yapılan resmî açıklama olduğunda, haberin satıları bir miktar çoğalabiliyordu. İngiltere'den gelen resmi bir açıklamada, Britanya ordusunun Çanakkale'de 21 Ağustos'a kadar ki ölü, yaralı, kayıp bilançosu verilmişti. Buna göre, 1.130 subay ve 16.478 asker ölmüş, 2.371 subay ve 59.257 asker yaralanmış, 373 subay ve 8.021 asker kaybolmuştu. Christchurch'ten gelen bilgilerde ise Yeni Zelanda ordusuna ait bilanço yer almaktaydı. Buna göre, 78 subay ve 1.231 asker ölmüş, 201 subay ve 4.083 asker yaralanmış, 15 subay ve 530 asker kaybolmuştu.⁸⁸⁷ *Le Temps*, İngiliz denizaltısı *E-7*'nin battığını, gemi komutanı Yüzbaşı Archibald Cochrane, 3 subay ve 25 kişilik mürettebatın esir alındığını belirtirken⁸⁸⁸, hemen bir sonraki alt başlıkta Türk donanmasının yok olduğunu iddia eden bir tanığın ifadelerine yer vermişti. Uzun süredir İstanbul'da yaşayan ve *Mossoul* gemisiyle Marsilya'ya dönen bu kişi, Türk donanmasının ne Karadeniz'de ne Marmara'da ne de Haliç'te olmadığını söylemiş, Goeben ve Breslau zırhlılarının zaten savaş dışı kaldıklarını öne sürmüştü.⁸⁸⁹

5.4. Cephe Gerisindeki Gelişmeler

Fransız basını, İtilaf donanmasının Çanakkale'de nereleri bombaladıklarını okuyucularına aktardığı Mart ayı başında, İstanbul'daki halkın ve üst düzey yöneticilerin durumlarıyla ilgili çeşitli iddialar gündeme getirmişti. Her bombalama haberinden sonra İstanbul'daki halkın umudunun daha da azaldığı, paniğin insanlar arasında daha da yayıldığı öne sürülmekteydi. Onlara göre bu panik sadece halkı sarmamış, ülkeyi yönetenlere ve hatta başka şehirlere de sirayet etmişti. Örneğin, İzmir valisi ve şehirdeki kumandanlar şehrin olası bir İtilaf işgaline açık olduğunu ifade etmişlerdi. Buna sebep olarak İzmir'deki birliklerin apar topar Çanakkale'ye sevk edilmesi olmuştu. İstanbul'daki durum da bundan pek farklı değildi. Enver Paşa'nın Kafkas cephesinde olduğu düşünülüyordu. Cavit ve Cahit Bey'ler Berlin'deydiler. Talat Bey ve yandaşları varılan noktadan ötürü açıkça Almanları suçluyorlardı. Cemal Paşa'nın ise Fransız dostluğu rüyasından uyanarak, Mısır

⁸⁸⁷ *Le Temps*, 18 Eylül 1915, s.1.

⁸⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, ss.243-244.

⁸⁸⁹ *Le Temps*, 18 Eylül 1915, s.1.

seferini kaderine terk ettiği ve başkentin yolunu tuttuğu ifade edilmiřti⁸⁹⁰. Prens Sabahattin ise Sultan Reşat'tan İtilaf Devletleri'yle barış anlaşması yapmak üzere masaya oturmasını talep etmişti.⁸⁹¹

7-8 Mart 1915 tarihli gazeteler Çanakkale bombardımanıyla ilgili haberlere ara vererek İzmir'in İngiliz donanması tarafından saldırıya uğradığına dair bilgiler geçmişlerdi. İki dreadnot, iki denizaltı ve bir kruvazörün İzmir açıklarına gelerek dağlara doğru ateş açtıklarını, buna karşılık Türk toplarının cevap verdiklerini, ancak iki tarafta da zayıatın olmadığı öne sürülmüştü. Dört Yunan ve bir Hollanda bandralı vapur İzmir limanından çabucak ayrılmıştı.⁸⁹² 5 Mart 1915, öğlen saat 14.00 sularında Yenikale'deki tabyalar İngiliz donanması tarafından vurulmuştu.⁸⁹³ Tabyaya 32 mermi isabet etmiş ve ciddi zarar görmüştü. Gemilerden görüldüğu kadarıyla iki büyük patlamanın meydana geldiği ifade edilmişti.⁸⁹⁴ İngiliz donanması sadece Yenikale'yi değil, Aliağa, Reşadiye ve şakran'ı da bombalamıştı. İzmir'deki kale istihkâmlarından şehri bombalayan gemilere karşı ateş açılmıştı. 5 Mart 1915'teki bombardımanda bir Türk ölmüş, dört kişi yaralanmıştı. Bombardıman 6 Mart'ta da devam etmiş, Sancaktepe topularının karşı ateşiyle İngiliz donanması geri çekilmek durumunda kalmıştı. Ayrıca İngilizlere ait bir mayın tarama gemisi batırılmıştı. 7 Mart'ta Urla'yı bombardıman eden İngiliz gemilerine 8 Mart'ta Rus kruvazörü *Askold* katıldıysa da sonuç alamadılar.⁸⁹⁵ İzmir Valisi Rahmi Bey yayınladığı beyannameyle, şehri savunmaya hazırlamak maksadıyla halkın İzmir'in iç kesimlerine gitmesini istemiş, bu durum şehirde izdihama neden olmuştu.⁸⁹⁶ *L'Humanite* de bu detayı atlamamış Vali Rahmi Bey'in şehirde yaşayan, başta çocuklar ve kadınlar olmak üzere tüm sivillerin tahliye edildiğini duyurduğunu yazmıřtı⁸⁹⁷.

L'Humanite'nin *Havas*'tan edindiği bilgilere göre, bir Fransız deniz uçağı 26 Mart 1915'te İzmir'in üzerinden uçmuş ve şehirdeki halkta büyük paniğe neden olmuştu. İzmir'den Atina'ya gelen mülteciler Türk nüfusun şehrin iç kesimlerine kaydırıldığını ifade etmişlerdi. Ayrıca şehirdeki güvenlik birimlerinin müttefiklerin

⁸⁹⁰ *Le Temps*, 4 Mart 1915, s.2.

⁸⁹¹ *L'Humanite*, 3 Mart 1915, s.1.

⁸⁹² *L'Humanite*, 7 Mart 1915, s.1.

⁸⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Alper Bakacak, "I. Dünya Savaşı'nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)", *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 2019, ss.5-27.

⁸⁹⁴ *L'Humanite*, 8 Mart 1915, s.3.

⁸⁹⁵ Celal Öcal, *I. Dünya Harbinde İzmir Savunması*, İleri Yayınları, 2015, İzmir, ss.61-63.

⁸⁹⁶ *A.g.e.*, s. 64.

⁸⁹⁷ *L'Humanite*, 15 Mart 1915, s. 1.

işgaline karşılık şehrin pek çok noktasına yanıcı maddeler yerleştirildiği iddia edilmişti. Müttefiklerin vatandaşı olan insanlar ise rıhtımlarda yaşamaya zorlanmışlardı.⁸⁹⁸ Zaten 28 Mart 1915'te de İngiliz donanması İzmir'deki tabyaları bombardımana tutmuştu.⁸⁹⁹

Le Petit Journal adına haberler yapmak üzere Anadolu'ya bulunan gazeteci Albert Londres, anlattığına göre, Çanakkale Boğazı'ndaki sakinliği fırsat bilerek İzmir Körfezi'ne doğru hareket etmişti. “Çanakkale Boğazı'ndan İzmir Körfezi'ne” başlıklı makalesinde denizlerdeki durgunluktan istifade edip Sakız Adası'na gelerek, burada karşılaştığı bir öğrenci üzerinden Adalardaki durumu anlatmıştı. Limanda Londres'nin yanına yanaşan bir genç, kendisinin Fransız olduğunu anlamış ve burada ne yaptığını sormuştu. Öğrenci, Londres'ye kendisinin hizmetinde olduğunu söyledikten sonra, adayı onunla gezmeye başlamış ve Londres de adadaki durumu gencin gözünden anlatmıştı. Londres, gencin Almanya'nın Jena kentinde öğrenci olduğunu, savaş patlak verdikten sonra geri dönmek zorunda kaldığını ifade etmişti. Gazeteci etrafta kayık ve balıkçı göremeyince şaşırarak, bunun sebebini öğrenciye sorduğunda, Türklerin denizden gelen her şeye ateş ettiği cevabını almıştı. Ona göre Balkan Savaşları'ndan sonra Anadolu'da Türkler katliam yapmışlar, 5.000'in üzerinde mülteci bu sebepten dolayı Sakız'a gelmişti. Londres, neyse ki kendisini İzmir'e geçirecek bir kayık ve Naman adında bir kayıkçı bulmuştu. Kayıkçıların vurulma tehlikesi olduğundan ötürü İzmir kıyılarına gidemediklerini söyleyen genç bir anda Naman isimli kayıkçıyı bulabilmişti. Naman ise Londres'yi Ildırı'ya geçirecek olduğundan ötürü son derece heyecanlanmıştı. Naman da bu vesileyle geçmişte Ildırı'da yaşadığı evin Türkler tarafından yağmalanıp yağmalanmadığını görmüş olacaktı. Ildırı'ya vardıklarında Naman evinin yağmalandığını görmüş ve *Agri, agri agri*⁹⁰⁰ diye bağırmıştı.⁹⁰¹ Yazar aslında haber niteliği taşımayan yolculuğunu, Sakız Adası'nda karşılaştığını ileri sürdüğü insanlar üzerinden haberleştirmiş; bunu yaparken Sakız Adası'nda ve Anadolu'da yaşayan Rum ve Yunanların Türkler tarafından katliama uğradığı algısını oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu hikâyeye yüksek tirajlı bir gazete olan *Le Petit Journal*'in ilk sayfasının en üstünde ve orta sütununda yer verilmiş olması gerçeği göz önünde

⁸⁹⁸ *L'Humanite*, 1 Nisan 1915, s. 3.

⁸⁹⁹ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.2, s. 93.

⁹⁰⁰ Türkçesi: Vahşice, vahşice, vahşice.

⁹⁰¹ Albert Londres, “Des Dardanelles au Golfe de Smyrne”, *Le Petit Journal*, 2 Nisan 1915, s.1.

bulundurulduğunda, kurguya dayalı ve sıradan bir balıkçının yakarışlarının yer aldığı bu haberin algı yaratmaya yönelik olduğu düşünülebilir.

Çanakkale bombardımanının başlamasından kısa bir süre sonra, Fransız kamuoyunda İngilizlerin İzmir'e denizden saldırmasının İstanbul'daki kötümserliğin artmasına yol açtığı tezi işlenmişti. *Le Petit Journal* İstanbul'da bulunan Osmanlı Bankası, Deutsche Bank ve Verein Bank'ın nakitlerini daha güvenli bir yere gönderdiklerini ileri sürmüştü. Hatta Liman von Sanders'in birikmiş 40.000 markını Almanya'ya gönderdiği dahi iddialar arasındaydı. Çocuklarının pasaportlarını alarak onları her an ülkeden çıkışa hazır duruma getirdiği, pek çok Alman subayının da aynı yöntemi uyguladığı da gazete tarafından öne sürülenler arasındaydı.⁹⁰² Jön Türklerin devletin arşivlerinin ve hazinesinin Konya'ya taşıma kararı aldıkları dillendirilirken, bankaların nakitlerinin gönderileceği şehrin de Konya olduğu öne sürülmüştü.⁹⁰³ Haberlerde önemli Jön Türk karakterlerinin İstanbul'dan ayrıldıklarına dair söylentilere de yer verilmiş ve bazı isimlere değinilmişti. Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in ve selefi Ahmet Rıza Bey'in İstanbul'u terk ettikleri belirtilmişti. Talat Bey'in de ailesiyle birlikte Konya'ya doğru yola çıktığına dair dedikodulara ek olarak sadece Enver Paşa'nın Almanların yanında kaldığı ifade edilmişti. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinde etkin olan isimlerin ve ülke yönetiminde önemli yerlerde oturan diğer kişilerin İstanbul'u terk ettiklerine dair haberlerin yapıyor olması, Fransız kamuoyunda savaşla ilgili yılgınlığın oluşmasını engellemeye yönelik bir siyasa olduğunu söylemek gerekir. Bir başka deyişle Fransız kamuoyu, Çanakkale'de girişilen savaş karşısında Osmanlı idarecilerinin umutsuzluğa düşüp başkenti terk ettikleri haberleriyle, savaşın başarıyla sonuçlanacağı algısı üzerinden kurgulanmaya çalışılıyordu. Zira gerek Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili temel kaynaklarda, gerekse Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in ve Talat Bey'in anılarında savaş boyunca İstanbul'u terk ettiklerine dair bir bilgi yer almamaktadır.

L'Humanite, şehirde kalan Alman subayların mevcut durumdan ötürü tedirgin olduklarını yazmıştı. Savaşta gelinen noktadan ötürü halkın kendilerine saldırmasından çekinen Alman subaylar dışarıda, tek başlarına gezinmekten kaçınıyorlardı. Alman askerlerin yaşadıkları evlere öfkeli kalabalıkların taşla saldırıda bulundukları bile iddia edilmişti.⁹⁰⁴

⁹⁰² *L'Humanite*, 8 Mart 1915, s.3.

⁹⁰³ *Le Petit Journal*, 10 Mart 1915, s.3.

⁹⁰⁴ *L'Humanite*, 16 Mart 1915, s.1.

Le Petit Journal, ilk sayfasının tam ortasında Ulu Cami'nin olduğu bir Bursa gravürü paylaşmış ve “*Büyük Türk İkamet Edecek Yer Arayışında*” başlığıyla Sultan Reşat'ın İstanbul'u terk etmeyi düşündüğünü belirten bir haber yayınlamıştı. Rusların Karadeniz üzerinden, Fransız-İngiliz donanmalarının Çanakkale üzerinden İstanbul'u tehdit ediyor olması Sultan'la birlikte kutsal emanetlerin ve Sultan'ın değerli eşyalarının başka bir şehre naklini gündeme getirmişti. Gazete iki ihtimal üzerinde durmaktaydı. Bunlardan biri Bursa, diğeri ise Konya'ydı. Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin eski başkenti olması onu adaylar arasına sokmaktaydı. Ancak gazete bunun pek mümkün olamayacağını, şehrin savunma anlamında güçlendirilmemiş olmasına ve İstanbul'a yalnızca dört saat uzaklıkta olmasına bağlamaktaydı.⁹⁰⁵ Aslında başkentin taşınmasıyla ilgili çıkan haberlerin bütünüyle gerçek dışı olduğunu söylemek doğru olmaz. İstanbul'a karşı ilk ciddi tehdit 1878'de Yeşilköy'e kadar inen Rus ordusundan gelmişti. Balkan Savaşları'nda Bugar ordusu Çatalca'ya kadar ilerlemiş, İstanbul'un güvenlik sorunu yeniden gündeme gelmişti.⁹⁰⁶ Osmanlı ordusunun çeşitli kademelerinde uzun süreler görev almış olan Von Der Goltz Paşa'nın tespitleri mevcuttu. Ona göre, İstanbul gerek karadan gerekse havadan savunulmaya hiç elverişli değildi. Ayrıca hangi gerekçeye dayanarak söylediği bilinmemekle birlikte, İstanbul'u başkent yapan ülkelerin uzun süre güçlü kalamadığını öne sürmüştü.⁹⁰⁷

Çanakkale bombardımanı başladıktan sonra her ne kadar İstanbul'un savunulmasına karar verilmiş olsa da merkezi yönetimin korunması adına hükümetin ve Padişah'ın Anadolu'da güvenli bir yere taşınması fikri gündeme getirilmişti. Yapılan plana göre, Haydarpaşa Tren İstasyonu'nda iki adet tren Eskişehir'de bekletilecek, trenlerden biri Padişah ve diğer hanedan mensuplarına diğeri ise hükümet erkânına ve diplomatik temsilcilere ayrılacaktı. Sultan Reşat bu plana sıcak bakmasa da planı kabul etmeye razı olmuştu.⁹⁰⁸ Plan gereği, Almanların Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi'ne ait olan Şimendifer Mektebi'nden on büyük, beş küçük oda 28 Şubat 1915 tarihinden itibaren kiralanmıştı. Ayrıca Mefruşat Müdürü Hacı Akif Bey Eskişehir'e gitmiş, bazı binalara kira bedelleri belirlenerek Mabeyn'i

⁹⁰⁵ “La Grand Turc a la Recherche d'une Residence”, *Le Petit Journal*, 17 Mart 1915, s.1.

⁹⁰⁶ Cihan Kalem, *Başkentin İstanbul'dan Ankara'ya Taşınması Süreci: İç ve Dış Tepkiler, 1919-1930*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.14.

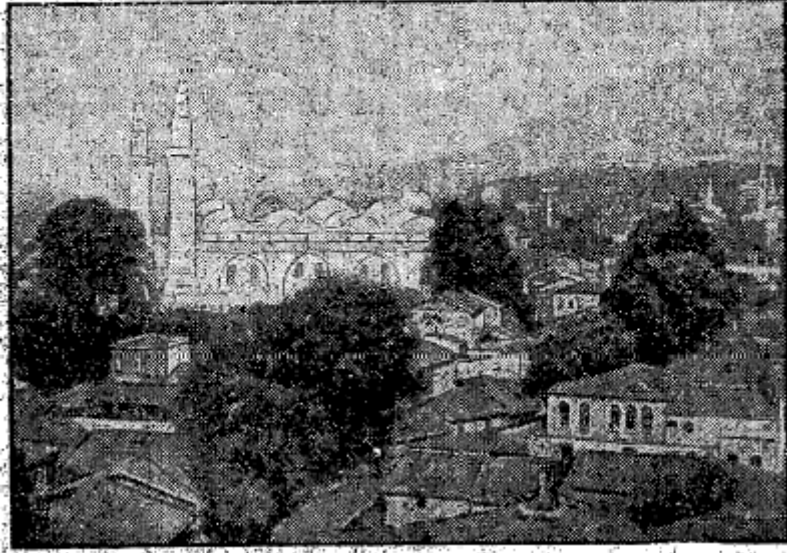
⁹⁰⁷ Nurettin Tursan, *Ankara'nın Başkent Oluşu*, Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, ss.3-4.

⁹⁰⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1951, s.130.

Hümayun ve Hazine-i Hassa adına el konulmuştu.⁹⁰⁹ Bununla kalınmamış, ikinci bir alternatif olarak Konya’da da bazı hazırlıklar yapılmıştı. Saray-ı Hümayun’a ait bazı değerli eşyaların Konya’ya gönderildiğini Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey, Görüş İştiklerim adlı eserinde belirtmiş⁹¹⁰, Süleyman Kani Bey ise olası bir durumda Padişah’ın bir müddet Eskişehir’de kaldıktan sonra Konya ya da Bursa’ya gitmesinin düşünüldüğünü belirtmişti.⁹¹¹

Le “Grand Turc” à la recherche d’une résidence

Où aller, où se rendre, en quittant Constantinople ? Où transférer les joyaux de la Porte et ses richesses ? Comment parer au double danger imminent de l’armée russe d’un côté, du corps expéditionnaire franco-anglais de l’autre, et des énormes émirats minarets s’élançant, gracieux et hardis, du sein des touffes de verdure dont les maisons de Brousse sont entremêlées ; les dorures de ses dômes étincellent au soleil. Brousse qui fut la capitale du sultan Osman et de ses successeurs redeviendra-

BROUSSE, la ville de Turquie d’Asie, ancienne capitale de l’empire ottoman

“Büyük Türk İkamet Edecek Yer Arayışında”, *Le Petit Journal*, 17 Mart 1915

Le Temps’un “İstanbul’daki Durum” başlığıyla yayınladığı habere göre, Osmanlı kabinesinde yer alan pek çok nazır Çanakkale saldırısından ötürü müttefiklerle barış görüşmelerinin yapılmasını savunuyordu. Ancak Liman von Sanders bu duruma şiddetle karşı çıkmakla kalmamış, kabinedekileri ölümle tehdit etmişti.⁹¹² Bu haberin, içinde abartılar barındırdığı söylemek yanlış olmaz. Zira 1915’in Mart’ında, Fransızlar Cavit Bey ile temas kurarak Osmanlı Devleti’yle

⁹⁰⁹ Mustafa Selçuk, “Çanakkale Savaşları Sırasında Osmanlı Hükümeti’ni ve Padişahı İstanbul’dan Taşıma Planları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.24, S.70, Mart 2008, ss.207-210.

⁹¹⁰ Türkgeldi, *a.g.e.*, s.130.

⁹¹¹ Süleyman Kani İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, Temel Yayınları, İstanbul, 2004, s.616.

⁹¹² “Le Bombardement des Dardanelles et de Smyrne”, *Le Temps*, 28 Mart 1915, s.1.

Fransa arasında hususi bir barışın olup olamayacağını öğrenmeye çalışmışlardı. Cavit Bey, Fransız sayıtlavlarından Boussenot ile yapacağı görüşme için Talat Bey'den izin almıştı. Görüşmede, Boussenot tehditvari bir dil kullanmış, Cavit Bey de bunun altında kalmayan söylemlerde bulunmuştu.⁹¹³ *Le Temps*'de çıkan barış görüşmeleri dedikodularının kaynağını belki de Cavit Bey ile Boussenot arasındaki görüşme oluşturmuştu.

İstanbul'da zaten bir panik havası vardı. Açlıkla boğuşan halkla, Enver Paşa ve Almanlardan emir alan polisler arasında şiddet baş gösterdiğini iddia eden *L'Humanite*, yaşanan olayların tüm sorumlusunun Jön Türkler ve Alman suç ortakları olduğunu söylüyordu. Polisler tarafından yapılan toplu tutuklamalara rağmen halk Jön Türk diyetinin sona ermesinin yalnızca birkaç günden ibaret olduğu konusunda hemfikirdi. Yine gazetenin belirttiğine göre, bir haftadan daha az bir sürede 80'den çok sivil ve asker, devletin güvenliğine kast ettikleri gerekçesiyle suçlu bulunmuştu.⁹¹⁴ Fransız-İngiliz filosunun 18 Mart 1915'te, Çanakkale'de aldıkları yenilgi sonrası Fransız basınında bu ve buna benzer haberlerini arttığı görülmektedir. Osmanlı kabinesinde ateşkes isteyenlerin, halkla devlet arasında ayrışmanın olduğuna dair haberler Fransız kamuoyunun savaşa dair motivasyonunu yüksek tutma çabası olarak değerlendirilebilir.

Fransız gazeteleri Osmanlı Hükümeti'nin yayınladığı iddia edilen bir bildiriye sütunlarına taşımıştı. Haberi detaylı bir şekilde okuyucularına aktaran *La Croix*, haber için "*Türk Hükümeti'nin Sansasyonel Bildirisi*"⁹¹⁵ başlığını kullanmıştı. Pera'ya asılan afişler ve camilerden anons edilen bildiriye göre, Osmanlı Hükümeti İngiliz ve Fransız donanmalarının İstanbul Boğazı'na gelebileceklerini, bunun sadece yabancı devletlerin donanmalarının geçişleri için olacağını, Sultan'ın şu ana kadar bunu reddettiğini ve konunun bir beka sorunu olmadığını ifade ediyordu. Bildiride halkın şiddetten uzak durmaları söyleniyor, olası durumun üç dört haftalık donanma gösterisinden ibaret olacağı vurgulanmaktaydı. Haberin devamında Enver Paşa'nın yakında Edirne'ye giderek Sultan Reşat için buranın yerleşmeye uygun olup olmadığını tespit edeceği öne sürülüyordu. Enver Paşa, Alman generallerle yaptığı istişareler neticesinde, olası bir işgal durumunda devletin Avrupa kıtasındaki

⁹¹³ Cavit Bey ile Boussenot arasındaki görüşmenin detayları için bkz.: Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.2, ss.160-167.

⁹¹⁴ *L'Humanite*, 26 Mart 1915, s.1.

⁹¹⁵ "Une Proclamation Sensationnelle du Gouvernement Turc", *La Croix*, 31 Mart 1915, s.2.

varlığının devam ettirilmesi adına Sultan Reşat için en iyi seçeneğin Edirne olduğunu düşünmekteydi. Öte yandan İttihat ve Terakki yöneticilerinin başkentin Konya'ya taşınmasını düşündüklerini ileri süren gazete, Konya'nın İttihat ve Terakki'ye düşmanlık besleyen bir şehir olduğunu ifade etmişti.⁹¹⁶

Fransız basını, Boğazların er ya da geç düşeceğini kamuoyunun belleğine işlemek adına, giriştikleri savaşın İstanbul'da ekonomik problemlere yol açtığına dair haberler yapmıştı. Örneğin, *La Croix* kömür kıtlığının İstanbul'da ciddi anlamda hissedilir hale geldiğini, özellikle de kömürden elde edilen elektriğin çalıştırdığı tramvayların durduğunu yazmıştı. Haberin devamında, otoritelerin 45 yaşına kadar olan gayrimüslimleri şehrin savunulmasında kullanılan yapılarda çalışmaya zorladıkları, Türklerin şehirden ayrılmak zorunda kalan müttefik halkların evlerini yağmaladıkları iddia ediliyordu.⁹¹⁷ Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve arkasından Çanakkale'de cephe açılması İstanbul halkını savaşın ağır şartlarıyla başbaşa bırakmış, zaman içinde şehirde açlık ve kıtlık başlamıştı.⁹¹⁸ Boğazların kapatılmasının bunda elbette önemli payı vardı. Halkın yaşadığı kıtlık bir yana, İtilaf güçlerinin Marmara Denizi'ne girme ihtimali de halkın arasında endişeye yol açmıştı. Her geçen gün artarak devam eden askeri hareketlilik Beykoz, Göztepe, Fenerbahçe gibi sahil merkezlerinde alınan tertibatlar ve mevzilenmeler de bu endişeyi güçlendiren unsurlar arasındaydı.⁹¹⁹ Buna ek olarak, Yeşilköy'den Sarayburnu'na kadar ve Anadolu yakasıyla Adalara pek çok batarya yerleştirilmişti.⁹²⁰

L'Humanite'nin Dedeoğlu'dan aldığı bilgilere dayandığı haberde, savaş kabinesinin Padişah'ın önderliğinde sarayda toplanarak İstanbul'un müdafaasını görüştikleri belirtilmişti. Liman von Sanders söz alarak Çanakkale ve İstanbul'daki durumu anlatmış, ardından Alman subayların ve mühendislerin Boğazları müttefiklere karşı savunma adına ellerinden gelen her şeyi yapacaklarını ifade etmişti. Buna rağmen, eğer müttefik donanması Boğazları geçip İstanbul'a varırsa, bu nokta İstanbul'u savunmanın anlamsız olacağını, bu durumda tıpkı Sırpların Avusturya işgalinde yaptıkları gibi başkenti Anadolu'nun iç kesimlerine taşımının doğru olacağını savunmuştu. Ona göre, İstanbul düşse dahi başkent iç kesime

⁹¹⁶ *La Croix*, 31 Mart 1915, s.1.

⁹¹⁷ *La Croix*, 26 Mart 1915, s.1.

⁹¹⁸ Karal, *a.g.e.*, C.9, s.437.

⁹¹⁹ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, ss.299-328.

⁹²⁰ von Sanders, *a.g.e.*, s.73.

kaydırılarak müttefiklere karşı verilen mücadele Anadolu’da devam edebilecekti. Sait Halim Paşa, İstanbul’un tahliyesinin Müslümanlar üzerinde yaratacağı etkiye vurgu yapmıştı. Enver Paşa ise son aylarda pek çok askeri hazırlık yapıldığını, hiç olmazsa İstanbul’un çevresinin savunulmaya devam edilmesi gerektiğini savunmuştu. Toplantının sonunda müttefiklerin Çanakkale Boğazı’ndaki taarruzlarının izlenerek konuyla ilgili kararın sonraya bırakıldığı belirtilmişti.⁹²¹ *L’Humanite*, toplantıyla ilgili edindiği bilgileri okuyucularıyla paylaşmaya devam ediyordu. İddiaya göre, Enver Paşa ve Talat Bey Almanların Osmanlı Devleti’ne ilgisizliğinden şikâyet etmişlerdi. Gerçekleşen toplantıda Von der Goltz Berlin ziyaretinde istişare ettiği Türk taleplerinin cevaplarını paylaşmıştı. Osmanlı Devleti’ne 9 milyarlık bir borç verilebilecekti. Osmanlı Devleti’nin pek çok cephede aynı anda saldırıya maruz kalmasından ötürü, Almanlardan Avusturya ile birlikte Sırbistan’a saldırımları beklenmekteydi. Böylelikle Osmanlı topraklarına yapılan saldırıların bir miktar hafifleyeceği ve dikkatlerin başka tarafta toplanacağı düşünülmekteydi. Von der Goltz bu beklentinin Almanya’da karşılık bulmadığını yine bu toplantıda ifade etmişti. Talat Bey ise Almanya’dan, Bulgaristan’dan gelebilecek olası bir saldırının bertaraf edilmesini istemekteydi. Liman von Sanders, Bulgarlarla dost olduklarını düşünmek için ciddi sebepleri olduğunu ifade etmiş, aksi durumda Edirne ve Çatalca’nın müdafaası için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini söylemişti. Ona göre Türklerin yapması gereken şey Çanakkale’de olabildiğince savunarak düşmanların Boğazlardan girişini ötelemektir. Sırbistan ile ilgili öneri ise atılması gereken ilk adımlardan biri değildi.⁹²²

L’Humanite, İngiliz *Daily Telegraph*’a dayandırdığı bir haberde İstanbul’da yaşamakta olan yarım milyon Ermeni ve Rum’un dört gözle müttefiklerin İstanbul’a giriş yapmalarını bekledikleri öne sürmüştü. Şehirde yaşayan İngiliz ve Fransızlar İstanbul’da rahatça dolaşabilmekteydiler. Gazete, bu durumu Türk otoritelerin düşman ülkesi vatandaşları da olsalar, onlara özgürlükçü davrandığı şeklinde açıklamaktaydı.⁹²³ *Le Daily Telegraph*’ın 20 Nisan 1915 tarihli nüshasına dayandırılan bir haberde, özel bir trenle İstanbul’a 25.000 ton çimentonun getirildiği, bununla İstanbul Boğazı’nın Karadeniz’e bakan kısımlarında, müttefiklerin çıkarma

⁹²¹ *L’Humanite*, 4 Nisan 1915, s.1.

⁹²² *L’Humanite*, 15 Nisan 1915, s.1.

⁹²³ *L’Humanite*, 18 Nisan 1915, s.1.

yapma ihtimaline karşılık güçlendirmeler yapılacağı belirtilmişti.⁹²⁴ Hiç şüphesiz, bu haberler *La Croix*'nın 26 Mart 1915 tarihinde verdiği haberle çelişki oluşturmaktadır.⁹²⁵ Kiliseye yakınlığıyla bilinen *La Croix*, savaşın Müslüman bir ülkeye karşı verildiğinden olsa gerek, gerçek dışı bilgilerle kendini savaşın uç bir pozisyonunda konumlandırmayı tercih etmiştir. Gazetenin bu yönelimiyle daha önceki bölümlerde karşılaşıldığı gibi bundan sonraki bölümlerde de zaman zaman karşılaşılacaktır.

Çıkarmayla ilgili *L'Humanite*'de yazılanlar *Le Temps*'ın verdiği bilgilerin özeti niteliğindedir. Mükerrer haberlerin haricinde, *L'Humanite* İstanbul'daki askeri kademedede bazı sıkıntıların olduğunu ileri sürmüştü. Gazeteye göre, Liman von Sanders ile Von der Goltz arasında yetki mücadelesi vardı. Ayrıca İstanbul'da önlemeyen kıtlık sorununun askeri kademelerde endişe yarattığı ileri sürülmüştü.⁹²⁶ *La Croix* da aynı *Le Temps* gibi *Daily Telegraph*'ın Midilli'den edinerek yaptığı haberi alıntılıyordu. *La Croix*'nın verdiği bilgilerde çıkarmanın Gelibolu yarımadasının dört farklı bölgesinden gerçekleştiği yer almaktaydı. Bunlar Batı Ucu, İlyas Baba Tepesi, Saros Körfezi'ndeki Yeniköy ve Kumkale yakınlarıydı.⁹²⁷ İngilizler çıkarmayı Avrupa yakasında, Fransızlar⁹²⁸ ise Anadolu yakasında gerçekleştirmişlerdi.⁹²⁹

Bu sırada İstinye'deki tersanede onarıma alınan, *Goeben* zırhlısının olduğu bölgeye kimse sokulmadığı, girenlerin ölüm cezasına çarptırılacağı yazılmıştı. Ayrıca zırhlının motorunda meydana gelen patlama neticesinde pek çok Alman çalışanın öldüğü haberi gelmişti. Alman subayların kullandığı *General* isimli gemi haricinde İstanbul'daki tüm buharlı gemiler Haliç'e çekilmekteydi. Alman Büyükelçinin Konya'ya gitmek için hazırlık yaptığı öne sürülmüştü.⁹³⁰

L'Humanite "İstanbul'da Alınan Bazı Önlemler" başlığıyla verdiği haberde kuşatma boyunca silah satışının yasaklandığını, silah dükkânlarının kapatıldığını belirtmişti. Polisler İstanbul'daki silah dükkânlarındaki envanterlere sahipti ve

⁹²⁴ *Le Temps*, 22 Nisan 1915, s.2.

⁹²⁵ Bkz.: 916 no'lu dipnot.

⁹²⁶ *L'Humanite*, 1 Mayıs 1915, s.1.

⁹²⁷ *La Croix*'nın verdiği yer adları tam olarak doğru değildir. Bununla ilgili gerekli kaynaklar 837 no'lu dipnotta verilmiştir.

⁹²⁸ Fransızların Beşik'e yaptıkları gösteri çıkarması, Çanakkale'nin Anadolu yakasındaki Osmanlı ordusunu yerlerinde tutmak için yapılmıştı. Bilgi için bkz.: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.8, ss.212-213.

⁹²⁹ *La Croix*, 1 Mayıs 1915, s.1.

⁹³⁰ *L'Humanite*, 2 Mayıs 1915, s.3.

bunlara el koyma hakkı vardı. Ayrıca polisin herhangi bir zamanda, herhangi bir yeri aramaya da hakkı vardı. Polise bildirilmemiş silahlara sahip olanlar askeri mahkemeye çıkarılacak ve ölümle yargılanacaklardı.⁹³¹

Savaş başladığında, İstanbul'da insanların ihtiyacını karşılayacak gıda sirkülasyonu olmasına rağmen gerek telaştan gerekse fırsatçılıktan dolayı kimi insanların istifçiliğe yönelmesi kıtlık ve pahalılığa neden olmuştu. Karadeniz'deki Rus donanmasının varlığı Kastamonu'dan kömür sevkiyatını tehdit etmeye başlamış, Rusya'dan ithal edilen gazyağı da zor bulunur hale gelmişti. Zaten seferberliğin başlamasıyla birlikte çıkarılan bir kanunla, devletin gerek görmesi halinde nakil vasıtalarına, yiyecek ve giyecek maddelerine el koyma yetkisi verilmişti. Kırıldaki genç nüfus çift hayvanlarıyla birlikte ordunun emrine alınmış, bu durum ekili arazi miktarının ciddi biçimde düşmesine neden olmuştu. Halkın büyük kısmının parası vesika ekmeği denen düşük fiyatlı ekmeğe anca yetiyordu. Ancak hem un tedarikinde sıkıntıların yaşanması hem de kimi fırsatçıların piyasadan yüklü miktarda un istiflemesi vesika ekmeğinin içeriğinde taşış yapılmasına sebep olmuştu. Ekmeğin içine un haricinde mısır koçanı, paspal, saman tohumu, süpürge tohumu, hayvan yemi, kum, toprak gibi maddeler konuyordu.⁹³² Fransız basını cephede yaşananların İstanbul'daki etkilerine zaman zaman ayrı bir başlık altında değiniyordu. İstanbul'daki hastaneler yaralılarla dolup taşmış, bazı evlere yaralılara bakmak için el konulmuş ve ayrıca eczanelerde ilaç sıkıntısı ortaya çıkmıştı. Şehirde tifüs salgını belirmişti.⁹³³ İstanbul'daki un üretimi azalmış ve buna bağlı olarak ekmek üretimi, tüketimi karşılamaz hale gelmişti.⁹³⁴ *Le Temps*'un 4 Temmuz 1915 tarihli nüshasında, Türk ve Alman ajanların Romanya'dan cephanelik getirmeye, İstanbul'daki kömür kıtlığını telafi edebilmek için petrol ve benzin tedarik etmeye çalıştıklarını öne sürülüyordu.⁹³⁵ Bu tip haberlerin yapılmasındaki sebeplerden biri de hiç şüphesiz, kamuoyunda tarafsız Romanya'ya karşı baskı unsuru oluşturmaktı.

Le Petit Journal'in "*Fransızların İstanbul'daki Durumu*" başlıklı haberinde, İstanbul'da yaşadığı düşünülen bir Fransız'ın mektubuna yer verilmişti. Mektup 1 Haziran 1915'te yazılmış ve 9 Temmuz'da ellerine geçebilmişti. Mektubun sahibi

⁹³¹ "Precautions a Constantinople", *L'Humanite*, 28 Mayıs 1915, s.3.

⁹³² Ögün, "Savaşın Osmanlı Mizah ve Karikatürüne Yansıyan Acı Yüzü: I. Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Kıtlık, Karaborsa ve Vurgunculuk", *History Studies*, C.10, S.1, Şubat 2018, ss.149-161. Detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.16, S.32, Bahar 2016.

⁹³³ *Le Temps*, 8 Haziran 1915, s.2.

⁹³⁴ *Le Temps*, 10 Haziran 1915, s.2.

⁹³⁵ *Le Temps*, 4 Temmuz 1915, s.2.

olan Fransız, İstanbul'da ölen bir başka Fransız vatandaş için gazeteye ölüm ilanı vermenin bile sansüre takıldığını söyleyerek içinde bulundukları şartların nasıl ağır olduğunu kendince gözler önüne serdiğini ifade ediyordu. İstanbul polisi cenaze için korteje dahi izin vermemişti. Hastane şapelinde yapılan cenazeden sonra, küçük gruplar halinde son duaların yapıldığı Saint-Esprit Katedraline gitmişlerdi. Kendilerini komplocular gibi hissettiklerini söyleyen mektubun sahibi, bunun bir şeref olduğu yakıştırmasını yapıyordu. Bu konu bir yana, yazar 10 gün içerisinde şehirdeki dükkânlardan Fransızca ve İngilizce ifadelerin kaldırılması emredildiğini, her gün yeni bir can sıkıcı gelişmenin yaşandığını ifade etmişti. Şehirdeki hayatın pahalılaşmasının nedenini ablukaya bağlayabilen yazar, şehirde kömür kıtlığı olduğunu, bir bidon (18 litre) petrolün 17 frank olmasına rağmen çok zor bulunduğunu, bayat bir ekmeği ve unu dahi bulmanın özleneceğini öne sürmüştü.⁹³⁶ Pek tabii savaş, savaşan devletlerde yaşayan insanları zor koşullara sürüklemekteydi. Pek çok cephede aynı anda çarpışan ve gerek ekonomik gerekse endüstriyel anlamda zayıf olan Osmanlı Devleti'nde buna benzer durumların yaşanması son derece normaldi. Fransa'nın Çanakkale'de Osmanlı Devleti'ne saldırdığı bir zamanda, İstanbul'da yaşayan bir Fransız'ın yaşadığı zorlukları, basının müşküliyat olarak göstermesi, bunun propaganda malzemesinden ibaret olduğunu düşündürmektedir.

Çanakkale'de işler İtilaf güçlerinin istediği gibi gitmediğinde, cepheden gelen haberlerin içeriği de değişmekteydi. Haberler savaşla ilgili olmaktan çok Osmanlı Devleti'nde yaşandığı öne sürülen kimi olumsuzluklarla ilgili olmaktaydı. Fransız gazeteleri bu tip haberleri genellikle başka ülkelerde yayınlanan gazetelerden almaktaydılar. *Le Temps*'un "*Türk Ordusundaki Hoşnutsuzluk*" başlığıyla yayınladığı haberde Edirne'de bulunan askerler arasında ayaklanma zemininin oluşmaya başladığını öne sürmüştü. Öyle ki, Edirne'deki askerler İstanbul'a gitmeyi reddediyorlardı; çünkü oradan Çanakkale'ye gönderileceklerini biliyorlardı. Habere göre, hoşnutsuzluk bununla da sınırlı değildi. Türk askerlerin Alman subaylardan da rahatsızlık duydukları belirtilmişti. Enver Paşa'nın Jön Türkler tarafından Edirne'ye çağırıldığı, bir komponun ifşası neticesinde 50 kadar asker ve subayın ya asıldığı ya da vurulduğu iddia edilmişti.⁹³⁷

Pek çok anıda, Osmanlı ordusundaki birçok subayın, Alman subayların varlığından rahatsızlık duydukları bilinmekle birlikte, Mustafa Kemal Paşa da

⁹³⁶ "La Situation des Français a Constantinople", *Le Petit Journal*, 13 Temmuz 1915, s.3.

⁹³⁷ "Le Mecontentement dans l'Armée Turque", *Le Temps*, 20 Temmuz 1915, s.2.

anılarında bunu açıkça dile getirmişti.⁹³⁸ *Le Temps*'da yer alan bu haberin içeriğinden de anlaşıldığı üzere, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde Türk ordusunda bu rahatsızlıktan dolayı bir ayaklanma çıkacağı beklentisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu tip olumsuz haberlere bir başka örneğe *Preporetz* isimli Bulgar gazetesine dayandırılan, Türk ordusundaki Hristiyanların şiddet gösterdikleri ve talanda bulundukları gerekçesiyle silahsızlandırıldıklarının belirtildiği haberdir⁹³⁹. Özellikle Sarıkamış Harekâtı'ndan sonra Osmanlı ordusunda Ermenilere güven iyice azalmış ve bununla ilgili olarak 25 Şubat 1915'te Harbiye Nezareti'nden tüm ordu ve kolordu komutanlıklarına tamim gönderilmiştir⁹⁴⁰. Yine bu minvalde bir başka haber de hazineye para akışı sağlanması adına, kırsaldaki halkın özel bir vergiye tabi tutulduğuydu.⁹⁴¹

1 Şubat 1916'da Veliaht Yusuf İzzeddin'in Zincirlikuyu'daki köşkünde, sabah saat 07.30 sularında ölü bulunması Fransız gazetelerinin dikkatinden kaçmamıştı.⁹⁴² Gazeteler, İstanbul'dan aldıkları bilgiler uyarınca birbirlerini tekrar eden bilgiler vermişlerdi. Fransız gazeteleri ağız birliği etmişçesine, olayın intihar vakası olduğu açıklamasına inanmamaktaydılar. *Le Petit Journal*, "*Türkiye'nin Veliaht Prensinin Esrarengiz İntiharı*" başlığını atmış, otopsi raporunu İstanbul'un seçkin hekimlerinin hazırladığı, bunun bir intihar olduğunun belirtildiğini söylüyordu. İstanbul'dan gelen bilgilerin haricinde gazeteler Yusuf İzzeddin'in öldürülmüş olabileceğine işaret etmişlerdi. *Le Petit Parisien*, İstanbul'da kimsenin bunun bir intihar olduğuna inanmadığını iddia etmişti. Yusuf İzzeddin'in İtilaf Devletleri'yle barış masasına oturmak istemesi, İttihat ve Terakki politikalarından ve Almanlardan farklı düşünmesinin buna sebep olmuş olabileceği üzerinde durulmuştu.⁹⁴³ *Le Petit Journal* bir gün sonraki baskısında konuyla ilgili düşüncesini keskinleştiren bir karikatür paylaşmıştı. Karikatürde Yusuf İzzeddin arkada kanepede

⁹³⁸ Bunun en canlı örneklerinden biri, Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordularında görevli iken Alman General Falkenheim'le arasında çıkan anlaşmazlık ve onu Osmanlı Harbiye Nezareti'ne şikâyetidir: İğdemir, *a.g.m.*, ss.505-515. Ayrıca bkz.: Binbaşı Mahmut, "Seddülbahirde İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları", *Askerî Mecmua*, İstanbul, S.90, Eylül 1933, ss. 307-322; *Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat*, (Yayına Haz.: Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul, 1996.

⁹³⁹ *Le Temps*, 24 Ağustos 1915, s.2.

⁹⁴⁰ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.85, Ermeni Belgeleri, Özel Sayı.3, ATASE Yayınları, Ekim 1985, Ankara, ss.23-24.

⁹⁴¹ *Le Temps*, 24 Ağustos 1915, s.2.

⁹⁴² "Mysterieux Suicide du Prince Heritier de Turquie", *Le Petit Journal*, 3 Şubat 1916, s.1.

⁹⁴³ "L'Heritier du Trone Ottoman est Mort", *Le Petit Parisien*, 3 Şubat 1916, s.1.

oturmakta, ön tarafta ise pelerinli bir Alman askeri Türk askerine kâğıt uzatarak şunu söylemişti: “Her şey hazır efendim, tıbbi rapor bile.”⁹⁴⁴

Le Petit Journal, 4 Şubat 1916

5.5. İtilaf Donanmasının Çekilme Harekâtı ve Yankıları

Çanakkale Savaşı’nın da tıpkı Dünya Savaşı gibi kısa sürede sonuçlanacağını düşünen İngilizler bu öngörülerinde de yanılmışlardı. Rusları savaşta tutmanın yolunun Boğazları ele geçirmekten geçtiğini düşünen Winston Churchill’in planı tutmamıştı. 1915 yılının Kasım ayına gelindiğinde İngilizlerin kayıpları umulmadık seviyeye gelmişti. Çanakkale’de istenen neticenin alınamaması bir yana, yaşanan kayıpların ağırlığı Churchill’i 15 Kasım 1915’te istifaya sürüklemişti. Parlamentoda kendisini savunan Churchill, ifa edilen planın diğerlerinin içinde en iyisi olduğunu söylemiş, ancak mevcut durumun sorumluluğundan kaçmayacağını da belirtmişti. O, kendiyile ilgili sorumluluğu aldığını söylerken savaş öncesi keşiflerde bulunanları ve planı hazırlayanları eleştirmekten geri durmamıştı.⁹⁴⁵

Bulgaristan’ın İttifak bloğunun yanında yerini almasıyla birlikte, Balkan ülkelerinin yavaş yavaş savaşın içine çekilmesi, Kasım ve Aralık aylarında Fransız basını en çok meşgul eden konulardan biri olmuş, bu süreçte Osmanlı Devleti’yle ilgili haberler yok denecek kadar azalmıştı. Buna ek olarak, İtilaf Devletleri’nin Çanakkale’de hedeflerine ulaşamamaları da Çanakkale’de olan bitenleri anlatan

⁹⁴⁴ “Le Prince Heritier de Turquie a ete Assassine”, *Le Petit Journal*, 4 Şubat 1916, s.1.

⁹⁴⁵ *L’Humanite*, 16 Kasım 1915, s.3.

haber sütunlarını bir hayli küçültmüştü. Ancak cephedeki önemli bir kırılma her gazetede olmasa da bazılarında kendine yer bulabilmişti: İngiliz orduları Suvla'dan çekilmişlerdi. Çekilmenin herhangi bir zorluk yaşanmadan gerçekleştirildiği bildirilmişti.⁹⁴⁶ Hatta *Le Temps*, “*Türkler müdahale etme fırsatı bulamadan bu hassas operasyon tam anlamıyla başarıldı ve birlikler müttefikler arasında kararlaştırılan plan uyarınca başka bir operasyon bölgesine taşındı*”⁹⁴⁷ diyerek çekilme operasyonuna başarı bile atfedebilmişti. Gelibolu dolaylarında devam eden çekilme hareketine “*başarılı çekilme operasyonu*” nitelemesi yapan gazeteler, bu tutumlarını diğer günler boyunca devam ettirmişlerdi.⁹⁴⁸ Hiç şüphesiz, kayıpsız gerçekleşen bir çekilme operasyonu, kayıpsız hallolduğu için başarı sayılabilirdi. Ancak Boğazlar üzerinden İstanbul’u işgal ederek Osmanlı Devleti’ni savaş dışı bırakıp, Rusya’ya sıcak denizlerden gelecek yardımın önünü açma hevesiyle girişilmiş bir savaşta başarı elde edilememesi ve kayıpsız çekilme haberlerine başarı niteliği yüklenmesi hem kamuoyu oluşturmadaki algı yönetimi hem de *Union Sacre* felsefesinin tek vücut anlayışının bozulmaması açısından önemlidir.

Le Temps, İtilaf ordularının Gelibolu’dan çekilmelerini ustaca anlatmıştı. Çekilme sırasında tüm teçhizatın taşındığını, bu esnada yalnızca bir İngiliz askerinin yaralandığını ve çekilmenin başarıyla gerçekleştiğini anlatmıştı. Fransız Savaş bürosu İngilizlerin 114.000 ölü ve yaralı olduğu yolunda açıklama yaptıklarını, buna karşın Fransız ordusunun görevini şanlı bir şekilde ifa ettiğini öne sürmüştü. Gazete, kendince çekilmenin sebeplerini de sıralamıştı. Çanakkale taarruzu Ruslara Akdeniz bağlantısı açmak için gerçekleştirilmişti. Ancak Balkanlarda yaşanan son gelişmeler neticesinde Bulgaristan ile Almanya’nın Sırbistan kavşağında birleşmeleri, Makedonya’daki İngiliz-Fransız hareketi ve Türklerin Doğu’daki operasyon hazırlıkları bu fedakârlığı imkânsız kılıyordu. İtilaf güçlerinin bugüne kadar yaşadığı kayıplar ve çabalar ise yine aynı ustalıkla anlatılmıştı. Gazeteye göre, Çanakkale taarruzu Türklere en iyi birliklerini kaybettirmişti ve bu savaşın ilerleyen dönemlerine İtilaf Devletleri’ne avantaj sağlayacaktı.⁹⁴⁹

Yazar Stephen Pichon ise bu çekilmeye daha farklı bakabilmişti. 8 Şubat 1915’te başlayan 8 Ocak 1916’da biten Çanakkale taarruzunda istenen sonuç alınamadığı gibi bu taarruz çok pahalıya mal olmuştu. İngilizlerin kaybı bir yana,

⁹⁴⁶ *Le Petit Parisien*, 21 Aralık 1915, s.1.

⁹⁴⁷ “Problemes d’Orient”, *Le Temps*, 22 Aralık 1915, s.1.

⁹⁴⁸ *Le Petit Journal*, 10 Ocak 1916, s.1.

⁹⁴⁹ *Le Temps*, 11 Ocak 1916, s.1.

Fransızların askeri kaybı henüz tam olarak belirlenememişti. Pichon, savaşta istenen sonucun elde edilememiş olmasının sebebinin taarruzun geç başlamış olmasına bağlıyordu. 12 Ağustos 1914'te *Bone* ve *Philippeville*'i bombalayıp 24 Eylül 1914'te Karadeniz'e giren *Goeben* ve *Breslau*, 17 Ekim 1914'te Türk donanması komutasında Rus filosu aramaya açılmışlardı. Kısacası, Çanakkale taarruzunun *Goeben* ve *Breslau*'un Osmanlı Devleti sularına gelmeden başlamış olması gerektiğini savunmuştu.⁹⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin Galiçya'ya asker gönderme kararını alması Fransız basınında ancak Ağustos ayının başlarında kendine yer bulmuş, orta sayfalarda çok kısa olarak geçilmişti. Habere göre, konuyla ilgili olarak Türklerle uzun süredir görüşülüyordu ve asker göndermenin şartları üzerinde müzakereler sürdürülmekteydi.⁹⁵¹ İtilaf güçleri Çanakkale'yi terk etmişler, Kut-ül Amare'deki İngiliz ordusu olduğu gibi esir edilmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşta başarı sağladığını söylemek pek mümkün değildi. Zira ülkenin Ortadoğu'da bulunan topraklarında yer yer kaynamalar yaşanıyor, diğer taraftan Ruslar Anadolu'nun içlerine doğru sert biçimde yürüyorlardı. Buna karşın müttefiklerine yardımcı olmak amacıyla Galiçya'ya asker gönderilmişti. Savaşta belli bir gruba dâhil olan ülke elbette sadece kendini düşünemezdi. İçinde bulunduğu bloğun diğer üyelerine yardım etmek, ortak politikalara iştirak etmek müttefiklik antlaşmalarının olmazsa olmazlarındandı. İşte bu itibarla, 28 Ağustos 1916'da Avusturya-Macaristan'a savaş ilan ederek savaşa dâhil olan Romanya'nın hamlesi üzerine, Osmanlı Devleti de Romanya'ya savaş ilan etmişti.⁹⁵² Bu gelişmenin devamında konuyla ilgili basına yansıyan gelişme olmadığı görülmüştü. Ancak Romanya'ya savaş ilan edilmesinin İstanbul halkının zaten kötüleşmiş olan yaşam şartlarına etkileri olduğuna dair irili ufaklı haberler çıkmıştı. Savaş ilanının özellikle gıda fiyatlarını etkilediği yazılmış, buna bağlı olarak un, petrol, kibrit fiyatlarının daha da artmasını önlemek adına İstanbul yönetiminin birtakım önlemler aldığı belirtilmişti.⁹⁵³

⁹⁵⁰ Stephen Pichon, "L'abandon des Dardanelles", *Le Petit Journal*, 12 Ocak 1916, s.1.

⁹⁵¹ *Le Petit Parisien*, 2 Ağustos 1916, s.3; *Le Petit Journal*, 2 Ağustos 1916, s.3.

⁹⁵² *Le Petit Parisien*, 31 Ağustos 1916, s.3.

⁹⁵³ *Le Petit Parisien*, 3 Eylül 1916, s.3.

VI.BÖLÜM

6. İNGİLTERE’NİN ORTADOĞU TAARRUZUNUN FRANSA’DAKİ YANKILARI

6.1. Mezopotamya Taarruzu

XIX. yüzyılda petrolün önemi iyice anlaşılmış ve Ortadoğu coğrafyasında zengin petrol yataklarının varlığı ortaya çıkmıştı.⁹⁵⁴ Almanların Ortadoğu coğrafyasında, zaman içerisinde elde ettiği imtiyazlar, İngiltere’nin menfaatleriyle ters düşmekteydi. Berlin-Bağdat demiryolu hattı projesi, İngiltere’nin sömürgeleri için tehdit unsuru olarak görülmekteydi. Ayrıca, rayların geçtiği alanın 20’şer millik sağ ve sol taraflarında kalan topraklardan çıkacak kaynakların işletim haklarını içeren imtiyazlar da verilmişti. Basra’da Almanların liman kurmasına da olanak tanıyan bu imtiyaz İngiltere ve Fransa’nın ciddi tepkisini çekmişti.⁹⁵⁵ 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti’nin Rus limanlarını bombardıman ederek savaşa dâhil olması üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti’ne karşı birden çok cephede savaşa girmiştir. İngilizler, bir taraftan Fransızlarla birlikte Çanakkale’de Boğazları yarmaya çalışırken diğer taraftan Mezopotamya bölgesinde taarruza kalkışmışlardı. İngiltere, Basra Körfezi’nde ve Irak’ta işgale kalkışarak Osmanlı Devleti ve Almanya’nın bölgedeki petrollerden yararlanmalarının önüne geçecekti. İngilizlerin sömürge yolları üzerinde bulunan ve nüfuzu altına almayı planladığı yerler ele geçirilmiş olacaktı. Alman donanmasının Basra Körfezi’nde üslenerek Hint Denizi’nde tehdit unsuru olarak ortaya çıkabilme ihtimalinin önüne geçilecekti. Ortadoğu’da açılacak cephele Osmanlı ordusunun dağılık halde bulunmasına yol açacak, Osmanlı ordularının İngiliz sömürgesinde bulunan Müslümanlara ulaşma ihtimali bertaraf olacaktı.⁹⁵⁶

2 Ağustos 1914’te Osmanlı Devleti’nin Almanya ile imzaladığı gizli ittifak antlaşması neticesinde, Osmanlı ordusu seferberliğe girerek Iraktaki kuvvetlerini

⁹⁵⁴ Stephen Hemsley Longrigg, *Oil in the Middle East*, Oxford University Press, London, 1954, ss.13-14.

⁹⁵⁵ Arhangelos Gavriel, *Anadolu ve Bağdat Demir Yolları İdaresinin İç Yüzü*, İstanbul Mahmud Bey Matbaası, 1327, s.s.71-97’den akt.: Mustafa Albayrak, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, *OTAM*, S.6, 1995, s.19.

⁹⁵⁶ Yavuz Ölçen, *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s.5.

yeniden teşkilatlandırmıştı. Irak'tan bir saldırı gelmeyeceğini hesaplayan Osmanlı Devleti buradaki birliklerinin bir kısmını farklı bölgelere sevk etmişti. Buna göre; 3. Ordu Müfettişliği'ne bağlı olan 12. Kolordu Suriye'deki 4. Ordu'ya, 13. Kolordu ise Doğu Cephesi'ndeki 3. Ordu'ya bağlandı. 4. Ordu Müfettişliği'nin adı da Irak ve Havalisi Komutanlığı olarak değiştirilerek 38. Tümen'den teşkil edildi ve kumandanlığına Cavit Paşa⁹⁵⁷ getirildi. Savaşın başında 38. Tümene bağlı altı hudut taburu, dokuz seyyar jandarma taburu ile *Marmaris* gambotu, altı silahlı motor, altı nehir vapurdan ibaret bir nehir filosu da vardı. Irak ve Havalisi Komutanlığı'ndaki toplam personel sayısı 23.334 iken 15.963 tüfek, üç ağır makineli tüfek, 36 top ve 1.099 koşum hayvanı bulunmaktaydı.⁹⁵⁸ Buna karşılık İngilizler 15 Ekim 1914'te 16.000'i Hint kökenli olmak üzere toplam 20.500 kişilik bir tümeni Bahreyn Adalarına çıkartmışlardı.⁹⁵⁹

İngilizler, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasıyla birlikte, vakit kaybetmeden Mezopotamya bölgesine doğru işgale girişmişlerdi. Fransız basınının konuya olan yaklaşımı genel olarak ele alındığında, İngiltere'nin Mezopotamya taaruzunun birincil öneme sahip haberler arasında yer almadığı görülmektedir. Çoğunlukla bölgedeki askeri hareketliliklerle ilgili kısa bilgiler verilmiş olmakla birlikte, Osmanlı Devleti aleyhinde çeşitli propaganda yazıları çıkmıştır.

3 Kasım 1914'de İngiliz filosu Şattülarap açıklarına gelerek El Fav'a bir müfreze asker çıkardı.⁹⁶⁰ 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden İngiltere, Osmanlı topraklarına taarruz etmeye başlamış ve yine aynı gün Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etmişti.⁹⁶¹ 6 Kasım'da El Fav'daki İngiliz ordusuyla Osmanlı ordusuna bağlı birlikler arasında yoğun çatışmalar yaşandı ve El Fav İngilizler

⁹⁵⁷ 1862 yılında doğan Cavid Paşa, 1885 yılında Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olmuş, Balkan Savaşları'nda İstanbul Boğazı ve Havalisi Komutanlığı yapmıştır. 6 Ocak 1914'te IV. Ordu Müfettişi olduktan hemen sonra, 25 Ocak 1914'te emekli olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte seferberliğin ilan edilmesiyle yeniden göreve dönerek önce 4. Ordu Komutanlığı'na ardından 29 Ağustos 1914'te Irak ve Havalisi Komutanlığı'na atanmıştır. 30 Temmuz 1923 seçimlerinde Canik Vekili olarak Meclis'e giren Cavid Paşa 1932 yılında vefat etmiştir. Kaynak için bkz.: *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, s.117.

⁹⁵⁸ Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", ss.391-392.

⁹⁵⁹ Karal, *a.g.e.*, C.9, s.486.

⁹⁶⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.3, K.1, s.69.

⁹⁶¹ *L'Humanite*, 6 Kasım 1914. Ayrıca bkz.: Salahi R. Sonyel, "İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türkleri'nin Varlık Savaşı: 1880-1960", *Belleten*, C.59, S.224, 1995, s.167.

tarafından işgal edildi.⁹⁶² *Le Petit Journal* yaşanan çatışmalarla ilgili olarak, Osmanlı ordusunun birkaç gün sonra El Fav'daki İngiliz askerlerine saldırdığını ancak başarılı olamadığını yazmıştı.⁹⁶³ 8-10 Kasım tarihleri arasında gerçekleşen savaşlarda Şattularap İngilizler tarafından işgal edilince, 10 Kasım'da Cavid Paşa Basra'ya gelerek birliklerini Şattularap'ın kuzeyine çekmişti.⁹⁶⁴ Cavid Paşa kuvvetlerini toplayıp mevzilenmek adına, Fırat ve Dicle nehirlerinin kesiştiği stratejik bir mevki olan Kurna'ya çekilmeyi uygun bulmuştu. Bu geri çekilme ileride Osmanlı ordusuna büyük fayda sağlayacak olmakla birlikte, 23 Kasım 1914'te Basra'nın bütünüyle İngilizler tarafından işgaline yol açmıştı.⁹⁶⁵

21 Kasım 1914'te, İngilizler Basra'nın Türkler tarafından boşaltıldığını haber almaları üzerine, General Barret'in emriyle kenti işgal etmek için harekete geçmişlerdi.⁹⁶⁶ Ertesi gün İngilizler, Basra'nın güneyinde bir ordugâh kurdular ve Basra'da kontrolü tamamen ele geçirdiler.⁹⁶⁷ Basra, hiç şüphesiz stratejik öneme sahip bir şehirdi. Körfeze girildiğinde, Mezopotamya'nın anahtarını elinde tutan konuma sahipti. İngilizler XIX. yüzyılın sonlarında İskenderun, Bağdat, Musul ve Basra'dan geçen ve oradan da Kuveyt'e bağlanan bir demiryolu hattı projesini gündeme getirmişlerdi.⁹⁶⁸ Almanlar da Berlin-Bağdat demiryolu projesinin Basra'ya kadar uzatılması konusunda hevesliydi. Almanların Basra'ya kadar uzanan demiryolu hattı projesi, İngilizler için Hindistan yolunun güvenliğini açısından tehdit oluşturabilirdi. 1900'lü yılların başında İngilizlerle Almanların kendi aralarında yaptıkları görüşmeler neticesinde, Almanlar demiryolu ağını Basra'ya uzatmaktan vazgeçmişlerdi.⁹⁶⁹ Ancak savaşın çıkması ve bu iki ülkenin birbirine düşman olması, Basra özelinde çözülmüş olan menfaat çatışmasını tekrardan ortaya çıkarabilirdi. Olaya bu açıdan bakıldığında, İngilizlerin süratle Basra'ya doğru hızla ilerlemelerinin altında yatan sebep daha kolay anlaşılabilir. Gazeteler, 25 Kasım 1914'te Londra kaynaklı haberlerde İngilizlerin Basra'yı işgal ettiğini yazmışlardı.⁹⁷⁰ *Le Petit Journal*, 18 Kasım'da El Fav'yu işgal eden İngilizlerin

⁹⁶² Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s.70.

⁹⁶³ *Le Petit Journal*, 17 Kasım 1914, s.3.

⁹⁶⁴ Sabis, *A.g.e.*, ss.215-216.

⁹⁶⁵ Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", s.394.

⁹⁶⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.3, K.1, ss.85-87.

⁹⁶⁷ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1, s.399.

⁹⁶⁸ Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.23, Erzurum, 2004, ss.219-220.

⁹⁶⁹ Mehmet Beşirli, *A.g.m.*, s.221.

⁹⁷⁰ Örnek için bkz.: "La Prise de Bassorah", *L'Humanite*, 25 Kasım 1914, s.2.

Şattularap sahillerine yayılmaya başladıklarını yazmıştı.⁹⁷¹ Basra ve Şattularap'ın İngilizler tarafından işgaliyle ilgili çıkan irili ufaklı haberlerde “İngiliz” ibaresi başlıkta geçiyor olsa da haberin içinde devamlı “*Hint askeri*” ibaresinin yer aldığı görülmektedir. Bundaki amacın Müslümanlık adına Osmanlı Devleti'nin değil Hint Müslümanlarının doğru yolda olduğu imajını yerleştirmek olduğu düşünülebilir.

Le Petit Journal, Şattularap'ın girişinde bulunan El Fav limanında girişilen operasyonlarda, donanma kuvvetlerine Hint askerlerinin yardım ettiğini yazmıştı. İngiltere, hiç şüphesiz İngiliz kanı taşıyan olabildiğince az insanı savaşa göndermek niyetindeydi. Bu nedenle sömürgelerinden topladıkları askerleri öne sürmeleri beklenmedik bir gelişme değildi. Ancak buradaki bir diğer husus da Osmanlı Devleti'nin Cihad-ı Ekber ilan ederek Müslüman dünyayı arkasına alma çabalarını da önlemeye çalışacağını göstermesiydi. Haberin altında, adı haberde hiç geçmediği halde Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın portresi bulunuyordu.⁹⁷² 14 Kasım 1914 tarihinde, Fatih Camii'nde Cihad-ı Ekber ilan edildi. Altında Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin imzasının olduğu ilan Fetva Emiri Ali Haydar Bey tarafından okunmuştu. Buna göre, Müslümanların halifesi sıfatıyla Sultan Reşat tüm Müslümanları düşmana karşı savaşa çağırıyordu. Bu irade ile İslam padişahının savaş emretmesi halinde savaşa katılmanın farz olduğu, savaşa katılmayanların ilahi gazaba, İslam hükümetine karşı savaşan hükümetlerdeki Müslüman askerinin de cehennem ateşine müstehak olduğu ifade edilmişti.⁹⁷³

Cavid Paşa, İngilizleri Basra'ya davet eden birtakım Arap aşiretlerini şikâyet etmişti. Buna ek olarak, başında bulunduğu Irak kökenli askerlerin gereken cesareti ve metaneti gösterebilme kapasitelerinin zayıf olduğunu Harbiye Nezareti'ne bildirerek Türk askeri istemişti. Cavid Paşa'nın taleplerine karşılık olarak, 27 Kasım 1914'te İstanbul'dan iki itfaiye taburu ve iki makineli tüfek bölüğü, Halep civarındaki 12. Kolordu'dan bir alay piyade ile makineli tüfek bölüğünün Irak Cephesi'ne gönderilmesine karar verilmişti.⁹⁷⁴ 4 Aralık 1914'te Kurna'ya taarruz eden İngilizler, 9 Aralık'ta Kurna'yı işgal etmişler ve 38. Tümen'in başındaki Albay

⁹⁷¹ “Les Hostilites contre la Turquie”, *Le Petit Journal*, 18 Kasım 1914, s.3.

⁹⁷² “Les hostilites avec la Turquie”, *Le Petit Journal*, 9 Kasım 1914, s.1.

⁹⁷³ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2013, ss.92-94; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.2, İstanbul, 1981, ss.569-570.

⁹⁷⁴ Sabis, *A.g.e.*, s.391.

Suphi Bey ile ona bağı 45 subay ve 989 er İngilizlere teslim olmuşlardı. Geri kalan birlikler ise Dicle Nehri'nin kuzeyine doğru çekilmişlerdi.⁹⁷⁵

Harbiye Nezareti'nin uygun gördüğü takviye kuvvetler yeterli gelmemişti. Zaten Enver Paşa da Irak'taki İngiliz ilerleyişini oradaki gönüllülerle püskürtebileceğini düşünmekteydi. İlginç bir şekilde Fransız basınında da bu yönde küçük bir haber çıkmıştı. *L'Humanite*, Kerkük mebusu Muhammed Ali Bey'in, 5.000 kişilik gönüllünün İngilizlerin Bağdat yürüyüşünü engellemek için hazır beklediğini İstanbul'a bildirdiği basında yer bulmuştu.⁹⁷⁶ Enver Paşa, 1911'deki Trablusgarp Savaşı'nda Bingazi'ye gitmiş, oradaki yerli halkı ve aşiretleri İtalyanlara karşı örgütleyerek başarılar elde etmişti. Bingazi'de kendisine eşlik edenler arasında Binbaşı Süleyman Askeri Bey de vardı. Enver Paşa'ya göre Süleyman Askeri Bey Bingazi'de uyguladıkları yöntemleri kullanarak Irak'taki İngiliz taarruzunu püskürtebilirdi. Ayrıca Süleyman Askeri Bey daha önce Bağdat Jandarma Komutanlığı da yaptığından Irak'ın topoğrafyasına da hâkimdi. İşte bu düşüncelerle Süleyman Askeri Bey'i bir grup seçme subayla birlikte İngilizlere teslim olan Albay Suphi Bey'in yerine göndermişti.⁹⁷⁷ 20 Aralık 1914 tarihinde ise Albay Süleyman Askeri Bey Cavid Paşa'nın yerine tayin edilerek Irak ve Havalisi Genel Komutanı olmuştu.⁹⁷⁸

Süleyman Askeri Bey Ocak ayının başlarında Basra'yı geri almak adına birliklerini Basra'ya doğru ilerletmiş, İngilizler de buna karşılık bir keşif taarruzu gerçekleştirmişti. 20 Ocak 1915'te gerçekleşen ve adına Zübeyir Muharebesi denilen bu savaşta Süleyman Askeri Bey yaralanmıştı.⁹⁷⁹ Zübeyir Muharebesi'nin ardından İngilizler Mısır'daki 12. Fırkayı Basra'ya göndererek Irak seferi kuvvetlerini kolordu seviyesine çekmişlerdi. Bu arada Irak seferini gerçekleştiren 6. Tümen'in Komutanı General Arthur Barret'in rahatsızlanması üzerine, yerine General Charles Townshend atanmıştı. 12 Nisan 1915'te Fırat havzasından yapılacak bir taarruzla Basra'yı ele geçirmeyi hedefleyen Süleyman Askeri Bey bunda başarılı olamamış, 14 Nisan'da karşı taarruza geçen İngilizler Osmanlı birliklerinin Hamisi'ye kadar

⁹⁷⁵ Sabis, *A.g.e.*, s.392.

⁹⁷⁶ "L'Etendard du Prophete a Damas", *L'Humanite*, 29 Aralık 1914, s.3.

⁹⁷⁷ Sabis, *A.g.e.*, ss.392-393.

⁹⁷⁸ Muharrem Özdemir, *Süleyman Askeri Bey ve Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı Dönemi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.46.

⁹⁷⁹ Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", *Gazi Akademik Bakış*, C.4, S.7, Kış 2010, s.139.

çekilmelerine neden olmuştu. Bercisiyye ve Şuaybe ormanlarında geçen muharebelerde Osmanlı kuvvetleri mağlup olmakla kalmamış, Süleyman Askeri Bey'in Araplardan devşirdiği askerlerin birçoğu da kaçmıştı. Ümitsizliğe kapılan Süleyman Askeri Bey geri çekilme esnasında Bercisiyye koruluğunda intihar etmişti. Bunun üzerine Albay Nurettin Bey⁹⁸⁰ Irak ve Havalisi Komutanlığı görevine atandı.⁹⁸¹

Albay Nurettin Bey Kurna'nın kuzeyi ile Kurna'nın batısında kalan Nasıriye'de bir hat oluşturarak İngiliz güçlerini orada karşılamayı planlamıştı. Gerek elde kalan birliklerin dağınkılığı gerekse bölgedeki arap aşiretlerin Osmanlı karşıtı tutumu bunu mümkün kılmadı. 31 Mayıs 1915'te General Townshend komutasında taarruza geçen İngilizler, Kurna'nın kuzeyindeki Osmanlı savunma hattını dağıtarak Amare'ye doğru ilerlemişler ve 3 Haziran'da da Amare'yi işgal etmişlerdi.⁹⁸² *Le Temps*'un 8 Haziran 1915 tarihli nüshasında, General Townsend'in 3 Haziran'da küçük bir filoyla Amare'ye gelerek Amare valisiyle birlikte 30 subay ve 30 askeri teslim aldığını yazmıştı. Haber, gazetenin ikinci sayfasında, "Türk Cephesi" başlığının alt başlığı olan "Mezopotamya'da" başlığıyla kısaca geçmekteydi. Konuyla ilgili bilgilerin Londra'daki resmi makamlardan aktarıldığı belirtilmişti. Valinin maiyetindekiler de dâhil olmak üzere toplamda 80 subay, 2000 askerin esir alındığı, Türklerle birlikte olan 6 Almandan 2'sinin Araplar tarafından öldürüldüğü, 3'ünün esir edildiği, diğerinin ise akıbetinin bilinmediğine dair bilgiler verilmişti.⁹⁸³ Amare'nin işgaliyle birlikte, Kurna Muharebesi'ndeki Osmanlı birliklerinin komutanı olan Halim Bey ile Amare Kaymakamı Aziz Bey ve 30-40 civarı subay teslim olmuşlardı. İstanbul'dan gönderilen İtfaiye Taburu da kışlalarında teslim olmayı kabul etmişlerdi. General Townshend İtfaiye Taburu'nu teslim almak üzere yanında 25 deniz ve kara subayıyla taburun bulunduğu bölgeye gitmişti.⁹⁸⁴

⁹⁸⁰ Daha sonradan Sakallı Nurettin Paşa olarak bilinecek olan Nurettin Bey 1873 yılında doğmuş, 1895 yılında Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Babası Müşir (Mareşal) Ethme Paşa'nın itirazlarına rağmen İttihat ve Terakki'ye üye oldu. 1911'de Yemen isyanının bastırılmasında, 1913'te Balkan Savaşı'nın son sonlarında görev aldı. Mütareke döneminde İzmir Valiliği. Milli Mücadele'de Merkez Orduğu Komutanlığı görevlerinde bulundu. 1925 yılında Bursa Vekili seçilen Nurettin Bey 1932 yılında İstanbul'da vefat etti. Kaynak için bkz.: *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, ss.31-33.

⁹⁸¹ Sabis, *a.g.e.*, ss.397-399.

⁹⁸² Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Türk Dostu Komutan*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s.54.

⁹⁸³ "En Mesopotamie", *Le Temps*, 8 Haziran 1915, s.2.

⁹⁸⁴ Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.102

İngilizler, Amare'den sonra Nasıriye'yi de işgal etmişlerdi. 28 Temmuz 1915 tarihli bazı gazeteler Nasıriye'nin İngilizler tarafından alındığını yazmışlardı. 24 Temmuz 1915 gecesini İngilizler Fırat Nehri'nden gambotları yüzdürerek şehri bombalamış, 25 Temmuz sabahı ise İngiliz ordusu şehri işgal etmişti. Türk ordusunun 500 kaybına karşılık İngiliz ordusunun 300-400 civarı kaybı olduğu belirtilmişti. Gazete, Basra ve Amare'den sonra Nasıriye'nin İngilizler tarafından işgal edilmesini, Fırat Vadisi operasyonunun ilk aşamasının başarıyla tamamlanması olarak yorumlamıştı.⁹⁸⁵ Buradan Bağdat'a doğru geri çekilen Türk askerlerin Bağdat halkı tarafından istenmediği, Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey ile birlikte ordunun buradan Necef ve Kerbela'ya yöneldiği, ancak buralarda da Şii nüfusun Türk askerlere karşı mücadeleye giriştiğine dair haberler Kahire kaynaklı *Mokattam* gazetesinden alıntılanmıştı. Gazete, imamların Halife Ali'nin kutsal minberine çıkarak halkı Almanların müttefiklerine doğru yürümek için özendirdiğini öne sürerken, buradaki müttefik kelimesini Türkler için kullanmıştı.⁹⁸⁶ Fransız basını, savaş başladığından beri gerek kendi haberleriyle gerekse başka ülkelerin gazetelerinden alıntılanan haberlerle, savaşın Ortadoğu'da cereyan ettiği bölgelerde Osmanlı Devleti'ni Alman müttefiki olarak tanımlamayı tercih ettiği görülmektedir. Fransız basını bu söylemi savaşın en başından beri kullanıyordu. Fransız basını, Almanlarla ittifak yapan Osmanlı Devleti'nin aynı anda cihat ilan etmesinin meşru olamayacağını hem kendi kamuoyuna kabul ettirmeye hem de Arap dünyasında bu algıyı yerleştirerek Arapları Osmanlı Devleti'nden ayıştırmaya çalışmıştır.

Albay Nurettin Bey Nasıriye'nin de elden çıkmasının üzerine, ordusunun üstün İngiliz ordusu karşısında yok olmasını önlemek adına birliklerini daha da kuzeye çekerek mevzilenmeyi uygun bulmuştu. Buna karşılık General Townshend ise kuzeye doğru ilerleyerek Osmanlı ordusunu süpürmek ve yakaladığı yerde yok etmeyi amaçlamaktaydı. 26 Eylül 1915'te Nasıriye'nin kuzeyine doğru taarruz başlatmış ve 29 Eylül'de Kut'ül Amare'yi işgal etmişti. Eldeki imkânlarla Kut'ül-Amare'yi savunmanın mümkün olmadığını düşünen Albay Nurettin Bey, ordusunu bu sefer de Selmanpak'a çekmiş ve General Townshend'in imha planını önlemişti. Osmanlı ordusunun kaçmadığını, düzenli bir şekilde geri çekildiğini haber alan General Townshend takip fikrinden vazgeçmişti. Üstelik bir süredir Osmanlı

⁹⁸⁵ "La Prise de Naserye", *Le Temps*, 28 Temmuz 1915, s.2.

⁹⁸⁶ "La Revolte a Bagdad", *Le Temps*, 5 Ağustos 1915, s.2.

ordusunun Selmanpak'ta hazırlık yaptığına dair istihbarat da almıştı. General Townshend'in bağlı olduğu Britanya Hint Ordusu'nun komutanı Sir John Nixon ise Bağdat'a taarruz edilmesini istemişti. General Townshend Albay Nurettin Bey'in ordusunu manevra kabiliyetiyle yendiğini, cepheden taarruz etmesi halinde muharebeyi kaybedebileceğini, mevcut şartlarda Bağdat'a yürümenin başarısızlıkla sonuçlanacağını düşünüyordu.⁹⁸⁷ İngilizlerin Bağdat'a ilerleme planları yaptığı sırada Bağdat'taki Osmanlı kuvvetleri de Kafkas ve Suriye cephelerinden gönderilen birliklerle takviye edilmekteydi. 51. ve 52. Tümen'den teşkil edilen 18. Kolordu'nun başında Enver Paşa'dan bir yaş küçük olan amcası Albay Halil Bey (Kut) vardı. Albay Halil Bey ordusuyla birlikte Erzurum'dan Bağdat'a hızlıca ve zaiyatsız bir şekilde gitmişti. Ancak kendisi Siirt'te apandisit iltihabı teşhisi konunca, ata binemeyecek olduğundan Siirt Çayı'nın bağlandığı Dicle Nehri üzerinden Musul'a ve oradan da Bağdat'a keleklerle⁹⁸⁸ ulaşmıştı. Tüm Kolordu da keleklerle Dicle Nehri'nden Bağdat'a ulaşmıştı.⁹⁸⁹ Bu takviyelerle birlikte Irak ve Havalisi Komutanlığı 19 top, 52 makineli tüfek ile 20.000 civarında askere ulaşarak İngilizlerle baş edebilecek seviyeye gelmişti.

21 Kasım 1915 tarihinde General Townshend komutasındaki İngilizler Selmanpak yönünde harekete geçmişler, Osmanlı kuvvetleri Selmanpak'ta büyük bir direnç göstererek İngilizleri geri püskürtmüştü. İngilizler bu muharebede 4.500 civarı asker kaybetmişlerdi. Albay Nurettin Bey, ordusunun kayıplarını düşünerek Bağdat civarına çekilme kararı aldıysa da cepheyi bizzat gözetleyen Albay Halil Bey asıl ağır kayıp veren tarafın İngilizler olduğunu söyleyerek, takibe geçme konusunda kendisini ikna etmişti.⁹⁹⁰ 28 Kasım 1915'te takibe kalkışan Osmanlı kuvvetlerinin karşısında hızlıca güneye doğru çekilen İngilizler, Selmanpak'ın 130 kilometre güneyindeki Kut'ül Amare'ye geri dönerek burada savunma pozisyonuna geçmişlerdi.⁹⁹¹

Selmanpak Muharebesi'nin ardından Kafkas Cephesi'nden tümenlerin gelmesiyle birlikte 13. ve 18. Kolordulardan oluşan 6. Ordu Komutanlığı, Irak ve

⁹⁸⁷ Townshend, *a.g.e.*, ss.183-193.

⁹⁸⁸ Şişirilmiş keçi tulumları üzerine bağlanmış ağaçlardan yapılma bir sal çeşidi. Kaynak: Aysel Fedai, "Irak Cephesi'nde Türk Ordusu'nun İaşe ve İkmal Faaliyetleri", *Kutü'l Amare Zafer'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Mardin, 2016, s.63.

⁹⁸⁹ *Bitmeyen Savaşta Kut'ül Amare Halil Paşa'nın Hatıratı*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2016, ss.146-147.

⁹⁹⁰ *A.g.e.*, ss.152-153.

⁹⁹¹ Townshend, *a.g.e.*, s.297.

Havalisi Komutanlığı'nın yerini almıştı. Colman Von der Goltz Paşa, 7 Aralık 1915 tarihinde 6. Ordu Komutanlığı görevini devralmış; bu komutanlığa bağlı Dicle Grubu Kumandanı ise Albay Nurettin Bey olduysa da kısa süre sonra, Goltz Paşa'nın emriyle Albay Halil Bey görevi kendisinden devralmıştı.⁹⁹²

Kut'ül Amare üç tarafı Dicle Nehri'yle çevrili, yarımada şeklinde bir yerleşim yeri olduğundan burada konuşlu İngiliz ordusu sıkışmış durumdaydı. General Townshend'in önünde savaşıarak Osmanlı kuvvetlerini yarmak, karadan ya da Dicle Nehri'nden suyoluyla gelecek yardımla Kut'ül Amare'den çıkmak seçenekleri mevcuttu. O, bu seçeneklerin hepsini sırasıyla deneme yoluna gitmişti. İngilizler Kut'ül Amare'nin hemen kuzeydoğusunda Felahiye mevkiine taarruz etmişlerdi. Felahiye'nin bir ucu Dicle Nehri'ne dayanırken diğer ucu da Süveyce bataklığına uzanıyordu. Albay Halil Bey İngilizlerin buraya taarruz edeceklerini hesaplamış, bataklıkla nehir arasında mevzilenerek Felahiye'ye set çekmişti. 13 Ocak 1916'ta başlayan Felahiye Muharebesi'nde İngilizler 8.000 civarı kayıp verirken, Osmanlı kuvvetleri 500 kadar kayıp vermişti.⁹⁹³ Yine Ocak ayında General Fenton Aylmer komutasındaki Dicle Kolordusu, muhasara altındaki General Townshend'in ordusunu kurtarmak için Osmanlı mevzilerine saldırdıysa da olumlu netice elde edemedi.⁹⁹⁴

1916 yılının Şubat ayına gelindiğinde, Kut'ül Amare'de kuşatma altında kalan İngiliz ordusunun yiyecek stoğu azalmış, salgın hastalıklar kendini göstermeye başlamıştı. Ayrıca bölgedeki Araplar da Osmanlı kuvvetlerinin lehine casusluk faaliyetinde bulunmuştu. General Fenton Aylmer bu sefer Dicle Nehri'nin diğer yakasında, Kut'ül Amare'nin güneyinde bulunan Sabis Tepesi'ne taarruz etme kararı almıştı. 8 Mart 1916'da Sabis'te başlayan muharebelerde İngilizler Osmanlı kuvvetlerinin savunmasını aşamayıp geri çekilmek durumunda kalmışlardı. İngilizlerin Sabis'teki başarısızlığı üzerine General Aylmer görevden alınarak yerine General George Gorringe⁹⁹⁵ atanmıştı. Bu süreçte Albay Halil Bey General

⁹⁹² Şükrü Kanatlı, *Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.8; *Bitmeyen Savaşta Kut'ül Amare Halil Paşa'nın Hatıratı*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2016, ss.156-157.

⁹⁹³ *Bitmeyen Savaşta Kut'ül Amare Halil Paşa'nın Hatıratı*, ss.161-162.

⁹⁹⁴ Townshend, *a.g.e.*, ss.447-448.

⁹⁹⁵ George Frederick Gorringe 1868 yılında Kingston'da doğmuştur. 1891 yılında Teğmen olarak göreve başlamış, 1892-1899 yılları arasında Birleşik Krallığa ait Mısır ordusunda görev yapmıştır. Sudan ve Güney Afrika'da Kraliyet Ordusu adına savaşlara katılan Gorringe 1902-1904 yılları arasında tekrar Mısır'da görev almıştır. 1911 yılında Tümgeneralliğe terfi ederek, en genç generallerden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada İngilizlerin Hint ordusunda

Townshend'e teslim olmasını teklif etmiş ancak olumlu yanıt alamamıştı.⁹⁹⁶ General George Gorringe, 6 Nisan 1916'da ordusunu selefinin yaptığı gibi Felahiye'ye doğru taarruza geçirdi. Taarruzdan netice alamayan İngilizler 17 Nisan, 20 Nisan ve 22 Nisan tarihlerinde tekrar taarruz ettilerse de başarı sağlayamadılar. Bu sefer de *Julnar* isimli erzak yüklü zırhlı gambotu yoğun topçu ateşi altında Kut'ül Amare'ya yanaştırarak erzak ve muhimmat sıkıntısı çeken General Townshend ve maiyetindekilere ulaştırmaya çalıştılar. Ancak Osmanlı ordusunun sahra toplarıyla açılan ateş neticesinde gambot karaya oturmuştu. Kut'ül Amare'ye sıkışan İngiliz ordusunu kurtarmak için gösterilen tüm çabaların akamete uğraması üzerine General Townshend, 29 Nisan 1916 tarihinde birlikleriyle birlikte Osmanlı kuvvetlerine teslim olmuştu.⁹⁹⁷

Fransız basını uzun zamandır Bağdat ve çevresinde yaşanan gelişmelerle ilgili bilgi vermemiş, kayda değer bir gelişme olduğunda dahi son derece küçük bir sütunda özet geçmişti. Kut'ül Amare'de General Townshend'in ve ona bağlı birliklerin ablukaya alındıkları ve Türk ordusuna karşı direndikleri bilinmekteydi. Ancak gazeteler konuyla ilgili detay vermekten kaçınmışlardı. 29 Nisan 1916'ta General Townshend'in esir edilmesi haberi hemen bir gün sonra gazetelerde ilk sayfadan yer bulmuştu. Esir edilen askerlerin sayısı 2.970 Britanyalı, 6.000 civarında Hint kökenli asker olarak yazılmıştı. Fransız basını Townshend ve komutasındaki askerlerin esir alınmasını bir başarısızlık olarak görmemiş aksine olayın kahramanca bir direniş olduğunu öne sürmüştü. *Le Petit Parisien* General Townshend'in 143 günlük kahramanca direnişin sonunda teslim olmak zorunda kaldığını kalın

komutanlık yapmıştır. 1945 yılında, doğduğu yerde vefat etmiştir. Kaynak için bkz.: Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", s.415.

⁹⁹⁶ *Bitmeyen Savaşta Kut-ül Amare Halil Paşa'nın Hatıratı*, ss.165-166.

⁹⁹⁷ *A.g.e.*, ss.168-171. General Townshend, beraberindeki Albay Parr, Yüzbaşı Morland, Portekizli aşçısı, Hintli hizmetçisi ve iki İngiliz emiriyle, Osmanlı subaylarının denetiminde, 12 Mayıs 1916'da Bağdat'tan İstanbul'a gönderildi. 3 Haziran'da İstanbul'a ulaştırılan General Townshend, yaklaşık 2,5 yıllık esaret hayatını Heybeliada ve Büyükdada'da geçirdi. Esareti süresince zaman zaman İstanbul'a gelerek gerek Osmanlı Devleti'nin yetkilileriyle gerekse Amerikan elçiliğindeki yetkililerle görüşmelerde bulunmuştur. 1918 yılının Ekim ayında, mütareke yapılması için Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında arabuluculuk görevinde bulunmuş ve mütarekenin imzalanmasıyla İngiltere'ye dönmüştür. Kaynak için bkz.: Osman Akandere, "İngiliz Generali Townshend'in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.20, S.40, 2020 Bahar, ss.5-23; Ü. Gülsüm Polat, "Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale", *Akademik ORTADOĞU*, C.9, S.2, 2015, ss.131-145.

puntolarla yazmıştı.⁹⁹⁸ *Le Petit Journal* ise Townshend'in esir edilmesini ordusunun mühimmatının tükenmesine bağlamıştı.⁹⁹⁹

Fransa'da basın, müttefiki İngiltere'nin Kut-ül Amare'de uğradığı yenilgiyi General Townshend'in kahramanlık sergilediğini söylemekten öteye gitmemişti. Müttefikleri olan bir ülkenin kendi ordularıyla birlikte önce Çanakkale'den ayrılması, ardından bu hadisenin cereyan etmesi gazetelere yazacak çok fazla bir şey bırakmamıştı. Bunun üzerine Kut-ül Amare'de yaşananlarla ilgili olarak dikkatler Londra'daki ve İngiliz basınındaki akislere yönelmişti. İngiliz basınına göre, Kut-ül Amare'deki teslim olma durumu sürpriz olarak nitelendirilmemişti. Askerlere yiyecek ve mühimmat tedarik edecek olan geminin batmasıyla birlikte bu sonuç zaten beklenmekteydi.¹⁰⁰⁰ İngiliz askeri çevreler askerlerin teslim olmak durumunda kalmalarının sebebini nehirdeki taşkına bağlamış, aksi halde Türklerin General Townshend'i ve askerlerini teslim almalarının mümkün olamayacağını savunmuşlardı.¹⁰⁰¹ *Le Petit Parisien*, Charles Townshend için ayrı bir başlık açmıştı. Bu başlıkta kendisinin büyük bir asker olduğu, hak ettiği şöhreti henüz kazanamadığını, bu mütevazı şahsiyetin Hindistan'da kumandanlık yaptığını unuttuğunu ifade etmişti. General'in Paris'te militer ataşelik görevinde bulunduğu, ana dili gibi Fransızca konuştuğu hatta eşinin bir Fransız olduğu bilgileri de ayrıca verilmişti.¹⁰⁰²

General Townshend ve maiyetindeki askerlerin esir edilmesi Amerika Birleşik Devletleri'nin de dikkatinden kaçmamıştı. Tarihsel bağlarının olduğu İngiltere'nin başına gelen bu olayla ilgili olarak Amerikan Hükümeti de endişelenmişti. Amerikan Dışişleri İstanbul'daki Büyükelçilikleriyle bağlantıya geçerek General Townshend ve askerleriyle ilgili güncel bilgilerin edinilmesini talep etmişti.¹⁰⁰³

İtilaf Devletleri Çanakkale'de pek çok kayıp vererek başarısız olmuş ve geride kalanlar Çanakkale'yi terk etmek durumunda kalmışlardı. Kut-ül Amare'de İngiliz ordusunun kumandanıyla birlikte esir edilmesi başka bir başarısızlık olarak tarihe geçmişti. Osmanlı Devleti topraklarına taarruzlar gerçekleştirerek hem

⁹⁹⁸ "A Kut-El-Amara", *Le Petit Parisien*, 30 Nisan 1916, s.1.

⁹⁹⁹ "Manquant de Munitions le General Townshend Rend Kut-el-Amara", *Le Petit Journal*, 30 Nisan 1916, s.1.

¹⁰⁰⁰ "La Reddition de Kut-El-Amara", *Le Petit Parisien*, 1 Mayıs 1916, s.3.

¹⁰⁰¹ "L'Impression Produite en Angleterre par la Reddition de Kut-el-Amara", *L'Humanite*, 1 Mayıs 1916, s.1.

¹⁰⁰² "La Reddition de Kut-El-Amara", *Le Petit Parisien*, 1 Mayıs 1916, s.3.

¹⁰⁰³ "Après la Chute de Kout-el-Amara", *Le Temps*, 10 Mayıs 1916, s.1.

Almanya'yı zayıflatma hem Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak hem de Rusya'ya gereken desteğin sağlanması için Boğazları ele geçirme hedefine ulaşamamıştı. Geline nokta büyük paralarla kurulan donanmalar ağır kayıplara uğramış, mühimmatlar boşa harcanmış, her şeyden önemlisi çok sayıda asker hayatını kaybetmişti. Bu durum İtilaf Devletleri'nin kamuoylarında kendi hükümetlerine ve savaşa dair inançlarında tahribatlar yaratmaktaydı. Bu tahribatı azaltmak yine basına düşüyordu. Osmanlı Devleti'yle ilgili sütunların tam da başka haberlerle ikame edileceği vakit Bağdat'ın kuzeydoğusunda bulunan Rus ordusunun Bağdat'a doğru yürüyeceği haberleri çıkmaktaydı. Basına göre, Rus ordusu Mezopotamya'nın kalbi olan Bağdat'ı ele geçirecek ve Kut'ül Amare'nin rövanşı alınacaktı. Ancak Çanakkale taarruzu başladığında amacın Boğazları ele geçirip Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak ve Ruslara gereken yardım yolunu açmak olduğunu belirttikleri göz önünde bulundurulacak olursa, Rusya'ya yardım etme amacıyla olan İngilizler ve Fransızlar şimdi Ruslardan yardım beklemekteydiler. Rus ordularının Kasr-ı Şirin'in yaklaşık 30 kilometre batısında bulunan Hanekin önlerinde oldukları ve Bağdat'a yürüme kararı aldıklarına dair haberler hemen çıkmaya başlamıştı bile.¹⁰⁰⁴ Bağdat'a ilerleyecek olan Ruslar, Bağdat'tan önce Musul'u da işgal etme amacındaydılar.¹⁰⁰⁵

L'Humanite, Rusların Bağdat'a doğru ilerlemesiyle ilgili olarak İsa Sadık'ın yazısına yer vermişti. İranlı olan İsa Sadık yüksek öğrenim için o zamanlar Paris'te bulunuyordu. İleride İran'ın Millî Eğitim Bakanlığı'nı yapacak olan bu kişi, bölgeyi bilen biri olarak Rusların ilerlemesine ihtiyatlı bakmaktaydı. Ona göre, bu taarruzda Rusların üstesinden gelmesi gereken zorluklar mevcuttu. Bir kere Kut'ül Amare'de esir edilen İngilizler Mezopotamya'da bulunan Türk ordusunun moralini yükseltmişti. Havaalar ısınınca İran-Bağdat arasındaki karlar eriyecek, Alman mühendislerin de yardımıyla Türkler buralarda istihkâmlarını güçlendirebileceklerdi. Ayrıca Bağdat'ın her yerinde, Hanekin'den Necef'e, Samarra'dan Kerbela'ya her yerde Müslüman dünyası için son derece kutsal sayılan mekânlar ve mezarlar vardı. Buraların Ruslar tarafından işgal edilmeye çalışılması hem Türk ordusuna hem de oralarda yaşayanlara farklı bir motivasyon sağlayabileceği ihtimali yüksekti. O

¹⁰⁰⁴ *L'Humanite*, 13 Mayıs 1916, s.3; *Le Temps*, 14 Mayıs 1916, s.1.

¹⁰⁰⁵ "En Mesopotamie les Communications Turques sont Menacees", *Le Petit Journal*, 17 Mayıs 1916, s.1.

yüzden İsa Sadık bu taarruzun neticelenmesinin uzun zaman alabileceğini söylemişti.¹⁰⁰⁶

General Townshend ve ordusunun esir alınmasına müteakip, İran muharebe sahasına gönderilen iki Rus kolordusu Bağdat ve Musul istikametlerinde tehlike arz etmişti. Almanlar Bağdat'ın doğusunda kalan İran muharebe sahasındaki az sayıda Osmanlı birliklerinin takviye edilmesi fikrini savunmuşlardı. Böylelikle, İngilizlerle Rusların bir dış hat manevrasıyla 6. Ordu'yu kısıp almalarını önlemeleri düşünülmekteydi. Bu görevi Tuğgeneralliğe yükseltelen Halil Paşa'nın 6. Ordusu'nun yapması planlanmıştı. Kut'ül Amare'nin ele geçirilmesinin ardından Enver Paşa ve Alman Generali Otto von Lossow¹⁰⁰⁷ uygulanacak stratejiyi yerinde tatbik etmek amacıyla Bağdat'a gelmişlerdi. Almanların, 6. Ordu'nun Kirmanşah ile Hemedan'ı işgal etmesi ve hatta Hindistan'daki Müslümanların ayaklandırılarak oradan takviye birliklerin gelmesinin önlenmesine yönelik fikirleri Enver Paşa tarafından benimsenmişti.¹⁰⁰⁸ Halil Paşa harekât planına itiraz ettiyse de Başkumandanlık Karargâhı'nın ısrarı ve kesin emri üzerine, 2 Temmuz 1916'da Kirmanşah'ı, 3 Ağustos 1916'da Hemedan'ı işgal etmişti. 6. Ordu'ya bağlı olan 13. Kolordu Halil Paşa'nın deyimiyle havada hedefsiz sallanan bir kılıç gibi İran toprakları üzerinde ilerleyip durmuştu.¹⁰⁰⁹ Bu sırada İngiliz Hükümeti, Mezopotamya Seferi'nin yönetimini Hindistan'daki ordu karargâhından alarak Londra'daki Ordu Komutanlığı'na vermişti. Yapılan düzenlemeler neticesinde Mezopotamya Savaş Komitesi kurulmuş, Irak'taki Seferi Kuvvetleri'nin başına da General Stanley Maude¹⁰¹⁰ getirilmişti.¹⁰¹¹ General Stanley Maude göreve geldiği 28 Ağustos 1916'dan 12 Aralık 1916 tarihine kadar başına bulunduğu ordusuna taarruz için

¹⁰⁰⁶ “La Marche sur Bagdad”, *L'Humanite*, 17 Mayıs 1916, s.1.

¹⁰⁰⁷ Otto von Lossow 1868 yılında Bavyera Eyaleti'nin Hof kentinde doğdu. 1899 yılında patlak veren Boxer ayaklanması'nın bastırılmasında yer aldı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Almanya'nın İstanbul Askeri Ataşesi oldu. Çanakkale Savaşları'nda Alman Askeri Misyonu'nda görevlerde bulundu. 1938 yılında Münih'te öldü.

¹⁰⁰⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, C.3, K.2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s.41.

¹⁰⁰⁹ *Bitmeyen Savaşta Kut-ül Amare Halil Paşa'nın Hatıratı*, ss.187-188.

¹⁰¹⁰ 1864 yılında Cebelitarık'ta doğan Stanley Maude 1885 yılında Mısır'da, 1900 yılında Güney Afrika'daki II. Boer Savaşı'nda görev almıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bir süre Fransa'daki cephelerde görev aldıysa da Çanakkale Savaşları'nda 13. Kolordu Komutanlığı görevinde bulunmuştu. İngiliz Hükümeti, Kut'ül Amare yenilgisinden sonra Irak seferinin Hindistan yerine Londra'daki Ordu Komutanlığı'ndan yönetilmesi kararını alıp Mezopotamya Savaş Komitesi'ni kurdu. 28 Ağustos 1916 tarihinde, bu komiteye bağlı olan Irak'taki İngiliz Seferi Kuvvetleri Başkomutanlığı'na Percy Lake'in yerine General Stanley Maude getirildi. O dönemde Tümgeneral olan Stanley Maude'un rütbesi, atamanın yapılabilmesi adına Korgeneralliğe yükseltildi. Bağdat'ı işgal ettikten birkaç ay sonra, 18 Kasım 1917'de Bağdat'a öldü. Kaynak için bkz.: Figen Atabey, “General F. S. Maude'un Bağdat Seferi”, *History Studies*, C.9, S.2, 2017, ss.67-83.

¹⁰¹¹ *A.g.e.*, s.71.

hazırlık yaptırmış, Dicle ve Fırat nehirleri boyunca savunma durumunda kalmıştı. İngilizler bu süre zarfında hava hâkimiyetini sağlamak için savaş uçakları ve Mısır'dan bir balon takımı getirtmiş, Osmanlı hava gücünün etkisini kırabilmek içinse uçaksavar topları tedarik etmişti. İngiliz ordusuna Avrupa cephesinden bir süvari ve bir bisiklet bölüğü, Hindistan'dan üç ameile bölüğü, Mısır'dan mızraklı süvari alayı, 14. Sih ve 2. Gurka taburları katılarak asker sayısı açısından güçlü hale getirilmişti.¹⁰¹²

İngilizler 13 Aralık 1916 tarihinde Bağdat'ı ele geçirme hedefiyle ileri taarruza geçmişlerdi. İngilizler başlayan harekât neticesinde Dicle Nehri'nin sağ sahilinde, Garraf kanalı üzerinde bir köprübaşı tutmuşlardı. Devamında yaşanan İmam-ı Muhammed Muharebeleri'nde Osmanlı ordusuna bağlı, mevcudu 1.126 olan 142. Piyade Alayı İngilizlere karşı büyük oranda mukavemet gösterdiyse de 211 şehit, 325 yaralı, 225 kayıp vererek geri çekilmek durumunda kalmıştı. 20 Ocak – 5 Şubat 1917 tarihleri arasında gerçekleşen Garraf Muharebeleri'nde üstün İngiliz kuvvetlerine karşı ciddi direnç gösteren Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek durumunda kalmış ve Dicle Nehri'nin sağ sahili bütünüyle İngilizlerin eline geçmişti. 6. Ordu'yu takviye etme kararı alan Başkumandanlık Vekâleti 2. Ordu'ya bağlı 14. Piyade Tümeni'ni Irak'a yolladıysa da tümenin Irak'a varması 20 Şubat 1917'yi bulacaktı. 14. Piyade Tümeni Kut'ül Amare'ye ulaşana kadar, İngilizler Kut'ül Amare'nin çok yakınındaki Beşare ve Felâhiye'yi ele geçirdiler.¹⁰¹³

General Townshend ve maiyetindekilerin esir alınmasından sonra, Fransız gazetelerinde bölgeyle ilgili uzunca bir süre haber yayınlanmamıştı. Arada küçük sütunlarda İngilizlerin Bağdat'a doğru yürüyüşleriyle ilgili resmi beyanlara yer verilmiş, bunlar da İngiliz ordusunun nerede olduğunu anlatan küçük bilgi notlarından ibaret olmuştu. General Berthaut “*Mezopotamya'da İngiliz Filizlenmesi*”¹⁰¹⁴ başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Kendisi de İngilizlerin Mezopotamya'daki ilerlemesiyle ilgili yalnızca resmi bilgi notları olmasından ve verilen bilgilerin son derece az olmasından yakınmıştı. Makalesine küçük resmi bilgileri vererek başladıktan sonra, konuyu Türklerin geleceğiyle ilgili öngörülerine getirmişti. Ona göre, Türk toprakları Fransa'ya çok uzak olsa da oralarda yaşananların Rusya'ya ve Balkanlara önemli etkileri olacaktı. Berthaut, Türkiye'nin

¹⁰¹² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, ss.78-79.

¹⁰¹³ Atabey, “General F. S. Maude'un Bağdat Seferi”, ss.75-76.

¹⁰¹⁴ “La Pousse Anglaise en Mesopotamie”, *Le Petit Journal*, 15 Şubat 1917, s.1.

İstanbul'un Avrupa yakasındaki banliyölerinde başka Avrupa toprağı kalmadığını ve bu işin sonunda Küçük Asya'da ellerinde kalan toprakları savunmak zorunda kalacaklarını söylemişti.

23 Şubat 1917'de İngilizler, Şamran'dan Dicle Nehri'nin sol sahiline geçerek Osmanlı mevzilerine taarruz etmeye devam etmişlerdi. 24 Şubat'ta Kut'ül Amare İngilizler tarafından işgal edilmişti. Halil Paşa, Kut'ül Amare'nin elden çıkması üzerine 13. Kolordu'ya İran'dan Bağdat'ın kuzeydoğusundaki Hanekin'e doğru çekilmesi talimatını verdiyse de bu geç kalınmış bir hamle olacaktı. 13. Kolordu zorlu kış şartlarında 400 kilometrelik mesafeyi üç haftada katederek 14 Mart'ta Hanekin'e varmış, ancak 11 Mart'ta İngilizler tarafından işgal edilen Bağdat'ın savunulmasına yetişememişti.¹⁰¹⁵

27 Şubat 1917'de gazeteler Kut'ül Amare'nin İngilizler tarafından ele geçirildiğini yazmışlardı. Haberde, Kut'ül Amare'yi ve çevresini gösteren küçük haritalar ve İngilizlerin Mezopotamya seferini yürüten General Stanley Maude'un resimlerine yer verilmişti.¹⁰¹⁶ Kut'ül Amare'nin İngilizler tarafından işgal edilmesinin önemi sadece Bağdat'a doğru yapılan yürüyüşle sınırlı değildi. Yaklaşık bir yıl önce General Townshend ve ordusu tam da orada Türk ordusu tarafından esir edilmişti. O yüzden Kut'ül Amare'yi ele geçiren İngilizler intikam aldıklarını da düşünmüşlerdi. İngilizlerin 1.720 askere ek olarak bir Türk, dört Alman albayı esir aldıkları ifade öne sürülmüştü.¹⁰¹⁷ İngilizler Bağdat'a doğru ilerledikçe sayılar yükselecek, General Maude ise gösterdiği başarılarından ötürü Korgeneral rütbesine yükseltilecekti.¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁵ Atabey, "General F. S. Maude'un Bağdat Seferi", ss.77-78.

¹⁰¹⁶ "Kut-El-Amara Repris par les Anglais", *Le Petit Journal*, 27 Şubat 1917, s.1.

¹⁰¹⁷ "La Prise de Kut-El-Amara", *Le Petit Parisien*, 27 Şubat 1917, s.3.

¹⁰¹⁸ *Le Petit Parisien*, 8 Mart 1917, s.2. Le Petit Parisien General Maude'un rütbesinin yükseltilmesini gösterdiği başarılarla bağlasa da Korgeneralliğe yükseltilmesinin asıl sebebinin Irak'taki İngiliz Seferi Kuvvetleri'ne komuta edebilmeye haiz olabilmesi olduğunu 988. dipnotta açıklamıştı.

KUT-EL-AMARA repris par les Anglais

Les Anglais viennent de couronner les efforts de leur difficile et persévérante offensive sur les bords du Tigre en s'emparant de Kut-el-Amara. Dix-sept-cent-vingt prisonniers, dont un colonel turc et quatre colonels allemands, 4 canons de campagne, 3 lance-bombes et une grande quantité de fusils, de mitrailleuses et de munitions constituent les trophées de cette victoire.

Nos alliés ont ainsi brillamment vengé l'échec subi par le général Townshend dans cette même localité. On se souvient des diverses phases de la pénible et cependant glorieuse odyssée de ce général. Placé à la tête d'un corps ex-

Général MAUDE
Commandant des
troupes britanniques
en Mésopotamie

“Kut-ül Amare İngilizler Tarafından Alındı”, *Le Petit Journal*, 27 Şubat 1917

12 Mart 1917 tarihli gazeteler Bağdat'ın düştüğü haberini vermişlerdi. Bağdat'ın İngilizler tarafından işgali Fransız kamuoyunu etkileyen bir durumdu. Basında “*halifeler şehri*”¹⁰¹⁹ olarak lanse edilen Bağdat pek çok açıdan öneme sahipti. Bir kere İngilizlerin Kut-ül Amare'ye ve arkasından Bağdat'a girmeleri Townshend'in rövanşını fazlasıyla almak demektir. Bağdat öyle bir yerde konumlanıyordu ki; Ermenistan, İran, Basra Körfezi, Filistin ve Suriye'yi içeren bölgenin tam merkezinde yer alıyor, İngilizlerle Fransızların sömürge yollarının bir anlamda kavşak noktasında bulunuyordu. Şehirden geçen Dicle nehri doğrudan Basra Körfezi'ne dökülüyor; nehir şehri bir anlamda Basra Denizi'ne taşıyabiliyordu. Dicle Nehri, Bağdat'a bu yönüyle ayrı bir stratejik önem katmaktaydı. Fransız basını Bağdat'ın ele geçirilmesinin Almanlara da vurulan bir darbe olduğunu ileri sürmüştü. II. Wilhelm'in Berlin-Bağdat demiryolu projesi hayali artık suya düşmüş oluyordu.¹⁰²⁰ Rus askeri ise Bağdat'ın doğusundan, İran üzerinden bölgeye doğru ilerlemekteydi. İngiliz ve Rus ordularının Mezopotamya'yı kısaç altına alması, İran

¹⁰¹⁹ “Bagdad est Pris”, *Le Petit Parisien*, 12 Mart 1917, s.1.

¹⁰²⁰ “Bagdad est Pris”, *Le Petit Parisien*, 12 Mart 1917, s.1.

üzerinden İngiliz sömürgelerini tehdit ettiğini düşünen Almanya için bir hayalin daha suya düşmesi anlamına gelmekteydi.¹⁰²¹

Kimi gazeteler Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ı kaybetmesindeki temel neden olarak Türk-Alman ittifakını görmüşlerdi.¹⁰²² Enver Paşa ise savaşın Avrupa'daki cephelerde kazanılacağını düşündüğü iddia edilmişti. Galiçya, Makedonya ve Romanya'daki cephelere yapılan asker gönderiminin bir anlamda Türk ordusunu Mezopotamya'da eksik bıraktığı da söylenebilir. Buradan hareketle *Le Petit Journal* Bağdat'ın düşmesinin İstanbul'da derin etki bıraktığını yazmıştı. Fransız kamuoyu, Türk askerlerin Dobruca'da, Galiçya'da ne iş yaptıkları sorgulamış, bu askerlerin vatanın savunulmasında kullanılmasını önermişti.¹⁰²³ Haberin bir bölümünde de Yakın Doğu'yu gösteren bir harita eşliğinde Bağdat'ın stratejik önemini belirtilmiş, şehrin tarihiyle ilgili bilgiler verilmişti. Zaman zaman *Le Petit Parisien*'de köşe yazarlığı yapan Korgeneral Leonce Rousset Bağdat'ın düşmesiyle ilgili olarak kaleme aldığı bir yazıda, Enver Paşa ve Jön Türk kafadarlarının II. Wilhelm'in emirlerine boyun eğmelerinin cezasını çektiklerini ifade etmişti.¹⁰²⁴

Stanley Maude İngiltere Kralı V. George adına Bağdat halkına hitaben bir beyanname yayınlamıştı. O, Britanya kuvvetlerinin Bağdat'a işgal için gelmediğini, kendilerinin halka düşman olmadıklarını aksine Bağdat vilayetinde yaşayan insanları özgürleştirmek için buraya geldiklerini ifade etmişti. Bağdat halkı Türklerin ve Almanların giriştiği savaşta onları desteklemekten bitkin düşmüştü. İngiltere ise soylu Arap halkının yok yere acı çektiğini, bundan böyle layık oldukları büyüklüğe yeniden erişeceklerini umduğunu söylemişti.¹⁰²⁵ Buna karşılık Kerbela'daki, Necef'teki Şii dini liderler V. George'a çektikleri telgrafta Bağdat'ın işgalinden ötürü içten tebriklerini sunmuşlardı.¹⁰²⁶ Hiçbir işgalci devlet bunların tersini söylemezdi. Ancak sonrasında yaşanacak olanlar söylem ile eylem arasındaki samimiyeti ortaya koyacaktı. İngiltere, kontrolü altına aldığı Arap coğrafyasına özgürlük getirmek yerine kendisine sadık kalacak birtakım insanları ta o zamanlarda, isimlerinin başına şeyh, kral gibi sıfatlar yükleyerek Arapların başına getirmeye başlamıştı bile.

¹⁰²¹ “Les Troupes Britanniques sont Entrees a Bagdad”, *L'Humanite*, 12 Mart 1917, s.1.

¹⁰²² “La Prise de Bagdad et Ses Consequences”, *Le Radical*, 13 Mart 1917, s.1.

¹⁰²³ “Bagdad est Pris”, *Le Petit Journal*, 12 Mart 1917, s.1.

¹⁰²⁴ “Les Turcs ont Perdu Sous Bagdad les Deux Tiers de Leurs Canons”, *Le Petit Parisien*, 13 Mart 1917, s.1.

¹⁰²⁵ *Le Temps*, 20 Mart 1917, s.2.

¹⁰²⁶ *Le Temps*, 29 Nisan 1917, s.1.

6.2. Şerif Hüseyin Ayaklanması

Osmanlı Devleti, Arabistan yarımadasını ele geçirdikten sonra Mekke'ye Peygamber soyundan ve onun kızı Fatma'nın büyük oğlu Hasan kolundan geldiği kabul edilen birini Şerif sıfatıyla ve bol ödenekle bulundurmaya siyasi ve güvenlik açısından uygun görmüştü.¹⁰²⁷ Şerif Hüseyin bu makama 1908 yılının Kasım ayında getirilmişti. Göreve geldiği dönemde kendisinden beklenen; Hicaz demiryolunun kullanılmasıyla maddi kayıp yaşayan Bedevilerin ayaklanmasını bastırmak ve hacıların güvenliğini sağlamaktı. 1909 yılının Ocak ayında istifa eden Emir-i Hac Abdurrahman Yusuf'un yerine kardeşi Nasır ile oğlu Abdullah'ı görevlendirerek hacıların güvenliğini sağladı ve Bedevi isyanlarını bastırdı. Şerif Hüseyin'in elde ettiği başarılar zamanla elini güçlendirmiş ve bazı isteklerinin İstanbul tarafından kabul edilmesini sağlamıştı. Örneğin, Hicaz Valisi Fuad Paşa'nın kendisine karşı muhalifleri desteklediğini İstanbul'a bildirmesi üzerine Fuad Paşa görevden alınmış yerine Bağdat Valisi Şevket Paşa tayin edilmişti.¹⁰²⁸ İttihat ve Terakki Yönetimi Şerif Hüseyin'i karşısına almak istememekle birlikte Arap yarımadasında merkezi yönetimin güçlenmesini hedeflemişti. 1910 yılında Medine'nin Hicaz'dan ayrılarak Dahiliye Nezareti'ne bağlı müstakil bir sancak statüsüne geçirilmesi Şerif Hüseyin tarafından tehdit olarak algılanmıştı. 1913 yılında Hicaz demiryolunun Mekke ile Medine arasındaki bölümün yapılmasının kararlaştırılması ise hem Mekke ile başkent İstanbul'u birleştirecek hem hacıların güvenliğini sağlayacak hem de kervancılık ve ticaretle geçinen Arap aşiretlerinin gelirini azaltacaktı. Bu durum Şerif Hüseyin'in etkinliğini azaltabilecek bir durum olduğundan, kendisi İttihat ve Terakki yönetimiyle ters düşmüştü.¹⁰²⁹

Şerif Hüseyin Mekke'deki otoritesi ve itibarının azalmasını önlemek için Osmanlı karşıtı bir dizi faaliyette bulunmaya başlamıştı. Bunlar; Hicaz'a atanan başarılı vali ve komutanları bir şekilde göndererek pozisyonunu güçlendirmek, Arap aşiretleri arasında ayaklanma tertip ettirerek İstanbul'a gözdağı vermek ve bu sayede isteklerini dayatmak, oğulları aracılığıyla İngilizlerle görüşmekti. Şerif Hüseyin İngilizlerle ilk teması oğlu Abdullah aracılığıyla kurmuştu. 1912 yılında Kahire'de, geleceğin İngiliz Savaş Bakanı Lord Herbert Kitchener ile görüşen Abdullah, Babiâli'nin Hicaz'daki etkinliğini arttırmak istediğini, babasının ise özgür bir

¹⁰²⁷ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3, ss.193-194.

¹⁰²⁸ Azmi Özcan, "Şerif Hüseyin", *İslam Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.585.

¹⁰²⁹ Recep Boztemur, "Arap İsyanı, 1916-1918", *Mülkiye*, C.35, S.272, 2011, s.67.

yönetimden yana olduğunu belirtip İngilizlerin destek verip vermeyeceğini sormuştu. Bu görüşmede olumlu yanıt alamayan Abdullah ile Lord Herbert Kitchener arasındaki ikinci görüşme 1914 yılında yine Kahire’de olmuştu. Abdullah, Babiâli’nin Hicaz’da Şeriflik yetkilerini kısarak bürokratik bir idare kurmak istediğini, buna karşı gelmeleri halinde İngilizlerin destek verip vermeyeceğini bir önceki görüşmede olduğu gibi tekrar sormuştu. Lord Herbert Kitchener ise Babiâli’nin Şerif Hüseyin’i azletmekten çekineceğini, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin dostane olduğunu ve bu konunun Osmanlı Devleti’nin iç meselesi olduğunu belirtmişti.¹⁰³⁰ Aslında İngiltere, Mekke Şerifi ile ortak hareket etmeyi reddetmiş olmakla birlikte, gelecekte Şerif’i kendi planları dâhilinde kullanabileceğini görmüştü. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte bu görüşün hayata geçmesi hızlanacaktı.

1914 yılının Ocak ayında Hicaz’daki 22. Fırka’nın komutanlığına tayin edilen Albay Vehip Bey¹⁰³¹ kısa süre sonra Hicaz Valiliği görevini de birlikte yürütmeye başlamıştı. İttihat ve Terakki’nin bir anlamda temsilcisi konumuna gelen Vehip Bey’in Hicaz’da iki büyük makama aynı anda getirilmesi Şerif Hüseyin’i rahatsız etmişti. Vehip Bey göreve başladığı andan itibaren devlet otoritesinin tüm Hicaz bölgesinde hissedilmesine uğraş vermiş aynı zamanda Şerif Hüseyin’in etkinliğini azaltmaya çalışmıştı. Örneğin; Şerif Hüseyin’in emrinde olan Bedevi muhafızlarına ait silahları toplatmış, ona yakın memurları görevden almış ve gerek Şerif Hüseyin’i gerekse oğulları Abdullah ve Faysal’ın her hareketini takip etmişti.¹⁰³²

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’na dahil olunca Mısır’a Kanal seferi düzenlemeye karar vermişti. Enver Paşa bu doğrultuda Şerif Hüseyin ile görüşerek oğlu Ali’nin komutasında 1.500 kişilik bir kuvveti Kanal’a göndermesini istemişti. Bunun karşılığında 60.000 altın alan Şerif Hüseyin başta Enver Paşa’nın talebini kabul ettiği halde oğlu Ali’nin şehrin saldırıya uğrama ihtimalini bahane etmesi üzerine Medine’de kalmıştı. Şerif Hüseyin’in elini güçlendiren bir diğer gelişme de başından beri güç mücadelesine girdiği Albay Vehip Bey’in Hicaz Seferiyesi

¹⁰³⁰ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3, ss.196-197.

¹⁰³¹ 1875 yılında Yanya’da doğan Vehip Paşa (Kaçı) 1900 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak Erkan-ı Harbiye Mektebi’ni bitirdi ve Yemen’deki İmam Yahya ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. İttihatçı olan Vehip Paşa Manastır’da II. Meşrutiyet’i ilan eden beyannameyi okumuş, 31 Mart Vakası’nın akabinde Harp Okulları Komutanlığı yapmıştır. Balkan Savaşları sırasında Yanya’yı savunurken esir düştü. Birinci Dünya Savaşı başladığında Hicaz’da, Çanakkale’de ve Kafkas Cephesinde görevlerde bulundu. 1940 yılında İstanbul’da vefat etti. Kaynak için bkz.: Yüksel Nizamoglu, *Vehip Paşa (Kaçı)’nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

¹⁰³² A.g.t., ss.156-158.

Kuvvetleri Komutanlığı'na atanarak Kanal Harekatı'nda görevlendirilmesi olmuştu. Şerif Hüseyin, Babîâli'ye istediğini yaptırdığı sanısının özgüveniyle, Albay Vehip Bey'in yerine Hicaz Valiliği görevine getirilen Galip Paşa¹⁰³³'yı Mekke'ye sokmak istememişti. 128. Piyade Alayı ile Mekke'ye hareket eden Galip Paşa, Şerif Hüseyin'in örgütlediği gruplarla silahlı çatışmaya girmiş, içinde bulunduğu durumla ilgili olarak “*Nereye gittiğimi ve kimlerle mücadele edeceğimi anlıyorum*” demişti.¹⁰³⁴

Galip Paşa ve kendisine eşlik eden 128. Piyade Alayı'nın uğradığı saldırılar Fransız basınında az da olsa yer almıştı. *Le Temps*, 15 Mayıs 1915'te Mekke Valisi Galip Paşa'nın, Hicaz'a 3.000 askerle heybetli bir giriş yaptığını, ancak girişinin daha dördüncü gününde Arap kabilelerin Türk birliklere saldırarak 2 subayı öldürdüklerini yazmıştı. Galip Paşa'nın ise bu riskli durumdan ve ayrıca Arap kabilelerin kendisini tanımamalarından rahatsız olduğu, buna karşın bölgedeki halkın da Alman müdahalesinden rahatsız olduğu öne sürülmüştü.¹⁰³⁵

Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olarak Ortadoğu'nun çeşitli coğrafyalarında İngilizlerle savaşır hale gelmesi ile Şerif Hüseyin'in Babîâli karşıtı hareketleri, İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Henry McMahon ile Şerif Hüseyin'in diyalogunu başlatmış oldu. Bu ikili arasında Osmanlı coğrafyasını bölüşmeye yönelik gerçekleşen mektuplaşmalar Temmuz 1915 ile Ocak 1916 arasında gerçekleşmişti.¹⁰³⁶ Şerif Hüseyin, İngiltere'ye askeri iş birliği teklifinden bulunurken karşılığında Arabistan yarımadasında, kendi krallığında müstakil bir devlet istemiş, Halifeliliğin de Türklerden alınmasını talep etmişti. Kendisinin belirlediği sınırlar; “*İskenderun'dan güneyde Mısır sınırındaki Refah'a, oradan Tih çölünden Kızıldeniz'e giden, sonra batıya doğru Babü'l Mendeb, doğuda Maskat ve Umman'ı içine alan, sonra kuzeye doğru Bahreyn, Kuveyt ve Basra'ya uzanan, İran sınırından*

¹⁰³³ Galip Paşa, 1868 yılında Trabzon'da doğdu. 1888 yılında Harp Okulu'ndan mezun oldu. 1893 yılında Yemen'deki isyanların bastırılmasında görev aldı. Yemen'de edindiği tecrübelerle Yanya ve Kosova'da Jandarma Kumandanlığı görevlerinde bulundu. 1909 yılında Zaptiye Nezareti'nin yerine kurulan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne tayin edildi. Balkan Savaşları'nda 13. Tümen Komutanlığı, Birinci Dünya Savaşı'nda, Kafkas Cephesinde 13. Tümen Komutanlığı yaptı. Şerif Hüseyin İsyanı'nın patlak verdiği 1915-1917 yılları arasında Hicaz Vali ve Kumandanı görevlerinde bulundu. 1916 yılında Taif'te İngilizler tarafından esir edildi. 1920'de Millî Mücadele'ye katılarak Konya Valiliği görevinde bulundu. Ardından Buhara Cumhuriyeti'nde elçilik görevinde bulunan Galip Paşa, 1931 yılında Askeri Temyiz İkinci Başkanlığı görevindeyken emekliye ayrılmıştır. 1939 yılında vefat etmiştir. Kaynak için bkz.: Remzi Çavuş, *Galip Paşa (Pasiner)'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1868-1939)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2015.

¹⁰³⁴ *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, C.6, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s.147.

¹⁰³⁵ “Dans le Hedjaz”, *Le Temps*, 27 Temmuz 1915, s.2.

¹⁰³⁶ Özcan, “Şerif Hüseyin”, s.585.

batıya dönerek Kürt yerleşim sınırından geçip Cizre, Musul ve Halep'in kuzeyinden geçen sınırları kapsayan devasa bir bölgeden ibaretti."¹⁰³⁷ Şerif Hüseyin'in bu talebi üzerine devam eden yazışmalarda Henry McMahon, isyanın başlatılması halinde bir Arap devletinin kurulacağına söz vermiş; ancak Mersin, İskenderun ve Basra ile Halep, Hama, Humus ve Şam'ın batısında kalan Suriye vilayetinde (Lübnan) Fransa'nın hak sahibi olacağı gerekçesiyle buraların dışarıda tutulacağını belirtti. Ayrıca Irak'ın bir süreliğine İngiltere egemenliğine bırakılacak, Arap yarımadasının doğusunda kalan Hindistan'la komşu Bahreyn, Umman, Kuveyt, Maskat gibi kimi bölgelerin de anlaşma dışında tutulacaktı. Filistin bölgesinin geleceği ise sonraya bırakılmıştı.¹⁰³⁸

Fransa, İngilizlerin Şerif Hüseyin ile yaptığı anlaşmadan haberdar olması üzerine, Yakın Doğu'daki menfaatlerini koruma çabası içine girerek İngilizlerle bir antlaşma yapmıştı. Fransızları bu antlaşmaya iten diğer etkenler ise İtalya'nın savaşa girmesi için İngiltere ile kapalı kapılar ardında yaptığı görüşmeler ve Rusya'nın Boğazlarla İstanbul üzerinde hak iddiasında bulunmasıydı.¹⁰³⁹ Antlaşma müzakereleri için Fransız eski Beyrut Konsolosu François Georges Picot ile İngiliz diplomat Sir Mark Sykes görevlendirilmişti. 1915 yılının Kasım ayında başlayan görüşmeler 3 Ocak 1916'da sonuçlanmıştı. Bu gizli antlaşmaya göre; Basra'dan Filistin'e kadar uzanan bölge İngiliz hakimiyetinde olacak, Suriye'nin tamamı ve Kilikya'dan İran sınırına kadar olan tüm bölge Fransa'ya verilecek, Filistin'de ise uluslararası bir rejim kurulacaktı.¹⁰⁴⁰

Şerif Hüseyin, İngilizlerden de aldığı destekle 1916 yılının ortasında aradığı fırsatı bulmuştu. Şerif Hüseyin ve ona bağlı kabileler 5 Haziran 1916 tarihinde Mekke'de ayaklanma başlattılar.¹⁰⁴¹ Böylelikle İtilaf Devletleri'nin Osmanlı

¹⁰³⁷ Boztemur, *a.g.m.*, s.70.

¹⁰³⁸ *A.g.m.*, s.71

¹⁰³⁹ Edward Peter Fitzgerald, "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", *The Journal of Modern History*, Vol.66, No.4, 1994, s.703.

¹⁰⁴⁰ Sir Mark Sykes ile François Georges Picot, 11 Mart 1916'da antlaşma taslağını Petrograd'a giderek Ruslara iletmişlerdi. Ortadoğu'nun paylaşıldığını gören Ruslar bunun karşılığında Trabzon, Erzurum, Bitlis, Muş, Siirt ile Türk-İran sınırının olduğu bölgenin kendilerine verilmesi halinde antlaşmayı onaylayacaklarını ifade etmişti. Rusların bu taleplerinin kabul görmesi üzerine Sykes-Picot Antlaşması Fransa ve İngiltere arasında 16 Mayıs 1916 tarihinde resmen imzalanmış oldu. Kaynak için bkz.: Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.205.

¹⁰⁴¹ Ali Fuat Cebesoy, *Birüssebi – Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu*, Genelkurmay Basımevi, İstanbul, 1938, s.17; Şükrü Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, Genelkurmay Basımevi, İstanbul, 1995, s.170; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu; Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Tarihi*, (Çev.: Belkıs Çorakçı), Sabah Yayınları, İstanbul, 1995, 262; *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, C.4, s.101.

topraklarında açtıkları cephelere bir de Şerif Hüseyin'in başlattığı ayaklanma eklenmişti. 12 Haziran 1916'da Mekke Hükümet Konağı, 4 Temmuz'da Ciyad Kalesi, 9 Temmuz'da ise Ceruk Kalesi isyancılar tarafından ele geçirilmişti.¹⁰⁴² Fransız basını da Şerif Hüseyin ve ona bağlı olan kabilelerin Mekke'yi ele geçirdiğini yazmışlardı.¹⁰⁴³ *Le Petit Parisien* verdiği haberde Şerif Hüseyin'i Arap dünyasının hakiki şerifi olarak nitelemiş, ayaklanmanın Türklerin kötü yönetimine karşı gerçekleştirildiği düşüncesini öne sürmüştü. Türkiye'nin özgür ve bağımsız kaldığı müddette burada yaşayan insanlar, Türkiye'nin kutsal mekânların koruyucusu olduğunu kabul etmişti. Ancak gazeteye göre, Almanların İstanbul'daki hâkimiyetinden ötürü Türkiye'nin bağımsızlığı ortadan kalkmıştı. Bu durumun ileride kutsal mekânların da Alman hâkimiyetine geçeceğinin habercisi olduğuna dair algıdan ötürü Araplar ayaklanmıştı.¹⁰⁴⁴ Fransız basının kamuoyu oluşturmada ne kadar etkin olduğunu tekrardan ifade etmeye gerek yok. Ancak bu haber bile tek başına, savaşın gidişatına göre, savaşta gelişen olayların Fransa'nın ve müttefiklerinin çıkarlarına göre haberleştirildiğini gösteren dikkat çekici örneklerden biridir. Zira yukarıda değindiğimiz ve kamuoyunun henüz bilmediği Sykes-Picot Antlaşması yenice imzalanmış ve Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasını bu antlaşma tetiklemişti. Ancak Fransız basını Şerif Hüseyin'in ayaklanması olayını bölgedeki kötü Türk yönetimine bağlayabilmişti.

Gazeteler, Şerif Hüseyin ayaklanmasının meşruiyetini kamuoyuna aksettirmek amacıyla Peygamber'in soyundan geldiğinin öne sürüldüğü eski Zanzibar Sultanı Ali Bin Hamud ile yapılan mülakata yer vermişler, ayaklanmanın Arap dünyasındaki akisleriyle ilgili kısa haberler yayınlamışlardı. Ali bin Hamud, Türklerin devamlı surette Bedevilerin kendilerine sadık kalacaklarına inandıklarını, ancak Mekke ve Medine'de kabilelerin biriken şikâyetleriyle ilgilenmemelerinin bu sonucu doğurduğunu söylemişti. Ayrıca Abdülhamid'in buralardaki halklara zulmettiğini ve bunun Türklerle Arapların arasını açtığını öne sürmüştü.¹⁰⁴⁵ *Le Temps*'da ise Mısır'daki ulemaların ve el-Ezher Cami öğrencilerinin ayaklanmaya sempatiyle baktıklarına dair propaganda haberleri yer almıştı.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴² Bayur, *a.g.e.*, C.3, Kısım: 3, ss.269-270.

¹⁰⁴³ "Les Arabes Prennent la Mecque", *Le Petit Journal*, 23 Haziran 1916, s.1.

¹⁰⁴⁴ "Le Grand Cherif de la Mecque le Chef du Monde Arabe en Revolté Contre les Turcs", *Le Petit Parisien*, 23 Haziran 1916, s.3.

¹⁰⁴⁵ "La Prise de la Mecque et les Impressions d'un Descendant du Prophete", *Le Petit Journal*, 29 Haziran 1916, s.1.

¹⁰⁴⁶ *Le Temps*, 30 Haziran 1916, s.2.

Le Temps'da, yine *Mokattam* gazetesinden alıntılanan bir yazıda Müslümanların Türkiye'yi neden sevdiği anlatılmıştı. Gazete göre bunun iki temel sebebi vardı. Birincisi, Türkiye'nin Peygamber'in doğup öldüğü topraklara, onun kutsal emanetlerine ve mirasına sahip çıkıyor olmasıydı. İkincisi ise, Müslüman dünyanın gözünde Türkiye, eski ihtişamını kaybetse de geçmişine olan saygısını muhafaza edebilen bir ülkedydi. Gazeteye göre Türkiye, savaşa girerek bu saygınlığı yitirmişti. Yitirilen saygınlığı Müslüman âleminin gözünde telafi edebilmesi mümkün de değildi. Zira, onlara göre, Türkiye Müslümanlığa yabancılaşmıştı.¹⁰⁴⁷ Hilafet koltuğuna sahip Osmanlı Devleti'nin Almanlarla ittifak yapmasının cihat anlayışıyla tamamen ters düştüğü tezini işleyen Fransız basınından görevi, İngiliz idaresi altındaki Kahire gazeteleri almış görünüyordu. Şerif Hüseyin'in başlattığı ayaklanmanın meşru temellere dayandırılması ve Müslümanların gözünde doğru bir hareket olarak algılanması için gazetelerin bu tip yayınları yeterli olabilecekti.

Şerif Hüseyin isyanı henüz başlamadan Cemal Paşa tarafından Medine'ye gönderilen Fahreddin Paşa¹⁰⁴⁸, isyan başladığında Medine'ye uzanan demiryollarını ve telgraf hatlarını tahrip eden isyancıları geri püskürtmüştü. Fahreddin Paşa, 15 Temmuz 1916'da Hicaz Kuvve-i Seferriyesi Kumandanlığı'na tayin edilmiş ve 19 Ağustos'ta Emir Ali ve Emir Faysal'a bağlı kuvvetleri bozguna uğratarak Gayır Boğazı'nın güneyine atmıştı.¹⁰⁴⁹

22 Eylül 1916'da Taif'in işgaliyle birlikte Medine dışındaki büyük merkezlerin tamamı isyancıların eline geçmişti.¹⁰⁵⁰ 22 Eylül 1916 tarihinde Galip Paşa ve maiyetindeki 50 subay, 1.800 asker Taif'de teslim olmak durumunda kalmışlardı. Bu gelişme sonrası Şerif Hüseyin Fransa Cumhurbaşkanı Raymond

¹⁰⁴⁷ “La Truquie et l’Islam”, *Le Temps*, 10 Eylül 1916, s.2.

¹⁰⁴⁸ Fahreddin (Türkkan) Paşa, 1868'de Rusçuk'ta doğdu. 1888'de Harp Okulu'nu, 1891'de Erkan-ı Harbiye'yi bitirerek Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. Balkan Savaşları sırasında Çatalca savunmasındaki başarılarıyla Edirne'nin geri alınmasında rol oynadı. Birinci Dünya Savaşı başladığında 4. Ordu'ya bağlı olan 12. Kolordu'nun kumandanı olarak Musul'da görev yaptı. Urfa, Zeytun, Haçin ve Musadağı'nda meydana gelen Ermeni ayaklanmalarını bastırdı. Mayıs 1916'da Hicaz Kuvve-i Seferriyesi Kumandanı olarak Medine'de bulundu. Şehrin yağmalanma ya da kaybedilme ihtimaline karşın Hz. Peygamber'in mezarında bulunan 30 kadar mukaddes emaneti 2.000 asker ile İstanbul'a nakletti. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten sonra, 72 gün boyunca Medine'yi savunmaya devam etti. 13 Ocak 1919'da Medine'nin düşmesiyle birlikte İngilizler tarafından esir alınarak Malta'ya sürüldü. 1921'de Millî Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya geldi. Aynı sene Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kabil Büyükelçisi oldu. 1926'da bu görevinin sona ermesi üzerine orduya döndü ve 1936 yılında Tümgeneral rütbesiyle emekli oldu. Fahreddin Türkkan, 22 Kasım 1948'de vefat etti. Kaynak için bkz.: Süleyman Yatak, “Fahreddin Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, ss.87-88.

¹⁰⁴⁹ Şükrü Erkal, “Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Hicaz Cephesi Hicaz Ayaklanması II: (1914-1918)”, *Askeri Tarih Bülteni*, C.3, S.5, 1978, s.22.

¹⁰⁵⁰ Yatak, “Fahreddin Paşa”, s.88.

Poincare'e telgraf çekmiş, Poincare de buna cevaben bir telgraf çekmişti. Şerif Hüseyin telgrafında sivil ve askeri Fransız Müslümanları buraya yolladıkları için kendilerine minnettar olduklarını ifade etmişti. Fransız halkının bu önemli görevde müttefikleriyle birlikte inisiyatif almasının ve medeniyetlerin savunulmasına gösterdiği ilginin hayranlık uyandırıcı olduğunu ağdalı bir dille dile getirmiş, imzasını ise Mekke Şerifi olarak atmıştı. Poincare buna cevaben çektiği telgrafta, kendilerine gönderdikleri görevlilerden dolayı mutluluk duymalarının kendilerini de mutlu ettiğini belirtmişti.¹⁰⁵¹

Fransız kamuoyu, savaşın başlarında Osmanlı Devleti'nin Hristiyan nüfusa sahip Almanlarla ittifak yaparak cihat ilan etmesini çelişki olarak görmüştü. Aynı Fransız kamuoyu her nasılsa, Şerif Hüseyin'in ve Mekke ile Medine'nin hamiliğine soyunmuştu. *Le Temps*, Şerif Hüseyin'i öylesine benimsemiş, Türkleri ise öylesine karşı tarafta konumlandırmıştı ki "*Kâfir Türkler*" diye başlık atabilmişti. Mekke'de yayın yapan *El-Kiblat* isimli gazeteye dayandırılan haberde, Türkler Hz. Muhammed'in mezarındaki mukaddes emanetleri çalmakla suçlanmışlardı.¹⁰⁵² *Le Temps*'a göre doğru olan, Osmanlı Devleti'nin sahibi ve koruyucusu olduğu emanetleri Şerif Hüseyin'e ve maiyetindeki birkaç bin kabile üyesine bırakmasıydı. Fransa, çok geçmeden İngiltere ile birlikte Şerif Hüseyin'i Hicaz Kralı ilan ederek süreci meşrulaştırmaya çalışacaktı.¹⁰⁵³

Şerif Hüseyin ve maiyetindekiler sadece Hicaz bölgesiyle yetinmeyecekti. Daha doğrusu onları yaratanlar, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendireceklerdi. Rusya kuzeyden, İngiltere hem doğudan hem güneybatıdan Filistin'e gelecek; ancak onlar gelmeden önce Şerif Hüseyin güneyden Filistin'e doğru yönlendirilecekti. Bu bağlamda Şerif Hüseyin, 6 Temmuz 1917'de Akabe'yi işgal etti.¹⁰⁵⁴ Aynı sıralarda Trablus, Sirenayka ve Eritre'de yaşayan Müslüman delegelerden bir kurul oluşturulmuştu. İtalyan tebaası olan bu kişilerin *Calabria* isimli gemiyle Hicaz'a, Hac yerleriyle ilgili sorunları incelemek üzere geldikleri ifade edilmişti.¹⁰⁵⁵ Şerif Hüseyin, İtilaf Devletleri tarafından kendisine verilen olur ile eskinin izlerini silerek yeni bir düzen inşa etmeye koyulmuştu. Bunların arasında Fransız gazetelerine de yansıyan bir gelişme olarak Şerif Hüseyin'in camilerde, Cuma hutbelerinde Osmanlı

¹⁰⁵¹ "Une Victoire Arabe dans l'Hedjaz", *Le Petit Parisien*, 26 Eylül 1916, s.1.

¹⁰⁵² "Les Sacrileges Turcs", *Le Temps*, 4 Aralık 1916, s.2.

¹⁰⁵³ "Le Royaume du Hedjaz", *Le Temps*, 31 Aralık 1916, s.2.

¹⁰⁵⁴ *Le Temps*, 3 Temmuz 1917, s.2

¹⁰⁵⁵ "La Mission Italienne de Hedjaz", *Le Temps*, 8 Temmuz 1917, s.1.

Padişahı'nın adının zikredilmesini yasaklamasıydı. Şerif konuyla ilgili beyanda bulunurken Osmanlı Devleti'nin askerlerine ve generallerine de bir çağrı yapmıştı. Osmanlı yönetimini Turancı olarak addetmiş, ordunun bu gidişe dur dememesi halinde İslam'ın Osmanlı Devleti'nde yeşerdiğini görme umutlarının son bulacağını ifade etmişti. Beyanını ise şu cümleyle bitirmişti: “*Otorite yalnızca Allah'a aittir.*”¹⁰⁵⁶

Uzunca bir süre Şerif Hüseyin ve Hicaz ile ilgili kayda değer haberin çıkmadığı Fransız basını, 1 Ekim 1918'de İngilizlerin isyancılarla birlikte Şam'ı işgal etmesini sütunlarına taşımıştı. *Le Temps*, General Allenby komutasındaki ordunun Şerif Hüseyin'in oğullarından Emir Faysal ile birlikte 1 Ekim 1918 saat sabah 06.00 sularında Şam'a girdiğini yazmıştı. İtilaf Devletleri'nin işgal ettiği Osmanlı şehirleri için, işgal haberinin yanında o şehrin ya da bölgenin kısa tarihi de veriliyordu. Bazı Fransız gazeteleri bunu Kudüs, Bağdat gibi şehirler için yapmışlardı. Haçlılardan Yavuz Sultan Selim'e, oradan şehrin demografik yapısına ve ticari özelliklerine varan çeşitli bilgiler yer alıyordu. Şam'la ilgili haberler de bundan farklı değildi. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'le Osmanlı hâkimiyetine giren Şam'ın antik bir şehir olduğu, İslam'ın yeşermesinde önemli rol sahibi olan demokrat ve sosyalist bir karakter taşıdığı yazılmıştı.¹⁰⁵⁷ Buna benzer bilgilerin, o şehrin kendileri ya da müttefikleri tarafından işgal edildiği haberlerine ek olarak verilmesinin altında rövanşist yaklaşımın olduğu düşünülebilir. Aynı doğrultuda bilgilerin Beyrut versiyonu, 9 Ekim 1918 tarihli *Le Temps* gazetesinde verilmişti. Fransız donanmasının Beyrut önlerine demirlediği bilgisi verilirken Fransız Cumhuriyeti'nin Haçlılardan beri, 1799 ve 1860 yıllarına dayanan çok popüler bir geleneği yeniden canlandırdığı ifade edilmişti.¹⁰⁵⁸ 1799 yılında Napolyon Bonapart Mısır'dan sonra Akka'ya kadar ilerlemişti. Lübnan ve çevresinde Fransa'nın misyonerlik faaliyetlerinin Dürzilerle Maruniler arasında anlaşmazlıklara yol açması 1860 yılında ciddi iç karışıklıklara neden olmuştu.¹⁰⁵⁹ *Le Temps*'un 1799 ve 1860 tarihlerine atıf yapmasının altında yarım kalan bu işgal girişimlerinin yatmakta olduğu düşünülebilir.

¹⁰⁵⁶ “Le Nom du Sultan de Turquie Supprime dans les Prieres Publiques”, *Le Temps*, 19 Haziran 1918, s.2.

¹⁰⁵⁷ “La Chute de Damas”, *Le Temps*, 4 Ekim 1918, s.2.

¹⁰⁵⁸ “Les Français a Beyrouth”, *Le Temps*, 9 Ekim 1918, s.1.

¹⁰⁵⁹ Haluk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1966, s.25.

6.3. Kanal Harekâtı

1869 yılında yapımı tamamlanan, Kızıldeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı, İngiltere'nin başta Hindistan olmak üzere diğer sömürgelerine ulaşması açısından büyük kolaylık sağlamıştı. İngilizler bir savaş olduğunda ordusunun her türlü mühimmatını, gıda ve hammaddesini Süveyş Kanalı'ndan geçirerek lojistik anlamda hızlı bir hareket kabiliyetine sahip olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Almanya'yla anlaşarak inşa ettirmeye koyulduğu Bağdat demiryolu ise Süveyş Kanalı'na bir alternatif olmakla kalmamış, İngiltere'nin sömürgelerine ve sömürge yollarına bir tehdit unsuru haline gelebilmişti. Zaten savaş başladığında İngiltere, savaştığı cephelere yerleştirdiği Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan getirdiği kuvvetleri Süveyş Kanalı'ndan geçirecekti. Buna ek olarak, İngiltere'yi denizden çevreleyerek işgal etmenin mümkün olmayacağını hesaplayan Almanya için imparatorluğun deniz lojistiği anlamında ana arteri haline gelen Süveyş Kanalı'nın ve Mısır'ın ele geçirilmesi İngiltere'nin sömürgelerini kaybetmesini sağlayabilecekti.¹⁰⁶⁰ Süveyş Kanalı, ada ülkesi olan İngiltere'yle kara savaşına girişmek için en uygun yer olduğu gibi Almanlara göre, İngiltere'nin şah damarı olan bu bölgenin ele geçirilmesiyle İtilaf bloğuna büyük bir darbe vurulmuş olacaktı.¹⁰⁶¹

Şüphesiz ki bu fikirler Almanlara aitti. Almanlar, savaşa Avrupa kıtasında girişeceklerken Kanal Harekâtı'nı kendi planları dahilinde yürütebilecek bir müttefike ihtiyacı vardı. Gerek cihat çağrısı yaparak Mısır'da ve İngiliz boyunduruğu altında yaşayan başka coğrafyalardaki Müslümanları İngilizlere karşı kışkırtabilecek gerekse o bölgeyi geçmişte kendi toprağı olmasından ötürü iyi bilebilecek ülke, tabii olarak Osmanlı Devleti'ydi. Alman Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke'nin Enver Paşa'ya, 10 Ağustos 1914 tarihinde gönderdiği yazı da bu fikirleri bütünüyle doğrulamaktaydı. Helmuth von Moltke'ye göre, Osmanlı Devleti bir an önce savaşa dahil olup Süveyş'te ve Kafkaslar'da ilerleyerek İngilizleri ve Rusları üzerine çekmeli; bu sayede Almanya'nın ve Avusturya'nın Avrupa kıtasında girişeceği savaşlarda onların yükünü azaltmalıydı.¹⁰⁶²

¹⁰⁶⁰ İsmet Üzen, *Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915-1916)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, ss.90-92.

¹⁰⁶¹ George Fletcher MacMunn, Cyril Falls, *Military Operations; Egypt & Palestine*, C.1, London, The Imperial War Museum, 1996, s.7'den akt.: A.g.t., s.92.

¹⁰⁶² Kress von Kressenstein, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (Çev.: Mazhar Besim Özalpaslan), Askeri Matbaa, İstanbul, 1943, s.13.

Ancak Osmanlı ordusunun Mısır'a doğru gerçekleşecek bir kanal harekâtına hazır olup olmadığı, yeterli donanıma sahip olup olmadığı büyük bir soru işaretiydi. Henüz Cemal Paşa 4. Ordu'nun başına geçmeden ordunun komutanı olan Halepli Zeki Paşa¹⁰⁶³, bu seferin icrasındaki zorlukların farkındaydı. Zorluklar bir yana, çöl seferinin icrası için lazım olan malzemenin bulunmadığını, deve tedarikinin bile yoluna girmediğini, uzun ve zorlu bir çöl yolculuğunun gereksinimi olan erzakın, içmede ve hatta yıkanmada kullanılacak suyun tedarikinin dahi yetersiz olduğunu biliyordu. Halepli Zeki Paşa'nın Kanal Harekâtı ile ilgili menfi tutumu üzerine Enver Paşa, Cemal Paşa'ya 4. Ordu Kumandanlığı görevini teklif etmişti. Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı görevinin kendisinde kalması şartıyla bu görevi kabul etmiş, 18 Kasım 1914'te bu göreve atanmıştı.¹⁰⁶⁴ Cemal Paşa için Kanal Harekâtı; savaşla birlikte gelen hareket özgürlüğünün verdiği güçle devletin iç düzenini sağlamak, İngilizlerin boyunduruğu altındaki Müslümanları İngilizlere karşı ayaklandırmak, İngilizleri Mısır'da kuvvet bulundurmaya mecbur etmek ve İslam'ın sarıh malı olan Mısır'ı İngilizlerin elinden kurtarmaktı. Cemal Paşa bu amaçlar doğrultusunda, halihazırdaki Bahriye Nazırlığı görevine devam etmek suretiyle hem 4. Ordu Kumandanı olmuş hem de Suriye, Filistin, Hicaz ve Kilikya Genel Valisi adı altında büyük yetkilerle donatılmıştı.¹⁰⁶⁵

Bahriye Nazırı olan Cemal Paşa'nın 4. Ordu'nun başına kumandan olarak tayin edilmesi konuyla ilgili İngiliz gazetelerinden de bilgi aktaran Fransız gazetelerinin ilgisini çekmişti. Gazeteler, nazır olan ve devletin yönetiminde önemli ölçüde söz sahibi olan birinin Süveyş seferine girişecek ordunun başına getirilmiş olmasını, Osmanlı Devleti'nin bu sefere büyük önem verdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirmişlerdi. Ayrıca Cemal Paşa'nın daha önce Adana ve Bağdat Valiliği görevlerinde bulunduğu, Fransız sempatzanı ve Jön Türk hareketinin önemli

¹⁰⁶³ Halepli Zeki (Kolaç) Paşa 1862 yılında Halep'te dünyaya geldi. 1886'da Mekteb-i Harbiye'den mezun olup kurmay yüzbaşı olarak göreve başladı. 1891 yılında Mavzer Tüfeklerini Muayene Komisyonu'nda Balistik Muavinliği görevine, 1896'da Mekteb-i Harbiye'de Coğrafya ve Tarih-i Muhaberat Dersleri Muavinliği görevine atanmıştır. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ndeki başarılarından ötürü miralay rütbesine yükseltildi. Balkan Savaşları'nda Vardar Ordusu Kumandanlığı yaptı. Eylül 1914'te 4. Ordu Kumandanlığı'na atandı. Kanal Harekâtı'na karşı çıkmasından ötürü 4. Ordu Kumandanlığı'ndan alınarak Berlin'de Sultan'ın özel temsilcisi olarak görevine getirildi. Detaylı bilgi için bkz.: Hülya Toker, Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C.1, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006; Eklemeddin İhsanoğlu, *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 2004.

¹⁰⁶⁴ Sabis, *a.g.e.*, s.118.

¹⁰⁶⁵ Talha Çiçek, *Cemal Paşa Suriye'de*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, ss.18,19; Sabis, *a.g.e.*, s.120; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.4, K.1, s.134.

isimlerinden biri olduğu, enerjik ve güçlü bir profil olarak göze çarptığı vurgulanmıştı.¹⁰⁶⁶ Bu arada İngiliz basınından alıntılanan bir başka haberde, Beyrut'a varan Cemal Paşa'nın Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi'ne çektiği telgrafta, İngilizleri ve Fransızları açıkça tehdit ettiği ifade edilmekteydi. Cemal Paşa, Suriye limanlarında İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin bombardımanlarında ölen ya da yaralanan her bir Osmanlı vatandaşı için üç Fransız'ı ya da İngiliz'i vuracağını söylemişti.¹⁰⁶⁷

Le Temps, başında Sherif de Mallawie'nin olduğu "Sfenks'in Dostları" isimli Mısırlı bir derneğin Paris'te bir yürüyüş yaptığını yazmıştı. Dernek, bir savaş çıkacaksa Mısırlıların İtilaf Devletleri'nin yanında yer alacağını, İngilizlerin yanında savaşacaklarını belirtmişti. Ne de olsa Mısırlılar kendilerini Türk tebaa ile karıştırmıyorlardı. Gazeteye göre, Mısır'daki İngiliz işgali hayırlı bir işgaldi ve Mısır neredeyse bağımsızdı. Cezayirliler, Fashılar ve Hintlilerden sonra Mısırlıların da İtilaf Devletleri'nin yanında olduğunun ortaya çıkmasından memnuniyet duyulduğu ifade edilmişti.¹⁰⁶⁸ *Le Temps*'daki bu yazıdan İngilizlerin Mısır'da da boş durmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İngiliz General Sir John Maxwell Mısır'daki askeri yönetimi devraldıklarını açıklamıştı. Ayrıca 1000 kişiden oluşan deve üstündeki Türk süvarisinin Türk-Mısır sınırına konuşlandığı, Müslümanları İngilizlere karşı provoke etmek amacıyla on Alman subayın İsmailiye'ye geldiği öne sürülmüştü.¹⁰⁶⁹ İngiltere, 18 Aralık 1914 tarihinde Mısır'ın korunma ve himayesini eline aldığını, Hüseyin Kamil'i de sultan olarak atadığını ilan ederek Mısır üzerindeki Osmanlı Devleti'nin bir hakkının kalmadığını ilan etmişti.

Kanal Harekâtı başlamadan, Fransız gazetelerinde Osmanlı ile İngiliz güçleri arasında çatışmaların yaşandığına dair haberler çıkmıştı. Çeşitli Fransız gazetelerinde, İngiliz zırhlılarının obüs atışlarıyla Türk güçlerini Babülmendep¹⁰⁷⁰ civarında yok ettiği, Hint piyadelerin de saldırıya ambarları ve topları tahrip ederek katıldığı, bunun karşılığında verilen zayıtın pek önemli olmadığı haberleri yer almıştı.¹⁰⁷¹ İngilizler 9 Kasım'da bir tabur asker ve dört makineli tüfekten oluşan birliklerini savaş gemileriyle Babülmendep girişine indirmiş, 11 Kasım gecesi ise

¹⁰⁶⁶ "Les Projets Turcs Contre le Canal de Suez", *Le Temps*, 1 Aralık 1914, s.2.

¹⁰⁶⁷ "Menaces Turques", *Le Temps*, 2 Aralık 1914, s.2.

¹⁰⁶⁸ "Les Egyptiens et la Guerre", *Le Temps*, 4 Kasım 1914, s.2.

¹⁰⁶⁹ "La Situation en Egypte", *Le Temps*, 6 Kasım 1914, s.2.

¹⁰⁷⁰ Kızıldeniz ile Aden Körfezi'nin birleştiği boğaz.

¹⁰⁷¹ *Le Petit Journal*, 16 Kasım 1914, s.2; "Un Croiseur Anglais Detruit des Forts Turcs", *L'Ouest Eclair*, 16 Kasım 1914, s.1.

geldikleri gemilere binerek geri çekilmek durumunda kalmışlardı.¹⁰⁷² Alman menşeli bültenlerde, İngilizlerin Cidde'yi bombardımana tuttuğu bilgilerine yer verilmişti. Ancak İngiliz makamları bu haberlerin gerçeği yansıtmadığını açıklanmıştı. İngiliz Hükümeti'nden konuyla ilgili gelen yalanlamayı sütunlarına taşıyan *Journal des Debats*, *Minerve* isimli İngiliz zırhlısının Cidde'deki Mekke Limanı'nı bombalamasının zaten mümkün olamayacağını, geminin 500 metreden daha fazla yaklaşmadığını belirtmişti.¹⁰⁷³ Fakat İngiliz savaş gemisi *Minto* Cidde'ye yaklaşarak bazı Osmanlı görevlilerini esir almıştı.¹⁰⁷⁴ İngilizler 1 Kasım 1914 tarihinde Akabe'yi bombardıman edip, karaya asker çıkartarak Osmanlı Devleti'ne savaş açmışlardı. İngilizlerin 3 Kasım'a kadar süren Akabe'yi işgal girişimi Türk jandarmalarının müdafaası sayesinde akamete uğratılmıştı.¹⁰⁷⁵ Bu sefer *Le Petit Journal*, İngilizlerin Akabe körfezine döşenmek üzere mayınlar gönderdiğini yazmıştı. Kızıldeniz'de girişecekleri savaş için *Minerve* isimli kruvazör bölgeye gönderilmişti. *Minerve* kruvazörünün komutanı teslim olmaları için Almanlarla yaptıkları görüşmelerden sonuç alamayınca Akabe sahillerine ateş açmıştı.¹⁰⁷⁶ 1914 yılının Kasım ayında İngiliz ve Fransız savaş gemileri ve Ruslara ait *Askold* kruvazörü, İskenderun ile Gazze arasındaki sahil şeridini zaman zaman topa tutmuşlardı. Osmanlı donanması denizden saldırıları önlemek için 17 Aralık'ta üç yüzer mayın dökmüştü.¹⁰⁷⁷ Gerçeklerle örtüşmeyen bu haberlerin İtilaf güçleri tarafından yalanlanmasının sebebinin, özellikle de Ortadoğu'da yaşayan Müslüman halkların kendilerine karşı tepki gösterme ihtimalini bertaraf etmek olduğu düşünülebilir.

Süveyş'te harekât başlamadan önce Mısır'da Müslümanlar üzerinde etkili olan kimi şeyhlerin açıklamaları Fransız gazetelerinde yer almıştı. Aslında bu haberler önce Mısır basınında yer alıyor, oradan İngiliz basını ve İngiliz basınından da Fransız gazeteleri alıntı yapıyordu. Bundaki temel amacın Mısır'daki Müslümanların İngilizlere karşı ayaklanmasını önlemek ve bu doğrultuda İngiliz ve Fransız basını aracılığıyla, bu ülkelerin kontrolündeki Müslüman halkların da benzer

¹⁰⁷² Yahya Yeşilyurt, "Büyük Harpten Sonra Yemen Cephesinde Mütarekenin Gölgesinde Kalmış Bir Başarı: Laheç Zaferi (1915)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.15, Bahar 2018, s.31.

¹⁰⁷³ *Journal des Debats*, 7 Kasım 1914, s.1.

¹⁰⁷⁴ Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hakimiyet Mücadelesi", *Gazi Akademik Bakış*, C.7, S.14, Yaz 2014, 122.

¹⁰⁷⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.4, K.1, ss.126-127.

¹⁰⁷⁶ "Le Bombardement du Ford d'Akaba", *Le Petit Journal*, 19 Kasım 1914, s.3.

¹⁰⁷⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Deniz Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.115.

bir tutum sergilemesinin önünü almak amacı taşıdı düşünülebilir. Bu çıkarıma en güzel örneklerden biri; Mısır'da, Sudan'da ve Arap ülkelerinde etkili olduğu iddia edilen, Hz. Muhammed'in soyundan geldiğine inanılan Morghani¹⁰⁷⁸ tarikatının şeyhi Said Morghani'nin Türk Yönetimi'nin İngilizlere savaş ilan etmesini kınadığını belirten bir haberin yayınlanması olmuştur. Türkiye'nin, İstanbul'daki otoritenin hırsına feda edildiğini söyleyen Morghani, Almanların kötü etkisi altında kalan bu otoritenin Müslüman âlemine kendini yabancılaştırdığını ifade etmişti.¹⁰⁷⁹ Kısaca; İngilizleri destekleyen Morghani'ye her nasılsa yabancılaşmayan Müslüman âlemi, Almanlarla savaşa giren Türklere yabancılaşmıştı.

Mısır'dan gelen haberler her zaman cephelerdeki çatışmalardan ibaret değildi. Kanal Cephesi'ndeki casusluk faaliyetleri olduğu iddia ediliyor, basın da bunlarla ilgili bilgi veriyordu. *La Croix*'ta geçen bir haberde, bir İngiliz zırhlısı seyir halindeki Türk yelkenli gemisini alıkoymuştu. Haberin devamında, İzmir'e doğru ilerleyen geminin içinde gizlenen iki Alman subayın tutuklandığı belirtilmişti.¹⁰⁸⁰ *Le Temps*'da "Mısır'da Türk-Alman Casusluğu" başlığıyla verilen bir haberde, iki Alman subayın Kahire'deki Continental Grand Hotel'de garson olarak kendilerini kamufle ettikleri, casusluk faaliyetlerinden ötürü tutuklanarak Malta'ya gönderildikleri belirtiliyordu. İzmir'den İskenderiye'ye gelen bir Türk gezginin üzerinde bulunan coğrafi birtakım haritalar ve planlar yerel istihbarat görevlilerinin dikkatini çekmiş, çok geçmeden kendisinin Türk ajanı olduğu tespit edilmişti. Bu bilginin haricinde *El-Bassir* gazetesinden alıntılanan bir haberde Türk donanmasına mensup üç subayın Port-Said'de yakalandığı ileri sürüldü. Port-Said, İskenderiye ve Süveyş'te casusluk faaliyetinde bulunduğu şüphelenilen pek çok Türk durdurulmuştu. Yine bu doğrultuda, Şeyh Mahmud Hattab Ulema Achmoun'un evinde yakalandığı, Suriyeliler de dâhil olmak üzere Giritli Müslümanların özel izin haricinde Mısır'dan ayrılmasına izin verilmediği ifade edilmişti.¹⁰⁸¹

Londra'ya İskenderiye'den gelen bilgilere göre, düzensiz Türk süvariler ve Bedeviler Mısır sınırından girerek El-Ariş ile Akabe arasındaki bölgede İngilizlerle çarpışmışlar ve yenilgiye uğramışlardı. Osmanlı yönetimi bunun üzerine İngilizlere

¹⁰⁷⁸ Türkçe kaynaklarda Mirgani tarikatı olarak da geçen ve sufizmi benimseyen, başta Mısır olmak üzere Sudan, Eritre ve Etiyopya'da etkin bir tarikattir. Konuyla ilgili çeşitli bilgilere ulaşmak için bkz.: Ahmet Yerinde, "Mirganiyye", *İslam Ansiklopedisi*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, ss.154-156.

¹⁰⁷⁹ "Une Attaque des Turcs a Fao", *Le Petit Journal*, 17 Kasım 1914, s.3.

¹⁰⁸⁰ *La Croix*, 24 Kasım 1914, s.2.

¹⁰⁸¹ "L'espionnage Turco-Allemand en Egypte", *Le Temps*, 1 Aralık 1914, s.2.

ait olan İzmir-Aydın demiryoluna el koyduklarını açıklamışlardı.¹⁰⁸² *Le Temps*, 30 Kasım 1914 tarihli nüshasında, demiryolunda bulunan 9 lokomotif ve 300 vagona da el koyulduğunu yazmıştı. Haberin devamında Türk-Alman ortaklığının El-Ariş hattını delmek için 10.000 martin cinsi tüfeği Bedevilerin mensubu olduğu Roalla kabilesine verdikleri ileri sürülmüştü.¹⁰⁸³ Osmanlı Devleti savaşın başlamasıyla birlikte yapımı işletme imtiyazıyla İngilizlere ve Fransızlara verilen demiryollarına el koymuştu. Bunun için Askeri Demiryolları İdaresi kurulmuş, İngilizlerin ve Fransızların yapıp işlettikleri demiryollarına ve limanlara el konulmuştu.¹⁰⁸⁴ Osmanlı Devleti, Aydın-Kasaba ve Hayfa-Kudüs demiryolları şirketlerinin idarelerini kendi eline alarak, İngiliz ve Fransız tebaasından olan memurları harp esiri olarak almıştı. Ayrıca İzmir Limanı'nda bulunan üç büyük İngiliz vapuruna ek olarak, pek çok küçük İngiliz ve Fransız vapuruna da el koyarak vapurların mürettebatını da esir etmişti.¹⁰⁸⁵

Alman gazete *Francfort*, Mısır'a doğru hareket eden Osmanlı ordusunun başına Enver Paşa'nın da olacağını iddia etmişti. *Le Petit Journal* bu haber üzerinden giderek Enver Paşa'nın tek hayalinin bu olmadığını, İngilizleri Mısır'dan attıktan sonra Hıdiv'i kendisinin ilan edeceğini hayal ettiğini dahi yazmıştı. *Le Petit Journal*, İzzet Paşa komutasındaki 76.000 kişilik ordunun Süveyş kanalına doğru ilerlediğini, bu orduya 1.000 Bedevi'nin 500 deveyle eşlik ettiğini öne sürmüştü. Buna karşılık İngilizler de Djarahad- Feyyum arasını kesmişlerdi.¹⁰⁸⁶ *Le Petit Journal*'in bu haberi hangi bilgiye dayanarak verdiğini anlamak zor. Ancak İngiliz General Sir John Maxwell'in 30 Kasım 1914'te Lord Herbert Kitchener'e gönderdiği telgrafta: “*kesin olarak söylemek zor olsa da Türklerin Kanal üzerinde yürüyüş başlattılar*” demişti.¹⁰⁸⁷

İskenderiye'den gelen haberlere göre, 11 Aralık'ta Türk askerler Hüdeyde'deki İngiliz Konsolosluğu'na konsolosu ele geçirmek için saldırmışlardı. Konsolosun kaçmayı başardığı ve İtalyan Konsolosluğu'na sığındığı, bunu öğrenen Türk askerlerin Konsolosluğun kapısına dayandığı belirtiliyordu. İçeri giren askerler

¹⁰⁸² “Les Bedouins en Deroute”, *La Croix*, 26 Kasım 1914, s.2.

¹⁰⁸³ “Les Difficultes de l'Expedition Turque en Egypte”, *Le Temps*, 30 Kasım 1914, s.2.

¹⁰⁸⁴ Seda Östen Esirgen, *Osmanlı Devleti'nde Yabancılar Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, ss.209-210.

¹⁰⁸⁵ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, s.79.

¹⁰⁸⁶ *Le Petit Journal*, 30 Kasım 1914, s.2.

¹⁰⁸⁷ Üzen, *a.g.t.*, s.210.

İngiliz konsolosu almışlar ve bir çalışanı da yaralamışlardı.¹⁰⁸⁸ İtalyan Dışişleri Bakanı Sonnino yaptığı açıklamada İngiliz konsolosun derhal bırakılmasını ve sorumluların cezalandırılmasını talep etmişti.¹⁰⁸⁹ Bu arada Osmanlı Devleti'nin Roma Büyükelçisi Nabi Bey İslam coğrafyasında sürdürülen kutsal savaşın İtalyan çıkarlarını zedelemeyeceğini açıklamıştı.¹⁰⁹⁰ Nabi Bey'in açıklamasının gazetelerde yayınlandığı gün *Le Temps*'da çıkan bir haberde, İtalyan gazeteci Pietro Vitto Beyrut'ta durdurulduğu ve kendisiyle ilgili ülkeyi terk etme emri tarafına sunulduğu ifade edilmişti.¹⁰⁹¹ Fransız konsolosun salıverildiğine dair haberler 16 Şubat 1915 tarihli gazetelerde yayınlanmıştı. Konsolosun salındığı bilgisini Yemen valisi vermiş, konsolos *Dupleix* adlı kruvazörle Yemen'den ayrılmıştı.¹⁰⁹²

Le Temps'un Atina'dan edindiği bilgilere göre, Osmanlı ordusu Mısır sınırına çok sayıda çimento torbası sevkiyatına başlamıştı. Çimentoların Mısır'a gönderilmesinin iki sebebi vardı. Bunlardan birincisi, Süveyş Kanalı'nı kapayarak İngilizlerin oradan geçişlerini engellemektir. İkincisi ise, Kanal'ın kapanmasıyla birlikte Türk askerinin sevkiyatını daha kolay hale getirmektir. Marmara denizindeki adalar da tıpkı San-Stefano ve Kadıköy'de olduğu gibi İtilaf güçlerinin olası saldırısına karşı takviye edilmekteydi.¹⁰⁹³

Osmanlı ordusunun Mısır harekâtı için hazırlık yaptığı bir sır değildi. Fransız basını ise olası bir Türk saldırısında bölgede neler olabileceğine dair kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu. *Le Temps*'da yer alan ve edinilen bilgilerin İstanbul'dan geldiği söylenen yazıda, Sarıkamış yenilgisiyle birlikte Türk ordusunda çatlak sesler çıkmaya başladığı belirtilmişti. Ortaya çıkan moral bozukluğu çatlak seslerin çıkmasında önemli bir etkendi ve Türk ordusunda Mısır seferine dair bir güvensizlik ortamı hâkimdi. Bu seferin başarıya ulaşamayacağına ve hatta felakete dönüşebileceğine dair öngörüsü olanların sayısı az değildi. İtilaf güçlerinin Suriye sahillerine çıkarma yapması durumunda Türk ordusunun geridekilerle bağlantısı kesilebilecek ve hatta çıkarmanın olduğu şehirlerde yaşayan halkın rahatsızlıkları artacaktı. Mezopotamya'da bulunan Türk ordularının durumu zaten pek iyi değildi.

¹⁰⁸⁸ “Un Consul Anglais et un Consul Italien Attaques par les Troupes Turques”, *Le Petit Journal*, 12 Aralık 1914, s.3; “Attaques Contre les Consuls Anglais et Italiens”, *Le Temps*, 13 Aralık 1914, s.2; “Les Turcs Violent un Consulat Italien”, *La Croix*, 13 Aralık 1914, s.1.

¹⁰⁸⁹ *L'Humanite*, 18 Aralık 1914, s.2.

¹⁰⁹⁰ “Un Attentat Turc Contre un Consulat Italien”, *L'Humanite*, 13 Aralık 1914, s.2.

¹⁰⁹¹ “Un Journaliste Italien Expulse de Beyrouth”, *Le Temps*, 13 Aralık 1914, s.2.

¹⁰⁹² *Le Petit Journal*, 16 Şubat 1915, s.3; *L'Humanite*, 16 Şubat 1915, s.3.

¹⁰⁹³ *Le Temps*, 3 Ocak 1915, s.2.

Cephelerden gelen haberlerden dolayı askerler arasında olumsuz hava vardı. Yine bu askerler arasında disiplinsizlik, ayrıca levazım eksikliğinden ötürü hastalıklar ve mahrumiyetler baş göstermişti.¹⁰⁹⁴

Yüzbaşı H. isimli bir yazar ya da subay “*Süveyş Kanalı Müdafaası*” isimli bir yazı kaleme almıştı. Yazıda, Suriye’de Süveyş taarruzu için konuşlanmış Türk ordusunun özelliklerinden bahsetmekteydi. Ordunun çok da iyi donatılmış halde olmadığını, ancak Alman yapımı iyi silahlara sahip olduklarını, dayanıklı ve cesur askerlerden oluştuğunu iddia etmişti. Yazara göre, orduyu idare eden 120 civarı Alman subay vardı. Türk ordusu çölü geçmek için Bedevilerden çok sayıda deve satın almıştı. Çimento ve mühimmatlarını taşıyabilmek için hacimli trenler kullanıyorlardı. Yüzbaşıya göre, büyük bir taarruz olacaktı ve ciddiye alınmalıydı. Türklerin ve Almanların asıl hedefinin Port-Said ve Süveyş ile İngiliz ve Fransızların hâkimiyetinde olan Uzakdoğu’nun, Hint okyanusunun bağını koparmaktı. Süveyş’in müdafaası için İngilizlerin yaptığı güçlü hazırlıklardan bahsediyor, yaşanacak bir savaşta Türklerin Alman direktifleriyle Kafkasya’da yaşadıkları bozgunundan daha farklı bir sonucun ortaya çıkmayacağını savunuyordu. Yüzbaşı, Türk ordusunun taşıdığı çimentoların bir işe yaramayacağını ve sonunda İsraillilerin Firavun’dan kaçarken Kızıldeniz’in kurumasından daha ilginç bir şey yaşanmayacağını öne sürüyordu. Makalenin sonunda ise savaşın Almanlarla, İngilizler ve Fransızlar arasında olduğu öne çıkarılarak, Süveyş ve Nil kıyılarında İngiliz ve Fransızların yarattıkları büyük eserleri Almanların yıkmaya güçlerinin yetmeyeceğini iddia edilmişti.¹⁰⁹⁵ *Le Petit Journal* ise Suriye’deki Türk subayların birtakım imkânsızlıklardan ötürü Süveyş harekâtına sıcak bakmadıklarını iddia etmişti. Anadolu’daki subaylar arasında da ciddi bir mutsuzluk hâkimdi. Orduda gıda, giyim malzemeleri ve hatta ayakkabı yetersizliği dahi baş göstermişti. Savaş için edinilen develer ölmekteydi. Gazeteye göre, Türk ordusunun yanında savaşacak 25.000 Bedevi evlerine dönmekteydi.¹⁰⁹⁶

Birüssebi ile Süveyş Kanalı arasındaki Tih Çölü’nde (Sina Çölü) gerçekleşecek 350 kilometrelik yürüyüş 3 Ocak 1915 tarihinde geceleri yürümek, gündüzleri dinlenmek suretiyle başlamıştı. İngilizler savaşın başlamasıyla birlikte Tih Çölü’nü bir anda boşaltarak, burayı Osmanlı kuvvetleriyle kendi aralarında bir

¹⁰⁹⁴ “L’Echec de la Campagne Turc contre l’Egypte”, *Le Temps*, 16 Ocak 1915, s.2.

¹⁰⁹⁵ Capitane H., “La Defense du Canal de Suez”, *Le Petit Journal*, 18 Ocak 1915, s.1.

¹⁰⁹⁶ “Des Officiers Turcs de Syrie Refusent de Marcher”, *Le Petit Journal*, 20 Ocak 1915, s.3.

engel bölgesi olarak belirlemişlerdi. 31 Ocak'ta Sağ Kanat Kuvvetleri El Kantara'nın, Sol Kanat Kuvvetleri Süveyş'in, Merkez Kol ise Ferdan-Serapyum'un karşısında konuşlanmışlardı. 31 Ocak'a kadar yapılan yürüyüşte hiçbir zaiyat vermeyen kuvvetler, arkalarında sadece top izi bırakarak yürüyüşü tamamlamışlardı.¹⁰⁹⁷ Ordu Karagahı da 1 Şubat'ı 2 Şubat'a bağlayan gece Ketibetülhayl'a gelmişti. Buradan Süveyş Kanalı apaçık görülmekteydi. Kanalin diğer tarafında, iki üç kilometre aralıklarla ışıldaklar makaslama yapmaktaydılar. Bu sayede gece her yer aydınlık oluyor, İsmailiye şehri rahatça görülebildiği gibi Osmanlı mevzilerindeki en ufak bir hareketlilikten bile İngilizlerin haberi olabiliyordu. Kanaldan ise sanki hiçbir anormallik yokmuş gibi İngiliz savaş ve yük gemileri, vapurlar geçiyordu.¹⁰⁹⁸

2 Şubat 1915 günü öğleden sonra ortaya çıkan fırtına şiddetini arttırmış, bu durum ilk başta Osmanlı Ordusu için bir avantaj gibi görülmüştü. Şiddetli fırtına İngilizlerin Osmanlı mevzilerini gözetlemesini engelleyecek ve yapılacak baskın hareketinin başarı şansı yükselmiş olacaktı. Ancak fırtınanın şiddeti Osmanlı birliklerinin hazırlık ve sevkini yavaşlatmıştı. Hazırlık mevzine doğru öğlen başlaması gereken yürüyüş akşam 18.00 sularında başlayabilmişti. Güzergahı gösteren flamalar fırtınadan dolayı kuma gömüldüklerinden sevkın gerçekleşmesi daha da uzun sürmüştü. Kanal Harekatı'nda karşıya geçmek üzere kullanılacak olan tombazlar ve istihkam taburu Kress von Kressenstein'in başında bulunduğu koldan ayrı düşerek yolunu şaşırmış, 22.30 olarak revize edilen harekât saati daha da ileri sarkmıştı. Böylelikle Kanal'a doğru yapılacak hareketin saati 00.30'u bulmuştu.¹⁰⁹⁹

Fransız gazeteleri, 26 Ocak 1915 tarihinde Türk askerleriyle İngilizlerden ve Mısırlılardan oluşan ordu arasında bir çatışma yaşandığını yazmıştı. El-Kantara¹¹⁰⁰,nın doğusunda devriye görevinde bulunun Anglo-Mısır askerlerine Türk topçuları ateş açmış, İngilizler bu ateşe mitralyözlerle cevap vermişlerdi. Yaşanan bu ufak çaplı çatışmada Türk askerlerinin fazla karşılık verme niyetine girmedikleri öne sürülmüştü. Ayrıca İngilizlerin Süveyş kanalının doğusunda üç ayrı noktada Türk birliklerinin olduğunu tespit ettikleri, ancak herhangi bir müdahalede bulunmadıkları

¹⁰⁹⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.4, K.1, s.189.

¹⁰⁹⁸ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.27.

¹⁰⁹⁹ Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, Ulus Basımevi, Ankara, 1949, ss.140-149.

¹¹⁰⁰ Port Said'in yaklaşık 50km güneyinde, Süveyş Kanalı'nın üzerinde bulunan bir şehir.

belirtlmiflti. Bir İngiliz deniz uçağı Birmurhadad yakınlarındaki Türk birliğine bomba atmış ve can kayıplarına neden olmuştu.¹¹⁰¹

3 Şubat 1915 gecesi Kanal'a taarruzda bulunmak üzere 100 metre mesafede bulunan Osmanlı birliklerine ilk ateş sabaha karşı 03.20 sularında geldi. İngiliz ve Osmanlı birliklerinin arasından geçen Süveyş Kanalı'nın Timsah Gölü olarak geçen genişliğinde bulunan İngiliz savaş gemileri ışıldaklarını Osmanlı mevzilerine yöneltmişlerdi. Osmanlı kuvvetleri tombazları suya indirerek karşı tarafa geçip baskın düzenlemeyi planlamıştı. Ancak Kanal sahilinin doğal yapısı tombaz indirme işinin herhangi bir noktadan yapılmasına olanak tanımamaktaydı. Osmanlı kuvvetleri bir şekilde üç tombazı karşıya geçirme teşebbüsünde bulunmuş, İngilizlerin makineli tüfeklerle karşılık vermesi üzerine bir tombaz delinerek batmış, ikinci tombaza askerler binerken yaralanmışlar ve tombaz delinmiş, diğer tombaz ise daha suya indirilemeden delinmişti. Karşı kıyıya geçmek için indirilen diğer tombazlar da İngiliz ateşle batırılmıştı. Osmanlı kuvvetlerinin karşı kıyıya geçme çabasının akamete uğraması üzerine sabah saat 08.00 sularında karşılıklı topçu ateşi başlamıştı. Kanal'ın Timsah Gölü mevkisinde konuşlu *Hardinger* isimli kruvazöre açılan ateşe *Requin* zırhlısı cevap vermişti. *Hardinger*'e dört mermi isabet etmiş, gemi alevler içinde İsmailiye istikametinde ilerlemeye başlamıştı. Osmanlı topçu bataryası *Requin*'e ateş açıtsa da aradaki mesafenin sekiz kilometre olması gemiyi menzil dışı bırakmıştı. Topçu bataryasının bulunduğu mevkinin açık bir arazi olması ve gündüz vakti mevzi değiştirme imkanının olmaması Türk ateşinin susmasına yol açmıştı. 3 Şubat gecesi 4. Ordu Cemal Paşa'nın emriyle geri çekildi. Bu harekât esnasında 18 subay, 156 er şehit; 118 subay, 399 er yaralı; 6 subay, 803 er kayıp olmuştu. İngilizlerin kaybı ise 12 subay ve 150 erden ibaretti.¹¹⁰²

Kopenhag'da görev yapan *Daily Mail* muhabirinin çok değerli bir kaynaktan öğrendiğini iddia ettiği bir haber hemen hemen tüm Fransız gazetelerinde yer almıştı. Değerli kaynaktan edinilen bilgilere göre, Türk-Alman ordusunun Mısır'a düzenlemeyi planladığı harekâttan vazgeçilmesi söz konusuydu. Bölgede konuşlanan Türk askerleriyle böyle bir savaşa kalkışmak mümkün değildi. Çünkü Türk subaylar burada bir başarı elde edilemeyeceğini düşündükleri gibi Türk askerinin asıl lazım olduğu yerlerin düşman tehdidi altındaki Erzurum ve Bağdat olduğunu

¹¹⁰¹ *L'Humanite*, 26 Ocak 1915; "Les Armees Turques Contre les Russes et Contre les Anglais", *Le Petit Journal*, 28 Ocak 1915, s.3.

¹¹⁰² Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, ss.35-42.

savunmaktaydılar.¹¹⁰³ Ne var ki başka bir haberde, haber yapılmadan iki gün önce, 2 Şubat 1915 tarihinde Türk ordusu Süveyş Kanalı'nı geçme teşebbüsünde bulunduğu ifade edilmişti. Türk ordusunun köprü kurma ve malzeme geçirme girişimleri fark edilmiş, bunun üzerine İngiliz ordusu karşılık vermişti. Belirtilene göre, çatışma esnasında çıkan kum fırtınası Türk ordusunun başarı sağlamasını engellemişti. Ayrıca Türk piyadelerinin zayıf olduğu gözlemlenmişti. Bu çatışmada 6 İngiliz askeri yaralanmıştı. Bir sonraki gün El-Kantara'da çatışmalar yaşanmış ve Türk askerler geri püskürtülmüştü. Ayrıca yaşanan çatışmada 16 Türk askerinin öldüğü, 40 kadar askerin de esir alındığı; yalnızca 3 İngiliz askerin yaralandığı ileri sürülmüştü.¹¹⁰⁴

Genel olarak bakıldığında, Fransız gazetelerinin Kanal Harekatı'na çok önem vermedikleri haberi ilk sayfadan dahi girmedikleri görülmektedir. *L'Humanite*'nin üçüncü sayfadan verdiği “*Türklerin Süveyş'teki Başarısızlığı*” başlıklı haberde Türk ordusunun Toussoun'a doğru piyadeler ve topraklarla hücum etmeye kalkıştığı, kanalı dubalı köprüler ve salları eşliğinde geçmeye çalıştığı, ancak İngilizler tarafından geri püskürtüldüğü yazılmıştı. *Hardinger* isimli kruvazörün olaya müdahale ettiği ve zırhlıda yer alan 10 askerin yaralandığı bilgisi de yer almıştı. Bu çatışmada İngilizlerden 2 subay, 10 (*L'Humanite*'nin 6 Şubat 1915 tarihli nüshasına göre bu sayı 13'tü) er ölmüş, 58 asker de yaralanmıştı. 8'i subay olmak üzere 290 Türk askeri esir edilmişti.¹¹⁰⁵ Bu arada 4 Türk askeri kanalı geçmişti ve General Maxwell bu 4 askere yardım ve yataklık eden cezalandıracağını belirtmişti.¹¹⁰⁶ Yaşanan çatışmaların üzerine 2 Fransız savaş gemisi Süveyş Kanalı'na gelmişti. Bu gemilerden biri *Requin*, diğeri *D'Entrecasteaux* idi. Haberlere göre, bu iki savaş gemisi karaya atışlar yaparak Türk topçularını bölgeden uzaklaştırmıştı.¹¹⁰⁷

Le Temps İskenderiye'den edindiği bilgilere dayanarak Osmanlı Devleti'ni alaya alan kısa bir haber yapmıştı. Haberde Türklerin kendi yenilgilerini kutladıkları yazılmıştı. Yafa şehrinin bayraklarla donatıldığı, Türklerin Süveyş Kanalı'nı geçmelerini kutladıklarını öne sürmüştü. Kanalı geçebilen yalnızca dört Türk

¹¹⁰³ “L'Armée Germano-Turque Renoncera à l'Envahir l'Égypte”, *Le Petit Journal*, 4 Şubat 1915, s.1.

¹¹⁰⁴ “Vaine Tentative des Turcs Contre le Canal de Suez”, *Le Petit Journal*, 5 Şubat 1915, s.1.

¹¹⁰⁵ “Les Echecs Turcs au Suez”, *L'Humanite*, 6 Şubat 1915, s.3.

¹¹⁰⁶ “La Deroute Turque sur le Canal de Suez”, *Le Temps*, 6 Şubat 1915, s.2.

¹¹⁰⁷ *Le Temps*, 7 Şubat 1915, s.2.

askerinin olduğu ve bu dört askerin Mısır'da esir edilen 600 Türk askerine eklenmekten başka şansı olmadığı yazılmıştı.¹¹⁰⁸

Mısır'da yaşanan gelişmelere, Çanakkale bombardımanının başlamasıyla birlikte Fransız basınında pek yer verilmemişti. Süveyş Kanalı'nda Türklerin hemen yeni bir taarruza geçmemelerinin sebebi harekât esnasında beliren zayıflıklar ya da Çanakkale'deki saldırılar değildi. Kanal civarında mevzilenen Türk ordusunun yiyecek ve su sorunu da belirtmeye başlamıştı. Bu sorunun üstesinden gelmek için edinilen develer yeterli gelmemişti. Gerek yiyecek ve su gerekse mühimmat ve asker sevkıyatı için daha hızlı bir ulaşım aracı gerekliydi. Bu yüzden Almanlar buraya mühendisler ve işçiler göndererek demiryolu yapımına başlamışlardı.¹¹⁰⁹ Zaten harekât öncesinde yapılan hesaplamalarda, Kanal önüne geldikten azami dört gün sonra ya karşı tarafa geçilmesi ya da seferi yarıda kesip geri dönülmesi gerekliliği vurgulanmıştı. Zira orduda ciddi anlamda su sorunu ortaya çıkacaktı. Yiyecek ve içeceğin temini için ihtiyaç duyulan vasıta develer idi. Cemal Paşa, develerin çok yaygın olarak kullanıldığı ve fazla miktarda olduğu Suriye, Hicaz gibi yerlerde yeterli sayıda devenin edinilememesini her devenin yük taşıma işini yapacak özelliklere haiz olmaması olarak açıklamıştı. Ordunun sahip olduğu 2.000 deve ise çok zor şartlarda ve türlü zorluklara rağmen tedarik edilmişti.¹¹¹⁰

Le Temps, Osmanlı ordusunun Süveyş Kanalı'nı geçme girişiminin başarısızlığa uğramasının orduda bazı sıkıntılara yol açtığını savunmuştu. Yazının devamında taarruzun başarıya ulaşacağı söylenen Arapların orduda başkaldırıda bulunduğu öne sürülmüştü. Osmanlı ordusu tam teçhizatlı ve iyi beslenen Anadolu subayları ve iyi beslenemeyen pespaye haldeki Arap askerleri olarak ikiye bölünmüştü. Gazete haberine göre, ordudaki bölünme sadece bununla da sınırlı değildi. Türk subaylarla Alman subaylar arasında ve hatta Cemal Paşa ile General von Kressenstein arasında da çatırdama mevcuttu. Cemal Paşa sefere gitmeden önce Beyrut Amerikan Tıp Fakültesi Başhekimisi'ne “*Size veda ediyorum çünkü başarılı olamazsam dönmemem emredildi*” demişti. Sefer başarısızlıkla sonuçlanmış, ancak Cemal Paşa geri dönerek tüm sorumluluğu Von Kressenstein'a atmıştı. Beyrut ve Şam caddelerinde asılan resmi afişlerde, Cemal Paşa'nın Süveyş Kanalı'ndaki

¹¹⁰⁸ *Le Temps*, 13 Şubat 1915, s.2.

¹¹⁰⁹ “Sur le Canal de Suez”, *L'Humanite*, 8 Mart 1915, s.1; “Les Turcs et l'Egypte”, *L'Humanite*, 12 Mart 1915, s.3.

¹¹¹⁰ *Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat*, s. 160.

başarılarından ötürü Padişah'ın kendisine altın imtiyaz madalyası takdim etmeye karar verdiği yazılıydı.¹¹¹¹ Osmanlı ordusunun Kanal Harekatı'nda başarı sağlayarak Kanal'ın karşı tarafındaki İsmailiye'ye geçtiğine yönelik Kudüs Mevki Komutanlığı'na şifre edilen asılsız haberler İstanbul'a kadar ulaşmıştı. Kudüs'te şenlikler başlamıştı. Cemal Paşa'nın Başkumandanlık Vekaleti'ne 5 Şubat ve 7 Şubat'ta 1915 gönderdiği iki ayrı şifreli telgrafta taarruzun muvaffak olamadığı belirtilmişti.¹¹¹²

Le Temps, Kahire'de esir olarak tutulan Osmanlı askerleriyle ilgili birtakım bilgiler vermişti. Verilen bilgilere bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu bir devlet olma özelliğinin cephelere de yansıttığı görülmektedir. Gazeteye göre 150 yaralı Türk Kahire'de tedavi görmektedir. Ayrıca 700 asker ve çoğu Sina Bedevisi olan 53 sivil esir olarak tutulmaktaydı. Esirler arasında 14 subay ve 6 astsubay bulunmakla birlikte bunlardan 7'si Türk, 1'i Kafkas, 1'i Rum diğerleri ise Arap'tı. Erler arasında ise 7 Ermeni, 6 Rum, 1 Suriyeli Ortodoks, 1 Katolik Rum ve 1 Keldani bulunmaktaydı. Osmanlı ordusunun Hayfa'daki faaliyetleriyle ilgili de bilgi veren gazete Türklerin Hayfa ve çevresini kontrol eden Kermil Dağı'na giriş çıkışları yasakladığını, burada müstahkem mevkiiler oluşturmaya başladığını belirtmişti.¹¹¹³ Hayfa ve Yafa'da Amerikan kruvazörü *Tennessee*'nin kumandanının karaya ayak basması Türk askeri otoriteler tarafından yasaklanmıştı.¹¹¹⁴

Cemal Paşa'ya göre, Birinci Kanal Harekâtı başarısız olmamıştı. O, Kanal'ın karşısına geçmek için lazım gelecek stratejinin ve donanımın öğrenilmesi için tek yolun cebri bir taaruzdan geçtiğini düşünmüştü. Bu harekât aslında bir harekât olmasının ötesinde bir keşif seferiydi. Ayrıca keşif seferi İngilizlerin devamlı surette Kanal'da asker ve donanma bulundurmasına yol açmış, Çanakkale'ye yapacakları taarruzun gecikmesine yol açmıştı.¹¹¹⁵

Enver Paşa, 19 Temmuz 1915'te 4. Ordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafta Mısır Seferi için gereken asker ve hayvan sayısının ve ayrıca eldeki mevcudun kendisine bildirilmesini istemişti. Kanal Harekâtı artık Mısır Seferi'ne dönüşmüş, Cemal Paşa da bu telgrafa anında cevap vermişti. 15 maddeden oluşan

¹¹¹¹ "L'Expedition Turque Contre l'Egypte", *Le Temps*, 26 Mart 1915, s.2.

¹¹¹² Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, ss.43-46.

¹¹¹³ "Les Prisonniers Turcs en Egypte", *Le Temps*, 30 Mart 1915, s.2.

¹¹¹⁴ "Precautions Turques en Syrie", *Le Temps*, 28 Nisan 1915, s.2.

¹¹¹⁵ *Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat*, s. 168.

cevapta seri atış yapılacak toplardan cephane arabalarına, top mermilerinden o mermileri devenin rahatça taşınması için özel yapım semerlere, binek hayvandan trenlere, zırhlı tombazlara, yeni demiryollarına, yedek kıyafetine kadar uzunca bir liste göndermişti. Tam da Çanakkalde'ki kara savaşlarının şiddetlendiği bir dönemde gerek Enver Paşa'nın telgrafı gerekse Cemal Paşa'nın gönderdiği uzun liste Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlarla örtüşmemektedir. Zira Enver Paşa Cemal Paşa'ya 1 Ağustos 1915'te gönderdiği gizli şifreyle İkinci Mısır Seferi'nin hazırlıklarının şu aşamada yapılmasına olanak bulunmadığını ifade etmişti. Cemal Paşa bu cevaptan ötürü büyük hayalkırıklığı yaşamıştı. Bunun üzerine Cemal Paşa Kress von Kressenstein'ı İstanbul'a göndererek Enver Paşa'ya ikinci bir seferin niçin zaruri olduğunu anlattırmıştı. Enver Paşa ise genel anlamda Cemal Paşa'nın teklifini kabul ettiğini belirterek hazırlıklara kalındığı yerden devam edilmesini istemişti. Kress von Kressenstein İstanbul'dan Almanya'ya geçerek ikinci harekât için lazım olan teçhizat ve paranın tedariki için görüşmelerde bulunacaktı.¹¹¹⁶ İngiltere ise birinci harekâttan edindiği tecrübeyle Osmanlı birliklerini bölgeden uzak tutmak ve Kanal'dan geçen gemilere ateş açmasını engellemek amacıyla Kanal'ın doğu yakasında da yer yer kuvvetler bırakmıştı.¹¹¹⁷ Bu haberden İkinci Kanal Seferi'nin başlamasına kadar, Fransız basınında uzunca bir süre Kanal Harekatı'yla ilgili kayda değer bir haberin yer almadığı görülmüştür.

Aradan geçen bir yılın sonunda Osmanlı Ordusu'na ait uçaklar Kanal'a ikinci bir sefer düzenlemek niyetiyle, 4 Ağustos 1916 sabahı saat 05.15'te İngiliz mevzileri ile ordugâhlarını bombalamış ve yarım saat sonra da topçu ateşi açmıştı. Sabah saat 10.00 sularında İngilizlerin tuttuğu tahkimli bir mevzi olan Katipgannit ele geçirilmişti. Öğlen 14.00'te başlayan İngiliz taarruzu Kress von Kressenstein'in komuta ettiği birliklerin şiddetli biçimde cevap vermesiyle geri püskürtülmüştü. Saat 16.00'da İngilizlerin savaş gemilerinin top ateşleriyle desteklediği bir diğer taarruzda 500 Osmanlı eri ve bir dağ bataryası teslim olmak durumunda kalmıştı. Çöl sıcaklığının zirvede olduğu Ağustos ayında böyle bir harekâta girişmek doğru bir hamle değildi. Zira gece yürüyüşüyle yorulan birlikler sabah güneşin bastırmasıyla ortaya çıkan sıcak havayla harekât sahasında türlü zorluklar yaşamışlardı. Buna bir de su sorunu eklenince taarruzun uzun süreli olamayacağı sonucu ortaya çıkmıştı.¹¹¹⁸

¹¹¹⁶ Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, ss.149-161.

¹¹¹⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.4, K.1, s.342.

¹¹¹⁸ *A.g.e.*, ss.383-389.

Osmanlı Devleti'nin İkinci Kanal Seferi'nin Fransız basını tarafından neredeyse hiç işlenmediğini söylemek pek de yanlış olmaz. Taarruzun neticesiyle ilgili haberler üç dört cümleden ibaret olmak suretiyle birkaç gazetede yayınlanmıştı. Gazeteler, 6 Ağustos 1916 tarihinde Süveyş Kanalı'nda yaşananları ilk sayfaya taşımışlardı. Türk ordusunun Port Said'in doğusuna yaklaşık 14.000 askerle saldırdığı, saldırının püskürtüldüğü ve 500 kadar Türk askerinin esir alındığı yazılmıştı.¹¹¹⁹ Bir sonraki gün çıkan haberlerde esir alınan Türk askeri sayısının 2.500'e yükseldiği ve dört Türk topunun da İngilizlerin eline geçtiği bilgisi verilmişti.¹¹²⁰ Türk ordusunun havadan olmak üzere Port Said ve Süveyş civarında saldırı girişiminin olduğu, ancak bunun çok az sayıda insan ve mal kaybına yer açtığı şeklinde bildirilmişti.¹¹²¹ *Le Temps*'un Kahire'de çıkan bir gazete olan *Mokattam*'a dayandırdığı bir haberde esir alınan Türk askerlerden bazılarının fizyonomik olarak diğerlerinden ayrıldığı ve bunların Arnavut olduğunun belirlendiği ifade edilmişti. Haberin devamında bu Arnavutların cephede nasıl yer alabildiklerine dair birtakım bilgiler yer almıştı. Balkan Savaşları'nda yenilen Arnavutlar büyük kayıplara uğramışlar ve bunun neticesinde Osmanlı Devleti kendilerine Osmanlı topraklarında yaşama hakkı vermişti. Osmanlı topraklarına göç edecek Arnavut erkekler için bir defalığına askerden 6 yıllık muafiyet hakkı sağlanmıştı. Fakat 1914'te başlayan savaşın yıkıcı etkileri kendini göstermeye başladığında Osmanlı Devleti Arnavutlara verilen bu muafiyeti kaldırmıştı. İşte, Kahire'de esir olarak tutulan Türk askerlerinin arasında bulunan Arnavut kökenlilerin orada buluma serüveni böyleydi.¹¹²² 5 Ağustos 1916'da Osmanlı ordusunun başlattığı geri çekilme, tüm kuvvetlerin 14 Ağustos'ta El Ariş¹¹²³'e çekilmesiyle son bulmuştu.¹¹²⁴

6.4. Filistin-Suriye Cephesi ve Cemal Paşa

Bir önceki alt başlıkta, 18 Kasım 1914 tarihinde Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı görevini sürdürmek suretiyle 4. Ordu Kumandanlığı'na ve Suriye, Filistin, Hicaz ve Kilikya Genel Valiliği'ne atandığını belirtmiştik. Kendisi, 8 Aralık 1914 tarihinde Suriye'ye gelmiş ve burada yaklaşık üç yıl kalarak görevini

¹¹¹⁹ “Les Turcs Attaquent les Anglais sur le Canal de Suez”, *Le Petit Journal*, 6 Ağustos 1916, s.1; “14.000 Turcs Attaquent Vainement le Canal de Suez”, *Le Petit Parisien*, 6 Ağustos 1916, s.1.

¹¹²⁰ “L’Attaque des Turcs sur le Canal de Suez Echoue”, *Le Petit Parisien*, 7 Ağustos 1916, s.3.

¹¹²¹ “L’Arriere-Garde Turque Poursuivie par les Anglais”, *Le Petit Journal*, 9 Ağustos 1916.

¹¹²² “Prisonniers Albanais du Sinai”, *Le Temps*, 19 Ağustos 1916, s.2.

¹¹²³ Bugünkü Gazze şeridi'nin yaklaşık güneybatısında, deniz kenarında bulunan bir liman kenti.

¹¹²⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.4, K.1, ss.383-391.

sürdürmüştür.¹¹²⁵ Cemal Paşa, Enver Paşa tarafından Mısır seferinin icrası ve Suriye ve havalisinde asayişin temini vazifeleriyle bu göreve atanmıştı. O, bu görevin ifasında Suriye’de asayiş ve emniyet-i umumiye’yi temine büyük önem vermişti. Cemal Paşa, geniş yetkilerle sorumlu olduğu bu büyük bölgede, ona istediklerini gerçekleştirebilmesi için lazım olan birtakım özelliklere sahipti. O, teşkilatçı özelliğine ek olarak İstanbul Muhafızlığı ve Nafia Nazırlığı görevlerinde bulunmuş, bir yerin asayişini sağlamak ve bayındırlık işlerini planlamak konularında önemli tecrübeler edinmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde Türk olmayan toplulukların yaşadığı bölgelerin merkezi otoriteden kopuk olduğunun ve düşman ülkelerin misyonerlik faaliyetleriyle buralarda nüfuz alanı geliştirdiğinin de farkındaydı. Suriye ve çevresinde yaşayan Katolikler Fransa’ya, Ortodokslar Rusya’ya, Protestanlar ise İngiltere’ye yakın durmaktaydılar. Lübnan’da yoğun olarak Katolik Maruniler yaşamaktaydı. Filistin’de ise Avrupa’dan destek görmeye meyilli Yahudi nüfusu artmaktaydı. Buradaki Yahudiler Siyonist hareket dahilinde kendi özerk tarım kolonilerini, mahkemelerini, posta servislerini ve hatta silahlı kuvvetlerini kurmuşlardı. İşin mehzepsel boyutu bir yana Suriye ve çevresinde Arap milliyetçiliğini körüklüyerek ayrılıkçı hareket yaratmaya çalışan, İtilaf Devletleri’yle temas halinde olan Arap milliyetçisi önderler ve partiler mevcuttu. Cemal Paşa Osmanlı Devleti’nin merkezi anlamda mevcudiyetini sekteye uğratan tüm bu unsurlara karşı çeşitli önlemler almıştı.¹¹²⁶ Konuyla ilgili yapılan gazete taramalarında, Fransız basınının, Cemal Paşa’nın aldığı önlemler ve icraatlarla ilgili propagandist yayınlar yaptığı görülmektedir.

Cemal Paşa Arapların yaşadığı bu coğrafyaya yabancı biri değildi. 1911 yılında Bağdat Valiliği’ne atanmış, yaklaşık bir yıllık görev süresi zarfında Arap toplumu ve siyasi hareketleriyle ilgili tecrübeler edinmişti. Bağdat’taki görevi boyunca Araplarla iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, bunu 4. Ordu Kumandanlığı görevinde de sürdürmek istemişti. Türk kimliğini ön planda tutan ve güçlü bir merkezi sistemi savunan Cemal Paşa’nın Suriye’ye gelmesi Arapları memnun etmemişti. Ancak Cemal Paşa cihat ve hilafet kavramlarını kullanıp, Osmanlı ittifadının önemine vurgu yaparak Araplarla iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Örneğin; Abdülkerim-ül Halil, Dr. Abdurrahman Şehbender gibi Arap

¹¹²⁵ Nevzat Artuç, *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2005, s.239.

¹¹²⁶ Talha Çiçek, *Cemal Paşa Suriye’de*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, m.s.

milliyetçilerine edebiyat müsamesesi düzenletmişti. Arapları öven şiirlerin okunduğu, Arap tarihiyle ilgili konuşmaların yapıldığı müsamereye katılan Cemal Paşa bir konuşma yaparak düşmanların Türklerle Arapları birbirine düşürmeye çalıştığını, İttihat ve Terakki'nin bu iki milleti aynı halifenin bayrağı altında görmek istediğini ifade etmişti. Cemal Paşa Bağdat, Kerbela, Necef, Hicaz ve Yemen'in önde gelenlerine, bölgede yaşayan şeyhlere mektuplar göndererek onlarla yakın ilişkiler tesis etmeye çalışmış, Şam ulemasından Şeyh Bedrettin ile Şeyh Ebül-Hayd Abidin'le de yakın dostluklar kurmuştu.¹¹²⁷ Edebiyat müsamesesinde görev alan Dr. Abdurrahman Şehbender'i ise özel doktoru olarak görevlendirmişti.¹¹²⁸

Cemal Paşa Araplara gösterdiği iyi niyeti düşman bloğunda yer alan devletlerin tebaalarına göstermemişti. Zira bölgede İtilaf Devletleri'ne mensup pek çok rahip, rahibe, öğretmen, doktor görev yapıyor ve bu insanların içinde başta Fransız Hükümeti olmak üzere diğer İtilaf üyesi ülkeler için çalışan casuslar ve misyonerler bulunuyordu. Cemal Paşa göreve gelir gelmez bu kişilerin Suriye'den gönderilmelerine karar vermişti. Ancak içlerinden bazılarının muaf tutulduğu olmuştu. Örneğin, Şam'daki Fransız hastanesinde çalışan rahibeler bir müddet daha görevlerinin başında bırakılırken rahipler sınır dışı edilmişti. İlk olarak İtilaf Devletleri'nin tüm tebaasını kapsayan sınır dışı kararı, İtilaf Donanması'nın Suriye sahillerini bombalaması sebebiyle, 12 Aralık 1914'te iptal edilmişti. Böyle bir saldırının tekrar gerçekleşmesi halinde İtilaf Devletleri'nin tebaası rehine olarak tutulması daha mantıklıydı. Cemal Paşa, aşağıda Fransız basınından da vereceğimiz beyanatıyla, İtilaf donanmasının saldırılarında hayatını kaybedecek her bir Osmanlı için üç İtilaf Devleti mensubunun öldürüleceğini duyurmuştu. Bombalamalarda ortaya çıkan zararın ise Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz ve Fransız kurumlarından tanzim edileceğini ifade etmişti. 26 Aralık 1914'te çoğu Fransız papaz olan İtilaf Devletleri'ne mensup vatandaş ülke dışına sürüldü. Ülkeyi terk etmelerine izin verilmeyen diğer din adamları ise Şam ve Urfa'ya sürülmüştü. İtilaf Devletleri'ne istihbarat sağlamasından şüphelenilen pek çok İtilaf tebaa ise sahil şeridinden alınarak Anadolu'ya yerleştirilmişti. Bu durum, 1915 yılına gelindiğinde İtilaf Devletleri'nin boyunduruğu altında yaşayan çeşitli Müslüman toplumların

¹¹²⁷ Nevzat Artuç, *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2005, ss.271-272.

¹¹²⁸ Talha Çiçek, *A.g.e.*, s.91.

mensuplarını da kapsamıştı. 49 Cezayirli ve 13 Hintli Cemal Paşa'nın emriyle, aileleriyle birlikte İç Anadolu'ya sürgün edilmişlerdi.¹¹²⁹

Cemal Paşa sadece tehlikeli gördüğü insanları sürgün etmekle kalmamış, düşman devletlerin kurum ve kuruluşlarını millileştirmeye başlamıştı. Başta Fransız korumasında olan binalar olmak üzere yabancı postaneler ve iletişimi sağlayan araç gereçler ile Fransız okullarına, hastanelerine, yetimhanelerine vb kuruluşlara da el koyulmuştu. Beyrut, Şam, Halep ve Kudüs'teki İngiliz ve Fransız Konsolosluklar aranarak çeşitli belgeler de el konulan malzemeler arasındaydı.¹¹³⁰

L'Humanite'ye göre, Türk ordusu Suriye'de hazırlık yapıyor; İngiliz, Fransız, Rus uyruklu insanların mallarına ve Fransız kontrolündeki Beyrut-Şam demiryoluna el koyuyordu. Beyrut'ta yaşayanlara iç bölgelere gitmeleri için izin verilmişti.¹¹³¹ *Le Temps*, “Suriye’de Hoşnutsuzluk” başlığıyla verdiği haberde Türk ordusunun Suriye’de yaşayan halkın atlarına, katırlarına, vagonlarına, hayvanlarına el koymasından ötürü son derece mutsuz olduklarını ileri sürmüştü. İngilizleri destekleyen şeyhler, Osmanlı Devleti’nin Müslümanlık adına hata ettiğini düşünmekteydiler. İngiliz ordusunda yer alan Hint Müslümanlar Osmanlı Devleti’ne karşı Basra Körfezi’nde savaşıyorlardı. Akabe’yi İngiliz gemileri bombalanmıştı. Şimdi de Suriye’de yaşayan halk mutsuzdu.¹¹³²

Le Petit Journal yazarlarından Pichon “Türk Küstahlığı” başlığıyla kaleme aldığı köşe yazısında oldukça sert ifadeler kullanmıştı: “Türk memurları Von der Goltz, Liman Von Sanders ve kutsal savaş için görevlendirilen diğer vaizler! Onlar ne Avusturya ne de Alman vatandaşı olma şerefine nail olamayan yabancıları durdurdular; İngiliz, Fransız, Rus bankalarının kasalarını kırdılar, paraları ele geçirdiler; Üçlü İtilaf’ın Büyükelçiliklerinin arşivlerine tecavüz ettiler, Protestan, Yunan ve Katolik yerleşimlerini istila ettiler; şimdi de bir Osmanlı’ya karşılık üç Hristiyan’ı vuracaklarını söyleyerek tehdit ediyorlar. Kısa bir süre sonra askerleri, kışkırttıkları düşmandan kaçtıklarında eski Türkiye tarihinde yaşanmış katliam sahnelerini görebiliriz. Wilhelm tarafından korunan Kızıl Sultan ile Onun halefleri olan Wilhelm’in kazandığı nazırlar arasındaki tek fark; birisinin üstün becerili kana

¹¹²⁹ A.g.e., ss.237-242.

¹¹³⁰ A.g.e., ss.245-248.

¹¹³¹ *L'Humanite*, 16 Kasım 1914, s.2.

¹¹³² “Mecontentement en Syrie”, *Le Temps*, 20 Kasım 1914, s.2.

*susamış tiran, diğerlerinin ise altının ve kanın çılgınlığından muzdarip olan anarşist ast haydutlar olmalarıydı...*¹¹³³

Le Temps, Yafa'da bulunan İtilaf Devletleri'ne ait binaların Türkler tarafından ele geçirildiğini yazmıştı. Bu binaların içinde bir Katolik Okulu, Saint Louis adında bir Fransız Hastanesi, Latin Manastırı de yer almaktaydı. Gazeteye göre kaymakam, tahliye edilen yapılardan birine de ailesini yerleştirmişti.¹¹³⁴ Beyrut, Yafa, Hayfa, İskenderun ve Mersin'de yaşayan Müslüman nüfus iç kesimlere kaydırılmış ve buralarda sadece az miktar polis ve Hristiyan nüfus bırakılmıştı.¹¹³⁵ Osmanlı Devleti'nin, olası bir bombardımanın önüne geçebilmek için böyle bir önlem almış olabileceği; ayrıca Osmanlı Devleti aldığı bir kararla İngiliz, Fransız ve Rus okullarını kapatarak, binaların kendilerine geçtiğini de bildirmişti. Binaların sayısı 800 kadardı ve bunların yaklaşık 30 tanesi kilise ve hastaneden oluşmaktaydı. Karara göre okullar Türk okulları olarak faaliyet gösterecekti. Hastaneler de Osmanlı Devleti'ne geçiyordu. Fakat Fransız hastanelerinde görev yapan kardeş olan kadınlar çalışmaya devam edecek, Fransızlar kendi hastanelerinde yöneticiliğe de devam edecekler fakat bir Türk doktor işleyişi kontrol edecekti.¹¹³⁶

Cemal Paşa Suriye'ye vardığında Suriye Valisi Hulusi Bey, kendisiyle Fransız Konsolosluğu'nda müsadere edilen kimi evrakları paylaşmış; bu evraklarda Arap ihtilalcilerinin Fransız Hükümeti'nin tertip ve teşvikleriyle Fransız çıkarları adına çalıştıklarını öğrenmişti. Ancak O Suriye'ye geldiğinde ilk olarak uzlaşi siyaseti gütmek istemişti. Fransız çıkarına çalışan Arap milliyetçileri cezalandırmak İtilaf Devletleri'nin boyunduruğu altında yaşayan Müslüman halkların Osmanlı karşıtı tutum sergilemesine yol açabilir; bu da cihat politikasını zayıflatabilirdi. Bu sebeplerden dolayı Cemal Paşa bu evrakları bir süreliğine gizli tutmayı tercih etmişti.¹¹³⁷ Çanakkale Savaşları'nın başlamasıyla birlikte İtilaf Devletleri'ne eğilimli Arapçı zihniyetin Osmanlı karşıtı propaganda faaliyetlerine devam etmesi üzerine, Cemal Paşa Araplarla uzlaşi fikrinden uzaklaşmaya başladı. Cemal Paşa, 1915 yılının Mayıs ayında, Mısır gazetelerinde, Mısır'da bulunan El La-Merkeziye isimli cemiyetin Osmanlı Hükümeti'ne karşı saldırgan beyanlarını görmüştü. Bu cemiyetin

¹¹³³ "L'Impudence Turque", *Le Petit Journal*, 2 Aralık 1914, s.1.

¹¹³⁴ "A Jaffa", *Le Temps*, 9 Aralık 1914, s.2.

¹¹³⁵ "La Saisie des Etablissement Français", *Le Temps*, 16 Aralık 1914, s.2.

¹¹³⁶ "La Saisie des Etablissement Français", *Le Temps*, 16 Aralık 1914, s.2.; "Les Expulsions en Turquie", *La Croix*, 16 Aralık 1914, s.2.

¹¹³⁷ *Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat*, ss.210-211.

Suriye'deki sorumlularından olan Abdül Kerim El Halil'i makamına çağıran Cemal Paşa, gazetede ki beyanları kendisine sorduğunda aldığı cevaplar Paşa'yı şüphelendirmişti.

Arap milliyetçisi propagandalara ek olarak 4. Ordu Müftüsü Şeyh Esad Şukayr'ın bazı ihtilalcilerin aleyhte bulunmaları hakkında konuşması ve 4. Ordu İstihbarat Şubesi'nin Mısır'dan Arapçı Said Şükrü'ye hitaben yazılmış bir mektubu ele geçirmesi eklenmişti.¹¹³⁸ Haziran ayı sonlarında Abdül Kerim El Halil ile eski Beyrut mebusu Rıza Bey Essulh'un Sayda ve Sur civarında ayaklanma hazırlığına giriştiklerine dair bir bilginin de gelmesi Cemal Paşa'yı harekete geçirdi.¹¹³⁹ Cemal Paşa Suriye'deki Arap milliyetçileriyle ilgili niyetini Talat Bey'e gönderdiği bir telgrafta anlatmıştı. Asayişin sağlanması için derhal harekete geçerek Arap milliyetçilerini cezalandırmalıydı. 1915 yılının Temmuz ayında tutuklamalar başladı. Cemal Paşa'ya göre, Arap milliyetçisi olarak nitelediği insanlar bunca lütuf gördükleri halde Araplığı Türklükten ayırarak Arap hilafetini resmi programlarına dahil etmişlerdi. Divan-ı Harp'in aldığı karar doğrultusunda, 11 Arap milliyetçisi 21 Ağustos 1915'te Beyrut'ta, halkın önünde idam edildi.¹¹⁴⁰ İdamların hemen arkasından Suriye, Beyrut ve Cebel-i Lübnan vilayetlerinde Mısır'daki zararlı cemiyetlerle iltisakı olduğu tespit edilen bazı Arap ailelerin Anadolu'ya nakledilmesine karar verildi.¹¹⁴¹ Cemal Paşa, bir anlamda sümenaltı ettiği, Fransız Konsolosluğu'nda müsadere edilen belgelerde tespit edilen kimi Arap milliyetçilerini de tutuklatmıştı.¹¹⁴²

İngilizlerin Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarına sokulması, Çanakkale Boğazı'nda İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin gezinmesi ve Rusların Doğu Anadolu üzerinde ilerlemesi Osmanlı ordusunun gücünü tek bir tarafa odaklayamamasına sebep olmaktaydı. Fransız basını zaman zaman bu hususu dile getirme ihtiyacı duymuştu. Suriye dolaylarındaki bazı taburların Kafkas cephesine yönlendirildiği, Rus ilerleyişinin İngilizlerin elini rahatlattığı dillendirilmişti. Yine bu doğrultuda Halep Valisi'nin arşivleri Şam'a taşıdığı bilgisine yer verilmişti.¹¹⁴³ Suriye'den Doğu Anadolu'ya istenen düzeyde askeri kaydırma yapılamıyordu.

¹¹³⁸ Artuç, *a.g.t.*, s.273.

¹¹³⁹ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.3, s.219.

¹¹⁴⁰ Talha Çiçek, *a.g.e.*, ss.91-92.

¹¹⁴¹ Artuç, *a.g.t.*, s.274.

¹¹⁴² *A.g.t.*, s.278.

¹¹⁴³ "Les Effets de l'avance Russe", *Le Temps*, 21 Aralık 1914, s.2.

Çünkü Osmanlı ordusu diğer taraftan da Mısır'a girmeyi planlamaktaydı. Ancak gönderilen askerlerle ilgili de kimi sıkıntılar vardı. İletişim kaynaklarının sınırlı olması zaten başlı başına bir sorundu. Mevsim şartları ise askerin ilerlemesini kimi zaman imkânsız hale getirebilmekteydi. Bazı garnizonlarda görevli komutanlar emekli olmuşlardı. Gıda sorunu da ayrıca kendini göstermeye başlamıştı. Basının edindiğine göre, Kudüs'te 12.000 asker, Sayda'da 800, Sur'da 1200 olmak üzere Lübnan'da 3000 civarı Türk askeri olduğu varsayılıyordu.¹¹⁴⁴

Osmanlı ordusu Suriye ve çevresinde sadece İngilizlerle karşı karşıya gelmemişti. Kafkas cephesinde taarruzunu sürdüren Rusya'nın aynı zamanda Suriye kıyılarına bir zırhlı göndererek buraları bombaladığı bildiriliyordu. *Askold* isimli kruvazör El-Ariş ile Port-Said'in batısını top atışına tutmuştu. Kruvazör, Beyrut sahiline keşif için bir filika göndermiş, bu filikaya yapılan top atışına karşı filikadakiler tüfekle karşılık vermişlerdi.¹¹⁴⁵

Bazı Fransız gazeteleri İstanbul'da Mareşal Von der Goltz'a suikast girişiminde bulunulduğunu yazmıştı. Haberin, İngiliz *Daily News* gazetesinin Kahire muhabirinin Yafa'daki Alman konsolosluğunda bulunan bir araçtan öğrendiği belirtilmişti. Suikast anında diğer pek çok Alman subaylarına da saldırıda bulunulduğu iddia edilmişti. Buna benzer bir olayın daha önce Şam'da iki ülke subayları arasında yaşandığı, bir Türk yüzbaşının öldüğü, bir Alman albayın da yaralandığı ifade edilmişti.¹¹⁴⁶ İngiliz kaynaklı bu haberlere bakıldığında, Fransız kamuoyunda iki müttefik olan Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın üst rütbeli askerlerinin arasında dahi anlaşmazlıkların olduğu ve bu durumun onları kesin olarak başarısızlığa sürükleyeceği algısı oluşturulmaya çalışıldığı açıktı.

Fransız basını, Cemal Paşa'nın Cebel-i Lübnan¹¹⁴⁷, da aldığı önlemlerle ilgili propagandist yayınlar yapmayı da ihmal etmemişti. Cemal Paşa, başta Fransız olmak üzere İtilaf Devletleri'nin Cebel-i Lübnan'da sahip oldukları nüfuz alanından rahatsızdı. Cebel-i Lübnan, özerk bir mutasarrıflıkla yönetilen, kazalarındaki

¹¹⁴⁴ *Le Temps*, 23 Aralık 1914, s.2.

¹¹⁴⁵ "Un Croiseur Russe a Bombarde les Cotes Syriennes", *Le Petit Journal*, 31 Aralık 1914, s.3.

¹¹⁴⁶ "Un Attentat Contre Von der Goltz Pacha", *L'Humanite*, 26 Ocak 1915, s.1.

¹¹⁴⁷ Cebel-i Lübnan, Trablusşam hizasından Sidon sınırlarına kadar, Akdeniz kıyıları boyunca uzanan ve dar bir kıyı şeridi bırakarak birden yükselen bir dağ silsilesine verilen isim olmakla birlikte, 1861 Nizamnamesiyle Baabda, Aley, Matn, Keservan, Chouf ve Biblos ilçelerinden oluşan bir mutasarrıflıktır. Kaynak için bkz.: Olcay Özkaya Duman, "Bir Orta – Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.5, 2006, ss.25-41.

belediye idareleri ile idari, mali ve yargı alanlarında kendi denetimine tabi olan otonom bir yapıya sahipti. Cebel-i Lübnan'daki bu özerk yapı asker kaçaklarına göz yumduğu gibi Osmanlı ordusunun müsadere etmekte olduğu olan binek ve yük hayvanlarına sahipleriyle birlikte kapılarını açıyordu. Bu durumu önlemek amacıyla Lübnan'a giriş yapmak isteyen Osmanlı jandarmalarına ise izin verilmiyordu. Osmanlı Devleti savaşa dahil olduğunda Cebel-i Lübnan mutasarrıfı Ohannes Kuyumcuyan idi. Mutasarrıf, aynı zamanda dini yapıların temsilcilerinin oluşturduğu İdare Meclisi'nin de başkanıydı. Yine Cebel-i Lübnan'ın idaresinde en güçlü kişilerden biri de İdare Meclisi'nin Başkan Vekili Habib Paşa Saad'dı. Cemal Paşa, Suriye'deki görevine başladıktan sonra Habib Paşa Saad'ı görevden alarak Lübnanlılara İtilaf Devletleri'yle ve özellikle de Fransa ile ilişkilerini kesmeleri konusunda uyarıda bulunmuştu. Bu uyarıyı seferberlik başladıktan sonra yürürlüğe giren örfi hukukun artık Lübnan'ı da kapsadığını ilan etmesi takip etmişti. Buna ek olarak Lübnan'ın eski ayrıcalıklarının Osmanlı Devleti'nin garantörlüğünde devam edeceğini da ilan etmişti. Bunun içinde Cebel-i Lübnan'daki vergi toplama sisteminin devam etmesi, askerlikten muafiyet hakkı ve jandarmanın yerel halktan seçilmesi vardı. Osmanlı ordusuna bağlı bir tabur Cebel-i Lübnan'da kaldı. İtilaf Devletleri'ne ait tüm eğitim kurumlarına el konuldu. Mutasarrıf Ohannes Kuyumcuyan görevden alındı ve İdare Meclisi feshedildi. Cemal Paşa tüm bu önlemleri Cebel-i Lübnan'ın İtilaf Devletleri'nin nüfuz alanından çıkartıp, idari anlamda Osmanlı Devleti'ne tam olarak bağlamak adına almıştı.¹¹⁴⁸

Le Petit Journal, Türk otoritelerin Lübnan'daki özerklik durumunu kaldırdıklarını yazmıştı. Lübnan'da yaşayan Marunîlere kendilerine verilen belgeleri taşıma zorunluluğu getirilmişti. Basına göre, Türk askerler ile Araplar arasında kanlı sahneler yaşanmaktaydı. Türkler Beyrut'taki Fransız kiliseleri camilere dönüştürüyor, Fransız okullarını ele geçiriyordu. Kısaca Türklerin hâkimiyetinde olan bu bölge de halk, Türk otoriteleri istemiyordu.¹¹⁴⁹ Şam'daki Türk otoriteler, Lübnanlı milislere Marunî patriğini gördükleri yerde durdurma emri vermiş ancak milislerin komutanı Albay Said Bey Bostani bunu reddedip istifasını vermişti.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁸ Talha Çiçek, *a.g.e.*, ss.163-172.

¹¹⁴⁹ "Les Armees Turques Contre les Russes et Contre les Anglais", *Le Petit Journal*, 28 Ocak 1915, s.3.

¹¹⁵⁰ "Le Commandant de la Milice Libanaise Refuse d'Arrater le Patriarche", *Le Temps*, 28 Ocak 1915, s.2.

Osmanlı Devleti bir savaşın içindeydi ve kendi egemenliği altında bulunan bölgelerde savaştığı ülkelerin etkinliğini daraltmak ya da yok etmek istemesi son derece doğaldı. Fransızların etkinliğinin olduğu Şam-Hama hattı ile Beyrut limanı ve limana bağlı antrepolara Osmanlı idaresi el koymuştu. Bölgede pek çok Fransız casus faaliyetliydi. *Le Temps*'un günümüz kaynaklarından doğrulayamadığımız iddiasına göre; Suriye'deki Fransız istihbaratının direktöründen ve yardımcısından ülkeyi terk etmeleri istenmişti. Tespit edilen diğer casuslar gözaltına alınmışlar ve bir otele yerleştirilmişlerdi. Başlarına da bekçi dikmişlerdi. Gazetenin iddiası bu kadarla sınırlı değildi. Bu casuslar günde iki kere karakola uğrayarak şehirde olduklarını beyan etmek zorundaydılar. Ayrıca Hicaz garının bulunduğu Midan Meydanı'na, kaçma ihtimalleri olduğundan ötürü çıkma yasağı da konulmuştu. Yine aynı gazete Beyrut'ta gıda sıkıntısının olduğundan bahsetmiş; geceleri karanlıklar içinde kalan Beyrut'u hareketlendiren tek şeyin haftada üç kez Şam'dan gelen yolcu treni olduğunu yazmıştı.¹¹⁵¹ Beyrut'un Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılarak kendi hâkimiyetlerine geçmesi gerektiğine dair kamuoyu oluşturma çabaları devam ediyordu. Aslında bu tip haberler sadece Beyrut'takilerle sınırlı değildi. Antakya, Van, Çanakkale ve Zonguldak'taki Fransız konsoloslarının da gözaltında tutulduğu ve her gün karakola gelerek imza vermek zorunda kaldıklarını öne süren haberler de yapılmıştı.¹¹⁵²

Le Temps, bu dönemde Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda faaliyetlerine tüm hızıyla devam etmişti. Bir süre Beyrut ile ilgili tartışmalı sayılacak haberler yapan gazete, 16 Şubat 1915 tarihli nüshasında projektörünü Şam'a yöneltmişti. Şam'daki savaş konseyinin 250 Suriyeliyi vatan hainliği suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırdığını yazmıştı. Bu cümleden hemen sonra şehirde kimsenin parasının olmadığı, askerlerin perişan halde olduğu öne sürülmüştü. Osmanlı yönetiminin tebaasına ne kadar kötü davrandığı algısının Fransız kamuoyunda inşa edilme sürecine, Beyrut ve İstanbul'dan sonra Osmanlı coğrafyasının bir başka önemli şehri Şam da dâhil olmuştu.

Cemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin casusluk faaliyetlerinde deniz yolunu aktif olarak kullandıklarını bildiğinden sahil şeridinde sıkı önlemler almıştı. Yine bu dönemde artan zahire fiyatları çok ciddi iâşe sorununa yol açmıştı. *Le Temps*, bunlarla ilgili olarak küçük bir sütun ayırmıştı. Cemal Paşa'nın verdiği emirle

¹¹⁵¹ "L'Oppression Turco-Allemand en Syrie", *Le Temps*, 1 Şubat 1915, s.2.

¹¹⁵² "La Situation a Constantinople", *Le Temps*, 6 Şubat 1915, s.2.

Beyrut'un çevresiyle olan tüm iletişimi kesilmiş ve şehirde gıda sorunu ortaya çıkmıştı. Deniz kenarında, içinde savaşa ilgili bilgiler içeren kâğıtların olduğu şişeler bulunmuştu. Habere göre, şehirdeki askerler şişelerden çıkan bilgi notlarına el koymuşlar ve bunları elinde bulunduranları tutuklamak üzere seferber edilmişlerdi.¹¹⁵³ Cemal Paşa, bölgedeki iâşe sorununu çözmek için Talat Bey'in başkanlığında kurulan iâşe teşkilatından 250.000 lira ödenek alarak halkı karaborsacıların elinden kurtarma yoluna gitmiştir.¹¹⁵⁴

Le Temps, konuyla ilgili kaynaklardan doğrulayamadığımız bir başka haberinde, Beyrut'ta erkeklerin askere alınma durumunun ve yaşandığı söylenen ekmek kıtlığının kadınları sokağa döktüğü öne sürülmüştü. 4.000'den fazla kadının Grand Place'ta toplanıp valilik binasının önüne giderek “*Sizi erkeklerimiz konusunda uyardık, şimdi de bizi aç bırakmak istiyorsunuz! Tanrı sizi lanetlesin! Bize erkeklerimizi geri verin! Bize ekmek verin*”¹¹⁵⁵ dedikleri iddia edilmişti. Habere göre, kalabalığı dağıtmak için bir tabur asker görevlendirilmek zorunda kalınmıştı.

Zaman zaman Osmanlı devlet yönetiminde anlaşmazlıklar olduğuna dair küçük haberler yapan *Le Temps*, bu sefer de Cemal Paşa'nın Enver Paşa'ya karşı örgütlendiğine dair bir haberi paylaşmıştı. Cemal Paşa'nın Mısır seferinin başarısızlıkla sona ermesinin ardından kendisinin Mezopotamya'ya gönderildiği, buradan da geri gelmeyerek bazı Türk subaylar ve Araplarla iş birliği yaparak Enver Paşa ve Talat Bey'e karşı örgütlendiği öne sürülmüştü.¹¹⁵⁶ Devamı gelmeyen bu haberin arka planında, Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un İtilaf bloğu üyesi devletlerin hükümetlerine 25 Aralık 1915'te çektiği telgraf olduğu düşünülebilir. Sazanov, telgrafında Suriye ve çevresinde fevkalade yetkilerle donatılan Cemal Paşa ile anlaşıp onun idaresindeki bölgenin Osmanlı Devleti'nden kopartılmasını teklif etmişti. Başında Cemal Paşa'nın olduğu, babadan oğula verasetle geçecek bir Sultanlığın İtilaf Devletleri tarafından finanse edilmesi teklifi İtalya hariç diğer ülkelerden kabul görmemişti.¹¹⁵⁷ Fransa, Cemal Paşa'nın kontrol ettiği bölgeyi kendi genişleme alanı olarak görmekteydi. Bu teklif her ne kadar Fransa tarafından kabul görmediyse de Cemal Paşa ile Osmanlı Yönetimi'nin ters düştüğüne dair haberler söylentiler Fransızların işine yarayabilirdi.

¹¹⁵³ Djemal Pacha a Beyrouth”, *Le Temps*, 12 Mayıs 1915, s.2.

¹¹⁵⁴ Artuç, *a.g.t.*, ss.242-243.

¹¹⁵⁵ “Manifestations des Femmes Musulmanes a Beyrouth”, *Le Temps*, 22 Ağustos 1915, s.2.

¹¹⁵⁶ “Djemal Pacha Contre Enver Pacha”, *Le Temps*, 6 Eylül 1915, s.2.

¹¹⁵⁷ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.3, ss.226-228.

Le Temps bir başka haberinde, Arapların Suriye’de boş durmadıklarını, kendi geleceklerini belirlemek adına faaliyetlerde bulunduklarını yazmıştı. Gazete, şehrin adını gizlemişti. Zaten haberin devamı da sansürlenmişti. Ancak ismi gizli tutulan bir şehirde kongre gerçekleştirildiği öne sürülmüştü. Kongreye Beyrut’tan, Trablus’tan (Lübnan’daki), Baalbek’ten, Hama’dan, Şam’dan, Halep’ten, Lazkiye’den, Havran’dan ve başka yerlerden de kimseler katılmıştı. Toplantıda önemli kararlar alındığı belirtilse de bu kararların neler olduğuna dair bir bilgi yer almamıştı.¹¹⁵⁸

Mısır’da düzenlenen Kanal Harekâtı’nın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Türk ordusu 15 Mart 1917’de Gazze-Birüssebi hattına çekilmişti.¹¹⁵⁹ İngilizler, Filistin’de konuşlanan Osmanlı kuvvetlerinin araç ve personel bakımından kendilerinden zayıf olduğunu bilmekteydiler. Buradan kuzeye doğru başlayacak bir süpürme hareketinin Osmanlı Devleti’ne ve dolayısıyla Almanya’ya ağır darbe indireceğine inanmışlardı. Irak’taki İngiliz kuvvetleri 11 Mart 1917’te Bağdat’a girmişlerdi. İngilizlere göre, Ortadoğu’daki taarruzunun başarıya ulaşması için Filistin’in işgal edilmesi elzemdi. Ayrıca Müslümanlarca kutsal sayılan Kudüs’ün ele geçirilmesi Osmanlı halifesine indirilecek ağır bir darbe olacağı gibi Hristiyan alemi için mutluluk ve motivasyon kaynağı olacaktı. Bütün bunlardan bağımsız olarak Filistin, İngilizlerin Yahudilere ülkelerini kurmaları için sunacağı bir bölgeydi. İngiltere tüm bu dayanaklar ışığında Birüssebi’den başlayarak kuzeye doğru ilerleme kararı almıştı.¹¹⁶⁰

İngilizler Filistin’in güneyinden başlayacak genel bir taarruz gerçekleştirmeye karar vermişlerdi. Osmanlı kuvvetlerinin saldırıyı Gazze’den beklediklerine kanaat getiren General Allenby, Gazze’yi karadan ve denizden top ateşine tutarak dikkatleri oraya çekmeyi planlamıştı. Ancak asıl taarruz Birüssebi’ye yapılacaktı. Zira Gazze’deki Osmanlı savunma mevzilerinin çekilebileceği geniş vadiler mevcuttu. Birüssebi’nin kuzeybatısında bulunan Hurira-Şeria platosu ise Gazze’ye giden ulaşım yollarının merkezinde yer alması sebebiyle bölgenin en stratejik noktası konumundaydı. İngilizlerin süvarilerle burayı hızlıca ele geçirmesi mümkündü. Hurira-Şeria platosunun ele geçirilmesi Osmanlı kuvvetlerinin Gazze’ye çekilmesine yol açacak, arkasından Gazze’ye taarruz edilebilecekti. Ayrıca yine bu bölgede askerlerin ihtiyacını giderecek su kaynakları bulunmaktaydı. İngilizler, Osmanlı

¹¹⁵⁸ “Un Congres Secret”, *Le Temps*, 27 Ağustos 1917, s.2.

¹¹⁵⁹ Danişmend, *a.g.e.*, s.435.

¹¹⁶⁰ Nedim, *a.g.e.*, ss.40-41.

birliklerini yanıltmak amacıyla, 26 Ekim 1917’de Gazze şehrine karadan ve denizden topçu ateşine başlamışlardı. İngilizler Birüssebi’ye yapılacak taarruzun anlaşılmasını önlemek için bir başka aldatma taktiği daha uygulamışlardı. Osmanlı mevzilerini izlemekle görevli keşif devriyesine refakat eden bir İngiliz kurmay subayı vurulmuş süsü vererek gizli harekât planlarının ve çözülmesi gayet basit şifleri mesajların olduğu bir çantayı sözü ona düşürmüştü. Çantadaki harekât planlarında İngilizlerin Gazze’ye taarruz planladığı, Birüssebi’ye ise aldatma amaçlı taktik manevralar yapılacağı yazıyordu. İngilizler bu plan dahilinde, 31 Ekim 1917’de Birüssebi’ye taarruz ederek aynı gün şehri ele geçirmişler, 7 Kasım’da ise Gazze’ye girmişlerdi.¹¹⁶¹

Kasım 1917’ye gelindiğinde Fransız gazetelerinde Filistin Cephesi’yle ilgili peş peşe haberler yayınlamıştı. Yaşananlarla ilgili olarak köşe yazıları, yorumlar yer almamakla birlikte işgal edilen yerlerle ilgili somut bilgiler verildiği görülmektedir. Hatta Gazze’nin işgali sırasında Fransız donanması da aktif rol almıştı. *Requin* isimli Fransız zırhlısı 1 Kasım’da şehre ateş açmış, 9 kişi ölmüş, 29 kişi yaralanmıştı.¹¹⁶² Aynı zaman diliminde Bağdat dolaylarında bulunan General Maude komutasındaki İngiliz ordusu da Tikrit’i işgal etmişti.¹¹⁶³ İran sınırından başlamak üzere, güneyde Basra’dan itibaren Filistin ve Suriye üzerinden Doğu Akdeniz’e ulaşarak, yani günümüzde İran’ın ve Mısır’ın bulunduğu toprakların arasında kalan bölgeden Türk unsurlarını silme hedefinde olan İngilizlerin bu planı ivme kazanmıştı. Fransızlara göre, Türk ordusu İngilizlerin beklenmedik taarruzu karşısında şaşırmış, geri çekilme hatlarını dahi düzgün biçimde belirleyememişti.¹¹⁶⁴ 17 Kasım 1917’de, Yafa’nın Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerler tarafından işgal edildiği bilgisi basına düşmüş, Yafa’nın önemli bir liman kenti olmasından dolayı işgalin stratejik önemine vurgu yapılmıştı.¹¹⁶⁵ İngilizler, Filistin Cephesi’ne asker ve mühimmat yığılabilecekleri, böylelikle tahrip olmuş demiryollarının yarattığı ulaşım sorununu bir nebze aşabilecekleri bir liman şehrini ele geçirmişlerdi.¹¹⁶⁶

Fransa’nın Yakındoğu’daki ordularının müfettişi General Maurice Bailloud Filistin’den ayrılarak Paris’e dönmüş ve hükümete iletmek üzere askeri rapor hazırlamıştı. *Le Petit Journal*’de çıkan habere göre kendisi konuyla ilgili basına bilgi

¹¹⁶¹ *A.g.e.*, ss.57-61, s.171.

¹¹⁶² “La Prise de Gaza”, *Le Temps*, 9 Kasım 1917, s.1.

¹¹⁶³ “La Prise de Gaza”, *Le Temps*, 10 Kasım 1917, s.2.

¹¹⁶⁴ “La Retraite Turque”, *Le Temps*, 15 Kasım 1917, s.1.

¹¹⁶⁵ “Jaffa Occupe par les Anglais”, *Le Petit Journal*, 19 Kasım 1917, s.1.

¹¹⁶⁶ General Berthaut, “L’Importance de la Prise de Jaffa”, *Le Petit Journal*, 20 Kasım 1917, s.1.

vermekten kaçınmıştı. Bunun yerine Gazze’de yaşadığını ileri sürdüğü bir anısını paylaşarak Filistin Cephesi’nde olan biteni geniş perspektiften değerlendirmişti. Gazze’de İngilizlerle Türkleri ayıran bölgeye bir Türk generali girmiş, onu elinde çantalı bir subay takip etmişti. Kendilerine gelen Türk generale askerlerini bırakıp niçin buraya geldiğini sorduğunda, Türk generalden şu cevabı aldığını söylemişti: “Bugün yeniden karşı karşıya geldiğim düşmanları takdir etmeyi Gelibolu Muharebesi’nde öğrendim. Ben, tümenimle birlikte Gelibolu’dan Romanya’ya gönderildim. 16,000 kişilik tümenim, bir Bulgar tümeni ve bir Alman tümeni, bir Alman General tarafından komuta edildik. 16,000 askerimden 12,000’i ölmüş, yaralanmış, kaybolmuş, esir edilmişken, Bulgarlar 1,000’den fazla kayıp yaşamamışlar, Almanlar... 12.”¹¹⁶⁷ Türk general, en doğru şeyin ülkesinin varlığını savunmak olduğunu ve Alman davası için fedakârlık etmek istemediğini belirtmişti. General Bailloud’a göre, Türk askerler Prusya Kralı için savaşmaktan bıkmışlardı ve Türk Generalin anlattıkları buna güzel bir örnekti.¹¹⁶⁸

9 Aralık 1917’de Kudüs’ün düşmesi başta İngiltere olmaz üzere Fransa’da da sevinçle karşılanmıştı. Londra’daki parlamentoda yer alan Yahudiler Kudüs’teki Türk hükümrânlığının bitmesinden duydukları memnuniyeti dile getirmişler, Katolik parlamenterler Westminster Katedrali’ne giderek dua etmişlerdi.¹¹⁶⁹ *La Croix* Kudüs’ün işgalini “Londra’da ve Paris’te Te Deum”¹¹⁷⁰ *Söylüyoruz*” başlığıyla vermişti.¹¹⁷¹ Elbette Kudüs’ün işgali onlar için Bağdat’ın ya da diğer şehirlerin işgalinden daha farklı bir anlam taşıyordu. Kudüs yüzyıllardan beri büyük uygarlıkların, uğruna büyük savaşlar verdikleri bir şehirdi. 400 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan şehir Müslüman, Hristiyan ve Musevi dünyası için ayrı öneme sahipti. Üç din için de “Kutsal Şehir” sıfatını taşıyan Kudüs’ün işgali, askerî açıdan olduğundan daha çok siyasi ve dini çok önemliydi. İngilizlerin tarafından işgal edilen şehir, işte bu sebeplerden ötürü sadece onların hâkimiyetinde kalmayacaktı. Filistin için Fransızlar tarafından görevlendirilmiş Yüksek Komiser Georges Picot 11 Aralık 1917’te Kudüs’e gelmişti.¹¹⁷² *Le Temps*, bundan sonrasında ilgili olarak İngiltere’nin egoist amaçlar peşinde olmayacağını, İsrailîlerin taleplerine saygılı olmakla birlikte

¹¹⁶⁷ “Le General Bailloud Retour de Palestine Nous Conte l’Aventure d’un General Turc Desabuse”, *Le Petit Journal*, 29 Kasım 1917, s.1.

¹¹⁶⁸ “Le General Bailloud Retour de Palestine Nous Conte l’Aventure d’un General Turc Desabuse”, *Le Petit Journal*, 29 Kasım 1917, s.1.

¹¹⁶⁹ “La Delivrance de Jerusalem”, *Le Temps*, 12 Aralık 1917, s.1.

¹¹⁷⁰ Te Deum: Katoliklerde Tanrı’ya Şükür İlahisi.

¹¹⁷¹ “On Chante un Te Deum a Londres et a Paris”, *La Croix*, 12 Aralık 1917, s.1.

¹¹⁷² General Berthaut, “Après la Prise de Jerusalem”, *Le Petit Journal*, 12 Aralık 1917, s.1.

şehrin uluslararası bir otorite tarafından yönetilmesi taraftarı olduğunu belirtmişti. Kudüs'ün geleceğine ışık tutan gazete katledilen Lübnanlıların, Suriye'deki Arapların, Kilikya'daki Ermenilerin ve diğer komşu yörelerdeki halkların Türk yönetimi altında acı çekmelerine, katledilmelerine müsaade edilmemesi gerektiğini de savunmuştu.¹¹⁷³ İşgalci İngiltere'nin müttefiki Fransa'nın kamuoyunda Kudüs'ün işgaline yönelik yorumların işgalden mutluluk duyulması yönünde olduğu beklenmeyen bir tepki değildi. Ancak işgalin Fransız basınına yansıyan Almanya'daki akisleri ilginçti. *Agence Wolf*'a göre, Kudüs askeri değeri olmayan dolayısıyla savunulması anlamsız olan bir yerdi.¹¹⁷⁴

Bir süre sonra Siyonist misyon Kudüs'e gelerek Filistin'de yaşayan Yahudilerle bölgeyi kontrol eden İngiliz makamları arasında aracılık yapacaktı. Filistin'e gerçekleşecek Yahudi göçlerinin organize edilmesi, Yahudi halkın ihtiyaçlarının giderilmesi için okulların, derneklerin kurulması gibi faaliyetlerde bulunup Filistin bölgesinde kök salmaları sağlanacaktı.¹¹⁷⁵ İleride İsrail'in ilk Cumhurbaşkanı olacak olan Haim Weizmann Kudüs'e gelerek şehirdeki Kardinaller Meclisi'nin 33 temsilcisiyle görüşmeler yapmış, ortak bir kurul oluşturarak iki tarafı da ilgilendiren konularda fikir alışverişinde bulunmuştu.¹¹⁷⁶

Le Petit Journal, 7 Ekim 1918'de Fransız askerlerinin Beyrut limanına girmesini "*Küçük Asya'nın İşgali*" başlığıyla vermişti.¹¹⁷⁷ Fransız gazeteleri işgal haberlerini verirken, işgal edilen şehri ve çevresini kapsayan haritaları haberin altında vermişlerdi. Bu haberin altında ise Anadolu'yu, Mısır'ı, Suriye'yi, Irak'ı ve hatta İran'ı kapsayan bir harita yer almaktaydı. Bunun, işgallerin yaşandığı ve yaşanacağı yerlerin kamuoyunun belleğine yerleştirme çabası olduğunu belirtmek yanlış olmaz. İlerleyen süreçte Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nın ilgili maddeleri bunu doğrulayacaktı.

26 Ekim 1918 tarihinde İngiliz ordularının zayıf direncin üstesinden gelerek Halep'i ele geçirdiği haberinin altında, habere bağlı bilgi notu olduğunu belirtmek için daha küçük puntolarla Halep hakkında bilgilere yer verilmişti. 1516'da Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık Savaşı'yla ele geçirdiği söylenen Halep'in fethine 26 Ekim 1918'de İngilizlerin son verdiği, Türkün atının geçtiği bu yerlerde çimlerin

¹¹⁷³ "La Délivrance de Jerusalem", *Le Temps*, 12 Aralık 1917, s.1.

¹¹⁷⁴ "L'Entrée des Alliés à Jérusalem", *L'Humanité*, 13 Aralık 1917, s.1.

¹¹⁷⁵ "La Mission Sioniste", *Le Temps*, 3 Temmuz 1918, s.2.

¹¹⁷⁶ "La Mission Sioniste et le Consistoire de Jérusalem", *Le Temps*, 14 Temmuz 1918, s.2.

¹¹⁷⁷ "La Conquête de l'Asie-Mineure", *Le Petit Journal*, 8 Ekim 1918, s.1.

çıkamaz olduğu, yerine ölün doğduğu ancak Suriye ırkının ruhunu öldüremedikleri öne sürölmüştü.¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁸ “L’Occupation d’Alep”, *Le Temps*, 29 Ekim 1918, s.2.

VII.BÖLÜM

7. SAVAŞTAKİ DİĞER GELİŞMELER İLE MÜTAREKENİN FRANSIZ KAMUOYUNDAKİ İZLERİ

7.1. İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne Kışkırtılması

1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'nda Trablusgarp ve On İki Adalar'a yerleşen İtalya, böylelikle Akdeniz'deki emellerini de ortaya koymuştu. İtalyan Dışişleri Bakanı San Giuliano, 1913 yılında sunduğu bir memorandumda Osmanlı Devleti'ne karşı izlenecek siyasanın ana hatlarını belirlemiş, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması halinde İtalya'nın da payını almasını gerektiğini ifade etmişti. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nda yenilgiye uğraması İtalya'nın gerek coğrafi konumu gerekse zengin yeraltı/yerüstü kaynakları sebebiyle Antalya ve çevresine yoğunlaşmasına neden oldu. 1913 yılında Antalya'da İtalyan Konsolosluğu açıldı. Yine aynı yıl içinde İtalya'dan bir arkeoloji heyeti gelerek bölgede incelemelerde bulundu. 1913 yılının Ekim ayında İtalyan bankası olan Banco di Roma, İzmir ve Kudüs'te şubeler kurmuş; İtalyan Milli Misyoner Cemiyeti de Antalya'da bir sağlık ocağı, rahip ve rahibe okulları açmıştı.¹¹⁷⁹

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde İtalya ile ilgili genel kanı, üyesi olduğu Üçlü İttifak'ın yanında savaşa gireceği şeklindeydi. Ancak 3 Ağustos 1914 tarihinde İtalya tarafsızlığını ilan etti. İtalya'nın aldığı bu kararda Üçlü İttifak'ın üyesi olan ve aynı zamanda İtalya ile gergin ilişkilere sahip olan Avusturya-Macaristan'ın savaştan güçlenerek çıkabileceğine dair endişeler yatmaktaydı. Ayrıca Doğu Akdeniz'de yayılmacı siyaset izleyen İtalya için İngiliz ve Fransız donanmaları ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. İtalyan kamuoyunda Üçlü İtilaf'ın savaşı kesin olarak kazanacağına dair yaygın bir kanı mevcuttu. İtalyan Hükümeti ise Üçlü İttifak'a dâhil olmaya ikna edilmek adına Avusturya-Macaristan'ın Trieste'yi İtalya'ya bırakacağını umuyordu. 18 Şubat 1915 tarihinde İtalyan Meclisi açılacak ve hükümet kamuoyu baskısı karşısında bir karar vermek durumunda kalacaktı. 16 Nisan 1915'te İtalya ile Avusturya-Macaristan arasındaki toprak pazarlığı sonuçsuz kalmıştı. 26 Nisan 1915 tarihinde ise İtalya Üçlü İtilaf ile Londra Gizli Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmaya göre İtilaf Devletleri, derhal savaşa girmesi karşılığında

¹¹⁷⁹ Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları*, ATAM, 2009, ss.170-171.

İtalya'ya ihtiyacı kadar para ile Trento, Trieste ve Dalmaçya, Rodos, On İki Ada, Antalya ve çevresinin bırakılacağını vaat etmişti. Bunun üzerine İtalya, 24 Mayıs 1915'te Avusturya-Macaristan'a savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na resmen dâhil oldu.¹¹⁸⁰

Fransız basını, Anadolu'da Rumlara zulüm yapıldığı iddialarıyla Yunanistan'ı savaşa dâhil etmeye çalıştığı gibi İtalya'yı da benzer taktikle Çanakkale'deki savaşın içine çekmeye çalışmıştı. 28 Temmuz 1915 tarihli bazı gazeteler Türklerin Uşi Antlaşması'nı ihlal ettiğine dair haber yayınlamışlardı.¹¹⁸¹ Antlaşma gereğince Libya'daki Türk tarafı askerlerini geri çekecek ve bırakılan şehirlerde uzlaşmaya katkı sağlayacaktı. Ancak basın, Türk askerlerinin çekilmediğini, bölgeye mühimmat sağladığını ve hatta halkı ayaklandırmaya çalıştığını ileri sürmüştü.¹¹⁸² Osmanlı Devleti, İtalyan siyasi çevrelerinin de katıldığı Trablusgarp'taki direnişte Türk subayların rol aldığı iddiasını tekzip etti. İtalyan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan tutumu zamanla İtalyan kamuoyunda da yankı bulmuş, Catania şehrindeki Osmanlı Konsolosluğu bir grup İtalyan'ın saldırısına uğramıştı.¹¹⁸³

Le Temps, Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyanların ülkeden çıkışlarına izin verilmemesini “*İtalya Türkiye'ye Savaş İlan Etti*” başlıklı başyazısında anlatmıştı.¹¹⁸⁴ İki ülke arasında son dönemde gerginliği en çok arttıran olaylardan biri olarak yorumlanan bu konuyla ilgili olarak Türk tarafının belli bir süre ayak sürümesinden sonra İtalyan vatandaşların gönderilmesini kabul ettiği, bunun için İtalyan gemilerinin yollanmasından sonra Türk tarafının bu fikirden vazgeçtiği öne sürülüyordu. Gazete, 7.000-8.000 civarında olduğu söylenen İtalyan'ın içinde Avusturya'ya karşı savaşılmaya istekli olan insanlar tespit edildikten sonra bu kişilerin ülkeden gönderilmeleri fikrinden vazgeçildiğini iddia ediyordu.¹¹⁸⁵ Osmanlı Dâhiliye Nezareti yabancı devlet vatandaşlarının sadece İstanbul üzerinden ülkeyi terk edebileceklerine dair karar almıştı. 6 Haziran 1915'te İtalyan Hükümeti'nin vatandaşlarını almak için Antalya'ya gemi göndermesi iki ülke arasında gerilime yol açmıştı. Enver Paşa, geminin İtalyan vatandaşları tahliye etmesine izin vermemiş, geminin limandan ayrılması için 24 saat süre tanıyarak İstanbul'a ek olarak Urla'nın

¹¹⁸⁰ İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, ss.234-236.

¹¹⁸¹ “La Turquie a Violé le Traité de Lausanne”, *Le Petit Parisien*, 28 Temmuz 1915, s.3; “La Tension Italo-Turque”, *L'Humanité*, 28 Temmuz 1915, s.3.

¹¹⁸² “La Turquie a Violé le Traité de Lausanne”, *Le Petit Parisien*, 28 Temmuz 1915, s.3

¹¹⁸³ Kurtcephe, *a.g.e.*, ss.239.

¹¹⁸⁴ “L'Italie Declare la Guerre a la Turquie”, *Le Temps*, 23 Ağustos 1915, s.1.

¹¹⁸⁵ “L'Italie Declare la Guerre a la Turquie”, *Le Temps*, 23 Ağustos 1915, s.1.

da tahliye için kullanılabileceğini bildirmişti. 9 Haziran 1915'te, Antalya'dan ayrılmayan geminin karayla olan tüm irtibatı kesildi. 13 Haziran'da Antalya'yı terk eden gemi, İtalyan vatandaşları almak üzere 15 Haziran'da Antalya'ya geri geldi. İtalya ile savaşa neden olmak istemeyen Osmanlı Devleti tahliyeye izin verdi ve gemi İtalyan vatandaşları olarak 16 Haziran 1915'te Antalya'dan ayrıldı.¹¹⁸⁶

İtalya, 21 Ağustos 1915'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. *Le Petit Parisien*, İtalya'nın savaş ilanının meşruluğunu sözü ona ortaya koyan beş neden sıralamıştı. Buna göre; Osmanlı Devleti'nin Uşi Antlaşması'nı ihlal etmiş olması, Sirenayka¹¹⁸⁷'daki Türk askerinin varlığı, Türk subaylarının Libya'ya gönderilmesi, İtalya'ya karşı cihat ilan edilmesi, İtalyan vatandaşlarına ülkeyi terk etmelerine izin veren yetkinin feshi İtalyanların savaş ilanı sebebini oluşturmaktaydı. 21 Ağustos 1915 tarihli bilgiye göre, İtalyan büyükelçi ülkesi tarafından geri çağırılmış ve İstanbul'u terk etmişti.¹¹⁸⁸

Le Temps, İtalya'nın savaş ilanının Balkan ülkelerinde nasıl yankılandığına dair küçük bilgi notları vermişti. Yunan gazetelerinden *Patris*, yaşanacak Türk-İtalyan savaşının Şark'ta yeni bir evreye girilebileceğini ve bunun Yunanistan'ın çıkarlarıyla ilintili olacağını ileri sürmüştü. Bükreş'te ise İtalyanların savaş ilanından dolayı mutlu bir hava hâkim olduğunu, Niş şehrinde öğrencilerin İtalya'ya olan sempatilerini bir manifestoyla ortaya koyduklarını ifade etmişti.¹¹⁸⁹

İtalya'nın Trabzon Konsolosu Gorrini'nin bir İtalyan gazetesi *Le Messaggero*'ya verdiği röportajda neden İtalya'ya döndüğünü, Türk-İtalyan ilişkilerini ya da savaşla ilgili gözlemlerini anlatmak yerine Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerle ilgili bilgiler vermeyi tercih etmişti. Gorrini, 24 Haziran 1915 tarihinden itibaren Ermenilerin gözaltına alınarak jandarma eşliğinde Mezopotamya'nın uzak noktalarına gönderildiklerini söylemiş, bu durumun insanlığın en kutsal haklarının ihlali anlamı taşıdığını ileri sürmüştü. Bir yıl boyunca kötü sahnelerle tanık olduğunu iddia eden Gorrini cinayetlerin, kundaklamaların yaşandığını, sokaklarda her gün yüzlerce ceset gördüğünü ifade etmişti.¹¹⁹⁰ Yine aynı gazete bu sefer de Ayvalık'ta Rumların sistematik biçimde katledildiğine dair

¹¹⁸⁶ Kurtcephe, *a.g.e.*, ss.240-241.

¹¹⁸⁷ Libya'nın doğusunda bir bölge.

¹¹⁸⁸ "L'Italie Declare la Guerre a la Turquie", *Le Petit Parisien*, 22 Ağustos 1915, s.1.

¹¹⁸⁹ "L'Italie Declare la Guerre a la Turquie", *Le Temps*, 23 Ağustos 1915, s.1.

¹¹⁹⁰ "La Turquie Proclame la Guerre Sainte Contre l'Italie", *Le Temps*, 27 Ağustos 1915, s.1.

haberler yapmıştı.¹¹⁹¹ Fransız basını, İtalya'nın İtilaf Devletleri safında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin gerekçesindeki boşluğu, Hristiyanların Anadolu'da zulme uğradıkları teziyle doldurdıkları görülmektedir.

7.2. Ermeni Olaylarının Yansımaları

Ermeni Islahatları başlıklı bölümde, 1878 yılında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nın Ermeni meselesini uluslararası bir sorun haline getirdiğine değinmiştik. Osmanlı Devleti'nin karşısında duran Batılı devletlerin desteğini alan Ermeni milliyetçileri, tıpkı Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsızlığa erişen Balkan devletleri gibi kendi ülkelerini kurmanın peşine düşmüşlerdi. Ancak Bulgarların, Sırpaların ve Yunanların aksine, Osmanlı topraklarında Ermenilerin çoğunluğu elde ettikleri bir yer bulunmuyordu. Bu yüzden Ermeniler kendi devletlerini kurabilmek için isyan ve terör yöntemlerini seçmişlerdir. Terörle bulundukları bölgedeki etnik yapıyı değiştirmek, isyanla kendilerine karşı alınacak tedbirler üzerinden mağduriyet propagandası yapmak 1890 yılından itibaren Ermenilerin ayaklanmalarının ve terör eylemlerinin temelindeki fikri oluşturmuştur.¹¹⁹² Ermeni tehcirinin uygulanmaya başlanmasının akabinde, Fransız basınında Ermenilerin katledildiğine dair yapılan haberlerin niyetini tam olarak anlayabilmek için tehcirden hemen önce Osmanlı Devleti'nin elde ettiği çeşitli bilgileri ve yaşanan birtakım olayları özetlemekte fayda var.

1914 yılının Ağustos ayında, doğu vilayetleri başta olmak üzere dünyanın farklı yerlerinden gelen temsilcilerin gerçekleştirdiği 8. Taşnaksütyun Kongresi'nde İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete devam edilmesi ve şiddetli mücadeleye girişilmesi kararı çıkmıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin edindiği istihbaratlara göre; Rus ordusunun taaruz etmesi halinde Ermeniler ayaklanacak, kamu binaları bombalanacak, eldeki tüm teçhizatla Ruslara ittifak edilecekti.¹¹⁹³ Aslında Ermenilerin doğu vilayetlerinde topluca isyan hareketinde bulunabilecekleri ve Rusya ile işbirliği yapabileceklerine dair uyarılar Osmanlı Devleti'nin Paris ve Viyana'daki büyükelçilikleri tarafından da yapılmıştı.¹¹⁹⁴ İstihbaratları değerlendiren Osmanlı Hükümeti Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı çeşitli yerlere sivil memurlar

¹¹⁹¹ "Situation Desesperee des Grecs d'Asie-Mineure", *Le Temps*, 2 Eylül 1915, s.1.

¹¹⁹² Sarıncı, "İstanbul'da Ermeni Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler (1914-1918)", s.104.

¹¹⁹³ *Ermeni Komitelerin Âmâl ve Hareket-i İhtilaliyesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1916, s.112.

¹¹⁹⁴ Ahmet Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.1, 2005, s.79.

gönderdi. Bunlardan sivil memur Mehmet Nuri'nin 13 Eylül 1914'te Erzurum Valiliğine gönderdiği raporda yer alan bilgiler hayli ilginçtir. Ermenilerin olası bir ayaklanma ihtimalini Pasinler'de soruşturan Mehmet Nuri, Rusların tutuklayıp Sibirya'ya gönderdiği Aramays adındaki bir Ermeninin Kars'a gönderilerek bölgedeki Ermenilere Osmanlı Devleti'ne yardım etmemeleri yönünde propaganda yaptığı ve onlara türlü vaatlerde bulunduğunu tespit etmişti. Aramays'in, Kars'ta pek çok Ermeni'yi kendi yanına çekerek Pasin köylülerinin giysilerini giydirip, onları köylere gönderdiğini öğrenmişti. Bu sırada Rus mareşallerinden Loris Melko'nun oğlu Van'a gelerek Ermenilere Osmanlı-Rus savaşı olmadan ihtilal çıkarmamalarını söylemişti.¹¹⁹⁵ Bitlis Valisi Mustafa Bey; Ermeni aydınları arasında savaşın ilanına kadar sessiz kalınması, itaatin korunması, harp ilanı ile birlikte Osmanlı ordusunda yer alan Ermenilerin düşman tarafına geçmeleri, Osmanlı ordusunun ilerlemesi haline itaate, geri geçilmesi halinde taarruza geçilmesi kararlarının alındığını bildirmişti.¹¹⁹⁶

Rus-Ermeni iş birliği neticesinde çoğu asker firarisi olan pek çok Ermeni Erzurum ve çevresinden Rusya'ya kaçmaya başlamış ve Ruslar tarafından oluşturulan çetelere katılmışlardı. Eleşkirt Hudut Komutanlığı, 1914 yılının Ağustos ayında Rusların sınıra yakın Türk köylerini aradıklarını, Erzurum Seyyar Jandarma Komutanlığı ise Eylül ayında Rusların Ermenilerden asker topladığını, Kars bölgesindeki düşman askerlerinin çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğunu bildirmişti.¹¹⁹⁷ Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne 8 Ekim 1914'te çektiği telgrafta, Rusya'daki Osmanlı ve Rus Ermenilerinden oluşan 800 kişilik bir çetenin Ruslar tarafından silahlandırılarak Artvin dolaylarına gönderildiği belirtilmişti. 11 Ekim'de 3. Ordu Kumandanlığı'na gelen bir başka bilgide Rusların Kafkasya'da Rus ve Osmanlı Ermenileri ile Rumları silahlandırarak çeteler kurdukları ve bunları Osmanlı sınırından sokup Anadolu'daki çetelerini genişletecekleri yazılmıştı. 13 Ekim'de 2. Süvari Tümen Komutanlığı'ndan 3. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen bir başka telgrafta ise Rusların Narman¹¹⁹⁸ Ermenilerine silah dağıttıkları bilgisi verilmişti. Buna benzer istihbaratlardan biri de Beyazıt Mutasarrıflığı'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilmişti: “26 Eylül'de,

¹¹⁹⁵ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s.31

¹¹⁹⁶ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, s.34

¹¹⁹⁷ Halaçoğlu, a.g.e., ss.35-36.

¹¹⁹⁸ Erzurum sınırlarında bir ilçe.

Rusya'daki Ermeni komitacılarından Sehpas'ın 600 Ermeni gönüllüsü ile Hoy'a gelerek Selmas'a gittikleri öğrenilmiştir. Bu Ermenilerin büyük çoğunluğu bizim uyruğumuz ve Van, Bitlis, Muş, Kars ve Gümrü halkındandır. Komutanları Antranik'in gelmesini bekledikleri tespit edilmiştir. Van bölgesinde Erciş'te oturan eczacı Rupen Mıgırdıçyan ve Toros Karakaşyan ve Portakalyan ve Beyazıt'da ticaretle meşgul Surin adındaki şahısların, Iğdır ve Revan bölgesinde topladıkları kuvvetle Selmas'a geçmeyi tasarladıkları, propaganda yapmak üzere Melkon ve Ohannes isimli şahısların Hoy'dan Van'a gittikleri öğrenilmiştir.”¹¹⁹⁹ 22 Ekim 1914'te 2. Süvari Komutanı, Ordu Komutanı'na Muş, Van ve Bitlis bölgelerinde gönüllü Ermenilerin toplandığını, sınır yakınlarında Ermeni eşkiyaların dolaştığını, Pertos köyünde 30-40 eşkiyanın bulunduğunu rapor etmişti.¹²⁰⁰ 23 Ekim'de 3. Ordu Kumandanlığı'ndan Başkumandanlığa gönderilen raporda ise şu bilgiler yer almıştı: “Kağızman'da çoğu Osmanlı uyruklu Ermeni asker kaçaklarından 800 kişi kadar toplanmıştır. Bunları Rus Hükümeti silahlandırmaktadır. Rusya'ya geçen Beyazıt'lı Suryen ile Haçik Sirup adlı Ermeniler etraflarında ikişer bin kişi toplamışlardır. Bunlardan birisinin Abbas gölünden Moson'a, diğerinin Beyazıt'a veya İran'a geçmek düşüncesinde oldukları öğrenilmiştir.”¹²⁰¹

29 Ekim 1914'de Osmanlı Devleti ile Rusya'nın savaşa tutuşmasından sonra, Ruslar Doğu Anadolu'dan taarruza başlamışlar ve bu esnada Ermeniler de eldeki tüm imkânlarıyla Rusya'nın yanında saf tutmuşlardı. 11 Kasım'da Osmanlı saflarında yer alan Ermenilerin Rusların tarafına geçerek çarpışması ve ellerindeki bilgileri Ruslarla paylaşmaları Köprüköy'ün düşmesine neden olmuştu.¹²⁰² Fransız gazetelerinde konuyla ilgili yapılan küçük pasajlı haberler de bu gerçeğe vurgu yapmıştı. Örneğin *Le Petit Parisien* Osmanlı ordusunun geri çekildiğini anlattığı bir haberde, Rus ordusunun olağanüstü zorlu koşullarda ilerlediğini çünkü, karayolu ve demiryolunun bulunmadığını, ayrıca destek noktalarının da olmadığını belirtmişti. Fakat gazete tam da bu noktada bölgedeki Ermeni halkın Rus ordusuna güzergâhlarla ilgili önemli bilgiler vererek onların işini kolaylaştırdıklarını yazmıştı.¹²⁰³ Yine bu itibarla *L'Echo de Paris*'de “Rusların Ermenistan'daki Başarısı” başlıklı bir haberde Saray ve

¹¹⁹⁹ Gürün, *a.g.e.*, s.202.

¹²⁰⁰ *A.g.e.*, ss.202-203.

¹²⁰¹ *A.g.e.*, s.203.

¹²⁰² Yahya Okçu, *Türk-Rus Mücadele Tarihi*, Doğu Ltd. O. Matbaası, Ankara, 1953, s.141.

¹²⁰³ “La Retraite des Ottomans en Asie Mineure”, *Le Petit Parisien*, 16 Kasım 1914, s.3.

Başkale'nin işgalinin Ruslara Van'ın yolunu açtığı ve bu başarının ardında kendilerine gizli güzergâhları gösteren Ermenilerin olduğu açıkça yazılmıştı¹²⁰⁴.

1 Aralık 1914'te Van Valisi Cevdet Bey şehrin ileri gelen Ermenileriyle bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Müslümanlarla Ermeniler arasında çıkacak bir husumetin devlete büyük zararlar vereceği anlatılmış ve bu konuda Ermeniler uyarılmıştı. Ancak Cevdet Bey'in uyarıları karşılık bulmamış, Ermeni çeteler Mahmudi, Karçıkan ve Gevaş¹²⁰⁵, da güvenlik güçlerine ve buralarda yaşayan insanlara saldırmışlardı.¹²⁰⁶ Buna benzer bir görüşme de Talat Paşa ile Erzurum Mebusu Vartkes Efendi arasında olmuştu. Talat Paşa Vartkes Efendi'yi Ermenilerin düşmanla iş birliği yapmaya devam etmeleri halinde sert tedbirler alınacağını belirtmişti.¹²⁰⁷

15 Aralık Dâhiliye Nezareti'nden Van Valisi'ne çekilen telgrafta, Reşadiye ve Karçıkan telgraf hatlarının bazı kısımlarının Ermeniler tarafından tahrip edildiğinin ve bunlarla çatışmaya girildiğinin Posta Nezareti tarafından kendilerine bildirildiğini ifade ederek konuyla ilgili bilgi istemişti. Bir başka isyan emaresi ise 20 Aralık'ta Erzurum Valisi Tahsin Bey'in Başkumandanlığa yolladığı raporda görülmektedir. Bu raporda Van'a bağlı Karçıkan ve Gevaş'ta bulunan bazı telgraf hatlarının kesildiği, bir onbaşının katledildiği, Bitlis'ten gelen Osmanlı kuvvetlerinin çatışmaya girdiği ancak yetersiz kaldığı bildirilmişti. 21 Şubat 1915'te Bitlis Valiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen şifrede pek çok köyde Ermeni ayaklanmasının başladığı, Akan bucağı Kümes köyünde ateş eden Ermeniler arasında Muş Taşnak delegesi Rupen, Zovin ve Muş Taşnak reislerinden Eşro isimli şahısların bulunduğu ifade edilmişti. 27 Şubat'ta ise Adilcevaz'dan Van'a gitmekte olan 300 civarı Siirt gönüllü askeri Arın isimli Ermeni köyünde geçirmek istemiş; köydeki Ermeniler buna karşı çıkararak askerlere ateş açmışlardı.¹²⁰⁸ Ermenilerin Osmanlı topraklarında isyana kalkışacaklarının emarelerinden biri de 5. Kolordu Komutan Vekili Halil Recai Bey'in 25 Şubat 1915'te Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifre olmuştur. Bu şifrede Kayseri'nin Develi kazasında bir Ermeninin bomba imal ederken, bombalardan birinin patlayarak ölmesi sonucu çevrede yapılan

¹²⁰⁴ “Succes Russes en Armenie”, *L'Echo de Paris*, 8 Aralık 1914, s.4

¹²⁰⁵ Van'a bağlı yerleşim yerleri.

¹²⁰⁶ Tuncay Ögün, “1915 Van İsyanı Tehcir Kararının Nedeni mi Sonucu mu?”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C.2, s.140.

¹²⁰⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995, s.5.

¹²⁰⁸ Gürün, *a.g.e.*, ss.203-204.

aramalar neticesinde Ermeni mezarlıklarında gömülü barut, silah bulunmuş olmasıdır.¹²⁰⁹

28 Şubat 1915'te Ermeni çeteler Van'da büyük bir isyana kalkışmışlardı. Dışarıdan Van'a takviye ordu gönderilmemesi için dışa açılan yolları kapatan Ermeniler Türk mahallelerini ateşe vermişlerdi. Nisan ayının başında isyan şehrin her tarafına yayılmış, Bank-ı Osmanî, Düyun-u Umumiye, Reji İdaresi ve Posta binaları kudaklanmıştı. Van Valisi Cevdet Bey Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta Ermenilerin yol kestiğini, köyleri yaktığını, pek çok insanın yersiz yurtsuz kaldığını belirterek bu insanların batıdaki vilayetlere gönderilmesinin uygun olup olmadığını sormuştu.¹²¹⁰

Patlak veren isyanlar sadece Erzurum, Van ve Bitlis dolaylarıyla sınırlı kalmamış; Zeytun, Kayseri, Harput, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ankara, İzmit, Adapazarı, Bursa, Adana, Halep, İzmir ve Canik'e yayılmıştı. Ermenileri Anadolu'nun pek çok yerinde çıkardıkları isyanların neticesinde, Osmanlı Hükümeti 24 Nisan 1915 tarihinde vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği genelgeyle birtakım radikal kararlar almak durumunda kaldı. Genelge uyarınca Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evraklarına el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması bildirildi.¹²¹¹ Osmanlı kolluk makamları buna dayanarak 24 Nisan'da 2345 kişiyi tutuklamıştı.¹²¹²

2 Mayıs 1915'te Enver Paşa, Talat Paşa'ya gönderdiği şifrede şunları ifade etmişti: *“Van Gölü ve etrafında Van Valiliğince bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler, isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır bir haldedirler. Toplu halde bulunan Ermenilerin buralardan çıkarılarak isyan yuvalarının dağıtılması düşüncesindeyim. 3. Ordu Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre Ruslar 20 Nisan 1915 tarihinde kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeriye sokmuşlardır. Hem buna karşılık olmak ve hem yukarıda bahsettiğim amacı sağlamak için ya bu Ermenileri aileleriyle birlikte Rus sınırı içine göndermek veyahut bu Ermeni ve ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki şekilden uygun olanın seçilmesiyle tatbikini rica ederim. Bir mahzuru yoksa*

¹²⁰⁹ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C.1, s.60.

¹²¹⁰ Abdülaziz Kardaş, “I. Dünya Savaşı Döneminde Van'ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918)”, *ASOS Journal*, S.10, Mart 2015, s.179.

¹²¹¹ Azmi Süslü, Fahrettin Kırzioğlu, Refet Yınanç, Yusuf Halaçoğlu, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, Ankara, 1995, s.229.

¹²¹² Ermenilerin “soykırım” olarak nitelediklerini 24 Nisan 1915 günü, gerçekte 2345 Ermeninin tutuklandığı gündür.

*isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkını sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini tercih ederim.”*¹²¹³

Buradan da anlaşılacağı üzere; Osmanlı Devleti’ni yönetenler Ermenilerin imha edilmesi için değil, Ermenilerin isyan edebilme imkânlarının ortadan kaldırılması için çabalamışlardır. Talat Paşa, Enver Paşa’nın önerileri doğrultusunda 4. Ordu Komutanlığı’nı farklı vilayetlere nakledilecek Ermenilere ilişkin bilgilendirmişti. Buna göre, Erzurum, Van, Bitlis; Halep’in merkez kazası hariç olmak üzere İskenderun, Belen, Cisir-i Şugur ve Antakya dâhilindeki köy ve kasabalardaki; Maraş’ın merkezi hariç Maraş Sancağı’ndaki, Adana Kozan ve Mersin merkezleri hariç olmak üzere Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket Sancakları’ndaki Ermenilerin Musul’un güney kısmı ile Zor Sancağı’na, merkez hariç olmak üzere Urfa Sancağı’na, Suriye vilayetinin doğusuna, Halep vilayetinin doğusuna ve güneydoğusuna yerleştirileceklerdi.¹²¹⁴

26 Mayıs 1915 tarihinde Başkumandanlık’tan Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen bir yazıda göç ettirilecek Ermenilerle ilgili birtakım şartlardan bahsedilmişti: Ermeni nüfusu gönderildiği yerlerdeki aşiret ve İslam sayısının %10’unu geçmeyecek, göç ettirilecek Ermenilerin kuracakları köylerin her biri elli evden çok olmayacak, Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil suretiyle de olsa yakın yerlerde ev değiştirmeyecekti.¹²¹⁵

Vükela Heyeti’nin, Ermenilerin nakil ve sevklerini gerektiren siyasi sebepleri sıraladığı 31 Mayıs 1915 tarihli kararı şu şekildeydi:

“Harp bölgelerine yakın yerlerde oturan Ermenilerin bir kısmının Osmanlı hududunu düşman devletlere karşı korumaya gayret eden ordumuzun harekâtını zorlaştırdıkları; erzak ve askeri malzeme nakliyatını güçleştirdikleri, düşmanla iş birliği yapmak ve birlikte hareket etmek emeline oldukları, ayrıca düşman saflarına katıldıkları, yurt içinde askeri kuvvetlere ve masum halka silahlı saldırılar düzenledikleri, düşmanın deniz kuvvetlerine malzeme sağladıkları, müstahkem mevkiileri düşmana göstermeye cesaret ettikleri tespit edilmiştir. Bunun için isyancı unsurların harekât sahasından uzaklaştırılmaları gerekmektedir. Bu işlem için

¹²¹³ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920, s.7.

¹²¹⁴ Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, OSAV Yayınları, İstanbul, 2008, s.319.

¹²¹⁵ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.3, s.37.

faaliyete başlanacaktır...¹²¹⁶ Devletin temel çıkarları için uygun görülen bu işlemin bir yöntem ve kurala bağlanmasını isteyen 26 Mayıs 1915 gün ve 270 sayılı tezkere, Vükela Heyeti'nde görüşülmüştür. Görüşmelerde devletin varlığını ve güvenliğini muhafaza için devam eden uygulamalar ve fedakârca düzenlemeleri bozmaya yönelik zararlı hareketlerin etkili bir şekilde bertaraf edilmesi mutlak surette gerekli olup Nezaretinizin bu konu ile ilgili olarak uygulamaya koyduğu kararlar isabetli ve açık olduğundan, Nezaretinizce bu emirde belirtilen uygulamaya başlanması uygun bulunmuştur. Belirttiğiniz şekilde, isimleri yazılı olarak bildirilen köy ve kasabalarda oturan Ermenilerden gönderilmesi gerekenlerin, gidecekleri yerlere rahat bir şekilde taşınmaları ve ulaştırılması ile yolculukları boyunca istirahatlerinin sağlanması, can ve mallarının korunması ve tespit edilen yerlerine vardıklarında kesin olarak yerleştirilmelerine kadar göçmenler ödeneğinden iaşeleri sağlanacak, daha önce sahip oldukları mali ve ekonomik durumları oranında, kendilerine emlak ve arazi dağıtılacaktır. Muhtaç olanlara, devlet tarafından evler inşa edilecek, çiftçilere tohumluk, meslek sahiplerinden ihtiyacı olanlara alet ve edevat dağıtılacaktır. Ayrıldıkları yerlerde kalan eşya ve mallarının ya da bunların değerlerinin karşılığı kendilerine aynı şekilde verilecektir. Boşaltılan köylere yerleştirilecek göçmen ve aşiretlere, emlak ve arazi değerleri tespit edilerek dağıtılacaktır. Boşaltılan şehir ve kasabalarda bulunan, nakledilen kişilere ait taşınmaz malları yazılıp; cins, değer ve miktarı tespit edildikten sonra göçmenlere dağıtılacaktır. Göçmenlerin bildikleri ve yaptıkları işlerin dışında kalacak zeytin, dut, bağ ve portakal bahçeleri ile dükkân, fabrika, han ve depo gibi gelir getiren malların açık arttırma ile satılarak yahut kiralanmak suretiyle toplam bedelleri kendilerine verilmek üzere sahipleri adına geçici olarak mal sandıklarına yatırılacaktır. Belirtilen bu işlerin yerine getirilmesinde yapılacak harcamaların, göçmenler ödeneğinden karşılanması için Nezaretinizce düzenlenmiş olan yönetmeliğin bütün hükümlerinin uygulanması, terk edilmiş malların korunması, idaresi ile genel iskân işlemlerinin hızlandırılması, düzenlenmesi, incelenmesi ve uygulanması, alt komisyonlar kurulması ve memur istihdam edilmesi ile ilgili görev ve sorumluluklarını taşımak ve doğrudan doğruya Nezaretinize bağlı kalmak suretiyle, bir başkan ile biri Dâhiliye, diğeri Maliyeden seçilerek tayin edilen iki üyeden oluşacak komisyonlar kurularak görev yerlerine gönderilmesi, komisyon gönderilmeyen yerlerde söz konusu yönetmelik hükümlerinin

¹²¹⁶ Bura üç nokta ile atlanan kısım, bundan iki dipnot önce verilen Talat Paşa'nın 4. Ordu Komutanlığına gönderdiği farklı vilayetlere nakledilecek Ermenilere ilişkin yer bilgilerinden ibarettir.

valiler tarafından yürütülmesi uygun görülmüştür. Konu, Harbiye ve Maliye Nezaretine tebliğ edilmiştir. Nezaretiniz tarafından uygulanmasına ilişkin tezkere yazılmıştır.”¹²¹⁷

Osmanlı Devleti’nde yaşayan Ermenilerin bir bölümünün, yaşadıkları ülkeye karşı düşmanla iş birliğine girdiği gerçeğiyle ve devletin buna karşı aldığı önlemlerle ilgili çeşitli bilgileri ortaya koyduk. Bunun karşılığında, Osmanlı Devleti ile savaşırken Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli etnik unsurları da potansiyel müttefik olarak gören Fransa’nın kamuyonda, meselenin nasıl ele alındığını çeşitli örneklerle ortaya koymak gerekmektedir.

Örneğin; *L’Humanite*’nin İsviçre gazetesi olan *La Gazette de Lausanne*’dan alıntılacağı bir habere göre, katliamın yaşandığı iddia edilen Van’dan Saint Mathieu’ye 160 kaçak gelmişti. Osmanlı Mebusu Vramyan’ın tutuklandığı ve sonradan öldürüldüğü, Türkler ve Kürtler tarafından iki koldan sarılan Van’da yaşayan 10.000 Ermeni’nin kendilerini cesurca savundukları ve yardım bekledikleri iddia edilmişti.¹²¹⁸ Bu haberden yalnızca bir gün sonra Fransa, İngiltere ve Rusya konuyla ilgili ortak bir bildiri yayınlamışlardı. Üçlü İtilafın yetkilileri Türklerin ve Kürtlerin yaklaşık bir aydır devletin de desteğini alarak Erzurum, Bitlis, Muş, Sason, Akn, Tercan, Eğin, Zeytun ve tüm Kilikya’da Ermenilere yönelik katliamlar yaptığını, Van’ın çevresindeki yüz kadar köyde Kürtler tarafından Ermeni katliamı gerçekleştirdiğini, Osmanlı Devleti’nin zararsız Ermeni halkını hedef aldığını öne sürmüştü. Yayımlanan bu ortak bildiride, Türkiye’nin insanlığa ve medeniyete karşı işlediği bu suçlardan hükümetin tüm üyelerinin ve bu işe karışan ajanların sorumlu tutulacağını kamuoyuna duyurmuşlardı.¹²¹⁹ Bu haberin çıkmasından bir gün sonra, gazetelerin Osmanlı Devleti’ne ayrılan kısımlarında birden Şattülarap’ta İngiliz taarruzuyla ilgili haberler belirmeye başlamıştı. Yine buna ek olarak, müttefiklere ait deniz uçağının Tarsus garında bulunan üç vagonu bombaladığı, Saint-Louis kruvazörünün Gazze’deki bir Türk kampını bombalayarak 50 kişiyi öldürdüğü yazılmıştı.¹²²⁰ Fransız basınının, adeta kendilerine malum olmuşçasına, ne zaman Osmanlı topraklarında bir karışıklık ya da katliam olduğuna yönelik haber yayınlasa, çok kısa bir süre sonra o bölgede ya da yakınında müttefik taarruzu gerçekleştirdiği görülmektedir.

¹²¹⁷ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C.1, ss.131-132.

¹²¹⁸ “Les Massacres des Armeniens”, *L’Humanite*, 23 Mayıs 1915, s.3.

¹²¹⁹ “La Triple-Entente en Faveur des Armeniens”, *L’Humanite*, 25 Mayıs 1915, s.3.

¹²²⁰ “Les Massacres d’Armeniens”, *Le Temps*, 26 Mayıs 1915, s.2.

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin yayınladığı ortak bildiriye 4 Haziran 1915'te karşı bir bildiriyle cevap vermişti. Yayımlanan bildiride İtilaf Devletleri'nin tüm ifadeleri reddedilmişti. Erzurum, Bitlis, Muş, Sason, Eğin, Tercan ve Kilikya'da yaşayan Ermenilerin kamu düzenini bozacak bir harekette bulundukları görülmediğinden buralarda yaşayan Ermenilerle ilgili önlem alınmasına gerek görülmediği ve bunun tarafsız devletlerin konsoloslukları tarafından da bilindiği belirtilmişti. Her fırsattan yararlanarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Ermenilerin, İtilaf Devletleri'nin memuru olduğunun ifade edildiği metinde, yukarıda da belirttiğimiz hasmane Ermeni yapılanmalarına dair bilgiler tek tek verilmişti. Fransız basınında yer almayan bu karşı bildiride yer alan şu cümle önemlidir: *“İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale’de gezici ve sabit hastaneleri topa tutarken, Rusya Ermeniler vasıtasıyla Kars yakınlarında oturan binlerce Müslümanı kılıçtan geçirir ve Kafkasya’da aldığı Osmanlı esirlerini yine aynı Ermeniler vasıtasıyla yok eder ve bunları açlık ve susuzluk içinde merhametsizce öldürürken İngiltere, Fransa ve Rusya Hükümetleri’nin insani duygulardan dem vurmaları garip değil midir?”*¹²²¹

Fransız gazetelerinde Ermeni meselesiyle ilgili olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin de devreye girdiğini işleyen küçük haberler yapılmıştı. Bunlardan biri de Amerikan Başkanı Wilson İstanbul'daki büyükelçisine verdiği talimatla bir araştırma yaptırmasıydı. Söz gelimi araştırmaya göre 450.000 Ermeni'nin öldürüldüğü, 600.000 Ermeni'nin ise sürüldüğü bilgisine ulaşılmıştı. Bunun üzerine *L'Humanite*, Amerika Birleşik Devletleri'nin tüm Ermenileri götürmek için Osmanlı Devleti'ne 25 milyon frank önerdiği haberini “cömert teklif” başlığı altında vermişti.¹²²²

L'Echo de Paris'nin “*Türkler Ermenileri Nasıl Yok Ediyor*” başlıklı haberinde tüm Ermeni köylerindeki Ermenilerin trenlere bindirilerek Konya veya civardaki başka şehirlerde indirildiklerini ve bu insanların Musul'a yönlendirildikleri öne sürülmüştü. Musul'a doğru ilerleyen bu insanların Kürt ve Bedevi haydutlar tarafından yağmalandığı, akli dengesini yitirmiş Ermeni kadınların çocuklarını acı çekmesinler diye Fırat Nehri'ne attıkları ya da sattıkları yazılmıştı.¹²²³ Yine aynı gazetenin 1 Ekim 1915 tarihli nüshasında Abdülhamid'in Ermenileri yok etme planını İttihat ve Terakki'nin başarıyla uyguladığı ve bu sayede Osmanlı Devleti'nde

¹²²¹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, ss.606-610.

¹²²² “Pour les Armeniens”, *L'Humanite*, 3 Ekim 1915, s.3.

¹²²³ “Comment les Turcs Exterminent les Armeniens”, *L'Echo de Paris*, 26 Eylül 1915, s.4.

tek bir Ermeninin kalmadığı iddia edilmiştir.¹²²⁴ Halbuki Sevk ve İskân Kanunu bütün Ermenilere uygulanmamıştı. Kimsesiz kalan Ermeni çocuklardan 20 yaşına kadar olan kızlarla 10 yaşına kadar olan erkekler evlat edindirilerek göçe tabi tutulmamış; bunun yanında dul kadınlar, hasta ve amalar, Katolik ve Protestan mezhebinden olanlar, askerler ve aileleri, memurlar, tüccarlar, çeşitli iş kollarındaki ameleler ve ustalar, sıhhiyeciler, Osmanlı Bankası şubelerinde, Reji İdaresi'nde, Düyun-u Umumiye ve çeşitli konsolosluklarda çalışanlar, Ermeni mebuslar bu kanunun dışında tutulmuşlardır.¹²²⁵

Le Petit Journal, Jön Türklerin 1 milyon Ermeniye katlettiğini, katliamdan sadece Müslümanlığa geçen, sürgüne gönderilen ve Osmanlı aileleri tarafından evlat edinen Ermenilerin kurtulduğunu iddia etmişti. Sağlam Ermeni erkeklerin bir kısmının çalışma kamplarına gönderilirken bir kısmının da katledildiği, çöle sürgüne gönderilenlerin ya açlıktan ya da jandarmaların tecavüzünden öldüğü, kadınların çırılçıplak yürütüldüğü öne sürülmüştü.¹²²⁶ *Le Matin*, 1907-1913 yılları arasında İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği görevini yapmış, aynı zamanda tarihçi ve gazeteci olan Lord James Bryce'in İngiliz Hükümeti'ne sunduğu bir rapordan sayısal veri yayınlamıştı. Bu rapora göre Osmanlı Devleti'nde yaşayan 2 milyon Ermeniden yaklaşık 1 milyonunun katledildiği ifade edilmişti.¹²²⁷ *Le Petit Journal*'de çıkan "İstanbul'da" başlıklı bir köşe yazısında İsviçreli bir gayrimüslimin İstanbul'dan nasıl kaçtığı anlatılmıştı. Kendisinin kaleminden çıktığı iddia edilen yazıda, yolda konuşan Hristiyanların polis müdahalesine maruz kalarak sorgulandıkları, Almanların haricindeki Hristiyanlar için İstanbul'da yaşamının işkenceye dönüştüğünü öne sürmüştü.¹²²⁸ Bu tip haberleri İstanbul'da yaşayan ancak isimleri belirtilmeyen gayrimüslimlerin tanıklıklarıyla desteklemeye çalıştıkları görülmektedir.

Genel olarak, Fransız basınında, Osmanlı Devleti'nin 1 milyon civarı Ermeniye katlettiği öne sürülmüştür. 1914 yılındaki Osmanlı nüfus sayımında Osmanlı Devleti'nde 1.234.671 Ermeninin olduğu tespit edilmiştir. Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu – Ermeniler* adlı eserinde bu sayısının 1.294.851 olduğunu ifade etmiştir. Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün* adlı

¹²²⁴ "Plus d'Armeniens en Turquie", *L'Echo de Paris*, 1 Ekim 1915, s.4.

¹²²⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, ss.9-10.

¹²²⁶ "Les Massacres d'Armenie", *Le Petit Journal Illustré*, 12 Aralık 1915, s.2.

¹²²⁷ "Les Turcs, ont Massacre Pres d'un Million d'Armeniens", *Le Matin*, 15 Aralık 1915, s.3.

¹²²⁸ "A Constantinople", *Le Petit Journal*, 26 Eylül 1915, s.1.

eserinde, 1914 yılındaki Ermeni nüfusunun 1.698.303 olduğunu öne sürmüştür.¹²²⁹ Kamuran Gürün *Ermeni Dosyası* adlı kitabında çeşitli istatistiki verileri verdikten sonra, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusun kabataslak 1.300.000 civarında olduğunu yazmıştır. Milletler Cemiyeti Göçmenler Komitesi'nin raporlarında, Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya göç eden Ermenilerin sayısı 400.000-420.000 arasında olduğu belirtilmiş, İstanbul Patriği 1921 yılında İngilizlere verdiği bir istatistikte Sevr Antlaşması'ndan önceki Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Ermenilerin sayısının, göçten sonra geri dönmüş olanlarla birlikte toplam 625.000 olarak göstermiştir. Sadece Rusya'ya göç etmiş Ermeniler ve İstanbul Patriği'nin verdiği rakamlar toplanıp Osmanlı nüfus sayımındaki Ermeni nüfusundan çıkartıldığında, savaşta hayatını kaybeden Ermenilerin sayısının en fazla 300.000 olabileceği sonucuna varılır ki; buna yine o dönemde Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Yunanistan, Mısır ve başka ülkelere göç eden Ermeniler dahil değildir.¹²³⁰ Tüm bu veriler alt alta toplandığında Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin Ermenileri katlettiği algısının yaratılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

L'Humanite'deki “*Ermeni Katliamlarında Alman Suç Ortaklığı*” başlıklı yazıda bazı Alman konsolosların Ermenilerin öldürülmesine önderlik ettikleri ya da teşvik ettikleri öne sürülmüştü. Katliamları yönlendirmek için Antep'e gittiği öne sürülen Almanya'nın Halep Konsolosu Walter Rossler'in ve müttefikine kadın ve çocuklardan oluşan vatandaşlarını Urfa'ya nakletme fikrini veren Baron Oppenheim¹²³¹, in tüm olan bitenden haberdar oldukları belirtilmişti.¹²³² *L'Humanite* editörü Antonio Fabra Ribas'ın “*Ermenilerin İmhası*” başlıklı makalesinde de aynı Almanların isimleri ön planda tutulmuş, Almanlar Jön Türklerin suç ortağı olarak gösterilmişti. Yazıda buna benzer olayların 1894, 1886 ve 1909'da da yaşandığı, ancak Talat Bey'le Enver Paşa'nın icraatlarının Abdülhamid'inkileri de aştığı ifade edilmişti. Bir zamanlar Türk devrimcilerle iş birliği yapan Ermenilerden Nafia Nazırı Hallacyan Efendi'nin Talat Bey ve Cavit Bey'le yakın arkadaşlığı olmasına karşın,

¹²²⁹ Özdemir, Çiçek, Turan, Çalık, Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.50.

¹²³⁰ Gürün, *a.g.e.*, ss.226-227.

¹²³¹ 1860 yılında Yahudi bir bankacı ailenin evladı olarak dünyaya gelen Max Freiherr von Oppenheim hukuk eğitimi aldıktan sonra Alman Dışişlerinde çalışmaya başlamıştır. Aynı zamanda arkeolog ve tarihçi olan Oppenheim Tel Halaf'ta yaptığı kazılarda Hiti uygarlığına ait tarihi eserler bulmuştur. Alman devletinde doğu uzmanı olarak kendini geliştiren Oppenheim, özellikle de Birinci Dünya Savaşı süresince ülkesinin Doğu siyasetine yön veren kişi olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İbrahim Altıntaş, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk Dünyasına Yönelik Propaganda Faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı”, *Bilig*, S.91, Güz 2019, ss.119-135.

¹²³² “La Complicite Allemande dans les Massacres d'Armeniens”, *L'Humanite*, 5 Ekim 1915, s.2.

söz gelimi bir Ermeni komplosu nedeniyle Anadolu'ya gönderildiği; yine Talat Bey'in çok yakın olduğu ifade edilen Garo Pastırmacıyan'ın, diğer bir mebus Zohrab Efendi'nin Urfa'ya gönderildikleri ve Diyarbakır yolunda suikasta kurban gittikleri ileri sürülmüştü.¹²³³ *Le Temps*'da imzasız olarak yayınlanan başyazıda, Anadolu'da Ermenilerin katledildiği ve sorumluluğun Almanlarda olduğu öne sürülmüştü. Gazeteye göre, Almanların çıkardığı savaş Cermen açgözlülüğü yolunda özellikle de küçük halklara acımasız davranmıştı. Ermeniler, o halklardan biriydi. *Le Temps* açıkça Kafkasyalı Ermeniler Rusların Türklere karşı verdiği mücadelede büyük hizmetler sunduklarını yazmıştı.¹²³⁴ Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler, Rus işgalinde resmen Rusların yanında yer almışlardı. Bundan dolayı ortaya çıkan husumetin karşılığında Fransız basını, dört bir yanı işgal altında olan Osmanlı Devleti'nden Ruslarla iş birliği yapan Ermeni vatandaşlara tevazu ve muhabbet göstermesini beklemekteydi.

Fransız basınında Osmanlı Devleti lehine çıktığı tespit edilebilen tek haber *L'Humanite*'de yayınlanmıştı. Gazete, yukarıda bahsettiğimiz Fabio Ribas'ın makalesinden iki hafta sonra "*Ermenilerin Katliamları*" başlığıyla, Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi'nin verdiği bilgileri okuyucularıyla paylaşmıştı. Buna göre Ermeni çeteler Urfa'da ayaklanma başlatmışlar, bir süre sonra bu ayaklanmalar kontrol altına alınabilmişti.¹²³⁵

7.3. Bulgaristan'ın İttifak Devletleri'ne Yakınlaşması

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kendini savaşın dışında tutan Bulgaristan, savaş ilerledikçe stratejik konumu itibariyle önemli bir konuma gelmişti. Bulgaristan'ı yanına çekecek olan taraf; Osmanlı Devleti, Romanya ve Yunanistan'ı tehdit edebilir ya da lehte etkileyebilirdi. Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Savaşı'nda zor duruma düştüğü dönemde, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'yle müttefikleri arasındaki köprü konumu ve Bulgaristan'ın Sırbistan, Yunanistan ve Romanya toprakları üzerindeki ihtirası, İttifak bloğunu Bulgaristan'ın gözünde tabii müttefik konumuna getirmişti. Buna karşın Çanakkale'de yaşanan savaşın nasıl sonuçlanacağı Bulgar politikasında belirleyici olabilecekti. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'de

¹²³³ Fabra Ribas, "L'Extermination des Armeniens", *L'Humanite*, 15 Ekim 1915, s.1.

¹²³⁴ "La France et l'Arménie", *Le Temps*, 10 Nisan 1916, s.1.

¹²³⁵ "Les Massacres d'Arménie", *L'Humanite*, 30 Ekim 1915, s.3.

istediklerini kolayca alamayacağını fark eden Bulgaristan İttifak Devletleri'yle görüşmelere başlamıştı.¹²³⁶

Fransız basınında çıkan haberlere bakıldığında; Fransa'nın Türk-Bulgar antlaşması hayata geçmeden önce iki ülke arasındaki yakınlaşmadan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. 19 Ağustos 1914 tarihinde Bulgaristan Başbakanı Vasil Radoslavov ile Talat Bey arasında Sofya'da imzalanan gizli bir ittifak antlaşması imzalanmıştı. Almanya'nın teşvikiyle imzalanan bu ittifak antlaşmasına göre taraflardan biri Balkan devletlerinden birinin ya da birkaçının saldırısına uğrarsa, diğeri ona yardım edecekti. Ayrıca taraflardan biri, diğerin rızası olmadan bir Balkan devletine savaş açarsa, diğeri tarafsız kalma hakkına sahip olabilecekti.¹²³⁷ *Le Temps*'un Romen kaynaklardan elde ettiğini söylediği bilgilere göre; Türkiye'nin, Bulgaristan'ın Balkan Savaşları için satın aldığı top, obüs, fişek gibi savaş malzemelerini satın aldığını öne sürmüştü.¹²³⁸ Bu haberin gerçekliği her ne kadar teyit edilemese de Fransız basını, Osmanlı Devleti'yle Bulgaristan arasında bir yakınlaşmanın olduğunu anlatan haberler yayınlama eğiliminde olduğu görülmektedir.

Bulgaristan'ı Üçlü İttifak'ın yanında savaşa sokarak İstanbul-Viyana-Berlin hattını kurmayı hedefleyen Almanya, hem savaş için hayati öneme sahip lojistik hattını kurmak hem de Rusya'nın müttefikleriyle olan bağı bütünüyle kesmek niyetindeydi. Bulgarlar ise savaşa dâhil olmanın karşılığında toprak talebinde bulunmaktaydılar. Ağustos ayının sonunda tamamlanan müzakereler neticesinde, 6 Eylül 1915'te Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında Hudut Tashih Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre; Tunca ve Meriç'in batısında kalan, Cisri Mustafa Paşa, Karaağaç ve Dimetoka'yı içine alan ve Enez'e kadar Meriç kıyısında dar bir şerit oluşturan, 2.600 kilometre karelik alan Bulgaristan'a bırakıldı.¹²³⁹ Görüşmelerin Osmanlı Devleti'yle ilgili olan boyutu, Fransız basınında Eylül ayının başında işlenmeye başlanmıştı. *Le Temps*, konuyu ilk sayfasında “*Türk-Bulgar Anlaşması*”¹²⁴⁰ başlığıyla baş haber olarak vermişti. Sofya'yla İstanbul arasında henüz tam olarak teyit edilemese de anlaşmaya varıldığı, bununla ilgili pek az şüpheyi yer olduğu vurgulanmıştı. Yine resmi olmayan bilgiler ışığında Türklerin

¹²³⁶ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.2, ss.230-231.

¹²³⁷ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.1, ss.111-112. Detaylı bilgi için bkz.: Ökkeş Nariç, *Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.

¹²³⁸ *Le Temps*, 28 Temmuz 1915, s.1.

¹²³⁹ Ali Ata Yiğit, “Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Anlaşması”, *Bilgi*, S.63, Güz 2012, s.279.

¹²⁴⁰ “L'Accord Turco-Bulgare”, *Le Temps*, 1 Eylül 1915, s.1.

Bulgaristan'a verilecek toprakları tahliye etmeye başladığı, Meriç Nehri'nin sağ yakasında kalan bazı tabyaları yıktıkları, Karaağaç'ta bulunan kışlaların kapılarının, pencerelerinin sökülerek topladıkları ileri sürülmüştü.¹²⁴¹ Günler ilerledikçe Türk-Bulgar anlaşmasının mahiyeti Fransız kamuoyunda daha iyi irdelenmişti. 1912'de çarpışan bu iki ülkenin yakınlaşması Osmanlı Devleti'yle Almanya arasındaki coğrafi bağlantı kopukluğunu kaldırmış olacaktı. Ancak daha birkaç yıl önce Osmanlı tarihinde büyük öneme sahip Edirne'nin verilip alındığı bir savaş yaşanmıştı. Fransız kamuoyunda oluşturulmaya çalışılan ilk algılardan biri iki ülke arasında yapılan Hudut Tashihi Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin bazı topraklarından feragat etmesini ve Edirne'yi savunmasız bırakmasını sırf bu antlaşma için feda ettiği eleştiriydi.¹²⁴² Antlaşmanın ifa edilmeye başlandığını belirten *Le Petit Parisien* Karaağaç'taki kışlaların, Edirne'nin kenar mahallelerinin ve Meriç'in sağında kalan tahrip edilmiş tabyaların Türkler tarafından terk edildiğini belirtmişti.¹²⁴³ Bu eleştirilerin ötesinde basın, antlaşmanın imzalandığının henüz teyit edilemediğini belirtmiş, buna sebep olarak Bulgar iç siyasetindeki farklı sesleri göstermişti.¹²⁴⁴

Osmanlı Devleti'yle Bulgaristan arasında yapıldığı söylenen antlaşmanın henüz yürürlüğe girdiğinin teyit edilememesi bir yana, Bulgaristan'da seferberlik ilan edilmiş; buna karşılık Yunanistan'da da apar topar seferberlik ilan etmişti.¹²⁴⁵ İtilaf Devletleri Sırbistan'ı Bulgaristan'a karşı savunacaklarını ifade etmişler¹²⁴⁶, diğer taraftan İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey Yunan, Romen ve Sırp mevkidaşlarıyla bir araya gelip durum değerlendirmesi yapmıştı.¹²⁴⁷ Bulgaristan Başbakanı Radoslavov seferberliğin saldırı amaçlı değil savunma amaçlı olduğunu söylemişti.¹²⁴⁸ Venizelos ise Bulgaristan'ın seferberlik başlatmasından ötürü kendilerinin de seferberliğe girdiklerini beyan etmişti.¹²⁴⁹ Devam eden savaşta tarafsızlar kısmında yer alan Balkan ülkelerinin içinde olduğu diplomasi trafiğine İtilaf Devletleri'nin de dâhil olması Balkanlarda da kutuplaşmayı beraberinde getirmiş ve savaşın daha da büyümesine neden olmuştu. Fransız yazar Stephen

¹²⁴¹ *Le Temps*, 2 Eylül 1915, s.2.

¹²⁴² "L'Accord Turco-Bulgare", *Le Temps*, 15 Eylül 1915, s.1.

¹²⁴³ *Le Petit Parisien*, 16 Eylül 1915, s.1.

¹²⁴⁴ *Le Petit Parisien*, 23 Eylül 1915, s.1.

¹²⁴⁵ *Le Petit Journal*, 25 Eylül 1915, s.1; *Le Petit Parisien*, 25 Eylül 1915, s.1.

¹²⁴⁶ *Le Petit Parisien*, 23 Eylül 1915, s.1.

¹²⁴⁷ *Le Temps*, 26 Eylül 1915, s.2.

¹²⁴⁸ *Le Petit Journal*, 28 Eylül 1915, s.3.

¹²⁴⁹ *Le Petit Journal*, 1 Ekim 1915, s.3.

Pichon da bu durumu destekleyen görüşlerini ortaya koymuştu. Ona göre, İtilaf Devletleri'nin Sırbistan'ın, Yunanistan'ın ve Romanya'nın yanında olmaları çok önemliydi. İttifak Devletleri'nin yanına adım adım kayan Bulgaristan'a karşı bu üç ülkenin yanında durulması, yarın yine bu ülkelerden savaş için destek alınacağı anlamına gelmekteydi. Bu uğurda İngiliz ve Fransız askerlerinin Sırbistan kıyılarına asker çıkarmasını dahi önermişti.¹²⁵⁰ Zaten gelişmeler de Pichon'un fikirleri doğrultusunda seyretmiş, İtilaf Devletleri'nin temsilcileri ve hatta İtalya'nın temsilcileri dahi Sofya'yı terk etmeye başlamışlardı.¹²⁵¹

Le Petit Parisien'in 27 Ekim 1915 tarihli nüshasının ilk sayfasında, görece büyük ebatlı bir karikatür neşredilmişti. “Yeni Müttefik” başlığıyla verilen bu karikatürde bir Türk askeri ile bir Bulgar askeri tokalaşıyorlar ve onlara mutlu bir şekilde bir Alman askeri bakıyordu. Bulgar askerinin selam verdiği Türk askeri, kendisine “*Evet, evet, sizi tanıyorum; iki sene önce karıma tecavüz eden, evimi yakan sizdiniz*”¹²⁵² diyordu. Hiç şüphesiz İtilaf Devletleri tahmin ettiklerinden daha uzun süren bu savaşın bir de Balkanlara sıçramasını istemiyorlardı. Alman etkisinin Bulgaristan'ı Osmanlı Devleti'ne yanaştırması Fransız basını tarafından eleştirilmiş, buna karşılık gazeteler Yunanistan'ın da İtilaf Devletleri'ne dâhil olması yönünde kamuoyu oluşturmaktan geri kalmamışlardı. Venizelos'un savaş ısrarı Kral Konstantin tarafından kabul görmeyince görevinden istifa etmiş ve yerine Alexandros Zaimis geçmişti. Bu değişiklik Yunan iç siyasetindeki karmaşanın önünü almaya yetmeyecek ve Yunanistan bir süre daha savaşın dışında kalacaktı.

¹²⁵⁰ Stephen Pichon, “Notre Devoir dans les Balkans”, *Le Petit Journal*, 27 Eylül 1915, s.1.

¹²⁵¹ *Le Petit Parisien*, 7 Ekim 1915, s.1.

¹²⁵² “Le Nouvel Allie”, *Le Petit Parisien*, 27 Ekim 1915, s.1.

“Yeni Müttefik”, *Le Petit Parisien*, 27 Ekim 1915

Haberlerde, *Goeben* ve *Breslau* ile birlikte iki Türk torpidobotunun Varna’ya vardığı yer almıştı.¹²⁵³ Uzun süredir bu iki zırhlının yüzdürülemez olduklarını, Haliç’te tamirata alındıklarını ifade eden Fransız basını, Bulgaristan’ın İttifak Devletleri’ne yanaşması sonrasında *Goeben* ve *Breslau*’yu doğruca Varna’ya yüzdürmüştü ya da Varna’ya giden bu iki zırhlıyı aylarca tersanede tamirata sokmuştu!

Aradan geçen iki yılı aşkın süreden sonra *Goeben* ve *Breslau* Fransız gazetelerine tekrar konu olmuştu. Gazetelerde bu sefer zırhlıların resimleri de yer almıştı. Gazeteler *Breslau*’un batırıldığını, *Goeben*’in ise hasar görerek karaya oturduğunu belirtmişlerdi. Fransız basını savaş boyunca gemileri Almanların verdiği isimlerle anmışlardı. Bu sefer *Goeben*’in Türkçe isminin *Sultan Selim*, *Breslau*’un *Midilli* olduğunu belirtmişlerdi. Gazeteler, İngiliz donanmasıyla Çanakkale Boğazı açıklarında karşılaşan *Goeben*’in hava saldırısıyla hasar alarak kurtulmayı başardığı ancak *Goeben*’in battığını öne sürmüşlerdi.¹²⁵⁴ *Le Petit Journal*, haberi ilk sayfadan veriyor, olayla ilgili sıcak bilgilerden sonra bu iki zırhlıyla ilgili bilgilere ve savaş

¹²⁵³ *Le Petit Journal*, 1 Kasım 1915, s.3.

¹²⁵⁴ *Le Petit Parisien*, 21 Ocak 1918, s.1; *Le Petit Journal*, 21 Ocak 1918, s.1; *L’Humanite*, 21 Ocak 1918, s.1.

boyunca bulundukları faaliyetlere “İki Korsanın Kariyeri” başlığı altında yer vermişti.¹²⁵⁵

7.4. Savaşla İlgili Dış Müdahaleler

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson 1913 yılında başkanlık seçimini kazandığında, ülkesi ekonomik çöküntü içindeydi. Savaşın başlamasıyla birlikte, savaşan devletlerin üretmekte zorlandıkları gıda ve hammaddeleri Avrupa ülkelerine satarak kendine büyük bir refah alanı yaratmıştı. Amerika Birleşik Devletleri savaş ortamıyla birlikte buğday ihracatını on katına, pamuk, maden ve gıda maddeleri üretimini üç-dört kat artırmıştı. Amerikalı tüccarları ve devleti zenginleştiren bu ortam, savaşın uzamasıyla birlikte yerini Avrupa’daki ekonomik krize ve doğal olarak Amerikan ekonomisinin ivmesinin düşmesine yol açmıştı. Ekonomik krize grimekten kurtulmanın savaşın bitmesi olduğunu düşünen Woodrow Wilson, 18 Aralık 1916 tarihinde savaşan devletlere, savaşın kazananı ve kaybedeni olmadan bir barış ortamının kurulmasına yönelik çağrıda bulunmuştu.¹²⁵⁶ Woodrow Wilson’un bu önerisi İtilaf Devletleri tarafından iyi karşılanmamıştı. Fransız gazetelerine, ilk olarak 23 Aralık’ta yansıyan bu barış çağrısına basın sıcak bakmadığı gibi Almanlarla aynı kefeye koyulmaktan rahatsız olmuşlardı.¹²⁵⁷ İtilaf Devletleri olası bir barışın nasıl gerçekleşebileceğine dair ortak ağızla bildiri yayınlamışlar, bu bildiri de Osmanlı Devleti’nden de bahsetmişlerdi. Onlara göre, Osmanlı Devleti Avrupa’dan tamamen atılmalıydı.¹²⁵⁸ *L’Humanite*, İngiltere’nin Washington Büyükelçisiyle yapılan bir mülakata yer vermişti. Mülakatta kendisine “*Türklerin Avrupa’dan atılmak istenmesi uygun ve mantıklı bir fikir değil. Uzun zamandan beri Türklerin Avrupa’daki barış için gerekli olduğu düşüncesi mevcutken neden bu geleneksel siyasa bütünüyle değişiyor?*”¹²⁵⁹ sorusu sorulmuştu. İngiliz Büyükelçi şartların artık tamamen değiştiğini söylemiş, Levant’ta yaşayan halklar arasında arabuluculuk yapacak reformcu bir Türkiye aramanın artık

¹²⁵⁵ “La Carriere de Deux Pirates”, *Le Petit Journal*, 21 Ocak 1918, s.1.

¹²⁵⁶ Seçil Karal Akgün, “Amerikan Kaynaklarından Kurtuluş Savaşı Başında Ermenilerle İlgili Gelişmeler”, *Ermeni Araştırmaları*, S.50, 2015, s.25. Woodrow Wilson’un barış çağrısıyla ilgili gazete kaynakları için bkz.: *Le Petit Parisien*, 21 Ocak 1918, s.1; *Le Petit Journal*, 21 Ocak 1918, s.1; *L’Humanite*, 21 Ocak 1918, s.1.

¹²⁵⁷ *Le Petit Journal*, 12 Ocak 1917, s.1.

¹²⁵⁸ “La Reponse des Gouvernements Allies a la Note du President Wilson”, *L’Humanite*, 12 Ocak 1917, s.1.

¹²⁵⁹ “M. Balfour Explique et Justifie les Buts de Guerre de l’Entente”, *L’Humanite*, 19 Ocak 1917, s.3.

yersiz olduğunu öne sürmüştü. Ona göre, Jön Türkler Abdülhamid'den daha sert bir iç politika izlemişler, Almanlarla savaşa girerek fetih enstrümanı olmuşlardı.¹²⁶⁰

Buna benzer bir çıkış da Papa XV. Benedikt'ten gelmişti.¹²⁶¹ 1 Ağustos 1917 imzalı metin savaşı devletlere gönderilmiş, ancak 17 Ağustos'ta basına yansıyabilmişti. Papa açıkça savaşın bitmesini istiyor, bunun gerçekleşmesi için birtakım kriterlerin savaşı devletler tarafından yerine getirilmesini talep ediyordu. Papa uluslararası hukuk kurallarının geçerli olduğu bir mekanizmanın hayata geçirilmesini, karşılıklı silahsızlanmayı, sorunların çözümü için uluslararası tahkimin işletilmesini, işgal edilen yerlerin tahliyesini ve restorasyonunu, denizlerin özgürleşmesini, savaş zararlarından karşılıklı feragat, anlaşmazlığın olduğu topraklarda uzlaşmacı müzakere teklif etmişti.¹²⁶² Savaşı devletler Papa'nın teklifini inceledikten sonra teker teker cevap vermeye başlamışlardı. Hepsinin ortak özelliği, teklife soğuk bakmış olmalarıydı. Osmanlı Devleti, diğer devletlerin yayınladığı karşı bildirimlerden sonra kendi fikrini ortaya koyma kararı almıştı. Sultan'ın imzasıyla verilen cevapta, Vatikan'ın savaşı Hristiyan devletlerin yanında kendilerinin de muhatap alınmalarından duyduğu saygı ve sempatiyi dile getirerek başlamıştı. Sultan kendi bağımsızlıklarını muhafaza etmek adına savaşı zorla çekildiklerini, kendi haklarını ve topraklarını haklı olarak koruma amacının bugün halen devam ettirdikleri hedef olduğunu belirtmişti. Cevapta, ülkede kalıcı ve adaletli barışı sağlama konusundaki ateşli arzudan ilham alındığı, ülkede yaşayan halklarla anlaşarak refahı geliştirmek arzusunda oldukları ve diğer devletlerle uyum içerisinde olma niyetleri vurgulanmıştı. Geçen Aralık ayında Osmanlı Devleti, müttefikleriyle görüşerek barış görüşmelerinin yapılmasını talep etmişti. Sultan buradan hareketle kendilerinin barış yanlısı olduğunu, ancak taleplerinin karşı tarafta karşılık bulmadığını ifade etmişti. Rasyonel temellere dayanan, eşitlik ilkesinin olduğu kalıcı bir barışı her zaman savunduklarını ve bu konuda Papa Hazretleri'nin en pratik en etkili yolu bulmaya çalışması gerektiğinin altı çizilmişti.¹²⁶³ Kısaca; işlerin Osmanlı Devleti açısından yolunda gitmediğinin farkında olan Sultan, ağır bir yenilgi almadan önce Vatikan'ın eşitlik ve barış ilkelerini ön planda tuttuğu olası bir uzlaşma ortamının bir an evvel hayata geçmesinden yana tavır takınmıştı.

¹²⁶⁰ “M. Balfour Explique et Justifie les Buts de Guerre de l'Entente”, *L'Humanite*, 19 Ocak 1917, s.3.

¹²⁶¹ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II*, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013, s.158.

¹²⁶² Benoit XV, “Le Pape et la Paix”, *La Croix*, Du Vatican 1st Aout, 17 Ağustos 1917, s.1.

¹²⁶³ “La Turquie Repond a la Note du Pape”, *L'Humanite*, 3 Ekim 1917, s.3.

Le Temps, Sultan'ın Papa'ya yolladığı metne sert tepki göstermişti. Bu bağlamda Jön Türklerin bazı açıklamalar yapması gerekliydi. Sultan'ın kendi halklarıyla uzlaşıp refahı geliştirme arzusunda olduğunu belirtmesi basın tepkisini çekmişti. *Le Temps*'un başyazısında, madem öyle niçin Hristiyanları koruyan kapitülasyonlar kaldırıldı, neden Lübnanlılara eziyet edildi, niçin Ermeniler katledildi soruları sorulmuştu. Sultan'ın Osmanlı Devleti'nin savaşa çekildiği ve kendi bağımsızlıkları için savaşmak durumunda kaldıklarına dair ifadelerine karşı, Rusların Turuncu Kitabı'ndan bir alıntıya yer verilmişti. Buna göre İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti tarafsız kaldığı müddetçe bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstereceklerini beyan etmişlerdi. Yazının devamında, 5 Ağustos 1914'ten 29 Ekim 1914 tarihine kadar geçen sürede Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalacağına dair bir takım diplomatik yazışmalar ve teyitler, 29 Ekim'de ise *Goeben ve Breslau*'un Rus limanlarını bombalaması olayı alıntı şeklinde verilmişti. En sonda yaşanan bombalama olayı, Sultan'ın Papa'ya yazdığı yazıdaki “*Bağımsızlığımız için savaşılmaya zorlandık*” cümlesiyle birlikte verilmişti.¹²⁶⁴

Savaşın ilk yıllarında İtilaf Devletleri'ne borç para, ham madde, gıda, petrol, savaş mümimmatı ihraç eden Amerika Birleşik Devletleri ekonomisini bu sayede güçlendirirken İttifak Devletleri'ni de zor duruma sokmuştu. Almanya, bu desteği kesmek adına denizaltılarını Atlantik Okyanusu'na yönlendirerek Amerikan gemilerini batırmaya başlamıştı. 1915 yılında Almanların *Lousitania* adlı yolcu gemisini batırması Amerikalıların büyük tepkisini çekmişti. Amerikalıların savaşa dâhil olmaması için özür dileyerek denizaltı savaşlarına son veren Almanya, savaşın uzaması üzerine bu riski tekrar göze alarak İtilaf Devletleri'ne sevkıyat yapan Amerikan gemilerini batırmaya başlamıştı. Buna bir de Alman Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann'ın 19 Ocak 1917 tarihinde, Meksika'daki Alman Büyükelçiliğine gönderdiği telgrafın ortaya çıkması eklenince, Amerika Birleşik Devletleri 6 Nisan 1917 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etti.¹²⁶⁵

¹²⁶⁴ “La Reponse des Jeunes-Turcs au Pape”, *Le Temps*, 3 Ekim 1917, s.1.

¹²⁶⁵ Alman Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann Almanya'nın Meksika'daki Büyükelçiliğine gönderdiği telgrafta, Meksika'nın Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı savaşa girmesi halinde New Mexico, Texas ve Arizona eyaletlerinin Meksika'ya verilebileceğini bildirmişti. İngiliz istihbaratının, bu telgrafi deşifre edip Amerikan Hükümeti'ne vermesi ve basına yansması, savaş karşıtı olan kamuoyunun birden fikir değiştirmesine yol açmıştı. Amerikan siyasetinde Birinci Dünya Savaşı'nın dışında kalarak yerini sağlamlaştıran Woodrow Wilson, Alman denizaltılarının Amerikan ticaret gemilerini vurması üzerine, ülke ekonomisini ayakta tutmak için savaşa dahil olmak istemiş ancak kamuoyunda beklediği karşılığı alamamıştı. Zimmermann telgrafının ortaya çıkması, bir bakıma Woodrow Wilson'un önünü açmış oldu. Kaynak için bkz.: İhsan Şerif Kaymaz, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”, *ATAM Dergisi*, S.23, 2007, ss.146-148.

Rusya ise savaş başladığından beri tüm kaynaklarını savaştığı cephelerde seferber etmiş; bu durum tüccar ve köylü sınıfını büyük çıkmaza sürüklemişti. Özellikle de Almanlara karşı girişilen savaşta alınan kimi yenilgiler burjuva sınıfının devlet yönetimine olan inancını zedelemişti. 1917 yılına gelindiğinde ise ekonomik ve sosyal kriz had safhaya çıkmıştı. Yemek ve kömür bulmanın iyice zorlaştığı Mart ayında arlık yönetimine tepkili olan halka askeri birliklerin katılmasıyla şubat İhtilali gerçekleşti.¹²⁶⁶ Parlamentodaki ilerici blok geçici bir Devlet Duması oluşturdu. ar II. Nikola tahtı terk etti ve yerine liberal düşüncelerin savunucusu gibi görünen Prens Lvov geçti. Tüm bu değişiklikler ülkedeki ekonomik ve sosyal sorunlara çare olamadı.¹²⁶⁷ çünkü Prens Lvov önderliğindeki geçici hükümet savaşa devam etme yolunu seçmiş, ülkedeki ekonomik ve sosyal sorunlara gereken önemi vermemişti. Rusya'nın savaştan çekilmesini ve ülkede yaşayan insanların sorunlarına odaklanılmasını savunan Vladimir Lenin'in, 16 Temmuz 1917'de başlayan mevcut yönetimi devirmeye yönelik girişimi başarısızlıkla sonuçlandıysa da 7 Kasım 1917'deki ikinci girişim neticesinde Lenin nderliğindeki Bolşevikler lke yönetimini ele geçirdiler.¹²⁶⁸

Rus İhtilali'nin akabinde, ihtilalcilerin gizli paylaşım anlaşmalarını işşa etmesi Woodrow Wilson'u harekete geçirdi. Zira Amerikan kamuoyu, savaşa Alman saldırganlığına son vermek için girildiğine ikna edilmişti. Woodrow Wilson, ülkesinin mevcut savaşla ilgili duruşunu ortaya koymak adına bir kurul oluşturdu. Bu kurul 8 Ocak 1918 tarihinde, adına Wilson Prensipleri denecek on dört maddeyi açıklayarak Beyaz Saray'ın savaşa olan bakışını ortaya koydu.¹²⁶⁹ Wilson Prensiplerine göre; barış antlaşmaları şeffaf biçimde yapılmalı, karasuları dışında savaşta ve barışta denizlerde tam serbestlik sağlanmalı, ekonomik engeller mümkün olduğunca kaldırılmalı, silahların azaltılması için güven ortamı oluşturulmalıydı. Sömürge halkları ile ilgili devletlerin çıkarları aynı önemde ele alınmalı, işgal altındaki Rus toprakları boşaltılmalı, Belçika ve Fransız toprakları boşaltılmalı, Alsace-Lorraine Fransa'ya geri verilmeli, İtalya'nın sınırları belirlenirken ülke dışında yaşayan İtalyanların bulundukları yerler de dikkate alınmalı, Romanya, Sırbistan ve Karadağ boşaltılmalıydı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk

¹²⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.319. Miladi takvime göre 12 Mart 1917'de gerçekleşen şubat İhtilali, Rusların kullandığı jülyen takvimine göre 27 şubat 1917'de gerçekleştiğinden, bu ihtilale şubat İhtilali denmektedir.

¹²⁶⁷ Sander, *a.g.e.*, s.390.

¹²⁶⁸ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.7, s.92.

¹²⁶⁹ Kaymaz, *a.g.m.*, s.149.

kısımlarında karşılıksız egemenlik sağlanmalı, ancak İmparatorluk içinde yaşayan diğer uluslara self-determinasyon hakkı tanınmalı, bağımsız bir Polonya devleti kurulmalı, devletlerin siyasal ve toprak bağımsızlıklarının muhafazası için devletler arasında bir birlik kurulmalıydı.¹²⁷⁰

1918 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin İtilaf Devletleri'nin yanında yer almasıyla birlikte savaşın seyri bir anda değişmişti. Amerikan ordusu Fransa'nın yanında Almanya'ya karşı savaşmış, her türlü askeri desteği vermişti. Bu durum doğal olarak Fransızların gözünde Amerikalıları son derece sempatik göstermişti. Fransız basını, halkın ve hükümetin gözündeki olumlu Amerikan imajını işlemişti. Hatta öyle ki, Amerikan'ın Bağımsızlık Bayramı dahi gazetelerin manşetlerinden kutlanmıştı. *Le Petit Parisien*, bayramı “Yaşa Amerika”¹²⁷¹ başlığıyla vermişti. *L'Humanite*, Amerika Birleşik Devletleri'nin milli bayramının Fransa'da coşkuyla kutlandığını, insanlık tarihinde bir ülkenin milli bayramının başka bir ülkede kutlanmasının belki de bir ilk olduğunu ifade etmişti.¹²⁷²

7.5. Mütarekeye Doğru

1917 yılının Kasım ayında gerçekleşen Rus ihtilaliyle yönetimi ele geçiren Bolşevikler, 18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti'yle Erzincan Mütarekesi'ni imzalamıştı. Mütarekeyle birlikte Ruslar Doğu Anadolu'dan çekilmeye başlamışlar, ancak Rus işgalinden kurtulan yerlerde ortaya çıkmıştı. Otorite boşluğunu fırsat bilen Ermeniler mütarekeyi kabul etmeyip Rusların bıraktığı yerleri işgal etmeye girişmişlerdi. Gürcüler ise tarafsız bir tavır sergileyerek arka planda Batum'un kendilerine verilmesi için Almanlarla görüşme halindeydi. Bunun üzerine, 12 Şubat 1918'de Vehib Paşa komutasındaki 3. Kafkas Ordusu harekete geçti ve kısa sürede Erzurum ve Trabzon'u geri aldı.¹²⁷³ 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilen Rusya, antlaşma gereğince 1914 Osmanlı-Rus sınırını kabul etmiş olduğundan Osmanlı ordusu 1914 sınırına varmıştı. 1918 yılının Haziran ayında Osmanlı Devleti, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında imzalanan Batum Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum'u geri aldı.¹²⁷⁴

¹²⁷⁰ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.4, ss.625-627.

¹²⁷¹ “Vive l’Amerique!”, *Le Petit Parisien*, 4 Temmuz 1918, s.1.

¹²⁷² “La France Entiere Celebra Aujourd’hui l’Anniversaire de l’Independance des Etats-Unis”, *L'Humanite*, 4 Temmuz 1918, s.1.

¹²⁷³ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi- I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.3.

¹²⁷⁴ *A.g.e.*, ss.3-4.

28 Mayıs 1918 tarihinde ise Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmişti. Azerbaycan, Batum Antlaşması gereğince güvenlik ihtiyacı olması halinde Osmanlı Devleti'nden askeri destek alabilecekti.¹²⁷⁵ Bolşeviklerin ve Bolşeviklerle hareket eden Ermenilerin ve Gürcülerin Azerbaycan'da egemen güç olma niyetleri, ülkede güvenliği sağlayacak düzenli Azeri ordusunun ve kolluk kuvvetlerinin eksikliğiyle birleşince Osmanlı ordusunun Bakü Harekâtı ihtimali söz konusu oldu.¹²⁷⁶ Enver Paşa'nın Kafkasya'daki halklara self-determinasyon hakkının tanınması talebi Almanya'dan kabul görmemişti. Ayrıca bölgede İtilaf Devletleri'nin de çeşitli çıkarları söz konusuydu. Enver Paşa ise Azerbaycan'a gerçekleştirilecek bir hareketin savaşın gidişatına ciddi etki edebileceğini düşünüyordu. Bu nedenle, Osmanlı Devleti Kafkas İslam Ordusu adıyla bir ordu kurarak harekâtı gizli tutmayı planlamıştı.¹²⁷⁷

Enver Paşa'nın, savaşın dışında kalan Rusya'nın terk ettiği bölgeleri ele geçirerek genel savaşta üstünlük elde etme hevesi güttüğü sırada, Sultan Reşat vefat etmişti. 3 Temmuz 1918 tarihinde vefat eden Sultan Reşat ile ilgili haberler Fransız gazetelerinde pek fazla yankı bulmamış, belli başlı gazetelerde kısa bölümlerle geçirtilmişti. Ancak *Le Temps*'da onun karakteriyle Osmanlı Devleti'nin meselelerini ilişkilendiren bir yazı yayınlanmıştı. "*V. Mehmed'in Mirası*" başlıklı yazıda kendisinin hükümete hiç karışmamış olmasından ötürü ölümünün kuvvetle muhtemel şüphe içermediği ifade edilmişti. Abdülaziz'in suikasta uğradığı, V. Murad'ın bir deli gibi kapatıldığı, Abdülhamid'in ihtilal ile devrildiği bir ortamda Sultan Reşat'ın kariyerinin sakin bir şekilde bittiği belirtilmişti. Yazıda, Sultan Reşat'ın devletin alacağı kararlarda çok da etkili olmadığı, Çarşamba ve Cumartesileri Sadrazam'ı, Salı ve Cumaları Enver Paşa'yı kabul ettiği, günde ortalama 5 ila 25 arası belge imzaladığı ifade edilmişti.¹²⁷⁸ Kısacası gazete, V.

¹²⁷⁵ Selma Yel, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelirdi?", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.24, Kasım 2003, s.568.

¹²⁷⁶ Umut Dumangür, *Osmanlı ve Batı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Harekatı (Mart 1918-Ağustos 1918)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, ss.52-53.

¹²⁷⁷ *A.g.t.*, ss.59-61.

¹²⁷⁸ Sultan Reşat meşrutiyet padişahlığını devlet işlerine hemen hemen hiç karışmamak şeklinde algılamıştır. Hatta anayasanın padişaha tanıdığı yetkileri kullanmayı çoğu zaman tercih etmemiştir. Bu konuda kendisini eleştirenlere, "Meşrutiyet idaresinde ben her işe karışacaksam biraderin suçu ne idi?" cevabını vermişti. Devlet yönetiminde İttihatçıların gerisinde kalmasını eleştirenlere de İttihatçıların cumhuriyeti ilan etme ihtimaline karşın, saltanatın bekası için böyle davranmak durumunda olduğunu söylemiştir. Kaynak için bkz.: Cevdet Küçük, "Mehmed V", *İslam Ansiklopedisi*, C.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s.422; Danişmend, *a.g.e.*, s.440; *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Güven Basımevi, İstanbul, 1963, C.6, s.3570.

Mehmed'in devlet işlerinde etkin olmadığı, hükümetin işlerine pek karışmadığı, bu yüzden de eceliyle vefat ettiğini düşündüren söylemlere yer vermişti. Yazının devamında kendisinin Pers şiirlerine ve güvercinlere ilgi duyduğu belirtilmiş, güvercinlere beslediği hisleri maalesef Ermenilere beslemediği öne sürülmüştü. Devlet meselelerinde etkin olmadığı gerekçesiyle eleştirilen Padişah'a, Ermenilerle ilgili eleştiri getirilebilmiş; bununla da kalınmayarak Osmanlı Devleti'nin kendisinin döneminde genişleyemediği gibi çok fazla toprak kaybettiği anlatılmıştı. Yazının sonunda Libya, Arnavutluk, Sırbistan, Makedonya, Trakya'nın bir bölümü, Ege Adaları, Mezopotamya, Kudüs, Mekke, Kuzeybatı Kafkasya dâhil olmak üzere 6.000.000 insanın yaşadığı 400.000 kilometrekarelik alanın yitirildiğinin altı çizilmişti.¹²⁷⁹

Le Temps'da yer alan “*Türklerin Hayal Kırıklıkları*”¹²⁸⁰ başlıklı bir yazıda Lloyd George'un söylediği iddia edilen bir sözüne yer verilmişti: “*Almanya'nın bazı müttefikleri Almanya'ya destek olmaktan çok yük oluyordu.*” Bu cümleyle kastedilen Osmanlı Devleti idi. Gazete, buradan hareketle, asıl Türklerin Almanya'nın hamleleri yüzünden derin hayal kırıklığına uğradığını dile getirmişti. Hayal kırıklığına sebep olan konulardan biri Kafkas meselesiydi. Yazıda, Brest Litovsk Antlaşması imzalandıktan sonra bile Almanların ilerlemeye devam ettiği, fakat Almanların Kafkaslardaki Türk ilerlemesine müsaade etmediği gibi bağımsızlığını ilan eden Gürcistan'ın Alman korumacılığı taleplerine sırt çevirmemesini, Türklerin hayal kırıklığının en önemli sebeplerinden biri olarak nitelendirilmişti. Bir diğer sebep ise Türk-Bulgar sınırıyla ilgili ortaya çıkan birtakım sorunlarda Almanların, Türklerin yanında yer almamış olmasıydı. Sultan Reşat'ın yerine gelen Vahdettin'in için ise görme, düşünme ve karar verme yeteneği olduğu yazılmıştı. *Le Petit Parisien*, bu düşüncüyü bir adım ileri götürerek Vahdettin'in Alman hayranı bir kimse olmadığını öne sürmüştü.¹²⁸¹

Enver Paşa, Vahdettin'in padişah olmasından sonra Azerbaycan ile ilgili planını uygulamaya koydu. Başında kardeşi Nuri Paşa'nın bulunduğu Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918 tarihinde, Bakü'ye başarılı bir taarruz gerçekleştirerek ele geçirmişti.¹²⁸² Fransız basınında pek yer verilmeyen bu olay, Bakü'nün ele

¹²⁷⁹ “L'Heritage de Mehmed V”, *Le Temps*, 7 Temmuz 1918, s.1.

¹²⁸⁰ “Les Deceptions de la Turquie”, *Le Temps*, 9 Ağustos 1918, s.1.

¹²⁸¹ “Les Turcs Grondent contre l'Allemagne”, *Le Petit Parisien*, 10 Eylül 1918, s.1.

¹²⁸² Çağatay Benhür, “Türk Birliklerinin Azerbaycan'ı Tahliye Etmesi (1918)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, 2009, s.26.

geçirilmesinden birkaç gün sonra *Le Temps*'a yansımıştı. “*Bakü Ateşler İçinde*” başlığıyla verilen küçük haberde Türklerin Bakü'yü işgal ettikleri, yağmaladıkları, halkın panik içinde olduğu iddia edilmişti. Rusya'nın Berlin Büyükelçisi'nin beyanlarına yer veren gazete, Bakü'de petrol kuyularının olduğu, Hazar Denizi'ne kıyısı olduğu ve ekonomik açıdan önem taşıdığı üzerinde durulmuştu.¹²⁸³

Enver Paşa, Azerbaycan'dan sonra Kafkaslarda ilerlemeyi sürdürme; bunun yanında İran ve Afganistan'a ulaşarak Orta Asya'yı da içine alan bir turan imparatorluğu kurma hayaline kapılmıştı. Ancak İtilaf Devletleri'nin hem Makedonya'da Bulgarları mağlup ederek Trakya'ya doğru ilerlemesi hem de İngilizlerin Suriye ve Filistin'de taarruza girişmesi Enver Paşa'nın planlarını akamete uğrattı. İngilizler 19 Eylül 1918 tarihinde Filistin'e doğru büyük bir taarruz harekâtı gerçekleştirdi. Filistin'de bulunan Yıldırım Orduları Grubu'nun başında Liman von Sanders bulunuyordu. Bu gruba bağlı olan 7. Ordu'yu ise Mustafa Kemal Paşa komuta ediyordu. Sayıca çok üstün olan İngilizler kısa sürede Filistin'i işgal ederek kuzeye, Suriye'ye yönelmişti. Yıldırım Ordularına bağlı 8. Ordu tamamen yok olmuş; Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 7. Ordu kayıplar verse de ileride Misak-ı Milli ile tespit edilecek güney sınırına kadar çekilerek mevzilenebilmişti.¹²⁸⁴

29 Eylül 1918 tarihinde, Alman Hükümeti'nin Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un prensiplerinde öne sürdüğü fikirlere uygun olarak barış görüşmelerine başlamak istediğini bildirmişti. Alman Hükümeti'nin barış talebini açıkladığı gün, Bulgaristan da Selanik Mütarekesi'ni imzalayarak savaş dışı kalmıştı. Gerek Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi gerekse diğer İttifak üyesi ülkelerin barış masasına oturma talebinde bulunmaları, Osmanlı Devleti'ni de 4 Ekim 1918'de mütareke başvurusunda bulunmaya itmisti¹²⁸⁵.

Fransız gazetelerinde, tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye'nin barış istediğine dair ilk haber 6 Ekim 1918 tarihli *Le Petit Parisien*'de çıkmıştı. Tam sayfa manşetten verilen haber “*Düşman Derhal Genel Bir Ateşkes İstiyor*” başlığıyla çıkmıştı. Haberde İttifak Devletleri ve Türkiye'nin Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'a derhal bir genel ateşkes ve barış müzakerelerinin açılmasını teklif ettikleri belirtilmişti. Haber, Talat Paşa'nın İspanya aracılığıyla 4 Ekim 1918 tarihinde yaptığı

¹²⁸³ “Bakou en Flammes”, *Le Temps*, 22 Eylül 1918, s.2.

¹²⁸⁴ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000, ss.29-34. 26 Ekim 1918'de gerçekleşen Katma Muharebesi'nde 7. Ordu, İngilizleri İskenderun, Baylan, Piri Cemal, Tel'ül Rıfat hattında geri püskürttü. Bu muharebe Mondros Mütarekesi'nden önce kazanılan son muharebe olmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.4, K.2, s.728.

¹²⁸⁵ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.4, ss.47-48.

barış müraacatından ibaretti. Buna ek olarak; İzmir Valisi Rahmi Bey, Vilayet İşleri Müdürü Charles Karabiber ve İzmirli tüccar Edmond Giraud'yu 3 Ekim 1918'de İngilizlerle sulh zemini aramak üzere Midilli'ye göndermişti. Vali Rahmi Bey ve beraberindekiler 4 Ekim'de *Liverpool* kruvazörüne binerek Atina'ya gitmişler, burada İngiliz Büyükelçisi Lord Granville ile görüşmüşlerdi. İngilizler ise Osmanlı Devleti'nden gelen mütareke teklifine net bir cevap vermek yerine Meriç civarında askeri tedbirler almaya devam etmekteydi¹²⁸⁶. Bundaki amacın müzakere masasına oturana kadar Osmanlı Devleti'ni baskı altına alarak istediklerini rahatça kabul ettirmek olduğu düşünülebilir.

Sadrazam Talat Paşa 8 Ekim'de istifasını sunduktan sonra, 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazamlığında yeni kabine oluşturuldu. İlk Vükela toplantısında Wilson prensiplerine dayanan bir sulh akdinin teşebbüsünün yeni dış politikanın temeli olacağı kararlaştırılmıştı. Ahmet İzzet Paşa, İstanbul Büyükkada'da tutsak bulunan İngiliz Generali Townshend'in aracılık teklifini kabul ederek kendisini İngilizlerin Akdeniz Filosu Komutanlığı'na göndermişti¹²⁸⁷. Bu filonun komutanı olan Amiral Somerset Gough-Calthorpe, 22 Ekim 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa'ya telgraf çekerek mütareke koşullarının belirlenmesi için kendisinin görevlendirildiğini belirtmiş, Osmanlı delegelerinin Limni adasına gönderilmesini istemişti¹²⁸⁸.

7.6 Mondros Mütarekesi ve Tepkiler

Vahdettin, Limni adasında gerçekleşecek mütareke müzakereleri için Damat Ferit Paşa'yı murahhas olarak belirlemişti. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Vahdettin'in bu kararına itiraz etmişti. Hükümet ise Damat Ferit Paşa'nın müzakerelere murahhas olarak gönderilmesi halinde kendini feshedebileceğini ifade edince, Vahdettin bu karardan vazgeçti.¹²⁸⁹ Vükela Heyeti'nin yaptığı istişareler sonucunda Limni adasına murahhas olarak gönderilecek kişi olarak yeni kurulan kabinede Bahriye Nazırı olan Rauf Bey'in adı ön plana çıkmıştı. Rauf Bey her ne kadar Bahriye Nezareti'nde bulunmasının devlet için daha faydalı olacağını ve Limni'ye diplomasi konularında daha donanımlı birinin gönderilmesi düşüncelerini savunduysa da

¹²⁸⁶ *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.30.

¹²⁸⁷ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2018, s.82.

¹²⁸⁸ *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.31.

¹²⁸⁹ Orbay, *a.g.e.*, ss.120-124.

Vükela Heyeti'nin ısrarı sonucu bu görevi kabul etti. Ayrıca General Townshend de Limni'ye gidecek delegeler arasında Rauf Bey'in bulunmasının faydalı olacağına dair görüş belirtmişti. Rauf Bey'e diplomat olarak Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve askeri murahhas olarak Kurmay Yarbey Sadullah Bey eşlik etmişti. Heyet İstanbul'dan İzmir'e, oradan da Foça üzerinden *Liverpool* kruvazörüyle 26 Ekim 1918 tarihinde Limni adasına varmıştı.¹²⁹⁰

Amiral Calthorpe ile Rauf Bey arasında yapılan müzakereler ve İstanbul ile yapılan istişareler sonucunda, 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de imzalandı. Mütarekenin hükümleri şöyleydi: İtilaf donanmasının Karadeniz'e geçebilmesi için Boğazlar açılacak ve geçişin eminyete alınması için istihkâmlar İtilaf ordularına bırakılacak. Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlalarının ve torpil kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek, bunların kaldırılması için gerektiğinde yardım edilecek. İtilaf hükümetlerine mensup harp esirleri ve Ermeni tutuklular İtilaf Devletleri'ne teslim edilecek. Karadeniz'deki torpil yerleriyle ilgili bilgiler verilecek. Hudut muhafazası ve asayiş için lüzum görülecek askeri kuvvetlerin fazlası terhis edilecek. Güvenlik ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler hariç, Osmanlı karasularında bulunan ve Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilen tüm harp gemileri teslim edilecek ve belirlenecek limanlarda enterne edilecek. İtilaf kuvvetleri güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda mühim stratejik noktaları işgal edilecek. Osmanlı işgali altında bulunan tüm liman ve demir atma yerlerinde İtilaf kuvvetleri istifade edecek, bu yer İttifak kuvvetlerine kapalı tutulacak ve Osmanlı gemileri ticaret ve ordunun terhisi hususlarında bu maddeden istifade edecekler. İtilaf kuvvetleri, Osmanlı tersanelerini kendi gemilerin tamiri için kullanabilecek. Toros tünelleri İtilaf kuvvetlerine bırakılacak. İran'ın kuzeybatısındaki ve Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetleri savaş öncesi sınırlara dönecek; Maveray-ı Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredildiğinden geri kalan kısmı İtilaf Devletleri tarafından mahalli durum incelenerek istenirse boşaltılacak. Hükümet haberleşmeleri müstesna olmak üzere telsiz, telgraf ve kablolar İtilaf memurları tarafından denetlenecek. Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ait maddeler tahribi men edilecek. Osmanlı Devleti'nin ihtiyacından arta kalan kömür, akaryakıt ve deniz levazımının İtilaf kuvvetlerinin satın alması için kolaylık gösterilecek. Tüm demiryolları İtilaf memurları tarafından denetlenecek; Osmanlı işgali altındaki Maveray-ı Kafkas

¹²⁹⁰ A.g.e., ss.125-131.

bölgesi de dâhil olacak. İşbu maddeye Batum'un işgali de dâhildir. Hicaz'da, Irak'ta, Yemen'de, Suriye'de bulunan tüm kuvvetler en yakın İtilaf kumandanına teslim olacak; Kilikya'da asayiş sağlamak adına belli miktar Osmanlı askeri tutulabilecek. Trablus ve Bingazi'deki limanlar İtilaf kuvvetlerine teslim edilecek. Almanya, Avusturya deniz, kara ve sivil memurları ve tebaası bir ay içinde, uzak yerlerde bulunanlar bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı topraklarını terk edecekler. Terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silah, cephane ve ulaşım vasıtalarının kullanılmasına dair verilecek talimata uyulacak. İtilaf Devletleri'nin menfaatini korumak için iâşe Nezaretinden İtilaf temsilcileri bulunacak ve kendilerine gerekli tüm bilgiler verilecek. Osmanlı harp esirleri İtilaf Devletleri nezdinde muhafaza edilecek, sivil harp esirleri ile askerlik yaşında olmayanların bırakılması nazarı dikkate alınacak. Osmanlı Hükümeti savaştaki bağlaşıklarıyla tüm münasebetlerini kesecek. Vilayet-i Sitte'de karışıklık çıkması halinde herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri muhafaza edecek. Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasındaki düşmanlık 1918 senesi Ekiminin otuz birinci günü ortalama mahalli saatle öğle vakti sona erecek.¹²⁹¹

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı bilgisi ertesi gün gazetelere yansımış, antlaşmanın maddeleri ise 2-3 Kasım tarihlerinde gazetelere düşmüştü. Fransız gazeteleri "*Türkiye ile Ateşkes*"¹²⁹², "*Türkiye Ateşkesi İmzalandı*"¹²⁹³, "*Türkiye ile Ateşkes İmzalandı*"¹²⁹⁴, "*Türkiye Teslim Oldu*"¹²⁹⁵ şeklinde, birbirinden çok da farklı olmayan başlıklar atmışlardı.

Antlaşmanın gerçekleşmesi Fransız kamuoyuna duyurulduktan sonra bazı köşe yazarları konuyla ilgili yorumlarını gazete sütunlarına taşımışlardı. 3 Kasım 1918'de antlaşma şartlarını yayınlayan *Le Temps*'da, Khairallah Tannous Khairallah "*Türkiye'nin Sonu*" başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Ateşkesin imzalanmasından sonra Khairallah, köşesinde Osmanlı Devleti'nin hangi tarihlerde hangi toprakları

¹²⁹¹ Bayur, *a.g.e.*, C.3, K.4, ss.743-746; Selek, *Anadolu İhtilali*, ss.45-47; Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, ss.19-22. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasına müteakip, 3 Kasım 1918'de Avusturya Macaristan Villa Giusti, 11 Kasım 1918'de Almanya Rethondes Antlaşmalarını imzalayarak savaştan çekildi. Kaynak için bkz.: *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, (Çev.: Atilla Tokatlı), C.3, May Yayınları, İstanbul, 1979, s.37.

¹²⁹² Alfred Capus, "Armistice avec la Turquie", *Le Figaro*, 1 Kasım 1918, s.1.

¹²⁹³ "La Turquie a Signé l'Armistice", *Le Petit Journal*, 1 Kasım 1918, s.1; "La Turquie a Signé l'Armistice", *Le Journal*, 1 Kasım 1918, s.1; "La Turquie a Signé l'Armistice", *L'Echo de Paris*, 1 Kasım 1918, s.1.

¹²⁹⁴ "L'Armistice est Signé avec la Turquie", *Le Petit Parisien*, 1 Kasım 1918, s.1; "Un Armistice est Signé avec la Turquie", *Le Matin*, 1 Kasım 1918, s.1.

¹²⁹⁵ "La Turquie a Capitulé", *La Croix*, 3 Kasım 1918, s.2.

kaybettiğini tek tek not etmiş; savaş boyunca Osmanlı Devleti'nin Suriye'de, Lübnan'da, Ermenistan'da milyonlarca insanı katlettiğini yazabilmişti.¹²⁹⁶ Hem gazeteci hem de yazar olan Khairallah 1912 yılında “*Suriye*” isimli bir de kitap yayınlamıştı. Bu kitapta Suriye'yi siyasi, coğrafi, eğitimsel ve basın kanalları yönünden irdelemişti. Özellikle de yabancı kolejlerin geniş yer tuttuğu kitapta, Türk idaresine karşı olumsuz bir tutum hâkimdi. 1919 yılında yayınladığı “*Levant Problemi: Kurtarılan Arap Bölgeleri Suriye, Irak, Lübnan*”¹²⁹⁷ adlı kitabında da buraların Osmanlı Devleti'nden kurtarılarak İngilizlerin ve Fransızların eline geçmesini savunmuştu. Arap kökenli, Lübnan doğumlu bir yazar olan Khairallah'ın Yakın Doğu'daki Fransız çıkarlarının savunucusu olarak kendini konumlandırması, aynı zamanda Fransa'nın Yakın Doğu'daki misyoner faaliyetlerinin de bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Journal des Debats yazarlarından Auguste Gauvain ise Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile imzaladığı mütarekenin teslimiyetle eşdeğer olduğunu ifade etmiş, Boğazların açılmasını ve tüm esirlerin serbest bırakılmasını ön planda tutmuştu. Bu durum, Bulgaristan'ın mütareke imzalamak durumunda kalmasının ve Almanya'nın batı cephesinde yenilgiye uğramasının doğal neticesiydi. Gauvain, Vahdettin'in kötü biten savaşın ardından ülkesini özgürleştirecek bir anlaşma beklemediğini, 1908 devrimini sabote eden İttihatçıların ise ortadan kaybolup bir yerlere sığınmanın akıllıca olacağını düşündüklerini savunmuştu. Mütarekenin bitmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin durumunun ne olacağı sorusuna ise cevap aramak için henüz çok erken olduğunu ifade eden yazar, ülkenin geleceğinin nasıl şekilleneceği sorusunun aynı zamanda son derece karmaşık ve zorlu bir konu olarak değerlendirmiş, ileride ayrıntılı bir çalışma yapılarak konuyla ilgili tespitte bulunmanın daha uygun olacağını söylemişti. Gauvain, mütarekeyle birlikte Türkiye'de uygulanmasını savunduğu fikirlerini de ortaya koymuştu. Gauvain'e göre, Osmanlı Devleti yüzyıllardan beri egemenliği altındaki halkları keyfiliğe ve katliama dayalı tahakkümle kontrol etmişti. Şimdi bu halkların kendi devletlerini kurmalarına olanak tanınmalıydı. Elbette bu, müttefiklerin gözetimi altında olmalıydı. Padişah pekâlâ Türkiye olarak tanımlanan bölgede hâkimiyetini sürdürebilirdi.¹²⁹⁸

¹²⁹⁶ Khairallah Tannous Khairallah, “La Fin de la Turquie”, *Le Temps*, 3 Kasım 1918, s.2.

¹²⁹⁷ Khairallah Tannous Khairallah, *Le Probleme du Levant: Les Regions Arabes Liberees Syrie - Irak – Liban*, Editions Ernest Leroux, Paris, 1919.

¹²⁹⁸ Auguste Gauvain, “La Capitulation de la Truquie”, *Journal des Debats*, 2 Kasım 1918, s.1.

Bu arada, Mezopotamya’da geride kalan Türk ordusunun tamamen esir edildiği¹²⁹⁹, Türk ordusunun Bakü’den çekildiğine dair bilgiler¹³⁰⁰ Mondros Mütarekesi’nin ardından küçük pasajlarda kendilerine yer bulan haberler olarak ortaya çıkmıştı. Elbette, yapılan antlaşma tüm bu gelişmelerin ötesinde önemli bir başarı olarak algılanmaktaydı. Örneğin, *Le Journal* daha antlaşma maddelerinin basında yer aldığı gün, maddeleri sınıflandırarak antlaşmanın işi nereye vardırabileceğini ortaya koymuştu. Gazete beşinci, altıncı ve yedinci maddeyi silahsızlanma, sekizden on ikiye kadarını limanların işgali, on dört ile on beşi ekonomik maddeler, on altıdan yirmi ikiye kadarını Asya ve Afrika’daki garnizonların teslimi, geri kalan son üç maddeyi ise İmparatorluklardan ayrılış olarak tasniflemişti.¹³⁰¹

Journal des Debats, İngiliz siyasetçi Asquith’in savaşın sonuçlarıyla ilgili yaptığı bir mülakattan kesit yayınlamıştı. Kendisi savaşın en önemli sonuçlarından biri olarak Rus, Avusturya ve Türk imparatorluklarının daha çok etnik temelde örgütlenmiş daha küçük birimlere bölünmesi olarak görmüş, bunun ilerideki sonuçlarını tahmin etmenin oldukça zor olduğunu ifade etmişti.¹³⁰²

Le Journal, ilk sayfasında yayınladığı Lucien Metivet imzalı karikatürde Boğaza nazır, pespaye halde nargile içen bir adama yer vermişti. Adam, Boğazın kapıcısı olarak nitelendirilmişti. İşgal donanmasının Boğazı kapladığı görüntü içinde resmedilen bu adam, kulübesinde bırakılırsa daha mutlu olacağını söylüyordu.¹³⁰³

¹²⁹⁹ “La Turquie a Signé l’Armistice”, *Le Journal*, 1 Kasım 1918, s.1.

¹³⁰⁰ “Les Conditions de l’Armistice Turc”, *Le Journal*, 2 Kasım 1918, s.1.

¹³⁰¹ “Les Conditions de l’Armistice Turc”, *Le Journal*, 2 Kasım 1918, s.1.

¹³⁰² “Un Discours de M. Asquith”, *Journal des Debats*, 3 Kasım 1918, s.2.

¹³⁰³ “Le Portier du Bosphore”, *Le Journal*, 3 Kasım 1918, s.1.

“Boğazın Kapıcısı”, *Le Journal*, 3 Kasım 1918

L'Ouest Eclair'de yayınlanan “Neden Türkiye'ye Gidiyoruz”¹³⁰⁴ başlıklı yazıda Fransız donanmasının İstanbul'a girmesinin prestijli bir hadise olduğu belirtilmiş; kendilerinin şehre girdiği esnada Türk felaketinden sorumlu olan Enver, Talat ve Cemal Paşa'ların bilinmeyen bir yere doğru hareket ettikleri yazılmıştı. Fransızların Türkiye'ye gidiş sebebi kibir ya da eski düşmanlarını küçük düşürmek değil Karadeniz yolunu açarak Rusları kıtlıktan kurtarmak olduğu ifade edilmişti. Hatta Türkleri Alman boyunduruğundan kurtarmak için bile geldikleri yazılmıştı. Enver Paşa İstanbul'dan ayrıldıktan sonra kendini yeni bir mücadeleye atmak için 23 Ekim 1918'de Azerbaycan'daki amcası Halil (Kut) Paşa'ya ve 26 Ekim'de Kafkas İslam Ordusu Kumandanı olan kardeşi Nuri (Killigil) Paşa'ya telgraf çekerek Azerbaycan'a gelmesinin mümkün olup olamayacağını sormuştu. İkisinden de aldığı olumsuz cevap üzerine başka bir şekilde ülkeden ayrılmaya karar vermişti. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün Enver Paşa, Talat Paşa ile görüşmüştü. Enver Paşa bir süreliğine İstanbul'dan ayrılmanın doğru bir fikir olduğunu söylemiş; Talat Paşa ise İstanbul'dan ayrılma fikrine karşı çıkmıştı. İttihat ve Terakki'nin önde

¹³⁰⁴ “Pourquoi Allons-Nous en Turquie?”, *L'Ouest Eclair*, 16 Kasım 1918, s.1.

gelenlerinden Dr. Bahattin Şakir ve Kara Kemal Bey'in de baskıları sonucu Talat Paşa ülkeyi terk etmeyi kabul etmişti. Talat Paşa, 1 Kasım 1918'deki İttihat ve Terakki'nin son kongresinde partiyi feshetti.¹³⁰⁵ 1-2 Kasım 1918 gecesi Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Dr. Bahattin Şakir, eski Beyrut Valisi Azmi Bey, eski Polis Müdürü Bedri Bey, Dr. Nazım Bey, Dr. Rusuhi Bey U-67 isimli Alman denizaltısıyla Sivastopol civarına, oradan da Almanya'ya gitmişlerdi.¹³⁰⁶

13 Kasım 1918'de İtilaf donanmaları İstanbul'a varmışlar, şehre giren işgal güçleri beğendikleri binaları özel-kamu ayırmadan boşalttırarak kendilerine tahsis etmişlerdi. Çoğunluğu İngilizlerden oluşan 2.000 kişilik askeri birlik Beyoğlu'ndaki kışlalara, yabancı okul ve hastanelere ve çeşitli özel binalara yerleştirilmişti. Yunan bayrağı başta olmak üzere İtilaf Devletleri'nin bayrakları şehrin çeşitli yerlerine asılmış, Türk subaylar ve vatandaşlar sorgusuz sualsiz ulu orta tutuklanmaya başlanmıştı. Bu duruma şahit olan gayrimüslim vatandaşlar da Türklere karşı tahrik edici davranışlarda bulunmaktaydılar.¹³⁰⁷ Rumlar, Türklere karşı türlü taşkınlıklarda bulunmaktan geri kalmadıkları gibi Beyoğlu, Rumların sevinç gösterilerine ve işgal kutlamalarına sahne olmuştu. *İkdam* gazetesinde bu topraklarda doğup büyümüş olan insanların işgali kutlamalarının doğru olmadığı yazılmıştı. İstanbul'da Türklerle Rumların karışık oturdukları mahallelerde, Rumların kışkırtmasıyla çocuklar arasında taşlı sopalı kavgalar baş göstermiş; bu konu Meclis-i Vükela'da dahi gündeme gelerek Fener Patrikhanesi'nin uyarılması kararı alınmıştı.¹³⁰⁸ Mütarekeyle birlikte, İstanbul'da savaşın başından beri devam eden gıda sıkıntısı had safhaya ulaşmıştı. Savaşın beraberinde getirdiği göç, ticarete olanak tanıyan yolların kapanması, kaçakçılığın ve karaborsanın artması, erzak sevkiyatının durması ve Türk parasının değer kaybetmesi gibi çeşitli nedenler gıda sıkıntısının temelini oluşturmaktaydı¹³⁰⁹. Halk bir yandan işgal güçlerinin ve şehirde yaşayan

¹³⁰⁵ Aydemir, *a.g.e.*, C.3, ss.445-446.

¹³⁰⁶ Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüşü*, Kemer Yayınları, İstanbul, 1998, s.67; Aydemir, *a.g.e.*, C.3, s.468; Erol Kaya, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, 2008, s.189.

¹³⁰⁷ Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", *İlmi Araştırmalar*, S.5, 1997, s.s.84-85; Zekeriya Türkmen, İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *ATAM Dergisi*, C.18, S.53, Temmuz 2002, ss.340-341.

¹³⁰⁸ Türkmen, İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", ss.340-341.

¹³⁰⁹ Şeyma Şahin, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İşgal Döneminde İstanbul (13 Kasım 1918-15 Mart 1920)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.19.

gayrimüslimlerin tutum ve davranışlarından muzdarip iken, diğer yandan da gıda ve ekonomik sıkıntılarla boğuşuyordu.

Journal des Debats yazarından Auguste Gauvain, mütarekenin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti'yle ilgili bir yazı daha kaleme almıştı. “*Müttefikler İstanbul Önlerinde*”¹³¹⁰ başlıklı başyazısında, 13 Kasım 1918 tarihinde müttefik filolarının İstanbul önlerine demirlemesinin tarihi öneme sahip olduğunu ifade etmişti. Bu tarih, 29 Mayıs 1453'te II. Mehmed'in Avrupa'da Bizans İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine kurduğu barbar rejimin sonunu ifade ediyordu. Gauvain'e göre; eğer müttefikler XI. Konstantinos'un 450 yıl önce Türk saldırısına karşı koruyamadığı İstanbul'a girmeselerdi, vaktiyle kendilerini Hristiyanlığın koruyucusu olarak tanımlayan Batı medeniyetinin onarıcıları Boğazda ortaya çıkacaklardı. Müttefiklerin bir daha gitmeyeceklerini belirten Gauvain, Osmanlı Devleti'nin kaderi nasıl şekillenirse şekillensin Türkiye'nin Avrupa'daki kalıntılarının ve Boğazların kontrolünü Batılı güçlerin alacağını belirtmişti. O, İtilaf Devletleri ya da müttefikler yerine uluslararası rejim ifadesini kullanmış ve uluslararası rejimin Türk hâkimiyetine son verdiği sonucunu çıkarabilmişti. Buna ek olarak Türklere bir de fikir vermişti: “*Türkler Avrupa'yı terk etmeliler ve Asya'ya kesin olarak geri dönmeliler.*”¹³¹¹ Yazara göre; sanatçılar, amatörler, turistler ve romancılar fantezilerine güzel malzeme sağlayan “*İyi Türkler*” olgusundan ötürü üzülebilirlerdi, ancak dünya romancılar için yaratılmamıştı. Bizans İmparatorluğu'nun muhteşem şehri, camilerin tek başlarına düzen ve temizlikle ilgili fikir verdiği bir köye dönüşmüştü. Türkler ne araba yolu ne demiryolu ne de kanal yapabilmiş; ormanları harap edip dünyanın en verimli ovalarının çöle dönüşmesine izin vermişlerdi. Kısacası Gauvain, Türklerin İstanbul'a iyi davranmadıklarını düşünüyordu. Ayrıca siyasi açıdan Enver, Cemal ve Talat Paşa'ya da yüklenmeyi unutmamıştı. II. Wilhelm'in suç ortakları olarak gördüğü bu üç paşanın Ermenilere ve Rumlara yaptıklarından ötürü yakalanmaları gerektiğini ifade etmişti.

İşgalin ilk günlerinde İstanbul'da durumun nasıl olduğunu anlatan *Le Petit Parisien* yazarlarından Maurice Prax, şehirde müttefiklerin bayraklarının asılı olduğunu, müttefiklerle Türkler arasında antlaşmanın uygulanması konusunda tam bir uyum olduğunu ifade etmişti. Alman subayların ise her gece şehirden bir şekilde ayrıldıklarını yazmıştı. Türkler ise gayet sakin ve olay çıkarmaktan uzak bir görüntü

¹³¹⁰ Auguste Gauvain, “Les Allies Devant Constantinople”, *Journal des Debats*, 15 Kasım 1918, s.1.

¹³¹¹ Auguste Gauvain, “Les Allies Devant Constantinople”, *Journal des Debats*, 15 Kasım 1918, s.1.

sergiliyorlardı. Hatta öyle ki; insanlar altı yıl aradan sonra ilk defa huzur içinde yemek yiyorlardı. Bütün Türk gazeteler müttefikler için bize yardım edin, bizi koruyun türünde çağrı yapmaktaydılar. Prax, yazısının devamında konuyu İttihat ve Terakki'ye getirmişti. Partinin ihanet eden, yağmalayan, kötü niyetli nazırlarına ne olduğunu sormuştu. “*Savaş boyunca bir milyon Ermeni’yi katleden Sadrazam Talat Paşa nerede? Ah affedersiniz! Bu beyler işler ters gittiğinde cesaretle saklanıp ülkeyi terk ettiler ve nerede olduklarını bilmiyoruz... Enver Paşa’nın diktatörlüğünün ne olduğu konusunda hiçbir fikrimiz olamayacak. Bu küçük, solgun, ince çizgilere, yumuşak gözlere sahip genç adam kötü ruhun ete kemiğe bürünmüş hali gibi görünüyor...*”¹³¹² Prax’e göre; Enver Paşa kendisinin Türk Napolyon olduğunu sanmış, Almanya’nın batıda savaşı kazanabilmesinin yolunun fazla sayıda Türk askerinin doğuda bulunmasından geçtiğine inanmıştı. Yazar, Enver Paşa ve yandaşlarının politikasını, kendilerine menfaat sağlamak adına sahte bir ofis kurarak halkı açlıktan öldürdükleri şeklinde bir benzetmeyle açıklamıştı. İttihat Terakki’nin Türk yazarlar tarafından dahi eleştirildiğini Refik Halit’in gazetede yayınladığı bir şiir üzerinden ortaya koyarak, bu şahısların ülkede kabul görmediklerini meşrulaştırmaya çalışmıştı:

Muhalif mi? Al aşağı.

Muharrir mi? Vur başına.

Türk mü? Sür ölüme.

Rum mu? İste parasını.

Ermeni mi? Kes kafasını.

Arap mı? Çek ipe.

*Haydut mu? Buyurun köşeye.*¹³¹³

L’Ouest Eclair, “*Talat, Enver ve Cemal Berlin’de*”¹³¹⁴ başlığıyla verdiği haberde, acaba adaletten kaçacaklar mı sorusunu sormuştu. Bu isimlerin Rusya üzerinden Almanya’ya gittiklerini belirten gazete, Hollanda’nın kendilerini reddetmesinden sonra İsviçre’ye gitmeyi planladıklarına ve İsviçre’ye giderek yargılanmaktan kaçacaklarını düşündüklerine dair haberi paylaşmıştı. Enver, Talat ve Cemal Paşa’lar, gitmeden Ahmet İzzet Paşa’ya birer mektup bırakmışlardı. Talat ve

¹³¹² Maurice Prax, “Constantinople Respire...”, *Le Petit Parisien*, 26 Kasım 1918, s.1.

¹³¹³ *Le Petit Parisien*, 26 Kasım 1918.

¹³¹⁴ “Talaat, Enver et Djemal Sont a Berlin”, *L’Ouest Eclair*, 26 Kasım 1918, s.2.

Cemal Paşa ÷lkede güvenliklerinin sağlanmasının zor olduğunu, g÷n÷n birinde hesap vermeleri gerekirse mutlaka ÷lkeye d÷n÷p hesap vereceklerini belirtmişler; buna ek olarak mal varlıklarını da beyan etmişlerdi. Enver Paşa ise Kafkasya'ya giderek İşlam istiklali için m÷cadeleye girişeceğini belirtmekle yetinmişti.¹³¹⁵

Le Figaro, İstanbul'da yaşayan Rumların durumunu kısa bir yazıyla ele almıştı. M÷ttetiklerin kazandığı zafer hiç kuşkusuz T÷rkiye'de yaşayan yabancılardan durumlarının g÷zden geçirilmesine yol açacağını belirtilmiş ve birtakım sayılar verilmişti. Buna g÷re Rumların 364.000 civarında, T÷rklerin ise 449.000 dolaylarında olduğu ÷ne s÷r÷lmüştü. Bunun da ötesinde Yunanların eski imparatorluklarının başkenti olması sebebiyle İstanbul üzerindeki tarihsel hakları g÷z önünde bulundurulduğunda s÷m÷rge kelimesinin uygun d÷şmediği belirtilmişti.¹³¹⁶ Burada geçen s÷m÷rge kelimesinin ne amaçla ortaya atıldığını anlamak zor. Ancak, İstanbul'un Yunanların eski başkentleri olduğunun ÷ne s÷r÷lmesi dikkate değerdir.

Journal des Debats, Mondros M÷tarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti haritasının nasıl şekillenebileceğine dair fikirleri olan bir yazarın mektubuna yer vermişti. Aslında bu kişi sıradan bir yazar değil, aynı zamanda Yunanistan'da yaşayan bir arkeologdu. Köşesinde Charles Fregier takma adıyla yazılar yazan bu kişinin gerçek adı Charles Dugas idi. Dugas, Antik Yunan ömlekiliğiyle ilgili pek çok çalışması olan, aynı zamanda Yunanistan'ın siyasi meselelerine de kafa yoran biriydi. Gazetede “*Osmanlı Hellenizmi ve Atina Kamuoyu*”¹³¹⁷ başlıklı bir makalesi yayınlanmıştı. Bir hayli uzun olan makalesinde, savaş sonrasında yapılan ateşkes ile birlikte Osmanlı sorununun öz÷m÷ne dair Atina'daki ilginin arttığını ifade etmişti. Atina'daki ilginin meşru gerekçesi olarak da Wilson Prensipleri'nin 12. maddesini göstermiş, Osmanlı topraklarındaki Helen etkisine ve nüfusuna dikkat çekmişti. T÷rkiye'nin Avrupa'da kalan b÷l÷m÷n÷, K÷ük Asya'nın batı kısmına vurgu yaparak İzmir ile Bursa'nın, hatta Boğazların Helen etkisi altında olan yerler olduğunu ileri sürmüştü. Dugas bu noktada adı geçen yerlerin Yunan Krallığı tarafından ilhak edilmesi gerektiğini, diğer b÷lgeler içinse m÷ttetiklerin garant÷rl÷ęünde bağımsızlık modelinin uygun öz÷m olacağını savunmuştu. M÷tarekede geçen ilgili maddeleri Hellenizmin dağılmış üyelerinin birleşmesini önleyebilecek arg÷manlar olarak tanımlamış; İstanbul'da, Atina'da,

¹³¹⁵ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s.s.287-289.

¹³¹⁶ “Les Grecs de Constantinople”, *Le Figaro*, 26 Kasım 1918, s.1.

¹³¹⁷ L'Hellenisme Ottoman et l'Opinion Publique a Athenes”, *Journal des Debats*, 13 Aralık 1918, s.2.

İzmir’de aynı insanların yüzyıllardır aynı geleneği sürdürdüklerini söyleyerek buraların Yunanistan’a dâhil olması gerekliliğinin sosyokültürel dayanağını da ortaya koymuştu. Boğazların Yunan hâkimiyetine geçmesinin diğer ülkelerin serbest geçişini garanti altına alan uluslararası bir statüyü dışlamayacağını savunan Dugas, Helen Devleti’nin liberal düşüncede olduğu algısını oluşturmaya demografik konulardan devam etmişti. Örneğin; Helen Devleti’nin topraklarında yaşayan Yunan olmayan vatandaşlara tıpkı Makedonya’da olduğu gibi özgürlük sağladığını, dolayısıyla eski Türkiye’de yerleşik bir baskı rejimi görme korkusunun ortadan kalkması gerektiğini düşünebilmişti. Yunanların Osmanlı sorununun çözümünde organik bir çözüm ortağı olabileceğini var saymış, Küçük Asya’da yoğun olarak Yunanların yaşıyor olmasından dolayı bölgeyi Yunanların ele almasının son derece pratik bir çözüm olacağını ileri sürmüştü. Geleceğe dair yapılan siyasi planları kendi kamuoyuna enjekte etme konusunda basını ustalıkla kullanan Fransa, birkaç ay sonra başlayacak olan Yunan işgalini kendi kamuoyunda bu tip yazılarla özümsettiği görülmektedir.

Bunun akabinde, *Journal des Debats* “Küçük Asya’da Yunan Kıyımı”¹³¹⁸ başlıklı bir haber yayınlamıştı. Haber, savaşın başından beri Küçük Asya’da ve Trakya’da yaşayan Yunanların zulme uğradığını ileri sürmüştü. Hatta Yunanların Bulgaristan’daki toplama kamplarında açlığa ve kötü muameleye maruz bırakıldıkları yazılmıştı. Daha önceden verilmiş haberin yeni bir şeymiş ve gerçekmiş gibi tekrardan verilmesi, haberin verildiği tarihle ve devamında yaşanacaklarla beraber ele alındığında dikkate değer olduğunu belirtmek gerekir. Bu tip haberlerle, Anadolu’da toprak vaat edilecek Yunanistan için Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesinin işletilmeye çalışıldığı ön görmek yanlış olmaz. Habere, haber niteliği kazandırmak için Fransa’da yaşayan bir grup Yunan kadının zulme uğrayan Yunanlar için para, giyecek, ecza ürünü yollamak için örgütlendikleri dahi anlatılmıştı.

Maurice Prax “Türkiye’yi Yeniden İnşa Etmek için Temiz Bir Ev Yapmak Gerekıyor”¹³¹⁹ başlıklı yazısında Enver, Talat ve Cemal Paşa’ların ülkeyi terk etmelerine, İttihat ve Terakki’nin politikalarının iflas etmesine rağmen ülkede halen fanatiklerin olduğuna ve bunların sayılarının hiç de az olmadığına değinmişti. Prax,

¹³¹⁸ “Les Persecutions Contre les Grecs en Asie-Mineure”, *Journal des Debats*, 21 Aralık 1918, s.2.

¹³¹⁹ Maurice Prax, “Pour Regenerer la Turquie Il Faut Faire Maison Nette”, *Le Petit Parisien*, 23 Aralık 1918, s.1.

ülkedeki tüm suçluların ve suç ortaklarının aranıp yakalanması gerektiğini savunmuştu. Ayrıca ülkede sefaletin ve suçun ciddi oranda olduğunu, sadece Anadolu’da 400.000 civarı çete mensubunun ve firarinin bulunduğunu, İstanbul ve İzmir’de hırsızların kol gezdiğini iddia etmişti. Şehirlerde polis ve asker bulunmadığından yakınan Prax, işgal güçlerinin idareyi ellerine almalarının olması gereken bir hadise olduğunu okuyucuların zihinlerine işlemiştir.

Le Temps’da imzasız olarak yayınlanan İstanbul konulu başyazıda, müttefikler açısından dikkate değer bir gelişme yaşandığından bahsedilmişti. Türk makamlarının İstanbul’daki asayişin bozulmasının önüne geçememesi üzerine, İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı’nın Sadrazam’la görüşerek şehirdeki polislerin ve sağlık hizmetlerinin kontrolünü müttefiklerle birlikte ele aldıklarını aktarmıştı. Elbette, bu durum, müttefiklerin şehre giriş yapmasından sonra varlığını hissettirdiği önemli bir gelişmeydi. Gazete de aynı doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu’nun başkentinde Türk makamlarının yetkilerinin müttefik güçlerine geçtiğini vurguluyordu. İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı’nın attığı bu adımın altında yatan asıl sebebin yeni hükümetin İstanbul’daki İttihat ve Terakki etkisini kıramamış olmasına bağlanmıştı. Padişahın bundan sonra egemen ve bağımsız bir yönetici gibi görülmesinin zor olduğunu savunan gazete, padişahlık ister devam etsin ister kaldırılsın; onun yetkilerinin birden fazla medeni devletin oluşturacağı uluslararası egemenliğin üzerinde olmayacağını belirtmişti. Yeni şehir düzeninde artık rüşvete ve ihmale yer olmayacağı öne sürülmüş, şehre ve haliyle ülkeye medeniyeti getirecekleri imajı çizilmişti.¹³²⁰ Pertinax takma adıyla *L’Echo de Paris*’de yazan Andre Geraud “*Türkiye’nin Sonu*”¹³²¹ başlığıyla verdiği haberde *Le Temps*’la paralel gelişmelerden bahsetmişti. Ayrıca Geraud, İttihat ve Terakki tüm gücüyle, müttefiklerin desteğinden hoşlanan Tevfik Paşa kabinesinin önünü kestiklerini ifade etmişti. Ona göre Türkiye Konya, Bursa ve Karadeniz’in arasında kalan bölgede, Anadolu platosunda kurulu bir ülke olarak kalmalıydı. Boğazların statüsü, İstanbul’un uluslararası bir şehir olması gibi fikirler ise çok da önemli değildi. Paris ile Londra’nın, birbirlerinin çıkarlarını sağlamak için iş birliği içerisinde olmalarını tavsiye etmişti.

¹³²⁰ “A Constantinople”, *Le Temps*, 22 Ocak 1919, s.1.

¹³²¹ Pertinax, “La Fin de la Turquie”, *L’Echo de Paris*, 22 Ocak 1919, s.1.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı gibi büyük bir savaşın eşiğine gidilen süreçte Osmanlı Devleti İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere pek çok ülkeye ittifak teklifinde bulunduysa da bunlardan bir sonuç elde edememiştir. Osmanlı devlet idaresini saran yalnızlık psikolojisi ve Alman ordusunun gücüne sempati besleyen Harbiye Nazırı, Erkan-ı Harbiye Reisi ve aynı zamanda Başkumandan Vekili olan Enver Paşa'nın devlet yönetimindeki etkisi Almanya'nın savaşı Osmanlı toprakları üzerinden geniş bir coğrafyaya yayma stratejisiyle birleşince, Osmanlı Devleti'ne İttifak üyesi olma rolü düşmüştür. Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerde geniş yetkilere sahip olan Alman subayların ve kumandanların gerek Osmanlı topoğrafyasına gerekse Osmanlı askeri kültürüne uzak olmalarına Osmanlı devletinin maddi ve askeri yetersizliklerinin de eklenmesi büyük zaiyatların verilmesine neden olmuştur. Savaşa Amerika Birleşik Devletleri'nin dâhil olmasıyla birlikte üstünlük iyiden iyiye İtilaf Devletleri'ne geçmiş; Bulgaristan'ın savaş dışı kalması Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan bağlantısını ortadan kaldırmıştı. Bu itibarla, Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan mağlup olarak ayrılmıştır.

1914-1918 yılları arasındaki Fransız gazetelerinin incelenmesi sonucunda, Osmanlı Devleti'nin Fransızların nezdinde birincil öneme sahip haber konusu olmadığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'yle ilgili haberler genellikle gazetelerin ikinci sayfasında ve kısa şekilde verilmiştir. Ancak Fransızlarla Osmanlı Devleti arasındaki askeri olaylar ve nüfuz mücadelelerinin yaşandığı hadiseler ve cephelerle ilgili konular birinci sayfada yer almış ve ayrıca kimi zaman çeşitli yazarlar tarafından başyazı olarak konu edilmiştir. Tüm bu haberlere ve gazete yazılarına bakıldığında; gazetelerin, siyasi eğilimlerini bir kenara bırakarak Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne karşı tek sesli bir karşıtlık oluşturmaya çalıştığı görülmüştür.

Fransız kamuoyunda, Osmanlı Devleti'nin Ermeniler için gerçekleştirmeye karar verdiği ıslahatlarla ilgili belirgin bir tavrın oluşmadığı görülmekle birlikte, savaşın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin Ermenilere katliam yaptığını anlatan haberlerin ve bu haberleri destekleyen isimsiz tanıklıkların yer bulduğu görülmüştür. Fransız gazetelerinde, 1915 yılında yaşanan Ermeni olaylarıyla ilgili haberlerin ve aktarılan tanıklıkların son derece az ve birbirini tekrar eder nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Fransız gazeteleri, Osmanlı donanmasının satın aldığı gemilerle ilgili 1-2 cümleden ibaret haberler yapmayı ihmal etmemişlerdir. Savaş öncesi artmakta olan Türk-Yunan geriliminde, Osmanlı Devleti'nin Yunan tebaaya zulüm yaptığı, zorla göç ettirdiği öne sürülürken, Yunanistan'da yaşayan Türk azınlıkların maruz kaldıkları durumdan hiç bahsedilmemiştir. Halbuki Talat Paşa Avrupalı devletlerin büyükelçilik çalışanlarıyla Batı Anadolu seyahatine çıkarak, yaşandığı iddia edilen zulmün gerçek olmadığını göstermiştir. Ancak bu seyahatle ilgili Fransız gazetelerinde herhangi bir habere rastlanmamıştır. Fransız kamuoyu Adalar Sorunu'nu Batılı devletlerin kendi arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde Yunanistan'a verilen bir pay olarak görürken, bu denklemde Osmanlı Devleti'ne yer vermemişlerdir.

Fransız basını, savaşa giden süreçte Fransız çıkarlarını gözeterek, dağılması muhtemel Osmanlı Devleti'nin topraklarından pay elde edilmesi yönünde tavrı takınmıştır. Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'yle savaş öncesi ilişkilerine ilgi göstermemişler, ancak Almanlarla yaşanan yakınlaşmaya önem vermişlerdir. Türk-Alman ilişkisine devamlı surette kuşkuyla bakan Fransız kamuoyu, ileride patlak verecek bir savaşta Osmanlı Devleti ile Almanya'nın müttefik olma ihtimali üzerinde durmuştur. Bu bağlamda Alman Askeri Heyeti'nin İstanbul'a gelerek önemli misyonlar üstlenmesi, Liman von Sanders gibi önemli bir karakterin heyetin başında olması ve Osmanlı Devleti'nin karar vericisi gibi görünen Enver Paşa'nın Alman yanlısı olarak betimlenmesi etkili olmuştur. Avusturya-Macaristan Arşidükü Ferdinand'ın suikasta kurban gitmesinden itibaren Fransız gazeteleri, Osmanlı Devleti'nin Almanlarla birlikte savaşa girmesinin büyük bir yanlış olacağına yönelik yayınlar yapmışlardır.

Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne karşı eleştirilerin sertleşmesinin *Goeben* ve *Breslau*'un Boğazlardan geçmesiyle başladığı saptanmıştır. Fransızlar bu iki geminin Marmara Denizi'ne girmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri'nin bir üyesi haline geldiğini düşünmeye başlamışlardır. Osmanlı

Devleti'nin savaş ilan etmeden Rus limanlarını bombalayarak savaşa dahil olması, Fransız basını tarafından çok sert eleştiriye tutulmuştur. Fransızlara göre; Babiâli ile müttefik olunmamalı ama alabildiğince imtiyaz elde etmeli, aynı zamanda İttifak Devletleri'yle de bağlaşmamalı ve açık hedef olarak kalmalıydı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğuy İttifak kanadıyla bağlaşmak ya da hem İtilaf hem de İttifak Devletleri'nin açık hedefi olmak ıkmazı, savaşa Almanlarla birlikte girmeye srklendiğiy etkenlerdenden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Almanlardan elde edilen imtiyazlar ise Osmanlı Yönetimi'nin bağımsız karar alma durumunu önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu durumun savaş ilanı olmadan deniz saldırısının gerçekleştirilmesinde önemli bir neden olduğuy düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girip cihat ilan etmesiyle birlikte Fransız gazetelerinin Müslüman kanaat önderlerine, şeyhlere ve yazarlara sayfalarında köşeler ayırdıkları görülmüştür. Fransızlar bu yolla kendi Müslüman sömürgelerinin Osmanlı lehine hareket etmesini önlemeye çalışmıştır. Buna ek olarak; Suriye, Lübnan gibi yerlerde var olan Fransız nüfuzunun azalmasını da önlemeyi amaçlamışlardır.

Fransız basını Enver Paşa'yı Osmanlı Devleti'nin karar alıcısı olarak gördüğünden, onunla ilgili pek çok yazı ve habere yer vermiştir. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasıyla birlikte kendisiyle ilgili biyografik yazılar yer almış, neredeyse attığiy her adım küçük de olsa haber sütunlarında yer almıştır. Fransız kamuoyu, Enver Paşa'yı Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinde baş sorumlu olarak algılamıştır.

Savaş boyunca en büyük düşmanı olarak Almanya'yı gören Fransız kamuoyunun, Almanların müttefiki olan Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı yenilmesini coşkuyla karşıladığiy gözlemlenmiştir. Hatta Rusların Kafkaslarda ilerlemesini adeta kendi başarıymış gibi görmekten geri durmamıştır. Rusya'nın Bolşevik İhtilali'yle birlikte savaştan çekilmesi Fransız kamuoyunda eleştirilere sebep olmuş, Rusya İtilaf Devletleri'ni yarı yolda bırakmakla suçlanmıştır.

Fransız basınında Fransa'nın Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşa tutuştuğuy Çanakkale Cephesi'yle ilgili olarak, hareketin gerekliliğine dair propaganda haberleri çıkmıştır. Fransız basını, İtilaf Devletleri'nin başarısız girişimleri ve batan gemileriyle ilgili haberleri kimi zaman gecikmeli kimi zaman da hiç vermediğiy görülmüştür. 18 Mart 1915'teki yenilgiyi ise bir mağlubiyet olarak yorumlamadığiy gibi kayıpların öngörülebilir olduğuy ve savaşın henüz başında oldukları algısını

işlemiştir. Fransız kamuoyunda, cephe gerisindeki Türklerin savaşın gidişatından umutsuz oldukları, devletin önde gelenlerinin ve devlet arşivlerinin nakliyesi için başka bir şehir arayışında bulunduklarına dair algı yaratılmaya çalışılmıştır. Bu algının, Fransızların gözünde Çanakkale'deki savaşı İtilaf Devletleri'nin kazanmaya yakın olduğu düşüncesini oluşturmaya yönelik olduğu görülmektedir. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'de başarısızlığa uğrayarak geri çekilmesi ise tek bir kayıp dahi verilmeden gerçekleştirilen başarılı bir operasyon olarak basında yer bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasıyla birlikte Ortadoğu'nun çeşitli noktalarında başlayan İngiliz taarruzu, Fransız kamuoyunda birincil gündem maddesi olmasa da bu taarruzda yaşanan birtakım hadiselerin kamuoyunun ilgisini çektiği görülmüştür. Bu bağlamda General Townshend'in ve maiyetindeki askerlerin Osmanlı kuvvetleri tarafından esir edilmesi basında kendine geniş yer bulmuştur. Fransız basını, ülkesinin savaştaki konumu sebebiyle Kut'ül Amare'deki İngiliz yenilgisini bir yenilgi olarak görmek yerine kahramanca bir savunma öyküsü olarak işlemiştir. Ayrıca basın Bağdat, Kudüs, Şam gibi önemli şehirlerin İngilizler tarafından işgal haberlerini coşkulu başlıklarla vermiştir. İtilaf ordularının bu uzak coğrafyalarda savaşa girişmesini sorgulayabilecek okurlar için bu şehirlerin tarihiyle ilgili bilgilere, resimlere yer verildiği görülmüştür. Yine bu coğrafyada ortaya çıkan ve İngilizlerin eliyle başladığı gerçeği görmezden gelinen Şerif Hüseyin isyanı, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak yapmasıyla gerekçelendirilmiş; çeşitli Arap gazeteleri ve kanaat önderlerinin sözleriyle bu propaganda desteklenmiştir. Suriye-Filistin cephesiyle ilgili çıkan haberler ise genel olarak burada yaşayan insanların mutsuz olduğundan ve gayrimüslimlerin mallarına el konularak sürgün edilmelerinden ibaret olduğu görülmüştür. Cemal Paşa'nın 4. Ordu Kumandanlığı'na ve Suriye, Filistin, Hicaz ve Kilikya Genel Valiliği gibi çok geniş yetkilere sahip bir göreve atanması; buna bağlı olarak Cebel-i Lübnan'daki faaliyetleri Fransız kamuoyunda eleştiri konusu olmuştur. Buradaki Fransız nüfuzunun azalmasından endişe eden Fransız basını, Cemal Paşa hilafında propaganda yapmıştır.

Mondros Mütarekesi'ni imzalanması, Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin sonu olarak nitelendirilmiş; Wilhelm'in suç ortağı olarak gösterilen Enver, Talat ve Cemal Paşa bu sonun mimarları olarak gösterilmiştir.

Tüm bu veriler ışığında, Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'ne ve onun bağlaşıklarına karşı savaşan Fransa'da tam anlamıyla Osmanlı karşıtlığının oluştuğu görülmüştür. Kamuoyunda Osmanlı karşıtlığının oluşmasında basının

önemli bir rolü olmuş; gazeteler siyasi eğilimlerini bir kenara bırakarak Osmanlı Devleti'nin hilafında yazılar ve haberler yayınlamışlardır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

Birinci Dünya Harbinde Türk Deniz Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.3, K.1, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1976.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.4, K.2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, C.6, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.8, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, C.3, K.2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, C.2, K.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, C.2, K.2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914 – 25 Nisan 1915), C.5, K.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914 – 9 Ocak 1916), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu Muvakkatı, Düstur II Tertip, C.5.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2013.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2013.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.

Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1983.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

II. Süreli Yayınlar

Croix de l'Isere

Journal des Debats

Journal Officiel

La Croix

La Lanterne

La Revue de l'Energie

L'Echo de Paris

Le Droit du Peuple

Le Figaro

L'Humanite

Le Journal

Le Matin

Le Monde Illustre

Le Petit Dauphinois

Le Petit Journal

Le Petit Parisien

Le Radical

Le Temps

Pages de Gloire

Republique de L'Isere

III. Araştırma ve İnceleme Eserleri

A. Kitaplar

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, ÖZTÜRK, Said, KARA, Recep, *Sorularla Ermeni Meselesi*, OSAV Yayınları, İstanbul, 2008.

AKYÜZ, Yahya, *Çanakkale Savaşları ve Fransız Kamuoyu (1915-1916)*, PEGEM Akademi, Ankara, 2015.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

ARI, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayımevi, İstanbul, 2010, Ankara, 1997.

ASAF, Mehmet, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, (Yay. Haz.: İsmet Parmaksızoğlu), TTK Basımevi, Ankara, 1986.

ATABEY, Figen, *Karadeniz’de Türk Donanması*, ATAM Yayınları, Ankara, 2006.

AUBERT, Alfred, *Briand*, Chiron, Paris, 1928.

AUCLAIR, Marcelle, *La Vie de Jean Jaures Presente par Vincent Auriol*, Presses Universitaires de France, Paris, 1962.

AYANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makus Talihi Göç*, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

_____, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981.

_____, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, C.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

_____, *Tek Adam*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974.

AYIŞIĞI, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, TTK Basımevi, Ankara, 1997.

Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hatırat, (Yayına haz.: Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul, 1996.

BAILEY, Frank Edgar, *British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853*, Harvard University Press, Cambridge, 1970.

BARCHET, Bruno Aguilera, *A History of Western Public Law*, Springer, London, 2015.

BARDAKÇI, Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

BARTON, George, *Celebrated Spies and Famous Mysteries of the Great War*, The Pace Company, Boston, 1919.

BARGUT, Şemsettin, *I. Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekâtı*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2000.

BAŞEREN, Sertaç Hami, *Ege Sorunları*, Tüdev Yayınları, İstanbul, 2003.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.2, K.2, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.2, K.3, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.3, K.1, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.3, K.2, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.3, K.3, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.3, K.4, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.3, K.7, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

BECKER, Jean-Jacques, *The Great War and the French People*, Berg Publishers, Warwickshire, 1985.

BERNARD, Philippe, DUBIEF, Henri, *The Decline of the Third Republic 1914-1938*, Cambridge University Press, Newcastle Upon Tyne, 1985.

BİLGİN, Mehmet, *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi*, Serander Yayınları, Trabzon, 2008.

Bitmeyen Savaşta Kut-ül Amare Halil Paşa'nın Hatıratı, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2016.

BLANCHARD, Raoul, *Grenoble et Sa Region Pendant la Guerre*, Grenoble, 1918.

BLOCK, Maurice, *Statistique de la France comparee avec les autres Etats de l'Europe*, Libraire d'Amyot, Paris, 1875.

BONNEFOUS, Georges, *Histoire Politique de la Troisieme Republique (C.2 La Grande Guerre 1914-1918)*, Presses Universitaires de France, Paris, 1967.

BRUUN, Geoffrey, *Clemenceau*, Harvard University Press, Cambridge, 1943.

BUELL, Raymond Leslie, *Contemporary French Politics*, D. Appleton and Company, New York, 1920.

BURAK, Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri*, Babil Yayınları, Ankara, 2004.

BURÇAK, Rıfkı Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, 1791-1941*, İstanbul, 1946.

BURY, John Patrick Tuer, *France 1814-1940*, Routledge, London, 2003.

CARR, Edward Hallet, *Bolşevik Devrimi 1-2-3*, (Çev.: Orhan Suda), Metis Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, C.2, (Yayına Haz.: Hasan Babacan, Servet Avşar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

_____, *Meşrutiyet Ruznamesi*, C.3, (Yayına Haz.: Hasan Babacan, Servet Avşar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

CEBESÖY, Ali Fuat, *Birüssebi – Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu*, Genelkurmay Basımevi, İstanbul, 1938.

CENGİZER, Altay, *Osmanlı'nın Son Savaşı: Adil Hafızanın Işığında*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

CHASTENET, Jacques, *Raymond Poincare*, Rene Julliard, Paris, 1948.

ÇAKMAK, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

ÇAYCI, Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Basımevi, Ankara, 1995.

ÇİÇEK, Kemal (ed.), *1909 Adana Olayları / Makaleler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

ÇİÇEK, Talha, *Cemal Paşa Suriye'de*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

ÇOLAK, Mustafa, *Enver Paşa: Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1961.

ELMACI, Mehmet Emin, *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

ERDEN, Ali Fuat, *I. Cihan Harbi'nde 4'üncü Ordu Mücmel Tarihçesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1948.

_____, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, *Paris'ten Tih Sahrasına*, Ulus Basımevi, Ankara, 1949.

ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ermeni Komitelerin Âmâl ve Hareket-i İhtilaliyyesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1916.

ESCHOLIER, Raymond, *Souvenirs Parles de Briand*, Libraire Hachette, Paris, 1932.

Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, (Yayına Haz.: İhsan Ilgar), Baha Matbaası, İstanbul, 1975.

FLOOD, Patrick, *France 1914-1918 Public Opinion and the War Effort*, MacMillan, London, 2014.

FORTESCUE, William, *The Third Republic in France 1870-1940*, Routledge, New York, 2000.

FULTON, L. Bruce, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

GAVRIEL, Arangelos, *Anadolu ve Bağdad Demir Yolları İdaresinin İç Yüzü*, İstanbul Mahmud Bey Matbaası, 1327.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarih- I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

GÖRÜR, Osman, *Harb-i Umûmi'de Çanakkale'de Golyat Zırhlısının Nasıl Batırıldığı'nın İç Yüzü*, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1939.

GÜÇTEKİN, Nuri, *Eğitimli Bir Neslin I. Dünya Savaşı'yla İmtihani*, İskenderiye Kitap, İstanbul, 2015.

GÜNESEN, Fikret, *Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.

GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK Basımevi, Ankara, 1983.

GÜVENÇ, Serhat, *Osmanlıların Dretnot Düşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

HACİPOĞLU, Doğan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Harbine Girişi (29 Ekim 1914)*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaası, İstanbul, 2003.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, TTK Basımevi, Ankara, 2001.

HALL, Richard C., *Balkan Savaşları 1912-1919*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

HALPERN, Paul, *A Naval History of World War I*, Naval Institute Press, Annapolis, 1995.

HANOTAUX, Gabriel, *G. Raymond Poincare*, Plon, Paris, 1934.

HATEMİ, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

HORE, Peter, *The Ironclads*, Southwater Publishing, London, 2006.

HART, Basil Liddell, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

HATEMİ, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

HOCAOĞLU, Mehmed, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, ER-TU Matbaası, İstanbul, 1976.

HUREWITZ, Jacob Coleman, *Diplomacy in the Near Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, V.1, D. Van Nostrand Company, Inc, New York, 1956.

HYNDMAN, Henry Mayers, *Clemenceau, the Man and His Time*, Frederick A. Stokes, New York, 1919.

İhsan Paşa, *Bir Serencam-ı Harp*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

İHSANOĞLU, Eklemeddin, *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 2004.

İNAL, Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1953.

İRTEM, Süleyman Kani, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, Temel Yayınları, İstanbul, 2004

JACKSON, John Hampden, *Clemenceau and the Third Republic*, Collier Books, New York, 1962.

KANSU, Yavuz, ŞENÖZ, Sermet, ÖZTUNA, Yılmaz, *Havacılık Tarihinde Türkler*, C.1, Hava Kuvvetleri Basın ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1971.

KAPANİ, Münici, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007.

KARABEKİR, Kazım, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.5, TTK Basımevi, Ankara, 1982.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.6, TTK Basımevi, Ankara, 1982.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.7, TTK Basımevi, Ankara, 1982.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.8, TTK Basımevi, Ankara, 1982.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.9, TTK Basımevi, Ankara, 2011.

KARAMAHMUT, Ali, BAŞEREN, Sertaç Hami, *The Twilight Zones in the Aegean Unforgotten Turkish Islands (Ege'de Gri Bölgeler Unutul(may)an Türk Adaları*, TTK Basımevi, Ankara, 2004.

KEY, Aldimer Orlando, *Public Opinion and American Democracy*, Alfred A. Knopf Inc., New York, 1963.

KHAIRALLAH, Khairallah Tannous, *Le Probleme du Levant: Les Regions Arabes Liberees Syrie - Irak – Liban*, Editions Ernest Leroux, Paris, 1919.

KIŞLALI, Ahmet Taner, *Siyasal Sistemler*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.

KOCABAŞ, Süleyman, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi Kuzeyden Gelen Tehdit*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1989.

KOCATÜRK, Önder, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, İstanbul, 2009.

_____, *Goeben Zırhlısı'nın İstanbul Ziyareti ve Taşkışla Yangını (15-23 Mayıs 1914)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2016.

KODAMAN, Bayram, ÜNAL, Mehmet Ali, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1996.

KORKUT, Refik, *Son Üç Asırda Türkiye ile İlgili Rus Politikası*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1966.

KRESSENSTEIN, Kress von, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (Çev.: Mazhar Besim Özalpaslan), Askeri Matbaa, İstanbul, 1943.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 2010.

_____, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

KURAT, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

KURT, Emin, GÜVENBAŞ, Mesut, *Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

KURTCEPHE, İsrail, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Basımevi, Ankara, 1995.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.

LE NAOUR, Jean-Yves, *Djihad 1914-1918*, Perrin, Paris, 2017.

LIEBMAN, Marcel, *Rus Devrimi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.

LONGRIGG, Stephen Hemsley, *Oil in the Middle East*, Oxford University Press, London, 1954.

MACMILLAN, Margaret, *Barişa Son Veren Savaş*, Alfa, İstanbul, 2013.

MACMUNN, George Fletcher, Cyril Falls, *Military Operations; Egypt & Palestine*, C.1, London, The Imperial War Museum, 1996.

MANDELSTAM, Andre, *Le Sort de l'Empire Ottoman*, Paris, 1917.

MANEVY, Raymond, *Histoire de la Presse 1914-1939*, Editions Correa, Paris, 1945.

MANGO, Andrew, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018.

MENTEŞE, Halil, *Halil Menteşe'nin Anıları*, Altınordu Yayınları, Ankara, 2019.

MILLER, Geoffrey, *Superior Force: The Conspiracy Behind The Escape of Goeben and Breslau*, The University of Hull Press, London, 1996.

MIQUEL, Pierre, *Je Fais la Guerre*, Tallandier, Paris, 2014.

MONASTEREV, Nestor, *Birinci Dünya Harbi'nde Karadeniz Cephesi*, (Çev.: Afif Tuğrul), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1948.

Mufasssal Osmanlı Tarihi, Güven Basımevi, İstanbul, 1963, C.6.

Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001.

NEDİM, Şükrü Mahmut, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, Genelkurmay Basımevi, İstanbul, 1995.

OKÇU, Yahya, *Türk-Rus Mücadele Tarihi*, Doğu Ltd. O. Matbaası, Ankara, 1953.

ORBAY, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2018.

ORTAYLI, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, ed. Marian Kent, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

ÖCAL, Celal, *I. Dünya Harbinde İzmir Savunması*, İleri Yayınları, 2015, İzmir.

ÖKE, Mim Kemal, *Yüzyılın Kan Davası: Ermeni Sorunu 1914-1923*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 2001.

ÖZDEMİR, Hikmet, ÇİÇEK, Kemal, TURAN, Ömer, ÇALIK, Ramazan, HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu; Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Tarihi*, (Çev.: Belkıs Çorakçı), Sabah Yayınları, İstanbul, 1995.

PELLISSON-FONTAINER, Paul, D'OLIVET Pierre Joseph, *Histoire de l'Academie Française: Tome 1*, Elibron Classics, 2005, Paris.

POINCARÉ, Raymond, *Au Service de la France*, C.6, Libraire Plon, Paris, 1930.

_____, *The Memoirs of Raymond Poincare*, William Heinemann Ltd., London, 1928.

PRICE, Roger, *Fransa'nın Kısa Tarihi*, (çev.: Özkan Akpınar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012.

PRIOR, Robin, *Gelibolu Mitin Sonu*, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2012.

RENOUVİN, Pierre, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, C.2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

SAKARYA, İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

SALIŞIK, Selahattin, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya*, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968.

- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- SARINAY, Yusuf, KARAKAYA, Recep, *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- SAYGI, Tarık, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Türk Dostu Komutan*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C.1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000.
- SEZER, Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- SHAW, Stanford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, (Çev.: Beyza Sümer Aydaş), C.1, TTK Basımevi, Ankara, 2014.
- SMITH, Leonard, AUDOIN-ROUZEAU, Stephane, BECKER, Annette, *France and the Great War 1914-1918*, Cambridge University Press, New York, 2008.
- SORGUN, Taylan, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- STEEL, Nigel, HART, Peter, *Defeat at Gallipoli*, Macmillan Pan, London, 1994.
- Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2011.
- SÜSLÜ, Azmi, KIRZIOĞLU Fahrettin, YINANÇ, Refet, HALAÇOĞLU, Yusuf, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No:2, Ankara, 1995.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Ege Sorunu, Belgeler (1913-1914)*, C.2, TTK Basımevi, Ankara, 1982.
- TEVETOĞLU, Fethi, Ömer Naci, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- TEZER, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- THOBIE, Jacques, *Interets et Imperialisme Français dans l'Empire Ottoman, 1895-1914*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1977.
- THOMAZI, A., *Çanakkale Deniz Savaşı*, (çev.: Korgeneral Hüseyin Işık), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- TOKER, Hülya, Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C.1, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli iktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

TOWNSHEND, Charles V. F., *Mezopotamya Seferim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

TROÇKİ, Lev, *Rus Devriminin Tarihi*, C.1-2, (Çev.: Bülent Tanatar), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1998.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

TURSAN, Nurettin, *Ankara’nın Başkent Oluşu*, Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1951.

TÜRKMEN, Zekeriyân, *Vilayat-ı Şarkıye Islahat Müfettişliği (1913-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih 1789-2014*, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

Uluslararası İlişkiler Tarihi, (Çev.: Atilla Tokatlı), C.3, May Yayınları, İstanbul, 1979.

URAS, Esat, *The Armenians in History and the Armenian Question*, Documentary Publications, İstanbul, 1988.

_____, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

ÜLMAN Haluk, *Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002.

_____, *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1966.

VALENTIN, Jean-Marc, *René Viviani, 1863-1925, un orateur, du silence à l'oubli*, Presses universitaires de Limoge, Limoge, 2014.

VANDERVELDE, Emile, *Jaures*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1929; Leo Larguier, *Le Citoyen Jaures*, Les Editions des Portiques, Paris, 1932.

VEDEL, Emile, *Çanakkale’de Bahriyelilerimiz*, (çev.: Ahmet Esenkaya), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2006.

VON SANDERS, Liman, *Türkiye’de Beş Yıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

WALLACH, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (çev.: Fahri Çeliker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

WATSON, David Robin, *Georges Clemenceau: A Political Biography*, David McKay Company, Newyork, 1976.

YENİDÜNYA, Süheyla, “Kale-i Sultaniye Anlaşması’nın Gizli Görüşmeleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*C.2, S.1, Haziran 2009.

YILMAZ, Faruk, *İmparatorluk Döneminde Türk-Alman İlişkileri, Golç Paşa’nın Hatıratı*, Berikan Yayınları, Ankara.

YİĞİT, Altay, *Birinci Cihan Savaşında Doğu Karadeniz Muharebeleri*, İstikbal Matbaası, Trabzon, 1950.

ZELDIN, Theodore, *A History of French Passions 1848-1945: Intellect, Taste and Anxiety*, Clarendon Press, Oxford, 2000.

B. Makaleler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S.85, Ermeni Belgeleri, Özel Sayı.3, ATASE Yayınları, Ekim 1985, Ankara.

ABAK, Tıbet, “Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)”, *Toplumsal Tarih*, S.208, Nisan 2011.

AKANDERE, Osman, “İngiliz Generali Townshend’in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.20, S.40, 2020 Bahar.

AKGÜN, Seçil Karal, “Amerikan Kaynaklarından Kurtuluş Savaşı Başında Ermenilerle İlgili Gelişmeler”, *Ermeni Araştırmaları*, S.50, 2015.

ALBAYRAK, Mustafa, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, *OTAM*, S.6, 1995.

ALKAN, Necmettin, “GOLTZ Wilhelm Colman von der”, *İslam Ansiklopedisi*, C.Ek.1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s.s.478-480.

ALLPORT, Floyd Henry, “Toward A Science of Public Opinion”, *Public Opinion Quarterly*, 1937.

ALTINTAŞ, Ahmet, “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Sırbistan İlişkileri’nde Esirler (1912-1913)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, 2016.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”, Afyon Kocatepe Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.1, 2005.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk Dünyasına Yönelik Propaganda Faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı”, *Bilig*, S.91, Güz 2019.

ARSLAN, Ozan, “I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, 2008.

ARTUÇ, Nevzat, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Denizaltı Gücünü Artırma ve Denizaltı Subay-Er Yetiştirme Çalışmaları”, *Ege Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.23, S.2, Aralık 2008.

ATABAY, Mithat, “Osmanlı Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.18, Bahar 2015.

ATABEY, Figen, “Belgelerle 18 Mart 1915”, *100’üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 28-29 Nisan 1915, İstanbul.

_____, “Çanakkale Muharebeleri Süresince Marmara’da Deniz Nakliyatı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.73, C.25, Mart 2009.

_____, “General F. S. Maude’un Bağdat Seferi”, *History Studies*, C.9, S.2, 2017.

AVŞAR, Servet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Casusluk Okulları, Casusluk Uygulamaları ve Osmanlı Devleti’nin Casusluğu Önleme Faaliyetleri”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.3, Kasım 2018.

AYSAL, Necdet, “Osmanlı Donanma Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *ASOS Journal*, S.50, Temmuz 2017.

BAKACAK, Alper, “I. Dünya Savaşı’nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı: İzmir’in İşgali, 2019.

BAŞ, Arda, “I. Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Zonguldak’a Yönelik Saldırıları (1914-1915)”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.41, 2019.

BENHÜR, Çağatay, “Türk Birliklerinin Azerbaycan’ı Tahliye Etmesi (1918)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, 2009.

BEŞİRLİ, Mehmet, “Bağdat Demiryolu’nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.23, Erzurum, 2004.

BEYOĞLU, Süleyman, “Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon 1999.

Binbaşı Mahmut, “Seddülbahirde İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları”, *Askerî Mecmua*, İstanbul, S.90, Eylül 1933.

BİRECİKLİ, İhsan Burak, “Arnavutluk Tahtı İçin Mücadele: Arnavutluk Prensi Kim Olacak?”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.11, 2016.

BOSTANCI, Murat, “Ermeni Meselesinde Şarki Anadolu Islahatının Yeri ve Ali Kemal’in Islahata Dair Görüşleri”, *ÇTAD*, S.23, Bahar 2016.

BOSTANCI, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hakimiyet Mücadelesi”, *Gazi Akademik Bakış*, C.7, S.14, Yaz 2014.

BOYCE, Robert, “Aristide Briand: Defending the Republic Through Economic Appeasement”, *Histoire@Politique*, S.16, Ocak-Nisan 2012.

BOZKURT, Abdurrahman, “Fransa’nın Osmanlı Devleti’ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi”, *Tarih Dergisi*, S.52, 2010.

BOZTEMUR, Recep, “Arap İsyanı, 1916-1918”, *Mülkiye*, C.35, S.272, 2011.

BUDAK, Mustafa, “Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)”, *İlmi Araştırmalar*, S.5, 1997.

CHANCEREL, Pierre, Charbon: “L’Approvisionnement de la France de 1914 a 1920”, *La Revue de l’Energie*, S.634, 2016.

ÇAPRAZ, Hayri, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya’nın Boğazlar Politikası”, *Belgi*, C.1, S.9, 2015.

ÇAVDAR, Tevfik, “1329 (1913) İdare-i Vilayet Kanunu ve Genel Meclis Üyelerinin Mesleklerine İlişkin Nitelikleri”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.16, S.1, 1983.

ÇELEBİ, Mevlüt, “Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri”, *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları*, ATAM, 2009.

DEMİRTAŞ, Mehmet, “1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükafatlar”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.2, Aralık/2018.

DOMINIQUE, Rene, “Rene Viviani, Premier Ministre du Travail, 1863-1925”, *Cahiers de l’IRT*, V.19, 2010.

DOĞAN, Ayhan, ÇETİN, Sadık, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Trablusşam Maarifi Üzerinde Bir İnceleme”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.16, S.44, 2019.

ERKAL, Şükrü, “Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi: Hicaz Cephesi Hicaz Ayaklanması II: (1914-1918)”, *Askeri Tarih Bülteni*, C.3, S.5, 1978.

FARRAR, Marjorie, “Politics versus Patriotism: Alexandre Millerand as French Minister of War”, *French Historical Studies*, C.11, S.4, Autumn 1980.

FEDAİ, Aysel, “İrak Cephesi’nde Türk Ordusu’nun İaşe ve İkmal Faaliyetleri”, *Kutü’l Amare Zafer’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Mardin, 2016.

FITZGERALD, Edward Peter, “France’s Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918”, *The Journal of Modern History*, Vol.66, No.4, 1994.

FUAT, Servet, “Cihan Harbinde Türk Filosu”, *Deniz Mecmuası*, S.328, C.45, 1933.

FULTON, L. Bruce, “Fransa ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

GÖRGÜLÜ, İsmet, “Atatürk’ün ‘Arıburnu Muharebeleri Raporu’ ve ‘Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe’ Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet”, *ATAM Dergisi*, C.7, S.19, Kasım 1990.

GÖZCÜ, Alev, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.16, S.32, Bahar 2016.

GÜNAY, Nejla “1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları”, *Gazi Akademik Bakış*, C.2, S.4, Yaz 2009.

HANİOĞLU, Şükrü, “Enver Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

HASANLI, Cemil, “Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1916)”, *Ermeni Araştırmaları*, S.50, 2015.

HATİP, Murad, “Birinci Dünya Harbi Çanakkale Savaşları’na Genel Bakış ve Az Bilinenler – Çanakkale Savaşı Denizde mi Kazanıldı?”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.18. Bahar 2015.

HAUTCOEUR, Pierre-Cyrille, “Was the Great War a Watershed? The Economics of World War I in France”, *The Economics of World War I*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

HAYTA, Necdet, “Ege Adaları Meselesinin Tarihçesi Hakkında 3 Şubat 1922 Tarihli Bir Rapor”, *ATAM Dergisi*, S.46, C.16, Ankara, 2000.

_____, “Rodos ile 12 Ada’nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918)”, *OTAM Dergisi*, S.5, 1994.

İĞDEMİR, Uluğ, “I. Dünya Harbi’nde Atatürk’le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Bazı Belgeler”, *Belleten*, C.33, S.132, Ankara, 1969.

KANATLI, Şükrü, *Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.8; *Bitmeyen Savaşta Kut-ül Amare Halil Paşa'nın Hatıratı*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2016.

KARACA, Erdem, "Türk Basınında Alman Askeri Islahat Heyeti Meselesi (1913-1914)", *Akademik Bakış*, C.5, S.9, 2011.

KARACA, Taha Niyazi, "Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Kara El Grubu ve Franz Ferdinand'a Suikast", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

KARADENİZ, Yılmaz, "1907'deki İngiliz-Rus Anlaşması'nın İran Siyasetine Etkisi", *Route Educational and Social Science Journal*, C.4, S.2, Mart 2017.

KARDAŞ, Abdülaziz, "I. Dünya Savaşı Döneminde Van'ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918)", *ASOS Journal*, S.10, Mart 2015.

KAŞTAN, Yüksel, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti ile Almanya Arasında Askeri Alandaki İşbirliği Sürecinin I. Dünya Savaşı'nda Müttefikliğe Gidişi ve Bu Müttefikliğin Çanakkale Cephesindeki Rolü", *Tarihin Peşinde*, S.16, 2016.

_____, "Osmanlı Devleti'nde 1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", *Osmanlı Medeniyetleri Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Ocak 2016.

KAYA, Erol, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, 2008.

KAYMAZ, İhsan Şerif, "Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm", *ATAM Dergisi*, S.23, 2007.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, "İzmir ve İttihat-Terakki", *İzmir Kent Ansiklopedisi*, Tarih 1, C.1, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2013.

_____, "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.13, Güz/2006.

KIRIŞMAN, Mustafa, "Fransız Basınının 1917 Sovyet İhtilaline Bakışı", *100. Yılında Sovyet İhtilali, Gelişimi ve Bölgesel Etkileri Uluslararası Sempozyumu*, ATAM Yayınları, Ankara, 2019.

KIRPIK, Cevdet, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, Mayıs 2010.

KOLOĞLU, Orhan, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", *Tarih ve Toplum*, S.24, İstanbul, 1985.

KURAN, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, “Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorunu (1912-1914)”, *OTAM*, S.5, Ankara, 1994.

KÜÇÜK, Cevdet, “Mehmed V”, *İslam Ansiklopedisi*, C.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

_____, “Sykes-Picot Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

MARDİN, Şerif, "The Influence of the French Revolution on the Ottoman Empire", *International Social Science Journal*, C.41, S.1, Şubat 1989.

MEMMEDLİ, Marziye, MEMMEDLİ, Samire, “Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, S.2, 2018.

MÜTEVELLİ, Ahmet Fuat, “Ermeni Soykırımı İddiaları Karşısında Gerçekler”, *OTAM Dergisi*, S.12, Ankara, 2001.

NALBACH, Alex, “Poisoned at the Source? Telegraphic News Services and Big Business in the Nineteenth Century”, *The Business History Review*, C.77, S.4, Kış 2003.

ODABAŞI, Necmi, “Yunan Zırhlısı Averof’un Osmanlı Donanması ve Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29, 2015.

ÖĞÜN, Tuncay, “1915 Van İsyanı Tehcir Kararının Nedeni mi Sonucu mu?”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C.2.

_____, “Osmanlı Basınında Cihad-ı Ekber: İran Örneği”, *Türkiyat Mecmuası*, C.28/1, 2018.

_____, “Savaşın Osmanlı Mizah ve Karikatürüne Yansıyan Acı Yüzü: I. Dünya Savaşı’nda İstanbul’da Kıtık, Karaborsa ve Vurgunculuk”, *History Studies*, C.10, S.1, Şubat 2018.

ÖKSÜZ, Hikmet, USTA, Veysel, “I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması”, *Türkiyat Mecmuası*, C.24, S.1, 2014.

ÖZALP, Barış, “Çanakkale Savaşlarına Sualtından Bir Bakış”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 95. Yıl Özel Sayısı, S.8, 2010.

ÖZCAN, Azmi, “1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı, C.9, 1995.

_____, “Şerif Hüseyin”, *İslam Ansiklopedisi*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

ÖZEL, Sabahattin, “Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, İstanbul, 1998.

_____, KOCATÜRK, Önder, “II. Meşrutiyet’ten I. Dünya Savaşı’na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar”, *Tarih Dergisi*, S.46, İstanbul, 2009.

ÖZKAYA DUMAN, Olcay, “Bir Orta – Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.5, 2006.

POLAT, Ü. Gülsüm, “Esir Kut Komutanı Townshend’in İstanbul’a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale”, *Akademik ORTADOĞU*, C.9, S.2, 2015.

RACCAGNI, Michelle, “The French Economic Interest in the Ottoman Empire”, *International Journal of the Middle East Studies*, C.11, S.3, 1980.

REYHAN, Cenk, “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”, *Belleten*, C.69, S.254, Nisan 2005.

SAKİN, Serdar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)”, *Gazi Akademik Bakış*, C.4, S.7, Kış 2010.

SARINAY, Yusuf, “İstanbul’da Ermeni Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler (1914-1918)”, *ATAM Dergisi*, C.23, S.67-68-69, 2007.

_____, “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Gazi Akademik Bakış*, S.2, 2008.

SELÇUK, Mustafa, “Çanakkale Savaşları Sırasında Osmanlı Hükümeti’ni ve Padişahı İstanbul’dan Taşıma Planları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.24, S.70, Mart 2008.

SEMİZ, Yaşar, “18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, 2003.

SİVRİ, Pir Murat, “Seferberliğin İlanından Sarıkamış Harekâtı’na Kadarki Gelişmelerde Hafız Hakkı Bey”, *ANASAY*, S.2, 2017.

SONYEL, Salahi R., “İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türkleri’nin Varlık Savaşımı: 1880-1960”, *Belleten*, C.59, S.224, 1995.

ŞAHİN, Enis, “İngiliz The Times Gazetesine Göre Trabzon’un Ruslar Tarafından İşgali (1916)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.1, Güz 2006.

ŞAHİN, Feyza Kurnaz, “I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan ile Osmanlı Devleti Arasında Yaşanan Tabiiyet Sorunlarına Dair Bazı Tespitler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.65, 2019.

ŞAHİN, Hasan, “Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri (Başlangıcından Paris Barışı’na)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.40, 2009.

Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

TAŞ, Fahri, “Vilayat-ı Şarkiyye Islahatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff”, *ATAM Dergisi*, C.14, 1998.

TAŞKIRAN, Cemalettin, “Çanakkale Savaşları’ndaki Tanınmış Yabancı Komutanlar”, *Çanakkale Muharebeleri’nin İdaresi*, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015.

TOPRAK, Zafer, “Balkan Yenilgisi, Kimlik Sorunu ve Averof Zırhlısı”, *Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri: Gemiler, Efsaneler, Denizciler*, ed.: Ekrem Işın, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, “Osmanlı Donanması, Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik”, *Toplumsal Tarih*, S.113, 2003.

TUNABOYLU, İskender, “Tarihin Son Dretnotu: Yavuz (Goeben)”, *Turkish Studies*, C.10, S.1, 2015.

TUNCER, Seral, “II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, C.1, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016.

TUNÇ, Salih, “I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa’nın Paris Seyahati”, *OTAM*, S.25, Bahar 2009.

TURAN, Şerafettin, “Rodos ve 12 Ada’nın Türk Hakimiyeti’nden Çıkışı”, *Belleten*, C.29, Ocak 1965.

Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1983.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi”, *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Sempozyumu*, İstanbul, 2015.

_____, İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *ATAM Dergisi*, C.18, S.53, Temmuz 2002.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", *OTAM*, S.6, 1995.

URAL, Selçuk, "1914-1915 Yıllarında Kafkas Cephesi'nde Yaşanan Askeri Olayların Türk Basınındaki Yansımaları", *Atatürk Dergisi*, C.4, S.4, 2005.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Ordusu'ndaki Alman Subaylarına Bakışı", *OTAM Dergisi*, S.39, Bahar 2016.

ÜNLÜ, Rasim, "Balkan Savaşları Öncesinde ve Sonrasında Dretnot Politikasına Örnek: Reşadiye ve Sultan Osman", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

YANARDAĞ, Ayşe, "Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk-Amerikan İlişkilerinin Basına Yansıması", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.59, Güz 2016.

YATAK, Süleyman, "Fahreddin Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C.12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

YENİDÜNYA, Süheyla, "Kale-i Sultaniye Anlaşması'nın Gizli Görüşmeleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, Haziran 2009.

YEL, Selma, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelindi?", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.24, Kasım 2003.

YERİNDE, Ahmet, "Mirganiyye", *İslam Ansiklopedisi*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

YEŞİLYURT, Yahya, "Büyük Harpten Sonra Yemen Cephesinde Mütarekenin Gölgesinde Kalmış Bir Başarı: Laheç Zaferi (1915)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.15, Bahar 2018.

YILMAZ, Salih, YAKŞI, Abdullah, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, Mayıs 2016.

YILMAZ, Veli, "I nci Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.3, S.9, Mayıs 1992.

YİĞİT, Ali Ata, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Anlaşması", *Bilig*, S.63, Güz 2012.

YORULMAZ, Şerife, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşrutiyet Kazanması (19. Yüzyıl – 20. Yüzyıl başları)", *OTAM*, S.11, 2000.

IV. Tezler

ARTUÇ, Nevzat, *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2005.

ATABEY, Figen, *Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

ÇAVUŞ, Remzi, *Galip Paşa (Pasiner)'nin Askeri ve Siyasi Hayatı (1868-1939)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2015.

DUMANGÜR, Umut, *Osmanlı ve Batı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Harekâtı (Mart 1918-Ağustos 1918)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

ESİRGİN, Seda Örsten, *Osmanlı Devleti'nde Yabancılar Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

HAYTA, Necdet, *Ege Adaları Sorunu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.

KALEM, Cihan, *Başkent'in İstanbul'dan Ankara'ya Taşınması Süreci: İç ve Dış Tepkiler, 1919-1930*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

KAŞIYUĞUN, Ali, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşı'na Girişi (1911-1914)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, 2014.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008.

KOCATÜRK, Önder, *Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010.

NARİNÇ, Ökkeş, *Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.

NİZAMOĞLU, Yüksel, *Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

ÖLÇEN, Yavuz, *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992.

ÖZDEMİR, Muharrem, *Süleyman Askeri Bey ve Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı Dönemi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

ÖZPEKCAN, Meliha, *Türk-Fransız İlişkileri (1525-1921)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1993.

SORRIE, Charles, *Censorship of the Press in France 1917-1918*, Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science, London, 2014.

ŞAHİN, Şeyma, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İşgal Döneminde İstanbul (13 Kasım 1918-15 Mart 1920)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.

TEKİR, Süleyman, *Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesinde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2015.

UÇAN, Ceren, *The News Agencies in the Ottoman Empire: Havas, Reuters and the Ottoman Telegraphy Agency (1862-1914)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Ankara, 2019.

ÜZEN, İsmet, *Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915-1916)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.